

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Niels Stensen · I · E1-E251 · 1661-1681

Niels Stensen · I

NIELS STENSEN'S
KORRESPONDANCE
I DANSK
OVERSÆTTELSE

E 1-251 I 1661-1681

Efter forarbejder af KAREN PLOVGAARD oversat af
MARIANNE ALENIUS · ERNST DITTMER · HARRIET M. HANSEN
KASPAR KALLAN · LARS BOYE MORTENSEN · POVL SKÅRUP
og udgivet af
HARRIET MERETE HANSEN

Stiftelsen til
Udgivelse af Niels Stensens Breve i dansk Oversættelse
Det danske Sprog- og Litteraturselskab

I kommission hos C. A. Reitzels Forlag
København 1987

© Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1987. Trykt i Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Kongelig Hofleverandør, Herning, med Bembo fotosats fra Text Fotosats *1/s*, Herning. Oplag 700. Printed in Denmark. ISBN 87-7421-509-4 (bind I), 87-7421-511-6 (bind II), 87-7421-513-2 (kpl.).

Studiet af brevvekslinger mellem betydende personer kan give et godt indblik i tidens rørelser og synspunkter og ofte give en forståelse af udviklingen af videnskabelige landvindinger. Dette gælder i høj grad den brevveksling, som her præsenteres i dansk oversættelse.

Dr. phil. *Gustav Scherz* (1895–1971), hvis betydning for Niels Stensen-forskningen er kendt, samlede gennem en årrække breve fra og til Niels Stensen og kunne i 1952 udgive ca. 500 breve i originalsprogene (latin, italiensk, fransk, tysk og dansk) med en omfattende indledning og korte kommentarer til de fleste af brevene (*Nicolai Stenonis Epistolae et epistolae ad eum datae*, indledning og noter på tysk). Omtrent halvdelen af disse breve var indtil udgivelsen i 1952 ukendte, og kun en ottendedel havde hidtil været trykt. Imidlertid er brevene i originalsprogene vanskeligt tilgængelige for den ikke specielt sprogkyndige danske læser, hvorfor det skønnes ønskeligt at få oversat og udgivet brevene på dansk.

Dr. Scherz arbejdede på en oversættelse til tysk af en stor del af brevene og samarbejdede med forfatterinden *Karen Plovgaard* (1877–1966) om en oversættelse til dansk af de samme breve. Gennem flere år gennemgik de to hendes oversættelser på en fast ugentlig arbejdsdag. Før en udgivelse var det Karen Plovgaards mening at gennemgå det hele endnu en gang, men dertil kom det aldrig. Efter *Gustav Scherz*' død indgik begge oversættelser i hans efterladte papirer på Det kongelige Bibliotek.

Her lå så manuskriptet indtil foråret 1985, da en kreds af Niels Stensen-interesserede så en mulighed for at skaffe fondsmidler til arbejdet med at gennemgå Karen Plovgaards oversættelse og til at lade de ikke tidligere oversatte breve oversætte. Kredsen bestod af pater *Pierre Grégoire*, forskningsbibliotekar *Ivar A. L. Hoel*, læge *Kjeld M. Jensen*, studiektor *Kaspar Kallan* og overlæge dr. med. *Jacob E. Poulsen* og konstituerede sig som *Stiftelsen til Udgivelse af Niels Stensens Breve i dansk Oversættelse*. Denne fik af Karen Plovgaards arving, biblioteksinspektør *Sven Plovgaard*, velvilligt overladt rettighederne til hendes oversættelse. Den traf aftale med cand. mag. *Harriet Merete Hansen*, der netop som heltidsansat gennem flere år havde afsluttet arbejdet med at revidere *Gustav Scherz*' efterladte store samlende Niels Stensen-biografi, om at forestå udgiverarbejdet, og den rettede henvendelse til *Det danske Sprog- og Litteraturselskab* med henblik på det praktiske ved værket's udgivelse.

DSL gik meget gerne ind i dette samarbejde, der måske ikke ligger tæt på Selskabets umiddelbart indlysende emneområde, men des tættere på en række af dets vigtige naturvidenskabelige udgivelser fra Tycho Brahes samlede værker 1913-29 over Ole Worms korrespondance i oversættelse 1965-68 til Ole Borchs lærde rejsedagbog 1983, for ikke at tale om udgivelser af indlysende kirkehistorisk betydning. Medens Stiftelsen fortsat fandt udvej for honorarudgifter, påtog Selskabet sig at ansøge forskellige fonds om trykningsudgifter. Sagens parter kan i fællesskab give udtryk for stor taknemmelighed over for følgende donatorer:

Kong Christian Xs Fond

Kong Frederik og Dronning Ingrid's Fond til humanitære og kulturelle formål

Dronning Margrethe og Prins Henriks Fond

Fonden til Fædrelandets Vel

Augustinus Fonden

Carlsen-Langes Legatstiftelse

Andreas Collstrops og Søn Rudolf Collstrops Mindelegat

G. E. C. Gads Fond

Hafnia-Haand i Haands Fond

Direktør Ib Henriksens Fond

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Knud Højgaards Fond

Konsul Georg Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond

Nykredits Fond

Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat

Aarhus Universitets Forskningsfond

En hjertelig tak skyldes også Niels Stensens efterfølger i dag som biskop i Schwerin, Heinrich Theissing, der muliggjorde udgivelsen af den ovennævnte Stensen-biografi og siden fremmede denne udgivelse af hans korrespondance.

Trods arven fra *Karen Plovgaard (KP)* har færdiggørelsen af denne udgave krævet samarbejde mellem mange forskere. Signatur under hver regist markerer deres medvirken:

Cand. mag. *Lars Boye Mortensen (LBM)* har oversat nyfundne latinske breve og gennemgået de tidligere oversatte, dog har cand. mag. *Marianne Alenius (MA)* oversat de omfattende numre E 15, 16 og 41, da det blev besluttet at medtage dem på et tidspunkt, hvor Lars Boye Mortensen som kandidatstipendiat ikke kunne påtage sig dette arbejde. *Harriet M. Hansen*

(HH), og lektor, dr.phil. *Povl Skårup* (PS) har behandlet henholdsvis franske og italienske breve, mens professor *Ernst Dittmer* (ED) og *Kaspar Kallan* (KK) har gennemgået resp. nyoversat de tyske. Under hver regest står foruden oversættersignatur et bogstav til angivelse af det originale brevs sprog: Dansk, Fransk, Italiensk, Latin eller Tysk.

Dr.phil. *N.J. Green-Pedersen* og lic.phil. *Fritz Saaby Pedersen* har ført tilsyn med de latinske oversættelser, professor Dittmer med de italienske og tyske, dr. Skårup med de franske; førstebibliotekar *Jacob Thomsen* har bidraget til sproglig harmonisering af de mange oversætteres arbejde, og fhv. overinspektør, dr.phil. *H. D. Schepeleern* har været DSLs tilsynsførende.

Registreringsarbejdet blev overdraget bibliotekar *Michael Jensen*, forfatteren af *Bibliographia Nicolai Stenonis* (1986); han udarbejdede det til bd. I, men blev derefter optaget i et udenlandsk kloster, og det er for bd. II overtaget af cand. mag. *Merete K. Jørgensen*.

Harriet Merete Hansen er imidlertid værkets hovedredaktør, som har samlet alle tråde og udarbejdet regester, noter og emneregister.

Udgaven ser lyset i 1987, imellem 300 års mindet for Niels Stensens død 26.11./5.12.1686 og 350 året for hans fødsel 1.1.1638. Videnskabshistorisk såvel som religiøst indtager han en enestående plads i vor fortid, og Selskabet og Stiftelsen håber med denne brevudgave at have bidraget til en endnu videre forståelse heraf.

For Stiftelsen
JACOB E. POULSEN

For Selskabet
IVER KJÆR

INDHOLD

Niels Stensens liv 9-20

Niels Stensens breve 21-26

Breve E 1-E 251 1661-1681 27-412

Niels Stensens våben på bindet
er udført efter en tegning af Bruno B. Heim
til Niels Steensens Gymnasiums Årsskrift 1964,
som atter bygger på bevarede segl.

Niels Stensens liv

Barndom 1638-56

Niels Stensen blev født i København nytårsdag 1638 som søn af en velrenommeret guldsmed i København, Sten Pedersen, og dennes hustru, Anne Nielsdatter (se note 1 side 20). Mens moderen stammede fra københavnske håndværkerkredse, kom faderen fra Skåne, hvor begge hans brødre i lighed med deres fader og bedstefader var sognepræster. Det er karakteristisk, at også Sten Pedersens ældste søn af et tidligere ægteskab, Johannes (ca. 1614–ca. 1675), læste teologi og siden blev sognepræst – i Skåne.

Niels mistede som syvårig sin fader; men moderen videreførte sammen med to efterfølgende ægtemænd guldsmedjen og kunne holde sønnen til bogen. Niels blev elev på Metropolitanskolen, hvis rektor var den ansete Jørgen Eilersen, der bl.a. var kendt som en dygtig matematiker. En af lærerne var den senere så berømte Ole Borch (1626-1690). Disse to dygtige undervisere har uden tvivl påvirket deres lovende elev, for da Niels Stensen i 1656 skulle immatrikuleres ved universitetet, blev det med Thomas Bartholin som præceptor, hvilket vil sige med medicin som fag.

Universitetsstudium 1656-59

Thomas Bartholin² (1616-1680) repræsenterede på mange måder den storhedstid, dansk naturvidenskab oplevede i det 17. århundrede. Han var en aktiv universitetsmand, udgiver og forsker med rige kontakter til udlandet. I 1656 havde han netop trukket sig tilbage som underviser på universitetet, men ikke mere, end at Stensen betragtede sig som hans elev. Den direkte undervisning blev antagelig varetaget af Thomas' dygtige broder Rasmus Bartholin.

Stensens studietid faldt netop sammen med svenskekrigene 1657-60, hvor også studenterne var indkaldt til aktiv krigstjeneste. Dette hindrede dog ikke Stensen i at få et stort udbytte af sine studier, hvilket fremgår af de bevarede optegnelser, det såkaldte Chaos-manuskript, hvori han daglig gennem fire måneder i 1659 nedskrev referater af bøger, notater fra undervisningen og private kommentarer. Dette enestående, men også vanskeligt tilgængelige manuskript har desværre endnu ikke været genstand for en nærmere analyse.³

Holland 1660-63

Som medicinstuderende måtte man søge til udlandet, og Niels Stensen valgte i lighed med de fleste andre danskere at tage til Holland. I marts 1660 finder vi ham som gæst hos den kendte læge Gerard Blasius i Amsterdam, en ven af Thomas Bartholin. Den 8. juli fremlagde Stensen på Athenæum, universitetet i Amsterdam, en lille afhandling om varme og kolde kilder, og den 27. juli s.å. blev han immatrikuleret ved det berømte universitet i Leiden. Her tilbragte han nu tre udbytterige år. Universitetet repræsenterede det ypperligste i samtidens naturvidenskab, og det miljø, han kom til at færdes i, talte datidens førende mænd. Som lærere fik han bl.a. Jan van Horne og François de le Boë Sylvius, begge mænd, der kombinerede praktisk færdighed med teoretisk viden og metodisk sikkerhed. Blandt de medstuderende må nævnes vennen Jan Swammerdam (1637-1680), der blev en af tidens store sammenlignende zoologer, og Reinier de Graaf (1641-1673), kendt for sine undersøgelser af de kvindelige kønsorganer. Blandt de danske i Holland må fremhæves Ole Borch, der som belønning for sin indsats i krigen havde fået tildelt et professorat og tilladelse til at gøre studier i udlandet. Ikke blot var Borch en nær ven af Stensen – han førte også en dagbog, som er en væsentlig kilde til vor viden om Stensen i disse år.⁴

Nu lærte Stensen at mestre dissektionens kunst; som få kombinerede han stor behændighed med en skarp iagttagelsesevne. Allerede i Amsterdam, den 7. april 1660, havde han gjort sin første opdagelse, *ductus parotidæus*, også kaldet *ductus stenonianus*, en lille gang fra ørespytkirtlen til mundhulen. Dette fund gav anledning til en prioritetsstrid med Blasius, der hævdede, at han havde kendt den først. Striden kan følges i detaljer i brevene fra Holland-årene.

Stensens første egentlige værk blev disputatsen *De glandulis oris*, om forskellige kirtler især i hovedet, som han forsvarede den 6. og 9. juli 1661. Den blev genoptrykt i begyndelsen af 1662 i *Observationes anatomicae*, hvori Stensen yderligere kunne bringe tre mindre artikler.

I Holland blev Stensen direkte konfronteret med filosoffen René Descartes' lære. Stensen havde læst Descartes i København, hvor bl.a. Rasmus Bartholin var meget optaget af ham, men nu gik det op for Stensen, at de smukke teorier om det menneskelige legeme havde meget lidt med virkeligheden at gøre. Hans venskab med Spinoza skal antagelig ses i lyset af hans overvejelser omkring cartesianismen, uden at vi desværre kender noget til de nærmere omstændigheder.

København 1664

I november 1663 døde Niels Stensens stedfader, guldsmed Johann Stichman, og senest i marts 1664 vendte Stensen tilbage til København. Her udgav han en fremragende afhandling om muskler og kirtler, *Observationum anatomicarum specimen*, tilegnet den danske konge.⁵ I juni 1664 døde også moderen, og Niels' søster Annes mand, Jakob Kitzerow, overtog guldsmedjen. Om Stensen håbede på en universitetsansættelse, eller løftet herom, er uvist, i hvert fald fik han ingen, og efter at have fået udbetalt noget af arven efter moderen drog han på ny udenlands – denne gang til Frankrig.

Frankrig 1664-66

Opholdet i Paris fra november 1664 til september 1665 lagde grunden til Stensens internationale ry. Hans vært, Melchisédec Thévenot, var en central skikkelse i byens naturvidenskabelige kredse med sine ugentlige sammenkomster, sit »akademi«, og såvel her som ved andre lignende arrangementer brillerede Stensen med sit store talent og sit behagelige væsen. Hans berømte forelæsning om hjernens anatomi⁶ blev holdt denne vinter og er blevet anset for et mesterværk af metodisk stringens. Samtidig arbejdede han videre med sine dissektioner, undertiden i samarbejde med Jan Swammerdam, og atter her giver Ole Borchs dagbog et rigt billede af hele miljøet.

I sommeren 1665 kom det til opbrud. Swammerdam tog tilbage til Amsterdam, Borch fortsatte direkte til Italien, og i september forlod også Stensen Paris og rejste langsomt gennem Frankrig – Loiredalen, Bordeaux – for sidst på året at nå Montpellier, et yndet tilholdssted for nordeuropæere, især englændere, da universitetet var åbent for ikke-katolske studenter. Stensen mødte her en række personligheder, der enten var eller blev medlemmer af Royal Society i London, heriblandt lægen William Croone, med hvem han siden korresponderede. Interessant er det, at de væsentligste bidragsydere til de kommende års geologiske debat, Niels Stensen, Martin Lister og John Ray, faktisk mødte hinanden her; men desværre kender vi intet til eventuelle diskussioner om fossiler eller andre geologiske emner.⁷

Toscana 1666-68

I marts 1666 kom Stensen til Toscana, hvor han blev modtaget på det hjerteligste af storhertug Ferdinando II (1610-1670) og den storhertugelige familie, således den navnkundige Leopoldo, storhertugens broder, og tronarvingen, den senere Cosimo III (1642-1723). Alle var meget interes-

serede i naturvidenskab, og Niels Stensen blev draget ind i den kreds af lærde, der var samlet ved hoffet.

Blandt Stensens nærmeste venner var lægen Francesco Redi (1626-1698), med hvem han samarbejdede inden for anatomi og fysiologi, hofmatematikeren Vincenzo Viviani (1622-1703), der bl.a. ud fra sin opgave med at bestemme vandskellet mellem floderne Tiber og Arno havde et dybtgående kendskab til det landskab, der skulle blive genstand for Stensens geologiske undersøgelser, samt endelig grev Lorenzo Magalotti (1637-1712), hvis rolle på det videnskabelige plan var mere beskedent. Disse herrer var alle medlemmer af Accademia del Cimento, et forsøgsakademi, der var blevet grundlagt i 1657 under storfyrst Leopoldos ledelse. Stensen kom til at deltage i akademiets aktiviteter, men dets rolle var ved at være udspillet – den sidste samling fandt sted i marts 1667.

Hvad der oprindeligt blot var tænkt som en station på rejsen, blev hurtigt meget mere. Toscana blev det faste holdepunkt for Stensen, og alle senere rejser herfra har pligtens karakter. Selv i de sidste 10 år i Tyskland drømte Stensen om at komme tilbage hertil.

I løbet af sommeren 1666 gjorde Stensen sit store værk om musklerne og muskelbevægelse, *Elementorum myologiae specimen*, færdigt, hvori han bl.a. forsøger at give en geometrisk beskrivelse af musklernes sammentrækning. Denne hovedafhandling er i dag ikke nær så berømt som en mindre, der fulgte: *Canis carchariae dissectum caput*, dissektion af et hajhoved.⁸ Stensen havde i efteråret 1666 fået overladt hovedet af en kæmpehaj til undersøgelse, og ved denne lejlighed kommer han i forbindelse med beskrivelsen af hajens tænder ind på spørgsmålet, om fossiler, der ganske har form som hjattænder, oprindeligt kunne have været tænder på en levende haj, eller om ligheden blot måtte tilskrives naturens luner. Stensen mente, at en argumentation for den organiske oprindelse måtte omfatte et studium af de jordlag, hvori sådanne fossiler forekom, og hermed var han ovre i geologien. En nærmere undersøgelse var der dog ikke plads til på dette sted. I april 1667 udkom så hele værket, omfattende hovedværket om musklerne, dissektionen af hajhovedet samt en tredje afhandling om dissektion af en mindre haj. Det var bekostet af storhertugen, der nu også havde sikret Stensen gode arbejds- og boligforhold samt en fast løn.

I november 1667 konverterede Stensen til katolicismen. I dag kan det være vanskeligt at fatte omfanget af et sådant skridt, hvis yderste konsekvens meget vel kunne blive et totalt brud med alt og alle i det luthersk-ortodokse Danmark. Men studiet af Bibelen, af skrifterne om den tidligste kristne kirke samt ikke mindst de mange vidnesbyrd om et sandt kristent liv, han fandt i Toscana, overbeviste ham om, at den katolske kirke måtte

være den eneste sande kirke. Hans omvendelse kan ikke følges i detaljer – de mange kilder, vi har til den, bærer alle efterrationaliseringens præg – men givet er det, at ikke mindst fru Lavinia Cenami Arnolfini (1631-1710), gift med Luccas resident i Toscana, har øvet en betydelig indflydelse. Med hende opretholdt Stensen livet igennem en nær kontakt og kaldte hende i sine breve »min moder i Jesus Kristus«.

Stensens konversion betød ikke i sig selv en opgivelse af hans forskning – snarere tværtimod. Hans italienske venner så den som et tegn på, at han ville blive i Italien og udnytte sine rige evner her, og kort efter konversionen finder vi ham dybt engageret i sine geologiske studier. Naturligvis måtte han sætte sig ind i den eksisterende litteratur, men som altid hos Stensen var egne undersøgelser det fundamentale. Han var i 1667/68 på adskillige rejser rundt i Mellemitalien, uden at vi ved ret meget om hans bevægelser i dette væsentlige år mellem udgivelsen af *Elementorum* og nedskrivelsen af *De solido*: Lucca i foråret 1667, Rom i juni, næste forår til Elba og steder syd for Arno-floden, senere en tur til bjergværkerne nordfor. Han planlagde et stort værk med nøje dokumentation for, at fossiler virkelig stammede fra dyr, der engang havde levet, og at selve landskabet havde undergået en udvikling, således at områder, hvor der i dag er land, udmærket i perioder kunne have været dækket af hav. Dette ville forklare, hvorfor man kunne finde forsteninger af havdyr som muslinger langt oppe i bjergene.

Dette stort anlagte værk blev aldrig skrevet: I november 1667 havde han modtaget en hjemkaldelse fra den danske konge, som han havde måttet returnere for at forvise sig om, at han også som katolik ville være velkommen. I juni 1668 fik han da oplysninger om, at han snarest kunne vente en fornyet hjemkaldelse. I denne situation måtte han skyndsomst udarbejde en skitse til sit geologiske hovedværk for dog at vise en slags resultat af sine anstrengelser. Det blev til *Prodromus De solido intra solidum* (Foreløbig meddelelse til en afhandling om faste legemer, der findes naturligt aflejrede i andre faste legemer)⁹ – manuskriptet hertil lå klart i august 1668.

Den lange rejse 1668-70

Hjemkaldelsen lod imidlertid vente på sig. Først i november forlod Stensen Firenze for at tage til Rom med et mindre smut til Napoli. Efter årsskiftet drog han langsomt nordpå – havde et ophold i Bologna hos Marcello Malpighi (1628-1694), vel sin tids største italienske naturforsker, fortsatte videre til Innsbruck, hvor storhertug Ferdinandos søster, enkeærkehertuginde Anna, gav ham de bedste muligheder for at studere mine-

driften i området. Derpå videre til Wien over Nürnberg og herfra til de slovakiske Erzgebirge, hvor datidens mest avancerede miner fandtes. I december 1669 var han kommet til Holland.

Opholdet her skulle få skelsættende betydning for Stensen. Desværre kendes kun ganske få detaljer fra dette forår 1670, men det ser ud til, at Stensen blev kastet ud i en for ham måske overraskende hård diskussion af hans overgang til katolicismen. Hans vennekreds havde støttet ham, når det gjaldt forsvaret af nye opdagelser, og havde været forenet med ham i en søgen efter sikkerhed og faste ståsteder inden for anatomen. Nu oplevede han, at mange stod helt uforstående over for de for ham indlysende sandheder på det religiøse område. Katolikken Niels Stensens første møde med sin protestantiske fortid og hans ønske om, at andre skulle få del i den samme nåde, som var blevet ham til del, vakte missionæren Niels Stensen.

Firenze 1670-72

Hjemrejsen til Danmark var vel blevet helt opgivet med kong Frederik III's død i februar 1670, og da storhertugen af Toscana i maj lå for døden, rejste Stensen direkte tilbage til Firenze, hvor han blev modtaget af den nye storhertug Cosimo III. Planen var, at han skulle fortsætte arbejdet med sit geologiske storværk; men først måtte han lige afrunde en diskussion, han havde haft med en calvinsk præst i Amsterdam, Johannes Sylvius. Den brevveksling, der herefter fulgte, sendte Stensen ud i grundigere teologiske studier og skabte den apologetiske forfatter.

Cosimo III støttede Stensen på alle måder: Stensen var hoffets geolog – undersøgte interessante grotter, når dette faldt for, beskæftigede sig med de storhertugelige samlinger af mineraler og andre sten,¹⁰ men samtidig sikrede storhertugen ham fritid og orlov til at fordybe sig i teologiske spørgsmål. De små afhandlinger, som blev til i disse år, blev trykt i Firenze og Hannover efter 1675.

Ændringen i Stensens egen opfattelse af, hvad der var det væsentlige i tilværelsen, afspejles i de få personlige breve, der kendes fra perioden før og efter Hollandsopholdet. Selv gamle venner, der havde samarbejdet med ham i årene 1666-68, synes efter 1670 at have drejet indholdet i deres breve til Stensen væk fra videnskabelige problemer og over på spørgsmål af metafysisk og moralsk art.

Midt i denne proces modtog Stensen en ny hjemkaldelse fra den danske konge. Med Cosimo III's tilladelse og i håbet om også at kunne arbejde for den katolske tro vendte han i juli 1672 efter otte år i udlandet tilbage til København.

København 1672-74

Som katolik var det ham udelukket at blive professor ved universitetet, og han synes ikke at have fået eller udfyldt en klar veldefineret stilling. Han underviste de medicinstuderende i anatomi og foretog, til dels sammen med dem, en række dissektioner. Lejlighedsvis skulle han foretage offentlige dissektioner, men det blev kun til en enkelt. Denne dissektion er imidlertid berømt for den smukke indledningstale, hvori Stensen bl.a. siger: »Skønt er det, vi ser, skønnere det, vi har erkendt, men langt det skønneste er det, vi ikke fatter«. ¹¹

I foråret 1674 søgte Stensen om tilladelse til at vende tilbage til Firenze. Efter en tidligere aftale skulle han undervise Cosimos ældste søn, dersom han ville få lejlighed til det, og Stensen fandt åbenbart tidspunktet passende til at forlade København. Baggrunden for denne beslutning kendes desværre ikke, så det er ikke muligt at fastslå, om Stensen blev drevet af en indre tvang eller nærmest blev frosset ud af uforstående omgivelser. I hvert fald forlod han København i sommeren 1674 og genså kun sin fødeby ved et kort besøg i august 1685. Nu rejste han sydpå over Tyskland med en afstikker til Holland i håb om at få Jan Swammerdam med sig til Firenze, men dette lykkedes ikke. Kort efter årsskiftet 1675 var han tilbage i Toscana.

Firenze 1675-77

I de næste to år var han lærer for den unge prins, hvem han først og fremmest skulle lære »kristen filosofi« – ikke naturvidenskab. Denne opgave harmonerede med Stensens egen udvikling, idet han allerede i april 1675 blev viet til præst. Hermed satte han et definitivt stop for egen forskning uden dog på nogen måde at tage afstand fra sin tidligere tilværelse. F.eks. støttede han Caspar og Christoffer Bartholin, Thomas Bartholins sønner, og deres fætter Holger Jacobsen i alle måder, da de i 1676/77 tilbragte et år i Italien. ¹² Alle tre havde nydt godt af hans undervisning i København, og ikke mindst Caspar Bartholin og Holger Jacobsen var meget lovende unge videnskabsmænd.

Stensens rolige, stilfærdige tilværelse som præst og underviser med lejlighedsvis muligheder for at bringe den katolske kirke til folk af andre trossamfund fik en brat ende i 1677. Hertug Johann Friedrich af Hannover, der selv var konvertit og havde påtaget sig at støtte den katolske kirke i Norden, søgte nu at få en ny åndelig leder af området, en apostolsk vikar, som efterfølger for den netop afdøde biskop Valerio Maccioni. Hertugen kendte Stensen fra tidligere og var overbevist om, at den danske præst ville egne sig til embedet. Stensen delte ikke denne opfattelse, men

følte en forpligtelse til at virke, hvor kirken havde brug for ham, og overlod beslutningen til paven.

Rom 1677

I maj 1677 drog han til Rom, hvor resten af sommeren gik med forhandlinger, indtil han i september blev udnævnt til titulær biskop af Titiopolis, et tidligere bispedømme i Lilleasien, som nu var på vantro hænder, og apostolsk vikar i hertugen af Hannovers lande. Straks efter udnævnelsen rejste han nordpå og nåede sit bestemmelsessted i november 1677.

Hannover 1677-80

I Hannover blev han mødt med stor venlighed af hertugparret. Området hørte til den protestantiske del af Tyskland, men med hertug Johann Friedrich var der blevet indført katolsk gudstjeneste i slotskirken. Den katolske menighed bestod mest af udlændinge i hertugens tjeneste og blev betjent af præster af kapucinerordenen, der havde deres hospits på slottet. På overfladen fungerede alting godt, men Stensen kom hurtigt til at savne den inderlighed i troen, som han havde mødt i Italien. Menigheden i Tyskland tog mere lemfældigt på deres tro, og Stensen arbejdede ihærdigt for at bedre forholdene. Som i Firenze søgte han gennem små, klare teologiske afhandlinger at overbevise protestanterne om sandheden i den katolske lære. Således udkom 1678/79 dele af hans korrespondance med Johannes Sylvius, en forklaring af skærsilden, en nærmere beskrivelse af hans konversion m.m.

Den største personlighed, Stensen mødte i Hannover, var uden tvivl filosofen og matematikeren Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), der var blevet knyttet til hoffet i 1676. Denne havde læst Stensens værker og var en stor beundrer af naturvidenskabsmanden Stensen, mens han stod uforstående over for teologen. Forgæves søgte han at få Stensen til at genoptage sit arbejde med at udforske Guds storhed i naturen. Fortrolige venner blev de to mænd aldrig, men Leibniz' geologiske værker er stærkt præget af Stensens tanker fra *Prodromus*.¹³

I december 1679 døde hertug Johann Friedrich. Dette betød afslutningen af den katolske virksomhed i Hannover i den hidtil kendte form, og dermed også af Stensens ansættelse, idet den nye hertug, Ernst August, Johann Friedrichs broder, var protestant. Kapucinerne måtte væk, da deres ordensregler lagde snævre grænser for deres muligheder, og Stensen var med til at sørge for, at den mere velegnede jesuiterorden fik ansvaret for menigheden. Hans mangel på hensyn til enkeltpersoner for at sikre det

overordnede mål, nemlig videreførelsen af menighedsplejen i området, skabte en del bitterhed mod ham og vanskeliggjorde hans sidste tid i byen.

Münster 1680-83

Selv blev Stensen nu hjælpebiskop i Münster stift, den katolske kirkes forpost i Nordtyskland. Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg havde været fyrstbiskop af Paderborn siden 1661 og fik i 1678 hertil Münster stift. Det store område og et svigtende helbred gjorde en aflastning ønskelig, og Stensen kom da til Münster i sommeren 1680.

Dette blev noget af en omvæltning. Dels faldt nu en række biskoppelige funktioner som præsteviser og firmelser på Stensens skuldre, og stiftet havde gennem en årrække været stærkt forsømt med hensyn til sjælesorg. Dels bragte Stensens seriøse, kompromisløse holdning ham hurtigt i konflikt med de lokale gejstlige. Således var han imod lokale traditioner som køb af embeder, vielse af præster som ekspeditionssager og en meget lemfældig omgang med ansvar og forpligtelser.

Stensens dagligdag i Münster var så besat, at der ikke blev tid til større teologiske studier. Derimod skrev han mindst to mere praktisk-orienterede afhandlinger til støtte for reformarbejdet: Dels et skrift om ansvaret ved eksamination og vielse af vordende præster – dette kom aldrig på tryk og er ikke bevaret – dels *Parochorum hoc age*,¹⁴ et lille skrift om sognepræstens virke i menigheden – det udkom i Firenze i 1684.

Privat fik Stensen store økonomiske problemer. I Hannover havde han samlet sig en skare konvertitter, som efter deres konversion havde mistet alle eksistensmuligheder. I Münster fik han en væsentlig lavere løn, og trods personligt mådehold måtte han reducere sin husstand til det mindst mulige. Et beneficium som kapiteldekan og sognepræst i St. Ludgeri sogn i Münster måtte han efter et år opgive på grund af arbejdspresset: At indsætte en kapellan til at varetage forpligtelserne, mens han selv modtog indtægterne, var ikke foreneligt med hans samvittighed. Ved hjælp af den aldrig svigtende storhertug Cosimo lykkedes det ham dog efterhånden at få indtægter og udgifter til at gå op.

Fyrstbiskop Ferdinands helbred blev stadig dårligere, og mere og mere blev lagt på Stensen. I efteråret 1682 foretog han en stor visitation af Vechta-distriktet i Emsland, og i foråret 1683 fulgte foruden flere visitationer af landdistrikter også visitation af et par nonneklostre i Münster. Med fyrstbiskoppens død i juni 1683 blev der imidlertid sat en stopper for hans reformarbejde: Magten overgik til domkapitlet, der omgående indskrænkede Stensens beføjelser til det, det angivelig lå i hans ansættelse. Bedre

blev det ikke, da en ny biskop skulle vælges. Domkapitlets valg blev bestemt af politisk rænkespil og store pengesummer uden hensyn til det, som Stensen anså for det væsentlige – at få en streng, kompetent administrativ og åndelig leder af stiftet. Da han blev beordret til at velsigne valget af kurfyrst Maximilian Heinrich, ærkebiskop af Köln og biskop af Lüttich og Hildesheim, var han klar over, at nu faldt ethvert håb om forbedrede forhold. Han vandrede ud i sine vikariater, som han stadig havde det formelle ansvar for, men aldrig havde haft mulighed for at besøge, og søgte herfra at få paven til at skride ind over for domkapitlets dispositioner. Paven anerkendte i øvrigt aldrig valget af kurfyrsten, omend denne aldrig opgav Münster, men besad embedet til sin død i 1688.

Hamborg 1683-85

Stensen kom nu til Hamborg, hvor han fandt ly hos den toscanske resident, Theodor Kerckring, en tidligere studiekammerat fra Leiden. Denne havde været en anerkendt læge i Amsterdam, men havde opgivet sin praksis og slået sig ned i sin fødeby, hvor han var blevet en af den katolske menigheds støtter.

Forholdene i Hamborg var ikke uproblematiske. Gudstjenesten lå i hænderne på fire jesuitter, og stemningen var præget af splid og uro. Stensen søgte i al stilfærdighed at få de to ældste præster forflyttet i håb om at få yngre og bedre kræfter til byen, men da dette blev kendt, rejste der sig en storm mod ham i menigheden. Da bystyret samtidig var ude i alvorlige politiske kampe, og katolikkerne ilde set blandt byens lutherske befolkning, var situationen noget kompliceret. Stensen erfarede her, at en biskop slet ikke var nødvendig, hvor jesuitterne holdt til. Var disse pligt- og lydige mod deres overordnede, var en biskop overflødig, og var de det ikke, var han magtesløs. Da søgte han om tilladelse til at vende tilbage til Italien, bl.a. for at kunne studere i ro med det formål at blive en bedre biskop – han var helt overbevist om, at hans egentlige evner lå som missionær og sjælesørger, mens han følte sig meget ufuldkommen som biskop. I sommeren 1685 gav Rom omsider tilladelsen – Stensen nåede lige et sidste besøg i København inden rejsen sydpå, men da kom brevet fra hertugen af Mecklenborg.

Mecklenborg var et af de områder, Stensen formelt havde det gejstlige ansvar for; men hidtil havde det ikke været muligt at gøre noget for områdets få katolikker. Hertug Christian Louis var ganske vist selv konverteret til katolicismen, men opholdt sig mest i Paris uden tanke for at bedre forholdene i Schwerin. Da han selv var barnløs og hans broder og tronarving protestant, kunne man forudse, at den katolske gudstjeneste,

der var knyttet til slotskirken, helt ville ophøre ved hertugens død. I foråret 1685 havde Stensen i samarbejde med nogle adelsmænd fra Schwerin søgt om at få hertugens tilladelse til at etablere gudstjeneste uden for slottet i et privat hus, men nu kom der tilladelse til, at Stensen selv måtte slå sig ned i Schwerin i et eget hus og afholde messer i slotskirken. Dette var umiddelbart ret perspektivløst, men Stensen følte, at han i hvert fald var nødt til at se nærmere på forholdene, og rejsen til Italien blev udsat.

Netop som Stensen skulle af sted til Schwerin, rejste den fransktalende præst til København, og for ikke at lade de mange fransksprogede katolikere i Hamborg helt uden en sjælesørger måtte Stensen nu blive, indtil en afløser kom. Endelig i december 1685 kunne han komme af sted.

Schwerin 1685/86

Menigheden i Schwerin var ganske lille og blev ledet af hofkapellan Steffani. Denne var imidlertid ældre med dårligt helbred og netop kommet i strid med hertugen. Stensen opfordrede da til, at han blev trukket tilbage til sit kloster i Wien, men indtrådte ellers selv som præstens afløser i dennes sygdomsperioder. Håbet om at etablere en uafhængig gudstjeneste svandt snart helt, men da stod Stensen over for et nyt valg: Han blev opfordret til at blive hjælpebiskop i Trier. Trods Stensens helt klare afvisning af på ny at skulle risikere at vie uværdige til præstekaldet, fastholdt ærkebiskoppen af Trier sit ønske, og Stensen måtte endnu engang lægge sin fremtid i pavens hænder. Svaret fra Rom kom aldrig.

I Schwerin blev pater Steffani stadig dårligere, og den 12./22. november 1686 afgik han ved døden. Stensen lovede at blive, indtil man kunne skaffe en afløser, men inden da blev han selv syg og døde den 25. november/5. december efter fire dages sygdom.¹⁵ Omkring ham var samlet nogle få trofaste venner, men præsten fra Lübeck var ikke nået frem i tide til at give ham den sidste olie. Fra Hamborg blev hans bispeklæder bragt ud, og i fuldt ornat blev han efter ligprædikenen anbragt i den lutherske domkirke i Schwerin. Fra Firenze gav storhertug Cosimo ordre til at lade hans lig føre til Italien, og med hertug Christian Louis' tilladelse blev liget bragt til Hamborg, balsameret og sejlet til Livorno. Den 13. oktober 1687 blev Niels Stensen gravsat i storhertugernes egen gravkirke, San Lorenzo i Firenze.

Noter:

(1) Om Niels Stensens liv se Scherz, Gustav: *Niels Stensen. Eine Biographie*, bearbejdet af Harriet Merete Hansen. Udkommer i Leipzig 1987/88. Indtil da især *Nicolai Stenonis Epistolae et epistolae ad eum datae*, ed. Gustav Scherz, I-II, Hafnia et Friburgi 1952. Specielt om Niels Stensens familie, barndom og ungdom jævnfør Gustav Scherz: *Vom Wege Niels Stensens*, København 1956, suppleret med Viktor Hermansen: Niels Stensens Mutter, *Stenoniana Catholica*, VI, 1960, s. 71-81. – (2) Se Garboe, Axel: *Thomas Bartholin*, bd. I-II, København 1949-50. – (3) En partiel oversættelse til dansk af dette manuskript foreligger nu med Stensen, Niels: *En dansk student i 1659 og noterne i hans Chaos-manuskript* ved H. D. Schepelern, København 1986. Samtidig planlægges en udgivelse af den latinske tekst med paralleloversættelse til engelsk i serien *Acta Historica scientiarum naturalium et medicinalium*, edidit Bibliotheca Universitatis Hauniensis. – (4) Udgivet af DSL i 1983 ved H. D. Schepelern: *Olai Borrichii Itinerarium 1660-1665*, vol. 1-4. – (5) Muskelafsnittet af denne afhandling findes i en engelsk oversættelse fra 1711 og er nu genoptrykt ved Troels Kardel i Poulsen, Jacob E./Egill Snorrason: *Nicolaus Steno, 1638-1686. A Re-consideration by Danish Scientists*. Gentofte 1986, s. 97-134. – (6) Dansk oversættelse ved Vilhelm Maar: *Nicolaus Stenos Foredrag om Hjernens Anatomi*, København 1903. Jvf. også *Nicolaus Steno's Lecture on the Anatomy of the Brain*, introduction by Gustav Scherz, Copenhagen 1965. – (7) Om Stensens, Rays og Listers bidrag til fossildebatten se f.eks. Martin J. S. Rudwick: *The Meaning of Fossils*, London 1972, specielt kapitlet: Natural Antiquities. – (8) Dansk oversættelse ved V. Meisen i *Stenoniana*. Udg. v. V. Meisen og Knud Larsen, bd. I, København 1939, s. 50-99. – (9) Dansk oversættelse ved A. Krogh og Vilhelm Maar udkom i København 1902. – (10) Jævnfør Gustav Scherz: *The Indices of Nicolaus Steno, Nicolaus Steno and his Indices*, ed. by Gustav Scherz, Copenhagen 1958, s. 189-277. – (11) Oversat til dansk dels af Knud Larsen i *Stenoniana*. Udg. v. V. Meisen og Knud Larsen, bd. I, København 1939, s. 102-11, dels af A. Kragelund i dennes *Den humanistiske renæssance og antikken*, København 1976, s. 229-39. – (12) Jvf. *Holger Jacobæus' Rejsebog (1671-1692)*, udg. af Vilhelm Maar, København 1910. – (13) Se herom Kurd von Bülow: *Protogaea und Prodomus. Akten des internationalen Leibniz-Kongresses Hannover, 14.-19. November 1966* (Studia Leibnitiana Supplementa, Bd. II), Bd. II: Mathematik – Naturwissenschaft. Wiesbaden 1969, s. 197-208. – (14) Findes i tysk oversættelse ved Gustav Scherz: *Stensen, Niels: Hirtenpflicht*, Münster 1962. – (15) Se foruden von Rosens berømte *Memoir* (dansk udgave ved Vilhelm Maar: Rose, J.: *Nicolaus Stenos Liv og Død*, København 1906) også dennes brev af 4./14. december 1686, *Epistolae*, ADD 26, s. 952-55. Jvf. også von Rosen, Johann: *Erinnerungen an Msgr. Niels Stensen*. Einleitung und Übersetzung von G. Scherz, Hildesheim 1962.

Niels Stensens breve

Denne danske udgave af Niels Stensens breve omfatter samtlige kendte breve til og fra Niels Stensen, i alt ca. 500. Brevene dækker alle årene fra Stensens studietid i Holland (1661) til hans sidste sygeleje i Schwerin (1686), men dækningen er langt fra jævn. E 1-E 100 omfatter hans år som videnskabsmand, frem til 1675, og resten stammer fra hans tid som præst og biskop. 1684 er det bedst repræsenterede år overhovedet med 58 breve.

Centralt i korrespondancen står Stensens breve til storhertug Cosimo af Toscana – hans aldrig svigtende ven og støtte. En konstant strøm af breve flød fra Tyskland til Toscana – i perioder mindst et ugentligt brev, og af disse er over 200 bevarede. De åbner en ganske privat side af Stensen og giver med et væld af store og små oplysninger mulighed for at følge Stensens tilværelse på nært hold. Cosimos breve til Stensen er derimod ikke bevarede – antagelig fordi storhertugen har betragtet denne korrespondance som et privat anliggende, der ikke skulle konciperes.

Også andre italienere gemte deres modtagne breve med omhu – her kan nævnes videnskabsmanden Malpighi og den fromme fru Lavinia, og det er ikke umuligt, at de kommende år vil bringe flere eksempler frem fra de righoldige italienske arkiver.

Den officielle korrespondance, især med kurien i Rom, er i vidt mål bevaret: Man havde koncepter af den udgående post og arkiverede mere eller mindre konsekvent den indgående, dels i original, dels i afskrift. Her kan vi følge den officielle udnævnelse af biskoppen i 1677 og de følgende års ændringer i hans stilling; her findes hans redegørelser for de større problemer, han møder i Tyskland, og Roms reaktioner herpå, og her er bevaret hans rapporter fra de områder, han havde ansvaret for. Også mindre forvaltninger tog vare på deres post: jesuiterordenen gemte omhyggeligt alt materiale, administrationen af Münster stift sørgede for at gemme en række akter omkring hjælpeskoppens visitationer, på det hjemlige plan findes der koncepter til hjemkaldelser og rejsepas i Rigsarkivet, etc.

Videnskabsmanden Niels Stensen er i høj grad underrepræsenteret i denne samling. Lykkeligvis var Thomas Bartholin en udgivernatur, og takket være hans indsats kender vi E 1-E 14, breve mellem den tidligere lærer og student fra Stensens år i Holland. Andre spor af en faglig korrespondance forekommer, men den omfattende nyhedsformidling mellem

venner, som var med til at sikre, at resultaterne kom ud og blev kendt, er kun i yderst ringe omfang bevaret.

En side mangler totalt: Stensens kontakt med familie og venner i Danmark. Vi ved, at han og søsteren Anne til stadighed stod i forbindelse med hinanden, hun besøgte ham således flere gange i Tyskland, og på dødslejet skrev han et afskedsbrev til hende – vi ved, at mindst én ungdomsven var hans fortrolige i Hamborgtiden – og vi ved, at Stensen formidlede breve mellem danskere og italienere i Tysklandsårene. Men intet af dette er bevaret.

Skævhederne i materialet bevirker, at det først og fremmest er Niels Stensens liv i de sidste 10 år i Tyskland, der aftegnes – og mest sådan, som han selv valgte at præsentere det for sine italienske venner og for den romerske kurie. Brevene afklarer således ikke alle kontroversielle spørgsmål omkring Stensen, men de kan tjene til at nuancere billedet af en usædvanlig mand med en usædvanlig skæbne.

Om den danske udgave af Niels Stensens breve

Den hermed foreliggende udgave af Niels Stensens breve på dansk kan betragtes som en oversættelse af brevene i Gustav Scherz' *Nicolai Stenonis Epistolae et epistolae ad eum datae* fra 1952, med de ændringer og korrektioner, 30 års forskning har nødvendiggjort. Den kronologiske rækkefølge samt nummereringen fra *Epistolae* er bibeholdt, således at man direkte fra den danske oversættelse kan gå til den oprindelige tekst. Eventuelle omplaceringer er sket med henvisning fra det oprindelige E-nummer og forsynet med en a-nummerering på den nye plads. Breve, der er fundet efter udgivelsen af *Epistolae*, er på tilsvarende måde placeret ind i den kronologiske rækkefølge med a-numre.

En meget stor del af brevene blev – som nævnt i forordet – oprindelig oversat af Karen Plovgaard i samarbejde med Gustav Scherz under dennes forberedelser til udgivelsen af *Epistolae*. Disse oversættelser, som Karen Plovgaard altid ønskede at få gennembearbejdet og udgivet, har dannet basis for denne udgave. Alle hendes oversættelser er gennemgået, eventuelle fejl og mangler korrigerede og sproget moderniseret i den grad, det følte naturligt. Resten af brevene er nyoversatte af fem forskellige personer, og selv om visse ensartede principper har ligget til grund for arbejdet, har en dybtgående sproglig harmonisering ikke været tilstræbt.

Kommentarer og henvisninger er holdt nede på et minimum. Der er kildehenvisning ved alle nye breve, men ellers må man gå til *Epistolae*, suppleret med den nyere litteratur (jvf. bibliografien), dersom man ønsker dokumentation eller yderligere oplysninger.

Selv om noter og kommentarer naturligvis må bygge på Gustav Scherz', skal læseren være opmærksom på, at denne ikke er blevet fulgt slavisk. Enhver afvigelse fra *Epistolae* er ganske tilsigtet og repræsenterer alene udgiverens opfattelse.

Alle Bibel-citater i brevene er blevet sammenholdt med den autoriserede danske oversættelse, som er blevet fulgt, hvor det har været forsvarligt, mens henvisning til Vulgata er sket, hvor denne viste sig mere dækkende.

I det 17. århundrede benyttedes ofte latiniserede navneformer. Her er normalt fulgt den form, der angives af de nationale leksika, og for mindre fremtrædende personer den form, der skønnes gængs på deres eget sprog.

På Stensens tid eksisterede flere kalendermuligheder side om side. I den katolske verden benyttedes den gregorianske kalender, også kaldet ny stil, således i Frankrig, Italien og i de katolske egne af Tyskland, f.eks. i Münster, men herudover også i Holland. Den julianske kalender, også kaldet gammel stil, var på dette tidspunkt 10 dage forsinket i forhold til den gregorianske og benyttedes i Danmark, England og i de protestantiske egne af Tyskland, således i Hannover, Hamborg og Schwerin.

Året startede ikke altid 1. januar: I Firenze benyttedes ofte året *ab incarnatione*, d.v.s. med Mariæ Bebudelse, 25. marts, ulogisk nok forsinket i forhold til vort år. Dette var også tilfældet i England.

I denne udgave er alle datoer angivet efter gregoriansk kalender, medmindre andet er nævnt. Dog er alle dateringer i selve brevtteksterne bibeholdt, men ledsaget af en note, hvor dette er skønnet nødvendigt.

Bibliografi:

Bibliografi over Niels Stensen:

Jensen, Michael: *Bibliographia Nicolaus Stenonis*. Forlaget Impetus, Mørke, 1986.

Vigtigste udgaver af Niels Stensens værker:

Nicolai Stenonis Opera Philosophica. Ed. by Vilhelm Maar. Vol. I-II. Copenhagen 1910.

Nicolai Stenonis Opera Theologica. Ed. Knud Larsen et Gustav Scherz. T. I-II. Hafniae et Friburgi 1941-47.

Nicolai Stenonis Epistolae et epistolae ad eum datae. Ed. Gustav Scherz, adj. Joanne Ræder. T. I-II. Hafniae et Friburgi 1952.

Steno. Geological Papers. Ed. by Gustav Scherz. Translation by Alex J. Pollock. (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium, vol. 20). Odense University Press 1969. (Indeholder latin/italiensk originaltekst parallel med en engelsk oversættelse. Fyldigt noteapparat).

Stensens værker i dansk oversættelse:

- Stensen, Niels: En dansk student i 1659 og noterne i hans Chaos-manuskript.* Ved H. D. Schepe-
lern. Tekst med oversættelser udarbejdet i samarbejde med Søren Hindsholm. (Skifter
udgivet af Universitetsbibliotekets 2. afdeling. Danmarks natur- og lægevidenskabelige
Bibliotek, Bd. 2) København, 1986.
- Niels Steensens (Stenonis) *Værker i Oversættelse.* Ved R. E. Christensen, A. Hansen og
K. Larsen. Bd. I. København 1939. (Indeholder oversættelse af hans tidligste værker og
breve fra 1661-62).
- Steno, Nicolaus: Dissektion af et Hajhoved. Ved V. Meisen. (*Stenoniana.* Udg. af V. Meisen
og Knud Larsen, Bd. I. København 1939, s. 50-99).
- Steno, Nicolaus: *Foreløbig Meddelelse til en Afhandling om faste Legemer, der findes naturligt
indlejrede i andre faste legemer.* Oversættelse ved A. Krogh og V. Maar. København 1902.
- Nicolaus Stenos Foredrag om Hjærnens Anatomi.* I Oversættelse ved Vilhelm Maar. København
1903.
- Nicolaus Stenos Indledningsforelæsning. Ved Knud Larsen. (*Stenoniana.* Udg. af V. Meisen
og Knud Larsen. Bd. I. København 1933, s. 102-11).
- Indledningsforelæsning til anatomiske demonstrationer i Fremvisningsauditoriet i Køben-
havn. (A. Kragelund: *Den humanistiske renæssance og antikken.* København 1976, s. 229-39).

Væsentligste værker og afhandlinger om Niels Stensen på dansk:

- Jørgensen, A. D.: *Nils Stensen. Et Mindeskrikt.* 1. udg. 1884. 2. udv. udg. ved Gustav Scherz,
København 1958. (Stadig særdeles læseværdig, omend forældet på mange punkter).
- Scherz, Gustav: *Steno.* København 1963.
- Bjarnhof, Karl: *Støv skal du blive. På spor af Niels Steensen.* København 1972. Genoptrykt
1986.
- Snorrason, E.: *Niels Stensen. En students notater fra 1659.* København 1966.
- Gosch, C. C. A.: *Udsigt over Danmarks zoologiske Literatur.* Del II, Bd. I. København 1873,
s. 149-256. (Indeholder gode referater af Stensens naturvidenskabelige produktion).
- Scherz, Gustav: Da Stensen var i Paris, (*Fund og Forskning i det kongelige Biblioteks samlinger,*
bd. 16, 1969, s. 43-52).
- Møller-Christensen, Vilh.: Stensen som kongelig anatom i København. (*Dansk medicinhisto-
risk årbog,* 1973, s. 171-97).
- Larsen, Knud: Stenos Forhold til Filosofi og Religion. (*Kirkehistoriske Samlinger VI R.,* Bd. 2,
København 1938, s. 511-33).
- Rose, J.: *Nicolaus Stenos Liv og Død.* Oversat af Vilhelm Maar. København 1906. 21 s.
(Skrevet af en af Stensens nærmeste venner, der bl.a. var til stede ved hans dødsleje).

Væsentlige publikationer om og af Niels Stensen på andre sprog:

- † *Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum. Officium Historicum. Osnabrugem. Canonizationis Servi
Dei Nicolai Stenonis Episcopi Titiopolis (1686) POSITIO super introductione Causae et super
Virtutibus ex officio concinnata.* Rom 1974. (Indeholder næsten alle væsentlige dokumenter
til vurdering af Stensens liv og er den letteste samlede indgang p.t. til den nyere Stensen-
forskning herindenfor. Dog er selve teksten på italiensk og alle indlæg på ikke-romanske
sprog oversat til italiensk).
- Scherz, Gustav: *Niels Stensen. Eine Biographie.* Bearbejdet af Harriet Merete Hansen. St.
Benno-Verlag, Leipzig. Bd. 1 skal udkomme i 1987, bd. 2 er planlagt til udgivelse i 1988.
(Posthum udgivelse af Gustav Scherz' livsværk, gennemdokumenteret og ajourført).

- Bierbaum, Max/Adolf Faller: *Niels Stensen. Anatom, Geologe und Bischof, 1638-1686*. Münster 1979. (2. udg. af Max Bierbaums fortræffelige Stensen-biografi fra 1959).
- May, Margaret Tallmadge: On the passage of yolk into the intestines of the chick. *Journal of the history of medicine and allied sciences*, vol. 5, New York 1950, s. 119-43 (indeholder en oversættelse af E 16 med glimrende noter).
- Nordström, Johan: Antonio Magliabechi och Niels Stensen. (*Lychnos* 20, Uppsala 1963, s. 1-42).
- Poulsen, Jacob E./Egill Snorrason (eds.): *Nicolaus Steno (1638-1686). A Re-consideration by Danish Scientists*. Published by Nordisk Insulinlaboratorium, Gentofte, 1986. (Indeholder bidrag af F. J. Billeskov Jansen, Harald Moe, Troels Kardel, Ole J. Rafaelsen, Peter Henrik Wagner, Arne Noe-Nygaard og Egill Snorrason).
- Rafaelsen, Ole J. (ed.): *Steno in six Languages*. København 1986. (Stensens forelæsning om hjernens anatomi på fransk (1669), italiensk (1743), latin (1671), engelsk (1733), dansk (1903) og tysk (1754)).
- Scherz, Gustav: *Vom Wege Niels Stensens*. (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium, vol. 14). Kopenhagen 1956.
- Scherz, Gustav (ed.): *Nicolaus Steno and his Indice*. (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium, vol. 15). Copenhagen 1958.
- Scherz, Gustav: Niels Stensen and Antonio Magliabechi. (Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften, 45, Wiesbaden 1961, s. 23-33).
- Scherz, Gustav: Niels Stensens Reisen. (*Dissertation on Steno as Geologist*, Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium, vol. 23). Odense University Press, 1971, s. 9-139. (Sammen med introduktionen til *Steno. Geological Papers* (jvf. ovenfor) fås heri et godt indblik i Gustav Scherz' Stensen-forskning efter 1952).
- Stensen, Niels: *Hirtenpflicht*. Einleitung und Übersetzung von Gustav Scherz. Münster, 1962.

Fortegnelse over kilder til breve, der ikke var medtaget i *Epistolae*:

Birch	Birch, Thomas: <i>The History of the Royal Society of natural knowledge from its first rise</i> , vol. III. (Facsimile of the London Edition 1756-57 ... by A. Rupert Hall). New York/London 1968.
Helmert	Helmert, Friedrich: <i>Der Heilige im Beckumer Land. Heimatkalender für den Kreis Beckum</i> , 1964, s. 78-82.
Indice	Scherz, Gustav (udg.): <i>Nicolaus Steno and his Indice</i> . (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium. 15) Copenhagen 1958.
Lahrkamp	Lahrkamp, Helmut: <i>Weihbischof Niels Stensen und das Kloster Ringe in Münster. Westfalen</i> , bd. 48, 1970, s. 38-44.
Mejer	Mejer, Otto: <i>Die Propaganda, ihre Provinz und ihre Recht</i> , II. Göttingen 1853.
Nordström	Nordström, Johan: <i>Antonio Magliabechi och Niels Stensen</i> , <i>Lychnos</i> , bd. 20, 1963, s. 1-42.
Oldenburg	<i>Oldenburg, Henry: The Correspondance ...</i> Ed. by A. Rupert Hall and Marie Boas Hall. Bd. 1ff, Madison/Milwaukee 1965ff.
OPH	<i>Nicolai Stenonis Opera Philosophica</i> . Ed. by Vilhelm Maar, bd. I-II, Copenhagen 1910.

- OTH *Nicolai Stenonis Opera Theologica*. Ed. Knud Larsen et Gustav Scherz, bd. I-II, Hafniae et Friburgi 1952.
- Pöppel Pöppel, Diether: Die Erhebung Christophs von Bellinghausen zum Fürstabt von Corvey und ihre Förderung durch Niels Stensen. *Westfälische Zeitschrift* bd. 106, 1956, s. 439–48.
- Positio *Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum, Officium Historicum: Osnabrugem. Canonizationis Servi Dei Nicolai Stenonis Episcopi Titiopolis (1686) POSITIO super introductione Causae et super Virtutibus ex officio concinnata*. Roma 1974.
- Scherz: *Vom Wege* Scherz, Gustav: *Vom Wege Niels Stensens. Beiträge zu seiner naturwissenschaftlichen Entwicklung*. (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium). Kopenhagen 1956.
- Sten. Cath.* *Stenoniana Catholica*, Jahrg. 1–7. Kopenhagen 1956–61.

Breve E 1-E 251 1661-1681

E 1. Til Thomas Bartholin

Leiden, 22. april 1661

Efter at have læst medicin i København fra 1656 drog Niels Stensen til Holland for at studere videre. I marts 1660 kom han til Amsterdam, hvor han boede hos den kendte læge Gerard Blasius (Blaës, ca. 1625-1692). Han blev immatrikuleret ved universitetet i Leiden den 27. juli 1660, og her tilbragte han tre frugtbare år.

I København havde Stensen haft Thomas Bartholin (1616-1680) som præceptor. Af deres korrespondance fremgår, at der må have været en god kontakt mellem studenten og denne Bartholin-familiens mest fremragende forsker, udgiver og universitetsmand. Thomas Bartholins internationale bekendtskaber var betydelige, og han lod sine studenter nyde godt af de kontakter, han kunne skaffe dem.

Indhold: Stensen takker sin tidligere lærer for dennes brev, beretter om sin opdagelse af en ydre spyttgang og den heraf følgende strid med Blasius og redegør for sine igangværende undersøgelser.

KP-LBM L

Til Thomas Bartholin i København.

Når jeg betragter din velvilje over for mig, du højtberømte mand, og betænker, at jeg ikke fortjener en sådan, kan jeg ikke gøre andet end at gengælde din overordentlige godhed med skyldig ærbødighed. Din kærlighed har jeg så mange beviser på, at jeg derigennem er blevet klar over, at de gamle med fuld ret hævdede, at »lærerne indtager en ærværdig faders plads,«¹ og at jeg med rette kan betragte den dag, da jeg optoges blandt dine elever, som en fødselsdag. De samme følelser fortjener også dit yderst elskværdige brev, hvis enkelte dele jeg med inderlig tak burde besvare under ét, dersom ikke hvert eneste spørgsmål var så vigtigt, at det fordrer et specielt svar. Da min mangel på veltalenhed ikke tillader dette, holder jeg det for bedre at bevare disse ting for mig selv i et taknemmeligt hjerte end med ganske almindelige ord at takke dig og derved forfladige en sag, der var bedre værd.

Men da du i det samme brev opfordrer mig til at udgive en skitse af den ydre spyttgang, kan jeg ikke undgå med få ord at fortælle dig om det nid, som denne lille opdagelse fremkaldte, og tillige om den nytte, jeg har draget af dette nid. Jeg gør det ikke for at skaffe mig billige laurbær, men for at tilbagevise stygge beskyldninger for plagiat.

Jeg beklager, at det skal være nødvendigt, da jeg herved enten kommer til at bruge mange ord om en sag af ringe betydning eller nødes til at lade mig skammeligt brændemærke.

Ret beset fortjener selve sagen det absolut ikke, fremfor alt, fordi en

ganske lignende gang, ja, endogså den samme, som det her drejer sig om, allerede tidligere har været fundet af Casseri,² omend under navn af en muskel (hvilket jeg har lært af beskrivelsen af *musculus buccinator* i dine *Institutiones*³). Da jeg imidlertid ikke stiltiende kan tage imod den beskyldning, man desårsag har rejst imod mig, vil jeg – som eleven over for sin lærer – forelægge dig hele sagen og overlade til dig på grundlag heraf at fælde dommen.

Ved forskellige lejligheder var denne gang allerede blevet forevist for offentligheden, først af den berømte Sylvius⁴ og derefter af den navnkundige hr. van Horne,⁵ da den berømte Gerard Blasius, som uvist af hvilken grund var blevet kølig over for mig, nogle uger senere i den grad gav sine følelser frit løb, at han gennem sin broder⁶ over for de berømte mænd Sylvius og van Horne hævdede, at opdagelsen tilkom ham; og det, skønt han aldrig havde rørt en finger til undersøgelsen af nævnte gang; skønt han, da jeg første gang viste ham den halvt gennemskåren, ikke kunne forklare, hvad det var; skønt hans broder i sit brev til Eyssonius⁷ få dage, før jeg kom til kundskab om alt dette, tilkendte mig opdagelsen; skønt han i sin sidste artikel i *Medicina Generalis*⁸ hverken angiver det rigtige udspring eller den rigtige udmundning for den ting, som han hævder selv at have fundet. Tillad nu, at jeg, for at gøre min fremstilling klarere, kort fortæller, under hvilke omstændigheder opdagelsen foregik, og hvad der senere skete.

Det er et år siden, jeg blev modtaget som gæst af Blasius; under de forelæsninger, som han afsluttede tre uger efter min ankomst, så jeg en gunstig lejlighed til at få fat på anatomiske objekter og bad den berømte mand, om jeg på egen hånd måtte dissekere, hvad jeg af disse ting kunne skaffe mig.

Da jeg havde fået hans tilladelse, tilsmilede lykken mig i den grad, at jeg i det første hoved af et får, jeg den 7. april købte og alene dissekerede i forevisningssalen, fandt den gang, som, så vidt jeg ved, ingen før havde beskrevet. Da jeg nemlig havde borttaget de almindelige dækkende væv og derefter tænkte på at dissekere hjernen, faldt det mig tilfældigvis ind først at undersøge de kar, der løber gennem munden. Som jeg nu anlægger sonden for at udforske venernes og arteriernes forløb, bemærker jeg, at dens spids ikke længere befinder sig tvunget ind mellem hindernes snævre vægge, men at den bevæger sig frit i en rummelig hule, og da jeg straks efter fører den længere ind, hører jeg det klirrende støde imod selve tænderne. Forundret over dette nye ved sagen tilkalder jeg min vært for at høre hans mening. Han beskyldte mig først for at have fremkaldt gangen ved voldeligt indgreb, siden tog han sin tilflugt til naturens hyppige luner,

endelig påberåbte han sig Whartons⁹ bog. Men da han heller ikke dér fandt noget, og da de temmelig skødesløst behandlede kar ikke tillod en videre undersøgelse, besluttede jeg at undersøge dem mere opmærksomt en anden gang, hvilket lykkedes mig få dage efter på et hundehoved, ganske vist mindre tydeligt.

Da nu karrets nære forbindelse med spytgangen lod ane dets funktion, meddelte jeg endnu i samme måned den udmærkede Jakob Henrik Paulli,¹⁰ min meget gode ven, at jeg havde fundet et lille spytkar, og jeg vedlagde en løs skitse af det. Men da jeg vidste, at noget lignende allerede var opdaget, og ikke kunne vide, om det selvsamme ikke var iagttaget af andre, tav jeg, indtil jeg ved given lejlighed kunne spørge den berømte Sylvius derom. Da han hørte om det, besluttede han at søge den konstateret hos mennesket, og efter at have fundet den har han flere gange påvist den for tilskuere.

Hermed har du, berømte mand, opdagelsens historie. Men for at du kan være endnu sikrere i sagen, se da her de beviser, som mine anklagere selv giver mig i hænde. Den yngre Blasius, som er dr. jur. og sagfører, og som indtil maj samme år opholdt sig i Amsterdam og daglig kom i vort hus, hvor han overværede alle de dissektioner, som jeg så hans broder udføre, denne yngre Blasius sendte, da han havde hørt om hr. van Hornes offentlige omtale af karret, af den grund et brev til Eyssonius, den højtberømte professor i Groningen, og der tilskriver han mig opdagelsen af det. Hvem kan dog tro, at den ene broder, som dagligt talte med den anden, medens han opholdt sig i Amsterdam, og så ivrigt som nogen interesserede sig for nyt og var erfaren i anatomiske spørgsmål, ikke skulle tilskrive sin broder, hvad denne havde opdaget? Her ser du det ene af de våben, som de selv har forsynet mig med, og hvis det var umagen værd, kunne jeg anføre endnu flere. Ved i sine private breve at forsvare sig – ikke med grunde, men med smædeord – og kalde mig forløjet, uretfærdig, ondsindet, opblæst af nid, og jeg ved ikke hvad, havde Blasius ganske vist fortjent, at jeg ikke blot påpegede, hvorledes de selv arbejder i min favør, men også lod det, de overhælder mig med, falde tilbage på ham selv. Da jeg imidlertid véd, at han aldrig vil kunne bevise det, han beskylder mig for, og da det, som jeg kunne lade falde tilbage på ham, for det meste er så bekendt, at en offentliggørelse fra min side ikke er påkrævet, havde jeg gerne renonceret på min ret, hvis ikke mit navn på så fremtrædende et sted endda to gange over for en så stor kreds af forskellige lærde af den berømte hr. van Horne var blevet sat i forbindelse med dette kar. Men for at beskedenhed ikke skal blive udlagt som dårlig samvittighed: – det er mod min vilje, at jeg tvinges til at beklage mig over den foreliggende uret.

For nu endelig at komme til noget andet kunne jeg tilføje endnu et bevis, som jeg holder for det stærkeste. Blasius selv røber tydeligt i den artikel, som han har skrevet i *Medicina Generalis*, at han aldrig har anstillet undersøgelser over denne gang; han angiver hverken dens rigtige udspring eller dens rigtige udmunding, og han tilskriver den kirtel, hvorfra den udspringer, en så ringe funktion, at hvis jeg ikke var sikker på at have vist ham den, ville jeg tro, at han aldrig havde set den. Dette vil endnu tydeligere fremgå af den afhandling, som jeg arbejder på.¹¹ Da nemlig lidelserne i parotiderne og andre sygdomme i naboorganerne, på hvilke disse og andre af mine iagttagelser synes at kaste lidt lys, kræver en nøjere undersøgelse, holdt jeg det ikke for overflødigt for øvelsens skyld i min afhandling at tilføje noget om visse af hovedets kirtler og de dertil hørende kar, som de findes i kalvens hoved. Dette skylder jeg nemlig hans så ubillige anklage, at jeg, da jeg efter hans beskrivelse undersøgte et kalvehoved, på hvilket han foregiver at have fundet dette kar, ikke alene aldeles intet spor fandt af det, der var så tydeligt for ham, men jeg observerede også nogle nye lymfekar. Undersøgelsen af parotiderne og en sammenligning med den underste maxillaris førte mig nemlig til undersøgelsen af tre kirtler, som vel afviger væsentlig fra de første, men som ved kar står i forbindelse med dem. Spytkirtlerne forenede sig med to af disse kirtler, den indre med den ene, den ydre med den anden; den tredje, som er beliggende på halsen, modtager i sin øverste, noget fremspringende del kar fra begge de andre og udsender fra sin nederste konkave del en ny og temmelig anselig kanal, som jeg dog ikke kunne følge videre, da hovedet var skilt fra kroppen. Men derom mere i den ovennævnte disputats, derom der imidlertid forundes mig at iagttage noget lignende og tydeligere på et andet objekt. Der vil jeg også tale om en anden gang, som jeg har iagttaget i brysthulen, og som afviger fra ductus thoracicus så vel ved sin beliggenhed som ved sit indholds farve, og om hvilken jeg ikke har iagttaget andet, end at gangen er temmelig lang, er beliggende i venstre side af brysthulen udfør niende nervepars indre gren og stiger op til glandulae jugulares. Hvis det forundes mig at følge den nøjere fra udspring til udmunding, vil jeg ud af mit taknemmelige hjerte, da jeg ikke på anden vis ved at takke dig, forelægge dig denne og alt det øvrige, du, der først af alle har opdaget disse kar,¹² og hvem vi kan takke for alle de småkanaler, som andre senere har påvist.

Da jeg nu netop taler om dette kar, vil jeg anføre en erfaring, som jeg uformodet kom til at gøre, da jeg hos en anden hund forgæves søgte efter ovennævnte, og som mod forventning ved første blik syntes at tale mere for Bils¹³ opfattelse, end tilfældet i virkeligheden var. Da jeg nemlig

åbnede en nylig fodret hund umiddelbart efter måltidet, frembød tarmene, som var oversået med hvide kredse af chyluskar,¹⁴ ved første blik et slående syn for beskuerne, så jeg er af den mening, at chylus, der løber ud fra tarmene, i mængde næppe står tilbage for det blod, som bliver tilført dem. Da imidlertid receptaculum endnu ikke var farvet af chylus, og thoracicus var meget tynd, underbinder jeg denne og lægger hunden til side til næste dag. Efter at jeg dagen derpå forgæves har søgt de andre kar, vender jeg tilbage til cisterna og finder alt forandret. Denne, som dagen i forvejen var snæver og overhovedet ikke indeholdt noget chylus, strutte nu af hvid væske. Også thoracicus, der dengang knap var synlig, var ligeledes opsvulmet og viste mange små forgreninger, der efter en kort afvigelse vendte tilbage til den samme stamme, fra hvilken de var udgået, og hvad der er af særlig vægt, fra receptaculum til glandula ingvinalis strakte sig et kar, som viste sig helt fyldt med chylus, medens dog nogle af de små kanaler, som fra anden side gik til det samme kar, udviste lymfe af vandig farve. I begyndelsen spurgte jeg mig selv forundret, hvorfor den chylus, der var ført videre til kirtlen, ikke var blevet tilbageholdt af den forhindring, klapperne danner, men snart så jeg uden besvær, at klapperne, som ofte falder sammen, når døden indtræder, ingen modstand kunne yde, særlig når de, efter at karret har været presset sammen, lægger sig tæt op ad dets væg, således som jeg har hørt det hos den berømte Sylvius. Jeg tvivler heller ikke om, at det er dette skin, som bedrager Bils, idet han jo for at udpresse væsken klemmer karrene sammen, hvorved klapperne lægger sig op mod karvæggene og på den måde lader væsken passere både frem og tilbage. Hvad hans øvrige hemmeligheder angår, synes de efterhånden at tabe i værdi, eftersom den af den berømte hr. van Horne balsamerede hånd gør hans mumier rangen stridig, og dissektionen uden blodsudgydelse nemt lader sig iværksætte. Da han nemlig har fortalt os, at han benytter sig af ligaturer, ses det let, af hvilken årsag blodet kan ledes fra een legemsdel til en anden, medens dyret endnu er i live. Hvis man nemlig underbinder den nedadgående stamme af aorta i nærheden af hjertet tillige med den opadstigende cava, tvivler jeg ikke om, at hjertet ved at drage alt blodet fra legemets underste del vil fylde den øverste, og på den måde vil det være let at dissekere dele, når de er tomme for blod, medens man på den anden side tydeligt vil kunne se kar, der ellers unddrager sig øjet, træde frem, svulmende af væske. Jeg ville gerne have forsøgt dette, hvis jeg havde været mere bevandret i dissektion af levende væsener, og hvis ikke mine sparsomme midler havde afholdt mig fra de forsøg, der kræver både udgifter og tid.

Imidlertid har dit sidste brev indgydt mig meget håb, fordi du har villet

anspore mig til disse studier, og det har forvissat mig om, at du ved given lejlighed vil erindre mig. Jeg ved jo, at den, hvem en så stor mand som du lover støtte i den sag, ikke vil komme til at savne velyndere. Men jeg opholder dig. Lev vel, berømte mand, og agt mig vedblivende værdig til din gunst.

Skrevet i Leiden, 22. april 1661.

Din hengivne

Niels Stensen.

(1) Citat fra Juvenal (ca. 55-ca. 138). – (2) Giulio Casseri (ca. 1552-1616). – (3) Thomas Bartholin: *Anatomica ... tertium reformata*, 1651. – (4) François de le Boë Sylvius (1614-1672), professor i klinisk medicin i Leiden. Kendt for sin store viden om især kirtler og hjerne og for sine fremragende egenskaber som lærer. – (5) Jan van Horne (1621-1670), professor i anatomi, kirurgi og botanik i Leiden. – (6) Jan Blasius (1639-1672), dr.jur. Leiden 1660. – (7) Heinrich Eyssonius (1620-1690), professor i anatomi i Groningen. – (8) Gerard Blasius: *Medicina generalis*, 1661. – (9) Thomas Wharton (1614-1673), engelsk læge og anatom. Især kendt for ductus Whartonianus, en udførselsgang for en underkæbespytkirtel, beskrevet i *Adenographia*, 1656. – (10) Jakob Henrik Paulli (1637-1704), søn af den berømte læge og botaniker Simon Paulli, blev i 1655 immatrikuleret ved Københavns universitet, læste 1658-60 medicin i udlandet, bl.a. i Leiden, 1662 professor i anatomi i København. – (11) *Disputatio anatomica de glandulis oris ...*, som Stensen forsvarede den 6. og 9. juli 1661. – (12) Thomas Bartholin havde i 1652 påvist lymfekarsystemet. – (13) Lodewijk de Bilz (1624-1671), hollandsk anatom, der især var kendt for sin evne til at dissekere og til at balsamere. Han var modstander af Thomas Bartholins opfattelse af lymfesystemet og mente, at alle legemets vandige sekreter kom fra brysthulen. – (14) Chylus (næringsvæske) brugtes i 1600-tallet om legemets vandige eller mælkede sekreter, men begrænsedes siden til at betegne tarmlymfegennem ductus thoracicus (brystgangen).

E 2. Fra Thomas Bartholin

København, 10./20. maj 1661

Indhold: Bartholin svarer på Stensens brev (E 1), beklager striden med Blasius, i hvilken han råder Stensen til mådehold, glæder sig over Stensens arbejde og fortæller om sygdomssituationen i København.

KP-LBM L

Til Niels Stensen i Leiden.

Din iver efter at udforske det menneskelige legemes hemmeligheder og dit held i undersøgelsen af dem kan det lærde Danmark og jeg¹ med dette ikke prise højt nok; dit fædreland er stolt af en så stor medborger, og jeg er stolt af en så stor elev, ved hvis dygtighed den anatomiske viden daglig vokser og kendskabet til vore lymfekar mægtigt øges. Ja, du vil forpligte hele verden til stor tak, hvis du, som jeg for nylig har rådet dig, ville give en billedlig fremstilling samt en nøje beskrivelse af den ydre spyttgang. Du kan dele æren med Wharton,² når du til hans indre gang føjer en ydre og dertil opdager spyttets kilder, hvorom mange indtil nu har fremført talrige gisninger, men ingen før dig har kunnet føre det håndgribelige bevis.

Bliv ved, min Stensen, at stræbe efter det udødelige ry, som den fuldkomne anatomi forjætter dig.

Det gør mig ondt, at du på tærsklen til din berømmelse skaffer dig modstandere endog blandt de bedste venner. Kun ugerne ser jeg den berømte Blasius geråde i strid med dig, da jeg som ven af jer begge hellere så endrægtighed end splid imellem jer.³ Måtte I begge betænke lægestandens interesser og sørge for, at kappelysten ikke forvandler sig til nid. Man skal holde galden fjernt fra de lærdes skrifter, for at den ikke, når pennen overskrider det mådeholdnes grænser, udgyder sig mere til lidelse end til nytte for læseren. I øvrigt er det næppe nødvendigt at formane dig, jeg kender din beskedenhed og dit rolige sind. Jeg betvivler heller ikke den berømte Blasius' klogskab. Mere vil jeg ikke tilføje, fordi jeg holder af jer begge. Jeg beder kun i det almenes interesse, at sandheden ingen skade må lide under modsætningerne.

Ransag dine hylder for hurtigst muligt at få de lovede opdagelser frem for offentligheden – til dit fædrelands ære, til naturvidenskabens fremme og til ros for dig, som de lærde vil tiljuble. En værdig genstand for din flid valgte du også, da du gav dig til at veje de bilsianiske⁴ hemmeligheder på sandhedens og efterprøvelsens vægt, hvorved du arbejder til held og nytte for lymfekarrene, om hvilke jeg ikke kan udfinde, hvorvidt deres lymfe kan tage et andet løb end det, ligaturen viser hos levende. Kan han blænde både mine og dine øjne, da må jeg kalde ham en ypperlig lærer i den eksperimenterende del af videnskaben. Jeg tør ikke benægte, at hans hånd er smidig og øvet i at dissekere, men jeg forstår, at han er aldeles ulærd. Ja, jeg indrømmer, at selv dette kunne man uden videre tilgive ham, dersom han ikke havde tillagt sig et kivagtigt væsen, som jeg gennem hans uvenlige breve mere end een gang har lært at kende, så jeg virkelig med Soranus fra Efesus⁵ i kap. I af *Isagoge* har sagt, at hvis man ikke kan være begge dele, da er det vel bedre at være et godt menneske end en fuldendt kunstner, som har slette sæder og er skamløs. Beskedenhed kan opveje ved værdighed, hvad der fattes i talent. Men en karakterbrist kan fordærve og ødelægge den fuldendte kunst.

Spørger du til mit befindende, skal du vide, at jeg har det godt, kun ved jeg ikke, hvad jeg skal begynde på, skønt min pen er uvirksom. De febertilfælde, som for nylig, gennem længere tid, med hovedsmerter, hovedsved og med udslæt af brede, røde, materiefyldte blaser har indgydt os skræk her i staden, har hidtil, Gud ske tak, for det meste ikke medført dødsfald. Også mæslinger, som er forbundet med hoste, men ikke er farlige, angriber mange yngre, de rager op over huden, er ru og dernæst hvide. Min familie er stadig rask. Måtte den lykkelige vedblivende times mig.

Men du, min Stensen, fordyb dig fremdeles i det anatomiske studium, at du lykkelig kan vende tilbage som fædrelandets pryd. Vær forvisset om, at du ved din dygtighed nyder dets bevågenhed. Lev vel. Jeg ønsker dig lykke og beder dig også i fremtiden om din kærlighed. Idet jeg af hjertet vil dit vel, er jeg

aldeles din
Thomas Bartholin.

København, 10. maj 1661.

(1) Om Thomas Bartholin se E 1. – (2) Jvf. E 1, n. 9. – (3) Jvf. E 1. – (4) Om Bils se E 1, n. 13. – (5) Berømt læge fra det 2. årh. *Isagoge* menes dog ikke at stamme fra hans hånd.

E 3. Til Thomas Bartholin

Leiden, 12. september 1661

Indhold: Stensen fortæller om sin rejse og om striden med Bils. Han redegør for sine studier med hensyn til kroppens væsker og slutter med at fortælle om den herskende feber.

KP-LBM L

Til Thomas Bartholin i København.¹

At jeg så sendrægtig vender tilbage til min længe forsømte pligt kan tilskrives dels en rejse² og dels vore venners overordentlig svage helbredstilstand. Vandrigen gennem de betydeligere byer i naboprovinserne har nemlig krævet megen tid, og desuden har vi bragt Hasebard³ syg med os tilbage til Leiden. I Amsterdam traf vi så Walgensten⁴ sengeliggende og meget syg. Da vi skiftevis måtte besøge snart den ene i Amsterdam, snart den anden i Leiden, har vi ikke kunnet tage os af vore egne sager så godt, som vi helst havde villet. Nu er imidlertid begge blevet raske, Hasebard ved Borchs⁵ hjælp, Walgensten ved Borris.⁶

På rejsen fandt vi i Groningen i stedet for Deusing⁷ selv, som jeg forgæves søgte, hans *Vindiciae*; skønt han heri bekæmper mine ord, stiler han kritikken mod hr. van Horne og overhælder ham med sin galde. Men han må være af et meget hidsigt gemyt, eftersom han ikke tåler en så let berøring. Jeg har sagt, at han er Bils⁸ venligt sindet, jeg har sagt, at han i spørgsmålet om oprindelsen af det spyt, der udskilles fra kirtlerne, støtter Bils' opfattelse, jeg har sagt, at jeg undrer mig over, at han ved sin forklaring af ordet chylus ud fra Bils' opfattelse tillægger Bartholin en ubillig fordring; men ellers har jeg intet sagt om ham. Disse mine ord oprørte ham imidlertid, som om jeg havde sagt de allerubehageligste ting. Blandt andet vender og drejer han sig underligt i den strid, han har påført dig, og idet han tager ting, som du har sagt i en anden forbindelse, ud af deres sammenhæng, hævder han, at det drejer sig om en kontrovers mellem dig og Bils om chylus' bevægelser gennem mesenteriets blodkar. Men han

synes enten at ville fortie eller ikke at kende anledningen til *Exsequiae Hepatis*⁹ og desuden kun at have gennembladet dit *Spicilegium*¹⁰ meget flygtigt. Lymfens virkelige bevægelse, sådan som den af dig først er blevet iagttaget, har dog stødt leveren fra tronen, og du siger selv i *Spicilegium secundum*,¹¹ hvor du taler om den af Bils forfægtede lymfebevægelse, at med denne hjørnesten står og falder alle dine iagttagelser, og du beder ham snarest stå ved sit ord. Uden at tage dette i betragtning holder Deusing fast ved Bils' chylus-forklaring og kalder din fordring om, at Bils skal demonstrere chylusbevægelsen fra chyluskarrene ind i leveren, ubillig, som om Bils ikke havde lovet dette, skønt han dog i *Epistolica Dissertatio*¹² siger, at den i chyluskarrene indeholdte væske dels overføres til leveren og dels til ductus thoracicus, og lover, at han på indlysende måde vil bevise det. Men dette og alt det øvrige vil du finde udførligere behandlet i *Responsio ad Vindicias*,¹³ som du, om Gud vil, snart vil modtage sammen med disputatserne og en vedlagt kort afhandling om øjnenes kirtler, og som du forlængst kunne have haft, om ikke forskellige andre hindringer end de allerede nævnte havde lagt sig i vejen. Men medens jeg under mit arbejde ofte søger beviser gennem dissektioner, viser der sig ting, som man tidligere ikke har set. Thi foruden adskillige spytkar og de tårekanaler i øjets ydre kirtel, som allerede tidligere er iagttaget, har jeg også i caruncula opdaget to kar af samme slags, et på hver side af brusken, som uden besvær tillader indføring af en sonde. Om den fortsættelse af puncta lacrimalias, som er meget tydelig, vil jeg intet tilføje, da jeg antager, at den berømte Borch allerede har forklaret dig den, og da du inden længe vil kunne se mere derom i afhandlingen *De glandulis oculorum*. Men med hensyn til et andet udledende kar, som jeg for ikke så længe siden iagttog i næseslimhinden, hersker der nogen tvivl, om hvilken jeg kunne ønske at rådføre mig med dig. Da jeg nemlig brød næsebenet af et fårehoved for nøjere at undersøge puncta lacrimalias fortsættelse, så jeg, efter at have fjernet knoglerne, i næseslimhinden et lille kar, der, glinsende på lymfekars vis, løb nedad og fortil, hvorfor jeg lige straks antog det for at være et tilbageførende lymfekar. Men da jeg, efter at have snittet næseborene op, oven over den åbne munding af puncta lacrimalias fortsættelsesgang bemærkede en snæver og mørk fordybning eller fure, gennem hvilken et hår kunne finde åben vej ind i karret, og da jeg nøjere undersøgte det sted, over hvilket håret ikke formåede at trænge videre, blev det mig på grund af de tydelige rødder, som findes her, klart, at det drejer sig om et udledende lymfekar. Mærkeligt er det, at det i en alt andet end tyk slimhinde fremtræder så elegant af de ganske små kirteldele. Men endnu mere undres jeg over, med hvilket formål den væske, som udskilles der, føres ned til

næseborenes ende, eftersom den udmunder næppe en fingers bredde derfra. Jeg kunne sige, at det drejer sig om et affaldsstof; men i andre dele af kroppen ser vi, at en i den slags kar udtrædende væske tjener et bestemt formål og ikke simpelt hen er et affaldsstof; men her, hvor væsken næppe har forladt sin kanal, før den er ude af legemet, ser jeg ikke, hvilket formål den har, hvorfor jeg heller intet navn kan finde for den. Hvis du derfor ville være så elskværdig at sige mig din mening om denne sag, ville du i høj grad øge dine fortjenester imod mig.

Foruden disse ting har jeg tillige under mit ophold i Amsterdam eftergjort Bils' forsøg over chylus-bevægelsen.¹⁴ Men jeg fandt ikke den forskel i blodet, skønt jeg holdt hunden, der måske kunne have fristet livet en hel dag under disse pinsler, i live op imod tre timer. Da imidlertid et enkelt forsøg ikke er tilstrækkelig til at kunne drage en sikker slutning, vil jeg ved første lejlighed genoptage dette møjsommelige arbejde, selv om jeg tilstår, at jeg ikke uden gru underkaster levende dyr så langtrukne pinsler. Cartesianerne¹⁵ berømmer sig ofte af deres filosofis sikkerhed. Jeg ville ønske, at de kunne gøre mig ligeså sikker, som de selv er det, på, at dyr ingen sjæl har, og at det er ganske det samme, om man berører, sønderslider og brænder nerverne på et levende dyr eller sønderskærer drivremme på en maskine; jeg ville da oftere og gladere undersøge levende dyrs indvolde og kar i timevis, da jeg indser, at der vil være meget at udforske, som man ikke på anden vis kan vente at finde. For øvrigt lagde jeg på samme forsøgsobjekt mærke til, at ductus thoracicus hænger sammen med det lymfekar, der løber ned fra halsens kirtler (thi en sonde, der føres ind i den, gik næsten op til lymfekarrets midte, hvor en klap forhindrede videre fremtrængen), og at den ikke umiddelbart udtømte sig i axillaris, men at der på det sted, hvor begge kanaler støder sammen (og hvor også flere andre kanaler mødes), dannes en anden lille kanal, som krummende sig i en bue udtømmer sig i blodet på grænsen af axillaris og jugularis. For at være sikrere i min sag har jeg på forskellig vis bevæget dette kar og til sidst ved et tryk tvunget blodet til fra venerne at løbe tilbage gennem denne kanal, snart ind i ductus thoracicus og snart ind i de øvrige lymfekar. Tidligere har jeg gentagne gange hos hunde forgæves forsøgt at føre en sonde gennem thoracicus ind i axillaris, men jeg har aldrig før ved denne lejlighed været i stand til så tydeligt at fortsætte dens fremtrængen. Om jeg oftere og ad sikker vej vil kunne iagttage det samme, vil jeg, om Gud vil, få at se ved næste lejlighed.

Bils tier endnu stadigt, og jeg ved ikke, om det er hundredagene, som også lader hans smædeord holde ferie, man kan takke derfor, eller om han i al fremtid vil holde ferie fra den slags.

Hvad verden omkring os angår, da frembyder den for tiden intet, der er værd at skrive om ud over, at feberer her angriber temmelig mange, af hvilke nogle ikke så meget ved sygdommens som ved egen skyld bukker under. Thi endnu har den ikke været af ondartet karakter, og man har heller ikke konstateret pletter. I Amsterdam raser den dog værre end her, og for få dage siden fortalte den berømte Gol,¹⁶ at han i et brev fra en Amsterdam-læge havde fået meddelt, at mere end hundrede mennesker i een og samme nat var blevet angrebet af feberer, dog uden alvorlige symptomer. Men jeg opholder dig vel, berømte mand, hvorfor jeg her vil bryde af og sige dig og din familie levvel, idet jeg beder, at du stadig vil forunde mig din kærlighed og din beskyttelse; bliv ikke vred over de klatter, som min hastende hånd ikke har kunnet undgå.

Din meget hengivne elev
Niels Stensen.

Skrevet i Leiden, 12. september 1661.

Den berømte Borch lader dig og dine hilse på det bedste.

(1) Om Thomas Bartholin se E 1. – (2) En sommerrejse med forskellige danske venner i den nordlige del af de nederlandske provinser i juli/august 1661. – (3) Jørgen Hasebard (ca. 1636-1670) havde studeret samtidig med Stensen i København og blev i september 1661 immatrikuleret ved universitetet i Leiden. – (4) Thomas Walgensten (ca. 1627-1681), gotlandsk matematiker, der var immatrikuleret ved universitetet i Leiden 1657-58. Han er bl.a. kendt for at have konstrueret den første laterna magica. – (5) Ole Borch (1626-1690) havde været Stensens lærer både på latinskolen og senere på universitetet. Han havde studeret medicin, havde betydelige kundskaber inden for kemi og botanik og var ydermere en begejstret humanist. Efter sin indsats i svenskekrigene blev han ekstraordinær professor i botanik og kemi med tilladelse til at foretage studier i udlandet. 1660-66 var han på rejse i Europa, ofte sammen med Stensen, og hans dagbog fra disse år er et værdifuldt bidrag til forståelse af datidens videnskabelige miljøer (udg. 1983). – (6) Francesco Giuseppe Borri (1627-1695), italiensk læge og alkymist, der som kætter havde forladt sit land og i december 1660 kom til Amsterdam. – (7) Anton Deusing (1612-1666), professor i anatomi i Groningen uden megen praktisk erfaring. Hans *Vindiciae hepatis redivivi* udkom 1661. – (8) Jvf. E 1, n. 11. – (9) Thomas Bartholin: *Vasa lymphatica ... et hepatis exsequiae*, 1653. – (10) Thomas Bartholin: *Spicilegium ex vasis lymphaticis*, 1655. – (11) Thomas Bartholin: *Spicilegium secundum ...*, 1660. – (12) Ludovici de Bils: *Epistolica Dissertatio ...*, 1661. – (13) Denne traktat, der er dateret 18./28. november 1661, udkom sammen med et optryk af disputatsen *De Glandulis* og to mindre artikler, *De glandulis oculorum* og *De narium vasis*, i begyndelsen af januar 1662, jvf. E 5. – (14) Jvf. E 1. – (15) Tilhængere af Descartes (1596-1650). Descartes adskilte sjæl og legeme og opfattede organismen som en maskine, der skulle forstås mekanisk. – (16) Jakob Gol (1596-1667), professor i arabisk, matematik og astronomi i Leiden.

E 4. *Fra Thomas Bartholin*

København, 10./20. november 1661

Indhold: Bartholin svarer på Stensens brev (E3) og går nærmere ind på fugtigheden i næsen.

KP-LBM L

Til Niels Stensen i Leiden.

Så bringer altså hver dag dig fornyet anledning til at øge dit ry, fordi din pen og dine skarpe øjne ikke kender til ferie. Men jeg kunne, blandt så megen velfortjent ros, også ønske dig bifald fra Deusing, som, – jeg ved ikke, hvorvidt det er din skyld – synes at være dig ugunstig stemt. Mig bevidner han i hvert fald overalt en usædvanlig venlighed, hvorfor jeg gerne så, at du i dine *Vindiciae* behandler ham mildt.¹ Hvad du i så velvillig en mening fremfører til vort forsvar, opfatter jeg som et særligt venskabsbevis over for mig, hvilket jeg ved enhver mulig tjeneste vil søge at gøre mig fortjent til. At jeg ikke har tillagt Bils en mening, som han ikke har, er jeg så vis på, som han ikke kan bevise chylus' umiddelbare overgang fra chylus-karrene til leveren. Det udskillende kar i næseslimhinden, som fører fra næsens bageste del til dens forreste, er nyt, og det vil gøre dit, opdagerens, ry udødeligt. Hvad man skal mene om det, har jeg ikke povet åbent at udtale, før jeg har set det med egne øjne. Du mener, det er et lymfekar, og at det derfor renses den lymfe, som udskilles fra hjernens arterier, og som man jo ikke sjældent kan konstatere som små dråber under næsen, når man måske har lukket munden, særlig hos forkølede, ældre mennesker og ved vintertid. På den vis, nemlig når lymfen fra dette kar tiltager, kan ligeledes polyppernes hævelse forklares. Disse helbreder man derfor bedst ved at indsnøre dem, hvorefter man udriver dem eller lader dem indtørre. Om næsedråberne, som ved hjernebetændelse averterer om faren, kan henregnes til dem, hvorom Hippokrates² i 1. bog af *Præditorum* n. 1. taler, må andre undersøge. Om endelig den fugtighed er at anse for et affaldsprodukt, tør jeg ikke betvivle, eftersom karret fører lige til næsens spids, såfremt du da ikke har konstateret dens tilbageføring opefter. Det må heller ikke undre, at lægerne bl.a. også regner det til næsens opgave, at den gennem sit hulrum lader hjernens udsondringer flyde bort, hvilket Lactantius³ i kap. 10 af *De opificio Dei* gentager. Jeg føjer til, at lymfen, når den har udført sin tjeneste, ad denne vej føres ud af kroppen.

Om de dyr alene, på hvilken du har iagttaget dette næsekar, hvorfra næsens rummeligere benede del vædes, kan jeg udtale mig friere. Ja, man kan endogså let her finde årsagen til, at næsen hos dyr, således hos okser, får, hunde o.s.v. hele tiden er fugtig. Derudover må man tage under overvejelse, om dette har noget med dyrenes fremragende lugtesans at

gøre. Dyrene udmærker sig helt afgjort ved deres lugtesans, som de har brug for ved valg af sund næring. Hundene har en så stærk lugtesans, at de vejrer lig, som befinder sig langt borte, og ved deres hylen kan de ofte varsle dødsfald, fordi de gennem deres næse bliver den syges liglugt var og ønsker at fastholde den. Vi må altså ikke om ufornuftige dyr sige, hvad jeres højlærde Linden⁴ i kap. XII af *Medicina physiologica* siger om mennesket, nemlig at lugtesansen er givet det mere til fornøjelse end af behov. Mange kan ganske vist uden skade for sundheden undvære evnen til at lugte, nogle lægger ikke mærke til ildelugtende ting, fordi de rent forstandsmæssigt vælger deres føde. Dyrene derimod kan ikke undvære lugtesansen, og deres næse flyder derfor altid over af fugtighed. I den forbindelse har jeg iagttaget, at de mennesker, som ingen lugtesans har, har tør næse. Hvad man forstår ved denne lymfefugtighed, gælder på ingen måde en anden stærk katar, som hindrer lugteevnen og svækker de ædle sanser. Disse formodninger tør man anstille over et dunkelt spørgsmål; du vil fælde en rigtigere dom over disse ting og angående dit objekt fastslå, hvad flere iagttagelser vil lære dig. Jeg dømmer jo her som en blind om dine farver.

Over ductus thoracicus' udmunding ville jeg gerne have sikrere forsøg. Den lille kanal, som du har set, må jeg tilstå ikke at have bemærket. Jeg vil dog ikke bestride sagen, hvis du ved konstante iagttagelser kan finde en regelmæssig forekomst; thi naturen driver ofte sit spil med enkelte individer og narrer os ikke sjældent. Udforsk videre det skjulte i naturen for at finde det sande, og læg dig med iver efter at forøge kendskabet til vore lymfekar, for at det sluttelig efter så mange herlige anatomiske opdagelser – hvis verden ikke som sædvanlig er utaknemmelig – må blive sagt om dig med komikerens ord i Bacchiderne: »Denne mand må man opveje med guld, af ham må en statue af guld blive rejst.«⁵ I hvert fald, hvis menneskene ikke kan eller vil ofre guld, vil de lærdes laurbær ikke blive dig nægtet.

Lev vel, min Stensen, og før det påbegyndte værk lykkeligt videre.

København, 10. november 1661.

Aldeles din

Thomas Bartholin.

(1) Jvf. E.3. – (2) (460-377 f. Kr.), kaldet lægevidenskabens fader. – (3) Kristen romersk forfatter fra o. år 300. – (4) Johannes Antonides van der Linden (1609-1664), professor i klinisk medicin i Leiden. *Medicina physiologica* udkom i 1653. – (5) Titus Maccius Plautus (254-184 f.Kr.): *Bacchides*.

*E 5. Til Thomas Bartholin**Leiden, 9. januar 1662*

Indhold: Stensen sender sin tidligere lærer sin seneste bog og beklager forsinkelsen af udgivelsen, der bl.a. skyldtes hans undersøgelser af kirtler. Han har fundet brystgangens udgang.

KP-LBM L

Til Thomas Bartholin¹ i København.

Hvad jeg for lang tid siden havde bestemt for dig, du højtberømte mand, bliver dig nu endelig efter mere end et halvt års forløb forelagt til prøvelse og dom.² Straks efter disputatsen³ havde jeg nemlig besluttet, at hvad jeg tidligere havde fremlagt i brudstykker, ville jeg lade udkomme i nytryk for at kunne sende det samlet. Men snart derefter lagde en kort udflugt til de berømteste byer i Holland⁴ beslag på mig, senere har mangfoldige hindringer snart fra een, snart fra en anden side lagt sig i vejen, og endelig blev jeg opholdt af selve dissektionen – hver ny iagttagelse gav anledning til en følgende – og således kunne jeg ikke føre sagen til ende. Og havde ikke mine begrænsede midler afholdt mig derfra, ville jeg overhovedet have fortsat med undersøgelsen af kirtlerne, da jeg jo nærrede det ønske at gennemforske alles kar og ligeledes gerne havde eftersporet vejene for den i de forskellige hulrum af vort legeme synlige lymfe. Jeg tvivler nemlig ikke på, at det er alle de kirtlers opgave, som den berømte Sylvius⁵ kalder konglomerate,⁶ gennem særegne kar at væde de omgivende steder. Men jeg er ikke langt fra at mene, at alle de vandagtige væsker, som forekommer i de forskellige hulrum, må afledes fra de samme kirtler. Og sæt, at sveden ikke havde andet udspring? Flere gange har jeg på hospitalet hos afmagrede og stærkt sygdomssvækkede mennesker iagttaget talløse fine kirtler tæt under huden, dels på underlivet, dels andre steder, der var forbundne med huden ved fine trævler, som man vel må betragte som kar. Og da den berømte Sylvius, som i dette trimester afholder kliniske øvelser, for få dage siden gav mig mulighed for efter behag at undersøge et objekt, hvis dele han allerede havde fremvist til sit eget formål, så jeg, efter at have gennemskåret huden på de stærkt opsvulmede ben, kirtler, som man ellers næppe plejer at lægge mærke til, her så usædvanlig iøjnefaldende, at man ikke kan nære tvivl om, til hvilken art man må henregne dem. Dersom tiden og mine karrige midler havde tilladt det, ville jeg gerne have færdiggjort dette og andre ting, som angår kirtlernes natur, særligt deres, som er sammensat af mindre dele, og samtidig dermed fuldstændiggjort den erkendelse, som jeg under mit arbejde med enkelte dele er kommet til angående andre, og som vel ikke er ny, men som dog i dag betvivles af mange. Men man finder jo ikke så let materiale her, og jeg har heller ikke vovet at forhale udgivelsen yderligere, da den allerede er temmelig forsinket. Sandelig ville denne forsinkelse have gjort mig æng-

stelig for at henvende mig til dig, hvis ikke den hos andre så sjældne, men hos dig så selvfølgelige venlighed, som også dit sidste brev udviser,⁷ havde indgydt mig nyt mod. Jeg glæder mig og priser mig lykkelig over, at en god skæbne har givet mig en så stor mand til lærer, og hvis det, som mine svage evner har udrettet, vil behage dig, da synes jeg, at jeg høster megen frugt af mit arbejde.

Om de forskellige ting, som vi har set i det anatomiske teater og i den berømte hr. van Hornes⁸ hjem, vil jeg intet tilføje, da jeg ikke nærer tvivl om, at Borch⁹ har meddelt dig det. Hvis jeg ikke husker fejl, skrev jeg sidste gang til dig om ductus thoracicus,¹⁰ hvis udmunding jeg mere end een gang har syslet med at finde. Imidlertid har jeg fornylig iagttaget, at dens lille munding i vena cava er forsynet med en temmelig stor og elegant klap, som er vendt mod det tilbagestrømmende blod, en klap, som også lukker af for den fra halsen nedførende ductus lymphaticus. Jeg havde først gennem den nævnte lymfegang ført et hår ind i selve cava, og idet jeg derpå gennem ductus thoracicus forsøgte at finde den axillære vej ind i cava, trængte jeg endelig derind. Da jeg altså forstod, at håret befandt sig i selve cava, åbnede jeg denne og bragte med det samme to små mundingers for dagens lys. De lå ganske nær ved hinanden og lukkedes af samme klap. Sammenløbet af lymfekarrene til denne forgrening af cava er forunderligt, men endnu større beundring fortjener selve ductus thoracicus, da den leder en i cava indført sonde videre, og, hvis man afviger derfra, tillader sondens at trænge op til midt på halsen i det nedløbende lymfekar, da der gennem dette lymfekar også fører en anden vej end mundingen ind i blodkanalen.

Hvad hr. Blasius angår, ville jeg end ikke have omtalt ham, dersom han og hans broder havde behandlet mig venligt.¹¹ Jeg har heller ikke i mine teser tilføjet noget ord, som kunne forråde et uligevægtigt sind, endskønt han i sit brev har behandlet mig så skarpt, at man, hvis det skulle gælde lige for lige, havde måttet anvende satirens salt. Jeg har foretrukket at fremstille den nøgne sag, forsvaret ved sine egne fornuftgrunde fremfor at nedværdige mig til at bruge fjendske og bidske ord, som kunne give det udseende af, at jeg som privatelev skulle have tilsidesat den ærbødighed, man skylder sin professor.

Jeg takker dig hjerteligst, at du så ivrigt bestræber dig for at anbefale mig til videnskabens velyndere og blandt dem til Hans høje Excellence kansleren.¹² Da jeg intet ejer, hvorved jeg kan gøre mig fortjent til din store godhed, vil jeg anbefale dig til den allerhelligste Gud og med mine inderligste bønner anråbe Ham om, at Han i det ny år vil skænke dig den rene lykkes ny gaver og vende det således, at du først sent må drage

hjem til Hans himmel, og at du endnu længe og glad må dvæle iblandt os. Med dette ønske slutter jeg og beder dig hjerteligt, at du stadig vil holde mig værdig til din gunst. Lev vel, og tilgiv min hastige skrift.

Leiden i året 1662, 9. januar efter den ny tidsregning.

Din inderligt hengivne

Niels Stensen.

(1) Om Thomas Bartholin se E 1. – (2) Stensen: *Observationes Anatomicæ ...*, Leiden 1662. – (3) Stensen: *Disputatio Anatomicæ ...*, der blev fremlagt 6. og 9. juli 1661. I redigeret form indgik den i den nye publikation. – (4) Jvf. E 3, n. 2. – (5) Stensens lærer, jvf. E 1, n. 4. – (6) Sylvius skelnede hermed kirtler som nyre og lever fra det, vi i dag kalder lymfekirtler. – (7) E 4. – (8) Stensens lærer, jvf. E 1, n. 5. – (9) Jvf. E 3, n. 5. – (10) I E 3. – (11) Om striden med Blasius, hvori også dennes broder var inddraget, se E 1. – (12) Peder Reedtz (1614-1674), der i 1661 var blevet kansler for universitetet.

E 6. Fra Thomas Bartholin

København, 14./24. februar 1662

Indhold: Bartholin takker for Stensens bog, som han har overrakt kongen, kommer lidt nærmere ind på tobakssnus' indflydelse på næsesekretionen og omtaler en soldat, der overlever et alvorligt skud i ryggen.

KP-LBM I

Til Niels Stensen i Leiden.

Jeg har modtaget dine ganske nye og udmærkede iagttagelser,¹ som i dobbelt forstand er mig meget kære, dels fordi de til dit navns forherligelse stærkt har fremmet anatomien, dels fordi du også har tilegnet mit navn dem. For den første gode handling vil du høste den lærde verdens anerkendelse og bifald, den anden vil jeg forsøge gennem enhver mulig venskabshandling at fortjene. Næppe havde jeg læst dem, næppe havde jeg vist dem til mine kolleger, før der bød sig en gunstig lejlighed til, som du havde skrevet, underdanigst at overrække vor allernådigste konge² dem. Hans Majestæt omtalte med velvilje din iver, og efter at have gennembladet den lille bog forhørte han sig om dens indhold og din person. Jeg har, som det sømmer sig mellem venner, underdanigst anbefalet dig og dine bestræbelser til herskerens gunst, jeg fremførte, at de engang kunne blive til nytte for det anatomiske teater, jeg fremdrog ligeledes lejlighedsvis dine nye ganges forskellige funktioner, spytkarrenes til frembringelse af spyttet, den anden gang, som strækker sig gennem næsen til ved næserensende midler at korrigere øjnenes skrøbeligheder, og hvad andet, der faldt mig ind.

Du overvejer, om den rigelige væske, der fremstår i næsen, ved brug af snus kommer fra øjnene, da din gang står i forbindelse med dem. Den berømte Worm³ har engang forsikret mig, at en rådsherre fra Christianshavn, som så dårligt, ved hjælp af dette tobakspulver, fik det betyde-

ligt bedre. Det samme har jeg erfaret på mig selv. Fjernere genstande ser jeg nemlig meget skarpere efter brugen af snustobak. Hvorom alting er, på kongens nåde og de lærdes bifald er du sikker. Fortsæt med den iver, hvormed du har begyndt, at vinde alles anerkendelse. Lov mig, at jeg ved første lejlighed, der byder sig, må vente et andet eksemplar, da jeg nødigt vil være den lille kernefulde bog foruden. Hr. Blasius nærer uden min skyld mistanke til mig,⁴ hvorfor jeg fornylig har retfærdiggjort mig, fordi jeg mellem jer to intet fjendskab ønskede, og jeg håber, at jeg omsider vil kunne genoprette venskabet mellem jer. I den sidste tid er intet hændt her, som er værd at skrive om, udover, at Hans Højhed, hertugen af Lüneburg,⁵ her i København har fortalt om en soldat, der opholdt sig i Bruxelles, og som uden at han døde af det, ved et kanonskud fik bortskudt to ryghvirvler. Såret heledes nemlig, og det siges, at han, for at kunne holde sig krop oprejst, nu støttes af et jernstillads, uden hvilket kroppen på stedet bliver holdningsløs og falder sammen. Da det ville være fejl at tvivle på troværdigheden hos så høj en fyrste, der var øjenvidne til sagen, ville jeg henregne dette tilfælde til naturens underværker, fordi min fornuft og min erfaring her svigter; jeg ved jo ikke, hvad der er sket med rygmarven og de større i ryggen anbragte kar, som ikke tåler nogen defekt. Dog Mars stiller os over for mange utrolige ting: »For at beskue hans værk har nymferne jo ofte forladt Tmolus' vinbjerge, Pactolus' nymfer har ofte forladt deres bølger.«⁶

Hvis du, medens du endnu opholder dig ved disse hemmeligheder, tror, at der gives en anatomisk forklaring på denne fortælling, da skal jeg komme på andre tanker, og du skal gøre, hvad ingen efterverden vil fortie. Afhandlingen *De hepate defuncto*⁷ kan du læse hos vor gode ven Borch⁸ og glæde dig over mandens sympati.

Lev vel, min Stensen, og måtte du til fædrelandets håb endnu leve længe.

København, 14. februar 1662

Aldeles din
Thomas Bartholin

(1) Jvf. E 5. – (2) Frederik III (konge 1648-1670) var meget interesseret i kunst og videnskab og lagde bl. a. grunden til det nuværende Kongelige Bibliotek. – (3) Ole Worm (1588-1654), professor i medicin ved universitetet i København. Han var kendt i ind- og udland, også p.g.a. sit museum, Museum Wormianum. – (4) Om Bartholins holdning i striden mellem hans ven Blasius og hans elev Stensen se E 2. – (5) Johann Friedrich af Braunschweig-Lüneburg (1625-1679), den senere hertug af Hannover, var den danske dronning Sofie Amalies yndlingsbroder og en hyppig gæst ved det danske hof. – (6) Citat fra Ovid. – (7) Thomas Bartholin: *Dissertatio anatomica de hepate defuncto ...*, København 1661. – (8) Om Ole Borch se E 3, n. 5.

E 7. Til Thomas Bartholin

Leiden, 21. maj 1662

Indhold: Stensen takker Bartholin for brev (E 6) og for hans modtagelse af Stensens bog. Han håber på, at Bartholin kan afhjælpe striden med Blasius, fortsætter diskussionen af tobakssnus' indvirken på øjnene og kommenterer andre erfaringer omkring øjet.

KF-LBM L

Til Thomas Bartholin i København.

Jo mere dit sidste brev¹ har glædet mig, desto mere har jeg ærgret mig over de hindringer, som indtil nu har afholdt mig fra at svare dig; jeg håber imidlertid, at Matthias,² som var inderligt forbundet med mig i fortroligt venskab, vil spille formidlerens rolle hos dig, hvis en forbøn overhovedet er nødvendig hos den, hvis godhed strides om palmerne med hans i hele verden lovprieste lærdom. At din discipels skrifter har behaget dig, har du såvel med ord som i handling bevist, idet du har anbefalet dem til dine kolleger, ja, selv til vor gode konge. Dog mere end din veltalende ros, som – i bevidstheden om min egen ringhed – driver undseelsens rødme op i mine kinder, fryder mig dit hengivne sind, hvorfra denne så venlige dom er udgået. Det er en sand ros at blive rost af en, der selv er rosværdig, og hvem har mere end du fortjent den højeste lovprisning inden for medicinen? Men endskønt jeg ved, at enhver forstillelse ligger dit ærlige væsen fjernt, er jeg mig dog bevidst, at du i denne sag følger læreres skik. Disse roser disciplenes arbejder, ikke så meget fordi de er rosværdige, men for at opflamme disciplenes mod til at udrette noget endnu bedre. Sådant bliver også mine forsøg og mit arbejde gennem din ros, der giver det én gang vakte håb næring, ansporet til en større indsats, endskønt du i din dygtighed til dissekeren, som bliver beundret af alle, uden videre ser, at jeg befatter mig med en ubetydelig ting, som blot tidligere var uanset af de fleste. Men også dine til uforgængelighed værdige skrifter forjætter mit lille kar en bedre skæbne end Whartons,³ siden det synes dig for lidt at rose mig over for vores kreds, uden samtidig at nævne mit navn over for hele den lærde verden. Og for ikke at lade noget uforsøgt har du tillige bevirket, at jeg kunne være sikker på kongens nåde. Sandelig, så ofte jeg tænker på alt dette, bestormes mit sind af modstridende følelser, og jeg ved ikke, om min lykke over dette så glade budskab eller sorgen over min egen ringhed er størst. En trøst har jeg dog, nemlig håbet om, at himmelen vil betale den taknemmelighedsgæld, jeg ikke af egen evne kan udrede, idet den gengælder dine så talrige fortjenester med den højeste ære og lykke af enhver art.

Hvad angår hr. Blasius,⁴ tilstår jeg oprigtigt, at jeg fyldtes af den dybeste sorg, da jeg af de herværende professorer hørte, hvilket bud den yngre Blasius⁵ havde bragt dem fra den ældre. Jeg er ikke bedrøvet på min sags vegne, da der straks meldte sig så mange beviser, at ingen dommer, var

han end udpeget efter klagerens frie valg, med ren samvittighed havde kunnet fordømme mig, men på hans vegne, med hvem jeg ved denne lejlighed har at kæmpe. Da intet er min natur mere imod end at gribe pennen imod ham, ville intet være mig kærere, end om hele sagen kunne bilægges ved din mellemkomst. Det ved de, som er bekendt med mine beviser imod hr. Blasius, og som ofte har undret sig over, at jeg, skønt anklaget på det alvorligste af ham over for mine lærere og udfordret gennem breve fulde af bitterhed fra ham, kun har offentliggjort ét eneste af den store mængde beviser, som han i sine egne skrifter giver mig i hænde. Men for mig synes hverken hans bidske breve eller hans vognladninger af skældsord så vigtige, at jeg for deres skyld ville overskride beskedenhedens grænser. Jeg bekymrer mig heller ikke om Deusings⁶ smådetale, der vil lære mig beskedenhed. Den skal jeg åbenbart lære af hans *Prodromus*, hvor han ikke blot åbenbarer sig som en tilhænger af Bils,⁷ men også som en helt åbenlys efterligner af dennes fejl og bagtællelser.

Tidens knaphed tillader mig ikke at anstille mange betragtninger over emnet, hvorvidt tobakssnus hjælper mod svagt syn; tjenesten for andre levner rimeligt nok kun lidt tid til os selv. Men skal jeg på stedet udtale mig og forelægge dig, hvad pennen umiddelbart frembringer, da må du tilgive mig, om jeg i hastværket af og til viger af fra den rette vej. Da varme har den egenskab at kunne adsprede små og letbevægelige dele, hvor muligheden for noget sådant består, og da det er ganske klart, at tobakssnuset er fyldt med meget fine partikler, tvivler jeg ikke på, at kraften af det i næsen indførte pulver sammen med ganske fine udskillelser ikke blot gennemtrænger de excretoriske lymfegange (som i næsen overalt er talrige, men også meget korte), idet de trænger ind i de i næseslimhinden aflejrede glandulae conglomeratae for at angribe blodet og der styrte sig over de seje og tyktflydende bestanddele for at modne dem til udskillelse, men at de også bliver båret opad gennem den kanal, som fortsættes fra puncta lacrimalia, og trænger ind mellem øjnlåg og øjæble for dér, hvis ikke de gør andet, at få den seje masse, som har samlet sig på hornhinden, til efterhånden at blive flydende. Væsken, som øjnlåget indvendig bestryges af, er jo ikke altid så klar, at ikke af og til hårdere og sejere smådele i den bliver hængende ved øjenslimhinden, medens de finere bliver udstødt. Dette var ofte tilfældet med min fader,⁸ salig ihukommelse, idet han mod sine øjne holdt en med spyt vædet ingefærrod, hvad der efter en rigelig tåreflod inden længe gengav ham den tidligere synsevne. De fine, skarpe og varme smådele af ingefærret irriterede såvel hinden, og fremkaldte derved tårer, som de ved at angribe den tykke væske, som

hinden var overtrukket med, og fortyndede den, lettede adgangen for strålerne. Hvad om nu nogen var af den mening, at dette medikaments fineste dele trænger gennem selve hornhinden, og idet de renser og fortynder væskeerne gør dem mere egnet til at lade strålerne passere? Mange har troet, at de ånder, der ved hekseri stiger op fra den besattes hjerte, gennem vedkommendes øjne sammen med synsstrålerne trænger ind i andres øjne, forbinder sig med blodet og her fremkalder en tilsvarende sygdom, hvilket jeg tror at have læst i Giraldis⁹ dialoger og hos andre, hvis navne jeg i hast ikke husker og derfor må forbigå i tavshed. Hvad skal man sige til, at også den yderst skarpsindige Descartes¹⁰ i sin afhandling *De homine* er af den anskuelse, at tårerne netop kunne udskilles igennem disse hinder. Når han altså mener, at hornhinden kan passeres indefra af tårer, og de gamle mener, at den kan passeres udefra af skadelige ånder, kunne man tænke sig at tilkende også medicinens fineste smådele evne til at trænge ind, især da ingen hinde er tættere, end at den er gennembrudt af næsten utallige porer. Alligevel vil jeg lade denne forklaring fare, idet hverken teorien om hekseri tilfredsstiller alle, eller Descartes' måde at forklare tårerne på, hvor åndrig den end måtte være, efter opdagelsen af de ny i de to øjenkirtler udspringende små tåregange, på nogen måde er en nødvendighed; heller ikke hinderne viser sig egnet til uden videre at optage en hvilken som helst finere substans, selv om de er porøse. Det må være tilstrækkeligt at have påvist, at den virksomste bestanddel af tobakksnusets dels søger sin vej ind til blodet gennem næsens excretoriske lymfegange, dels gennem serien af åbninger stiger op til hornhindens overflade, da disse to omstændigheder forklarer alt. For på denne vis bliver hornhinden renset og det gennem venerne til hjertet førte helbredelsesmiddel bliver derfra atter gennem arterierne drevet ud til alle dele, og også ført til det indvendige af øjet gennem kar, som dels fører ind mellem sclera og choroidea, dels til øjets bund og er synlige i selve nethindens centrum; her gør midlet ikke blot selve den gennemsigtige hindes substans renere, men også den i hinderne indeholdte væske klarere. Og hvad kan man ønske sig mere af dette snus, end at det renser småhinder og væsker, fortynder det tyktflydende og gør de grumsede dele klare?

Sikkert er også en passende beskaffenhed og lejring af den krystallinske væske påkrævet og i henhold dertil må pupillens vidde alt efter den større eller ringere påvirkning af lyset forandre sig. Men den krystallinske væskes beskaffenhed forandres næppe formedelst et medikament, sagtens snarere med årene, dens beliggenhed er forskellig og retter sig efter vitreums størrelse og ciliarmuskulernes bevægelse; men iris' åbning retter sig mere efter, hvordan man er vant til at betragte visse genstande, end efter

bestemte medikamenters kraft. Derfor skelner de, som er vant til at læse noget småt og som plejer at tage genstandene tæt op til øjnene, ikke det fjernere liggende, medens skibsfolk, som altid skuer mod det fjerne, har ondt ved at opfatte finere ting, som man pludselig nærmer til deres øje. Man siger derfor også, at hvis nærsynede, når de skal tilbagelægge en vej, stadig ser sig tilbage mod det sted, hvorfra de er udgået, vil de til sidst udbedre naturens fejl. Iris ligner musklernes natur, men retter sig snarere efter lysstrålernes befaling end efter viljens, og jeg har derfor hos mig selv og andre iagttaget, at den, hvis man nærmer et lys til den, eller man lader solstrålerne falde direkte på den, også mod vor vilje trækker sig sammen. Men hvorfor bruge så mange ord på dette? Fordi det er elevernes pligt at forelægge læreren deres mening til bedømmelse, for at de, dersom de på en eller anden vis ikke har opfattet lærerens argumenter, kan blive ført tilbage til den rette vej. Netop dette lover jeg mig af dig, berømte mand, at jeg, hvis jeg enten har forvildet mig bort fra sandheden, eller jeg ikke tilstrækkeligt klart har forelagt dig disse ting, formanet af dig kan følge en bedre metode.

Imidlertid, før jeg forlader dette emne, vil jeg tilføje en lille iagttagelse over mine egne øjne. Gassendi¹¹ fortæller i *Vita Peireskii*, at Peirezc¹² selv havde iagttaget, at hans øjne længe fastholdt de af tingene optagne billeder, og særligt, som han anfører, når de var fugtige efter søvnen. Noget lignende hændte mig for ikke længe siden, da jeg sammen med mine venner, de ædle Gersdorffer¹³ for tidsfordriv samlede solstrålerne i en bikonveks linse og iagttog billedets forandring i forhold til linsens forskellige stillinger. Denne flammende solskive havde nemlig præget sit billede så stærkt i øjnene, at det, da jeg trådte ind i et mørkere værelse og så på den skyggefulde væg, forekom mig, at den selvsamme ild virkelig strålede der i rødgyldent skær, hvorpå den imidlertid efterhånden forsvandt. Men ikke blot solbilledet var blevet tilbage i øjet, man kunne ligeledes bemærke lige så mange glødende kugler, som vi, da vi betragtede solen, syntes at se små kredse svævende i luften, således at når en forsvandt, fulgte en anden den i hælene, indtil den imaginære, strålende flamme på væggen frembød sig for øjet. Men når man lader væggen bestråle af lys, viser sig også andre farver end den rødgyldne, som imidlertid ikke udfylder hele skiven, men den yderste kant eller ring. Jeg ville mene, at de fra den belyste væg tilbagekastede stråler her havde den virkning, at det tidligere indprentede billede ikke kunne iagttages så klart, som tilfældet ellers er, når vi ser mod en skyggefuld plet, det vil sige en plet, som ingen eller kun få stråler kaster tilbage.

Men jeg frygter, at jeg har skrevet alt for meget om øjet; jeg vil endnu

kun vedføje et par iagttagelser, som jeg for ikke længe siden kunne gøre i bugen af en hund, som jeg dissekerede. De enkelte stammer af de mesenteriske vener, som på begge sider ganske nær fortsætter ind til tarmene, tillader blodet at strømme frit tilbage fra en stamme til en anden, og venernes forbindelse eller rettere fuldkomne fortsættelse, var synlig i hele mesenteriet, dog således, at alle tarme modtog deres små gange fra disse midterste. På den samme hund havde mellem nyrerne henimod receptaculum's ende ophobet sig en ganske hvid, geléagtig masse på størrelse med et gåseæg, hvilket jeg, så længe den fælles bughinde ikke var fjernet, fuld af forundring havde mistænkt for at være et modtagerkar for chylus; men snart efter, da den fra ethvert dække frigjorte masse ikke flød ud, erkendte jeg min fejltagelse, og efter at have fjernet den klæbrige væske fandt jeg selve chylus' receptaculum på sin plads.

Jeg kunne her føje endnu mere til, hvis jeg ikke derved dels kom til at overskride rammerne for et brev og dels satte din tålmodighed over for gennemlæsningen af mine begynderarbejder på for hård en prøve. Min lille bog, som du gerne vil have, har Matthias forhåbentlig allerede overrakt dig tilligemed Roland Storms afhandling om det feberstillende pulver.¹⁴

Lev vel, berømte mand, og bevar i din gunst

din inderligt hengivne elev

Niels Stensen.

Leiden, 21. maj 1662.

(1) E 6. – (2) Matthias Jakobsen (1637-1688), nevø af Thomas Bartholin, havde læst samtidig med Stensen ved universitetet i København, kom i 1660 til Holland og var nu vendt hjem, bl.a. med et ekstra eksemplar af Stensens nye bog til Bartholin (jvf. E 6). – (3) Se E 1, n. 9. – (4) Om striden med Gerard Blasius, se E 1. – (5) Blasius' broder Jan, jvf. E 1, n. 6. – (6) Om Deusing se E 3, n. 7. Stensen henviser til dennes *Apologeticæ Defensionis pro Oeconomia corporis Animalis, Prodromus; ...*, Groningen 1662. – (7) Om Bils se E 1, n. 11. – (8) Guldsmed Sten Pedersen, der blev begravet den 13. januar 1645. – (9) Lilio Gregorio Giraldi (1479-1552), italiensk digter og arkæolog. – (10) Descartes: *Tractatus De homine*, Leiden 1662, jvf. E 9. – (11) Pierre Gassendi (1592-1655), teolog, filosof og fysiker. – (12) Peirezc, Nicole Claude Fabri (død 1637). – (13) Rigshofmester Joachim Gersdorffs sønner, der efter faderens død i 1661 blev sendt til Holland for at være i deres tidligere lærers, Ole Borchs varetægt. – (14) Roland Storm: *Febrifugi Peruviani Vindicium*, Delft 1659.

E 8. Fra Thomas Bartholin

København, 5./15. august 1662

Indhold: Thomas Bartholin takker for Stensens bog og svarer på E 7. Beder Stensen tage vare på sine øjne og beretter om en svigerindes død efter at have født et barn med en såkaldt sejrsskjorte.

Til Niels Stensen i Leiden.

For dine fortræffelige iagttagelser, som blandt andre også var tilegnet mig, har jeg endnu ikke bragt den tak, som såvel den aktuelle sag som din flid og dit ærlige venskab fortjener. Måtte der dog endelig en gang byde sig en lejlighed for mig til offentlig og privat at vise, hvor dybt jeg føler mig forpligtet over for dig, fordi du fremmer den anatomiske videnskab med din heldige kniv og din heldige pen, og fordi du skænker mig din hengivenhed.

Betragtningerne, som du anstiller over næsegangene,¹ synes ikke at ligge langt fra sandheden og viser os vejen til løsning af mange problemer, til hvilke jeg regner det ene, at snustobakken, når den føres ind i næsen, hjælper mod dårlige øjne. Vi ser nemlig, at når dette pulver indsnuses, drypper rigelig væske ud, øjnene fyldes med tårer og bliver efter en tids forløb klarere, hvilket jeg har erfaret hos mig selv. Årsagen hertil fremgår klart af dine opdagelser, og som jeg ser, forklarer du den i dit lærde brev, som du sendte mig. Hvad angår de lysende billeder, som bliver tilbage i dit øje efter din stirren ind i solen, beder jeg dig omhyggeligt passe på, at det medfødte lys ikke skal blive svagere, medens dit ry lyser stadig klarere. Ved hyppigt nattearbejde tændes de ånder, som vi benævner livsånder, de bliver ildfulde, hvorfra der ganske vist kommer en forstærkning af lyset, som derefter af det beslægtede sollys føres bort og spredes udadtil, men til sidst straffer det de lysende med en sygdom, som Hippokrates ifølge *Epidemiai*² har iagttaget i glansen af de øjne, som man benævner de strålende marmarygas. Du ser den store berømmelses ulemper, der skader vor sundhed såvel som vor ro. Hold altså måde, og skån dine øjne, så at de kan holde til mange års studier. Jeg taler af erfaring, da jeg er gået i samme fælde. Ikke lidet forulempes heller øjne, hjerne og lunger af de liguddunstninger, som vi ved hyppige dyre-dissektioner indånder af fuldt bryst: »Dido faldt for egen hånd.«³

Denne samme øjenaffektion tilskrives af Plempius⁴ i 4. bog af *Ophtalmographia* Probl. 20 de ånder, som er trængt ind i nethinden; hos ham vil du udførligere finde, hvordan noget vil blive tilbage i synsorganet efter fjernelse af synsobjektet. Mig synes det let forklarligt ved hjælp af bologneserstenen,⁵ som er kalkholdig og i sig optager sollyset og den lysfyldte luft, og således modtager glansen, som den derefter på et mørkt sted giver fra sig, som var den et glødende kul, hvilket jeg mere end een gang har set, medens Licetus behandler hele spørgsmålet og dets årsager udførligt i bogen *De Lapide Bononiensi seu Litheosphorus*.⁶

Måske må man tilskrive ujævnheden i den ru nethinde dette fænomen, thi i en glat reflekterende spejlflade bliver intet billede af genstanden tilba-

ge, men forsvinder, når denne borttages. Mere om dette en anden gang, når tiden tillader det. Nu må jeg nemlig beskæftige mig med en begravelse, fordi jeg må begræde min kære svigerinde Karen Bartholins uventede død.⁷ Hun var efter et koliktilfælde blevet svanger og fødte fornylig lykkeligt et mandligt foster, som var indviklet i fosterhinden, medens placenta omgav kroppen i midten, på hvilket sted der hos fostret fremtrådte talrige vener. Imidlertid var jordemoderen så uerfaren, at hun ikke vidste, hvad det drejede sig om, før jeg rådede til et snit i den dækkende hinde, gennem hvilken hun så det sunde foster falde ud. Han åndede næppe, fordi han altfor længe havde været indesluttet i fosterhinderne. Men han begyndte igen at ånde, skrigte og suge, så at han overlevede i op imod fire timer. Dagen derpå faldt den barslende moder i kold sved, hendes lemmer blev kolde, og ved middagstid udåndede hun sin salige sjæl, uden at hun havde klaget over andet, end at hun i højre side følte smerter, som syntes at komme fra livmoderen. Andre havde den grundløse mistanke, at livmoderen var faldet ud sammen med fosteret; de lod sig bedrage af, at efterbyrden straks kom med fosteret, hvilket ikke sjældent og uden skade for den barslende sker, hvorfor også vore kvinder taler om »barnet med huset«, altså et foster i sit hylster. Andre troede, at de dødelige symptomer stammede fra en altfor rigelig nydelse af jordbær, da jordbær som spise på den tid for nogle havde uheldige følger. Det ville ikke være noget under, da jordbær er urindrivende og driver fosteret ud. Desuden kunne de, da de på grund af den usædvanligt varme sommer indeholdt en skarpere saft, i det ene tilfælde fremkalde kolik, i det andet diarré. Jeg tvivlede dog ikke om, at det også drejede sig om en ondartet sygdom, da man overalt i staden hørte om alvorlige febertilfælde.

Hvorledes det nu end er, har vi mistet en udmærket kvinde, som hos sin efterlevende mand, Albert Bartholin,⁸ min broder, og hos os andre efterlader et vemodigt savn. Tilgiv min klage, tilgiv mig, at jeg byder dig dette blad fuldt af bedrøvelighed. Jeg ved, at du føler med vor sorg, hvorfor jeg heller ikke har kunnet fortie den for dig, den kærligt deltagende ven. Lev vel, min Stensen, og driv stadig studiet af anatomien, som du har kastet dig over, og til hvilket du synes at være født, med vanlig iver, til nytte for syge menneskebørn. Gør det dog med mådehold, som ikke vil være skadeligt for det lange liv, jeg ønsker dig, eller for dine øjne.

København, 5. august 1662.

Aldeles din
Thomas Bartholin.

(1) I E 7. – (2) Om Hippokrat, se E 4, n. 2. Henvisningen findes ikke i Epidemiai, men i Prognostikon. – (3) Citat fra Ovid. – (4) Vopiscus Fortunatus Plempius (1610-1671), læge og

medicinsk forfatter i Amsterdam. Værket udkom 1631. – (5) Fosforholdig sten fundet i 1602 i nærheden af Bologna. – (6) Udkom 1640. – (7) Karen Bartholin døde 20. maj 1662. – (8) Albert Bartholin (1620-1663) havde været rektor for Frederiksborg skole, men måtte på grund af dårligt helbred trække sig tilbage i 1660 og boede sine sidste år hos broderen Thomas.

E 9. Til Thomas Bartholin

Leiden, 26. august 1662

Indhold: Stensen fortæller om, hvordan han er nødsaget til at vende tilbage til anatomien efter at have bestemt sig for matematikken, beretter om dissektion af en ravn og om hjerteslagenes ophør dels ved denne, dels ved dissekerede kaniner.

KP-LBM L

Til Thomas Bartholin i København.

Da jeg offentliggjorde mine små iagttagelser, havde jeg besluttet at lægge anatomikniven bort til bedre tider og tage den geometriske stav, jeg ikke helt havde lagt til side, i hånd igen. Det skulle dog ikke have udseende af, at al min møje havde været forgæves, hvis jeg helt og holdent opgav et studium, på hvilket jeg har anvendt mange timer, og med hvilket jeg ville have beskæftiget mig ikke blot, som om det var det fornemste, men også det eneste, om ikke mine knappe midler mere havde befalet end rådet mig til at foretrække det nyttige for det behagelige.

Men næppe havde dette hyggelige støv berørt de fra blod rensede fingre før dels berømte mænds ret beske trusler, og dels temmelig uvenlige skrifter, som tillagde mine tanker en mig fremmed mening, syntes at misunde mig den længe savnede lykke og tvang mig til at svare og dermed også tvang mig tilbage til det blodige håndværk.

Om vor berømte Blasius¹ vil jeg intet sige; thi da han siden den tid har indskrænket sig til private breve, har jeg heller ikke holdt det for nødvendigt at foretage noget offentligt imod ham, og jeg håber, at den venlighed fra din side, som fik dig til at ville være mægler ved denne lejlighed, også vil gøre den virkning, at han ikke – i en blot let ophidset tilstand – giver sit sind frie tøjler og under indflydelse heraf udsiger noget, som vil være ham selv til skade (hvilket allerede er sket for ham privat, hvad jeg kunne bevise, dersom jeg brændte af ønsket om at skrive), og desuden den virkning, at jeg bliver fri for at forelægge hele sagen for den uvildige læsers øjne og således nødvendigvis komme til at anvende værdifulde timer i en sag, som ganske vist angår ryets ulastelighed, men som ikke i ringeste måde hverken offentligt eller privat fremmer den videnskabelige virksomhed.

Med hvilken iver imidlertid vor Deusing² har angrebet hr. van Horne,³ og med hvilke titler han har smykket mig, turde ikke være dig ukendt. Var han således, ligesom han i veltalenhed ikke kan sammenlignes med

nogen, når det gælder at fyre løs på andre, også jævnbyrdig med matematikerne i brugen af sandhedsbeviser, da ville han være en sand rædsel for alle, der ikke tilhører hans egen lejr. Men nu kan man om hans skyts sige, hvad Timon en gang hos Lukian bemærker om lynet fra Jupiter: »I den grad mener de, det kun er en slukt brand, du svinger truende i din hånd, så at ild eller røg fra *den* frygter de ikke, nej, den eneste skade, de mener at kunne få af dens slag, er, at de måske bliver fulde af kulstøv.«⁴ Sandelig, hvis man ikke måtte gøre alt for, at han ikke skal udlægge andres tavshed som sin egen sejr, ville jeg ustraffet lade ham fremkomme med beskyldninger.

For at intrigevæsenets mål skulle være fuldt, er Antonius Everaerts,⁵ en anset Middelburger-læge, nu også kommet dertil. Han er beskednere end de andre, skyer skældsord, men afholder sig også fra beviser, dog ikke fra forsøg. For få dage siden har han udgivet en afhandling med titlen: »*Lux e tenebris affulsa*. Lyset skinner i mørket, ifølge forklaringen over et vanskabt fosters indvolde«, hvori han efter beskrivelsen af vanskabningen, som manglede hoved og bryst, først fører klage over, at leveren af nogle uden grund agtes for en unyttig masse, medens den er ligeså nødvendig som hjertet (han havde nemlig i denne vanskabning set to små hjerteformige organer, der som vedhæng var forbundet med leveren på begge sider), dernæst lader han mig optræde og tror at have demonstreret for sine venners øjne, at der gives chyluskar, som førte lymfe som næring til de sædvanligvis som partes spermaticae benævnte dele, hvilket jeg såvel med fornuftsgrunde som gennem eksperimenter havde bestridt. Men enten bedrager mine øjne mig, eller også har naturen tilstået de zeelandske kaniner, hvad den har nægtet de hollandske. Jeg har åbnet maverne hos ældre kaniner, og jeg har undersøgt indvoldene hos yngre dyr, jeg har undersøgt de svangres yver og livmoder, men det har endnu ikke været mig forundt at være skarpsynet nok til at iagttage andre chyluskar end de mesenteriske, det thoraciske og de kar, som udspringer i mammae-kirtlerne og fører mælken til brystvorten; i disse, hvadenten de er i leveren, i halsen, inden for fedtkapslen eller i lysken har jeg imidlertid aldrig forgæves søgt efter lymfe, hvad de berømte mænd Sylvius⁶ og Borch⁷ kan bevidne, da de næsten altid udmærkede mine dissektioner med deres nærværelse. For ikke længe siden har jeg sammensnøret alle kar, som løber ned under receptaculum, med et enkelt bånd, da jeg var af den anskuelse, at, hvis der på det sted skulle findes et eller andet chyluskar, at det da gennem en reaktion ville røbe sig; men efter underbindingen forsvandt straks al lymfe, der befandt sig mellem båndet og fedtkapslen, medens et stort antal kar oven over båndet efterhånden svulmede op til stadigt større

omfang og udover en fuldstændig klar lymfe absolut intet indeholdt. Men jeg måtte lade mig kalde en tosse, om jeg ville føje endnu mere til om en sag, der siden den første opdagelse af lymfekarrene er dig fuldt bekendt.

Da, som du ser, fremragende mand, dels privatbreve fra berømte lærde og dels offentlige skrifter har ført mig tilbage til det anatomiske arbejde, holdt jeg for, at man, for at ikke den hyppige undersøgelse af den samme sag skal avle lede, skal søge sin fornøjelse gennem afveksling. Da jeg med dette for øje undersøgte forskellige dyr, så jeg på en vandravn – belgierne kalder den skolfer – noget, som jeg endnu ikke har set hos andre dyr. Fremfor alt beundrede jeg galdekarrenes og bugspytkirtelkarrenes yderst elegante indmundinger i tarmene; thi både udgød galden sig gennem to adskilte gange, af hvilke den ene udgår fra den lille blære, den anden fra leveren ind i tarmene, og bugspytten trådte gennem ligeså mange kanaler ud midt imellem de nævnte gange således, at bugspytkirtelgangene havde en afstand fra hinanden på en fingers bredde, og galdegangene en afstand på halvanden fingers bredde på hver side af de førnævnte. Alle fire åbninger var vendt imod pylorus, og det mellem disse og den næste galdekanal indesluttede rum var større end ni tommer. Dette kærkomne syn opfordrede mig til at undersøge andre fugles indvolde; og se, tilfældigt bød der sig en and, hvis tarme ganske vist modtager ligeså mange galdegange og bugspytkirtelgange, men disse havde ikke adskilte mundinger således som i førstnævnte tilfælde; alle fire gange har nemlig en og samme munding i tarmene, og som sonderne, der føres ind gennem bugspytkirtelgangene, har pylorus foran sig, således indtager de gennem galdegangen indførte den modsatte stilling, så at de hår, der skærer hinanden i selve udgangen, danner et kors. På hunde har jeg set, at der fører to gange fra den samme bugspytkirtel til tarmene, men har indtil nu kun været i stand til at iagttage een eneste vej, ad hvilken galden flyder derhen. Din fader, salig ihukommelse, erindrer i *Anatomicae Institutiones*⁸ om, at en almindelig gang har vist sig todelt, men det tilføjes ikke dér, i hvilket tilfælde eller om begges oprindelse var forskellig eller den samme. Men for at komme tilbage til vor ravn: Galdeblæren lå ikke ved leveren, men strakte sig i næsten tre fingres bredde gennem det midterste fedtlag og lignede med hensyn til stilling og overfladisk set også i farven vena portas stamme, men var rummeligere og havde omtrent samme tykkelse som min øreflip. Hvor den var forbundet med leveren, kunne man iagttage dens tre grene, den ene, der på sin vej op til leveren udsendte utallige smågrene, den anden, mindre, stræber på tværs mod ductus hepaticus, den tredje, allerede nævnte, går ned til tarmene. Ved opblæsning af blæren stod vejen i ductus intestinalis åben for luften; anderledes kunne man ikke få adgang til

dette objekt, om det nu var, fordi der ingen indgang var til leveren eller hepaticus, da klapperne lukkede vejen, eller fordi den for tykke galde havde blokeret vejene.

Som vi undersøgte dette og andet, frembød hjertets aftagende bevægelse et meget fint skue. Denne fugleunges hjerte var nemlig så livskraftigt, at dets sammentrækninger to timer efter åbningen ikke havde tabt det ringeste hverken i hurtighed eller kraft, så at vi, for ikke at være passive tilskuere, i mellemtiden ikke blot iagttog de allerede nævnte galde-småkar, men også forskellige andre, således de hinder, som efter Harveys⁹ opfattelse tjener som mellemgulv, nyrerne med deres urinledere og urinledernes udgang, mavens form, dens beliggenhed, de talrige smårør ved dens venstre munding og et meget smukt grønt lag på mavesækkens indre overflade – og hvad der ellers findes i maven, men som på grund af manglende tid og plads ikke kan opregnes her, bortset fra, at du ofte har set det på andre objekter. Da hjertet endelig sagtnede sit slag, foranledigede den berømte Sylvius (han var i følge med den berømte Piso¹⁰ og en danziger-læge, den berømte hr. Gottwald,¹¹ kommet til, endskønt påtrængende arbejde, som kaldte hr. Piso tilbage til Amsterdam, ikke længe skænkede mig glæden ved denne udmærkede mands nærværelse), at vi rettede øjne og opmærksomhed derpå, idet han sagde, at han ofte på hunde havde iagttaget, at ikke hjertet, men den hjertet nærmestliggende del af cava døde sidst. Rigtigheden af denne iagttagelse konstateredes også på fuglen, der lå foran os. Da nemlig hjertet slog sjældnere, trådte både aurículas og cavas bevægelse frem ganske tydeligt adskilt fra hjertets bevægelse; endnu klokken tolv middag, da hjertet allerede var fuldstændig dødt (brystet var blevet åbnet klokken ni morgen), varede denne bevægelse ved i den nedadgående gren af cava, hvor den er forbundet med hjertet, og i den del af auricula, som ligger cava nærmest; men da endelig også auricula indstillede sit arbejde, så man cava endnu henimod klokken to eftermiddag bevæge sig, og efter at det højre hjertekammer var fjernet og alt blodet, der befandt sig i cava mellem leveren og hjertet, var udtømt, så man ikke desto mindre på cavas hinder, der var ved at falde sammen, en opadstigende svulmende bevægelse af tværfibrene, idet den ene fiber afløste den anden. (I det opskårne hjerte så jeg da i det højre hjertekammer foran auricula kun een eneste klap, nemlig en kødfuld, som jeg senere også har iagttaget det på en høne). Jeg søgte da det samme på et andet objekt, men ikke med samme resultat. Vel har jeg på fire kaniner, som jeg senere dissekerede, bemærket, at cavas bevægelse er den sidste af alle, men det lykkedes mig på ingen at iagttage de samme bevægelser i cavas fibre. Men en ejendommelighed hos kaniner er det, at medens hos fuglen den nedad-

gående cava-gren slog videre, sammentrak hos kaninen kun de opadstigende grene sig med mellemrum. Den venstre af de opadstigende grene træder imidlertid hos kaniner ud af cava straks oven for hjerteforkammeret, stiger derfra skråt til hjertets grund, til venstreliggende side og endelig direkte opad; og så kommer ved højre auricula cava's tre grene sammen, nemlig den nedadgående og begge de opadstigende, eller, om karrene skal betegnes efter blodets bevægelse, begge de nedadgående med den opadstigende, som der kun er een af. Den første kanin, på hvilken jeg søgte at fastslå den første bevægelsesårsag, frembød kun følgende fænomener: Så snart hjertet tilligemed auricula svigtede, slog cava fem og ofte seks gange, før forkammeret slog een gang; så snart blodet blev taget bort, opførte de alle at slå.

Få dage efter blev en anden kanin lagt frem for det anatomiske teater, og da det højre auriculas vekselslag sagtnede lidt, kunne man tydeligere se bevægelsen i cava, snart i højre, snart i venstre gren, en bevægelse, som varede ved, endskønt hinderne allerede følte kolde, og som heller ikke ophørte, da hjertets spids blev opskåret, men blev stimuleret gennem frisk blod, som, efter at det første var udtømt, blev drevet ind i den fra leveren, og periodisk strammede hinderne med ikke mindre kraft end før. Endnu tre timer efter dissektionens begyndelse, da karvæggene, efter at den opadstigende stamme var underbundet og alt blod udpresset, lå slappe oven på hinanden, vendte den tidligere bevægelse atter tilbage, da man havde løst båndet.

Hvad vi så i den tredje kanin, blev tydeligere iagttaget: Ved auriculas rand kunne man iagttage hinanden modgående bevægelser, snart bevægede det sig nemlig fra det nederste hjørne mod det øverste, snart så man ligesom noget krybe i den modsatte retning fra det øverste til det nederste.

Da randen var så godt som fuldstændigt uddøet, syntes ikke desto mindre en fiber omtrent midtvejs at give livstegn ved sine sammentrækninger. Her skar jeg ikke som tidligere hjertespiden bort, men lod, efter at jeg havde underbundet cava's grene, de opadstigende såvel som den nedadgående, blodet løbe ud gennem et ganske lille hul, ikke større end et nålehoved, og straks hvilede alle dele; men da hjertets ubeskadigede småkar leverede nyt blod, vendte bevægelsen kort efter tilbage, og selv om den også var temmelig svag, forstærkedes den dog næsten øjeblikkelig, da alle bånd blev løst. Omkring klokken seks om aftenen havde jeg åbnet dyret, og trods dette trak cava sig endnu sammen efter klokken halv ni, endskønt ikke få sammentrækninger var udfaldet på grund af de gentagne underbindinger; og til sidst havde jeg allerede fjernet båndene, da jeg ganske tydeligt og klart i selve hjørnet, hvor cava's øvre grene løber sam-

men med den nedre, så, at hinden så at sige trak sig tæt sammen på et øjeblik, og at selve de opadstigende grene bevægede sig efter hveranden sammentrækning af dette hjørne.

På den fjerde har jeg med hensyn til hjertets eller cavas bevægelser intet bemærket, som er forskelligt fra de andre.

Og dette er, berømte mand, hvad der forundtes mig at iagttage om det, der bevæger sig sidst af alt. Om årsagerne til disse bevægelser og deres art har jeg endnu ikke vovet at tænke, fordi andre beskæftigelser berøver mig den tid, som dette spørgsmåls vanskelighed ville fordre, og min ånds svaghed overtøyer mig om, at det overstiger mine kræfter. Men hvis du ville være så god at meddele mig din værdifulde bedømmelse, da ville dine tidligere velgerninger imod mig nå deres højdepunkt.

I disse dage er Descartes' *Tractatus de homine*¹² med illustrationer udkommet ved Florentius Schuylius, en senator fra den berømte stad Herzogenbusch og professor i filosofi sammesteds. I bogen ser man figurer, som ikke er uelegante, og som sikkert er udgået fra en åndrig hjerne; men om man nogen sinde kan betragte noget lignende i en hjerne, betvivler jeg meget. Men jeg opholder dig altfor længe, berømte mand, hvis tid er viet de alvorligere hensyn.

Lev vel, berømte mand, og bevar i din gunst

din hengivne elev

Niels Stensen

Skrevet i Leiden i året 1662, 26. august.

(1) Striden mellem Blasius og Stensen kan følges fra E 1. – (2) Om Deusing, se E 3, n. 7. – (3) Stensens lærer, jvf. E 1, n. 5. – (4) Citat fra Lukians Timon i Gertz' oversættelse. – (5) Antonius Everaerts (død 1679), læge i Middelburg, der ligger i provinsen Zeeland. – (6) Jvf. E 1, n. 4. – (7) Jvf. E 3, n. 5. – (8) Casper Bartholin (1585-1629): *Institutiones anatomicæ*, 1611, en meget populær medicinsk håndbog, som kom i mange oplag, efterhånden mere og mere gennemredigerede af sønnen Thomas. – (9) William Harvey (1578-1657), engelsk læge og forsker, bedst kendt for sin opdagelse af blodets kredsløb. – (10) Willem Piso (1611-1678), anset læge fra Amsterdam. – (11) Christopher Gottwald (1636-1700), der netop 1662 blev doktor i medicin i Leiden. – (12) Stensen havde omtalt indholdet i dette værk allerede i maj 1662, jvf. E 7.

E 10. Fra Thomas Bartholin

København, 7./17. september 1662

Indhold: Thomas Bartholin svarer på E 9, kommenterer nærmere dissektionen af ravnens og fortæller om forskellige iagttagelser om lymfe.

KP-LBM L

Til Niels Stensen i Leiden.

Jeg kunne godt lide at vide, om det lys, der udstråler fra mørket i Middelburg,¹ kan tåle et let pust. Såvidt jeg kunne se af beretningen, lader

det sig slukke af eet eneste åndedrag eller vindpust. Hvad vil da forfatteren uddrage af den monstrøse fødsel? Sikkert ikke andet end monstrøse slutninger. At begge hjertekamre var indsænket i vanskabningens lever, er i sig selv allerede tilstrækkeligt bevis for, at det her drejer sig om hjertets virksomhed og ikke leverens, som ikke plejer at have hulrum af denne art. At enkelte mælkegange stiger lige opad til brystvorterne, så Jo. Theod. Schenck² i 1. bog af *Exercitationes anatomicae* 7, sekt. 2, kap. 32. Men at en sådan ganske lille gren eller mælkekanal drejer sig fra thoracicus til thoraxmusklerne og derfra umærkeligt til selve brysterne, har Pecquet³ i *Experimenta IV contra Riolanum*, iagttaget. Enkelte små grene, som også fører til livmoderen, omtaler Deusing⁴ i *Institutiones anatomicae*. For at sige, hvad sandt er, syntes jeg mere end een gang at se små, hvidglinsende fibre løbe her og dér, uden at jeg vovede at kalde dem for mælkegange. Derfor vil jeg dog ikke fordømme andres omhu, når de med lossens skarpe blik har set, hvad der har unddraget sig vores øjne. Jeg undres over, at du ikke hos kaninen har iagttaget det, som Everaerts med så stor sikkerhed slår fast over for sine læsere.⁵ Imidlertid er det svært af den grund at kaste en mand af sadlen, fordi en ubetydelighed ikke sjældent kan forandre hele situationen, og det ofte sker, at vi tilfældigt støder på en ting, som bagefter ikke var at finde trods nok så megen iver, hvilket er temmelig almindeligt ved kemiske forsøg. Men fra din kniv, som du ofte til dyrenes undergang, men til videnskabens vækst skærper, stråler os et stort håb om sikker erfaring i møde. Din ravn har bragt meget for dagen, som var værd at vide. At ductus pancreaticus' munding vender sig mod oven, for at bugspytkirtelen nemlig let kan tømmes gennem opkastninger, særligt ved voldsom og kronisk feber, bekræfter Riolan's⁶ erfaring. Det er et sjældent tilfælde, at galdeblæren ligger ved leveren. Men jeg begriber ikke, hvorfor du straks derefter tilføjer at have iagttaget tre grene på den, hvormed den er forbundet med leveren. Skelner du imellem at »være forbundet« og at »ligge ved«? Årsagen til, at den ikke kan ligge ved leveren, synes efter min mening at være den, at den ikke må være hjertet i vejen; thi efter M. A. Severins⁷ iagttagelser, 4. del af *Zootomia* s. 340, har ravnens lever kun en ganske lille, ja næsten ingen afstand fra hjertet. Hvad min fader⁸ med Bauhin⁹ i *Institutiones anatomicae* havde bemærket⁹ om den todelte gren, begrænser Vesling¹⁰ til enden og antyder dermed, at de to grene er forbundne.

At bevægelsens oprindelse kommer fra vena cava, havde Wale¹¹ allerede iagttaget i *Epistolae I*, også når hjertet er skåret bort, og derfor findes der omkring hjertet muskelagtige fibre, som man ellers ikke ser i cava. Det kan heller ikke undre, at det er her, man skal søge bevægelsens begyndelse

og ende, da alt kroppens blod ad denne vej træder ind i hjertet, så længe det levende er sundt, eller forsøger at indtræde, når det hendør. Og for at leveren derfor ikke skulle blive opblæst, har Wale ganske rigtigt også iagttaget den samme bevægelse af cava på levende hunde fra nøglebenet af, som du skriver at have konstateret på din ravn. Om i øvrigt galdeblærens dybere beliggenhed hos vandraven foranlediger hyppigere udtømmelser, så at den af Olaus Magnus¹² i XIX. bog, kap. XX siges at have en yderst besværlig natur, fordi den, hvor den bor, ved udskillelsen af sine ekskrementer tilsmudser træernes stammer og grene, ja, endog græsset nedenunder, må du selv nøjere prøve, før du for tro tjeneste, med det romerske folk i et talrigt ligtog (iflg. Plinius¹³ 10. bog, kap. 43) kan fejre ligbegængelsen af fuglen, og før der skal rettes en tak til dig såvel som til ravnene.

Vor Blasius har tiet en rum tid.¹⁴ Siden jeg har tilbudt mig som mægler i striden, har jeg intet svar fået. Imidlertid så jeg hellere, at I kunne hidføre endrægtighed mellem jer ved gensidig forglemmelse af tidligere uretfærdigheder.

Spytgangenes spor kan man dagligt følge længere. Hos den ivrige husfælle¹⁵ viser sig, når tungen om morgenen tidligt bevæges, den ductus sublingualis, fra hvilken en mængde lymfe som en lille bæk udgyder sig af munden. Også ad andre usædvanlige veje har jeg iagttaget den udflydende lymfe. Hos to af dem har jeg bag øret set den flyde som en stadig rindende kilde. Hos en anden – en hun – rinder ikke blot i øreregionen, men også nedenunder brysterne en vandagtig væske til stor gavn ved en besværlig katar, enten det nu er, fordi lymfekarrenes grene rækker til disse dele af legemet, eller fordi lymfen udrinder gennem blodkarrene og renses gennem åbentstående porer. Jeg havde næsten glemt Malpighis¹⁶ iagttagelser, som jeg har skrevet om til den lærde van Horne¹⁷ og til Borch.¹⁸ Forsk ivrigt efter, hvad naturen på dette område skjuler for blikket, og hvad din mening er derom.

Lev vel og bevar mig dit venskab.

København, 7. september 1662.

Aldeles din

Thomas Bartholin.

(1) Antonius Everaerts, jvf. E 9, n. 5. – (2) Johan Theodor Schenck (1618-1671), professor i medicin i Jena. Værket udkom i 1662. – (3) Jean Pecquet (ca. 1622-1674), kendt fransk læge. Værket udkom i 1654. – (4) A. Deusing: *Idea fabricae corporis humani seu institutiones anatomicae*, 1659. – (5) Jvf. E 9. – (6) Jean Riolan (1580-1657), professor i anatomi og farmakologi ved universitetet i Paris. – (7) Marco Aurelio Severino (1580-1656), professor i anatomi i Napoli. *Zootomia Democritaeae* udkom 1645. – (8) Caspar Bartholin: *Institutiones anatomicae*, jvf. E 9, n. 6. – (9) Caspar Bauhin (1560-1624), professor i anatomi i Basel, hvis *Institutiones anatomicae*

udkom 1592. – (10) Johann Vesling (1598-1649), tysk læge, der blev professor i anatomi i Padova. Her henvises til *Syntagma anatomicum*, 1641, en af de mest benyttede lærebøger i anatomi i det 17. århundrede. – (11) Johannes de Wale (1604-1649), professor i medicin i Leiden. *Epistolae duae de motu chyli et sanguinis* udkom 1641. – (12) Olaus Magnus (1490-1557), svensk humanist, der opholdt sig i Italien fra 1539. B. henviser til hans storværk *Historien om de nordiske folk*, der udkom 1551. – (13) Plinius d. æ. (23-79): *Naturalis historiae*, 10, kap. 60. – (14) Om Stensens strid med Blasius se E 1 ff. – (15) Denne og de følgende passager er uklare. Det drejer sig formentlig om iagttagelser på hunde. – (16) Marcello Malpighi (1628-1694), hvis to breve om lungens struktur udkom i 1661 og er medtaget i deres helhed i Bartholins *De pulmonum substantia ...* 1663. Malpighi benyttede bl.a. mikroskop til sine undersøgelser af lungevæv. – (17) Om van Horne se E 1, n. 5. – (18) Om Borch se E 3, n. 5.

E 11. Til Thomas Bartholin

Leiden, 5. marts 1663

Indhold: Stensen takker for Bartholins to breve (E 8(?), E 10), fortæller om sine mikroskopiundersøgelser af lungen efter Malpighis eksempel og om iagttagelser af lunger og åndedræt hos nyfødte kaninunger og af mælkekirtlerne hos moderkaninen, uddyber sin beskrivelse af ravnen og omtaler kort en række dissektioner.

KP-LBM L

Til Thomas Bartholin, København.

Om nogensinde, da er en undskyldning her påkrævet, fordi der følger et sendrægtigt svar skrevet i hast, og fordi jeg, skønt på samme tid lykkeligjort med to breve,¹ i løbet af så mange måneder ikke har sendt eet eneste. Nu, hvor det ikke længere går an at udskyde pligten til at svare, lider stoffets fylde under den karrigt tilmålte tid. Men din højt priste overbærenhed vil nådigt tilgive begge fejl.

Et længe savnet mikroskop, som jeg endelig nu har fået af en ven, har givet mig lejlighed til at anstille videre betragtninger over Malpighis iagttagelser af lungens substans.² Efter at jeg nemlig havde læst dine breve til Borch³ og mig, tvivlede jeg ikke på, at man i lungen kunne påvise forskellige blærer, og det på mere end een vis. Det er hævet over al tvivl, at man efter at have bortskåret lapperne kan skelne mange hulrum i tørrede lunger, når man efter Malpighis eksempel inden tørringen har udskillet alt blodet af dem. Der overskæres nemlig samtidig mange små grene af venen og begge arterier, og ingen er i tvivl om, at de alle er indlejrede i tydelige hulrum. Men hvor mange og hvor store hulninger ville man da ikke kunne finde ved overskæring, når bronchieerne, før de indtørres, er spændte af lungernes luft? Udløberne fra trachea som i talløs mængde er fordelt over lungens masse vil sikkert, hvis man gennemskærer dem under en voldsom opblæsning, frembyde synet af utallige småblærer.

Men af den grund at forfægte, at lungemassen kun består af småblærer, synes ikke at være nødvendigt. Hvilket end ikke ville følge deraf, at også de yderste spidser af trachea ender i småblærer, for slet ikke at tale om de

yderste ender af venen, arterien og lymfekarrene. Hvor meget har mikroskopet så afsløret for mig på den tørrede lunge af en hund? Ud over de overskårne kars runde huller og myriaderne af uregelmæssigt løbende meget fint trådvæv var der absolut intet at se, ingen små runde på alle sider med hud overtrukne hulninger, overhovedet intet, man havde kunnet betegne som småblærer. Heller ikke den tørrede lunges uskadte overflade viste under mikroskopet nogen som helst tegn på småblærer; der sås protuberanser, men de var store og af forskellig form, var hverken højere på midten eller runde i omkredsen og kunne afgjort ikke fordre navn af småblærer. Men det være langt fra mig at så mistillid til den højt geniale mands eksperiment, blot fordi jeg uden resultat en eller to gange har gjort det samme forsøg, hvorved jeg måske ikke har benyttet samme fremgangsmåde. Dette må være nok om Malpighi, indtil det bliver mig muligt selv at læse hans skrifter.

Jeg har selv i disse dage, da jeg åbnede en kanin, på fostrenes lunger – det øvrige måtte jeg gemme til et gunstigere sted – iagttaget nedenstående. I livmoderen befandt sig fire fostre. Medens jeg lod det fjerde blive tilbage i sin hinde i livmoderen, befriede jeg de andre tre, idet jeg drog dem ud af deres hinder og tillige underbandt den enes navlesnor, og se, kort tid efter iagttog jeg, at ungerens mund og bryst bevægede sig og endelig tog luften dybt, så at vi alle let kunne erkende åndedrættets funktion, og da ungerne derefter prøvede deres fødders kræfter, blev de efter nogle forsøg så stærke, at en af dem, idet den krøb lidt om her og dér, sluttelig lagde sig til ro under benene på moderen, der lå udstrakt på bordet; her blev den mindre generet af den kølige luft. Jeg drog nu det livlige dyr frem fra sit lune tilflugtssted og fandt, efter at jeg havde opskåret brystet, ved hvilken lejlighed dyret præsterede kraftig modstand, at lungerne var hvidlige og svampede, medens lungerne på det andet foster, der var død i sine hinder i uterus, var tætte, blodige og helt forskellige fra det andets, og det undrede mig, at en så stor forandring kunne foregå på så kort tid. På en svanger hund har jeg en gang tidligere med hensyn til åndedrættet gjort den samme iagttagelse – lungerne ænsede jeg ikke den gang – at fostrene, skønt tiden for fødsel ikke var inde, når de blev skåret fri og udsat for den livgivende luft, med gentagen klynken udstødte den indåndede luft. Men dette er noget ganske sædvanligt; sjældent er, hvad den i anatomiske øvelser meget dygtige og flittige unge hr. Swammerdam⁴ viste mig, idet han drev luften midt igennem lungerne ind i hjertet. Når dyrets liv ophører, fortsætter han med en puster lungernes rytmiske bevægelse i efterligning af åndedrættet, indtil endelig luftblærene, som gennem lungevenens grene stiger ned til hjertet, viser, at forsøget er lykkedes. Det synes også

omtale værd, hvad jeg hos ham og senere hos hr. Padbrugge,⁵ som ligeledes med stor iver dyrker anatomi, har bemærket med hensyn til cava bevægelse, og hvad der fra først af er blevet iagttaget af den fremragende dygtige hr. Lahr.⁶ De så, når vena jugularis på et levende dyr samt den over ryggens midte i underlivet forløbende cava blev frilagt, at cava, så ofte dyret ved indånding udvidede brystkassen, så vel på hals som i underliv tømmes, så at den, som før i spændt tilstand var rød, og i det øjeblik, hinderne bliver sammenpresset, synes hvidlig, straks får den runde form og purpurfarven tilbage. Tilskuerne ved disse foreteelser gav de forskellige grunde til dette; mig syntes en forklaring mulig, hvis det var tilladt i denne sammenhæng at fremdrage »flugten fra det tomme rum«. Hvis nemlig, som de siger, den ved thorax' udvidelse spændte lunge ligefrem frastøder og tiltrækker luften, kunne man gøre gældende, at på grund af omtalte forstørrelse og udvidelse af thorax tiltrækker den del af cava, der befinder sig inden for thorax, det blod, som findes så vel oven for som neden for thorax i cava's grene, og derfor ville da cava uden for thorax blive udtømt, fordi den inden i thorax værende del fyldes. Da imidlertid læren om flugten fra det tomme rum næsten synes at være forladt og forflygtiget til en tom påstand, er jeg bange for, at de menneskers tankegang er indlysende for mig, som alene plejer at forklare den slags foreteelser med stødkraft, og efter disse læresætninger driver den ved hjælp af musklerne udvidede thorax alle omliggende dele derhen, hvor den ringeste modstand er, idet den samtidig driver luften ind i lungerne, indvoldene i bugen nedad, og cava's blod uden for thorax ind i den del af cava, der ligger inden for thorax, således at altså cava inden for thorax er fyldt, fordi den uden for liggende del sender sit indhold derind. På denne måde kunne denne foreteelse måske forklares, når videre forsøg ville bekræfte det, og samtidig ville derigennem en videre funktion af åndedrættet ved blodkredsløbet være at fastslå. Men hvorhen har lungerne og åndedrættet ført mig? Jeg må vende tilbage til de øvrige punkter i din så lærde skrivelse.

At nogle mælkegange fra de indre gange stiger op til brystvorterne, har ganske vist mange iagttagelser villet fremholde,⁷ men så vidt jeg kan slutte, ikke een eneste kunnet bevise. Sandelig, at Schenck ikke har set andet end et lille kar, som opstår i selve mammae-kirtlerne og derfra går op til vorten, det bevidner han selv på det klareste, idet han tilstår, at mælken ved pres af disse små kar flyder ud af vorten. Det forekom mig heller ikke særligt troværdigt, at små kar skulle komme længere indefra for at fortsætte umiddelbart til vorten, da heraf ville følge, dels at de forgæves bestod af det kirtelagtige parenchym, og dels, at de af mælk struttende bryster ikke kunne skilles ad, uden at man overskar disse små

kar, og derfor heller ikke uden udgydelse af mælk; men det sidste modsiger erfaringen, det første nægter fornuften sin tilslutning. Skulle man imidlertid fastslå, at der gives to arter af chyluskar, den ene, som stiger opad til kirtlerne fra de indre kar, den anden, som fører mælken, som den gennem egne kilder har modtaget fra de samme kirtler, til vorterne, da ville den samme lærde mand gennem sit eksperiment ikke have kunnet bevise, at chyluskarret, som han har set, er af den første slags; og om dette drejer det sig dog alene, idet chyluskarret af den anden slags, som jo udskiller sit indhold uden for legemet, næppe kunne give anledning til tvivl. Hvad andres iagttagelser angår, kaster de intet lys over sagen, men fordunkler den, da de forskellige forfattere beskriver disse gange forskelligt og derved gør eksperimenternes troværdighed tvivlsom; hvad en fra først af har set med åndens øjne, tror han jo også at have set med legemlige øjne. Den ene lader nemlig chyluskarrene løbe fra ductus thoracicus gennem thorax-musklerne til brysterne, den anden fra receptaculum gennem underlivet over underlivsmusklerne sammesteds hen, og atter en fra uterus gennem underlivsmusklerne til det samme organ, og ikke desto mindre påberåber de sig allesammen erfaringens vidnesbyrd. Men hvad om nu den ene har set på hunde, den anden på kaniner, den tredje på mennesket, hvad han fremholder? Hvad om der nu i enhver af disse fandtes en tredobbelt kanal til brysterne? Disse og lignende vage tvivlsgrunde ville nok være på deres plads, hvis ikke langt sandsynligere forklaringer også modsagde ovennævnte synspunkter. Men derom, hvis Gud vil, mere i svaret til Everaerts,⁸ for hvis skyld jeg til iagttagelse af disse ting hverken har skyet bekostning eller arbejde, idet jeg underkastede de forskellige kaniner undersøgelse med kniven; men jo mere jeg i dette tilfælde undersøgte, jo mere stråler sandheden i dine udsagn om lymfekarrene.

Iagttagelserne over galdeblæren af en ravn, om hvilken jeg skrev, var måske lidt for uklare, jeg har jo nægtet, at den ligger ved leveren, og dog skrevet, at den var forbundet med leveren.⁹ Jeg holdt imidlertid disse to udtryk fra hinanden, fordi blæren i de andre dyr, som det var mig beskåret at dissekere, ikke blot med svage tråde var forbundet med leveren, men næsten i halvdelen af sin udstrækning lå op til leveren, idet den på langs ad dennes overflade var forbundet med den ved en fælles hinde, mens den andetsteds kun med een eneste gren hang fast ved leveren og i øvrigt til alle sider var fri og forekom mig at ligne en lille, aflang sæk. Også M. A. Severins iagttagelser,¹⁰ at leveren hos alle ravne er anbragt tæt ved hjertet, synes ikke at kunne holde stik, da der hos denne ravn, selv om den var lille og på mange steder uden fjer, var en fingerbreddes afstand mellem den højre auricula og leveren. At undersøge hjertets bevægelse nøjere, som jeg

dengang nævnede, har dels forskellige eksperimenter, som fra tid til tid har budt sig, medens jeg søgte efter andre ting, dels andre omstændigheder, givet mig lejlighed til. Med dette for øje har jeg ivrigt undersøgt hjertetrådene, som jeg, hvis Gud vil, inden ret længe vil udgive en lille afhandling om sammen med et svar på Everaerts' grunde samt Deusings og Blasius' ukvemsord,¹¹ af hvilke den sidstnævnte med afslag af din venskabelige mellemkomst i helligdagene omkring sidste jul offentliggjorde det brev, han for omtrent to år siden havde skrevet til dig, og hvor han, for ikke at tale om de hadefulde ord, som han udspyede imod mig, begår seks eller flere anatomiske fejl ved beskrivelsen af den gang og i sin forståelse af *Medicina generalis*,¹² så at han ikke engang af min beskrivelse har kunnet klargøre sig den rigtige begyndelse eller den rigtige ende på gangen.

At den store galdemængde bidrager meget til underlivets hyppige udømmelser, kan der ingen tvivl være om; mindre sikkert er det, om den dybere beliggenhed af galdeblæren kan bidrage noget dertil; hvordan det nu end er, så har jeg ikke blot på denne fugl, men også på andre, næsten altid iagttaget den samme beliggenhed af den lille blære, og stadig det samme antal af galdekar og pankreatiske kar.

Om iagttagelserne på en husmus, en hasselmus, en kat og forskellige livmødre fra køer, vil du, tænker jeg, allerede have hørt gennem venner, ligesom også om den smagfri galde og den livmoderbrok, som er fundet i begge sider af lysken hos en hund.

En svane, som jeg forleden dag åbnede, viste mig forskelligt; fremfor alt undrede det mig, at der på begge sider af tungen befandt sig omkring tretten åbninger, der ligger på ganske den samme rette linje, og af hvilke hver enkelt, når man trykkede på dem, udgød fugtighed og tillod, at man førte sonden lige ind i dem; 2. at hele kroen, ydermere også kroen oven over oesophagus, opviste utallige små åbninger, hvorfra uden møje den saft, som i kroen var hvidlig, i oesophagus vandagtig, lod sig udpresse; 3. at kødtråde, som løber fra det yderste af ribbenene til lungehinden, måske træder i stedet for det ikke for hånden værende mellemgulv; jeg ville også have meddelt det øvrige, dersom jeg ikke formodede, at du har hørt det af venner, som også var til stede.

På et menneskelig har jeg i disse dage afsløret Blasius' fejltagelser med hensyn til den øvre spyttgang, og også de kar, som jeg har iagttaget i dyrs øjne og beskrevet, har jeg klart set i dette menneskes øjne, de kar, som dels går fra den ydre øjenkirtel til det øverste øjenlågs inderside, dels fra puncta lacrimalias åbner sig i næsen; derimod kunne jeg intet opdage af det, som er blevet sagt om tårekirtlerne.

Et hestehoved viste mig blandt andre ret vigtige ting også noget i hjernen, som jeg andetsteds ikke havde set, således i fjerde ventrikel et fletværk, som ligner plexus choroideus; i dette som også i selve chorois så jeg indlejret en karmasse, som nøje lignede kirtler; jeg fandt glandula pinealis ret stor, men af en sortagtig farve udadtil, og indadtil askegrå og kendetegnet ved mørkebrune pletter; alle drister sig nu til så meget, at ikke en gang den sorte galde lader sjælens sæde uberørt. Men måske er dette almindeligt hos heste. På en anden hest, som jeg senere dissekerede, har jeg nemlig opdaget det samme. Sandelig, jo flere hjerner, jeg åbner dels på andre dyr, dels på forskellige slags fugle, jo mindre synes mig den åndrige og i øvrigt til forklaring af dyreadfærd velegnede hypotese om dyrehjernen, som blev udtænkt af den ædle Descartes,¹³ at passe på dyrene. Det ville være let at vise dette ved en fremstilling af de andre på hjernen iagttagne ting, hvis ikke netop disse iagttagelser, der for størstedelen blev udført ved aften eller ved nat, havde noget dunkelt ved sig, og hvis de ikke, afbrudt af de sædvanlige beskæftigelser, på mange steder ville opvise mange huller; og endelig, dersom ikke rigdomsgudens karrighed havde bevirket, at jeg præsterer temmelig lidt af det, som jeg dag for dag indser burde gøres i dette øjemed. Men man må pleje disse interesser, indtil fritid og midler har bragt de endnu beske frugter til en vis modning.

Lev vel, berømte mand, og bevar i din gunst

din dig hengivne elev

Niels Stensen

I hast, Leiden, år 1663, 5. marts.

(1) E 10 + muligvis E 8. – (2) Jvf. E 10 + n. 15. – (3) Om Ole Borch se E 3, n. 5. – (4) Jan Swammerdam (1637-1680) var Stensens studiekammerat og ven i disse år. Han blev en meget stor sammenlignende anatom og en fremragende zoolog, ikke mindst kendt for sine undersøgelser af insekter. – (5) Robert Padbrugge, forfatter til *De apoplexia*, Leiden 1663. Se også E 13. – (6) Muligvis den P. v. d. Lahr, der er forfatter til *De fermentatione effervescentiis et inflammatione*, Leiden 1685. Omtales også i E 13. – (7) Jvf. E 10. – (8) Jvf. E 9 og 10. Stensens svar kendes ikke. – (9) E 9 og 10. – (10) E 10, n. 7. – (11) I Stensens *De musculis et glandulis observatorium specimen* (København/Amsterdam 1664) kom hans sidste indlæg i striden med Everaerts (E 9, n. 5), Deusing (E 3, n. 7) og Blasius (E 1). – (12) *Medicina generalis* udkom 1661, jvf. Stensens omtale i E 1. – (13) I Descartes *Tractatus De homine*, der udkom 1662.

E 12. Fra Thomas Bartholin

København, 7./17. april 1663

Indhold: Bartholin takker for Stensens brev, fortæller om en usædvanlig fødsel, om en kompliceret fødsel og om en misdannelse hos kalve.

KP-LBM I

Til Niels Stensen i Leiden.

Hvorledes jeg skal kunne gengælde dig de mangfoldige anatomiske iagttagelser, som du sendte mig,¹ og som elegant viser din ånds og din

hånds dygtighed, ved jeg ikke. Det forekom mig mærkeligt, at underlivets hulvene tømmes ved indånding; hvis det ikke sker gennem kompression af de nærmestliggende organer, som ved indånding sammenpresses, ville jeg slutte mig til din første formodning; for hvis udtømmingen skulle foregå ved stødbevægelse, kan jeg ikke se, hvorledes luften kan gennemtrænge vene-hinderne i brystkassen, som er temmelig tætte, så den enten udøver et tryk på dem eller fylder dem. Men spørgsmålet må afgøres af flere observationer. Hr. Hoboken har sendt mig de til Blasius' forsvar trykte breve,² og jeg beklager, at mit fredsforsøg ikke har båret frugt. Pinealkirtlens sortagtige farve synes mig at tale for Descartes' opfattelse, idet de ydre billeder fremstår nøjagtigere og klarere på væggen i et mørkelagt værelse end i et oplyst, hvilket vi også ser ved øjets nethinde. I den sortagtige pinealkirtel kan der altså dannes levende billeder, medmindre denne farve var sygelig, eller hestene, hvis hjerneskal du har åbnet, ikke var sunde.³

Om vore iagttagelser kan jeg kun berette lidt, som kunne måle sig med dine ivrige anstrengelser. Dog vil jeg fortælle dig om et sjældent tilfælde af overbefrugtning fra den allersidste tid.

Anna, en kvinde her fra byen, hvis levevej er at fremstille vore hustruers hovedtøj, udstødte ved sidste Mikkelsdag efter sædvanlige forudgående smerter et foster, efter hvilket en opsvulmen, som hun antog for virkningerne af en lidelse i hypokondrierne, blev tilbage. Forgæves søgte hun lægehjælp hos forskellige mod den formodede sygdom, men efter at underlivet dagligt blev større og større, fødte hun i denne måned et andet foster sundt og levende. Hos dyr har jeg hyppigere set eksempler herpå, da et talrigt afkom er almindeligere hos disse. Da du, som du beretter, har gjort mange iagttagelser hos mus, ville jeg gerne vide, hvorledes du har fundet livmoderen beskaffen hos de svangre, og om du nogensinde i livmoderen har truffet museyngel, som selv var besvangret med andre, således som Aristoteles, Plinius, Ælianus⁴ og andre skriver. Hidtil har jeg intet iagttaget af den slags, så man må vel antage, at de gamle havde deres tro fra musenes mængde og frugtbarhed. I samme rede findes ganske vist større og mindre unger fra den samme musemoder, men om denne forskellighed har den nævnte årsag, eller om musene føder hyppigere, kan jeg ikke sige.

Medens vi taler om svangre og barslende, kan jeg ikke lade et tilfælde, som i den senere tid har lagt stærkt beslag på nogle lægers flid og møje, uomtalt. Ved en svær fødsel, hvor man med magt først måtte drage fostrets fødder frem, blev urinvejene beskadiget hos en fornem frue her af staden. De sårede dele kom sig ganske vist efter længere tids forløb, men

næppe var den tilbagevendende urinfunktion atter i orden, før hun regelmæssigt netop ved den tid af dagen, da hun havde haft den svære fødsel, plagedes stærkt af trangen til vandladning. Først efter lang tids ulempe forsvandt dette onde. Dette forløb har forekommet mig usædvanligt, og vi var ikke helt enige om årsagen. Der sker jo dagligt med hensyn til disse hellige ting så meget, som vi mere kan undres over end udforske.

Men nu vender min pen sig fra hestene til æslerne, fra mennesket til dyrene for i det mindste at byde dig en smule gengæld for dit udførlige brev. Min tanke beskæftiger sig nemlig med dyrenes navlestreng, idet min forvalter, som just beklager tabet af en kalv, gav mig lejlighed dertil. Jeg har nemlig ikke sjældent – på dissekerede hundehvalpe – foruden navlearterien, venen og urachus set to andre tyndere snore gå fra navlen til mesenterium, omkring hvis centrum de indgik; også Adrien Auzout⁵ har omtalt dem i sit brev til Pecquet. Endvidere har jeg ved anden lejlighed set dem hos kalve. Først formodede jeg, at de af naturen var skabte til at støtte underlivet ved dyrenes foroverbøjede gang. Men vore bønder afskyer denne dødbringende dannelse hos kalve, så snart disse er vænnet fra mælken og er gået over til græs, og de tror, at skylden ligger hos kørerne, idet disse nemlig, efter at de har været hos tyren, slås med pisk. De klogere dyrlæger forstår sig på at drage dem ud af det opskårne underliv og bortoperere dem. Andre driver kalven i løb, under hvilket snorene ved den heftige bevægelse af sig selv brister. For det meste afmagres dyrene mere og mere og dør, når de vænnes fra mælken, fordi underlivet, når de har ædt græs, ikke kan udvides tilstrækkeligt, da det er indsnævret af disse snore. Du vil måske finde, at dette er et emne, der er min pen fremmed, eftersom det angår bønderne. Men du skal vide, at jeg omgås med tanken om at forlade byens larm og forsøge at blive et bedre menneske i landets ro. Hvis vi nemlig tør tro Cato⁶ i *De re rustica*, da har de fornemme romere engang, når de ville prise en god mand, rosede nævnt ham som en god landmand og en god bonde, og de mente derved at tildele den, de lovprieste, en meget stor ros. Min afhandling om lungerne⁷ har jeg sendt dig i pakken til van Horne,⁸ jeg har nemlig ikke turdet besvære dig, der står i begreb med at tiltræde en rejse,⁹ med denne »hær« af breve.¹⁰ Gud være med dig og dine fæller, som jeg hilser venligt! Han føre dig på rejsen ud og hjem! Lev vel, min Stensen, og vær forvissat om mit venskab.

København, i al hast, 7. april 1663.

Din Thomas Bartholin.

(1) E 11. – (2) Nikolaus Hoboken: *Novus ductus salivalis Blasianus in lucem protractus*, Utrecht 1662; Stensen svarede på den med en *Apologiae prodromus*, Leiden 1663, og Hoboken genreplerede med en *Novus ductus salivalis Blasianus*. Hoboken (1632-1678) var en ven af Blasius,

og netop udnævnt til professor i Utrecht. – (3) Jvf. E 11. – (4) Aristoteles i *De generatione animalium*, Ælian (sofist fra 2. årh. e.Kr.) i *De natura animalium*, Plinius-stedet ikke fundet. – (5) Adrien Auzout (1630–1696), fransk matematiker, brevet trykt af Pecquet (jvf. E 10, n. 3): *Experimenta nova anatomica*, 1651. – (6) Marcus Porcius Cato (234–149 f.Kr.). – (7) Jvf. E 10, n. 15. – (8) Om van Horne se E 1, n. 5. – (9) Fra 19. maj til 7. juni var Stensen på rejse i Belgien bl.a. sammen med Ole Borch, der herfra fortsatte til England. – (10) Thomas Bartholin: *Epistolarum Medicinalium a doctis vel ad doctos scriptarum*, *Centuriae* 1 og 2, København 1663.

E 13. Til Thomas Bartholin

Leiden, 30. april 1663

Indhold: Stensen sender Bartholin nogle bøger, fortæller om sine muskelundersøgelser, især af hjertet, og uddyber sine overvejelser over vena cava's forbindelse med åndedrættet.

KP–LBM L

Til Thomas Bartholin i København.

*Prodromus apologiae*¹ har jeg sendt dig, for at du kan give den til Niels Krag;² jeg håber, at det er rigtigt besørget. Fra den berømte Sylvius³ har jeg modtaget nogle eksemplarer af de nys trykte *Disputationes* samt en anden afhandling om febersygdomme for at kunne give dem til mine venner, og da der blandt disse ikke gives nogen, som jeg skylder større ærefrygt end dig, berømte mand, har jeg i disse dage overgivet dem til en ven, der rejser til København, for at han kan afhænde dem til dig. I øvrigt beskæftiger jeg mig med udforskning af hjertet og musklerne, og jeg håber inden længe, hvis skæbnen vil låne mig den fornødne tid, at kunne fuldende en beskrivelse, illustreret med figurer, af dem begge. Hvorvidt det, som jeg har iagttaget på musklerne, allerede skulle være bemærket af andre, vil din ubegrænsede belæsthed kunne sige mig. Jeg vil tie om karrene, som hidtil kun har vist lidt af særlig betydning, men hvad deres fibre angår, da kan jeg ikke noksom beundre deres elegante struktur. Den, der engang betragter en enkelt fiber, vil se, at den på midten er kødet, men senet ved enderne, hvilket jo er almindelig bekendt, men hele sammensætningen, hvorledes de er forbundne med hverandre, har jeg sjældnere set. Den kødede del strækker sig nemlig ikke i lige linje fra musklens ene ende til den anden, men løber på tværs mellem de brede strenge af sener, således at de enkelte fibre af de kødede dele endog er lejrede parallelt med hinanden. Hvis man nu gør et snit fra musklens ene ende til den anden i fibrenes retning, vil følgende struktur tydeligt vise sig:

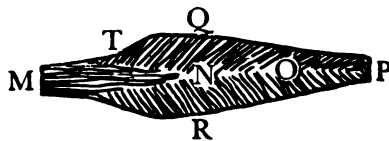

- A B Senen på musklens ene side.
 C D Den anden sene på den modstående side.
 E E Fibrenes kødede del mellem begge sider.
 Det heles opbygning, enkelt fremstillet, er følgende:

- G H Den ene senes længde.
 J K Den modstående senes længde.
 L L Den kødede bug.

Der gives også sammensatte muskler og yderligere af forskellig slags; de eleganteste forekom mig at være dem, hos hvilke fibrene er ordnet på følgende vis:

- P Den ene af senerne, som deler sig i to grene, af hvilke den ene, højere liggende, strækker sig mod Q, og den anden, nedre, mod R.
 M Den anden sene, som spreder sine fibre midt igennem bugen.
 Fra N til O og videre mellem den midterste og begge de ydre hinanden modstående grene strækker sig parallelt med fibrenes kødede dele.

Man bør heller ikke overse den membran, som er enhver muskel egen, og hvis tværløjrede fibre og deres udbredning mellem de kødede fibre, synes at bidrage ikke så lidt til forklaring af bevægelsen. Men om dette ligesom om nogle musklers specielle struktur, der fortjener en særlig omtale, vil du inden længe høre mere. Dette ville jeg kun lige meddele dig, for at jeg, dersom du ved dissektion i så henseende skulle have iagttaget noget, eller du skulle have læst noget derom, kunne drage nytte af den viden, dels for at spare møje og bekostning, dels for ved beskrivelsen at kunne gå frem efter dine anvisninger.

Hvad hjertets substans angår, vil jeg, som jeg mener, levere det slående bevis for, at der i hjertet intet findes, som ikke findes i musklen, heller

ikke, at man i hjertet savner noget, som findes i musklen, for så vidt man holder sig til musklens væsen, hvilket også vil vise sig at være rigtigt for auriculaes vedkommende. Derefter vil det også være åbenbart, at der i hjertet hverken gives lige eller kredsførmige eller, som Vesal⁴ beskriver dem, skrå fibre, men at alle er af samme slags, nemlig enkle, den slags, som findes i enhver anden muskel, idet de kun derved adskiller sig fra nogle af de øvrige, at de ikke løber i lige linje, men, når de fra basis er steget skråt ned mod conus, derefter påny fortsætter løbet opad. Men jeg vil, håber jeg, bestemme de to ender af hver fiber ud fra egen iagttagelse og samtidigt de små forhøjningers og muskelstrengenes opgave, klapperens udspring, antal og bevægelse og adskilligt, hvad angår karrenes natur. Dine modstandere, som mente, at figurerne i din *Anatomia reformata* (Leiden 1651) s. 245, der viser os hjertets systole og diastole, taler direkte imod den klare fornuft, vil da se, at de har istemt deres triumfsang før sejren, idet der ganske klart siges, at funktionen beror på fibrenes struktur. Men den ubestemte opfattelse af hjertets parenchym har ført dem på vildspor, eftersom de troede, at dette forholder sig som en lille blære og derfor, når den forkortes og svulmer op, bliver bredere, når den falder sammen og forlænges, bliver smallere. Men det, som du gennem underbinding, dissektion og ved berøring har ført bevis for, gør selve fibrenes bygning indlysende, hvorfor næsten alt det, du selv på s. 249 fremsætter om hjertets form under bevægelse, er bevisligt. Det vil også være klart, at conus ikke er den tætteste del, men at endogså dens yderste ende, hvor fibrenes opadrejning finder sted, i oksehjerter er tyndere end et nålehed. Men om det drejer sig om en skillevæg eller om en gennembrudt væg, kunne jeg endnu ikke se. Jeg fulgte hulrummene og fandt dem lukkede. At også de ydre vægge har deres små hulrum, som i størrelse ikke står tilbage for de øvrige, synes – ligesom også det talløse nedløb af fibre gennem skillevæggen – at tale derimod.

Næppe var dette, som du ser, skrevet med hastig pen, før jeg fra dig modtog et brev,⁵ som jeg også må besvare med få ord, før jeg lægger skrivetøjet bort.

Jeg troede, at cava's bevægelse, som står i forbindelse med åndedragets, var udfundet af hr. van der Lahr,⁶ men fik så at vide, at denne opdagelse skyldes tre mænd: Padbrugge, van der Lahr og Becker,⁷ som alle overværede dissektionen, som dengang fandt sted. Hvad angår sammenpresningen af de nærliggende organer, som ved indånding bliver trykket nedad, så er denne mistanke ikke på sin plads her, da også venen i hals og underliv, når den befries for naboskabet af alle ellers omliggende organer, alligevel tømmes i den grad, at dens vægge gensidig vil berøre hinanden; og

heller ikke den indvending, du fremfører mod trykket, synes at have tvingende beviskraft, da det ikke kræves, at luften i thorax trænger gennem venens hinde, men kun, at blodet som er i venerne uden for thorax, når til den inden for thorax udvidede vene. At jeg imidlertid hælder til antagelse af et tryk, synes følgende omstændigheder ligesom at tvinge mig til. Jeg tror nemlig, at det er hævet over enhver tvivl, at luften, når den gennem en eller anden drivkraft udsættes for et tryk, enten bliver fortættest på stedet, hvor den befinder sig, eller drevet videre til et andet sted. Til fortætning kræves der imidlertid, som mekanikken lærer, megen kraft, og erfaringen viser, at fortætningen aldrig lykkes, medmindre alle de legemer, som omgiver den sammenpressede luft, kan yde tilstrækkelig stærk modstand. Om også kun den mindste del af de omgivende organer er uegnet til modstand, finder luften, som drives videre af den fremstødende kraft, straks en spalte, gennem hvilken den undviger. Da nu altså – medens den udvidede brystkasse og det sænkede mellemgulv udøver et tryk på luften udenfor – visse dele i thorax giver efter i samme omfang, som den ydre flade presser luften, må jeg være af den anskuelse, at luften ikke fortættes, men drives derhen, hvor den finder mindst modstand. Men de dele, som giver efter, er de, der udvider sig ved thorax' udvidelse, så som lungerne og cavas stamme inden for thorax; ligesom altså luften fylder de opblæste lunger, eller rettere sagt uden modstand driver dem fra hinanden, så vil også blodet, der befinder sig uden for thorax, for at fylde cavas stamme inden for den tilbageviggende thorax drives derhen som til det sted, der ingen modstand yder. Skulle min forstand her svigte mig og have fjernet sig fra sandheden, da ville jeg ønske af dine fornøftsgrunde at blive ført tilbage til den rette vej.

Det undrer mig, at hr. Hoboken har tilsendt dig sit brev med forsvaret for Blasius.⁸ Han ville have gavnet sig selv og sin Blasius mere, om han havde frarådet trykningen. Men ligesom Blasius har han også bevist, at netop den er mest forvoven, som har den ringeste erfaring. Jeg tror heller ikke, at der i tykke folianter lod sig opdrive så mange fejltagelser, som Blasius dér begår ved forsvaret af sine egne opdagelser, og som Hoboken bekræfter ved sit bifald. Jeg ynker Blasius, at han ikke tøjler hånd og tunge bedre, end at han i sine skrifter over for offentligheden viser en karaktér, som lidet anstår sig et hæderligt menneske.

Hvad hestene og musene angår, så kunne jeg hverken dissekere hestens kranier eller uterus hos musene.

For den lovede *Diatribé*⁹ siger jeg hjertelig tak. Den berømte Borch¹⁰ lader bringe sin hilsen. Deusing¹¹ er ved sit gamle jeg og retter de værste trusler mod den berømte Sylvius;¹² men denne overordentlig mådeholdne

mand foragter disse tilfældige lyn med et venligt smil. Mere har jeg ikke at tilføje.

Lev vel, og bevar dit venskab for mig,

din elev

Niels Stensen

Leiden, 30. april 1663.

(1) Stensens skrift, der udkom 1663, jvf. E 12, n. 2. – (2) Niels Krag var en af Stensens venner fra studietiden i København. Han blev senere sognepræst på Orø i Issefjord og døde 1687. – (3) Jvf. E 1, n. 4. Sylvius: *De febribus ... Disputationum Medicarum, pars I*, udkom 1663. – (4) Andreas Vesal (1514–1564), belgisk læge og anatom. – (5) E 12. – (6) Jvf. omtalen i E 11. – (7) Om Padbrugge se E 11, n. 5. Becker er muligvis den Daniel Christopher Becker, som i Utrecht 1684 udgav *De respiratione*. – (8) Jvf. E 12, n. 2. – (9) Bartholins afhandling om lungerne, jvf. E 12 og E 10, n. 15. – (10) Om Ole Borch, se E 3, n. 5. – (11) Se E 3, n. 7. – (12) E 1, n. 4.

E 14. Fra Thomas Bartholin

København, 25. juli/4. august 1663

Indhold: Bartholin takker Stensen for de tilsendte bøger og kommenterer indgående Stensens iagttagelser af hjertet.

KP—LBM L

Til Niels Stensen i Leiden.

I god behold har jeg modtaget din *Prodromus apologiae* samt jeres store Sylvius' *Disputationes*, som sendtes mig indbundet i eet bind.¹ Jeg takker jer begge, særligt dig, som ved denne sending har optrådt i egenskab af såvel mellemmand som forfatter. Din situation smerter mig, fordi så mange og så betydelige modstandere omgiver dig. Men det er gavnligt for fremragende talenter med denne ærefulde rivaliseren. Jeg kunne have ønsket, at freden mellem dig og den berømte Blasius genoprettedes,³ men jeg har frafaldet mit løfte, jeg ved nemlig ikke, hvorledes jeg skal undgå at synes partisk, og at man skal tro, at jeg er dig gunstigere stemt. Hvorom dog alting er, vær forvisset om, at jeg er din ven, og at jeg priser dine utrættelige anatomiske studier, ved hvilke du udmærker dig og gør dit navn højt berømt. Sandelig er dine iagttagelser af musklerne og hjertet fortræffelige og værdige til udgivelse. Hippokrates³ ånd vil lovprise dig, fordi du gennem din udmærkede iagttagelse genopliver hans opfattelse af hjertet, som man var gået bort fra, og leverer det iøjnefaldende bevis for, at hjertet virkelig er en muskel. Galen⁴ og andre efterfølgere vil takke dig, fordi du har konstateret, at hjertets fibre er af en og samme slags. For kort tid siden har ikke få anatomer til forsvar for Hippokrates antaget en lighed med musklerne. Gennem dit arbejde bliver hjertesubstansen på ny behændigt åbnet og de enkle fibre i det evindeligt bevægelige hjerte tilbørligt passet sammen. Og fordi fibrenes sammentrækning ifølge jeres Lindens⁵ uforlig-

nelige mening i 6. kap. af *Medicina physiologica*, foregår skrueformet, udføres den med ringere kraftforbrug. Fysikeren lærer nemlig, at det særlige ved skruen er, at der til dennes bevægelse bruges forholdsvis mindre kraft end til nogen som helst anden maskines. Alle andre muskelejdommeligheder har du let kunnet anvende på hjertet, men bevægelsen bereder vanskeligheder, da hjertebevægelsen er forskellig fra de øvrige musklers. Her drejer det sig nemlig om en viljen underkastet bevægelse, medens den anden er en naturlig og af vor vilje uafhængig bevægelse, som under blodets bestandige indflydelse varer ved, også selv om vi ikke vil det eller tænker over det. Derfor tror mange at have en særlig muskelgruppe for sig, beslægtet med mellemgulvets, hos hvilken bevægelsen snart er frivillig, snart naturlig, hvilket jeg ikke kan give min tilslutning, da jo hjertets bevægelse udelukker enhver frivillighed og er uafhængig af viljen, endskønt blodets tilstrømning ofte enten forhales eller fremskyndes, hvilket vi ser, når legemsøvelser enten er hastige eller moderate eller helt ophører. At der alene optræder enkle fibre i hjertemusklen, modsiger din egen erfaring, visselig vil de ifølge din egen bekendelse gennem de hinanden modgående forløb fordobles. Du siger nemlig, at de, når de fra basen er steget skråt ned imod spidsen, på ny retter deres løb opad. De er altså dobbelte og ligesom kredsformede, idet de stiger nedad og opad. Da de imidlertid løber skråt nedad, er det ikke helt ret, at du i modsætning til den store Vesal⁶ benægter, at der i hjertet findes skrå fibre. Deres eksistens er en nødvendighed, når vi betragter hjertets virksomhed. Dets bevægelse, som består af systole og diastole eller af hjertekamrenes udvidelse og sammentrækning, kræver nemlig forskellige fibre for at forskellige og modsatte bevægelser kan udføres. Imidlertid vil du let kunne eliminere disse og lignende tvivlsspørgsmål ved at forsyne de udarbejdede iagttagelser om musklerne og hjertet med en udførligere kommentar.

Men jeg undrer mig over, hvorfor opfattelsen af hjertet som muskel tilskrives Hippokrates. I bogen om hjertet⁷ kalder han det en stærk muskel, ikke på grund af nerverne, hvorfra navnet muskel hovedsageligt stammer, men på grund af kødets fortætning. Den høj lærde Linden kalder i 6. kap. af *Medicina physiologica* §71 i Hippokrates' betydning hjertet en muskel – på grund af dets virksomhed, ikke på grund af senen. Ligesom nemlig muskelvirksomheden består i sammentrækning og afslappelse og udføres herigennem, således også hjertevirksomheden. Imidlertid ville jeg ikke nærmere diskutere denne passage, da det er usikkert, hvorvidt denne bog kan regnes til Hippokrates' ægte værker. Hos Plutarch⁸ tilskrives den i *Symposion* en platonisk filosof, og Galen kalder ifølge den samme bog hypotesen om væsken, der løber ned i trachea, som ligeledes stammer fra

denne bog, platonisk. Men de folk, som imod vor anatomi vover at sammenligne hjertet med en blære, gendrives af dine meget nøjagtige opdagelser. At hjertesubstansen er fortættet kød, siger hjerte-bogens forfatter på ovennævnte sted, hvor hjertet ikke sidestilles med en blære, men siges ved hjælp af en glat hinde at befinde sig i en blære eller i pericardium. Med hensyn til skillevæggen har jeg mere end een gang været i tvivl om, hvorvidt den imod naturen er gennemtrængelig, når han har vist os de gennemgående åbninger. Den samme forfatter har iagttaget en lille fordybning som efter en kugle, men heller ikke om den siger han, at den åbner sig i en anden spalte. Hvad den kundskabstørstende skare af lærde folk har konstateret af nyt om disse og andre ting, ville vi meget gerne erfare. Dine arbejder tiltaler mig fremfor alle andres, fordi de beskæftiger sig med naturen, fordi de er lærde, og fordi de kommer fra vor medborger. Til lykke med din iver, min Stensen, bliv ved med at erobre dig ry ved sådanne og lignende skrifter, og vær forvisset om, at jeg er din ven. Den yngre Paulli⁹ sysler efter kongelig befaling med sælens anatomi og rekonstruktionen af dens skelet. Ellers er intet forefaldet at skrive om; mine forehavender levner mig heller ingen tid.

Lev vel, vær lykkelig og bliv ved at holde af mig.

Din Th. Bartholin

København, 25. juli 1663.

(1) Jvf. E 13. – (2) Jvf. E 1 og brevene frem til E 14. – (3) Hippokrates blev regnet for lægevidenskabens fader. – (4) Claudius Galen (131–201 e.Kr.), græsk-romersk læge, hvis værker fik vældig betydning for lægekunsten frem til det 17. årh. – (5) Jvf. E 4, nr. 4. – (6) Jvf. E 13. – (7) D.v.s. det værk om hjertet, der uberegtiget er tilskrevet Hippokrates. – (8) Plutark (46–120), græsk historiker og filosof. – (9) Jakob Henrik Paulli, jvf. E 1, n. 9.

E 15. Til Willem Piso

København, 24. april/4. maj 1664.

(Kilde: OPH I, s. 195–207)

I efteråret 1663 eller først på året 1664 vendte Stensen tilbage til København, hvor han i sommeren 1664 udgav *De musculis et glandulis*, der udkom både i København og i Amsterdam. Som tillæg til hovedafhandlingen bragte han to breve fra foråret 1664. Det første, til den hollandske læge Willem Piso (jvf. E 9, n. 10), med titlen *Et brev om dissektionen af en rokke til den fremragende læge, den højærværdige Willem Piso*.

Indhold: Som tak for Pisos interesse for Stensens dissektioner sender Stensen ham en beskrivelse af dissektionen af to rokker.

MA L

Navnkundige herre!

Endnu er den dag ikke gledet mig af minde, da du i Leiden sammen med den berømte Sylvius kom af dig selv for at se på en ung mands forsøg

og selv først viste mig en vej, nemlig den, som førte til at erhverve din gunst. Lad blot oldtiden betragte ravne som fugle, der bringer dårlige varsler; for mig har der aldrig været bedre varsler ved en dissektion, end dengang jeg undersøgte en vandravn, da den har beriget mig med et gode, der langt oversteg mine håb og forventninger.¹ Hvorledes skulle jeg nemlig have kunnet forudsige, at en mand, der vidt og bredt lovpristes af alle, og som allerede for længst havde indskrevet sit navn i evigheden gennem omhyggelige og alment beundrede beviser på sin begavelse og dømmekraft, ville ulejlige sig med ikke blot af egen vilje at finde et ungdommeligt experiment værdigt til sin tilstedeværelse, men tilmed i de venligste vendinger gavmildt at tilbyde sit venskab og sin støtte? Denne enestående elskværdighed har jeg ofte siden beundret, da jeg oven i købet bemærkede, at de første resultater ikke mishagede dig mere, end at du yderligere var villig til at følge med i andre af mine eksperimenter, som fandt sted i Amsterdam. For at det ikke skulle virke, som om jeg ikke erkendte dine så store gunstbevisninger, mente jeg, at den pligt påhvilede mig at bestræbe mig på at bevidne min taknemmelighed om ikke på anden måde så med et lille brev. For nu ikke at det skulle blive alt for mager kost, og da jeg gerne ville føje noget til om et andet emne – og længe havde søgt forgæves efter et – se, så blev der omsider bragt et særdeles velegnet på bane af en mand, som du engang omtalte meget respektfuldt hjemme hos dig selv, mens jeg var til stede. Den velrenommerede kongelige læge og prælat i Århus, min lærer, Simon Paulli,² som jeg ærer med sønlig respekt, lod mig nemlig velvilligt overvære dissektionen af en rokke d. 21. marts dette år. Da der var adskillige fine ting at betragte og, i hvert fald for mig, ikke ufor nøjelige at få at vide, som hensatte os i beundring, fandt jeg, at jeg ikke ville kunne undskylde min langvarige tavshed over for dig bedre, end hvis jeg afbødede min langsommelighed med at skrive ved at byde på en videnskabelig nyhed.

Vi havde to rokker af samme køn, men forskellig størrelse. Ganske vist blev den ene af dem, den mindste, af nogle antaget for at være en han, fordi fremfaldet af endetarmen gennem kloaken gav en falsk lighed med et mandligt lem. Ved vejning oversteg den mindstes vægt 10 pund, mens den største ikke var under 30; desuden var dennes, altså den største, tværbredde $4\frac{1}{2}$ spand og overgik med ét spandmål længden, d.v.s. den lige linie udstrakt fra den yderste fremstrakte spids af munden til halens begyndelse. En ulighed i diagonalernes længde gør altså, at den ikke har kvadratisk form, og faktisk passer heller ikke rhombeformen til den, da de sider, som indbyrdes er lige lange, ikke er anbragt parallelt, men støder sammen og danner en vinkel.

Betragtede man den nedefra, var hele overfladen fuldstændig spættet af utallige sorte pletter (man kunne have kaldt dem små kugler af sort glas, hvis ikke de havde været flade) med lige så mange – men mindre mørke, fordi de var anbragt dybere – striber, der fortsatte ud fra dem. At disse var hule som kar, bevistes ved at indføre et stift hår gennem et hul, som fandtes i pletterne. At de endda var rigtige kar, som udskiller en væske, som både i farve og konsistens ligner den lymfe, der hos andre dyr udskilles af konglomeratkirtler,³ blev dels antydet klart af, at der var en væske i dem, dels blev det håndgribeligt bevist af, at man kunne presse en væske, der lignede øjets glaslegeme, ud gennem pletternes åbninger. At det er denne væske, som gør rokken slimet, vil de, der tror på deres sanser, uden videre indrømme. Men hvis jeg sagde, at jeg ikke fra denne iagttagelse alene, men også fra adskillige andre, var nået til den faste overbevisning, at alle andre slimede fisk har kar, der løber gennem huden, som, om ikke de er fuldstændigt mage til, så dog i det mindste på en eller anden måde er tilsvarende, og ligefrem at alle de mindste pletter spredt ud over fiskenes overflade bør holdes under mistanke for at være sådanne, og at man, hvis der ikke er sådanne, må søge efter nogle andre småprikker uden farve, – ja, så ville jeg ikke opnå alles tillid, og jeg ville endda få nogles bebrejdelser, da de ville anklage mig for den helt almindelige fejl hos anatomer, nemlig at være blevet forledt af resultatet af en enkelt iagttagelse til omgående at drage en generel konklusion. Jeg ville have undret mig over, at en væske, der skinnede som den reneste lymfevæske, ledtes gennem sorte kanaler og udsondredes gennem sorte åbninger, hvis ikke jeg så ofte havde set det i fårenes mund og næsebor. Også uden dissektion kan enhver umiddelbart se, hvor forskelligt striberne er anbragt, og hvor fine mønstre de danner.

Når man skiller det dækkende skind fra de muskler, som bøjer sig ind over bugen, er der nogle nedadgående senefibre, der går ud til skindet eller i hvert fald til den hinde, der er meget tæt forbundet med skindet. Selv om disse skaber store vanskeligheder for hænderne under dissektionen, bringer de dog øjnene en ikke ringe fornøjelse. Idet de nemlig krydser hinanden skiftevis i en tværgående retning, danner de et meget smukt fletværk, eller hvis man foretrækker det: et væv ikke meget forskelligt fra det, som mikroskoper afslører i nogenlunde groft væv. Hvis man fortsætter dissektionen temmelig langt og præcist ud til siderne, vil man også bemærke nogle andre kødfulde fibre ind imellem senefibrene, der går ud til skindet. Også senerne fra de muskler, der er placeret over for hinanden krydses på denne måde midt inde i brusken i underlivet. Disse ting blev kun iagttaget i forbifarten, ligesom selve bugmusklerne. Det blev dog

ikke gjort mere overfladisk, end at jeg kunne se, at der forefandtes nogle af de ting, som du, hvis jeg ikke tager fejl, er klar over, at jeg har observeret i andre muskler, som jeg har haft mulighed for at dissekere: nemlig at kødholdige fibre bliver til en sene i begge ender, og at man finder langt de korteste stykker muskelkød i maven. Deres store antal vejer dog op imod den ringe størrelse.

Da bugen var åbnet i et kors, lå leveren meget smukt placeret og drog fuldstændigt vores blik til sig. Den selv var farvet i en gullig tone, der gik over i det blegghvide. Området øverst i maven lige under skulderbæltet⁴ fra højre til venstre udfyldte den fuldstændig med sin ret spinkle base, og den fortsatte derfra med sine tre lapper, ligesom med tre tunger – eller tre tænder, som på Neptuns⁵ trefork – nedad over et område på størrelse med en udstrakt hånd. Den ene lap gik midt ned igennem maven mellem den nedre mavemund og mavesækken, mens de to andre hver især gik ud til bugens to sider. Mellem disse lapper var der to mellemrum, hvoraf mavesækken bredte sig ud i og udfyldte det venstre, mens øverste del af det højre rummede galdeblæren, og nederste del indeholdt den nedre mavemund med en del af tarmen.

Da nu venstre del af den øverste del af bughulen ikke havde plads til hele leveren, og milten faktisk ikke hørte til i højre del, så havde denne, som var højrød – eftersom hele den øverste del af bugen på tværs var optaget af leveren – udvalgt sig en plads i midten under den midterste leverlap mellem mavesækkens to munding, eller for at udtrykke det fagspecifikt: mellem mavesækkens store hulning og den nedre mavemund. Til denne vinkel af maven var milten forbundet både med hinder og med de blodkar, der løber gennem disse.

På den anden side af den nedre mavemund frembød den vinkel, som den nedadgående tarm danner, en velegnet plads for bugspytkirtelen, som dér, ligesom hos de andre dyrearter, var forsynet med sin egen kanal.

Den vej, som næringen føres ad fra munden til gattet, er over fire spand lang og kun bøjet på meget få steder. Første gang omkring slutningen af mavesækken, hvor denne er smallere og munder ud i den nedre mavemund, dernæst lidt ovenover den nedre mavemund, hvor tarmen, der er drejet mod højre, går nedad, og for det tredje: på et sted svarende til højre side af lysken på andre dyr, hvor den, idet den strækker sig mod venstre i nærheden af rygsøjlen, går over i endetarmens begyndelse.

I munden, hvor alt er plant, og hverken nogen udvækst eller fremvækst stikker frem, vil du lede forgæves efter en tunge. Mavesækken står i direkte forbindelse med munden uden spiserør og ser på døde rokker ud til at danne ét og samme hulrum som den. I forhold til dyrets størrelse

bliver gabet således meget stort (det kunne let rumme to næver på én gang) og kan tilpasse sig efter størrelsen af de mundfulde, den vil nedsvælge. Jeg kunne dog forestille mig, at de kødholdige fibre, som sidder tæt i svælget og er temmelig kraftige, og som omgiver mavesækkens øvre munding som en spiral eller snegleformet linie, når de hos levende eksemplarer udfører en lukkefunktion, skaber en lille adskillelse af maven fra munden. Denne del ville dog efter min mening ikke kunne komme ind under betegnelsen spiserør, da samtlige de spiserør, jeg har dissekeret, har været dannet af to modsatløbende sneglespiraler – for slet ikke at nævne de andre fællestræk ved spiserør, jeg har undersøgt. Men for at du kan beregne, hvor mange levende væsener, der skal dø, for at dette ene dyr kan leve, vil jeg fortælle dig om de indvolde, de havde gemt i deres egne indvolde. Den største havde nedsvælget en mindre fisk (hos os kaldet *torsk*) på halvanden spandmåls længde. Den havde den i sin bug sammen med en ikke meget mindre søtunge. Ud af den mindre skar vi foruden en flynder og ni havkrabber af mellemstørrelse en hel rygrad fra jeg ved ikke hvilken fisk, men bestemt ikke en mindre end den ovenfor omtalte torsk. Det undrer mig ikke, at det bløde kød fra de fisk, der hobes op inden for disse vægge, gradvist går i opløsning, som om de smelter, men at brusken bliver ganske blød, og endda krabbernes hårde skaller nedbrydes (hvilket deres bitte små dele, der farvede slimen i omgivelserne af den nedre mave-mund helt rød, ikke blot antydede, men beviste), er noget, som virkelig ville undre mig, hvis det skete ved varme alene, uden at være forårsaget af nogen væske. I virkeligheden forekommer det mig, at den skorpe, der dækker mavesækkens indre overflade (når den bliver kogt, bliver den fastere og hårdere end resten af massen, og den afslører ikke nogen spor af særlige fibre), minder mere om kirtelmasse end om noget andet. Hos de levende eksemplarer er den også dækket af en art klistret saft; hvis man presser godt på den, så udskiller den igen ny saft af samme art. Men det er ikke stedet her at gå i detaljer om disse ting. Ligesom en kraftig lukkeanordning omgav mavesækkens højre åbning, således blev den venstre i en sådan grad lukket tæt til, at der kun kunne åbnes en passage, hvis man tvang en finger derind.

Forbi den nedre mavemund og omkring tarmens bøjning åbnede der sig et par kanaler, der løb mellem hinder, ned imod den nedre del af tarmen, hverken på samme sted eller direkte, men diametralt modsat hinanden. Den ene var bugspytkirtelkanalen, den anden var galdekanalen, kaldet tarmkanalen, som står i forbindelse med både blærekanalen og leverkanalen.

Tarmens indre overflade var også dækket af en egen skorpe, dog ikke

lige så tyk som i mavesækken. Hvis man vender det ikke-dissekerede om, vil man meget tæt under den nedre mavemund se en slags frynse, der rejser sig fra dens hinder og danner en nøjagtig sneglehusform, der går helt ned til området omkring blindtarmen, ligesom jeg så ofte har demonstreret det over for mine venner i kaniners blindtarm. Inde i denne spiralfold er der tre rækker af fibre, to ydre, der går skråt op fra tarmens hinde til den yderste rand, mens den tredje og midterste går nedad på langs – men heller ikke denne gør det i en lige linie. Ikke langt fra slutningen af denne spiralfold ses en ydre rand, som var det en nervebasis, eftersom den dels er hvid, dels opløser sig i trådbånd, som efter min mening må være spiralfoldens fibre, der bliver samlet på dette sted og vredet ned mod de nedre dele. For at du ikke skal tro, at dette legeme er ganske lille, kan jeg sige, at det er over to fingre bredt og, som sagt, med otte snoninger omslutter tarmen, altså på bagsiden. Således gør spiralfoldens snoninger på den meget korte tarm det ud for de snoninger, som de meget lange tarme har hos andre dyr. Indholdet i disse, noget flydende ligesom slim, røbede ved sin farve, at der var blandet galde i. I blindtarmen, der var meget kort og mindede om parenkymvæv⁶ i konsistens og struktur, blev der ikke fundet noget, bortset fra indvoldsfugtighed, der dækkede den indre overflade, der var ujævn af en mængde små hulninger. Det ser derfor ud til, at et klart lys kastes over et hidtil dunkelt emne, således som det snart kommer til at fremgå af de overvejsler, som den meget berømte Simon Paulli udførligt har behandlet vedrørende denne tarm i sit værk *Quadripartitum Botanicum*,⁷ der, om Gud vil det, snart vil blive genudgivet; heri vil adskillige beretninger om dissektion såvel som om praksis belære os overbevisende om, at et hidtil overset organ, der henregnes til gruppen af uvirksomme og passive organer, som vi siger kun er dannet for at give et tegn, hverken er uvirksomt eller passivt, men er dannet af hensyn til en anden og mere nødvendig funktion end blot at tjene som synligt tegn.

Tarmkrøs er der her så godt som intet af, da tarmen, der for den øvrige del ligger frit, blot på ganske få steder modtager kar, der løber inden for en ganske snæver hinde, og derfor opstår let et sådant fremfald af tarmen, som jeg ovenfor fortalte havde fået fiskerne til at tro, at det var en penis.

Omkring den nederste del af bugen ved rygsøjlels sider var der et rødt legeme, ét spandmål langt og én finger bredt, men mindre tykt, der, selv om det blev skåret og revet på forskellige måder, hele tiden lignede det organ, som sidder på det tilsvarende sted hos fugle, og som Harvey⁸ i sit værk *De generatione animalium* bestemmer som nyrerne hos alle fugle, slanger, firbenede æglæggende dyr og hos alle fisk, og som han samme sted meddeler, at Aristoteles⁹ og andre filosoffer har overset.

Da de hjælpeorganer, som tjener fordøjelsessystemet, var fjernet, kom formeringsorganerne til syne, hvilke hos dette par udviste store forskelle, idet nemlig den yngste af dem endnu ikke så ud til at have været befrugtet, mens den største, der var fuld af æg, ved gangenes omfang bevidnede hyppig yngel.

Dette æglæggende dyr besad to adskilte organer til henholdsvis dannelse og udstødning af æg, nemlig ét på hver side, opbygget med et stort udstyr af enkeltdele og med ikke mindre kunstfærdighed.

I æggestokken var der foruden æg, talrige og i forskellige størrelser, og bortset fra de hinder, der dækkede æggene, og blodkar, der løb ud gennem hinderne, og forskelligartede fibernetværk, der forbandt det hele, yderligere en bemærkelsesværdig substans, som æggene sidder på. Denne måtte man ved første øjekast identificere som bugspytkirtlen – den havde både dens farve og blødhed – men, når den er dissekeret, vil man finde den fuld af en tyktflydende væske, hvis hvidlige farve er blandet med blodige striber. Jeg spekulerer dog på, om det ikke har været sygdomstæret væv, eftersom der blev en ret fast substans med samme farve tilbage i hinden, når saften var presset ud. Denne substans var forsynet med mange kar og mindede mere om kirtelmasse end om noget andet.

Selv om det organ manglede, der fortjener navn af livmoder, nemlig den del, hvori undfangelsen og fosterdannelsen sker, samt fosternæringen, kunne dog til nød den hvide legemsdel, som ligger ikke så langt fra æggestokken og ved sin form ligner en nyre, anses for at være livmoderen. Fra en hulning midt i denne, som næsten er lige så bred som den selv, leder en hals, der er temmelig stor og tyk, ned mod livmoderens udledningskanal, men opad strækker dens »horn« sig lige op til den øverste del af bughulen. De er dannet af en ganske spinkel og skrøbelig masse, hvis virkelige afslutning ikke lod sig fastslå på nogen af de to sider, når man ledte efter den. Vi fulgte begge horn ved at puste dem op lige til den øverste del af bughulen,¹⁰ hvor luften så havde fri udgang.

Selve det legeme, der her betegnes livmoderen, bare for at man kan vide, hvad der tales om, består, når det er blevet befriet for en omkringliggende hinde og dissekeret, af en dobbelt masse: en ydre, hvidlig, og en indre, grå, der er næsten lige så forskellig i farve, som hjernemarven fra hjernebarken. Men hele det hvidlige legeme har ikke ensartet substans. Man vil nemlig finde en hel del fibre, som er udstrakt mellem den inderste hinde og den yderste. De er længere inde i midten og bliver gradvist kortere ud mod siderne. Og foruden fibre er der, særlig ude i siderne, en anden kirtellignende masse, der ikke er adskilt fra fibrene. De to livmoderhalse løber ikke sammen i én udgang, men da hver især er udstyret

med sin egen udmunding, transporterer de livmoderens byrder til et modtagelsessted, som er fælles for begge – det som for øvrigt hos fugle kaldes gattet, selv om det er adskilt fra tarmen med en hinde som skillevæg.

Hos den yngste gjorde den bund, der var underlag for æggene, sig synlig ved sin hvide blødhed og frembød på begge sider synet af en mængde lige store kugler, der strålede som vand og var anbragt parvis over for hinanden omkring deres egen midte. Men selve »livmødrene« med deres horn og halse lignede ikke andet end et meget tyndt hinderør, hvorfra der ikke var en mere åben udgang for en griffel eller en luftstrøm ind til den fælles hulning end fra hulningen opadtil. Dette var et tydeligt indicium for, at jomfruhindens væg ikke endnu var brudt.

Ved havets kyster, særlig når havets grænser under ebben er snævret ind, og sandområderne udvides, støder man hyppigt – blandt andre ting, som den vigende bølge har ladet tilbage på det tørre – på små skaller formet som et aflangt rektangel.¹¹ Dets langsider strækker sig på begge sider ud over parallellogrammets flade, ligesom på en ligbåre. Når man leder efter dem, er det altid let nok at finde nogle tomme, men kun sjældent finder man i deres opsvulmede mave en anden substans end luft, havvand eller sand. Dette skete for den meget berømte Simon Paulli, som fandt to mage til de omtalte, som bugnede af klæbrig væske, der lignede en substans, der så at sige flød med hentærede blåmuslinger, og da indholdet var fjernet fra indersiden af de skaller, som skjuler muslingerne, viste de sig indvendig at have en himmelblå farve. De folk, som havde taget dem ud, fremførte som sikkert, at disse skaller havde været lukket inde i rokkens mavesæk. De, der har skrevet dyrenes historie og illustreret den med tegninger, afbilder en skal mage til de omtalte med en klynge æg, der ligger på den, og det er deres overbevisning, både at æggene er rokkens æg, og at skallen bør betegnes som rokkens livmoder. Med hvor god grund kan jeg ikke sige, at det forekommer mig lidet sandsynligt. Jeg undrer mig over, at så store mænd som Rondolet,¹² Gesner¹³ og Jonston¹⁴ har udtalt sig i den grad enkelt og absolut om disse så uudforskede emner og ikke har taget mere hensyn til brugen af livmoderen ved dyrenes tilblivelse. Hvilket dyr, om jeg må spørge, har nogensinde ladet sin livmoder blive udstødt samtidig med en fødsel? Og hvor mange livmødre skal der til så mange æg, som rokkens ægestokke på begge sider har talløse af? Der er, indrømmer jeg, blandt anatomer særdeles erfarne folk, for hvem et æg er en udstødt livmoder, og hvis derfor denne lille skal var rokkens æg, så måtte den efter deres mening også kunne gøre krav på at kaldes livmoder. Men for ikke at narre mig selv eller se ud til at bedrage andre, så skal jeg grundigt undersøge alle dele af såvel ægget som den

befrugtede livmoder, så at det kan fremgå om de, der har sagt, at ægget er en udstødt livmoder, har overvejet alt korrekt.

Æggets bestanddele bliver enten til fosterets substans, såsom æggehvinden og æggeblommen, eller de omgiver fosteret, som hylstrene, hvoraf nogle hænger fast ved selve dyret, såsom: 1) fosterhinden, som omslutter fosteret, der svømmer i væske, 2) blommesækken, der er forbundet med tarmene, og 3) den yderste hinde, der omgiver det hele; derimod er andre dele frie for kar fra alle sider; der er tre typer nemlig: 1) den spinkle hinde, som ligger rundt om den yderste chorion-hinde ved skallen, 2) den anden, tykkere, der følger efter denne, og som er hvid, og endelig 3) den ydre æggeskal, der ved sin hårdhed beskytter det hele.

Disse ting, som vi kan opremse adskilt i ægget, er bestanddele. Det vil fremgå, når der er foretaget en sammenligning af, hvilke lighedspunkter disse har med en gravid livmoder. I livmoderen samles rigtignok væsker, som fosteret opstår af, og der er ikke mangel på hinder, som omgiver både fosteret og væskerne, og som står i forbindelse med fosteret, alene tre slags hos dyr – jeg har nemlig udskilt en hel navlestrengshinde ikke kun hos en kalv, men også hos et lam (selv om Harvey i sine *Exercitationes de generatione animalium*, 68, siger, at han ikke har fundet den hos et lam). Men da disse ting ikke benævnes livmoder hos levendefødende, er det indlysende, at man ikke på grundlag af deres opbygning skal kalde ægget for livmoder. – Hvad så? Ingen kunne virkelig finde på at kalde æggeskalen sammen med de to membraner, der er fri for enhver form for karforbindelse, og som er de eneste, der er tilovers, for »livmoderen«, medmindre han samtidig påstod, at det alene var livmoderens opgave at rumme fosteret uden at have noget at gøre med moderen eller fosteret i øvrigt, hvilket ville være langt under dette meget sammensatte organs værdighed: eftersom jo livmoderen alene skal yde alt det hos de levendefødende, som de æglæggende dyr forventer af æggestokken, æggelederen og ægget til sammen.

Livmoderen er nemlig opbygget således, at moderens arterier på bestemte steder overfører hele den væske, som æggene optager fra æggestokkens kalk og æggelederens fortykkede, men bløde, hvidlige legeme. Selve livmoderkroppen yder ikke blot det samme som æggets tre ydre lag, men bidrager også, idet den får liv, følelsessans og bevægelsesevne fra moderen – ligesom den holder fosteret lunt, mens den bærer det – meget til, at fosteret på det rette fødselstidspunkt bliver bragt frem i lyset ved en bevægelse, som er særdeles tydelig ved dissektion af levende dyr. Føj så yderligere til, at enhver livmoder, når den bærer et foster, også bærer et æg. For skønt der er den forskel fra det udstødte æg, at livmoderen ikke

før fosteret er dannet er i besiddelse af alt det, som er nødvendigt for fosterets dannelse og vækst, men imens det gradvist vokser, modtager nye væksttilskud fra moderen, ligger der dog den lighed, at fosteret ikke har noget fællesskab med moderens kar – skønt det modsatte er, hvad de fleste hidtil har ment.

Da derfor det, som er fælles for livmoderen og ægget, ikke er det, der forårsager, at livmoderen har fået dette navn, mens det resterende ikke er andet end nogle døde »hylstre«, der hverken får liv fra moderen eller fra fosteret – og: da livmoderen selv oven i købet giver alt det, som kyllingen modtager fra æggestokken, æggelederen og ægget, til fosteret, og sandelig tilmed varmer ægget inde i sig og bringer fosteret for dagens lys på rette tidspunkt, så vil livmoderen ikke – medmindre man direkte misbruger ordet – kunne kaldes et æg.

Det følger heraf tydeligt, at selv om den omtalte lille skal have indeholdt et rokkeæg, ville den alligevel ikke kunne kaldes en livmoder. Tilbage står for os at undersøge, om der findes bestemte tegn, hvoraf det er muligt at bevise, at det var rokkens æg. Hvis jeg havde en fiskedam, som kunne spærre for rokkens mulighed for fri bevægelse, ville denne strid hurtigt kunne afgøres ved selvsyn. Da jeg imidlertid ikke er i besiddelse af en sådan, må jeg kunne opnå godkendelse, hvis jeg holder mig til ikke at uddrage noget som helst andet end kendsgerninger. Du vil få svært ved at overbevise en, der sammenligner rokkens æggestokke og æggeledere med de tilsvarende organer, som de fremtræder hos landdyrene, om at et æg, som, mens det sidder fast på æggestokken, er rundt, bagefter, når det er gledet ned, får fire spinkle og små, men lange udvækster. Da den indre hulning af det legeme, som er nærmest æggestokken, ikke afviger meget fra et kvadrat i form, ville den måske nok kunne frembringe en skal, der var firkantet og plan, men hvorfra skulle vi så kunne forklare denne samme skals udvækster? Beretningerne passer ikke godt sammen. Forestil dig, at en klynge æg hænger fast på den, som forfatterens omtalte billede viser – hvad andet vil du konkludere heraf, end at en eller anden fisk, tilfældigvis en rokke, har udgydt sine æg henover det legeme? Nej. Hvad der er fremdraget af mavesækken, beviser overhovedet intet, da mundens åbne gab opsluger hvadsomhelst den møder. Moderen ville – skal jeg indrømme – kunne have slugt et æg, der var udstødt af hendes livmoder – som et gravsted for sit eget afkom! – men dette har kun et skin af sandhed og intet andet, da man med lige stor sandsynlighed kan sige, at en eller anden slags levende væsen var blevet slugt af en rokke. For så længe som der enten ikke er blevet fundet en skal magen til i en rokkes æggeleder, eller man ikke har set et rokkeafkom komme ud af en sådan indkapsling,

så vil jeg, eftersom jeg ikke ønsker at nedbryde store mænds autoritet på et løst grundlag, overlade til andres vurdering yderligere at tage stilling til dette. Lad det være tilstrækkeligt at have påvist, at den omtalte skal, selv hvis den skulle have været en rokkes æg, dog under ingen omstændigheder ville have kunnet kaldes en rokkes livmoder.

Da vi nu på denne måde var kommet forbi underlivet, åbnedes vejen med kniven til selve livets inderste dele, hvor der savnedes en særskilt hjertesæk, adskilt fra den hinde, som dækkede hele hjertekulen. Det hele havde form som et hjerte, der var vendt på hovedet. Det var nemlig fladt, og med sin spids så det ud, som om det havde et hoved og desuden havde fået den kødfulde klump som hale; denne skilte aortas munding fra hjertets basis, og med basens hjørner gengav den smukt sidernes udstående vinkler. Hjertet havde kun ét hjertekammer og også kun én lille (forkammer)ørelap, opkaldt efter hulvenens¹⁵ gennemgang, der sad mellem hjertet og svælget. Begge disse legemer var bygget af kødholdige fibre, hvilket fremgik, da vi skilte hjertet ad efter at have kogt det. På det sted, hvor hovedpulsåren deler sig i grene, ligger en gulligfarvet kirtel nær hinden til munden.

Spor af lunger var her hverken mere eller mindre tydelige end hos andre fisk. Hvis man betragter de fem gabende riller på begge sider ret dybt inde i munden, kan man se gællernes skjulesteder, der er dannet således, at det vand, fisken har taget ind gennem munden, ikke kan komme ind igen ad de samme luger, som det bliver lukket ud igennem, fordi fiskeskindet går ned over alle åbninger og dækker dem udefra.

Men hvad udvirker nu de talrige rækker af blodkar, som gællerne er så imponerende rigt udstyret med, andet end at det blod, de rummer, skal undergå en forandring fra omgivelserne, hvad enten det sker ved, at blodet lukker noget af sig selv ud, eller ved at det modtager noget udefra, eller ved at det gør begge dele i én og samme proces? Og de, der iagttager selve sagen, snarere end forestillingerne om den eller beskrivelsen af den, beder jeg overveje, om ikke det kommer ud på ét, om det omgivende stof, der er optaget i hulningen, lukkes ud samme vej, som det er kommet ind, eller det er kommet ind ad én vej, men ledes ud ad en anden, blot det i forbifarten kommer i berøring med blodkarrenes yderste dele, som i lungerne omgiver den hårde arteries grene, men i gællerne rager frem helt blottede. For dette er i det mindste sikkert ved åndedrættet, at det er en nødvendighed, at det omgivende stof, hvad enten det er vand eller luft, hele tiden bringes frisk til de yderste kar. De, der benægter, at der er lunger hos fiskene, forekommer mig at have ret, da forskellige navne svarer til de forskellige organer. Heraf følger dog ikke, at fiskene mangler

et organ, hvormed de kan udføre noget tilsvarende. Det er heller ikke noget dårligt råd, de giver: at ordet »åndedræt« skal bruges med forsigtighed, hvis vi har en afledning i tankerne, eftersom vand ikke kan gå godt sammen med betegnelsen »åndedrag«. Men da jeg har den mening, at landdyrenes kar ikke nedsvælger den tætte luft omkring os mere end fiskenes kar inddrikker vandet, hvem ved da, om ikke vandet gør det samme for dem som luften for os ved af afgive nogle ganske små legemer indeholdt i deres folderige indre, som hos visse er åndedrag – hvis de da overhovedet afgiver noget. For hvis blot de modtager det, der er udskilt, så er sagen ligetil og ukontroversiel.

Den største vanskelighed frembyder det manglende andet hjertekammer. Men denne vil, hvis ellers alting vurderes korrekt, ikke være af så stor betydning. Lad os antage, at ikke alt blodet føres igennem gællerne, så vil heller ikke alt blod gå igennem nyrerne, leveren eller de andre indvolde, men disse organer vil dog ikke desto mindre tjene hele blodmassen. Men endnu mere sat på spidsen, for nu at forlade fostrene, hos hvilke jeg godt ved, hvad der kan omdannes, så er der også hos voksne, hvis vi tror på anatomerne, engang fundet en åben vej, som går fra højre ind i venstre (forkammer)ørelap, et vidnesbyrd om, at hos visse mennesker ikke alt blod føres gennem lungerne. Men for nu ikke at det skal se ud, som om jeg slutter ud fra det usædvanlige til det sædvanlige, så må jeg bede om, at man undersøger den mængde af blod, som føres gennem gællerne, og det vil da blive klart, at den er tilstrækkelig stor til, når den støder til resten af blodet i venstre forkammerørelap, med lethed at kunne få det hele til at have en passende proportion.

Da derfor den nytte, lungerne hos andre dyr bibringer blodet, er den samme som den, gællerne yder hos fiskene, så er der, selv om disse adskiller sig fra hine på visse punkter, ingen grund til, at vi skal kalde den sortagtige masse, der er fæstet til rygsøjlen, til hjælp, eller at vi skal opsøge andre flugtveje. Intet er så nødvendigt for at bevare dyrenes liv, som omgivelsernes skiftevis kommen til blodkarrene og trækken sig tilbage derfra: hvad enten det sker, efter at det er optaget i det indre (og det enten i de mangetrådede grene af den hårde arterie, såsom hos de firbenede dyr og fuglene, eller i blærens hulninger, såsom hos frøerne), eller når det udefra glider henover gællernes fremstående kar, så er resultatet sidst og slutteligen det samme, eftersom det overalt er lungernes funktion, der udføres. Fisk bør derfor ikke kaldes stumme, fordi de ingen lunger har, men fordi de har fået omvendte lunger, og derfor kan påvirkes af det omgivende stof, selv om de ikke udstøder det, der er optaget, ved hjælp af en hulning gennem et eller andet lungerør. For vi ser, at der kun kræves så

meget for at dyr udstøder lyd, at lydstrømmen, der går gennem en for snæver gang, afslibes, idet den passerer forbi de hindringer, der blokerer den snævre gang.

Jeg havde nær overset øjenlåget, der ellers i høj grad er seværdigt. Apelles¹⁶ kunne næppe have malet solens skive glimtende med skinnende stråler smukkere end det til dels var gjort i rokkens øje af hende, som giver liv til alle farver: Naturen. I den grad var der dels den nøjagtigst tænkelige række af stråler, som stimlede sammen i en kreds i midten, og en gylden glans i hele skiven, der glimtede. Der manglede kun det, at strålerne udgjorde en hel krans, fordi der stadig var den bue, ved hvilken det øvre øjenlåg blev forbundet med den ikke mindre gyldne iris, tilbage. For det var i virkeligheden en del af uvea, og den var i høj grad gennemtrængt af en gul farve på indersiden ligesom en uvea. Denne konstruktion havde en forunderlig finhed, men desuden også en mere forunderlig funktion. Det, som pupillen ikke kan gøre sig forhåbninger om fra øjenlågene (hvoraf det øverste stort set slet ikke var der, og det nederste knap nok kunne ses), det ydes af det her beskrevne organ for sig selv, idet det snart giver adgang for stråler, snart lukker dem ude, alt eftersom det får impuls fra indre eller ydre kræfter. I en sådan grad er naturen ikke forpligtet til handling af bestemte organer, at den er i stand til at udføre samme opgave v.h.a. forskellige virkemidler, hvilket uvea, lungerne og indvoldene har vist her. Hvem vil da ikke føle sig aldeles overbevist om, at jo dygtigere og mere udtømmende fornuften a priori har deduceret organers forskellige brug, desto mindre sikker er den, når det drejer sig om hvilke organer, der bruges til hvad i det konkrete tilfælde, medmindre sanserne har afgjort sagen gennem forsøg.

Det kan se ud som om, jeg her har fremført mange ting om en sag, der ikke kan bære det. Men jeg ville faktisk dels have gengivet dem fyldigere og have tilføjet adskillige andre, hvis der, da jeg holdt skalpellen i hænderne, var sket det, som min pen, der følger kniven, havde håbet på. Men dels havde min meget berømte læremester ikke tid til at gå ned i alle enkeltheder, dels har jeg, der sjældent dissekerer fisk, aldrig tidligere haft lejlighed til at betragte rokkernes indvolde, før end denne særdeles velanskrevede herre i sin venlighed inviterede mig til det. Ham skylder jeg – for ikke at nævne hans øvrige faderlige velgerninger over for mig, som jeg altid tænker på med taknemmelighed – alene af den grund særdeles meget, at han gav mig lejlighed til at iagttage disse ting. Ud fra dine egne på én gang meget lærde og meget underholdende fortællinger om din Brasiliensrejse,¹⁷ som jeg altid tænker på med meget stor fornøjelse, slutter jeg, at mine iagttagelser, selv om de ikke vil blive offentliggjort, så dog i det

mindste ikke vil mishage dig. Fra disse skildringer har jeg klart indset, hvor ivrigt du må have brændt efter at udforske den del af Jordens underværker, og hvor meget naturvidenskaben er gået glip af, fordi du, i den tid du opholdt dig derovre, ikke kunne dyrke dine interesser, så meget som du ønskede, på grund af andre beskæftigelser. Da dit videbegær ikke kender nogen grænser og ikke har hengivet sig til de sjældnere fænomener uden samtidig at mene, at de sjældneste fænomener skjuler sig i de mest almindelige, så vil man ikke med rimelighed kunne bebrejde mig min iver efter at sende dig dette. Det ville have været min opgave at have afpudset hvert enkelt afsnit ordentligt, således at det kunne stå for dit blik, uden at jeg måtte rødme. Men selv om min forestående rejse¹⁸ er kommet hindrende i vejen for disse ønsker, har jeg alligevel ikke villet gemme dette, indtil det var nået til en modning, eftersom jeg forventer det samme fra hvilken som helst hæderlig person, som du i din venlighed garanterer mig, du, der ser på indholdet og ikke på den sproglige udformning, og som endda, når indholdet er tyndere end forventet, måler viljen fremfor resultatet. Den meget berømte Simon Paulli, hvis imødekommenhed alt dette skyldes, beder mig indstændigt hilse dig i de allermest forpligtende vendinger. Det samme ville vores særdeles navnkundige ven, Bartholin¹⁹ – som ofte har omtalt dig med stor respekt – have gjort, hvis ikke hans godser misundte os ham.

Lev vel, ærværdigste herre, og glem ikke den dig så hengivne

Niels Stensen

København, 24. april gammel stil 1664.

(1) Jvf. E 9. – (2) Den kgl. livlæge Simon Paulli (1603–1680), tidligere professor ved Københavns Universitet, hvor han holdt den første offentlige dissektion i anatomihuset. Han nød et præbende ved domkirken i Århus. Er stadig kendt for sin *Flora Danica*. Stensen havde fra barnsben et nært forhold til familien Paulli. – (3) Jvf. E 5, n. 6. – (4) *sternum*. – (5) Den romerske havgud, der blev identificeret med den græske gud Poseidon, hvis attribut var treforken. – (6) D.v.s. det egentlige tarmvæv. – (7) 1. udgave 1639, 2. reviderede udgave 1667. – (8) Se E 9, n. 9. *Exercitationes de generatione animalium* udkom 1651. – (9) Aristoteles (384–322 f.Kr.). Også hans naturvidenskabelige værker fik enorm betydning frem til moderne tid. – (10) Egt. mellemgulvet. – (11) Antagelig den 13 cm lange knivmusling (solen), der er ganske almindelig ved de danske strande. – (12) Guillaume Rondelet (1506–1566), fr. læge og biolog, kendt for *Libri de piscibus marinis*, 1554. – (13) Konrad Gesner (1516–1565), schw. filolog og naturvidenskabsmand, der søgte at systematisere planteriget og, i *Historia animalium*, dyreriget. – (14) John Jonston (1603–1675) skotsk/polsk læge, kendt for sine kompilationer, således *Historia naturalis de piscibus*. – (15) vena cava. – (16) Aleksander den Stores berømte hofmaler, Apelles fra Kolofon. – (17) Pisos *Historia naturalis Brasiliae* fra 1648 (2. udgave 1658 med titlen *De Indiae utriusque re naturali et medica*). Som livlæge ledsagede Piso Johan Maurits af Nassau (1604–1679) på dennes Brasiliensophold 1636–44. – (18) Vi kender intet til Stensens rejser i sommeren 1664, før han, antagelig i september, forlod Danmark for at rejse til Paris. – (19) Thomas Bartholin, jvf. E 1. Han opholdt sig meget på Hagestedgård ved Holbæk.

E 16. Til Paul Barbette

København, 12./22. juni 1664.

(Kilde: OPH I, s. 211-18)

Paul Barbette (død før 1675) var en meget søgt læge i Amsterdam, der, som det fremgår af hans brev til Thomas Bartholin fra 30. juli 1661, havde fulgt Stensen i dennes studietid. Stensen bragte dette brev som tillæg til sin afhandling *De musculis et glandulis* (jvf. E 15) under titlen *Brev til den særdeles berømte og erfarne læge Paul Barbette om æggeblommens passage over i kyllingens tarm.*

Indhold: Stensen beskriver sine undersøgelser af den ufødte kylling og dennes ernæring gennem blommestrengen (ductus vitelli intestinalis) og sine overvejelser over leverens funktion.

MA L

Dette århundrede har inden for anatomen fremdraget så mange opdagelser, at anatomen, hvis disse alle skulle regnes for vanskabninger, med hensyn til rigdom på vanskabninger ikke ville stå tilbage for Afrika. Og hvad andet skulle man kalde dem end vanskabninger, så stor som deres lighed med vanskabninger er? Der er i anatomen ting, som fortjener at vises frem for alle, fordi de som nye og ukendte vækker folks undrende nysgerrighed; og der er ikke mangel på fænomener, som ved at afvige fra naturens sædvanlige love fremtræder som virkelige vanskabninger; men det sker også meget ofte, at en iagttager i forhastet iver bilder sig ind, at noget, hvori der slet intet vanskabt er, er en vanskabning. Således ser også afrikanerne med undren på mange ting, og det slet og ret af den grund, at de finder, at ikke tidligere sete fænomener bør vises frem for alle. Nu og da kan et tilfælde forene dyr af forskellige racer, når de f.eks. mødes ved et fælles vandløb, og således lade krydsninger blive født, ligesom naturen i sin fremfærd nogle steder på nogle måder, og andre steder på andre, når den afviger fra sin vante vej, barsler med afkom, som afrikanerne anser for vanskabninger. Men når den formodede vanskabning ved første tilsynkomst får dem til at flygte i panik, så fremstiller de ofte den vanskabning, de virkelig så (og som måske slet ikke var en vanskabning) tusinde gange mere vanskabt – ligesom depressive og overtroiske mennesker, som kalder en eller anden ligegyldig lyd eller skyernes bedrageriske former og farver, ja ofte endda deres egen skygge og andre barnlige skræmmemidler ved jeg ved ikke hvilke navne, såsom spøgelse og varsler – og kan uden besvær overbevise naive folk om, at det er virkelige varsler, de har set – uanset sådanne ser helt anderledes ud. Ligesom angst narrer afrikanere og de naive, således lader anatomerne sig bedrage af begejstring. Når de har set et eller andet, der ved første øjekast ser usædvanligt ud, hvis dette så støtter deres forhåndsantagelse eller rækker en hånd til en ny teori, giver det dem anledning til at udråbe det berømte: »heureka«,¹ uden overhovedet først at have ladet det undersøge nøjere. Ikke sjældent har også andre motiver, som her skal forbigås i tavshed, stået fadder til »uhyrlige« skrif-

ter. Det ville være ufint at belyse det med moderne eksempler, og hentede man dem fra oldtiden, kunne det se ud, som om man ikke nærede den respekt for denne periode, som den har krav på til gengæld for sine bidrag. Der er heller ingen grund til at søge andetsteds fra, hvad enhver uden videre kan gribe sig selv i. Jeg tror nemlig heller ikke, at nogen, der ikke er altfor uerfaren eller uøvet i anatomien, vil benægte, at han, lige så vel som han af og til ser nogle nye ting eller nogle, der afviger fra det normale, også ganske ofte overbeviser sig selv om, at han har set noget, han faktisk ikke har set.

Når nu de, der bliver revet med af hurtige sindsbevægelser og drevet af sted ligesom af en hvirvelvind, bestræber sig på at opspore viden om dyr gennem forsøg, hvad mærkeligt er der da i, at der hyppigt inden for anatomien fremvises vanskabninger, som aldrig ville blive opdaget af andre, selv om man arbejdede ihærdigt på at finde dem? Hvis ikke man har et roligt sind, vil det ikke kunne være åbent over for de overvejelser, som både kan og bør anstilles. Men hvis ikke, på den anden side, alle de mindste detaljer bemærkes, så vidt det er muligt i henhold til forsøgsgenstandens lidenhed og komplekse opbygning, så er vejen til fejltagelser let og ligetil. Ligesom derfor det er nødvendigt ved enhver dissektion at se sig for med stor opmærksomhed, for at ens strejfende tanker ikke skal komme til at lede de ved egen kraft altfor bevægelige øjne bort fra det foreliggende, således må man udvise den største forsigtighed, når der indtræffer noget, som strider mod den almindeligt accepterede mening, for at man ikke skal lade sig narre af den ydre fremtoning til at afsynge triumfsangen, før sejren er vundet. Personligt er jeg i nogen grad skræmt af sporene fra andre, og jeg ville ikke i en usædvanlig situation vove at tillægge det, jeg så, nogen betydning, medmindre det samme fænomen var blevet undersøgt gentagne gange, og det, mine øjne havde set, havde haft andre med erfaring inden for emnet som vidner. Hvis du altså derfor skulle tage anstød af noget, du synes virker vanskabt i det, du nu læser, så må du virkelig tro mig i, at det har været underlagt de allermest erfarne anatomers granskende blikke.

Selv begyndte jeg at betragte det som en vanskabning, da jeg hos en kylling iagttog, at næringen, som man hidtil har ment modtages fra æggeblommen og føres til portåren gennem navlestrengskarrene, faktisk optages direkte fra den samme æggeblommens hinde gennem en særskilt kanal, der ledes ind midt i tarmkanalen. Det har virket usandsynligt på mange, at kyllingen skulle blive ernæret gennem munden. Hvor meget mere usandsynligt virker det så ikke, at den skulle ernæres gennem tarmene, især da man ikke engang i fantasien nogensinde har forestillet sig noget

sådan ske i nogen tilstand i livet. For så længe dyret lever i væsker uden luft, er der mange, der har ment – og det mener de den dag i dag – at det er ved hjælp af navlestrengsvenerne, ernæringen foregår. Andres lære går ud på, at det flydende stof, som fosteret svømmer rundt i, sendes ud i kroppen udelukkende ved at passere gennem munden. Hos det fuldtudviklede dyr går munden nemlig for at være ernæringens port, da ikke blot fast og flydende føde går gennem spiserøret, hvilket er den almindelige mening, men da iflg. visse kemikeres ikke blot mistanke, men påstand, også den luftformige ånde optages gennem lungerne ligesom i kroppens øvrige åndedrætsorganer (spiraculis). Der går historier om, at mange syge mennesker har forlænget deres liv med adskillige dage udelukkende ved hjælp af dufte, og at næringsholdige udskylninger har gavnet ikke så få. Men hvem kunne nogensinde drømme om, at der var en situation i livet, hvor næring indførtes midt i tarmene?

Jo mere fremmedartet og jo mere paradoksalt noget har forekommet mig, desto mere ivrigt har jeg ment at måtte passe på ikke at sælge noget uægte som ægte, eller noget vanskabt som naturligt, før konsekvent gennemført iagttagelse af alle undersøgte genstande har fjernet enhver tvivl og enhver frygt. Den består i følgende:

I ægget er der en særlig hinde om æggehviden lige så vel som om æggeblommen. Begge er forsynet med blodkar. Den hinde, som omslutter hviden, går i stykker, når ægget brister, mens den anden optages i kyllingens bug og længe kan påvises inde i kyllingen, selv efter den tredivte dag efter udklækningen, ifølge Harvey's² iagttagelser. Karrene i begge hinder kalder Aristoteles³ for navlestreng, og han mener, at den navlestreng, der går ud til æggeblommen, er forbundet med tyndtarmen. Men hvad enten æggeblommen hænger løst frem uden for kyllingens bug, eller den, når bughulens vægge gradvist trækker sig sammen, bliver trukket med ind og ligger skjult indvendigt, har den en egen gang, ved hvilken den er forbundet med tarmen. Gangen er fra alle sider tæt forsynet med blodkar, der går hen over den midterste del af tarmen, og deraf kommer det, at blodkarrene ved at hylle sig rundt om denne tredie kanal har stået i vejen for dens opdagelse. Æggeblommens hinde har form som en sæk med tyk mave, men kun en snæver hals, fra hvis udmundning et lille kar trænger frem til tarmene omtrent midtvejs mellem deres begyndelse og slutning. Karret er knap så tykt som blodkarrene og ligner tilmed bindevæv i farve, således at man ville kunne tro, at det var en nerve, hvis ikke man ved at sende en væske igennem kunne bevise, at det var passabelt.

Den måde, hvorpå den munder ud i tarmene, er mage til udmundingen af bugspytkirteludførselsgangen heri, bortset fra, at denne er fæstet til den

samme side, som tarmkrøset hæfter sig til tarmene på, mens æggeblommen finder en åben vej på den modsatte side. Ad denne vej overføres æggeblommen efter at være blevet flydende og omdannet til en klar væske til tarmene, alt imens den udvendig skrumper i takt med det indvendige svind, og omsider, når al saften er udtømt, hænger den blot fast ved tarmen som en aflang, hul udvækst, der nu sidder tilbage som det eneste levn af æggeblommen, således at man ved hjælp af dette selv hos de fuldt udvoksne kan påpege det sted, hvor næringen blev ført ind i tarmene. For at være desto sikrere på iagttagelsens rigtighed åbnede jeg tarmen og så, da jeg trykkede på blommesækken, at der ud af det netop beskrevne lille kar først udtømtes en lidt tyndere væske og efter den en tykkere. Da det gentog sig på nøjagtig samme måde, hver gang jeg prøvede, drog jeg omsider den konklusion, at dette var den vej, ad hvilken æggeblommen kunne komme over i kyllingens krop, og at der faktisk i tarmene på samme måde som i mavesækken foregår en såkaldt omdannelse til chylus. Men for at alt det, som undersøgelsen af dette fænomen har medført for mit vedkommende, kan blive klart i enkeltheder, vil jeg kort beskrive situationen.

Leverens uafklarede funktion har igennem længere tid været et uløst problem for mig, og det har indtil denne stund ikke været mig muligt hverken gennem forsøg at finde ud af eller på anden måde at få viden om, hvad der skal til, for at man med sikkerhed kan afgøre sagen. Eftersom de, der tillægger fornuften alt, fordi de selv er godt begavede, forekommer hver især at fremsætte deres mening på nærmest diktatorisk måde, og da de er ligeså vidt uenige indbyrdes om forklaringen, som de er enige om at have tillid til deres egen bevisførelse, er det ikke let for en, der ikke møder op med en forhåndsmening eller er medlem af en holdningsfraktion, at gætte, hvilken af de mange meninger, han tør tage til sig som den mest sikre. De derimod, som har hengivet sig til at anstille forsøg, er så langt fra at have fjernet al tvivl, at de tværtimod har gjort problemet langt mere kompliceret, idet de nemlig enten uforsigtigt undlader at iagttage de love, som deres videnskabelige metode foreskriver, eller er ligeglade med dem, skønt de er erfarne og vidende, og blot henfører alt, både hvad de har og hvad de ikke har set, til den een gang antagne mening, som de til stadighed bliver hængende fast på som på et klippekær. Hele dette kan man ikke se noget tydeligere eksempel på end i den diskussion, der er rejst om chylusvæskens vej. Efter at mælkens og lymfens bane omsider var blevet sandfærdigt kortlagt, og selv om erfaringer syntes at have fjernet logikkens tvivlspunkter, og fejlagtigheden i mange eksperimenter så ud til at være blevet afsløret af folk, som ihærdigt efterprøvede dem, var der ikke

desto mindre følgende punkter tilbage, som måtte bringe den, der søger sandheden, i tvivl: For det første stod det ikke klart, om *hele* chylusvæsken førtes ad denne vej, eftersom det, der var blevet iagttaget, kun belærte om, at en del af den næring, der var optaget, blev filtreret gennem tarmenes hinder og videresendes gennem mælkekarrerne oppefra ind i hulvenen. Men hvem vil nu gå ind for, at hele resten forsvinder som ekskrementer? Hvem har beskyldt dem for at have taget fejl, som mener, at det er venernes opgave, ikke blot at bringe den blodmængde, der tømmes ud af arterierne tilbage, men også at føre hvadsomhelst, der er i stand til at komme ind gennem venernes munding, ind til hjertet sammen med blodet. Og hvis man går med til det, når det gælder resten af kroppen, hvad grund er der da til at benægte at noget lignende kan foregå i tarmene? Til dette problem knytter et andet ikke mindre betydningsfuldt sig, nemlig at der ikke er foretaget en undersøgelse af dette spørgsmål hos samtlige dyrearter. Hvis der findes dyr, som ikke har nogen mælkekar, eller der iagttages et tidspunkt i livet, hvor blodkarrerne allerførst overfører den næring, der er optaget i deres yderste dele til leveren, hvorfor skulle så ikke også lignende forhold kunne gøre sig gældende hos andre dyr, især så længe der ikke er fundet noget, som modbeviser det?

Af hvor stor betydning dette problem er, skønt det kun er blevet bemærket af nogle få, kan allerede Harvey's eksempel belære os om, for ikke at nævne de ikke så få andre eksempler, som jeg kunne udvælge og trække frem fra denne kilde. Fordi Harvey troede, at æggeblommen hos fugle føres gennem navlestrengskarrerne til leveren, påstod han, at disse ikke har mælkevener. Følgelig siger han i Exercit. 21: »Og hvis forløbet af navlestrengsvenene (om hvilke jeg har sagt, at de ender ved leverporten med én af deres to stammer) er et gyldigt bevis, ernæres kyllingefosteret nu⁴ allerede på samme måde – nemlig ved, at næringen ledes fra æggeblommen gennem navlestrengskarrerne – som kyllingen senere ernæres, når chylus overføres fra tarmene gennem *venae mesentericae*. I begge tilfælde ender karrerne nemlig ved leverporten, hvortil de bringer den næring, som hver især har optaget på samme måde. Således skulle det ikke være nødvendigt at tage sin tilflugt til mælkevener i mesenteriet (som der intetsteds findes nogen af hos fugle).«

Denne udtalelse har givet mig visse skruper i min påstand om at, hvis venerne udfører denne opgave hos kyllingen, kan de ikke uden videre fratages den, når det gælder andre dyr eller et andet tidspunkt i livet. Således er det gået til, at jeg aldrig nogensinde har vovet at gå imod leveren, selv om jeg heller aldrig har taget parti for den. Så store autoriteter har nemlig Aristoteles og Harvey været i min bevidsthed, at jeg antog

deres teori om æggeblommens næringsoverførelse⁵ til leveren gennem navlestrengskarrene for næsten urokkelig, fordi jeg ikke kunne se, at den var fornuftstridig.

Da jeg imidlertid i deres fremstilling savnede et svar på, hvad der bliver af blommesækken, når æggeblommen er udtømt, foruden nogle andre ting af mindre betydning, men af relevans for en fuldstændig redegørelse for forholdene, trak jeg et æg ud under en rugende høne, hvis skal kyllingen, der lige var moden til at komme ud, netop havde brudt.

Da de omgivende hinder på kyllingen var trukket af, afslørede en svulst på bughulen en æggeblomme, der lå gemt derinde. Jeg vil ikke gennemgå, hvordan bughulen er indhyllet i hinder, da det vil være mindre underholdende at læse om, end det er at se, men jeg vil springe alt det over og i stedet fortælle, at medens jeg i god tro lod mine øjne søge efter æggeblommens veje fra blommesækken ind i leveren, skete der pludselig ganske af sig selv det, at jeg fandt en passage, jeg slet ikke havde ledt efter, der gik fra den selvsamme blommesæk ind i tarmsystemet. Sådant virker så ofte andres forsikringer som orakler på os, indtil en nøjere undersøgelse afslører, hvor meget de afviger fra sandheden. Jeg havde læst Harvey's udtalelser, der bekræftede Aristoteles' mening, og jeg kunne se en løsning, der passede på begge to, hvorved der var sket det, at selv ikke den mindste mistanke om, at der kunne være tvivl herom, var opstået i mig, førend jeg ved selvsyn på et øjeblik måtte så at sige vende op og ned på det hele, et selvsyn, der blev ophav til, at leverens trone, nu hvor også denne talsmand for den var fjernet, så meget desto mere kom til at vakle. Da nemlig et hvilket som helst foster optager den væske, det svømmer rundt i, gennem munden, og da kyllingen optager hviden gennem munden, men blommen gennem tarmen, ser jeg intet argument for, at en del af væskerne bringes gennem navlestrengene til leveren, førend den bringes til hjertet, selv om det ikke på nogen måde skorter på ting, der taler tydeligt derfor. Jeg er faktisk ikke drevet af nogen trang til at støtte den ene legemsdel fremfor den anden, og jeg har heller aldrig erklæret leveren krig, men jeg har udelukkende ønsket at opnå følgende fra dens beskyttere, at de anstillede forsøg, hvorved de kunne bekræfte det, som de kun havde tænkt sig til. Skønt det altså er muligt, da der nu kendes håndgribelige, åbne veje for næringen, at fastsætte følgende grænser for navlestrengskarrenes opgave: at de ved deres varme og måske også ved et eller andet flydende, der siver ud gennem de yderste kar, alene gør væskerne i stand til at ernære kroppen, men ikke overfører nogen væsker til kroppen, ville det ikke desto mindre, så længe striden om, hvad det er venemundingerne modtager (om det er blod, eller om også foruden blod et eller andet,

der passer til deres porer, bliver bibragt), endnu ikke er afgjort, virke utroværdigt at driste sig til at gå så vidt.

Der er imidlertid et spørgsmål af ikke ringe betydning, som handler om, på hvilken måde de stoffer, der bibringes en del af kroppen, overfører deres bestanddele til kroppen.

Der er vener, som kan optage disse, og der er også hos mange dyrearter lymfekar, som nogle forskere har tillagt denne funktion. Men hvis man vil have, at de trænger ind til de inderste dele af knoglerne gennem porer i huden, i hinderne og i musklerne, må man nødvendigvis her kun tænke sig enten et meget fint stof som i faktisk kolde eller varme legemer, og som i magnetiske legemer, eller man må tænke sig disse dele i den grad svækkede af sygdomsangreb, at der er tale om en ægte »diapedasis«,⁶ medmindre stoffet eventuelt skulle have en sådan skarphed, at det ætsede sig igennem alt, hvad det stødte på, om så det var af jern. Man har set, skal jeg indrømme, en galdeblære, hvis galde, selv om blæren var hel, havde plettet sine omgivelser med en gul farve, og der er også blevet iagttaget vand, der sivede ud gennem en okseblære, og man har fundet støv fra udhugne sten indvendigt i en blære, der hang i et billedhuggerværksted, selv om det ikke kunne have haft let ved at trænge ind, da blærens åbning var tæt snøret til. Men noget der må forklares enten ved, at hindernes fibre har været tæret af sygdom, eller at de har været tørret ud, finder ikke sted i en levende og rask organisme, hvor alt er fyldt med luft og væske. Jeg ser da heller ikke nogen anden forklaring på, at man lægger omslag over hjerteregionen, end at venernes forløb fra denne del af huden indtil hjertet er kortere end, hvis man lagde det samme på hænderne, da det jo ellers ville være sådan, at den læge, der lod de syge holde et rensende middel i hænderne, ikke havde større vanskelighed med at påvirke maven end den, som smurte en salve af samme beskaffenhed på navlen. Der kan altså hverken her eller der foregå en gennemtrængning gennem de faste deles porer, men kun i karrene kan der ske en blanding af de modtagne dele med blod, som kan have den ønskede virkning. Det samme gælder for cantharidebille-giften⁷ og såkaldt rigtig gift. Men det ville føre for vidt at lægge alle de enkeltheder frem, som dette almene problem indbefatter. Da derfor de ting, som udefra påføres legemet, når de er optaget gennem venemundingerne, følger venernes forløb, hvorfor skulle så ikke også de væsker, som rummes inden for livmoderens hinder, bibringe en del af sig selv til navlestrengskarrene? Denne argumentation er elegant, men ikke i alle tilfælde på sin plads. Hvem ville nemlig tro på, at urinen, netop som den er udskilt i nyrerne fra blodet eller andetstedsfra, i hvert fald fra andre nyttige dele, atter opsuges af venernes yderste dele? Det er jo simpelt hen,

hvad den måtte medgive, som lader alle vener have en sådan konstruktion, at de udover blod optager alt andet, som bliver tilført, når blot det kan komme ind. Hvorfor har da urin større gennemtrængningsevner, når den bliver tilført udefra og viser sin formåen der? Efter samme princip ville man kunne drage slutninger om galden og om andre affaldsstoffer. Men hvis man her ville fremføre den lede, der er hos Naturen, som jo afskyer sine egne ekskrementer, ville man ikke opnå meget, eftersom det ville tage meget fra dens visdom, hvis den, som dog er klog nok, når det gælder blæren, gribes i at være så uforsigtig, når det gælder huden, at den accepterer, at det, som i blæren ikke måtte optages gennem blodkarrene, i huden bliver blandet med blodet. Hvis man imidlertid påberåbte sig den slim, der kliner sig til blærens inderside, så ville man stå stærkere. Men hvis man går med til, at der i urinblæren, i galdeblæren og andetsteds findes ting, der hindrer, at noget, som i andre dele af kroppen kan trænge frit igennem, kan forenes med blodet, hvem ville så kunne give en så sikkert erkendt og analyseret forklaring vedrørende den indre overflade i fosterhinderne, at han ville vove at fremsige sin mening åbent? Men ligesåvel som der er tvivl om navlestrengskarrene, således er der for lidt sikker viden om portårens grene, både af de grunde, jeg lige har givet, og fordi jeg endnu ikke har set hverken mælkekarrene og lymfevenerne eller tarmkrøsets konglobate kirter⁸ hos fugle og fisk, hvad enten det skyldes, at jeg selv ikke har set ordentligt efter, eller at disse dyr mangler dette, hvilket jeg ikke ønsker at tage stilling til. Men hvis nu det var sikkert, at der findes dyr, hvis tarme betror tarmkrøsets røde vener at bringe *al* chylusvæske af sted, så kunne man ikke benægte, at *en del* af chylus (og med dette ord forstår jeg hvadsomhelst der, når det er udskilt fra den indtagne næring, presses ud gennem tarmens hinder enten til mælkekarrene eller til de røde kar) hos andre dyr tilfalder leveren, medmindre man kan påvise, enten at den inderste, behårede hinde i tarmene, hvis hår allesammen vender mod aksen i denne snoede cylinder, eller at en anden hinde, der er dannet på forskellig måde hos forskellige dyr, i pågældende tilfælde overdrager blodvenerne det, som hos en anden helt og fuldt er bestemt til mælkekarrene.

Men lad nu den tvivl der er blive stående, indtil en dag, hvor vi har mere tid, har givet os erfaringer, som enten gengiver leveren en del af sin gamle funktion eller påviser, at den er uværdig til nogen som helst ære, når det drejer sig om chylus. Og dog ville det være af ganske ringe betydning for leverens værdighed, om så den gav fri adgang for hele chylusmængden, så sandt som de fleste i dette århundrede er holdt op med at mene, at de faste organer (som enten driver blodet frem eller tjener som

si for det, der skal udskilles) bidrager i nogensomhelst grad til enten at påbegynde eller fuldføre blodets dannelse. Men hvor har leveren dog ført mig hen? Det var min hensigt at udpege en ny og næsten vanskabt vej for kyllingefosterets næring for dig, samtidig med at jeg viste dig den situation, som førte mig frem til fundet af den. Disse ting kunne ikke fremlægges isoleret og uden hensyntagen til leveren, eftersom navlestrengskarrene går omkring æggeblommen, mens den er inde i sin egen blommesæk, og portvenens grene berører den, når den er optaget i tarmene, to kar, som begge har forbindelse med leveren.

Lev vel, navnkundige herre og elsk din ven,
København, 12. juni gammel stil, år 1664.

Niels Stensen

(1) Græsk »Jeg har fundet det«, som Arkimedes skal have udbrudt, da han havde fundet løsningen på et problem. – (2) Jvf. E 9, n. 9 og E 15, n. 8. – (3) Jvf. E 15, n. 9. – (4) D. v. s. 10 dage efter befrugtningen. – (5) *diaposis* – et udtryk fra Galen (E 14, n. 4). – (6) *diapedasis* – Galens begreb for svækkelse som følge af fortynding eller skørhed i karrenes hinder. – (7) Cantharidin, et blæretrækkende stof (udvundet af billen spansk flue), der blev anvendt til medicinsk brug. – (8) Lymfekirtler.

E 17. Fra Leiden Universitet

Leiden, 4. december 1664

I efteråret 1664 drog Stensen til Frankrig. Han omtales for første gang i Paris den 7. november.

Indhold: Senatet ved universitetet bevilger Niels Stensen den medicinske doktorgrad in absentia.

LBM L

Over for senatet har dr. Sylvius¹ forklaret, at den højlærde unge Niels Stensen, en dansker fra København, sidste år blev eksamineret af professorerne ved det medicinske fakultet, og at han ved denne eksamen viste sig fuldt værdig til offentligt og højtideligt at få tildelt den højeste medicinske grad. Dr. Sylvius fremførte endvidere, at samme kandidat ved en tidligere lejlighed havde forelæst offentligt² til alles rosende anerkendelse, og at han allerede i sine trykte afhandlinger³ havde fremvist en enestående lærdom; han var imidlertid vendt tilbage til sit fædreland og derefter draget til Paris, og nu var der tungtvejende forhold, der forhindrede ham i at indfinde sig hos os, forelæse for graden og søge om tildelingen; han beder derfor indtrængende senatet om at holde ham for værdig til at blive overdraget dokortitlen i sit fravær.

Da senatet havde hørt det medicinske fakultets dom og indstillingen fra andre professorer, som var bekendt med kandidatens lærdom, besluttede det på dette grundlag, at der var tale om en særlig sag, og at den højlærde unge mand i sit fravær skulle tildeles den grad, han søgte om, og det

overdrog derfor sekretæren at udforme et diplom, hvis ordlyd skulle udarbejdes sammen med de medicinske professorer; efter deres råd blev der ikke ændret noget ved den sædvanlige ordlyd, bortset fra en ting, nemlig at der i stedet for disse ord (som følger efter ordene »vi har nøje eksamineret«) »dernæst hørte vi ham forsvare teser om osv.« skulle skrives »efter at han med stor ære offentligt havde forsvaret teser om mundens kirtler og disses nyopdagede kar«. Dette blev gjort og diplommet sendt til ham.

(1) Stensens lærer François de le Boë Sylvius, jvf. E 1, n. 4. – (2) Den 6. og 9. juli 1661 over *Disputatio anatomica de glandulis oris*. – (3) Disputatsen, *Observationes anatomicae* fra 1662 samt muligvis også *De musculis et glandulis* fra 1664.

E 18. Fra Jean Chapelain

Paris, 8. december 1665

Den 16. september 1665 forlod Stensen det Paris, der i det forløbne år havde beredt ham store succeser, for at fortsætte sin rejse gennem Frankrig. Brevskriveren Jean Chapelain (1595-1674) var en indflydelsesrig forfatter, medlem af Académie Française og meget interesseret i naturvidenskab.

Indhold: Chapelain beklager, at han først nu får lejlighed til at skrive til Stensen. Han takker for brev, håber, at Stensen fortsat må have en vellykket rejse, og foreslår, at Stensen vender tilbage til Paris for at tilbringe vinteren dér.

KP-HH F

Min herre!

Gennem mine venner i Angers havde jeg på forhånd erfaret, at jeg i Deres samtaler blev omtalt som en ven, hvis tjenester De uden betænkeligheder kunne tage imod. Dette var mig til stor opmuntring, og dersom jeg havde kendt en sikker måde at få bud til Dem på, ville jeg for længe siden have bevidnet Dem min påskønnelse heraf. Men uvisheden om Deres opholdssted og fraværet af hr. Thévenot,¹ som ville kunne have givet mig besked, har indtil nu, omend modvilligt, ladet mig synes utaknemmelig. Da nu denne ædle herre imidlertid har hørt nyt fra Dem og mellem sine egne breve fundet ét til mig, har han haft den godhed at komme ind fra sit landsted² for at overrække mig det personligt. Ved denne belevenhed har jeg således haft lejlighed til at frydes over dette udtryk for Deres velvilje, hvilket er mig mere kært, end jeg kan sige.

Jeg har endvidere med stor tilfredshed set, at Deres rejse til Bordeaux er forløbet godt, og hvad angår den gode modtagelse, jeg havde ønsket for Dem på den lange rejse, har De kun haft grund til at være yderst tilfreds. Lad os håbe, at resten af turen må forløbe på samme måde, og at De ikke vil møde mindre forekommenhed der, hvor De nu kommer frem, end der, hvor De har været.

Hr. Thévenot foreslår Dem at udsætte Deres rejse til Italien til foråret for at gøre den mere behagelig og komme tilbage til Paris for at tilbringe

vinteren her. De vil da ikke få en dårligere tid ud af det, end De havde sidste år, og ikke indlægge Dem mindre hæder end dengang. Samtidigt vil De kunne offentliggøre det, som De ved Deres afrejse var nødsaget til at overlade til andre,³ og endelig, for at sige Dem det rent ud, ville vi være henrykte for at have Dem iblandt os.

Hvad De end beslutter Dem for, om De er nær eller fjern, vær da forvisset om, at jeg altid vil forblive Deres trofaste, hengivne ...

Paris, 8. december 1665.

Til hr. Stensen, læge, dansk anatom, Montpellier.

(1) Melchisédec Thévenot (1620-1695) havde været Stensens mæcen under opholdet i Paris. Thévenot holdt ugentlige sammenkomster for folk med naturvidenskabelige interesser og bidrog herigennem til det levende intellektuelle miljø i Paris. – (2) Thévenot havde et landsted i Issy, hvor også Stensen (og Swammerdam) havde opholdt sig en del i den forløbne sommer. – (3) Stensens forelæsning om hjernens anatomi, *Discours sur le cerveau*, som var blevet holdt ved en sammenkomst hos Thévenot, antagelig først på året 1665. Den udkom ikke før 1669, jvf. også E 20.

E 19. Se E 20a.

E 20. *Fra Jean Chapelain*

Paris, 15. marts 1666

Indhold: Stensens ven fra Paris (se E 18) beklager, at han ikke har bedre muligheder for at sende et brev til Stensen og takke for dennes sidste skrivelse. Han bifalder Stensens dispositioner og ønsker ham til lykke med hr. Neurés bekendtskab. Han har været i kontakt med De Graaf og lover at presse på for at få Stensens forelæsning om hjernen udgivet. KP-HH F

Min herre!

Hr. Thévenots¹ ophold på sit landsted i Issy, som har strakt sig gennem hele vinteren, og som har afbrudt vor omgang, har til nu hindret mig i at besvare Deres sidste brev fra Montpellier, som han har sendt mig, og da jeg ikke har anden vej at opfylde min pligt, ville jeg endog have afventet hans tilbagekomst, hvis ikke ærgrelsen over at have opsat det så længe havde fået mig til at fatte den beslutning at have mit brev færdigt, så jeg kan give ham det, når jeg får den glæde at modtage ham. Imidlertid beder jeg Dem akceptere min undskyldning for forsinkelsen og ikke tro, at jeg nogensinde kunne være ligegyldig over for en mand af Deres fortjeneste, når jeg modtager så forekommende beviser på Deres erindring og venskab.

Omend vi ville have nydt at have Dem her i den kolde årstid, havde jeg ikke forventet det, og jeg bad Dem kun herom for at glæde vor ven, som over for mig havde udtrykt sit levende ønske derom. De er nået for langt frem mod Italiens kyst, hvor De agter Dem hen, til ikke at følge Deres

plan ved det første gode vejr, og jeg tilstår, at vort ønske gjaldt vor egen fordel og var mere egoistisk end velovervejet. De burde naturligvis anvende den tid, vi ville gøre krav på, til at udfolde Deres uforlignelige dygtighed på det berømte anatomiske teater i Montpellier, hvor medicinen er i højsædet,² og jeg lykønsker Dem med den store beundring, som De og Deres sjældne opdagelser angående det menneskelige legeme må have fremkaldt; thi jeg tror ikke, at De har været karrig med dem over for dem efter at have øst i rigt mål over for os.

Jeg lykønsker Dem også med Deres møde med hr. de Neuré,³ en fin filosof, i hvem den naturvidenskabelig forskning finder en ligevægtig og oplyst dommer. Alene hans lærde og lødige konversation ville være nok til at betage Dem lysten til at vende tilbage til os, selv om De ikke havde haft andre årsager til at berøve os den glæde. Han er en af mine gamle venner, og han har muligvis talt med Dem om, hvorfor han kan være sikker på, at jeg er en af hans. Hvis De modtager dette, medens De endnu er sammen, eller hvis De har etableret brevforbindelse med ham, beder jeg Dem lade ham vide, at jeg har været dybt bedrøvet over den smertelige hændelse, som så længe har holdt ham borte fra sit arbejde og sit hjem; dog er han ikke så meget at beklage, eftersom jeg kender hans sjælsstyrke over for ulykker, et vist stolt mod, som afholder ham fra at føle sig ulykkelig, så længe han ikke handler mod sin pligt eller skader sin samvittighed. Skæbnen kan godt bringe uorden i hans studier og i hans huslige anliggender, men i det mindste har han den trøst i sine bekymringer, at den ikke har angrebet hans sundhed, og at han i så henseende kan nyde livet lige godt.

En hollandsk læge ved navn Reinier de Graaf⁴ har ønsket mig som dommer over en oversættelse, han har foretaget af en af sine afhandlinger til fransk *De succo pancreatico*, som jeg med megen tilfredshed har læst. Han taler deri rosende om Dem, og han har forespurgt mig, om Deres afhandling om hjernen⁵ er blevet publiceret. Dette burde egentligt være sket, eftersom der, da De rejste herfra, kun stod ganske lidt tilbage at gøre. Alene løftet om den bevæger gemytterne. De kan selv forestille Dem, hvorledes det vil blive, når løftet opfyldes. Jeg vil i så henseende lægge pres på hr. Thévenot første gang, vi ses, thi så vidt jeg husker, påtog han sig omsorgen for den. I sådanne sager er forfatteren lige så meget værd som ti kommissionærer, hvor ivrige og trofaste disse end er.

Jeg beder Dem om altid at være mig bevågen, og vær selv forvisset om, at jeg forbliver Deres ...

Paris, den 15. marts 1666.

Til hr. Stensen, læge, dansk anatom, Montpellier.

(1) Jvf. E 18, n. 1. – (2) Det medicinske fakultet i Montpellier var på dette tidspunkt mere åbent over for den nye tids ideer end f.eks. det parisiske. – (3) Michel Neuré (død 1677) hed oprindeligt Laurent Mesme, men skiftede navn i forbindelse med udtræden af sit kloster. Han udmærkede sig især ved kendskab til matematik og astronomi og havde en udviklet satirisk ånd. – (4) Reinier de Graaf (1641-1673) var Stensens ven og studiekammerat fra årene i Holland, en foregangsmand inden for eksperimentel fysiologi. Dette værk var udkommet i Leiden i 1663 og kom i 1666 i en fransk oversættelse. – (5) Jvf. E 18, note 3.

E 20a (= E 19). Til William Croone

Rom, 23. maj 1666

(Kilde: Birch, II, s. 100/102)

I foråret 1666 kom Niels Stensen til Toscana, hvor han blev modtaget på det hjerteligste af storhertugen. I maj drog han videre til Rom, og herfra er skrevet det første kendte brev til den engelske læge og medlem af Royal Society William Croone (1633-1684), hvem Stensen havde mødt i Montpellier.

Indhold: Omtale af optikerne Divini og Campani, beskrivelse af et forsøg med en salamander samt omtale af en skildpaddeobservation.

KP-HH E

1666, 11. juli ...

Han (dr. Croone) fremlagde et brev, som Niels Stensen havde skrevet til ham, dateret Rom, den 23. maj,¹ med følgende indhold:

1. Striden mellem Divini og Campani² om optiske linser.
2. At Campani havde taget fejl i nogle af sine observationer, idet han havde opfattet pletterne på planeten Jupiter som skygger fra dens måner.
- 3.³ At en ridder ved navn Corvini havde forsikret ham, at en salamander, som var bragt hr. Corvini fra Indien, og som han havde kastet i ilden, først udspiledes og derefter opkastede en tyk slimet masse, som slukkede de omliggende kul, til hvilke salamanderen øjeblikkelig trak sig tilbage, idet den atter slukkede dem, så snart de gav sig til at gløde, og således gennem to timer reddede sig fra ildens vold. Den ovenfor nævnte herre ville da ikke længere pine dyret. Det levede endnu ni måneder. Han holdt det gennem elleve måneder uden anden næring end hvad det kunne få ved at slikke den jord, hvorpå den bevægede sig, og som var medbragt fra Indien; denne var til at begynde med dækket af et tykt, fugtigt lag, men eftersom dette tørrede ind, tjente dyrets urin til at væde det. Efter de elleve måneders forløb nærrede ejeren det ønske at se, hvorledes dyret ville finde sig ved den italienske jord. Den døde tre dage efter, at man havde udskiftet jorden.
4. At han, Stensen, var begyndt at dissekere skildpadder. De nærmere detaljer i undersøgelserne ville han bringe ved en senere lejlighed, men da han havde skåret hovedet af en, så man den bevare bevægelse og følelse i over et døgn, således at den rørte på sig forskellige steder, alt efter hvor han havde berørt den mellem skællene.

(1) Croone synes at have omtalt dette brev ved mødet i Royal Society den 27. juni 1666, hvorefter han medtog selve brevet ved det følgende møde, hvorfra dette referat stammer. – (2) Eustasio Divini (1610-1685) og Giuseppe Campani (1635-1715) fremstillede begge optiske instrumenter og benyttede dem personligt ved astronomiske observationer. Netop i 1664-65 var de kommet ud i en bitter strid. – (3) Afsnit 3 i dette brev blev bragt i Royal Societys tidsskrift *Philosophical Transactions*, vol. 1, January 21, 1666 (d.v.s. 1667) og herfra bragt i *Epistolae* som E 19.

E 21. Til Melchisédec Thévenot

Udateret (Firenze, sensommer 1666?)

I Firenze i løbet af sommeren 1666 skrev Stensen sin *Elementorum myologiae specimen*, hvori han forsøgte at give en geometrisk beskrivelse af muskelfaserne ved bevægelse. Efter selve hovedværket fulgte dette brev til hans mæcen i Paris. Såvel afhandling som brev blev godkendt af censuren den 27. oktober 1666. Selve udgivelsen fandt først sted i foråret 1667 og omfattede da også to mindre artikler om dissektion af to hajer, skrevet i vinteren 1666/67. Brevet nedenfor gengives i uddrag – den fuldstændige, latinske tekst findes i OPH II, s. 95-106.

Indhold: Stensen takker Thévenot for dennes introduktioner til venner i Frankrig og Italien og forsvarer sig mod beskyldninger om plagiat. Herefter går han nærmere ind på sine teorier om muskelbevægelse og slutter med et forsvar for grundforskning inden for muskellæren.

LBM L

Højtærede herre!¹

Da du med rette var opmærksom på, at den største del af vores lykke består i, at enhver fremragende person synes så godt som muligt om os, var du af den opfattelse, at de venskabs- og gæstfrihedsbånd, der binder mig til dig, var utilstrækkelige, hvis du ikke samtidig skaffede mig gunst og venlighed fra de mange betydningsfulde venner, som du har overalt.

Din omsorg i denne henseende har været gunstig, eftersom din og dine venners anbefaling har bragt mig på god fod både med mange beskyttere og med venner, ikke blot i de forskellige egne af Frankrig, som jeg gennemrejste sidste efterår og den derpå følgende vinter, men også i selve Italien.²

Kun én bekymring har jeg haft, nemlig at du ofte har givet mig et ry, som overstiger mine fortjenester, idet du snarere har fulgt det, hengivenheden befalede, end det, fornuften ville have rådet dig til, hvis den havde været taget med på råd uden nogen anden form for påvirkning. Men hvordan dette nu end har forholdt sig, – jo ivrigere du har anbefalet mig til dine venner, desto mere har jeg måttet anstrenge mig for ikke ved min egen skyld at miste det, som jeg har opnået ved en andens fortjeneste.

Eftersom nogle har fældet den dom over mine skrifter,³ at jeg anfører ting, som allerede var blevet fremført af andre, at der i dem forekommer påstande, der er usikre, at der findes meget overflødigt, som kun duer for

folk i lediggang, har jeg besluttet mig for her skyndsomt og i fredelig hensigt at anføre de forhold, der taler til mit forsvar. For ikke at nogen skal tro, at jeg ønsker, at der heraf skal opstå strid og kontroverser, skal man vide, at det følgende er tænkt som svar ikke så meget på modstanderes indvendinger, som på venners tvivl; vennerne skal således blive klar over, at de bestræbelser, der tjente til at bringe mig deres gunst, kun var hæderlige, mens modstanderne skal indse retfærdigheden i min sag og vænne sig til med tiden at behandle mig mildere.

Adskillige er af den opfattelse, at der særlig er to ting, som allerede havde mistet deres nyhedsværdi, nemlig det jeg fremlagde om hjertet⁴ samt det, jeg anførte om æggeblommens overførsel til fugleungens indvolde.⁵ Hvis spørgsmålet kun havde drejet sig om selve opdagelsen, ville jeg helst have forbigået begge dele i tavshed; men nu, eftersom det er bedragerisk og ondsindet at bringe en andens arbejde til torvs som sit eget, må man, jo større oprigtighed man ønsker at udvise, anstrenge sig desto mere for ikke hos andre at efterlade selv den mindste mistanke mod sig selv om en så stor forseelse.

[Herefter behandler Stensen kort anklagerne for ikke at have opdaget noget nyt, hvad angår æggeblommens forbindelse med indvoldene, og hvad angår hjertet. Dernæst går han nøjere ind på sine muskelteorier (ca. 9 sider), hvor han ved forskellige argumenter søger at godtgøre sine fortolkninger af musklernes struktur og særlig deres sammentrækning. Han slutter med at slå fast, at meget om musklerne endnu er ukendt, men muligt at erkende, og henvender sig så til Thévenot igen:]

Du vil let huske, at man ofte har indvendt, ikke blot mod mig, men mod dig selv, når du har fremført mine synspunkter: Men hvem gavner det at ville vide dette? Hvad har dette med praksis at gøre? Ved at gentage disse spørgsmål og ved at udsmykke dem retorisk, opnår man at gøre alle, der ivrigt arbejder med nye emner, latterlige, for ikke at sige forhadte.

Der vil andetsteds være mulighed for mere grundigt at påvise, hvor meget dette århundredes praksis skylder anatomiske undersøgelser, alene ved det forhold, at den har blotlagt utallige fejlagtige årsagsforklaringer og samtidig påvist, at mange af de grunde, man anfører for at bruge bestemte lægemidler, er forkerte. I stedet for at svare de pågældende vil jeg bede dem om at granske deres egen samvittighed og undersøge, hvor fast grundlaget er for alle de forklaringer, som de med dristig veltalenhed udtaler angående apoplexi, lammelse, sammentrækning, krampetrækninger, afkræftelse, besvimelse og andre bevægelsessymptomer hos levende væsener. Hvilket grundlag bygger de på, når de anvender lægemidler for at komme disse onder til livs, hvilket vel at mærke sker, ikke ved at de tager fat om lammelse eller krampetrækning, men om en bestemt patient, der er lammet, eller om en bestemt krampetrækning?

Men hvis de indser, at der med hensyn til erkendelse kun kan fremføres ord, at grundprincippet for behandling består i formodning alene, så vil de også, omend ugerne, indrømme, at det er gavnligt at ville undersøge, hvad der er sandt og sikkert i denne del af anatomien. Det er heller ikke tilfældet, sådan som deres indvending lyder, at alting er forblevet ved det samme gennem århundrederne. Svaret ligger lige for: Alle har søgt efter lægemidler, få har arbejdet på at erkende det, som lægemidlerne anvendes på. Men den, der skal genoprette en ødelagt bevægelse i en maskine, der er bygget af en anden, må nøje undersøge maskinens konstruktion; ligeledes må den, der ikke blot ved tilfældigheder ønsker at helbrede symptomer, der skader den naturlige bevægelse, nøje undersøge, så vidt det er menneskeligt muligt, blodets, nervefibrens og bevægelsesfibrens natur.

Eftersom mange forhold i muskellæren, der kan oplyses, endnu ligger skjult for os, og eftersom det er vigtigt, at de bliver oplyst, ikke blot for sandheden, men også for sundheden, er det klart for enhver, med hvilken ret vores kritikere, ved at gøre grin med nye anatomiske undersøgelser, udråber arbejdet med disse til at være en lediggangsbeskæftigelse.

Dette er så, hvad jeg mente skulle fremføres, for at vennerne kan være klar over, hvad man bør svare dem, der omtaler mine arbejder så uvenligt.

Lev vel, højtærede herre, og vær mig fortsat hengiven.

(1) Om Melchisédec Thévenot se E 18, n. 1. – (2) Om Stensens rejse se E 18, 20 og 20a. Stensen forlod Paris i september 1665, kom til Toscana i slutningen af marts 1666, var i maj(/juni) i Rom og slog sig derefter ned i Firenze. – (3) *Observationes anatomicae* fra 1662 og *De musculis et glandulis* fra 1664. – (4) Stensen fremførte i *De musculis*, at hjertet var en muskel. – (5) I brevet til Barbette, der ledsagede *De musculis*, jvf. E 16.

E 21a. Til William Croone

Udateret (efterår 1666?)

(Kilde: Scherz, *Vom Wege Niels Stensens*, s. 231)

Indhold: Omtale af midler mod pletter samt af farveskift i hummere. (Fragment)

HH F

Med hensyn til det vand, der kan fjerne pletterne,¹ har jeg endnu ikke set dets virkning, og det er i øvrigt heller ikke det rette tidspunkt af året til at fremstille det. En gammel præst havde lovet mig en sikker opskrift, men efter at have undersøgt det nøje fandt jeg, at det blot var en myrrabalsam, som han tilbereder ved at hårdkoge et æg længe, fjerne skallen, skære æggehviden over, tage hele blommen ud og derpå fylde hviden med fintpulveriseret myrra. Hviden skal så gennemstikkes mange gange for igen at få æggeformen. Når dette så bliver anbragt fugtigt, opløses myrrapulveret og bliver til balsam. Jeg ved ikke, om dette gavner mod pletter, derimod ved jeg, at dersom man blander sukker og safran med et sådant

pulver og opløser det hele i æggehvide, får man et glimrende middel mod katar.

Samme præst fortalte mig ligeledes, at olivenolie, hvori et levende grønt firben havde været anbragt i et stykke tid, også kunne bruges mod pletter, men før jeg har kontrolleret virkningen, tvivler jeg derpå.

Jeg har netop tilbragt nogen tid med at eksperimentere med farver, da farveskift altid har forundret mig. I languster (hummer kalder man dem i mit fædreland, jeg kender ikke det engelske navn) findes en bestemt slags mørk substans i en sæk, som jeg antager, er dens uterus. Denne mørke substans kan på et øjeblik skifte til en meget smuk rød, når man breder den ud på et eller andet og hælder brændevin på. Det samme lader sig gøre med vitriol, og hvis man har en smule tålmodighed og lader den sorte væske tørre på papir uden at hælde hverken brændevin eller vitriol på, vil den ganske af sig selv blive rød. Det varer ikke så længe, dersom man udsætter papiret for ild. Man ser her brændevin, vitriol og tørring give den samme virkning, som svarer til den, vand har, når man koger selvsamme languster – vandet får såvel de sorte pletter som dem, der er blå, til at blive røde.

Vi har her set forskellige interessante ting ved hovedet af en fisk, der kaldes *Canis Carchariae*. Inden længe udgiver jeg en afhandling herom,² og jeg skal ikke undlade at sende Dem³ den, når den er klar.

(1) Det fremgår ikke af teksten, hvilke pletter det drejer sig om. – (2) Den berømte hajdissektion, der gav Stensen anledning til at sammenligne fossile hjatænder med nutidige. Hajen blev fanget den 29. september 1666, Stensens skrift, *Canis Carchariae caput dissectum*, lå færdigcensureret 3. marts 1667 og udkom kort efter. Dette brev kan altså også placeres efter E 21 b/c fra den 4. december 1666. – (3) Om Croone se E 20a.

E 21b/c. Til William Croone

Firenze, 4. december 1666
(Kilde: Birch, II, s. 140)

Brevet kendes kun som dette referat i Royal Society.

HH E

Uddrag af Royal Societys protokoller:

1667, 16. januar ...

Dr. Croone¹ fremlagde to breve, der var skrevet til ham af hr. Stensen i Firenze, den 4. december 1666. I det ene fortalte han, at han havde skrevet en afhandling om muskelstruktur og muskelbevægelse² og vist, at konstruktionen af muskler³ udføres ved hjælp af stød.

Det andet omtaler to eksperimenter med kviksølv, et, der viser, at når en stang med vand og kviksølv bliver vendt på hovedet, er der noget af kviksølvet, der løber op i tomrummet øverst i stangen, det andet for at

wise ligevægt af luft og kviksølv på en måde, der ikke er sædvanlig. Hertil var føjet en beskrivelse af et eksperiment, hvor en blanding af is og cognac blev frosset. Et uddrag af disse breve blev bestilt.⁴

(1) Om William Croone se E20a. – (2) I værket *Elementorum myologiae specimen*, der lå klar før 27. oktober 1666, behandler Stensen problemet med musklernes sammentrækning. – (3) Det er sandsynligt, at referenten ikke har forstået indholdet af brevet, så *construction of the muscles* skal tolkes *contraction of the muscles*, sammentrækning af musklerne. – (4) Disse uddrag kendes ikke.

E 22. *Fra Francesco Redi*

Pisa, 4. februar 1667

Blandt de venner, Stensen vandt ved Medicihoffet, var lægen og forfatteren Francesco Redi (1626-1698), med hvem Stensen indledte et frugtbart samarbejde. Redi var i 1666 blevet udnævnt til storhertugens livlæge og nød, som det også fremgår af det nedenstående brev, den hertugelige families bevågenhed.

Indhold: Redi beretter om et forsøg med en skildpadde, der går imod hans og Stensens teorier om, at der ikke kan være større mængder luft i pattedyrs blod.

KP-PS I

Til hr. Niels Stensen.

I disse dage har jeg fundet noget interessant og vil ganske kort beskrive Deres Velbårenhed det, idet jeg dog forbeholder mig den udførligere fremstilling deraf, til De vender tilbage til hoffet her i Pisa,¹ når vi efter middags- og aftensmaden sidder sammen ved ovnen og ikke har andet at gøre. De vil erindre, at vi begge ofte viste min herre, Hans Højhed, Storhertug Ferdinando² og Hans Højhed Fyrst Leopoldo³ det eksperiment at lade firføddede dyr dø næsten øjeblikkeligt, idet man åbner en åre, indfører i åbningen det lille rør af en kun med luft fyldt sprøjte og derefter støder den samlede luft kraftigt ind i åren. De vil også erindre, at i Firenze døde to hunde straks efter operationen, at også en hare døde med det samme, og at det var ude med et får i mindre end fire minutter, endvidere, at det samme skete uden besvær her i Pisa med to ræve. I drøftelser med de to nævnte højheder og andre af hoffets lærde har vi derfor med absolut sikkerhed i al almindelighed og uden undtagelse hævdet, at der i levende dyrekroppes blodkar umuligt kunne være indesluttet nogen anselig luftmængde, eller lad os sige, at en blæredannelse umuligt kunne finde sted. De vil også huske, at jeg altid sagde, at grunden til pulsens ophør ifølge min opfattelse i de fleste tilfælde vil være en tom blæreattig dannelse eller blæren fra en vind, når den af blodet føres forbi på vej til hjertet. Dette har jeg villet forudskikke. I disse dage har Hans Højhed Storhertugen af nogle fiskere ved Porto Ferrajo fået foræret en levende havskildpadde, som vejede halvfems pund. Elskværdig som altid overlod han mig den, for at jeg derved kunne tilfredsstille min store interesse for naturvidenskabelige

ting. Efter at jeg i to dage havde haft denne skildpadde levende i mit logi, ville jeg undersøge dens indre og begyndte, medens den endnu var levende, at brække den, idet jeg ved dette arbejde betjente mig af vor Tilman Trutwins⁴ hjælp. Jeg iagttog overordentlig mange mærkværdige ting, om hvilket jeg har affattet en beskrivelse, og jeg har desuden ved hr. Filizio Pizzichi⁵ ladet udfærdige en tegning af mange dele, hvilket jeg alt vil overrække Deres Velbårenhed, når De kommer tilbage. Men hvad der mer end alt andet syntes mig omtale værd, og som for mig var ganske nyt at konstatere, er, at denne skildpaddes blodkar var fulde af blod, som var koldt og helt fyldt, ja, overfyldt af små, blæreagtige dannelser eller små luftblærer. Deraf erkendte jeg fuldstændig klart, at den almindelige påstand, som vi havde sat os i hovedet, nemlig at der i levende dyrs blodkar umulig kunne indeholdes nævneværdige mængder af luft eller en fylde af blæreagtige dannelser eller luftblærer, må være falsk. Hvad siger Deres Velbårenhed til det? O, hvor lidet vi dog ved! Og hvor let skuffer vi os selv, når vi om naturens foreteelser vil opstille almindelige, ganske almindelige påstande! Derfor tilstår jeg Deres Velbårenhed, at jeg ikke ville slå mig til tåls med dette første eksperiment, og at jeg lige straks spekulerede over, om disse mængder af luftblærer i denne skildpadde ikke var usædvanlige og blot tilfældige, og at jeg måske ikke ville have fundet dem i en anden skildpadde. Men da Hans Højhed Storhertugen i dette øjemed lod fire andre levende bringe fra Porto Ferrajo, fandt jeg i alle fire, at blodkarrene var overfyldt med de samme blærer og blæreagtige dannelser, blandet med blod. Jeg skal undersøge, om jordskildpadderne og ferskvandsskildpadderne i så henseende ligner havskildpadderne. Jeg skal undersøge det. Andet ville jeg ikke skrive til Dem. Idet jeg derfor hjerteligt omfavner Dem, ønsker jeg Dem fra Gud, som være lovet og priset, al sand lykke, og jeg beder Dem, idet jeg hilser Dem fra de herrer Alessandro Visconti, Molara og marquis Schinchinelli,⁶ at fremskynde Deres tilbagekomst.

Pisa, 4. februar 1667.⁷

Deres Velbårenheds hengivneste tjener
Francesco Redi

(1) Hoffet opholdt sig normalt i Pisa eller Livorno mellem jul og påske. Stensen var antagelig rejst tilbage til Firenze for at færdiggøre de sidste afhandlinger til værket *Elementorum myologiae specimen*. – (2) Storhertug Ferdinando II af Toscana (1610-1670) havde en levende interesse for naturvidenskab og knyttede gennem årene en række betydningsfulde videnskabsmænd til sit hof. Mest kendt er han nok for sin beskyttelse af Galilei. – (3) Leopoldo de' Medici (1617-1675), storhertug Ferdinandos broder, var en højt begavet, veluddannet mand, der deltog aktivt i regeringen. Han delte broderens naturvidenskabelige interesser og blev bl.a. leder af Accademia del Cimento, det første akademi for eksperimentel fysik (oprettet 1657).

Han korresponderede med en række fremragende mænd over hele Europa. Udnævnt kardinal den 12. december 1667. – (4) Tilman Trutwin (død 1677), en hollandsk læge og anatom, der virkede i Toscana fra ca. 1660. – (5) Filizio Pizzichi var præst ved Medici-hoffet. – (6) Grev Bruto Annibale della Molara (død 1685) var storhertugens kammerherre, marquis Giovanni Battista Schinichinelli (ca. 1621-1685) var ligeledes i storhertugelig tjeneste, mens Alessandro Visconti kun er kendt som Molaras ven. – (7) Redi brugte normalt dateringer ab incarnatione, dvs. fra Mariæ Bebudelse, den 25. marts, ifølge hvilken dette brev skulle være skrevet i 1668. Omtalen af storfyrst Leopoldo, der ikke her omtales som kardinal, synes at placere brevet i februar 1667.

E 23. Fra Jean Chapelain

Paris, 31. marts 1667

Indhold: Chapelain (jvf. E 18) fortæller Stensen om oprettelsen af l'Académie des sciences og beklager, at Stensen ikke bliver medlem.

KP-HH F

Min herre!

Det, som hr. Thévenot¹ har skrevet til Dem om min varme interesse for Deres succes, er meget sandt, og Gud give, at den beroede på min vilje og stod i min magt! Intet kunne være mig kærere end at kunne være Dem til nytte, og jeg kunne have haft håb om at være heldig, hvis De havde opholdt Dem ved dette hof, hvor man har planlagt at grunde et selskab af virkelige naturkyndige og fremragende anatomer.² Hvad jeg end har kunnet gøre og sige, har man foretrukket de nærværende fremfor de fraværende, endog hr. Pecquet,³ skønt han har begået en dødssynd, som man skulle synes måtte udelukke ham fra selskabet, har fået adgang dertil i stedet for Dem. Men vi går glip af mere end De, hvor stor en hæder De end ville have høstet; thi da De i dette studium er mere værd end selv de snildeste af os, er det os alene, der må beklage os over at være berøvet Deres lys. Jeg har været glad ved at kunne underrette Dem om tingenes tilstand, så at De, hvis De har lejlighed til at udnytte Deres uforlignelige evner på det sted, hvor De er, ikke lader Dem den gå af hænde uden at have et nyt tilbud, og skulle lykken bringe mig noget i fremtiden, der var værd at friste Dem med, og hvor De bedre ville kunne udnytte Deres muligheder, skal jeg ikke undlade at lade Dem det vide, således at De vil kunne gøre Dem de nødvendige overvejelser.

Den ædle ven, med hvem De fører en regelmæssig korrespondance, vil fra tid til anden fortælle mig nyt om Dem, da han kender den interesse, jeg nærer for Dem, og ved, i hvor høj grad jeg er Deres ...

Paris, 31. marts 1667.

Til hr. Stensen, læge, dansk anatom, Pisa.

(1) Om Melchisédec Thévenot se E 18, n. 1. – (2) L'Académie des sciences holdt sit første egentlige møde den 22. december 1666. – (3) Jean Pecquet (ca. 1622-1674), fransk læge og

anatom. Den omtalte dødssynd står antagelig i forbindelse med domfældelsen over finansministeren Nicolas Fouquet for bortødsling af statens midler i 1664. Pecquet kom som Fouquets livlæge selv i Bastillen i den anledning.

E 24. Fra Jean Chapelain

Paris, 27. maj 1667

Indhold: Chapelain anbefaler Stensen at udnytte de gode muligheder i Toscana, fortæller om Thévenots arbejde med en arabisk oversættelse, lover at give ham brev og bog og takker for sit eget eksemplar.

KP-HH F

Min herre!

Dersom De har modtaget det svar, som jeg sendte Dem sidst i marts,¹ vil De have set min mening om den holdning, De bør indtage, og hvordan det står til med hensyn til Deres udsigter for ære og lykke, uden at risikere noget ved at forhaste Dem, alt imens De nyder den mest højsindede godhed hos Hans Højhed Storhertugen af Toscana og prinserne af huset, som, idet de giver Dem mulighed for at fremlægge Deres talent i erkendelsen af menneskenes og dyrenes legeme og lejlighed til at publicere de interessante opdagelser, som De på det område har gjort, på strålende vis vil tjene til at skabe Dem den succes, som De har så megen grund til at se frem til. Jeg er stadig af den opfattelse, at De må udnytte denne lejlighed i fuldt mål, uden at jeg imidlertid agter mindre på, hvad der her kunne være Dem nyttigt, hvilket jeg gør, som om De selv var her, og måske endda i endnu højere grad.

Hr. Thévenot² har i de sidste atten måneder sat sig i hovedet ikke at ville bebo sit hus i Paris for at kunne filosofere og gruble i større frihed på landet, som i hele denne tid har holdt ham fast, og hvortil han stadig trækker en eller anden rejsende eller lærd, som taler arabisk, tyrkisk eller persisk, for at kunne gøre det oversættelsesarbejde, han sysler med, mere fuldendt. Det er *Abulfeda*,³ som han begyndte med før hr. Vattier's død,⁴ og som han uophørligt vedbliver med, siden han erfarede den sørgelige nyhed. Fra tid til anden kommer han og ser til os og overnatter i sin bolig. Ved det førstkommende besøg, han aflægger mig, og han kommer sjældent til byen uden at se ind til mig, vil jeg personlig overgive ham brevet og bogen,⁵ som De har sendt mig til ham. Da han erkender fortjenesten af den slags arbejde og er overtydet om, at ingen har en lykkeligere hånd til sligt end De, vil det for ham være en kostelig gave, for hvilken De vil kunne vente store taksigelser. Jeg takker Dem også særdeles for det eksemplar, som De har villet hædre mig med, og som synes mig en skat, udsøgt lige til trykningen og tegningerne. Når jeg har fået den indbundet, vil jeg straks læse den og lade den læse af de venner, som vil være i stand til at forstå den, hvorefter jeg vil fortælle Dem udførligt derom.

Jeg beder Dem være forvisset om, at jeg altid vil være Deres ...
Paris, 27. maj 1667.

Til hr. Stensen, dansk læge og anatom, Firenze.

(1) E 23. – (2) Om Melchisédec Thévenot, se E 18, n. 1. – (3) Abulfeda (1273-1331) arabisk sultan, historiker og geograf. Thévenot planlagde en oversættelse af dennes geografi, men projektet blev aldrig realiseret. – (4) Pierre Vattier (1623-7/4 1667), fransk orientalist og læge. Professor i arabisk i Paris. – (5) *Elementorum myologiae specimen*, der udkom i foråret 1667, jvf. E 21.

E 25. *Fra Bruto della Molara*

Firenze, 14. juni 1667

Indhold: Storhertugens kammerherre takker Stensen for brev, glæder sig over Stensens resultater og lover ham en interessant vanskabning, når han vender tilbage. KP-PS 1

Min kære herre!

Af Deres elskværdige brev af 11. ds. erfarer jeg om Deres forkølelse og om Deres uheld ved tandudtrækningen. Vær overbevist om, at alt dette gør mig ondt, men jeg glæder mig over, at De nu atter er kommet Dem. Jeg glæder mig over, at De opdager stadig flere interessante detaljer om muslingeskaller,¹ og jeg glæder mig endnu mere over, at De til Deres tilfredshed finder ting, der bekræfter Deres mening. Send det, som De agter at begunstige mig med, når det passer Dem, thi beviserne på Deres gunst kommer altid i rette tid. Hvis De dernedefra³ vil bringe nye muslingeskaller eller andre interessante ting, vil vi på vor side opbevare til Dem et lille lam, som Hans Højhed³ har erhvervet, og som har to mundåbninger, det vil sige den sædvanlige og en til – med tænder under øret; under tygningen med den sædvanlige mund ser man også en bevægelse i den anden. Efter alt at dømme en interessant sag, og Hans Højhed har befalet at passe godt på det, så De kan få det straks ved Deres tilbagekomst. Ellers har jeg intet at sige ud over en bøn om at bevare mig Deres venskab, idet jeg stadig vil være Deres Velbårenheds taknemmeligste tjener.

Bruto della Molara⁴

Firenze, 14. juni 1667.

Til Niels Stensen

(1) Fossile muslingeskaller spillede en betydelig rolle for Stensens geologiske forståelse. Hans geologiske hovedværk blev skrevet i sommeren 1668. – (2) Det er uklart, hvor Stensen befandt sig, da Molara skrev til ham. Blot vides, at han var i Rom på et tidspunkt under konklavet, der førte til valget af pave Klemens IX, d.v.s. 2. til 20. juni. – (3) Storhertug Ferdinando II, se E 22, n. 2. – (4) Om Molara, se E 22, n. 6.

E 26. Til Vincenzo di Piero Vettori

Udateret (sommer 1667?)

Indhold: Stensen beder hr. Vincenzo give Magliabechi en besked og undskylder nogle ubetænksomme ord.

KP-PS I

Højstærede hr. Vincenzo!¹

Vil De være så god at sige til hr. Magliabechi,³ at den bog, som han på Deres Velbårenheds bøn har lånt mig, til enhver tid står til hans rådighed, når han forlanger det, ligesom den også står til Deres Velbårenheds. Kun må han tillade mig at læse den færdig, en gunst, som jeg ved, at den allernådigste prins af Toscana³ ikke heller ville nægte mig, hvis jeg ville bede ham derom.

Havde jeg tænkt mig, at mine ord, som måske faldt altfor fortroligt, hos Dem kunne have fremkaldt det mishag, som jeg nu faktisk mærker, da ville jeg have betænkt mig på at sige dem, eftersom jeg med dem ikke havde til hensigt at gøre andet, end hvad der kunne behage Dem, en hensigt, som jeg vedblivende vil nære, idet jeg stadig på ny tegner mig som

Deres ydmygste og taknemmeligste tjener
Niels Stensen

(1) Vincenzo di Piero Vettori den Yngre (1641-1708) var kammerherre hos storfyrst Leopoldo (E22, n. 3). – (2) Antonio Magliabechi (1633-1714) var bibliotekar for såvel storfyrst Leopoldo som for Ferdinandos ældste søn Cosimo (III). Hans kendskab til bøgernes verden var enorm, og han blev søgt af alle som et omvandrende orakel. – (3) Cosimo (III) (1624-1723).

E 27. Fra kong Frederik III

Glückstadt 19/29. oktober 1667

Indhold: Den danske konge tildeler Stensen en årspension og befaler ham at vende hjem snarest muligt.

HH D

Vor nåde tilforn! Vide må du, at Vi af sær kongelig gunst og nåde dig indtil videre nådigst forfremmelse årligen 400 rigsdaler forskudt haver, hvilken pension skal begynde og angå fra den tid, du hid igen tilbage kommendes vorder, thi er Vores nådigste vilje og befaling, at du dig med forderligste på rejsen hid til Vores Rige Danmark begiver, så at du enten straks eller med førstkommendes forår kan være hjemme. Hvorefter du dig etc.

Glückstadt, 19. oktober 1667.

E 27a. Til Antonio Magliabechi

Udateret, 1667?

(Kilde: Nordström, s. 36)

Indhold: Stensen beder bibliotekaren om forskellige bøger.

PS I

Min herre!¹

Deres elskværdighed giver mig mod til at driste mig til at ulejlige Dem med dette brev, for at bede Dem vise mig den gunst at sende mig hr. Bartholins bog *De medicina Danorum*² og også de Kronologiske Tavler³ ført frem til vor tid, som De omtalte for mig, der befinder sig i min fyrstelige velynders⁴ bibliotek, ligesom også Digby's bog *De ætate mundi*⁵ eller om syndfloden, eller hvis der i hans bibliotek fandtes en anden behandling af samme emne. Det er allerede for meget, men ikke desto mindre nødes jeg til at ulejlige Dem yderligere. Jeg husker ikke, om hr. Descartes' *Principia philosophiæ* i fransk oversættelse er trykt i Holland eller i Paris;⁶ hvis De har kundskab derom, og hvis De vidste, hvor bogen fandtes her i Firenze, ville jeg være Dem megen tak skyldig, hvis De ville give mig oplysning derom. De ser, hvad Deres elskværdighed udsætter Dem for, når De på én gang ulejliges med så forskellige anmodninger. I øvrigt anbefaler jeg mig til Deres sædvanlige venlighed, og forsikrer Dem, at jeg er og altid vil være

Min herres ydmygste og hengivneste tjener
Niels Stensen

(1) Om Magliabechi, jvf. E 26, n. 2. – (2) Thomas Bartholin: *De medicina Danorum*, 1666. – (3) Hvilke kronologiske tabeller, Magliabechi havde nævnt for Stensen blandt et utal af ældre og samtidige muligheder, vides ikke. – (4) Magliabechi var bibliotekar for såvel storhertugens søn Cosimo (III) som for hans broder Leopoldo. – (5) Kenelm Digby (1603–65), et værk af dette navn kendes ikke. – (6) Udkom i Paris, 1647. Værket bliver citeret i Stensens geologiske hovedværk *Prodromus De Solido*, der blev skrevet i sommeren 1668.

E 27b (= E 58). Til Antonio Magliabechi

Udateret (Firenze, 1667/68?)

Indhold: Stensen beder om at se indekset over forbudte bøger.

KP-PS I

Min meget ærede hr. Antonio!¹

For så vidt som Deres Velbårenhed skulle have *Index over forbudte bøger*,² beder jeg Dem venligst låne mig den for nogle dage, da jeg med hensyn til enkelte bøger, som jeg er i tvivl om, hvorvidt de hører til de forbudte, må se efter. Undskyld min dristighed, og tro mig, at jeg med al min hengivenhed forbliver Deres meget ærede herres hengivne tjener

Niels Stensen.

Adresse: Til Hr. Antonio Magliabechi,
Villa della Scala over for Monasterio Nuovo.

(1) Om Magliabechi se E 26, n. 2. – (2) Index over forbudte bøger udkom første gang i 1564 og blev siden regelmæssigt revideret. Senest 1670 fik Stensen generel tilladelse til at læse forbudte bøger, så denne forespørgsel må rimeligvis placeres i forbindelse med hans geologiske studier 1667/68. I *Prodromus* henviser han f.eks. til et værk af Descartes (jvf. E 27a, n. 6), der kom på index i 1663.

E 28. Fra Bruto della Molara

Firenze, 8. december 1667

Indhold: Storhertugens kammerherre meddeler, at storhertugen rejser førstkommende søndag, men at Stensen selv kan rejse, når det passer ham. KP-PS 1

Hans Højhed, Storhertug Ferdinando, har bestemt sin rejse til Pisa til søndag efter middagsmåltidet.¹ Hvis Deres Velbårenhed selv vil rejse tidligere, har Hans Højhed intet derimod. De kan rejse, når De finder, det passer Dem bedst, også i morgen,² for at opsøge muslingskaller.³ Dette ville jeg meddele Deres Velbårenhed i forvejen, idet jeg forbeholder mig at tale udførligere med Dem derom i aften, hvis De kan være her i paladset ved midnat. Dette er, hvad der lige faldt mig ind, og idet jeg altså beder Dem efter eget tykke bestemme Dem, hilser jeg Dem af ganske hjerte.

Deres Velbårenheds taknemmeligste tjener

Bruto Molara.⁴

Fra mit hjem, 8. december 1667.

(1) Vel det sædvanlige vinterophold i Pisa. – (2) Søndag den 11. december. – (3) Fossile muslinger var en vigtig del af Stensens geologiske undersøgelsesmateriale. – (4) Om Molara se E 22, n. 6.

E 29. Til kardinal Leopoldo

Pisa, den 4. januar 1668

Indhold: Stensen overrækker kardinalen en skrivelse fra Benedetto Mellini og Giovanni Trullio. KP-PS 1

Deres Højhed, højærværdigste herre!¹

Hr. Girolamo Bardi² har i den grad skænket de herrer Benedetto Mellini³ og Giovanni Trullios⁴ lovprisninger af mig sin tiltro, at han har troet, det ville behage Deres højærværdigste Højhed, når han lod mig overrække den vedlagte skrivelse. Jeg ved vel, at han bedre havde nået sin hensigt, om han havde ladet andre gøre det. Men da denne lejlighed nu engang bydes mig, griber jeg den så meget hellere, som jeg herved kan minde Deres højærværdigste Højhed om min mest hengivne tjenstvillighed, idet jeg i al ydmyghed kysser sømmen af Deres klædebon. Deres, høje og højærværdigste herre, ydmygste og mest hengivne tjener

Niels Stensen

Pisa, den 4. januar 1668.

(1) Se E 22, n. 3. – (2) Girolamo Bardi (163–efter 1668), tidligere filosofiprofessor i Pisa, men fra 1651 læge og præst i Rom. – (3) Benedetto Mellini (død 1670), forfatter af topografiske værker og i sine sidste år bibliotekar for den abdicerede svenske dronning Kristina, der levede i Rom. – (3) Giovanni Trullio (død efter 1710), professor i teoretisk medicin i Rom.

E 30. Til kardinal Leopoldo

Pisa, 14. januar 1667/1668

Indhold: Stensen takker kardinalen for bogen og glæder sig over dens indhold.

KP-PS 1

Deres Højhed, højærværdigste herre!¹

I håbet om, at hovedsmerterne, som siden i mandags har hindret mine studier, skulle forsvinde, har jeg fra dag til dag udskudt den skyldige besvarelse af Deres så venlige brev, hvormed De har villet hædre mig. Da jeg imidlertid nu har indset, at jeg har ladet altfor lang tid gå uden at opfylde min pligt, og da der er liden udsigt til en snarlig bedring, har jeg besluttet i alle fald at skrive nu i aften for ikke længere at tøve med at sige Dem den tak, jeg skylder Dem for bogen,² De har givet mig.

I sandhed, blandt alle bøger om eksperimenter, jeg hidtil har set, fandt jeg ingen, som kom den nær, og enhver, der har samme interesse, vil vide Deres Højhed og højærværdigste herre, den inderligste tak, fordi De med dette værk fra Deres akademi ikke blot for første gang har afsløret for de lærde hidtil ukendte sandheder, men også fordi De har givet verden et princip, som burde følges af alle, som ønsker at finde ind til naturens skjulte sandheder.³

Den ringe vægt, som ligger på min svage dom, tillader mig ikke at gå videre med lovprisninger, som et så fuldkomment værk fortjener, især ikke i en tid, da alle eksperimentalakademiers største ånder kappes om at fejre *Accademia del Cimentos* ædle arbejde, medens de ikke uden dyb smerte ved uventede omstændigheder ser et naturstudium hindret, hvis vældige og i kort tid nåede fremskridt for alle og enhver giver antydning af, hvad der af fortsættelsen kunne håbes.

Jeg er overtydet om, at overrækkelsen af det af Deres Højhed for vor konge⁴ bestemte eksemplar vil stemme Hans Majestæt gunstig for mig. Ejheller tvivler jeg om, at hr. Lange⁵ vil bevidne Dem skyldig tak for den ære, De viser ham. Jeg anbefaler mig imidlertid til Deres højærværdigste Højhed, idet jeg kysser sømmen af Deres klædebon.

Deres højærværdigste Højheds mest hengivne og taknemmeligste tjener

Niels Stensen

Pisa, 14. januar 1667 ab incarnatione.

(1) Om Leopoldo de' Medici, jvf. E 22, n. 3. – (2) *Accademia del Cimento* var blevet oprettet i 1657 med fyrst Leopoldo som leder. Som det første akademi af sin art beskæftigede det sig

med videnskabelige forsøg. I 1667 udkom et værk om disse forsøg, se E 32. – (3) Akademiets motto var *Provando e riprovando* – prøv og efterprøv. – (4) Frederik III af Danmark. – (5) Villum Lange (1624–1682), professor i matematik og astronomi ved Københavns universitet. Medlem af Højesteret og landsdommer i Jylland.

E 31. Fra Lodovico Magalotti

Firenze, 21. januar 1667/68

Indhold: Lodovico Magalotti meddeler Stensen, at forsendelsen til Holland er afgået, så man må afvente en ny lejlighed.

KP-PS I

Min herre!

Da jeg modtog Deres Højvelbårenheds brev af 14. ds., havde Hans Højhed, vor kardinal,¹ netop sendt de omtalte bøger til Holland, og jeg kunne derfor ikke benytte denne lejlighed. Jeg tænkte, at den korte forsinkelse af denne meddelelse til Dem ikke ville betyde noget videre, da De, hvis der gives Deres ven en lejlighed til at rejse til Leiden, kun behøver at give mig et vink, og jeg er beredt til at lade ham tilflyde en besked, hvor De ønsker det.² Idet jeg i så henseende tilbyder Dem min pligtskyldige tjeneste, forbliver jeg Deres Højvelbårenheds taknemmeligste og oprigtigste tjener

Lodovico Magalotti.³

Firenze, 21. januar 1667 ab incarnatione.

Til hr. Niels Stensen ved hoffet.

(1) Kardinal Leopoldo, jvf. E 22, n. 3. – (2) Den konkrete baggrund for denne meddelelse kendes ikke – ej heller, hvilken ven der her omtales. – (3) Lodovico Magalotti (død 1679) var broder til Stensens ven Lorenzo Magalotti, jvf. E 35b.

E 32. Fra Fabbrizio Guastaferrri

Udateret (Rom, januar 1668?)

Accademia del Cimentos *Saggi di naturali esperienze* blev trykt i efteråret 1667 og derefter fordelt i ind- og udland af storfyrst Leopoldo. Værket indeholder beskrivelse af en række fysiske forsøg, som akademiet havde foretaget – de fleste tilbage i årene 1657–62. Formålet var at tilvejebringe et corpus af gennemprøvede forsøg, hvis resultater var absolut pålidelige. I dette øjemed var tolkninger af det, der skete, reduceret til et minimum. Niels Stensens ven Lorenzo Magalotti (jvf. E 35b) havde med stort besvær redigeret værket, der i øvrigt udkom efter det faktiske ophør af forsøgsakademiet, hvis sidste samling fandt sted 5. marts 1667. Niels Stensen havde deltaget i dets aktiviteter i et lille år efter sin ankomst til Firenze, men havde næppe et personligt forhold til de nedenfor omtalte forsøg.

En af de første læsere af *Saggi* var den romerske fysiker og matematiker Fabbrizio Guastaferrri, der fremkom med en række forbehold over for de beskrevne forsøg. Niels Stensen fik disse forbehold oversendt fra en ven (jvf. hans redegørelse i E 34) og udarbejdede en imødegåelse af dem (i E 33). Det bevarede manuskript til dette brev bærer påskriften: »Fabbrizio Guastaferris tvivl om de forsøg, han har læst om i *Saggi di naturali esperienze*«.

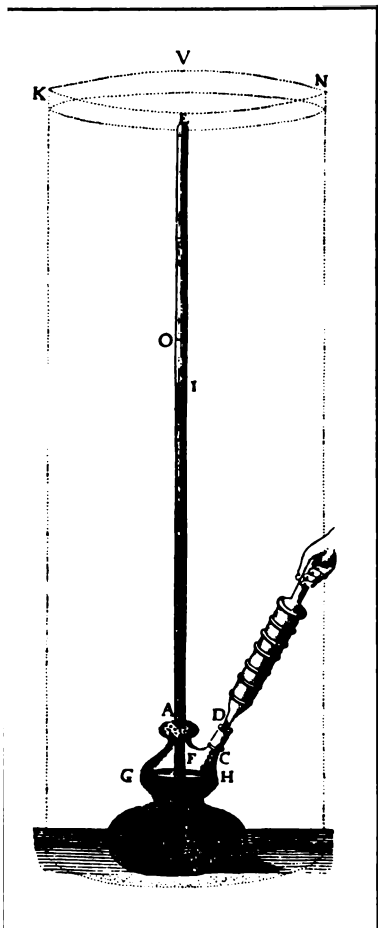
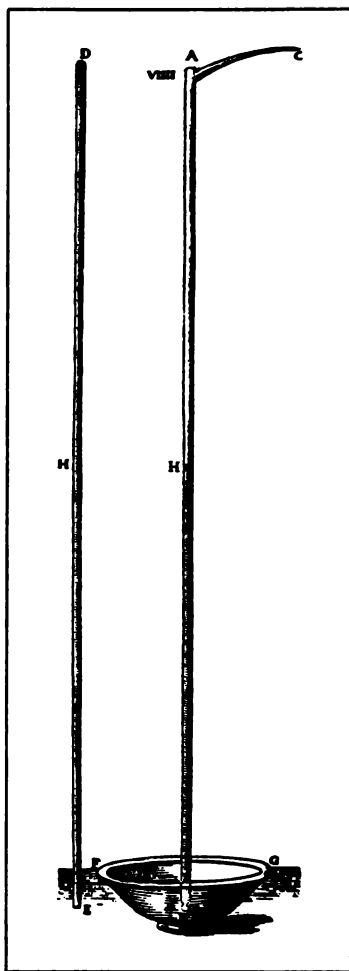
Indhold: Guastaferrri fremsætter indvendinger mod fire forsøg beskrevet i *Saggi*.

PS I

1. Jeg kan ikke indse, at iagttagelserne ved figur 5 på side 39¹ beviser, at luften fortættes og fortyndes ved operationen med sprøjten, sådan som det hævdes. Jeg mener nemlig, at disse operationer ikke bevirker andet end, at luften, der er indeholdt i beholderen, tvinges til at bane sig vej fra denne beholder ud i sprøjten, og fra sprøjten tilbage i beholderen, uden at formindske eller forøge sit rumfang, idet man kan tro, at den plads, den forlader og igen opfylder i flasken, henholdsvis opfyldes og forlades af kviksølvet, som ved operationen forlader røret og siden vender tilbage i dette.

2. Jeg ved ikke, om den hævdede opfyldning af hele røret ED på figur 9 på side 49² er varig, eller om noget af det derefter tømmes igen. Så vidt jeg forstår ordene: »hvis blot der i røret AB er kviksølv nok til at fylde det«, går de ud på, at kun hvis rørene AB og ED tilsammen indeholder tilstrækkelig meget kviksølv til at fylde det sidstnævnte rør helt op, hævdes denne opfyldning at ville indtræffe. Med en sådan forståelse kan jeg ikke anse den for at være varig, og jeg vil tro, at kviksølvet derefter kun vil fylde et stykke på $1\frac{1}{4}$ alen over nedsænkningen, og at røret vil være tomt ovenover. Efter de iagttagelser jeg har gjort under forsøg med denne virkning, forekommer den mig mulig, men ikke sikker, medmindre ordene: »ved at luften trænger ind« virkelig synes at godtgøre det. Denne forståelse forstyrres imidlertid af ordene: »og tomrummet DH som sagt ikke er over $1\frac{1}{4}$ alen«, og forstyrres så meget mere, som jeg ikke kan indse, hvordan der i det samme rør ED, hvori den fuldstændige opfyldning hævdes at indtræffe, kan forekomme det tilfælde, at den ikke indtræffer, når tomrummet er større.

3. Jeg ved ikke, om jeg tager fejl i at forstå, at hensigten med de apparater, der afbildes på figur 1 og 2 på side 69,³ er at adskille en luftmængde fra den store luftmængde for at sætte dem i modsætning til hinanden og at iagttage den enes kraft i forhold til den andens, hvorfor der anbringes lidt kviksølv. Af den første iagttagelse ved tårnets fod sluttes, at den luftmængde, der er lukket inde i apparatet, har lige så stor virkning på kviksølvet som den, der ikke er lukket inde, og at dette kommer af, at der er samme tryk i begge luftmængderne; og at den forskel mellem deres kræfter, som iagttages på tårnets top, kommer af, at luften er mindre sammentrykket ved toppen end ved foden af tårnet. Med denne forståelse siger jeg, at jeg ikke kan indse hensigten med at gøre den indesluttede luftmængde stor, når det hævdes, at en lille mængde virker lige så meget som en stor, ja en umådelig mængde. Forstørrelsen af den indesluttede luftmængde lader mig forstå, at den kun tjener til at gøre virkningen på kviksølvet hurtigere og større, end hvis luftmængden ikke udvides, men

Fig. I. *Saggi*, side 39, fig. 5.Fig. II. *Saggi*, side 49, fig. 9.

indskrænkes, virkninger, der uden tvivl ses at komme af større eller mindre varme. Det forhold ved iagttagelsen, at den foregår hurtigt, fremkalder nogle tåger i mit sind, som får mig til at tvivle på, om de niveauer, der iagttages som forskellige eller ens, kommer af apparaternes forskellige hurtighed i operationerne.

4. Jeg kan ikke indse, hvorfor det, at låget på beholderen, der afbildes på figur 1 på side 130, går i stykker,⁴ må skyldes den voldsomhed, med hvilken vandets overflade størkner til et enkelt lag is, snarere end den voldsomhed, med hvilken luften trækker sig sammen til et mindre rum-

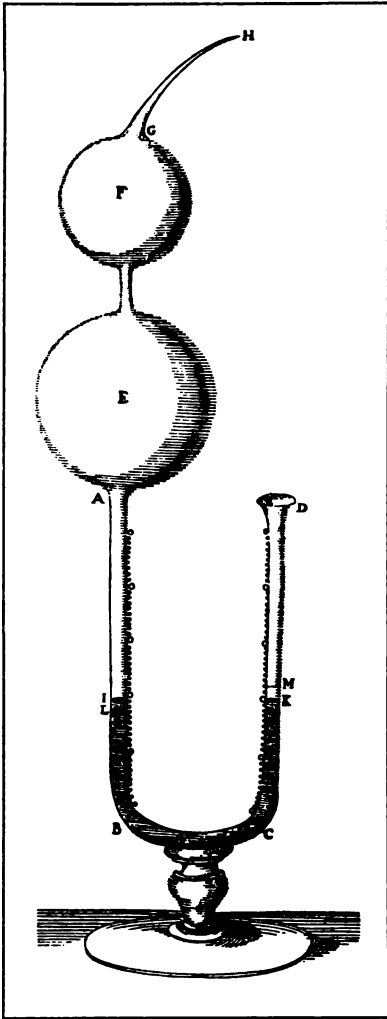

Fig. III. Saggi, side 69, fig. 1.

fang, da begge med et lignende skruelåg lukkes inde i beholderen, og det er kendt, at luft ved enhver lille temperaturforandring meget hurtigt formindsker eller forøger sit omfang, mens vand derimod er ret langsomt til at størkne til is og ikke størkner til is ved enhver afkøling.

(1) Dette forsøg belyser lufttrykkets indflydelse på en kviksølvstjle. Opstillingen er vist i fig. I: I en glasbeholder AB med et åbent næb CD nedhældes kviksølv. Et glasrør EF, der er lukket ved E, fyldes helt med kviksølv og nedsænkes i kviksølvet i AB, så munden E er dækket. Kviksølvet i EF vil nu falde til et niveau I. Beholderen lukkes hermetisk ved A. Et stempel indsættes ved CD og kan nu sammenpresse eller udvide luften i AGH, hvorved kviksølvstjlen hæves, henholdsvis sænkes mellem O og I. – (2) Endnu et forsøg med

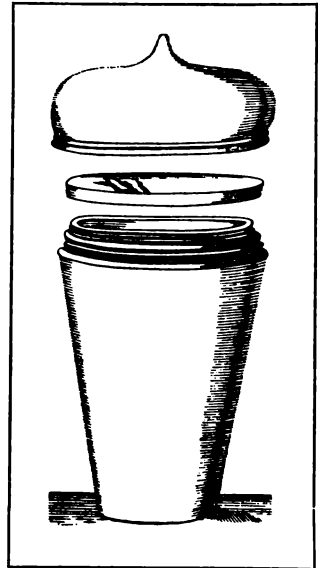

Fig. IV. Saggi, side 130, fig. 1.

lufttryk og kviksølv. Opstillingen ses i fig. II: AB er et 2 alen langt glasrør med et tyndt næb AC. A er fuldstændig lukket, og B kan lukkes totalt med en finger. DE er et tyndere, men lige så langt glasrør, der er lukket ved D og skåret skråt af ved E. Begge rør fyldes med kviksølv, og DE indføres i AB. Med en finger lukkes munden B, rørene vendes om og føres ned i en skål med kviksølv. Kviksølvet i AB/DE vil da falde til $1\frac{1}{4}$ alen (svarende til 1 atm.). Nu lukkes munden AB på ny med en finger, og næbbet AC afbrækkes. Kviksølvet vil da stige i DE, så dette bliver fyldt, eftersom der stadig er fri forbindelse mellem AB og DE. – (3) Opstillingen med dette forsøg med lufttryk ses i fig. III: Et glasrør bøjes i U-form og gradinddeles. Munden D er åben, mens der over A anbringes en eller flere glasbobler, hvoraf den øverste forsynes med et åbent næb GH. Kviksølv hældes ned ved D, hvorefter kviksølvhøjden vil være den samme i begge grene af U-et. Derpå lukkes næbbet ved H, og apparatet føres op i et højt tårn. Nu vil søjlen ved I falde til L, mens søjlen ved K vil stige tilsvarende, forudsat, at temperaturen er holdt konstant. – (4) Forsøg med frysning af vand, jvf. fig. IV: En sølvbeholder, der kan lukkes med to skruelåg, fyldes med isafkølet vand, lukkes med de to låg og stilles til frysning. Ved åbning vil det inderste låg være brudt igennem, og vandet trængt op til det øverste låg. (Udgiverne takker adjunkt, cand.scient. Lisbeth Dragsted for velvillig assistance vedr. dette og det følgende brev).

E 33. Til kardinal Leopoldo

Pisa, 4. februar 1668

Den bevarede kopi af dette brev bærer foruden en påskrift af Accademia del Cimento, Vincenzo Viviani, en af Stensens nærmeste venner (jvf. E 38, n. 1), overskriften: »Svar på hr. Fabrizio Guastaferris tvivl om de forsøg, han har læst om i *Saggi di naturali esperienze*.«

Indhold: Stensen kommenterer Guastaferris fire indvendinger mod *Saggi*.

PS 1

1. Den første tvivl¹ gælder den luft, der er indesluttet i det apparat, der er beskrevet på figur 5 på side 39, og som går fra sprøjten ind i beholderen og fra denne tilbage i sprøjten, når man trykker sprøjten stempel ind eller trækker det ud: sker det, uden at luften forøges eller formindsker sit rumfang, altså uden at den fortyndes eller sammenpresses? For at forklare denne vanskelighed kan man betragte følgende tre forhold: 1. Rummet inde i apparatet, der opfyldes af tre indbyrdes forskellige stoffer, nemlig indesluttet luft, kviksølv og et stof, der endnu ikke kendes godt, men som kaldes tomrum af de grunde, der anføres side 28;² dette stof passerer ud og ind gennem apparatets stof efter omstændighederne. 2. Rummet uden for apparatet, i hvilket rum den ydre luft findes. 3. Apparatet selv, der tjener til afgrænsning mellem de to rum, i hvilken afgrænsning alle dele er ubevægelige, undtagen stemplets bund, afbildet ved linjen AB, der kan bevæges ud og ind efter forsøgslederens vilje, dog sådan, at den ydre luft aldrig kommer ind til den indre luft og blandes med denne, eller omvendt. Når stemplet bevæges på denne måde, er det sikkert, at det indre rum forøges lige så meget som stemplet trækkes ud, samtidig med at det ydre rum formindskes lige så meget, og at omvendt, når stemplet trykkes ind,

formindskes det indre rum tilsvarende, og det ydre rum forøges lige så meget.

Der er stadig tvivl om, hvorvidt det, der passerer gennem apparatets substans fra det ene rum til det andet, går ind i alle tre stoffer inde i apparatet eller to af dem eller kun et enkelt. Det er sikkert, at når man trækker sprøjtens stempel ud, og beholderens substans overalt modstår den ydre luft i lige grad, så burde det, der presses ind imod hele beholderens overflade, trænge ind og i lige grad forøge rumfanget af alle de tre stoffer, der findes i apparatet. Men ligesom det menes, at kviksølvet i kraft af sine deles vægt ikke lader noget komme ind gennem de dele af apparatet, som det rører ved, således forekommer det også at stemme med de naturlige erfaringer, at det må være gennem de dele af apparatet, der berøres af den indesluttede luft eller af tomrummet, at der trænger noget ind fra den ydre luft. Jeg vil dog ikke fastslå noget uden et forsøg, som kunne gøres med det samme apparat, ved at sprøjtens cylinder fik samme grundflade som tomrummets cylinder. Blot vil jeg sige, at ved brugen af dette apparat udøves der ikke først og fremmest tvang mod den luft, der er indesluttet i beholderen, som hr. Guastaferris siger, men mod det stof, der endnu ikke kendes godt, og som passerer gennem apparatets substans. Og selv om man ville hævde, at tvangen blev udøvet mod det omtalte stof ved hjælp af andre legemer, i hvis porer det indeholdes ligesom vand i en svamp, må man sige, at når stemplet trækkes ud, udøves der en påvirkning mod den ydre luft, og når det trykkes ind, udøves der en påvirkning både mod den indre luft og mod kviksølvet. Jeg ved ikke, om denne indre luft, når den på den ene side møder modstanden fra kviksølvet og på den anden trykkes af stemplet, fortrænges så meget, at det er tilstrækkeligt til at få kviksølvet til at vige, uden at luften først undergår en ny sammenpresning.

2. For at tilfredsstille den anden tvivl er det tilstrækkeligt at gøre opmærksom på, at mens rørene er 2 alen høje, kommer tomrummet, der opstår i dem begge, førend næbbet brækkes af, ikke op på $\frac{3}{4}$ alen, idet kviksølvets niveau i rørene må stå i $\frac{1}{4}$ alen over kviksølvet i den beholder, som enden af rørene er stukket ned i. Deraf ses det, at når næbbet så brækkes af, kan der ikke mangle kviksølv i det ydre rør til at fylde tomrummet på $\frac{3}{4}$ alen i det indre rør, når det ydre rør blot har en så stor indvendig tykkelse, at det indre rummes deri, som det siges i beskrivelsen. Jeg ved nok, at der kan forekomme tilfælde, hvor tomrummet i det indre rør ikke ville fyldes helt; nemlig hvis det ydre rørs grundflade kun var dobbelt så stor som det indre rørs, det vil sige, at kviksølvet op til en vis højde i det ydre rør havde samme rumfang som kviksølvet op til samme

højde i det indre rør; i dette tilfælde skulle $\frac{1}{2}$ alen kviksølv udfylde et tomrum på $\frac{3}{4}$ alen. Men det ville ikke berøre hovedformålet med forsøget, der, som det fremgår af ovenstående, ikke er at fylde hele tomrummet i det indre rør, men at undersøge, om væskeerne synker ned, når luftens tryk fjernes, og om det stiger op igen, når lufttrykket kommer tilbage. Da der så fandtes rør med et sådant indbyrdes forhold, at det medførte, at det indre rør blev helt fyldt, ville man også angive dette særtilfælde.

3. Den tredje tvivl gælder, hvorfor man lader så megen luft være indesluttet i apparaterne på side 69, idet det hævdes, at en lille mængde giver lige så stor virkning som en stor, ja umådelig mængde. Dette argument ville være gyldigt, hvis luften i kuglerne stod i forbindelse med luften udenfor, skønt det af Dem fremsættes i alt for almindelige vendinger og ikke forekommer mig at være rigtigt, medmindre det drejer sig om mængder af en væske i samme højde og samme niveau. Men når næbbet er lukket, gælder argumentet ikke mere, fordi den luft, der er indesluttet, ikke har nogen forbindelse med luften udenfor, uden ved det endnu ukendte stof, der passerer ud og ind gennem apparatets substans og gør, hvad det kan for at holde den indesluttede luft i samme grad af udvidelse som luften uden om apparatet. Ganske vist bliver kviksølvet, når næbbet er lukket, stående på³ det niveau, hvor det stod, før næbbet blev lukket; men det sker ikke, fordi den lille luftmængde, der er indesluttet i kuglerne, i sig selv har lige så stor indvirkning på kviksølvet som hele søjlen af fri luft, men fordi den har samme grad af udvidelse som den ydre luft, og kraften af det tomrum, der lukker den inde, træder i stedet for vægten af den luft, der befandt sig oven over den og trykkede den sammen, mens beholderen endnu var åben, på en sådan måde, at man kan sige, at den indesluttede lufts udvidelsesgrad sammen med modstanden i det kar, der lukker den inde, har lige så stor indvirkning på kviksølvet på den ene side, som hele luften ovenover har det på den anden side. Deraf ses det, at når beholderen bæres op på tårnets top, og den indesluttede luft udvider sig for så meget som muligt at tilnærme sig den udvidelsesgrad, som den ydre luft har, og ikke finder andet i apparatet, der giver efter, end kviksølvet, så er det sikkert, 1. at denne luftudvidelse trykker kviksølvet lige så meget ned, som luftens rumfang forøges, 2. at jo højere den indesluttede luft blæses op, des mere udvider den sig, og des mindre vejer den søjle af fri luft, der skulle modstå dens forøgelse, 3. at jo mere luft der er indesluttet i beholderen, des vanskeligere er dens udvidelse.

4. Den fjerde tvivl gælder, hvorfor, på figur 1 på side 130, bruddet på det andet låg snarere tilskrives vandets udvidelse end en fortætning af den luft, der er indesluttet mellem de to låg, idet luft ændres førend vand af

varme og kulde. Som svar skal gælde betragtningen af det hermetisk forseglede termometer, hvor luftmængden udvider sig i kulde og sammenpresses i varme. Deraf ser man, at luft ændres af varme og kulde efter hvad stedet, hvor den er indesluttet, giver den lov til, hvad man ikke kan sige om vand, der viser stor voldsomhed ved ændringen.

(1) Jvf. E 32 med noter for en præsentation af forsøgene i *Saggi* og Guastaferris tvivl. – (2) Akademiet udelukkede ikke ved brug af ordet vacuum, at der måske befandt sig lette stoffer som ild, lys og æter, men anvender dog af praktiske hensyn ordet 'tomt'. – (3) Ordret: under.

E 34. Til kardinal Leopoldo

Pisa, 4. februar 1668

Indhold: Stensen udtaler sig om noget algeskæg, som kardinalen har sendt ham, og vedlægger sine kommentarer til Guastaferris indvendinger mod *Saggi*. KP-PS 1

Deres Højhed, højærværdigste herre!¹

Mutolino² havde god grund til at undres, da han i algeskægget, som De, høje og højærværdige herre, sendte mig, troede at erkende en dyreskikkelse, med hoved, ryg, fødder og hale, behåret over det hele som en puddelhund. Sådan viser naturen også i sine mindste ting mærkelige og underfulde billeder. Hvad er uanseligere end en alge? Og dog finder man i den træk og aftegninger af dyr. Det ville være en kostelig spøg af en maler, om alrunemennesker med algehunde og heste af andre planter foranstaltede en jagt på dyr med lignende træk i en skov af mennesker, som endnu ikke helt er forvandlet til træer.

De har gjort vel i, høje og højærværdigste herre, at sende mig det hele som en spøg uden at forlange forklaring derover, da sligt ville have sat mig i stor forlegenhed. Jeg kan kun fastslå det ene, at de dele, der ser ud som hår, er overgemte bladrester fra tidligere år, således som man ser det på palmens stamme. Man kan yderligere på de endnu vedhængende blade iagttage en linje mellem den del af bladene, som fældes, og den anden, som forbliver, som om naturen havde bestemt hårmængden, hvormed den lader stammen beklædes, til at aftegne et behåret dyr.

Da en af mine venner i Rom havde sendt mig nogle indvendinger fremsat af hr. Guastaferris mod eksperimenterne i *Saggi di naturali esperienze*,³ har jeg tilladt mig i det ringe mål, jeg har kunnet forstå det, at svare derpå,⁴ men, da jeg, samtidig med at tilfredsstille en vens ønsker, ikke ville risikere at mishage en velynder, anså jeg det for nødvendigt, før jeg beslutter mig til at sende mit svar til Rom, at sætte Dem, høje højærværdigste Herre, ind i sagen for også heri at kunne rette mig efter Deres befalinger.

Den tillid, jeg har til Deres godhed, høje og højærværdigste herre, er

årsag til mit sene svar, da jeg for ikke at øve tvang mod ånden, så længe min upasselighed varede ved, snarere har tilbragt den sidste tid med adspredelser end med ordentlige studier, hvorved det værste onde syntes mig, at det ikke ledsagedes af et andet onde, af hvilket jeg kunne slutte mig til den egentlige sygdomsårsag. For nu ikke længere at kede Dem, høje og højærværdigste herre, bøjer jeg mig i ærefrygt, idet jeg ydmygt kysser sømmen af Deres klædning. Deres, høje og højærværdigste herre, ydmygste, mest hengivne og taknemmeligste tjener

Niels Stensen.

Pisa, den 4. februar 1668.

(1) Om Leopoldo de' Medici, jvf. E 22, n. 3. – (2) Mutolino er antagelig et pseudonym for matematikeren og anatomen Giovanni Alfonso Borelli (1608–1679), der havde været et af Cimento-akademiets mest fremtrædende medlemmer. I 1667 forlod han Toscana for at slå sig ned i Messina. – (3) Jvf. E 32. – (4) E 33.

E 35. Til Jan Swammerdam

Livorno, 18. marts 1668

Indhold: Stensen ser frem til Swammerdams og van Hornes undersøgelser af kønsorganerne og beklager, at han ikke havde kendt sin tidligere lærers resultater, førend han skrev sin afhandling.

LBM L

Min bedste ven!¹

Jeg ser med stor forventning frem til den berømte hr. van Hornes² og dine observationer angående kønsorganerne, og jeg tager det langt fra ilde op, at min lærer og ven kommer mig i forkøbet – ja, jeg vil på det helligste forsikre, at hvis det var blevet mig bekendt i tide, så ville jeg ikke blot have nævnt ham, men jeg ville have lovet at offentliggøre hans observationer samme sted som mine egne.³

(1) Om Swammerdam se E 11, n. 4. Han havde i 1666/67 udsendt sine *Observationes anatomicae selectiores*, og brevet her er medtaget i hans værk om livmoderen: *Miraculum naturae sive mulieres fabrica*, Leiden 1672. – (2) Stensens og Swammerdams lærer ved universitetet i Leiden, jvf. E 1, n. 5. Hans *Prodromus de partibus generationes* udkom 1666. – (3) Stensen havde som tillæg til sin *Elementorum myologiae specimen* udgivet *Historia dissecti piscis ex canum genere*, hvor han specielt havde fokuseret på kønsorganerne hos en hun-haj.

E 35a. Til Raffaello Maffei

Firenze, 18. april 1668

(Kilde: *Indice*, 294)

Indhold: Stensen takker kommandanten for fæstningen Volterra for hans hjælpsomhed ved et besøg og sender ham sin seneste bog.

PS I

Deres Højvelbårenhed, min herre!¹

Jeg takker Deres Højvelbårenhed for den ære De beviste mig og for den ulejlighed De pålagde hr. Ludovico² ved at lade ham føre mig rundt og vise mig seværdighederne i Volterra. Jeg sender Dem et eksemplar af min bog,³ der er trykt her i Firenze; da jeg ikke har noget eksemplar af den jeg lod trykke i Leiden,⁴ og heller ikke af den der er trykt i København,⁵ beder jeg Dem tilgive mig, at jeg ikke kan tjene Dem med dem. Jeg beder Dem om Deres fortsatte gunst og undertegner mig stedse som

Deres Højvelbårenheds
ydmygste og hengivneste tjener
Niels Stensen

Firenze, 18. april 1668.

Jeg sender min ærbødige hilsen til Deres søn, hr. Ludovico, og jeg beder Dem om ved lejlighed at overbringe min tak til hr. Cavalcanti⁶ for de beviser, han har givet mig på sin gunst.

(1) Raffaello Maffei (1605-1673) var kommandant for fæstningen Volterra og ansvarlig for de nærliggende saltgruber. Foruden at være forfatter til litterære værker har han også beskæftiget sig med historie og geologi. – (2) Ludovico Maffei (død 1721), der senere blev præst. – (3) *Elementorum myologiæ specimen*, der udkom i foråret 1667. – (4) *Observationes Anatomicæ*, Lugd. Batav. 1662. – (5) *De musculis et glandulis*, Hafniæ 1664. – (6) Cavalcanti-familien ejede området Libbiano, der især er kendt for sine borsyreholdige *laguni*.

E 35b. Til Lorenzo Magalotti

Firenze (?), 20. april 1668

(Kilde: Oldenburg, IV, 345)

Lorenzo Magalotti (1637-1712), sekretær for Accademia del Cimento og Niels Stensens ven, fulgte i 1667 storfyrst Cosimo (III) på en rundrejse i Europa. I foråret 1668 kom Magalotti til London, hvor han i marts deltog i møderne i Royal Society. Da dette selskabs sekretær, Henry Oldenburg, ønskede at få oplysninger om et Stensen-forsøg, kom Magalotti til at fungere som mellemmand. I et brev af 9. maj 1668 fra Paris skriver Magalotti bl.a. til Oldenburg: »De må ikke undre Dem, hvis De endnu ikke ser hr. Stensens svar komme, for han har på Hans Højhed Hertugens¹ befaling gjort en rejse til øen Elba og til marsklandet ved Volterra, ikke blot for at iagttage skallerne på land, men også stenbruddene. Han har endda løbet den risiko at blive arresteret af guvernørerne for de spanske havne på Toscanas kyst² som spion for Frankrig, sendt for at optegne fæstningsværkers grundplan.« Herpå følger uddraget af Stensens brev.

Indhold: Stensen beretter om sin rejse og lover en nærmere redegørelse for sit forsøg.

PS I

Jeg vil nu sige Dem, hvordan jeg har tilbragt 24 dage af min færd, og at det, som jeg ser overalt, uden nogen modsigelse tjener til at bekræfte min mening, eller rettere sagt: oldtidens mening, som jeg har forsvaret i min sidste afhandling³ (nemlig om oprindelsen til de muslingskaller, konkylier og glossopetre, der findes i bjergene).⁴ Jeg vil følge Deres opfordring og skrive om det hele til hr. Oldenburg, for hvis korrespondance, som jeg agter uendelig højt, jeg altid vil være Dem meget taknemlig. Det omstridte forsøg⁵ er ganske sikkert; jeg har udført det i Leiden, Paris og Firenze. Jeg ville skrive udførligt til Dem om det uheld, der bevirkede, at forsøget mislykkedes en gang, da jeg ville udføre det her ved hoffet, hvilket var anden gang, men da jeg ikke ved, om dette brev når Dem, vil jeg ikke gå videre, men gemme det til anden, sikrere lejlighed.

(1) Storhertug Ferdinando II af Toscana, jvf. E 22, n. 2. – (2) Spanien sad i det 17. århundrede på store dele af Syditalien og havde herudover også visse besiddelser i den nordlige del, således nogle strækninger langs Toscanas kyst. – (3) *Canis Carchariae dissectum caput*, der blev medtaget i udgivelsen i 1667 efter hovedafhandlingen *Elementorum myologiae specimen*. Heri foretager Stensen en sammenligning mellem nutidige hjattænder og fossile hjattænder, de såkaldte tungestene (glossopetrae) og skitserer nogle tanker om de jordlag, fossilerne er fundet i. – (4) Et centralt problem i tidens fossildiskussion: Hvis fossilerne i virkeligheden stammede fra fortidige havdyr, hvordan kunne de da være at finde højt oppe i bjergene? – (5) Det drejer sig om Stensens ligatur, jvf. nærmere E 35c. Forsøget var beskrevet i *Elementorum myologiae specimen*, men det var ikke lykkedes medlemmerne af Royal Society at eftergøre det efter denne beskrivelse.

E 35c. Til Lorenzo Magalotti

Firenze(?), 18. maj 1668

(Kilde: Oldenburg, IV, 431 f)

Indhold: Stensen giver en nærmere beskrivelse af det forsøg, der siden er blevet kendt som Stensens ligatur. Brevet findes som afskrift i et brev fra Lorenzo Magalotti til Henry Oldenburg, sekretær i Royal Society, dateret Paris, 6. juni 1668. PS I

I år tror jeg slet ikke, jeg rejser fra Firenze, da jeg har lovet Hans Højhed,¹ at jeg, førend jeg tænker på noget andet, afslutter afhandlingen om jordarterne og om de legemer,² der findes i dem, ligesom også nogle forsøg om blodet. Jeg har endnu ikke haft tid til at skrive til hr. Oldenburg,³ fordi jeg har gjort en anden lille rejse til Seravezza og Carrara med henblik på de skaller og de mineraler, som findes i mængde dér.

Angående forsøget kan De være sikker på, at det er ufejlbarligt; det, jeg gør, er at tage en krum nål og med den gå ind i brystkassen ved de nederste ryghvirvler og lade den komme ud igen på den anden side af de samme hvirvler. Jeg binder så en knude på den snor, som jeg ved hjælp af den krumme nål har ladet gå fra den ene side til den anden; og på den

måde, uden at skære dyret op og uden at bruge nogen kniv, ja ofte uden blodsudgydelse, binder jeg pulsåren til hvirvlerne; så snart jeg løsner åren igen, går hunden bort og lever uden at føle noget ubehag. Sådant udføres mit forsøg, som aldrig slår fejl, hvis man ikke kommer til at føre nålen imellem åren og hvirvlerne, hvilket er sket for mig en gang. Angående den slutning jeg drager af dette forsøg, giver jeg den ikke ud for at være sikker, men fremsætter den tvivlende, og samtidig giver jeg grunden til mine tvivl, der, som jeg har sagt på samme sted, kommer af, at jeg ikke har brugt andre måder, hvis sådanne kan bruges, til at opklare den sande årsag til, at bevægelsen hindres af den omtalte binding. Efter pinse vil jeg bruge en dag eller to til disse forsøg, og så vil jeg sende det hele til hr. Justel,⁴ der også er min nære ven, så han kan give det til hr. Oldenburg.

Kometen⁵ er også blevet set af os i Livorno, men kun halen, idet hovedet enten var for nær ved solen eller i det mindste skjult bag nogle store mørke skyer lige over horisonten.

(1) Storhertug Ferdinando II af Toscana. – (2) *Prodromus De solido intra solidum* (Foreløbig meddelelse til en afhandling om faste legemer, der findes naturligt indlejrede i andre faste legemer) blev faktisk færdiggjort i en skitseagtig form i løbet af sommeren 1668. – (3) Jvf. E 35b. – (4) Henri Justel (1620-95), sekretær for Louis XIV. Stensen må have lært ham at kende under sit ophold i Paris 1664/65. Venskabet kendes kun fra denne bemærkning. Justel omtales hyppigt i Ole Borchs dagbog fra Paris, 1663-65. – (5) Denne komet, der blev observeret første gang den 5. marts i Lissabon, var et vældigt diskussionsemne i foråret 1668.

E 36. Til Lavinia Arnolfini

Firenze, udateret (1668?)

(Kilde: OTH I, s. 8-17)

Den 2. november 1667 blev Stensen endeligt overbevist om, at den katolske kirke var den eneste sande kirke, og 7. november konverterede han officielt. Noget klart billede af dette trosskifte har man ikke, men Stensen tillagde selv fru Lavinia Arnolfinis indflydelse stor betydning. Fru Lavinia (1631-1710) var gift med Luccas resident i Toscana, og Stensen traf hende første gang i hendes hjemby i april 1667. Siden besøgte han hende også i familiens palads i Firenze. Fra hans sidste år i Tyskland er bevaret en række breve til »hans kære moder i Jesus Kristus«.

Indhold: Stensen vil hermed opfylde et løfte til fru Lavinia og begrunde sin overgang til katolicismen. Han beskriver sin første tvivl og går nærmere ind i en diskussion af forvandlingen af nadverens brød og vin – et punkt, der overbeviste ham om den katolske læres rigtighed.

KP-PS I

I det sidste brev til Dem¹ fra det hof, hvorved jeg har den ære at tjene, lovede jeg Dem i et brev at forklare Dem de grunde, som havde bevæget mig til at opgive den lutherske tro, som jeg havde været så stærkt knyttet til, og antage den romersk-katolske tro, som jeg tidligere havde afskyet. Jeg har tøvet længe med at opfylde denne min forpligtelse, fordi jeg mente

at måtte forklare Dem alt, hvad der står i forbindelse med en så vigtig sag. En sådan beretning var snarere stof til hele bøger end til et brev, og denne tanke har holdt min pen tilbage længere, end mit løfte og mit ønske ville det. Endelig har jeg besluttet for at være så kortfattet som muligt at begrænse mig til et enkelt afsnit og netop til det punkt, angående hvilket Gud gav mig de første tilskyndelser til oprigtigt at efterforske sandheden af det, han havde åbenbaret for sin kirke, og som vi burde tro med en guddommelig tro, som ikke er underkastet nogen vildfarelse. Da jeg var overbevist om sandheden af det punkt, som jeg vil tale til Dem om, havde jeg ikke mere nogen tvivl om, at jeg var nødt til at opgive den lutherske tro, eftersom en religion, der fejler i et væsentligt punkt af troen, afgjort ikke kan være af Gud, der i sin uendelige visdom ikke kan fejle og således heller ikke i sin ophøjede sanddruhed kan lyve i, hvad han siger, og skuffe os med sine ord. Derfor må nødvendigvis enhver sekt være en opdigting af mennesker, når den strider mod det, som for os fremtræder som åbenbaret af Gud for sin kirke. Og skønt jeg i øjeblikket indskrænker mig til et enkelt punkt, vil det ikke volde vanskeligheder at give begrundelse for andre efter Deres Nådes ønske.

Jeg befandt mig i Livorno, hvor De opholder Dem, på den tid, da man fejrer Kristi Legemsfest,² og da jeg så hostien blive båret i procession gennem byen med så megen pragt, følte jeg følgende tankegang vokse frem i mit indre: Enten er denne hostie et almindeligt stykke brød, og så er de tåber, som viser den en så stor ærbødighed, eller også indeholdes Kristi sande legeme deri, og hvorfor ærer så ikke også jeg den? Da den tanke steg op i min sjæl, kunne jeg på den ene side ikke få mig selv til at tro, at de romersk-katolske, som er en så stor del af den kristne verden, og som har så mange levende ånder og lærde mænd, skulle være bedragne, og på den anden side ville jeg ikke fordømme den tro, som jeg var født og opdraget i; og dog var det nødvendigt at gøre enten det ene eller det andet. Thi der var og er ingen mulighed for at forlige to sætninger, som modsiger hinanden, eller at kunne anse en religion for sand, når den for vild på et så væsentligt punkt af den kristne tro og fik sine tilhængere til at fare vild.

I denne tilstand ankom jeg til Firenze for at blive der nogen tid af hensyn til det italienske sprog, som der skal tales i sin renhed, og senere fortsætte min rejse for at se de øvrige hovedbyer i Italien. For nu at stille tvivlen i min sjæl, som var foruroliget af det omtalte nadvermysterium, anvendte jeg enhver tænkelig omhu på at søge sandheden, overbevist om, at Gud ville oplyse mit sind med sit lys, så at jeg kunne erkende det sande, som jeg søgte med hjertets oprigtighed; skønt den opdragelse i den lutherske tro, jeg havde fået fra min fødsel, gjorde modstand og æggede mig til

modsigelse og til hårdnakket at holde fast ved mine gamle meninger. Jeg var ikke tilfreds med at afhandle dette spørgsmål med lærde mennesker, af hvilke ingen kan nægte, at der findes mange blandt katolikkerne, men jeg ville i fred og ro skaffe mig oplysning om den hellige skrifs oprindelige tekster og de gamle forfattere og det på flere måder og navnlig i et berømt bibliotek³ med meget gamle græske og hebræiske håndskrifter for ikke at stole på de latinske oversættelser uden anden undersøgelse, men at kunne sammenligne dem med de oprindelige tekster i de omtalte to sprog, hvilket jeg var i stand til, fordi jeg allerede tidligere havde studeret dem. Kort sagt, efter den megen kontrolleren og læsen og efter en lang undersøgelse og sammenligning af, hvad jeg læste og hørte, kunne jeg ikke lade være at føle mig overbevist om sandheden, som katolikkerne i virkeligheden be- kender, og om falskheden, i hvilken lutheranerne vildfarne lever. Det samme vil ske med enhver lutheraner, som alvorligt tager sig for at søge det sande, fordi Gud ikke vil undlade at oplyse den, som søger den sande tro med oprigtigt hjerte, således som jeg selv har erfaret ved hans godhed.

Og da den guddommelige tro, som er den, med hvilken man tror i Kristi sande kirke, bør grundlægges på det guddommelige ord, vil jeg vise Deres Nåde, hvorledes jeg på dette grundlag er blevet fast overbevist om tre sandheder, som er de vigtigste med hensyn til nadverens sakramente, som gav mig min første tvivl, således som jeg har fortalt.

Den første er, at i kraft af indstiftelsesordene sker der ved Jesu Kristi vor Herres almagt, han, som indstiftede nadverens sakramente, en egentlig forandring af brødet til Kristi legeme og af vinen til hans blod.

Den anden er, at Kristi legeme ikke blot findes i det konsekreerede brød, når sakramenterne nydes og indtil kommunionen, men også senere og bortset fra den faktiske brug af det; og det samme må man mene om blodet i forhold til den konsekreerede vin, hvor denne så opbevares.

Den tredje er, at det ikke strider mod den hellige skrift eller Guds ord, at nadverens sakramente kun bydes under een skikkelse, nemlig brødets, men at det tværtimod er en meget rimelig skik.

For nu at give en klar fremstilling vil jeg begynde med den første sandhed. Denne er med al mulig klarhed fremsat i Johannesevangeliet i kap. 6, hvor der står følgende som sagt af Kristus vor Herre: »Det brød, jeg vil give, er mit kød, til liv for verden.«⁴ Og længere henne i samme kapitel siger den samme Herre: »Mit kød er sand mad, og mit blod er sand drik.«⁵ Derefter siger Skt. Matthæus, da han omtaler indstiftelsen af dette guddommelige sakramente i kap. 26, følgende: »Mens de nu spiste, tog Jesus et brød, velsignede, brød det og gav sine disciple det og sagde: Tag dette og spis det; dette er mit legeme. Og han tog en kalk og takkede, gav

dem den og sagde: »Drik alle heraf; thi dette er mit blod, pagtsblodet, som udgydes for mange til syndernes forladelse.«⁶ Ligeledes taler Skt. Markus med samme ord i kap. 14: »Og mens de spiste, tog han et brød, velsignede, brød det, gav dem det og sagde: »Tag det; dette er mit legeme«. Og han tog en kalk, takkede og gav dem den, og de drak alle deraf. Og han sagde til dem: Dette er mit blod, pagtsblodet, som udgydes for mange.«⁷ Ligeledes også Skt. Lukas i sit evangeliums 22. kapitel: »Og han tog et brød, takkede og brød det, gav dem det og sagde: »Dette er mit legeme, som gives for jer.« Ligeså tog han også kalken efter aftensmåltidet og sagde: »Denne kalk er den nye pagt ved mit blod, som udgydes for jer.«⁸ Endelig taler apostlen Paulus i det 1. brev til Korinthierne på følgende måde: »Thi fra Herren har jeg modtaget, hvad jeg også har overleveret jer, at Herre Jesus i den nat, da han blev forrådt, tog brød, takkede, brød det og sagde: »Dette er mit legeme, som gives for jer, gør dette til ihukommelse af mig!« Ligeså tog han også kalken efter aftensmåltidet og sagde: »Denne kalk er den nye pagt ved mit blod.«⁹ Og senere tilføjer han: »Derfor, den, der spiser brødet eller drikker herrens kalk på uværdig vis, pådrager sig altså skyld over for Herrens legeme og blod.«¹⁰

På disse så klare tekster i den guddommelige skrift bygger katolikkerne deres lære og usvigelige tro på Jesu Kristi legemes sande nærværelse under brødets skikkelse og hans blods under vinens skikkelse; og andet kan man ikke sige, hvis man ikke vil gøre åbenbar vold på den indlysende klare mening i disse tekster. Dette er det, sakramentererne, zwinglianerne, calvinisterne¹¹ og andre har gjort, de, som har lært, at disse tekster taler metaforisk og figurligt, så at det skal forstås således, at brødet er et billede på Kristi legeme, og vinen på hans blod. Intet menneske, som ikke er forudindtaget, kan tænke sig en sådan mening i disse udsagn, som i sig selv er så klare; og om ikke på anden måde, så viser en sådan forklaring sig at være ganske falsk af det, som siges om legemet: som gives for jer, om blodet: som udgydes for jer, som udgydes for mange, eftersom det ikke var et billede, men Jesu Kristi sande legeme og sande blod, der blev givet og udgydt på korset til menneskeslægtens forløsning og vore synders forladelse. Hvorledes kan man for øvrigt få en sådan forklaring til at stemme med de andre ord hos Skt. Johannes: »Det brød, som jeg vil give, er mit kød til liv for verden, mit kød er sand mad, og mit blod er sand drik?« Hvorledes kunne Herren, hvis man forudsætter den omtalte forklaring, sige, at det brød, som han ville give, er hans kød, og at hans kød og hans blod er sand mad og sand drik, hvis det hele indskrænkede sig til et billede, til et tegn, til et symbol?

På de samme tekster bygger de romersk-katolske den anden sandhed, at

i kraft af konsekrationen ophører brødets og vinens substans at eksistere, og i deres sted kommer under denne skikkelse Jesu Kristi legeme og blod. Om dette punkt har Luther¹² udtalt sig på forskellige måder, som man kan se i hans indbyrdes modstridende skrifter til de kristne i Strasbourg,¹³ til valdenserne¹⁴ og andre. Hans første disciple har lært, og efter dem har efterfølgerne i disses tro lært og troet, at Kristi legeme og blod, når sakramentet nydes, ganske vist er virkeligt til stede, men samtidig også brødets og vinens substans; dette har katolikkerne altid nægtet, og det bevises ganske naturligt af de tekster, som er anført ovenfor; idet det er i overensstemmelse med sund fornuft ikke at anvende spidsfindigheder på Guds ord og fortolke det efter forgodtbefindende, når man kan forstå meningen dermed, men efter dets sande og naturlige betydning. Men hvorledes kan man opfatte Kristi ord i deres reale betydning (idet vi ser bort fra sakramenterernes og deres tilhængeres mystiske og billedlige betydning, som bekæmpes selv af lutheranerne, for ikke at tale om de romersk-katolske), når han siger: »Det brød, som jeg vil give jer, er mit kød; dette er mit legeme, dette er mit blod«; idet han altså talte om det brød, som han havde i hånden, og om den vin, som var i den kalk, han holdt i hånden? Det ville dog være nødvendigt for at tage dette i real betydning, at brødet virkelig var hans legeme, og vinen hans blod; at brødet vedbliver at være brød, og vinen vedbliver at have vinens substans, indser enhver er en umulighed og indeholder en modsigelse. Derfor er den rigtige og naturlige betydning af disse tekster den, som katolikkerne lærer, efter hvilken de føromtalte sætninger i den hellige skrift indeholder den sande og reale forvandling af brødet til Herrens legeme, og vinen til Herrens blod, således at den virkelige betydning er: Dette, som jeg giver eder under skin eller skikkelse af brød, er ikke mere brød, men mit legeme under brødets skikkelse. Og det samme siges om den konsekreerede vin; ligesom ved brylluppet i Kana i Galilæa vandet, som ved Herrens almagt blev forvandlet til vin, ikke mere var samme substans, vand og vin; men det første blev forvandlet til det sidste. Det ville uomtvisteligt være en urimelig fortolkning af disse ord i Lukasevangeliet kap. 7: Blinde se, lamme gå osv., hvis man sagde, at de betød, at de samtidigt var blinde og seende, lamme og genoprejst, så at de kunne gå, medens den sande, naturlige betydning af de anførte ord er: De, som var blinde, er nu ikke mere blinde, men ser, de, som var lamme og halte, er nu ikke mere lamme og halte, men deres legemer er blevet i stand til at gå.

Og denne forståelse, som er anset for sand og rigtig af de romersk-katolske mod sakramenterernes og lignendes og lutheranernes lære, er ikke noget nyt i Kristi Kirke, således som de har påstået, som er imod den

romerske kirke, men den er ældgammel i kirken og fra århundrede til århundrede lige fra det første, i hvilket Jesus Kristus grundlagde den, overleveret os som noget, der var ganske klart og byggede på Guds ord, som det er udtrykt i de ovenanførte tekster, der ikke kan fortolkes rigtigt på nogen anden måde. For ikke at brede mig for vidt vil jeg for Deres Nåde fremføre nogle autoriteter af dem, som har skrevet i de første fem århundreder, lærde mænd, der også af lutheranerne æres som store lærere i Guds kirke. Gennem dem ser vi, at den romerske kirke i ubrudt rækkefølge altid har fulgt og lært den sande tro, som Kristus har lært os, og at dens læresætninger ikke er opfundet af mennesker flere århundreder efter Kirkens grundlæggelse af politiske eller andre motiver og menneskelige planer, som dens modstandere uden grund har foregivet.

Jeg forbigår, hvad der findes i Apostlen Skt. Andreas' martyrakter, som er optegnet af hans disciple, der var til stede ved hans lidelse og død, for at begrænse mig udelukkende til lærerne. I det første århundrede skrev altså Skt. Ignatius,¹⁶ biskop og martyr, Skt. Dionysius areopagiten,¹⁷ som er berømt ved de samme gerninger, begge var samtidige med apostlene.

Den første skriver i sit brev til borgerne i Smyrna om nogle hæretikere, som nægtede, at Kristus havde virkeligt kød, således: De tillader ikke eukaristi og messeoffer, fordi de ikke anerkender, at eukaristien er Frelserens kød, som har lidt for vore synder, og som Faderen har oprejst i sin godhed. I sin bog *De hierarchia Ecclesiae* kap. 3, 3. del taler den anden – foruden at han siger mange ting om dette sakramente – således til det: O, du guddommelige og højhellige sakramente, fjern det dække over tegnes betydning, som er draget hen over dig, og fremtræd klart for os, og fyld vore åndelige øjne med dit lys' særegne og klare glans. En sådan anrøbelse af sakramentet ville være tåbelig, ja ugudelig, hvis det var brød, som var fremstillet af korn, og ikke himmelsk og guddommeligt brød, som er Jesu Kristi legeme.

I det andet århundrede, d. v. s. fra 100 til 200, stod Skt. Justin¹⁸ og Skt. Irenæus¹⁹ i forgrunden. Den første forsikrer i sin apologi i det 2. kapitel henimod slutningen, at den føde, hvormed vi nærer os, d. v. s. brødet, som er helliget ved Guds ord, er Herrens kød, og hans ord lyder: Således er vi også i stand til at sige, at den føde, som ved Guds ords bønner af ham selv er gjort til eukaristien, og hvoraf vort blod og kød næres ved forvandlingen, er den inkarnerede Jesu kød og blod. Den anden siger i 4. bog, kap. 34: Hvorved det står fast for dem, at det brød, som er indviet, er Herrens eget legeme. Således er det begges mening, at denne sætning er sand: Det indviede brød er Herrens legeme; men uden forvandlingen af brødet til Herrens legeme kan den ikke være sand, da det brød, som stadig

er brød, aldrig kan være Herrens legeme, således som vi har sagt ovenfor. Jeg vil ikke gentage dette argument for de følgende autoriteters vedkommende, da jeg anser det for overflødigt, enhver kan se, at de alle slutter sig til forvandlingen, hvis han ikke selv vil gøre sig så blind, at han ikke ser det.

I det tredje århundrede skrev Tertullian²⁰ og Skt. Cyprian.²¹ Den første siger i 4. bog mod Markion om Kristus: Da han har taget brødet, gør han det til sit legeme, idet han siger: Dette er mit legeme. Den anden siger i prædikenen om Herrens nadver: Dette brød, som Herren rakte disciplene, ikke billedligt, men efter sin natur forvandlet ved ordets almagt, er blevet kød.

I det fjerde århundrede skrev Cyrillus fra Jerusalem,²² Ambrosius, biskop af Milano,²³ Skt. Gregor af Nyssa²⁴ og Skt. Gaudens.²⁵ Den første siger i sin mystagogiske katechese 4 således: Engang forvandlede han vand til vin, er han så ikke også værdig til, at vi tror på ham, fordi han forvandler vin til blod? og lidt senere: Under brødets skikkelse gives legemet dig, og under vinens skikkelse gives blodet dig, og længere nede: Han ved dette og anser det for ganske sikkert, at det brød, som vi ser, ikke er brød, selv om også en retskaffen mand mener, at det er brød. Den anden siger i bogen *De mysteriis* i det 9. kapitel om indvielsen af eukaristien: Hvor mange eksempler skal vi bruge for at bevise, at dette ikke er det, som naturen dannede, men det, som velsignelsen indviede, at der er større kraft i velsignelsen end i naturen, fordi også selve naturen forvandles ved velsignelsen? Den tredje skriver i *Oratio magna catechetica* i det 37. kapitel således: Vi tror rettelig, at brødet, som er helliget ved Guds ord, forvandles til Guds ords legeme, og senere: Men disse ting nedlagde han i kraft af velsignelsen i det (nemlig i Herrens legeme), idet han forvandlede naturen i de ting, som ses (nemlig brødet og vinen). Den fjerde skriver i sin anden traktat *De Exodo* som følger: Naturens skaber og herre selv, som af jorden frembringer brød, af brødet atter, fordi han formår det og har lovet det, skaber sit eget legeme, og som af vand frembragte vin, og af vinen skaber sit eget blod.

I det femte århundrede levede og skrev Johannes Chrysostomos,²⁶ Augustin,²⁷ Cyrillus Alexandrinus.²⁸ Den første siger i den 83. Homilie over Matthæus: Det er ikke den menneskelige krafts værker, som fremstilles; vi er kun i tjeneres sted; den, som virkelig helliger dem og forvandler dem, er ham selv. I homilien *De eucharistia in Enceniis*: Ser du brød? Ser du vin? Nej; og det tror du heller ikke. Thi ligesom voks, der holdes hen til ilden, assimileres med denne, så at der ingen substans bliver tilbage, intet overflødigt, således må du også her forestille dig, at mysterierne

fortæres af legemets substans. Den anden siger i den prædiken, som er citeret af Beda over det 10. kapitel i 1. Korinthierbrev: Ikke alt brød, men det, som modtager Kristi velsignelse, bliver til Kristi legeme;²⁸ og i den 28. prædiken *De verbo Domini*: Hvor Kristi ord er fremført, siges der ikke længere brød, men det kaldes legeme. Den tredje siger i brevet til Calosirius: Lad os ikke gyse tilbage for kødet og blodet, som er sat på de hellige altre, Gud stiger ned til vor skrøbelighed og indgyder offergaverne livets kraft og forvandler dem til sit eget sande kød.²⁹

Jeg kunne her opregne for Deres Nåde forfatterne fra hvert af de følgende århundreder, som er ærede i kirken som de lærdeste og samtidig de helligste mennesker; disse har altid talt med samme endrægtighed om det indviede brøds og den indviede vins forvandling til vor Herre Kristi legeme og blod: men for ikke at brede mig mere, så at jeg trætter Dem yderligere med læsningen deraf, vil jeg forbigå det; idet jeg dog er rede til at sende Dem en fortegnelse over deres udtalelser, hvis De ønsker det og forlanger det af mig. Deraf fremgår det, at den ovennævnte forståelse af den hellige skrifts i sig selv ganske klare tekster, som nu findes blandt de romersk-katolske, er den samme, som den altid har været fra begyndelsen, og er uafbrudt gået fra mund til mund i Guds kirke, og det har aldrig nogensinde været en opfindelse eller en forklaring, som skyldes et for-godtbefindende hos nogle enkelte romersk-katolske lærde efter 12 århundreders forløb; men dette er Jesu Kristi tro og vore fædres tro fra de første tider, og den er aldrig afbrudt i Guds kirke. Og hvis en sådan forståelse havde været falsk og kættersk, hvorledes kunne det guddommelige forsyn så nogensinde have tilladt, at alle de hellige fædre var blevet enige om det? Hvorledes skulle det nogensinde være gået til, at den ikke var blevet fordømt på noget af Kirkens generalkoncilier som falsk, som kættersk og kort sagt som fremmed for og i modstrid med den hellige skrift, hvilket vil sige mod Guds ord? Sikkert er det, at generalkoncilierne aldrig nogensinde har næret frygt for de første personligheder i Kirken, når de skulle skelne og dømme mellem den sande og den falske lære, og de har dømt flere meninger som kætterske, der blev hævdede af store biskopper, store patriarker, endskønt de blev beskyttede af kejseres gunst og myndighed, endogså med magt, således som det er velkendt i fjerne århundreders historie; og disse koncilier respekteres og æres endogså af lutheranerne, for ikke at tale om de romersk-katolske. Til disse hører det, som afholdtes i Nikæa i året 325, i Konstantinopel i året 381, i Efesus i 430, i Kalkedon i 450, det andet i Konstantinopel i 553 og det andet i Nikæa 787, for ikke her at nævne alle de andre generalkoncilier i Kirken, som er blevet afholdt senere indtil de seneste tider.

Nu beder jeg Deres Nåde overveje, om man kan nægte en forståelse og forklaring af de hellige tekster, der dog er klare i sig selv, som har været fastholdt i kirken fra det første århundrede, og som er overleveret os uden nogen afbrydelse fra århundrede til århundrede fra de hellige fædre og i en betydning, som er fælles og universel i kirken uden nogen modsigelse, tværtimod med almindelig billigelse og samstemmen; og således forholder det sig med det ovenomtalte emne hos de romersk-katolske. Nu – siger jeg – beder jeg Dem overveje, om den må forkastes som falsk og ikke anerkendes som sand, og om ved sammenligning den modsatte forklaring må anses for at være sand, den, som er opstået i det nærmest foregående århundrede og forkastet af et generalkoncilium som stridende mod den katolske lære, som har været bekendt af Guds kirke i alle århundreder. For mit eget vedkommende mener jeg, at ingen vil opgive en sandhed som denne, hvis han virkelig har vilje til at træffe en lidenskabsløs afgørelse.

Men jeg har opholdt Deres Nåde alt for længe, og for ikke yderligere at besvære Dem vil jeg opsætte behandlingen af mine andre to påstande til mine senere breve.³⁰ Jeg beder Dem og Deres kreds modtage forsikringen om min ærbødighed og har den ære at underskrive mig

Deres Nådes etc.

Niels Stensen

Firenze ...

(1) Ikke bevaret. – (2) Stensen oplevede før sin konversion to Kristi Legemsfester i Italien: Den 24. juni 1666 og den 9. juni 1667. Det lader sig ikke definitivt fastslå, hvilken der her er tale om. – (3) Utvivlsomt det berømte Bibliotheca Laurenziana. – (4) Joh. 6, 51. – (5) Joh. 6, 55. – (6) Mat. 26, 26-8. – (7) Mark. 14, 22-24. – (8) Luk. 22, 19 og 18. – (9) 1. Kor. 11, 23-25. – (10) 1. Kor. 11, 27. – (11) Protestantiske trosretninger fra det 16. århundrede, der opfattede nadveren rent symbolsk. – (12) Martin Luther (1486-1546), grundlægger af lutheranismen. Forskellen i nadveropfattelsen udgjorde et centralt punkt i debatten mellem lutheranere og katolikker. – (13) Brev fra 1524, hvori Luther advarer mod Carlstadts opfattelse af brødet og vinen. – (14) Luthers skrift om tilbedelse af nadveren var stilet til valdenserne – en reformbevægelse inden for kirken, grundlagt 1157, der i det 16. århundrede blev evangelisk-luthersk. – (15) Luk. 7, 22. – (16) Ignatius af Antiochia, martyr fra det 1. århundrede. – (17) Dionysius Areopagita, også martyr. Det skrift, der her tilskrives ham, stammer i virkeligheden fra det 5. århundrede. – (18) Justin (ca. 100-165), græsk apologet, martyr og helgen. – (19) Irenæus, biskop af Lyon i det 2. århundrede. Stensen citerer hans værk *Adv. Haereses*, kap. 18. – (20) Tertullian (ca. 160-220), romersk kirkefader. – (21) Cyprianus (ca. 200-258), romersk prælat. Det omtalte værk er skrevet af Arnold af Bonneval (abbed 1144-56). – (22) Cyrillus af Jerusalem (ca. 313-386). – (23) Ambrosius af Milano (340-97), romersk kirkefader. – (24) Gregor af Nyssa (ca. 335-efter 394). – (25) Gaudens af Brescia (død 410/27). – (26) Johannes Chrysostomos (ca. 344-407), ærkebiskop af Konstantinopel, kirkefader. – (27) Aurelius Augustinus (353-430), biskop af Hippo, den mest bestydningsfulde kirkefader. – (28) Cyrillus af Alexandria (ca. 380-444). – (29) Citat fra Augustins prædiken *In diebus paschatibus*. Omtalen af Beda (engelsk kirkehistoriker, ca. 673-735) er uforståelig. – (30) Disse er ikke kendt.

E 37. Til Kardinal Leopoldo

Rom, 22. december 1668

Stensen var oprindeligt blevet kaldt hjem til Danmark i efteråret 1667 (jvf. E 27), men måtte efter sin konversion lade forespørge, om hjemkaldelsen stadig stod ved magt. I juni 1668 fik han øjensynlig besked om, at en fornyet hjemkaldelse var nært forestående, og i løbet af sommeren gjorde han i hast en foreløbig udgave af sit geologiske hovedværk *De solido intra solidum* færdig. Imidlertid blev han i Toscana nogle måneder endnu og tog, antagelig i begyndelsen af november 1668, til Rom.

Indhold: Stensen takker for kardinalens anbefaling, fortæller om den danske konges glæde over *Saggi* og om sin rejse til Napoli.

KP-PS I

Deres Højhed, højærværdigste herre!¹

Brevet, som De, høje og højærværdigste herre, har medgivet mig til hr. abbed Rospigliosi,² var mig til stor nytte, så vel på grund af den elskværdighed, hvormed Hans Ekscellence, hver gang jeg indfinder mig hos ham, kommer mig i møde, som på grund af den lethed, hvorved jeg gennem Deres fortale har opnået tilladelse til at læse de forskellige slags forbudte bøger. Jeg takker Deres Højhed på det hjerteligste herfor, lige som jeg også takker for den lejlighed, De har givet mig til at vinde min konges velvilje, idet jeg har oversendt ham bogen om forsøgene, som jeg i dette øjemed havde fået af Dem.³ Hr. Scavenius⁴ skriver til mig, at Hans Majestæt meget nådigt har modtaget den nævnte bog, ja, endog beholder begge eksemplarer, da hr. Lange⁵ ikke var til stede, og ingen andre af de tilstedeværende vidste, at det andet eksemplar var bestemt for ham. Gennem hr. abbed Ricci⁶ har jeg, høje og højærværdigste herre, hørt om Deres bekymring i anledning af min rejse til Napoli⁷ og den fare, som i bestemte perioder er forbundet dermed. Jeg vil se, hvor meget der for at kunne bringe klarhed i de nævnte undersøgelser kan øses af de toskanske iagttagelser. Sluttelig vil jeg bede den gode Gud at lade Dem, høje og højærværdigste herre, i den almindelige hellige julefests glæde stige til den højeste lykkes tinde, og jeg forbliver, idet jeg ydmygt kysser det hellige purpur, Deres, høje og højærværdigste herre, ydmygste tjener

Niels Stensen

Rom, den 22. december 1668.

(1) Om Leopoldo de' Medici, jvf. E 22, n. 3. – (2) Felice Rospigliosi (død 1688), præst ved S. Maria Maggiore i Rom, nevø til den daværende pave, Klemens IX. – (3) Jvf. E 30. – (4) Peder Scavenius (1623-1685), professor i retsvidenskab ved Københavns universitet, medlem af den bartholinske familiekreds. Han havde opsynet med etableringen af det nystiftede Kongelige Bibliotek i København. – (5) Om Villum Lange, jvf. E 30, n. 5. – (6) Michel Angelo Ricci (1619-1682), romersk matematiker med nære forbindelser i Toscana. Stensen mødte ham første gang i Rom i maj 1666. – (7) Stensen rejste til Napoli i anden halvdel af november 1668.

*E 38. Til Vincenzo Viviani**Venezia, 20. april 1669*

I januar 1669 var Stensen rejst nordpå over Loreto til Bologna, hvor han gjorde ophold og videre til Venezia.

Indhold: Stensen afventer stadig besked fra Danmark.

KP-PS I

Min herre!¹

Det havde været min hensigt i aften at skrive til Hans Højhed Fyrsten,² da jeg troede at have kunnet afrejse i de sidste dage før påske,³ men da jeg anser det for min pligt at afvente de breve, som muligvis førstkommende torsdag vil nå mig fra mit fædreland, har jeg udskudt mit svar til næste lørdag, for at jeg ikke skal komme til at skrive noget, der måske vil stå i modstrid med, hvad brevene fra Danmark bringer, og således forårsage forvirring. Af denne og af en anden grund, om hvilken jeg i aften ikke vil skrive, beder jeg Dem om at undskylde mig hos grev Molara.⁴

Jeg ved ikke, om jeg har skrevet til Dem, at nogen i de nyeste breve fra Danmark lod mig vide, at jeg atter kunne vente at høre fra Hans Majestæt,⁵ en anden, at hvis nogen lovede mig brev fra kongen, så forstod han ikke hoffets sprog etc. Endnu ser jeg ikke, hvad den gode Gud i så henseende vil, men hvad der end sker, beder jeg Dem også i fremtiden bevare mig Deres velvilje som også mine velynderes og venners gunst. Lev vel!

Venezia, den 20. april 1669.

Niels Stensen

Min herre og højvelbårne beskytter, hr. Vincenzo Viviani, Firenze.

(1) Vincenzo Viviani (1622-1703) var storhertugens matematiker, d.v.s. ingeniør, og en af Stensens nærmeste venner i Toscana. Viviani var ham altid til stor praktisk hjælp, således lå trykningen af *De solido*, der netop udkom her i slutningen af april, helt i Vivianis hænder. – (2) Storhertug Ferdinando II af Toscana, jvf. E 22, n. 2. – (3) Stensen skriver lørdag i påsken. – (4) Bruto della Molara, storhertugens kammerherre, jvf. E 22, n. 6. – (5) Stensen afventer stadig besked fra Danmark, jvf. E 37, indl.

*E 39. Til Ferdinando II**Innsbruck, 12. maj 1669*

Fra Venezia fortsatte Stensen videre til Innsbruck med en introduktionsskrivelse fra storhertug Ferdinando II til søsteren Anna de' Medici (1616-1676), enke efter ærkehertug Ferdinand Karl af Østrig.

Indhold: Stensen takker storhertugen for dennes hjælp

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

De gunstbevisninger, som Deres Højhed har skaffet mig hos den nådige ærkehertuginde, måtte kræve, at jeg gav Dem sådanne beviser på min hengivenhed, som ville svare til så store velgerninger. Men lige så uværdig jeg er til enhver erklæring om velvilje fra Deres Højheds side, lige så

lidt er jeg i stand til at takke Dem sådan som jeg burde. Jeg kan intet andet sige, end at Deres Højheds gavmildhed fremstår som desto mere ædelmodig, jo mindre modtageren fortjener den, og at jeg, så længe jeg lever, vil anråbe den Guddommelige Majestæt om at gengælde Dem den med al ønskelig lykke både for Dem selv og for hele det højbårne Medici-hus. Idet jeg bevidner Dem min dybeste kompliment, er jeg

Deres Højheds ydmygste og
hengivneste tjener
Niels Stensen

Innsbruck, den 12. maj 1669.

E 40. Til Athanasius Kircher

Innsbruck, 12. maj 1669

Indhold: Stensen beder Kircher om en anbefaling til dennes venner i Wien og lader ham tilsende *De solido*.

KP-PS I

Innsbruck, den 12. maj 1669.

Højærværdige pater!¹

Nu kommer jeg og beder Deres Højærværdighed om den tjeneste, De tilbød mig, da jeg i Rom tog afsked med Dem, og da De lovede mig gennem Deres breve at sørge for lejlighed til, at jeg kunne besøge seværdighederne i Wien og på stederne i dens omegn. Tilgiv mig min dristighed, som ikke har sit udspring i andet end Deres venlighed. Jeg har bedt en af mine venner om at sende Deres Højærværdighed et eksemplar af min lille bog.² Jeg beder Dem, hvis De har modtaget den, at have overbærenhed med dens ufuldkommenheder.

I øvrigt beder jeg Dem, hvis jeg under mine studier af de seværdigheder, som min rejse fører mig til, på en eller anden vis kan tjene Dem, da at gøre mig den ære at pålægge mig Deres kommissioner. Jeg anbefaler mig til Deres forbøn og ønsker Dem al sand lykke.

Deres Højærværdigheds hengivne tjener
Niels Stensen

(1) Athanasius Kircher (1602-1680), berømt tysk jesuit og polyhistor, bosat i Rom, hvor han havde sit kendte Museum Kircherianum. – (2) Stensens *De solido* blev i Rom fordelt af kirurgen Giovanni Guglielmo Riva (1627-1677).

E 41. Til Ferdinando II

Innsbruck, juni 1669.

(Kilde: OPH II, s. 227-37)

Ærkehertuginde Anna (jvf. E 39) gjorde alt for at gøre Stensens ophold i Tyrol så udbytterigt som muligt. Udover at støtte hans geologiske interesser overlod hun ham således en spændende vanskabning til dissektion. Hans italienske brev til storhertugen om denne dissektion blev i Thomas Bartholins *Acta medica* bragt i en latinsk oversættelse ved Matthias Moth (c. 1647-1719) med titlen: *Et brev til den højærværdige storhertug af Toscana, Ferdinando II om en kalv med vand i hovedet*. Ærkehertuginde skrev selv til sin broder om Stensens ophold og sendte samtidig hans egenhændige rødkridttegning af kalven til Firenze (se illustration).

Indhold: Stensen giver en detaljeret beskrivelse af dissektionen af det misdannede hoved, diskuterer årsagen til de medfødte misdannelser og opridser betydningen af sine observationer.

MA L

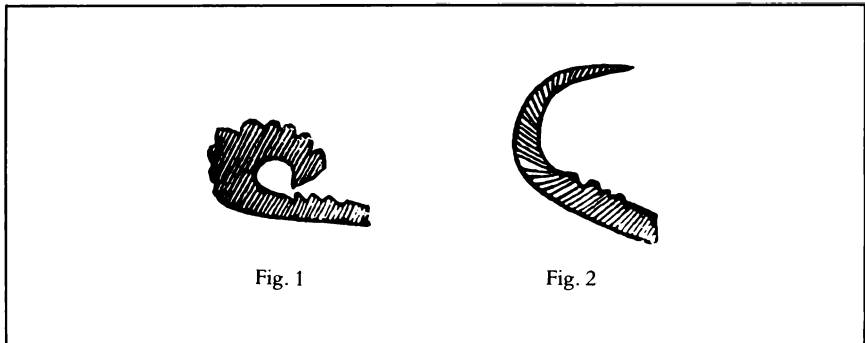
Selv om en hvilkensomhelst forestilling, der har prentet sig fast i en moders hjerne, hos enhver dyreart kan være tilstrækkelig til at ændre enkelthederne i den proces, som bestemmer fosterets dele, opstår en sådan ændring – som tillægges moderens forestillingsevne – dog lejlighedsvis af en sygdom hos fosteret selv. Det er virkelig en temmelig vanskelig sag – for ikke at sige helt umulig – at afgøre, hvilken af disse to årsager, som er den sande forklaring på en vanskabning, især hvis vi skal bedømme den på det ydre, uden at åbne ind til de indre dele, hos et foster, hvis deformitet består i et udseende, der er naturligt hos en anden dyreart. Ligheden tyder på, at der er tale om en virkning af en ting, som ligner den, og der er ingen grund til mistanke om sygdom, eftersom alle dele ser raske ud for os. Jeg ville for min del anse den mand for en sand *Ødipus*,¹ som ved første blik i et sådant tilfælde kunne forklare sagens virkelige sammenhæng, og for øjnene af alle og enhver bevise, at hans mening var i overensstemmelse med sandheden. I hvert fald indrømmer jeg gerne om mig selv, hvordan jeg, da jeg for nylig så en kalv, der i hovedet lignede en hund – som jo i sit runde hoved har næsebor, der er anbragt på tværs og åbne langs med en midterlinie, hvad enten Naturen eller et kunstigt indgreb har skabt dem sådan – snarere ville have tilskrevet det moderens forestillingsevne end en sygdom; og jeg ville ikke så let være nået til erkendelse af min fejltagelse, hvis ikke den højfornemme ærkehertuginde, som havde tilkaldt mig for at jeg skulle se denne vanskabning, havde givet mig mulighed for at åbne den. Men da under dissektionen ikke alene årsagerne til at hovedet var vanskabt, men også en mærkværdig og usædvanlig opbygning af hjernen

Stensens egen tegning af kalvehovedet, rødkridt (Firenze, Archivio di Stato).

kunne konstateres, mente den højfornemme ærkehertuginde ikke, at det ville være nogen dårlig ide, om jeg nedskrev en beretning om disse ting, nøjagtig som de var blevet opdaget, og sendte den til Dem. Det vil jeg tage fat på i det følgende.

Ligesom det i det foreliggende tilfælde var både det opsvulmede hoved og revnen i næseborene, der bevirkede den ydre deformitet, afsløredes også to usædvanlige fænomener, da kraniet var fjernet. Der var nemlig en stor mængde vand i hjernen, og der var en svulst under kraniet ved næseborenes rod. Vandet havde salt smag og rødlig farve, ligesom det er normalt for alle vandagtige blodvæsker, der har været tilbageholdt i dyrs indre hulrum i nogen tid. Det vejede fire pund.² Væsken havde i den grad ødelagt hjernens hulrum, at man måtte bruge en hel del tid på at lede efter hjernen inde i selve hjernen. Kraniet havde stor lighed med et tomt græskar. Jeg var netop begyndt at fæste lid til de historier, jeg tidligere ikke havde troet på – at der var blevet fundet mennesker uden hjerne – da jeg under adskillelsen af de indre hinder fra kraniet mærkede et legeme inde i dem, der var tykkere, end hvad der kunne svare til én hinde alene. I dette legeme ville jeg dog ikke havde fundet frem til hjernens dele, hvis ikke jeg i denne sag havde haft de demonstrationer af hjernen, som min lærer, den berømte læge Sylvius,³ ofte havde foretaget i Holland under min tilstedeværelse, som vejvisere på den så vanskelige færd.

Men for nu at klargøre beskrivelsen af en abnorm tilstand i et organ, hvis normale tilstand ikke endnu er tilstrækkelig klarlagt, vil det være hensigtsmæssigt først at angive de dele, jeg vil komme ind på i denne hjerne, og at give dem⁴ navne, som jeg finder velegnede til alles forståelse. Hjernen er altså delt i fire dele, hvoraf den ene er en slags grundlag for de øvrige, og derfor har navn af: basis.⁵ Oven over denne er der forrest på siderne anbragt to dele. Disse udgør anden og tredie del af hjernen og kaldes: sidehjerne.⁶ Den fjerde del bliver almindeligvis betegnet: lillehjernen,⁷ men eftersom den er fæstet til basen bagved hjernens sidedele, betegnes den også: hjernens bageste del. På basens øverste flade ses fire par forhøjninger, der afløser hinanden. Dem kalder jeg: første, andet,⁸ tredie og fjerde forhøjningspar,⁹ idet jeg begynder fra forreste del af basen. Videre findes der to kirtler i hjernen, hvoraf den ene normalt bliver kaldt: den kogleformede,¹⁰ men af mig betegnes: den øverste, p.g.a. dens plads oven over basen, mens den anden, andetsteds kaldet: slimkirtlen,¹¹ p.g.a. sin placering under basen kaldes: den nedre kirtel. Endelig er der i hjernen fire hulrum,¹² som dog ikke er andet end forskellige dele af ét og samme rum. De første to kaldes: siderummene,¹³ udfra deres placering på siderne. Den tredie hulning¹⁴ er anbragt i basen. Den fjerde strækker sig mellem

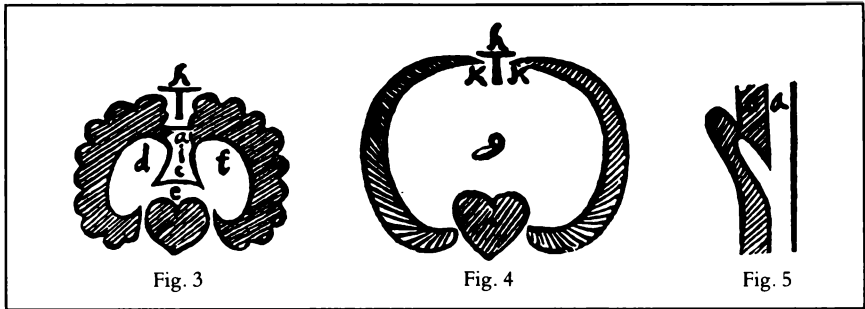

basen og den bageste del af hjernen. Den hinde – af de gamle medicinere kaldet *dura mater* – som overalt er fæstet til kraniet temmelig dybt inde, vil jeg kalde: den tykke hinde. Den anden, som direkte beklæder hjerne-massen og kaldes: *pia mater*, vil jeg kalde: den spinkle hinde. Fordoblingen af den tykke hinde, som oppefra trænger ind imellem hjernens sidedele, kaldes: *seglen*,¹⁵ p.g.a. dens form, som ligner en segl. Jeg vil altså anvende disse ord i forklaringen af dette sjældne tilfælde, for at min beretning her også kan forstås af folk, der er uden erfaring inden for denne videnskab; og på de steder, hvor ord ikke er tilstrækkelige til forklaring, vil de pågældende ting blive udtrykt ved tegninger.

Men nu tilbage til det, som jeg kom fra. Hele den voksende vandmængdes udbredelse til hjernens sidedele og deres tilstødende dele havde haft sin virkning, og det på følgende måde:

Sidedelene var, skønt de normalt burde være bøjet indad med deres spidser henover det andet forhøjningspar (fig. 1), fuldstændigt rettet ud (fig. 2). Skønt de midt på burde støde sammen ved de deles mellemkomst, som man kalder (jfr. fig. 3): (a) det hærdede legeme,¹⁶ (i) det gennemsigtige skillerum¹⁷ og (c) *buen*,¹⁸ var de her fuldstændigt adskilte, således at *seglen* (h), der normalt er placeret uden for hulningen, her strakte sig ud inden for hulningen og forhindrede, at spidserne af hjernens sidedele kunne nå sammen (fig. 4, k-k). Også spidserne af hjernens sidedele, der plejer at være forbundet hele vejen med det andet forhøjningspar, sås her kun på siderne af dem, mens resten var løftet op fra basen og udspændt under kraniet.

Selv om der fra naturens hånd burde være to hulrum i hjernens sidedele (fig. 3, d, t) og derudover den tredje hulning, forstået efter de gamles terminologi (fig. 3, e), var hele dette område åbnet til et eneste hulrum (fig. 4, g).

Hjernemassen i sidedelene, der ellers er temmelig tyk, var her tynd p.g.a. vandpresset, således som det ses på fig. 5, som gengiver dens nøjagtige mål. Og forårsaget af vandenes masse var alle de hjernevindinger i hjernen forsvundet, som normalt fremtræder ret talrige og dybe. Den eneste undtagelse var *Sylvius' spalte*,¹⁹ som dog ikke var dybere, end den ses på fig. 5, hvor (a) angiver den hvide hjernesubstans, (b) den grå.

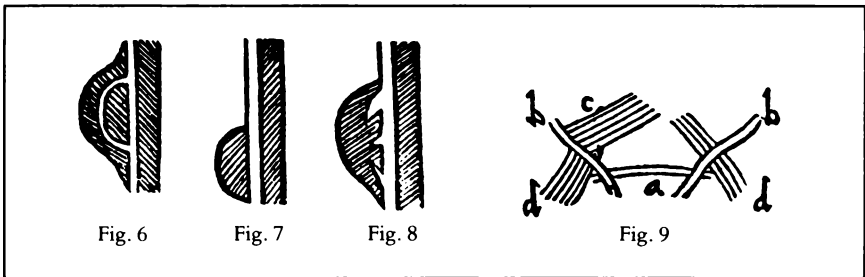
Den spinkle hinde, som burde ligge inde mellem sidedelene og basis for at danne den hinde i deres hulrum, som er fuld af vener og kirtler og kaldes: choroid-nettet,²⁰ lå udstrakt midt i vandet og var foroven fæstet til seglen, men forneden til grænseområdet mellem andet og tredje forhøjningspar.

Men den del af den spinkle hinde, som ved sin øvre del burde føres skråt tilbage, vendte her henimod den forreste del, således at den vene i seglen, som man kalder: den fjerde blodåre²¹ sammen med venerne fra den spinkle hinde dannede en meget tydelig vinkel, skønt den normalt plejer at danne en ret linie.

Den øvre kirtel, hvis fod²² burde være forenet med hjernens basis på det sted, hvor andet og tredje forhøjningspar støder sammen, berørte her slet ikke nogen del af hjernen, men svømmende i vand klæbede den med den bageste del af sin overflade til den forreste del af ydersiden af den spinkle hinde, som jo lå udbredt der, som jeg sagde ovenfor, på det sted, hvor de to vener²³ forenes for sammen at danne den vene, som kaldes den fjerde blodåre i seglen. Den forreste del af ydersiden på denne kirtel lå fuldstændigt fri – og var ikke dækket af den del af den spinkle hinde, som plejer at ligne en sæk dér foran. Selv om spidsen af kirtlen burde vende bagud, vendte den fremad. I foden af den var der en meget synlig hulning, fra hvis sider nogle striber af den grå substans gik nedad på langs ad den spinkle hinde, én på hver side.

Dette var altså de ændringer, som den vandmængde, der udspilede hjernens sidehulrum, havde forvoldt i selve hjernen. Men der var også

andet i samme hjerne, der var værd at overveje, men hvis sande forklaring ikke er let at finde, da jeg ikke mindes nogen sinde overhovedet at have set eller læst om noget lignende.

Oven over den hvide og fiberholdige hjernesubstans på indersiden af hjernens sidedele sad der nogle små knyster af grå hjernesubstans. Nogle steder var de runde og indbyrdes adskilt som øer, andre steder var de forbundet med hinanden og uregelmæssige i formen. Den største gruppe af disse befandt sig omkring fire fingre langt fra det første forhøjningspar. Da de blev gennemskåret på tværs, viste der sig en række forskellige faconer, som er vist på fig. 6, 7 og 8. Den grå hjernebark, som hele vejen ligger rundt om ydersiden af den hvide substans, bekræfter slående de folks opfattelse, som mener, at den flydende substans, som kommer ind i den hvide substans' trådværk, udskilles inde i den grå substans.

På den højre sidedel mellem den større gruppe af de netop omtalte små bitte knyster og det første forhøjningspar, var der i nærheden af denne gruppe knyster en sådan mængde grå prikker, at de så at sige mindede om huller i en si.

I stedet for tredje forhøjningspar var der kun én forhøjning, udstyret med en hulning, der havde en linse i sig, bag hvilken der var en form for ophøjet kant i halvcirkelform, grålig i farven og forsynet med mange blodkar, som havde et indbyrdes parallelt forløb.

Synsnerverne var finere, end de plejer at være uden for kraniet, og meget tykkere, men mindre hårde omkring nervebanernes krydspunkt²⁴ end sædvanlig.

Desuden var der, hvad der var meget smukt at se på, en mængde hvide tråde, som vises på fig. 9, hvor (a) angiver det hvide bindevæv,²⁵ der går på tværs dér, hvor hjernens tredje hulrum går ned imod den nedre kirtel; (bb) er to hvide tråde anbragt på tværs henover den fiberholdige substans (d), som rager frem mellem andet og tredje forhøjningspar; (c) angiver de mange hvide tråde, som gik fra den nederste del af trådværket (b) skråt ind

mod højre side, oven over den grå substans²⁶ i tredje hulning, lige indtil andet pars venstre forhøjning, hvilken normalt ville være fortsættelsen²⁷ af den højre synsnerve, foldet henover hjernens basis.

Det vil sige: første, andet og fjerde forhøjningspar, den udvidede hjernes substans, som ligger mellem fjerde pars forhøjninger og den midterste masse i den bageste del af hjernen (denne²⁸ var tydeligvis allerede kendt af Galen,²⁹ selv om den næppe er blevet observeret af nogen efter ham), hjernens bageste del, det tredje og fjerde hulrum, nettet af små arterier i den fordoblede tykke hinde, ellers kaldet rete mirabile, og de nerver, der udgik fra selve hjernens basis – alt dette var der intet unormalt ved.

De to ting, som fremfor de øvrige forekom mig værd at undre sig over, var:

1. at vandet til trods for sit kraftige pres, som jo havde udspilet hjernens sidedele, havde ladet andet forhøjningspar stå, således at den grå masse ganske vist lagde sig ind imellem omme bagved, mens det i midten var forbundet ved hjælp af et hvidt tværgående bindevæv. Disse forhøjningspar rives ellers normalt så let fra hinanden, at de stort set aldrig forefindes forenede ved anatomiske demonstrationer.
2. at den nedre kirtel (af de fleste anatomer betragtet som bestemt til at absorbere hjernens blodvæsker) her blev fundet fuldkommen uforandret uden på mindste måde at have undergået forandringer i sin farverigdom eller størrelse eller i den synlige hulning inde i kirtlen, selv om den svømmede i en meget stor mængde blodvæske.

Udvidelsen af hjernens sidehulninger, der kunne rumme fire pund vand, ville ikke kunne finde sted, medmindre kraniets knogler gav sig. Blandt andet havde pandens knogler givet sig temmelig meget under vandpresset, endda således at de buede ud fra siderne udover øjenhulerne, hvorved de forhindrede udsynet, mens de i midten ragede frem og dannede en sådan vinkel med næseborenes knogler, som man på hunde trykker ind med magt, for at få dem til at blive kønnere. Eftersom disse knogler var blevet spilet mere ud, end de var bygget til, kunne de ikke nå sammen højere oppe, og i to fingres bredde ovenover næseborene gabede en spalte midt ned igennem hovedet, helt ubeskyttet af knogler, 18 cm lang, og 6 cm bred, rektangulær i form, skønt den normalt tegner sig rhombeformet hos fostre. Kraniets basis var usædvanligt flad, og hulrummet i den, der var formet til at rumme den nedre kirtel, så ud, som om det var helt fladt, skønt det burde have form som en hestesadel.³⁰

Noget usædvanligt i kraniet (som ikke kunne være forårsaget af vandet) var en spids, der var skarp og høj og havde stor lighed med et penneformet fremspring. Den sad i højre del af kraniet, og ikke alene var den ikke

dækket af nogen del af selve hjernen, men den var ikke engang overtrukket af den tykke hinde.³¹

Hidtil har jeg først og fremmest været optaget af at undersøge de ændringer, der var opstået i hjernen og kraniet som følge af den udskilte vandmængde. Herefter skal der foretages undersøgelser over, hvordan dette vand var beskaffent, hvornår det var begyndt at udspile de omkringliggende dele, og hvorfor det havde angrebet hjernens sidedele mere end resten.

Hvad det første spørgsmål angår, kan vandets farve og smag oplyse os om dets beskaffenhed, at det er samme type vand, som det, der til enhver tid vil trænge ind i hjernens hulrum på sunde dyr, og som kort efter vil drives ud igen af nyt indtrængende vand. Det bør ikke være nogen hindring for denne teori, at de veje, hvoraf dette vand presses ind og ud, endnu ikke kan bestemmes nøjagtigt. Det er sikkert, at noget lignende vand kan findes i hjernens hulninger, nårsomhelst man åbner et kranium, og det er meget righoldigt i fiskehjernener, også når man åbner kraniet, mens de er levende. Det forefindes også hos de øvrige dyrearter, især på det tidspunkt, hvor de endnu ikke har fået deres endelige udseende, ifølge hvad jeg så ofte har erfaret, under dissektionen af kyllinger fra fjerkræ, hundehvalpe, kaninkillinger og andre dyr i fostertilstand. Og der er ikke mangel på veje, som det kunne transporteres derhen ad, man ved blot ikke, hvilken af dem der udfører den omtalte opgave – eller om de allesammen bidrager dertil. Der er ingen mangel på småkirtler i hjernen, som er beregnet til at skille serøse væsker fra blodet. Mange forskere tillægger den grå hjernemasse denne funktion, og selv husker jeg, at der ret ofte omkring den øverste kirtel er blevet fundet lymfekar, som muligvis ligeså ofte har været vandførende kanaler, der er bestemt til at holde hjernens hulninger fugtige. Men at vand, der engang er trængt ind i hjernen, kan finde vej ud igen, vil på ingen måde blive benægtet her, selv om det med rette kan betvivles, om det sker gennem ørernes, næsens, øjnenes og blodvenernes baner eller ad andre veje, som vi ikke kender.

Det er ikke nogen ny teori, at hjernen under særlige febersygdomme udtømmes gennem den kanal,³² som går fra ørerne helt ud til næseborene, og det fortællers om ganske mange, at de efter bestemte former for hovedpine mærker en rigelig strøm af vandagtige væsker komme ud gennem næsen, og at denne undertiden er gullig og snart efter medfører en tydelig lindring af smerterne. Desuden må det forholde sig således, at hvis der fra naturens hånd rummes vand i hjernen, hvilket jeg har vist ovenfor, at der med sikkerhed gør, er det helt nødvendigt, at det kan komme ud igen derfra, ligesom man kan se det ske i enhver anden indre hulning hos dyr.

Men angående det tidspunkt, på hvilket vandet begyndte at udspile hjernens sidehulninger, kan det med sikkerhed fastslås, at efter at dets udgang var lukket, begyndte det vand, som senere kom ind og efterhånden samlede sig, at udvide de omkringliggende dele inden for tidsintervallet, fra dannelsen af hjernens basis og den bageste del var afsluttet, til sidedelene på et senere tidspunkt blev foldet ned over basis, eftersom både basis og den bageste del fandtes uforandrede, ligesom også den vene, der sidder i seglen, var naturligt dannet (den, som hos de gamle kaldes den fjerde blodåre), selv om venerne i den spinkle hinde, der ligger i forlængelse af den anden, venen i seglen, fandtes på den modsatte plads. Dette overbeviser mig om, at både seglen og basis allerede var nået til fuld udvikling, før ansamlingen af de vandlignende væsker fandt sted. For hvis seglen endnu havde været ufærdig og meget sart, ville forløbet af venen heri have fået samme placering som i den spinkle hinde.

For det tredje er det et spørgsmål, hvorfor vandet udspændte sidehulningerne mere end dem i midten, selv om det blev fundet inde i dem alle, og de alle kun danner ét hulrum tilsammen. Ved måling af hulrummene, finder jeg de midterste langt snævrere end siderummene, og af denne grund har siderummene, fordi de er større, også kunnet indtage en langt større mængde vand og er følgelig blevet udsat for et større vandpres. Ved iagttagelse af den hjernemasse, som omslutter de omtalte hulrum, finder jeg, at de midterste hulrum er lavet af en fastere masse end siderummene, for mængden af grå substans viser sig at være større i hjernens siderum end i dens base. Men eftersom hjernemassen overalt let giver efter for et pres, forekommer de forklaringer, jeg her har gennemgået, mig ikke at være tilstrækkelige, hvis de ikke kombineres med de to følgende. Den første er den, at under hjernens dannelse er dens basis og dens bageste del allerede færdigbygget, når siderne endnu er i gang med at vokse ud og endnu ikke har beslaglagt den midterste del af basen; således er det gået til, at da vandmassen begyndte at tage til, er hjernens sidedele, der altså endnu var ufærdige, blevet forhindret i at nå sammen. Den anden forklaring er den, der efter min mening er den vigtigste af alle, nemlig følgende: at vandet har udøvet sin kraft dér, hvor det er stødt på den mindste modstand. De øvrige knogler i kraniet har nemlig et endeløst antal sener, som kommer fra tindingerne og halsens og ryggens muskler, medens pandeknoglerne næsten ingen har, og derfor har de mindre modstandskraft end kraniets øvrige knogler.

Hvis jeg har været lidt for udførlig i mine overvejelser omkring vandet, vil jeg være desto mere kortfattet i beskrivelsen af svulsten.³³ Den var omkring tre fingre lang, halvanden finger bred og én finger dyb og var helt

fyldt med tyk, hvid materie. Den optog så meget plads under kraniet, at den næsten berørte den knogle,³⁴ som synsnerverne danner deres kryds ovenover. Der var dog ikke nogen forbindelse med hjernen, fordi den tykke hinde, der ligger over knoglen, og en anden, der ligger nedenunder, forhindrede det. Intet ydre spor af den hvide materie gav sig til kende, men kun en slags serøs væske trængte frem gennem den åbning, som kunne ses midt mellem øjnene indtil næseborenes rod.

Oprindelsen til denne så dybt liggende svulst er det ikke min hensigt at sige noget bestemt om. Men hvad angår tidspunktet, mener jeg, at den nødvendigvis må være opstået, mens dyret endnu ikke var færdigdannet, hvorved de blodvæsker, der kom ud derindefra, har kunnet forme en kanal på langs ad næseborene, som fik dem til at ligne de spalter, der er i hundes næsebor. Men hvis jeg på dette sted måtte gætte, ville jeg bestemme tidspunktet lidt mere nøjagtigt og sige, at svulsten var blevet dannet, før vandet var kommet ind i hjernen, ja endda at de kanaler, som skulle give vandet afløb, var blevet trykket til og lukket i af svulstens opsvulmning på en sådan måde, at svulsten med sin blodvæske har været årsag til, at en revne i næseborene blev dannet, og at den ved sin svulmen, idet den har afskåret vandet fra sit afløb og tilbageholdt det i hjernen, har givet anledning til en opsvulmning af hovedet. Hvis nogen ønskede at bruge tid på at overveje disse usædvanlige forekomster i hjernen, kunne han sikkert gøre mange iagttagelser, som var meget fordelagtige for den anatomiske viden-skab, såsom bl.a.:

1. At man bør stille spørgsmålstegn ved alle de fortællinger, hvori det siges, at hjernen enten fuldstændigt eller delvist er opløst til vand. Jeg selv ville sandelig have fældet den samme dom om det foreliggende tilfælde, hvis ikke iagttagelser i vort århundrede havde lært mig at finde dele af hjernen, også selv om de slet ikke ligner de rigtige dele.
2. At man også bør stille spørgsmålstegn ved de historier, hvori det fortælles, at en del af hjernen er kommet ud gennem næsen, da der i disse tilfælde kunne have været tale om en svulst som denne.
3. At det ikke er nogen absolut nødvendighed for dyrets sansning og bevægelse, at hjernens sidedele er forenede gennem det hærdede legeme, det gennemsigtige skillerum og buen, eftersom dette dyr jo har levet uden dem i mange uger. Således kan de, som bygger en del af deres lære om hjernen på denne forening af sidedelene, af dette tilfælde tage anledning til at tvivle.
4. At det ikke er absolut nødvendigt, at hulrummene i hjernesubstansen er fuldkommen lukkede, eftersom dette dyr har levet i nogen tid, mens disse har stået åbne.

5. At hjernesubstansen kan tåle at blive presset temmelig meget sammen i sine sidedele og i basen uden nogen fuldstændig ødelæggelse af følesansen og bevægelsesevnen. I dette tilfælde har den nemlig kunnet tåle en så kraftig sammenpresning, at den tykke hinde og selve pandeknoglerne har måttet give efter for dens kraftige pres.
6. At det er meget sandsynligt, at man med tiden vil finde et kar, hvor svulsten sad, som tjener til at lukke hjernens vand ud.

Man kunne udlede mange andre idéer af det foreliggende tilfælde, som angår hjernens substans, opbygning og funktion, f.eks. om spiritus animalis³⁵ og stofudskillelse hos dyr. Men for at jeg ikke skal få Dem til at kede Dem, hvis De får en hel bog i stedet for et brev, vil jeg slå mig til tåls med at have påvist, hvorledes hjernen, selv om den er den ædleste og skrøbeligste del af kroppen, kan klare sig over for selv meget store indgreb, og hvordan lejlighedsvis en uregelmæssighed hos fosteret kan blive årsag til sådanne former for misdannelser, som man mente skyldtes en forestilling hos moderen.

Innsbruck, juni måned 1669.

(1) Græsk sagnfigur, der reddede Theben ved at gætte Sfinksens gåde. – (2) Den normale mængde liquor cerebro-spinalis er hos et voksent menneske 35 ml i ventriklerne, 25 ml omkring hjernen og 75 ml i spinalkanalen. – (3) François de le Boë Sylvius, jvf. E 1, n. 4. – (4) *eamque* rettet til *eaque*. – (5) Hjernestammen. – (6) Hemisfærerne. – (7) Cerebellum. – (8) Genuculum mediale/laterale af corpora geniculata? – (9) Colliculus superior/inferior af corpora quadrigemina. – (10) Corpus pineale. – (11) Hypofysen (glandula pituitaria). – (12) Ventriklerne. – (13) Sideventriklerne. – (14) Tredie ventrikel. – (5) Falx. – (16) Corpus callosum. – (17) Septum pellucidum. – (18) Fornix. – (19) Fissura cerebri lateralis [Sylvii] – (20) Plexus choroideus. – (21) Sinus rectus. – (22) Stilken af corpus pineale. – (23) Sinus sagittalis inferior + vena cerebri magna [Galen]. – (24) Chiasma opticum. – (25) Commisura cerebri anterior. – (26) Thalamus? – (27) Tractus opticus. – (28) Brachium conjunctivae, jvf. J. Wi-berg: *Hjærneanatomen hos Galen og Ali Abbas*, København 1913, s. 16, n. 3. – (29) Jvf. E 14, n. 4. – (30) Sella turcica. – (31) *tecta* og *obducta* (*parte*) læses på H. D. Schepelerns forslag *tectus* og *obductus* (*apex*). – (32) Tuba auditiva. – (33) Craniopharyngeom? – (34) Sulcus chiasmatis ossis sphenoidalis. – (35) Ifølge den klassiske opfattelse det »noget« i hjernen, der satte et væsen i stand til at tænke, opfatte og bevæge sig. – (Udgiverne takker læge, dr. med. Troels Kardel for velvillig assistance med dette brev).

E 42. Fra J. G. Volckamer

Udateret (Nürnberg, juli 1669?)

Johan Georg Volckamer (1616-1693), var læge og videnskabsmand og det betydeligste medlem af det Nürnbergske Collegium medicum. Såvel dette brev som E 44 viser, at Stensen i sommeren 1669 på vej fra Innsbruck til Wien havde et kortere ophold i Nürnberg.

Indhold: Volckamer glæder sig til at høre fra Stensen og mindes med glæde Stensens besøg og hans dissektion af et lam.

Højædle Stensen!

Når du, ført af de rejsendes nådige skytsånder er ankommet til det sted, hvortil du besluttede at rejse, ville det, tro mig, være mig velkomment at modtage efterretning herom. Imidlertid har jeg stadig tænkt på dig og følt mig vidunderligt grebet af den overordentlige velvilje, som du viste mine kolleger og mig, især da vi ikke med tjenester af nogen art kan gengælde den. Herlig er sandelig udforskningen af hemmelighederne i naturen, som så villigt stiller sig til rådighed for sine dyrkere, at den ivrige forsker aldrig mangler, hvad der synes nødvendigt for hans længsels opfyldelse. Anatomien, den ædleste af alle videnskaber, har så ofte løst os en gordisk knude, hvor vi i de skjulte legemsdeles gådefulde og indviklede snoninger ikke så let og kun ved hjælp af denne ariadnetråd¹ kan løsgøre os og vinde os ud. Bestandigt frydes mit sind over foreningen af blodårerne med ductus chyliferus og lymphaticus, som du viste os på et lam.

(1) Den tråd, som Ariadne i følge sagnet gav Theseus, så han kunne finde vej ud af Labyrinten efter at have dræbt Minotaurus.

E 43. Til Ferdinando II

Wien, 3. august 1669

Indhold: Stensen takker for en anvisning på 400 gylden og vil vise sin tak gennem sit arbejde.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Ankommet til Wien fandt jeg Deres Højheds anvisning på 400 gylden. Den overordentlig ærefulde gave var mig en så meget større glæde, som jeg ikke havde forudset den. Da jeg ikke ved, hvorledes jeg ellers skal tilkendegive min skyldige tak, vil jeg umage mig for, så godt jeg kan, ved hjælp af den at føre mine påbegyndte arbejder videre, og skulle det ikke lykkes mig at gøre dem fuldkomne, så vil jeg i det mindste gøre dem på en sådan måde, at det vil være indlysende for enhver, med hvilken højmodighed Deres Nåde har bidraget til deres afslutning, hvormed jeg med min ydmygste kompliment nedbeder fra himmelen al den tilfredshed og storhed, som Deres Højhed kunne ønske.

Deres Højheds ydmygste tjener
Niels Stensen.

Wien, den 3. august 1669.

E 44. Til J. G. Volckamer

Wien, 14. august 1669

Indhold: Stensen takker for den venlighed, han har mødt i Nürnberg, og fortæller, at han i hast rejser videre til Ungarn.

KP-PS 1

Højtærede herre!¹

De gunstbevisninger, som i Nürnberg blev mig til del fra Deres side, højtærede herre, og fra Deres venners side, var så værdifulde og ledsaget af så stor venlighed, at jeg ikke ved, hvorledes jeg nogen sinde skal kunne takke Dem tilbørligt derfor. Af den årsag vil jeg da heller ikke opholde Dem med ceremonielle ord, så meget mindre, som jeg står i begreb med – ved den lejlighed, som grevinde Zrinyi² og hendes lille datters afrejse til Transsylvanien byder mig – i dag at drage til Schemnitz.³ Jeg beder Dem, højtærede herre, at bringe min ydmygste hilsen til den meget ærede hr. Nizzer,⁴ hvem jeg efter min tilbagekomst fra rejsen ikke vil forsømme at bringe min mest hengivne tak for hans anbefalingsskrivelse til hr. Vienckler,⁵ som viser mig enhver imødekommenhed. Jeg har også været hos hr. Fabricius,⁶ som modtog mig overordentlig venligt; men som sagt, denne hovedkulds rejse tillader mig ikke at skrive. Jeg beder Dem herved, højtærede herre, at hilse alle dem, hvis venskab De har skaffet mig, og tro mig, at jeg af et oprigtigt hjerte er

Deres, min højtærede herres, ydmygste
og mest hengivne tjener
Niels Stensen

Wien, 14. august 1669.

(1) Jvf. E 42. – (2) Grevinde Katharina Zrinyi (død 1673) var på vej til sit gods Murany i det nuværende Slovakiet sammen med datteren Aurora Veronika for siden af deltage i den polske kong Michaels kroning i Krakow den 29. september. – (3) Schemnitz (på slovakisk Banská Stiaavnica) var i det 17. århundrede den betydeligste mineby i Ungarn, som Slovakiet dengang var en del af, især kendt for sin sølvproduktion. – (4) Antagelig et medlem af familien Nützel fra Nürnberg. – (5) Vel Benedetto Winckler, en nürnbergsk kunstner, som Cosimo III siden korresponderede med. – (6) Georg Fabricius, der var broder til nürnberglægen Septimus Andreas Fabricius (1641-1705), og som var agent for forskellige fyrster og lande i Wien.

E 45. Til Marcello Malpighi

Wien, 27. oktober 1669

Marcello Malpighi (1628-1694) var en af sin tids største naturforskere med sine banebrydende resultater ikke mindst inden for planteanatomi og embryologi. Han var læge og havde haft stilling dels i Pisa, dels i Messina, mens han i de år, Stensen kendte ham, virkede i Bologna. Stensen og Malpighi havde første gang truffet hinanden ved en middag i Rom i foråret 1666, og først på året 1669 havde Stensen opholdt sig en tid hos Malpighi, inden han drog videre nordpå.

Indhold: Stensen takker Malpighi for brev og fortæller om sit udbytte af rejsen til Slovakiet.

KP-PS 1

Deres højvelbårne, højtærede herre!

Da jeg den 12. oktober kom tilbage fra min rejse til Ungarn,¹ forefandt jeg i Wien Deres Højvelbårenheds elskværdige brev af 17. september. Jeg er meget bedrøvet over at læse om de besværligheder, en opblussen af Deres feber har beredt Dem. Måtte Vorherre nu give Dem god helse, da vi anser vor kunst for så ufuldkommen, at vi kun kan vente lidet af den. Beretningen om Mongibellos brand² turde være interessant ligesom også bogen om væsken.³ Deres Højvelbårenhed ville vise mig en særlig godhed, om De ville sende mig et uddrag af Deres vigtigste iagttagelser.

Min rejse til bjergværkerne har tilfredsstillet mig meget, ikke blot på grund af nye iagttagelser – de var kun få – men fordi jeg med egne øjne har set de ting, som man ved læsning af forfattere over metallerne vanskeligt forstår. Jeg har dog iagttaget noget til bekræftelse af min opfattelse af forandringerne i jorden, nemlig, at der samme steds findes mod horisonten skråt stillede klippelag, som selvforståeligt aldrig af naturen kan være aflejret i denne stilling. Det forekommer mig ikke mere tvivisomt, at guld- og sølvårenerne og forgreningerne kun er en udfyldning af rummene mellem spalterne i klippemassen. Jeg håbede at kunne have sluttet min vandringsfærd nu i høst; men jeg er med mine foretagender lige så dybt indviklet i arbejde, som jeg var hos Deres Højvelbårenhed; jeg er lige ved at lade tanken om at vende tilbage til mit fædreland falde.⁴ Hvis jeg på en eller anden måde kan være Dem til nytte i Holland, kunne De som hidtil sende breve til Hr. Druyvestein.⁵ Med et håndkys til de herrer Montanara,⁶ Fracassati,⁷ Buonfigliuolo⁸ forbliver jeg af hele mit hjerte Deres Højvelbårenheds mest hengivne tjener og oprigtigste ven

Niels Stensen.

Wien, 27. oktober 1669.

Hans Højvelbårenhed, hr. doktor Malpighi, Bologna.

(1) Stensens rejse gik til de store minebyer i det nuværende Slovakiet, jvf. E 44. – (2) Mongibello var den populære betegnelse for vulkanen Etna, der fra marts til juli 1669 havde sit voldsomste udbrud i historisk tid. – (3) Bogen om væske kan ikke identificeres. – (4) Jvf. E 38. – (5) Johannes Druyvestein var storhertugens boghandler og agent i Venezia. – (6) Gemiano Montanara (1633-87), kendt fysiker, professor i matematik i Bologna. – (7) Carlo Fracassati (død 1673) var indtil 1668 professor i medicin i Pisa og kom derefter til Bologna. – (8) Silvestro Bonfigliuoli (1637-1696), bolognesisk naturvidenskabsmand, der virkede i Rom, Pisa og Firenze.

E 46. Til Johann Georg Greve

Amsterdam, 20. april 1670

Stensen fortsatte sin rejse fra Wien og kom, uvist ad hvilken vej, før årsskiftet 1669/70 til Holland, som han nu genså første gang siden studieårene 1660-63.

Johann Georg Greve (1632-1703) i Utrecht var en betydelig klassisk filolog med en enorm brevvexling.

Indhold: Stensen takker for Greves invitation, som han desværre ikke kan efterkomme.

KP-LBM L

Højtberømte herre!

Intet behageligere kunne times mig og de venner, du nævner, end dit overordentlig venlige brev, så mange beviser for venskab over for os som det indeholdt. Du bevidner, at det lidt, vi her har haft til hensigt at udrette (snarere end hvad vi *har* udrettet), har vundet dit bifald, og du længes meget efter vor ankomst. For at lægge yderligere pres på os, tilbyder du os storsindet dit hus og dine personlige tjenester. Jeg ville hjertelig gerne efterkomme din opfordring. Men dels sætter vi ikke vore præstationer så højt, at vi hengiver os til håbet om, at de skulle kunne svare til din forventning, dels ville det være urigtigt at falde den til byrde, som vi ikke kunne være til nytte. Skulle disse grunde ikke gøre tilstrækkeligt indtryk på dig, så vil mere end nogen undskyldning sygdommen hos en af vore venner, som i meget lidende tilstand befinder sig her i huset, formå det. Var dette ikke tilfældet, da ville intet have været os kærere end at nyde dette højt dannede selskab, hvor venskab og lærdom kappes om sejren. På grund af vort fravær fra byen blev det mig ikke forundt at omfavne den berømte De Maets.¹ Det gør mig ondt, at jeg intet har ved hånden af det, du ønsker. På grund af lange og besværlige omveje på rejsen har jeg nemlig ikke kunnet bringe eet eneste eksemplar af min afhandling² med mig. Om Etnas udbrud og Ragusas ødelæggelse³ har jeg i øvrigt også kun en uklar viden, der støtter sig til samtaler med folk, som jeg tilfældigt har mødt. Hr. Thévenot⁴ og begge Swammerdams⁵ lader dig så vel som hr. de Bruin⁶ hilse. Tør jeg bede dig hilse sidstnævnte og de øvrige venner, du har skaffet mig? Lev vel og bevar mig dit venskab.

Din inderligt hengivne

Niels Stensen

Til hr. Greve, professor i Utrecht.

(1) Carel de Maets (død 1690) fra Utrecht blev netop i 1670 professor i medicin i Leiden. – (2) Velsagtens Stensens *De solido*, der var udkommet i foråret 1669. – (3) To af samtidens store naturkatastrofer: Etnas udbrud marts-juli 1669 og jordskælvet 6. april 1667, der lagde store dele af Ragusa (nu: Dubrovnik) øde. – (4) Melchisédec Thévenot, Stensens velgører i Paris (jvf. E 18, n. 1), opholdt sig i Amsterdam i foråret 1670. – (5) Stensens ven og studiekammerat, Jan Swammerdam (jvf. E 11, n. 4), og dennes fader, apotekeren Jan Jacobsz Swammerdam. – (6) Johannes de Bruin (1620-1675), professor i medicin og naturvidenskab i Utrecht.

E 47. *Fra bankhuset Pestaldini*

Wien, 24. april 1670

Indhold: Bankhuset meddeler Stensen, at storhertugens agent i Venezia kan få udbetalt 40 daler.

KP-PS I

Højtærede herre!

Som svar på Deres højt skattede brev af 20. forrige måned skal jeg¹ meddele Dem, at vi ikke har forsømt at give ordre til Venezia til at udbetale hr. Gruener² de 40 daler, som blev os overdraget. Forsinkelsen ved, at disse penge var udbetalt de herrer Rezzonico og Cernezzi³ og ikke hr. Druyvestein,⁴ som ikke var indført hos hine, er ikke vor skyld. Vi har imidlertid skrevet til ham, at han kan henvende sig til de nævnte herrer Rezzonico og Cernezzi, som efter at have modtaget anvisning straks vil udbetale ham det hele, ligesom han også af denne kan forlange, at han er ham til tjeneste, idet vi med vore komplimenter forbliver Deres Velbårenheds taknemmeligste tjener.

Francesco og Carlo Pestaldini [?]

Wien, 24. april 1670.

Den højtærede herre, hr. Niels Stensen, som Gud, etc., Amsterdam.

(1) Et ellers ukendt bankhus i Wien. – (2) Ukendt. – (3) Et bankierfirma? – (4) Storhertugens agent i Venezia.

E 48. *Til Johann Georg Greve*

Foran Utrechts porte, 8. juni 1670

Indhold: Niels Stensen sender J. G. Greve en hilsen, da han passerer Utrecht på rejsen mod Italien.

KP-LBM I

Berømte mand!¹

Den længe ventede lejlighed til på gennemrejse at hilse på dig i Utrecht kan jeg på ingen måde udnytte, dels fordi timen er ubelejlig, dels fordi en tvingende grund ikke tillader at udskyde fortsættelsen af rejsen. Det sidste brev fra Italien melder, at Hans Højhed Storhertugen er så alvorligt syg,² at der er ringe håb om helbredelse, hvorfor jeg nødes til, så hurtigt som muligt, at ile til Firenze. Lev vel, højtberømte mand, og da det er mig forment personligt at omfavne dig, tillad mig da fra det fjerne at følge dig med vanlig kærlighed. Endnu en gang, lev vel!

Foran Utrechts mure den 8. juni 1670.

Aldeles din Niels Stensen.

Forsøm ikke at hilse vennerne og få dem til at være mig bevågen.

Til den højtberømte hr. Greve, professor i Utrecht.

(1) Om Greve se E 46. – (2) Storhertug Ferdinando II døde efter nogen tids sygdom den 24. maj 1670.

*E 49. Fra Rudolf von Bodenhausen**Rom, 8. juni 167?*

Indhold: I dette brudstykke af et brev beder Rudolf von Bodenhausen Stensen besøge et brev, vil selv hilse Ricci og Del Pozzo og sender Viviani sin tak.

KP-PS I

– – – hvis De med næste lejlighed (om det behager Dem således) kunne sende omtalte brev enten direkte til ham eller i et til mig.¹ Jeg står gerne til Deres tjeneste, når som helst De ønsker det. Hr. abbed Ricci² opholder sig på landet, og når jeg skriver til ham, vil jeg fortælle ham om Deres Velbårenheds tjenester, og det samme vil jeg gøre overfor ridder del Pozzo.³ Hr. Auzout⁴ opholder sig stadig her i Rom og har spurgt efter Deres fysiske og anatomiske skrifter, som Deres Højvelbårenhed ville offentliggøre. Jeg beder Dem ved lejlighed hilse hr. Viviani⁵ og i mit navn takke ham for bogen, som sidst blev trykt,⁶ og som jeg, om Gud vil, regner med ved min tilbagekomst, idet jeg har overladt mit eksemplar til hr. abbed Ricci, for at han kunne imødekomme en anden vens ønske. Måtte Deres Højvelbårenhed ofte som Deres trofaste og gamle ven bære mig med Deres højst velkomne opgaver og indeslutte mig i Deres bønner, samt tillige stedse betragte mig som Deres dybt hengivne og forbundne tjener

Rudolf Christian v. Bodenhausen.

Rom, 8. juni 167[0]⁷

(1) Rudolf von Bodenhausen (død 1698) var en tysk matematiker og naturforsker, som Stensen havde truffet i Rom ved årsskiftet 1668/1669. – (2) Michel Angelo Ricci, jvf. E 37, n. 6. – (3) Grev Filippo del Pozzo (død 1719), kaptajn for kavalleriet i Rom. – (4) Den franske matematiker og astronom Adrien Auzout (jvf. E 12, n. 5), medlem af Académie des sciences, opholdt sig i Italien fra 1668. – (5) Om Viviani, jvf. E 38. – (6) Antagelig Stensens *De solidum intra solidum*, Firenze 1669. – (7) Det sidste ciffer i årstallet kan ikke læses – brevet stammer muligvis fra et senere år.

*E 50. Til Johannes Sylvius**Firenze, 15. juli 1670*

I foråret 1670 var Stensen i Holland blevet involveret i diskussioner omkring sin konversion. Efter at han i juli var vendt tilbage til Firenze, videreførte han polemikken i en række breve, først og fremmest til den calvinistiske præst for den tyske kirke i Amsterdam, Johannes Sylvius (død 1690). Såvel Stensen som Sylvius udgav indlæggen i deres debat i årene efter 1675.

Indhold: Stensen sender Sylvius sin *Examen objectionis* som indledning til en drøftelse pr. brev og følger nogle bemærkninger hertil.

KP-LBM I

Til den berømte hr. Sylvius.

Da en frue, fremtrædende af navn såvel som af stand og af ganske særlig velvilje imod mig, ved min afrejse fra Amsterdam meddelte mig, at det gjorde hende ondt, at jeg ikke før min afrejse havde kunnet føre en mere

udførlig diskussion med dig angående religionen, tilbød jeg hende at gøre skriftligt, hvad den påtrængende rejse ikke tillod mig at udføre i din tilstedeværelse. Jeg gør dette så meget hellere, som jeg af erfaring kender din ånds mådehold under diskussioner, og som jeg nærer det sikre håb, at drøftelsen af et så værdigt og nødvendigt problem, når den fra begge sider foretages i en from hensigt, ikke vil komme til at savne et lykkeligt resultat.

Jeg havde ganske vist foresat mig allerede på rejsen at samle hovedpunkterne for en sådan drøftelse; men vej- og herbergsbesværligheder har ikke tilladt mig at bringe orden på det rige og mangfoldige stof, som i mine overvejelser dagligt frembød sig. Heller ikke efter rejsens fuldendelse råder jeg over så megen ledig tid, at de sædvanlige tjenester og pligter mod velyndere og venner ikke lægger beslag på størstedelen af den. Men for at en sag af så stor betydning ikke ved min skyld skal forsømmes, skal *Examen objectionis*,¹ som I er godt bekendt med, tjene som indledning, indtil jeg har overstået det øvrige. Hvis du imidlertid synes, at jeg har fremstillet sagen anderledes, end den er, beder jeg dig sende denne fremstilling tilbage til mig, ændret efter din bedømmelse. Hvad angår vores sidste samtale, som blev afbrudt af Oseas,² da finder jeg i koncilets³ ord om synden intet, som kunne støde nogen; hvis du tager synd i den forstand, er begær en synd; men hvis du forstår synd anderledes, er begær ikke en synd. Heller ikke den hellige Augustins ord⁴ bereder nogen vanskelighed; hvis vi agter på de omstændigheder, der knytter sig til stedet, tiden og menneskene, opdager vi, at mange modsigelser kun er tilsyneladende. I vores grundprincip findes heller ingen cirkelslutning. Vi siger ikke: Nutidens romerske kirke er den sande Guds kirke, fordi Guds ord siger det, men fordi den sande kirkes kendetegn, som er klarlagt i Guds ord, er i overensstemmelse med den nutidige romerske kirkes kendetegn, som både er tydelige nu og godtgjort gennem historien. Der er heller ingen fare for, at brødrene Walenburgs⁵ metode i bestræbelsen for at svække modstandernes principper og befæste deres egne, skal føre til ateisme. Hvis du nemlig har læst deres bog om den vedvarende bevisførelse for troen gennem vidner, vil du let erkende, at grundsætningerne for vor religion hviler på et solidt fundament. Men menneskelige beviser er forgæves, hvis vi ikke fra Gud har fået nåde til at afdække vildfarelserne i de overleverede meninger, til at erkende sandheden og til at tilslutte os den erkendte sandhed. Denne nåde nedbeder jeg af ganske hjerte over alle. Lev vel!

Skrevet i Firenze, 15. juli 1670.

Niels Stensen

(1) Udkom i redigeret form i Hannover 1678 med titlen: *Examen objectionis circa diversas scripturas sacras ... domino Joanni Sylvio anno 1670 transmissum*. – (2) En i øvrigt ukendt ex-jesuit, som Stensen mødte hos Sylvius, og som de begge lejlighedsvis omtaler. – (3) Tridenterkonciliet, afholdt 1545–63 i Trient. Den katolske kirkes svar på reformationen og det grundlag, hvorpå modreformationen byggede. – (4) Her henvises til Augustin: *Contra epistolam manichæi, quam vocant fundamenti*, kap. 5. – (5) Brødrene Hadrian (død 1669 som hjælpebiskop i Køln) og Peder (død 1675, hjælpebiskop i Mainz, efter broderens død også i Køln), hollændere, oprindeligt calvinister, men konverterede til katolicismen. De arbejdede stærkt på at føre protestanterne tilbage til den katolske kirke, og i 1669 udkom deres *Tractatus generales de controversiis fidei*, som vandt stor udbredelse.

E 51. Til kardinal Leopoldo

Firenze, 22. juli 1670

Indhold: Stensen takker kardinalen for dennes fortsatte bevågenhed og hilser fra Thévenot.

KP-PS 1

Deres Højhed, højærværdigste herre!¹

Vendt tilbage til Firenze erfarer jeg af hr. Vincenzio Viviani² om den velvilje, som De, høje og højærværdige herre, stadigt nærer for mig, idet De mindes mig, Deres uværdige tjener, og yderligere har besørget mig det bekvemme hus, som jeg her nyder godt af,³ og for hvilket jeg siger Dem, høje og højærværdigste herre, ydmygst tak. Det har behaget Hans Højhed, Storhertugen,⁴ at bevilge mig samme pension, som jeg modtog af hans høje fader, hvem Gud skænke sin salighed, for at jeg kan fortsætte mit påbegyndte arbejde på *De solido intra solidum*.⁵ I Amsterdam har jeg tilbragt nogle måneder i hr. Thévenot's⁶ selskab, han anbefaler sig ydmygst til Dem, høje og ærværdigste herre, hvad jeg ligeledes gør, idet jeg i al ydmyghed kysser sømmen af Deres klæder.

Deres, høje og højærværdigste herre,
ydmygst tjener
Niels Stensen.

Firenze, 22. juli 1670.

(1) Om kardinal Leopoldo, jfr. E 22, n. 3. – (2) Om Vincenzio Viviani, jvf. E 38. – (3) Den nye storhertug Cosimo III havde tiltænkt ham et hus på venstre Arnobred, men da dette ikke ville blive ledigt før 1. november, blev han foreløbigt installeret i et komfortabelt logi i det såkaldte Casino di S. Marco, et Medici-palads i Via Cavour. – (4) Cosimo III (1642–1723) efterfulgte sin fader på tronen i maj 1670. – (5) Den afhandling, der var blevet trykt i 1669, var kun en skitse til det egentlige værk. – (6) Om Thévenot, Stensens mæcen i Paris, jvf. E 18, n. 1.

E 52. Fra Buonsignore Spinelli

Firenze, 14. september 16?

Indhold: Spinelli takker Stensen for et brev og en bog.

KP-PS 1

Højtærede herre!

I søndags modtog jeg¹ bogen om lutten tilligemed Deres kærkomne brev, hvilket jeg hidtil ikke har besvaret, fordi jeg var på landet. Vil De til trods herfor modtage disse linjer som tegn på min hengivenhed, idet jeg beder Dem undskylde så megen efterladenhed, og dersom De engang mener, at jeg vil kunne hjælpe Dem i Deres anliggender, beder jeg Dem benytte Dem af mig, hvorved De vil erkende, hvor stærkt mit ønske herom er. Jeg vil i øvrigt ikke trætte Dem og forbliver Deres Højvelbårenheds hengivneste tjener

Buonsignore Spinelli.

Firenze, 14. september.²

(1) Anton Francesco Buonsignore Spinelli (1645-1711), florentinsk patricier. – (2) Brevet her indeholder ingen årsangivelse og kan stamme fra årene 1666-1671 (+1669) eller 1675-76.

E 53. Fra Buonsignore Spinelli

Firenze, 19. september 16?

Indhold: Spinelli sender Stensen to breve til videre ekspedition.

KP-PS 1

Min herre!

Hoslagt sender jeg¹ Dem et brev, som jeg har fået fra Rom fra hr. Heinrich Lindemann² tillige med et andet til hr. Redi,³ De bedes vise mig den tjeneste at give det til ham, idet De hilser ham fra mig og siger ham, at jeg undlader at skrive til ham for ikke at forstyrre ham. Yderligere skriver Hr. Lindemann til mig, at hans købmand i Venezia vil udbetale mig ti doubler, for at jeg kan lade Dem få disse. Så snart de er mig udbetalt, skal jeg underrette Dem derom. I øvrigt er der intet nyt, og jeg slutter for ikke at falde Dem til besvær. Deres Højvelbårenheds hengivneste tjener

Buonsignore Spinelli.

Firenze, 19. september.⁴

Hvis De hører noget nyt om hr. Giacomo,⁵ ville jeg bede Dem meddele mig det, da jeg siden Deres efterretning intet brev har modtaget.

(1) Om Spinelli, jvf. E 52. – (2) Ukendt, formentlig en tysker. – (3) Om Francesco Redi, jvf. E 22. – (4) Årstal ukendt, jvf. E 52, n. 2. – (5) Den mangelfulde datering af dette brev umuliggør en identifikation af hr. Giacomo/Jacob.

E 54. Fra Johannes Sylvius

Amsterdam, 25. september 1670

Indhold: Sylvius svarer på Stensens brev (E50), undrer sig over, at Stensen går så let hen over problemerne, og beder ham overveje visse modsætninger mellem Skriften og den katolske kirke.

LBM L

Amsterdam, 1670, 25. september.

Johannes Sylvius¹ hilser den vidtberømte Niels Stensen.

Vores sidste samtale, du vidtberømte mand, og den nidkærhed du lagde for dagen mod Oseas² for din romerske kirke – en iver, der for mig at se er blind og utøjlet, men ægte romersk – ville let have kunnet overbevise mig om, at du anså mig for at være din religion fremmed og uværdig til brevveksling; så kom dit uventede brev fra Firenze, som blev overbragt mig gennem denne stats mægtige og meget lærde rådsherre. Jeg læste det, og under læsningen af det undrede jeg mig først og fremmest over følgende.

At du, så lærd en mand du er, efter at have draget din fædrene tro i tvivl, har været så lettroende i antagelsen af den romerske (hvilket klart vil fremgå af vedlagte undersøgelse). At du har svoret blind lydighed over for en kirke, som næsten betragter det som sikkert, at der ikke gives noget sikkert, så at du i tvivlsspørgsmål kun kan anse det for guddommeligt, som den romerske kirke fastslår. At du, skønt en ædel debattør, har forladt din post så pludseligt; over for mig er du gået venligt frem, og når du har været trængt op i en krog, har du blot bedt om, at dit mangelfulde forsvar og din svage argumentation ikke skulle føre til fordomme om din romerske kirke. Hvis nogle angreb skulle forberedes, skulle man have sat ind her; og modargumenterne fra Tridentinerkoncilet, Augustin og Walenburgerne³ skulle ikke have været behandlet med så blid hånd. Der er nemlig større vanskeligheder forbundet med dem, end du mener, vidtberømte mand, og et menneske, der ønsker at blive frelst, vil, håber jeg, forstå hvorfor, ud fra det vedlagte. Alligevel tager du næsten ikke hensyn til dette og går blot videre til andre ting. Den sidste grund til min undren over dit brev er denne: At du ikke, mens du var til stede i denne frie stat, tog fat på en undersøgelse af dette værdige og, som du siger, nødvendige spørgsmål, men først på det tidspunkt, da du havde skyldighed og pligter over for mæcener og venner.

Alle disse forhold undrer mig, og en upartisk dommer i denne sag vil let indse, hvorvidt forsømmelser i et så vigtigt spørgsmål bringer dig på anklagebænken, ligesåvel som det indebærer, at mine anstrengelser vil vise sig forgæves. For at du dog ikke skal beklage dig over, at der ikke er blevet ført tilstrækkelige beviser imod dig, og for at du ikke skal kunne overbevise dig selv om, at du over for hele verdens dommer stadig har et

grundlag for undskyldning, så følger her til dig, i stedet for et svar, nogle overvejelser over spørgsmålet »hvem skal man tro?«; heraf vil du forstå – det har jeg fuldt og fast sat mig for –, at det fundament, du har støttet dig på i modtagelsen af den romerske kirkes nadver, er som bygget af siv; endvidere håber jeg, at mine overvejelser vil vise, at din fremstilling af den protestantiske sag i *Examen objectionis*⁴ ikke svarer til protestanternes egen opfattelse.

Skønt de anerkender et menneskes egen fornuft og åndelige påbud som en hjælp og et middel til tro, benægter de dog på det skarpeste, at det skulle være grundlaget for troen. Ordet er hos dem ikke trefoldigt, og de modtager det ikke fra kirken som et grundlag, men som en budbringer. Med hensyn til troen er det så langt fra, at de tror på kirken, så at de snarere ville bandlyse den, der kun tror på grund af kirkens autoritet. Dem, der i trosanliggender støtter sig på mennesker, kalder de med Herrens egne ord (Jeremias 17, 5) »forbandede«. Dem, hvis »frygt for Gud blev tillært efter menneskebud«, råber de ve over med profeten Esajas 29, vers 13 & 14; og de forkynder, at »vismændenes visdom forgår, de kloges klogskab glipper«.

Hvis du ud fra kærlighed til sandhed anser det for nyttigt at føje noget til de overvejelser, jeg har gjort, da venter jeg gerne på svar – forudsat, at du samtidig gør dig klart over for din samvittighed, om du med sikkerhed kan hævde, at den nutidige romerske tro fremgår af den hellige skrift. Hvis det er tilfældet, da beder jeg dig undersøge, hvorledes følgende kan bringes til at stemme overens:

Tilgivelse forekommer uden blodsudgydelse.

»Der opnås ingen tilgivelse, uden at blod bliver udgydt«, Hebr. 9, 22.

Der gives endnu et sonoffer, som skal bringes dagligt.

»Kristus blev ofret én gang«, Hebr. 9, 28.

Jeg tror på syndernes forladelse ifølge trosbekendelsen, og dog bringer jeg hver dag et offer for synderne.

»Og hvor synderne er tilgivet, behøves der ikke mere noget offer for synd«, Hebr. 10, v. 18.

Gode gerninger er i sandhed en forøgelse af nåden, og man gør sig derved fortjent til det evige liv.

»Derfor skete det ved tro, for at det kunne være af nåde, så at forjættelsen kunne stå fast for hele slægten«, Rom. 4, 16, »det skyldes ikke gerninger, så nogen kan rose sig«, Efes. 2, 9.

Maria er formidler (som det står i det Lauretanske litani).⁵

»Der er kun én mellemmand mellem Gud og mennesker«, I. Tim. 2, v. 5.

Du må fremsætte løsningen på disse modsigelser, og du må angive, i hvilken bog af Skriften romerkirkens ovennævnte dogmer kan findes; når du har gjort det, vil jeg på ingen måde afvise at lade vores kontrovers fortsætte. Det vil jeg så meget mindre som jeg – udover til den almægtige treenige Guds ære og til kirkens opbyggelse – føler mig forbundet og forpligtet over for en frue, der i vor by indtager en betydningsfuld position både i kraft af sit navn og sin stand, og som sammen med mig bekymrer sig om din frelse.

Her ville jeg slutte mit brev, hvis ikke det i sagens natur var påkrævet at påminde dig om at undgå den fejl, der er en følge af den, du nu har begået. Du siger i dit brev:

»Nutidens romerske kirke er ikke den sande Guds kirke, fordi Guds ord siger det«, og du tilføjer:

»Det er den sande kirke, fordi kirkens kendetegn, som de er klarlagt i Guds ord, er i overensstemmelse med den nutidige romerske kirkes kendetegn.«

Jeg forbigår, at det sidste aldrig nogensinde vil kunne bevises. Det er en fejltagelse, det er en modsigelse (lad dette være sagt i al mindelighed, jeg er nemlig ikke til sinds at laste dig, hvilket den Højeste ved). Hvis nemlig kirken ikke vil kunne bevise, at den er den sande, førend den har fremdraget den sande kirkes kendetegn af Skriften, og førend den har påvist, at de stemmer overens med dens egne, så vil kirken altså ikke være den sande, førend den har bevist det ud fra Skriften, dvs. førend Skriften har sagt det.

Med alt dette bekræftes de overvejelser, jeg har fremsat over spørgsmålet »hvem skal man tro«, mere og mere, og det står fast, at Skriften alene er det eneste udgangspunkt for troen. At du, ud fra denne Skrift, den eneste ene rettesnor og norm for troen og moralen, sammen med mig skal vedkende dig den ene sande Gud og den Søn, han har sendt, Jesus Kristus, det beder jeg så inderligt om, jeg, der nærer omsorg for dig og alle gode mennesker. Lev vel!

(1) Om Sylvius se E 50. – (2) Jvf. E 50, n. 2. – (3) Jvf. E 50, n. 3, 4, 5. – (4) Vedlagt E 50. – (5) Et litani er en vekselbøn mellem præst og menighed. Det lauretanske litani til Marias ære har navn efter Loreto, den største Mariahelligdom i Italien.

E 55. Til Marcello Malpighi

Firenze, 30. september 1670

Indhold: Stensen bebuder Malpighi en vens besøg og fastslår, at deres venskab er hævet over gensidig mistro.

KP-PS I

Deres Højvelbårenhed, min højtærede herre!¹

Hvis det ikke lykkedes min ven² denne gang at træffe Deres Højvelbårenhed i Bologna, håber han ved sin tilbagevenden i vinterens løb at finde

en gunstigere lejlighed. Hvad Dem selv angår, da holder jeg ikke af, at De over for mig nogen sinde betjener Dem af undskyldninger, da jeg allerede i den grad føler mig overtudet om Deres venskab, at De ikke kunne udføre en handling, om hvis gode motiv jeg tvivlede, selv om De aldrig nogen sinde sagde mig det. Næst Gud forekommer intet i denne verden mig så helligt som sandt venskab, ved hvilket der aldrig må forekomme skygge af mistænksomhed. I nogle dage har jeg været plaget af en vekselsefeber, som jeg imidlertid nu er kommet mig af. Måtte De stadig ønske godt over mig! Hils vennerne! Lev vel! Deres Højvelbårenheds mest hengivne og taknemmeligste tjener

Niels Stensen.

Firenze, 30. september 1670.

(1) Om Malpighi, jvf. E 45. – (2) Antagelig Laurids Foss (1637-1703), der blev immatrikuleret ved universitetet i København i november 1656 (d. v. s. næsten samtidigt med Stensen), tog teologisk eksamen i 1662 og derefter tilbragte de næste ti år på rejser i Europa, hvor han bl. a. læste medicin. I 1670 kom han til Italien, hvor han blev dr. med. i Padua. I vinteren 1670/71 opholdt han sig i Rom, og i marts 1671 tilbragte han et par uger i Bologna hos Malpighi.

E 56. Til Marcello Malpighi

Firenze, 6. december 1670

Indhold: Stensen sender Malpighi nogle bøger.

KP-PS I

Min herre!¹

Efter en seks måneders rejse er endelig de bøger, jeg har bestilt i Holland, og hvoriblandt også Deres om silkeormen, trykt i England,² findes, ankommen. Jeg sender den her til Dem tillige med et eksemplar af hr. Kerckrings.³ Måtte dette lille bevis på et sind, som i alle sager af større vigtighed ønsker at tjene Dem, være Dem til behag og tillige bevare mig Deres gamle venskab. Tro mig, jeg ønsker Dem alt godt og forbliver Deres ven og tjener.

Niels Stensen.

Firenze, 6. december 1670.

(1) Om Malpighi, se E 45. – (2) Malpighi: *De bombyce*, London 1669. Malpighi var medlem af Royal Society, der stod bag udgivelsen. Stensen havde antagelig hørt om forsinkelsen (der kunne betyde fuldstændigt tab) af Malpighis forsendelse og sendte derfor sit eget eksemplar. – (3) Theodor Kerckring: *Spicilegium anatomicum*, Amsterdam 1670. Kerckring (1639-93), der var læge i Amsterdam, havde i sin tid studeret sammen med Stensen, jvf. E 225.

E 57. *Fra Paolo Boccone*

Paris, 26. februar 1671

Paolo Boccone (1633-1704) var en siciliansk botaniker, der ofte tog på rejser i sin søgen efter viden. I hans *Recherches et Observations*, der udkom i Paris i 1671, publicerede han en række videnskabelige breve, deriblandt dette til Stensen, der modtog brev og bog samtidig. I anden udgave, Amsterdam 1674, medtog han også Stensens svar og sin egen tak (E 64 og E 89).

Indhold: Boccone sender Stensen en redegørelse for den sicilianske stjernekorall. KP-HH F

Min herre!

Jeg havde håbet på den lykke at møde Dem enten i Firenze eller i Paris; men jeg må nøjes med at kende Dem, dels af omtale, eftersom Deres navn er på alles læber, dels gennem Deres skrifter, som alle lærde i dag beundrer. Jeg beder Dem unde mig del i Deres velvilje, og De vil skænke mig et gode, som jeg længe har ønsket, og som jeg stadig ivrigere ønsker.

For nogle dage siden sagde hr. Pecorini,¹ som har haft den lykke at være Deres lærling, til mig, at en af de største vanskeligheder, som han mødte under forskningen af naturvidenskabelige emner, var at kende årsagen og oprindelsen til de regulære former, som findes i sten. Jeg tror ligesom han, at det ofte er meget svært at erkende det; imidlertid, hvis man med princippet for regulære former forstår de dele, hvoraf stenene er dannet, og som udgør dem, tror jeg at have fundet noget i den sicilianske stjernekorall, som er forsynet med stråledannede porer af korall, hvoraf jeg sender Dem en undersøgelse for at bevidne Dem den enestående højagtelse, jeg nærer for Deres fortjeneste og for Deres viden. Det kan være, at De selv har gjort den samme iagttagelse og måske mere nøjagtigt end jeg, eftersom De er meget kyndig i naturvidenskabelige studier.

Jeg lægger altså mærke til, at stjernekorallen med dens store stjerneformede mærker ikke er andet end tæt sammenhobning af en uendelighed af små korall-rør eller porer, hvis mellemrum er opfyldte med tuf, sand eller ler; og fordi det midterste i disse rør er svampet og delt i en mængde små regulære, runde, stjerneformede celler, danner det på den måde billedet af en stjerne. De korallignende rør er furede på overfladen og minder stærkt om de havdannelse, som Aldrovandi² kalder *Pseudocorallium album fungosum*, og om dem, som Ferrante Imperati³ benævner *Millepori* og *Madrepori*. Og det er intet under, om stjernekorallen har så mange og så forskellige farver, da sandet, tuffen og leret, som fylder mellemrummene, er snart hvidt, snart askefarvet, snart rødt og afsætter deres farve på korallrørene, som får os til med fryd at betragte den slags sten på grund af deres stjerneformede porer, den store mængde stjerner af samme omrids og samme form, som man altså ser i stjernekorallen.

Jeg sender Dem alle dens dele, tegnet temmelig nøjagtigt, for at De vil

kunne sammenligne med naturens originaler; den samme sten har yderligere forskellige varianter: Der er nogle, som er hårde, nogle mere bløde, og på de hyblæiske bjerge på Sicilien har jeg fundet andre, hvis natur nærmer sig krystallets, og hvor jeg antager, at tuffen, eller sandet, rensat og størknet, har fået krystallets natur, og efter at være trængt ind i tomrummene og selve substansen af koralrørene, næsten har krystalliseret dem. Der findes også af og til nogle, som i høj grad har hårdhed og farve som hvidt marmor, og som modsætning hertil ser man ofte forkalkede rør af en årsag, som jeg i det følgende skal berette om. Dette er en af måderne, på hvilke stjernekorallen dannes. Jeg vil ikke påstå, at naturen ikke på andre måder kan danne sten med disse samme porøse og stråleformede aftegninger, men jeg siger, at indtil nu har jeg ikke fundet anden hypotese, ej heller en sandere og solidere lighed end den, man ser mellem rørene hos den såkaldte *Madrepora* og de regulære, stjerneformede, store rør, som man finder hos den sten, vi for øjeblikket undersøger.

For at få et særegent, præcist kendetegn for denne stjernekorals bygning kunne man lægge mærke til, at »stjernerne« altid er indesluttet i en lille cirkel, udover de allerede beskrevne striber på overfladen af de rør, som stenen er sammensat af. Hvad angår dem, som har meget små stjerneaftegninger og enkelte gange små bølgeformede aftegninger, da vil jeg ikke omtale dem nu, eftersom jeg i dem hverken har fundet rør eller koralleger, som kunne have forbindelse med de små stjerneformede figurer. Disse sidste stjernekoraller er som oftest askefarvede og sjældnere i Italien end andre steder.

Med hensyn til, at nogle stjernekoraller har regulære figurer, for nogles vedkommende med tættere, for andres med større afstand, kan dette komme af, at adskilte koralrør efterhånden har samlet sig med mindre orden og regelmæssighed, og undertiden skyldes det, at hele massen i *Imperatis madrepora* eller *Aldrovandis pseudocorallium album fungosum* af mineraler, fyldt med ler, giver figurerne en mere naturlig indbyrdes orden og en mere eller mindre snæver forbindelse.

Der findes nogle med større figurer og andre med mindre, alt efter de forskellige slags *madreporer*; når man har kløvet deres rør efter vandrette og lodrette linjer, ser man der en forvirring af porer og celler, der ligner den svampede marv i dyrenes knogler. Bygningen af disse celler hidrører fra striber eller fremtrædende furer, som går regelmæssigt i hele længden og langs med det indre af rørene; og således kløvet på langs vil disse striber vise sig at have en slags mellemstykke eller skillevæg på tværs af den samme koralsubstans, som måske tjener både til at standse dem og til at

fordele dem. Hvis dette mellemstykke var hult, ville jeg kalde hver deling en klapp, men den er flad. For at bevise, at min antagelse er sandsynlig, vil jeg sige Dem, at *Imperatis tubularia* eller *alcyonium milesium* ikke er andet end fine, røde rør, størknet med et homogent stof, som har indtaget mellemstykkets plads, og bygningen af dette homogene parti, som man bemærker uden for *tubulariet*, ser man én magen til i midten af de over-skårne rør af *madrepora*. Og for at bemærke den overensstemmelse, som er mellem stjernekorallen og *madrepora* – i bund og grund – må man have en af de største stjernekoraller, som findes på Sicilien, og kløve den på midten. På denne måde tror jeg, man vil kunne finde grunden til andre regelmæssige figurer i andre sten, og fordi alle påvisninger, som øjet kan se, på samme tid bringer megen glæde og forårsager nogen nytte, er det, at jeg har villet udarbejde en yderst nøjagtig undersøgelse af denne sten.

Hvis jeg ikke tager fejl, bliver disse svampede og porøse koralrør snart kaldet *pori coralloides* (koralporer), snart *millepori* (tusindporer), snart *madrepori* (moderporer), snart *junci lapidei* (stensiv), snart *pseudocoralli fungosi* (uægte svampekoraller) og snart *fistulae coralloides* (koralfistler). Deres dannelse nærmer sig stærkt den hvide og røde koral beskrevet af Dioskuri-des.^{3a}

Jeg meddelte denne natur-undersøgelse til den berømte antikvar og maler, hr. Scilla i Messina,⁴ til herrerne Bourdelot,⁵ Denis,⁶ Justel,⁷ d’Huisseau⁸ i Paris og til flere andre forskere inden for det naturvidenskabelige studium; og på den rejse, jeg gjorde gennem Italien for at komme til Frankrig, meddelte jeg den mundtligt til Hans Højhed, Storhertug Ferdinando den Anden af Toscana, glørværdig ihukommelse, og meddelte ligeledes mine resultater til hr. Finch,⁹ den engelske konges resident i Firenze, og til flere andre lærde i byen Pisa, således de herrer Giovanni Batt. Ricciardi,¹⁰ dr. Alessandro Marchetti,¹¹ dr. Luca Terentii¹² og dr. Felice Viali.¹³

Jeg gjorde min erfaring ved et tilfælde, da jeg for min fornøjelse og efter min sædvane søgte efter koraller, havsvampe, muslingskaller, planter og jaspis på stranden i nærheden af byen Sacca; jeg fandt sten med huller i – ligesom celler i en bikube – halvdelen var fyldt med disse koralrør, den anden halvdel var tom, og det var stykker af stjernekorall, i hvilke disse rør var blevet forkalket, dels ved solvarmen, dels af sandet og havets fugtighed, og som havde forladt deres naturlige plads. Og da erkendte jeg, at det var en sammenhobning af koralporer, blandet med ler og med sand.

Jeg beder Dem, min herre, at meddele mig Deres mening om dette emne og at tilføje nogle af Deres lærde og interessante bemærkninger for at sætte disse observationer i stand til at behage fyrster, som elsker de

skønne videnskaber. Jeg beder Dem undskylde min frimodighed og at tro, at jeg med varme og oprigtighed

er Deres ydmyge og meget lydige tjener
Boccone.

(1) Francesco Pecorini var læge og havde fulgt Stensen på dennes rejse i foråret 1669. – (2) Ulisse Aldrovandi (1522-1605), naturforsker og læge i Bologna. Boccone henviser her til *Museum metallicum*, 1648. – (3) Ferrante Imperati, neapolitaner. Levede i slutningen af det 16. århundrede. *Millepori* og *madrepori* omtales i hans *Historia naturalis*, hvor koraller placeres under planter. – (3a) Pedanius Dioskurides (1. årh. e.Kr.) læge, forfatter af antikkens mest berømte farmakologi. – (4) Augustino Scilla (1629-1700), maler og naturforsker fra Messina. Hans geologiske hovedværk udkom som Stensens i 1669, og som Stensen forfægtede han den opfattelse, at forsteninger, der lignede dyr, engang havde været levende dyr. – (5) Pierre Bourdelot (1610-1695), læge og videnskabsmand i Paris, der fra 1641 samlede førende videnskabsmænd til sammenkomster i sit hjem. Også Stensen deltog i sådanne i sit år i Paris 1664/65. – (6) Jean B. Denis (død 1704), professor i Paris og kongelig livlæge. Også denne holdt egne »akademier«. – (7) Henri Justel, jvf. E 35c, n. 4. – (8) Jean d'Huisseau (død før 1690), huguenot, professor i Saumur. – (9) Sir John Finch, engelsk læge og videnskabsmand, der opholdt sig i Toscana i mange år. Fra 1665 var han engelsk resident. – (10) Giovanni Batt. Ricciardi (1623-1686), senere professor i filosofi og retsvidenskab i Pisa. – (11) Alessandro Marchetti (1632-1714), professor i matematik i Pisa. – (12) Luca Terentii (1630-1697), professor i medicin i Pisa. – (13) Felice Viali (1638-1722), professor i medicin i Pisa.

E 58, se E 27b.

E 59. Til Antonio Magliabechi

Udateret, 1671?

Indhold: Stensen beder Magliabechi hjælpe med nogle bøger til en bekendt.

KP-PS I

Min herre!¹

Hr. ridder Sampieri² har, da han ved, at jeg har den ære at kende Dem, bedt mig om at lade Dem se vedlagte bogliste og spørge Dem, om De ved, hvorledes man kan finde disse bøger. Jeg ville selv have gjort Dem min opvartning; men da jeg i anledning af visse breve er forhindret deri, kan jeg i aften ikke nyde den ære. Undskyld min frihed, og bevar mig i Deres gunst, idet jeg er Deres velbårenheds ydmyge tjener.

Niels Stensen

(1) Om Antonio Magliabechi, se E 26, n. 2. – (2) Muligvis en Mario Sampieri, der er kendt som Vivianis ven (om denne, se E 38, n. 1).

*E 60. Til Antonio Magliabechi**Udateret, 1671?**Indhold:* Stensen tilbagesender tre af de bøger, han har lånt, og udbeder sig yderligere to.

KP-PS I

Meget ærede hr. Antonio!¹

Herved tilbagesender jeg Eders Velbårenhed tre af de bøger, som De har lånt mig, og idet jeg takker Dem for Deres venlighed, beder jeg om endnu nogle dage at turde benytte de øvrige. Hvis jeg ikke volder Dem besvær derved, ville jeg bede Dem gøre mig endnu en tjeneste, nemlig at låne mig Ricciolis Geografi² og Vossius's udgave af Pomponius Mela.³ Undskyld den ulejlighed, jeg bereder Dem, og skulle De finde mig egnet til at vise Dem en tjeneste, så råd over mig som over den, der kun ønsker en lejlighed til at lade Dem se og erkende sit taknemmelige sind, hvormed jeg for altid tegner mig som Eders Velbårenheds hengivne og ydmyge tjener

Niels Stensen

(1) Om Magliabechi, se E26, n. 2. – (2) Giovanni Batt. Riccioli, jesuit, lærer i filosofi, teologi og astronomi i Parma og Bologna. Hans geografi udkom i 1661. – (3) Det drejer sig om *Observationes ad Pomponium Melam de situ orbis*, udgivet af Isaak Vossius i 1658. Værket er en latinsproget geografi fra ca. 43 e.v.t.

*E 61, se E 63a.**E 62. Til Cosimo III**Udateret, Milano, sommer 1671**Indhold:* Stensen beskriver et besøg i en grotte ved Gresta og sine iagttagelser her vedrørende dens kulde.

KP-PS I

Da vejrskiftet betog mig ethvert håb om før min afrejse at få vandets frysning at se i grotten oven for Gresta,¹ vendte jeg, for intet at forsømme, efter at jeg havde sendt Deres Højhed mit sidste brev, endnu en gang tilbage til den, tegnede en plan² derover, for så vidt som grundens uregelmæssighed overhovedet lod sig gengive i en plan tegning, og optog nogle tværsnit, idet jeg samtidig tog det ovenfor liggende bjergs bygning i betragtning. Medens jeg i denne hensigt atter afsøger alle grottens dele, lægger jeg i dens dyb mærke til en bestemt vind, hvis forløb, da jeg gik dette efter, klart viste, at kulden, som man føler foran grotten, ikke kommer fra dens is, og at isen ikke danner sig under en kulde, som der i det indre i kraft af, at varmen udefra har koncentreret sig, men under et lufttræk fra meget fjernt liggende hulrum i bjerget, som man kan se fremkomme gennem en spalte, et lufttræk, der er så koldt, at termome-

tret³ straks falder til tretten grader, medens det holdt tretten og en halv grad i vandet på isen, og i luften over det nævnte vand fjorten, når man tæller graderne fra kuglen opad, hvor ellers svares til tre, tre og en halv og fire grader, dersom man ikke medregner de første ti. For at opdage denne kolde vinds opståen er det tilstrækkeligt at tænke på tidspunktet for dens største styrke, nemlig når solen varmer mest, og forholdene ved de dybeste hulrum, som opstår, når man udgraver minegange. Man iagttager da aldrig, hverken sommer eller vinter, anden kulde end hin, som udefra gennem de dybest liggende spalter trænger ind i denne, så at der behøves et koldt stof som vand eller sne på jorden for at frembringe en kold vind, hvis kulde svarer til ophavets. Man kan altså med stor sandsynlighed hævde, at klipperne som på to bjergsider opvarmes af bestandigt solskin, smelter sne- og ismasserne, som fra den forløbne vinter har lejet sig i de gennem spalterne med grotten forbundne hulrum, og at smeltningen har to virkninger, på den ene side at udsende kold luft og på den anden at dække grottens bund med is. Man kan således sige, at vandet i grotten dels fryser formedelst den kolde luft, som blæser hen over det, dels på grund af kulden fra de klipper, som danner dets underlag.

Hvad angår tidspunktet for denne frysningsproces, om det er i begyndelsen af sommeren, eller den strækker sig over den hele store varmeperiode, venter jeg nærmere at kunne bestemme af de iagttagelser, som grev di Castelbarco⁴ er villig til fra måned til måned at lade anstille, og så vil denne Deres Højheds interesse tjene til, at den berømte og gennem så mange århundreder herskende diskussion om antiperistasis⁵ endegyldigt afgøres.

Jeg hører, at en grotte af samme art skal findes oven for Como-søen,⁶ og da jeg allerede er den temmelig nær, og da hr. Bondichi⁷ på enhver mulig måde vil lette mig besigtigelsen af den, idet han selv har tilbudt sig som ledsager, holder jeg det for rigtigt at benytte mig af lejligheden i håb om at kunne berede Deres Højhed større tilfredsstillelse, jo flere iagttagelser jeg gør. Nævnte hr. Bondichi viser mig daglig talløse tjenester, hvad også er tilfældet med grev Alessandro Visconti,⁸ som hver dag sender mig sin vogn, endskønt han indtil nu har været syg; og hr. Manfredo Settala,⁹ som stadig på ny forklarer mig, hvor forpligtet han føler sig over for Deres Højhed. Alle disse mange begunstigelser, som har deres udspring i den godhed, hvormed Deres Højhed anbefaler mig, bevirker, at jeg længes så meget mere efter, at Gud vil give mig fornøden evne til at tjene Deres Højhed i så stor udstrækning, som det er min skyldighed.

Deres ydmygste og taknemmeligste tjener
Niels Stensen.

(1) Grotten ligger nordøst for Gardasøen i nærheden af borgen Gresta (ruin siden 1701). – (2) Planen er ikke bevaret. – (3) Stensen brugte et termometer svarende til Accademia del Cimentos: et lukket glasrør, fyldt med ætylalkohol. Frysepunktet var 13,5°. – (4) Grev Francesco di Castelbarco (1626-1695), ejer af den nærliggende borg. – (5) Udgangspunktet for Stensens undersøgelse var problemet omkring »antiperistasis« – et af Aristoteles beskrevet fænomen, i følge hvilket et legeme skulle reagere mod et udefra kommende anslag, f.eks. med kraftig kulde mod en kraftig varme. Accademia del Cimento akcepterede ikke dette fænomen som årsagsforklaring. – (6) Jvf. E 63. – (7) Francesco Bondichi var uofficiel agent for Firenze i Milano. – (8) Jvf. E 22. – (9) Manfredo Settala (1600-1680) var især kendt for sit museum i Milano, der bl.a. indeholdt mineraler, mikroskoper og tekniske modeller. Stensen omtaler et besøg af Settala i Firenze i afhandlingen *Canis Carchariae*.

E 63. Til Cosimo III

Milano, 19. august 1671

Indhold: Stensen beskriver sit besøg i Moncodeno-grotten og fremsætter sine konklusioner om dens isdannelser og vedlægger nogle skitser af grotten.

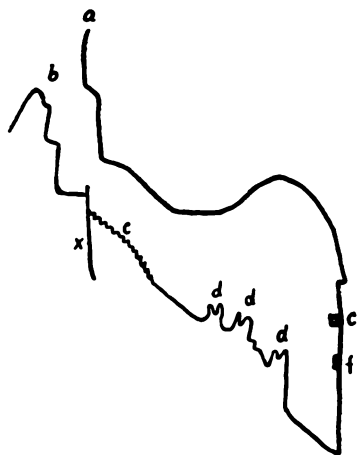
KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Moncodeno-grotten¹ har overtruffet mine dristigste forventninger, idet den har vist mig ejendommeligheder, om hvilke jeg aldrig har læst hos andre forfattere, og som heller ikke på anden vis er faldet mig ind, og fordi mit øje her kunne bekræfte den opfattelse, som grotten oven for Gresta² ad den fornuftige tænknings vej lod mig begribe. De vigtigste ejendommeligheder består i isens dannelse, som er ganske forskellig fra det af mig hidtil sete og i visse henseender så beslægtet med krystallens dannelse, at jeg ikke længere undrer mig over den hyppigt forekommende opfattelse, som har anset krystallen for stivnet is, fordi der ikke blot foreligger en lighed i gennemsigtigheden, men også i formen; på grund af slige tilsyneladelser ville jeg let kunne lade mig bestemme for den opfattelse, hvis ikke to erfaringer havde afholdt mig derfra, den ene af negativ art, eftersom jeg aldrig har hørt, at man har fundet en krystal i nogen af de os bekendte grotter, den anden af positiv, eftersom krystallen også findes på steder, hvor der ikke danner sig is ved årets slutning, ja, endog, hvor is aldrig forekommer.

Men for at vende tilbage til vor grotte, så findes isen der, *dels* i form af søjler i grottens midte, og det på steder, hvor vanddråber bestandigt drypper ned, *dels* på den oven for indgangen liggende lange klippevæg i en sådan mangfoldighed af former, at der gives forskellige arter af inkrusteringer, og dette på steder, hvor fjeldet altid er vådt, *dels* på grottens bund omkring søjlerne. I øvrigt fandt jeg ikke der på grottens bund noget vand, ej heller fandt jeg is på den horisontale flade. Skorperne på klippesiden var, skønt overordentlig fine, fast forbundet med fjeldmassivet, indtil håndens

Profil af grotten på langs

a a. Bjergskrånning vendt mod nord-vest.

b. Grottens munding.

c. Trappetrin dannet i sneen.

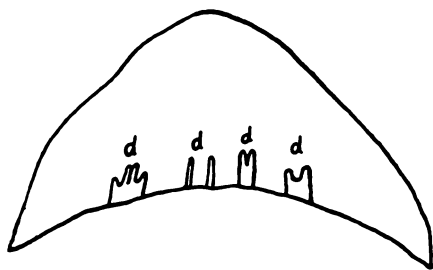
d d d. Issøjler.

e. Små issøjler, der står op fra klippen.

f. Små istapper, der hænger ned fra klippen.

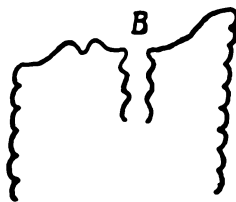
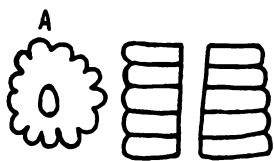
dh. Den bredeste side af en søjle, der er 6 alen høj.

x. Et langt stykke træ, der bruges som trappe, når der ikke er sne ved munden, foreløbig næsten helt dækket af sne, hvorfor hyrderne siger, at der er en meget dyb hule mellem isen og klippen.

Profil af grotten på tværs

d d d d. Issøjler midt i grotten, nogle så tynde som en arm, andre tykkere end et menneske.

eller en flammes varme opløste dem; nogle havde form af ganske små klare dråber, på række med hverandre, andre havde form af små søjler, af hvilke den ene under den anden fortsatte sig i lige linie (ved bogstaverne f og c på den første profilfigur), og alle de, jeg så, var ganske klare og uden den mindste blære, hvilket ellers er sjældent hos is. Søjlerne i midten var også næsten udelukkende dannet af den slags småsøjler, som var grupperet kredsformigt omkring akslen, således at de på søjlernes overflade havde et udseende som en vindrueklase (se de to profilfigurer, den ene på langs,

den anden på tværs af akse). Nogle af disse søjler så ud, som om de langs med akse var gennemboret med et cylinderformet legeme (A), andre var kun hule i den øverste del. På een søjle lignede udhulningen ikke nogen cylinder, men en figur, der syntes sammensat af flere kugler, den ene oven den anden (B). Søjlernes stilling midt i hulen frembyder et ejendommeligt syn (se de to profilfigurer, tegnet på øjemål ved et kertelys, ikke efter en nøjagtig opmåling, da det var farligt at gå på den ujævne is).

Her i grotten var intet lufttræk at mærke sådan som i grotten oven for Gresta, og når jeg, hvor det gjordes muligt, holdt lyseflammen hen til klippespalterne, kunne jeg heller ikke der konstatere nogen bevægelse af flammen; dog rådede her en yderst følelig kulde, så stærk, at mine fødder i løbet af kort tid var stivfrosne; og sneen, om hvilken jeg formoder, at den må findes i omegnen af Gresta-grotten, ligger her i vældige masser ved grottens indgang.

Da jeg var kommet til grotten, udmattet af vandringen langs meget stejle fjeldstyrninger oven for og neden for vejen og af de anstrengende opstigningers besværligheder samt overvældet af så mange nye indtryk, tænkte jeg ikke på at gøre mange iagttagelser, som nu er faldet mig ind, og som jeg måske ville have gjort, om pladsen havde ligget nærmere ved et beboet sted og ikke i et landskab, der mere befærdes af geder og gemser end af mennesker. Men alt i alt tror jeg at have iagttaget så meget i de to grotter ved Gresta og Moncodeno, at man, hvis man dertil føjer nogle forsøg med kunstig is, vil kunne løse forskellige tvivl med hensyn til kulde og varme på underjordiske steder. I det mindste ser jeg, at man nu kan drage følgende slutninger af undersøgelsen af grotten ved Moncodeno:

I: *At det ikke er varmt i grotten, når det er koldt uden for den.* Dette ved jeg ikke blot fra beretninger af egnens erfarne hyrder, som enstemmigt kalder grottens is evig, eller, som de siger, en is, som har været der, siden verden blev til; men jeg slutter det også af sneen, som ikke ville findes derinde, når det er varmt ude, for så vidt det var varmt inde, når det sneede ude.

II. *At isen også dannes der om sommeren;* og ligeledes af to årsager. Den første er beretningen fra de samme hyrder, som i den meget varme tid fører fårene op i disse bjerge. Når de da i den fri natur savner sne, plejer de at tage af isen i grotten, eftersom der på stedet ikke findes andet vand til deres eget og fårenes behov end det, de frembringer af is og sne; de forsikrer, at søjlerne dannes igen, når de er blevet fjernet. Den anden årsag frembyder isens inkrusteringer, som, skønt de er fine, stadig er stærkt forbundne med klippen; på et fugtigt sted ville det være umuligt at ise stenen til, hvis ikke samtidig dennes kulde var tilstrækkelig.

III. *At vandet, som dér fryses til is, ikke flyder rigeligt herind, men så at sige umærkeligt når hertil, idet det snarere føres ind af luften end gennem klippespalter.* Dette skønner man til dels, fordi man med nogle minutters mellemrum hører vanddråber falde, og dels, fordi man på søjlerne bemærker en vækst, som ikke kan hidrøre fra disse dråber, som snarere berører søjlens åbne fordybning, end de bidrager til dens vækst, hvortil der behøves en fugtighed, der lejrer sig symmetrisk omkring søjlen.

IV. *At grottens kulde ikke kommer af den indre kuldens koncentration som følge af den ydre varmes stigning, men af kulden fra den sne, som ligger i indgangens nærhed og således stadig holder grottens inderste dele kolde.*³

På dette sted finder man hverken isskorpe på sneen eller noget, der ligner frossen sne, snarere ligner sneens konsistens den, man om sommeren finder på bjergtinder og andre steder, hvor sneen efterhånden smelter, og det underneden flydende vand baner sig vej til afløb. På samme måde må sneen her, når den smelter og ikke finder afløb, hverken danne vand eller is på overfladen. Således kan det ske i een og samme grotte, at sneen i indgangens nærhed smelter, medens vandet langt fra indgangen fryser til is. På dette emne kastes der lys af hyrderne, som fortæller, at man i de år, hvor der falder sparsomt med sne, ved siden af de trætrin, der tjener som trappe, ser en dyb hulning mellem klippen og isen, og at man, hvis man slynger en sten derind, længe hører dennes rullen. Isen, som man da ser udgøre grottens bund, er den, som de kalder den evige is, fordi den hvert år er der på samme måde, og fordi den, efter deres opfattelse er af en kæmpemæssig udstrækning. Jeg har hørt andre sige, at Lattefloden⁴ optager en del af sit vand gennem smeltningen af den sne, men hvorledes det nu forholder sig hermed, er eet sikkert, at hvis solen den ganske dag med undtagelse af nogle timer om morgenen, skinner på denne bjergskråning, er det intet under, om sneen og isen i trappens nærhed (K) som følge af klippens opvarmning smelter (mellem a og K på den første profil), hvilket bekræftes af den lethed, hvormed man ved hjælp af en lang stok kan støde sneen ved siden af trappen ned, hvilket ikke ville kunne lade sig gøre, hvis vandet under sneen var frosset.

Her lader sig endvidere andre betragtninger anstille, og de hidtil anførte iagttagelser og betragtninger kunne uden tvivl fremstilles bedre ordnet og klarere; men da der umærkeligt er henrundet mere tid ved min brevskrivning, end jeg havde forestillet mig, beder jeg Deres Højhed undskylde, at jeg med denne post hverken kan ordne bedre, hvad jeg allerede har skrevet, eller gå over til at berette om det Pliniske vands opståen og forsvinden⁵ og tørlægningen af den overordentlig rummelige grotte ved vintertide, af hvilken sommeren igennem Lattefloden bryder stormende frem,

samt om andre af søens mærkværdigheder, om hvilke jeg inden længe håber at kunne aflægge en personlig beretning for Deres Højhed, idet jeg tragter efter at benytte den første rejselejlighed til Bologna, som måtte byde sig. En omstændighed ville jeg ikke uden den største utaknemmelighed forbigå, nemlig at anbefale hr. Francesco Bondichi⁶ til Deres Højhed på grund af de tjenester, han viste mig på rejsen til søen, de fortjenester, han har indlagt sig hos disse landskabers besiddere, og den beredvillighed, med hvilken han ved enhver lejlighed har forskaffet mig alle mulige bekvemmeligheder, idet han med lige så megen interesse som venlighed bistod mig under besøgene i de sværest tilgængelige Alpeegne. Hr. kanonikus Settala⁷ anbefaler sig til Deres Højheds protektion, og jeg ønsker Deres Højhed, idet jeg beder Dem holde mig den samme til gode samt at undskyldte en ilfærdig skrifts skavanker, al ønsket tilfredshed og storhed.

Deres Højheds ydmygste og
taknemligste tjener

Niels Stensen

Milano, den 19. august 1671.

(1) Moncodeno-grotten ligger øst for Comosøen i 1600 meters højde. – (2) Jvf. E 62. – (3) Stensen afviser her antiperistasis-forklaringen, jvf. E 62, n. 5. – (4) Flod, der løber ud i Como-søen. Den tager sit udspring i en grotte, hvorfra den strømmer ud med en næsten mælkevid farve. Den løber kun fra marts til oktober/november. – (5) Berømt kilde nord for byen Como, kendt af såvel den ældre som den yngre Plinius og beskrevet af den sidste. – (6) Jvf. E 62, n. 7. – (7) Jvf. E 62, n. 9.

E 63a (=E 61). Til Baruch Spinoza

Udateret. Firenze, efterår 1671

Forbindelsen mellem Niels Stensen og hans samtids vel nok mest betydende filosof, Baruch Spinoza (1632-1677), kendes stort set kun fra dette brev. Spinoza boede 1661-64 i en lille by uden for Leiden, Rijnsburg, hvor han opretholdt livet som en dygtig glassliber, og det må være i denne periode, at Stensen lærte ham at kende. Selve brevet er foranlediget af udgivelsen af Spinozas *Tractatus theologico-politicus*, der skete uden angivelse af forfatternavn i Amsterdam i januar 1670 – på et tidspunkt, hvor Stensen netop var i Holland. Dette værk indeholdt en streng bibelkritik med afvisning af alle mirakler og undere og udløste en sand storm mod forfatteren, hvis identitet ikke kunne holdes skjult. Et svar på Stensens brev kendes ikke. Stensen udgav brevet i Firenze i 1675 under titlen: *Niels Stensens brev til den nye filosofis reformator om den sande filosofi*.

Indhold: Stensen afviser Spinozas sikkerhedsopfattelse, fremhæver, at virkelig sikkerhed kun fås i Guds kirke, og opfordrer filosofen til at studere den katolske kirkes grundlag.

KNUD LARSEN-LBM L

I den bog, som både efter, hvad andre har sagt, og efter, hvad jeg selv af forskellige grunde antager, er forfattet af dig, ser jeg, at du lader alt dreje

sig om den ydre sikkerhed, eller snarere din egen sikkerhed, som efter din mening er dens formål, og dog har du dertil valgt midler, som netop modvirker den ønskede sikkerhed, og ganske forsømt den del af dig, for hvilken denne alene bør tilstræbes. At du har valgt sådanne midler, fremgår af, at medens du søger ydre ro, bringer du alt i forvirring, og medens du stræber at undgå alle farer, udsætter du dig uden nogen nødvendighed for den største fare. Og at du ganske har forsømt den del af dig, som man alene bør tage hensyn til, viser sig i, at du tillader alle at mene og sige om Gud, hvad de vil, når det blot ikke sker på en sådan måde, at den lydighed krænkes, som man efter din mening skal vise ikke så meget mod Gud som mod mennesker, og det er det samme som at begrænse alle menneskelige goder til de borgerlige goder, d.v.s. til de materielle goder; og til din fordel bliver det ikke, hvis du siger, at omsorgen for sjælen overlader du til filosofien, dels fordi din filosofi betragter sjælen ud fra et system, som er bygget på formodninger, dels fordi du lader tilhængerne af din filosofi være i en forfatning, som om de var maskiner, blottede for sjæl og kun født med legeme.

I et sådant mørke ser jeg en mand leve, som engang stod mig meget nær og forhåbentlig heller ikke nu er min uven (thi jeg stoler på, at mindet om vort gamle forhold endnu vedligeholder en gensidig sympati), og jeg mindes, at også jeg engang har været hildet i vildfarelser, som ganske vist ikke var helt de samme, men dog meget alvorlige; og jo større en fare jeg er befriet af, desto mere iøjnefaldende er Guds barmhjertighed mod mig, og desto større medlidenhed føler jeg derfor med dig og beder, at den samme nåde må skænkes dig fra himlen, som er blevet mig til del uden min fortjeneste, alene ved Kristi mildhed. Og for til bønnerne at føje gerninger erklærer jeg mig rede til sammen med dig at undersøge så mange argumenter, du ønsker, for at finde og fastholde den sande vej til den sande sikkerhed. Dine skrifter viser, at du er meget langt fra sandheden, men den kærlighed til fred og sandhed, som jeg i sin tid fandt hos dig, og som endnu ikke er udslukt i dette mørke, giver mig håb om, at du med velvillig opmærksomhed vil høre om vor kirke, når det blot tilstrækkeligt bliver forklaret dig, hvad den lover alle, og hvad den skænker dem, som har vilje til at komme.

Hvad det første angår, den sande sikkerhed for alle, så lover kirken en evig sikkerhed eller en varig fred, som bygges på en ufejlbar sandhed, og samtidig tilbyder den de nødvendige midler til at nå et så stort gode, for det første en sikker tilgivelse af de slette handlinger, for det andet den fuldkomneste norm for den rette handlen, for det tredje den sande praktiske gennemførelse af alle handlinger efter denne norm; og dette tilbyder

den ikke blot de lærde eller de højtbegavede, som er fri for forretningernes mangfoldighed, men alle og enhver, uanset alder, køn og livsvilkår. Men for at dette ikke skal undre dig, må du vide, at der af den, som kommer til kirken, ikke blot forlanges, at han ikke gør modstand, men at han også medvirker; dog sker også dette ved *Hans* indre virken, som udtaler det ydre ord gennem kirkens synlige lemmer. Og selv om man siger til den, der kommer, at han for Guds øjne skal angre sine synder og for menneskers øjne frembære gerninger, som er en sådan anger værdige, og tro sådan og sådan om Gud, sjælen og legemet osv., så er det dog ikke meningen, at han skal gøre dette ved egne kræfter, thi der kræves intet andet, end at han ikke nægter sin tilslutning og medvirken til at gøre og tro disse ting, andet står nemlig ikke i hans magt; medens det at ville og, når han har villet, at handle, afhænger af Kristi ånd, som går forud for, ledsager og fuldfører vor medvirken. Hvis du endnu ikke har forstået dette, så undrer det mig ikke, og jeg vil ikke nu søge at få dig til at forstå det, ja det ligger tilmed aldeles over mine kræfter, men for at det dog ikke skal synes dig ganske blottet for fornuft, vil jeg i korte træk opridse det kristelige styres form, for så vidt det kan gøres af en ny borger i denne stat eller snarere af en nyankommet, som endnu sidder på de nederste pladser. Formålet med dette styre er, at mennesket skal underkaste ikke blot alle sine ydre handlinger, men også sine hemmeligste tanker den orden, som er bestemt af verdens skaber, eller, hvad der er det samme, at sjælen i enhver handling skal se hen til Gud som sin skaber og dommer. I den henseende deles ethvert syndeplettet menneskes liv i fire grader. Den første grad er den, i hvilken mennesket heltud handler, som om hans tanker ikke var undergivet nogen dommer, og på dette stade står de mennesker, som enten endnu ikke er rensede ved dåben, eller som efter dåben er forhærdede i synden; denne grad kaldes snart blindhed, fordi sjælen kun ser sig selv og ikke Gud, som det siges i Salomos Visdom kap. 2: Deres slethed har gjort dem blinde,¹ snart død, fordi sjælen ligger ligesom begravet i fordærvelig vellyst; i den betydning sagde Kristus: Lad de døde begrave deres døde,² og andet lignende. På dette stade er det muligt at fremføre mange og også sande ting om Gud og sjælen, men fordi de behandles, som om det var rent ydre og uvedkommende ting, opstår deraf idelige tvivl, hyppige modsigelser og mange laster, omend ikke i de ydre gerninger så dog i tankerne, og det fordi sjælen mangler livgivende ånd og derfor er ligesom død og bevæges af enhver begæringernes vind.³ Den anden grad er den, hvori mennesket ikke modstår Guds ydre eller indre ord, men begynder at se hen til den kaldende og ved det overnaturlige lys' stråler erkender, at meget i hans meninger er falsk og i

hans handlinger slet, og helt overgiver sig til Gud, som gennem sine tjenere rækker ham sakramenterne og under synlige tegn skænker ham en usynlig nåde; dette er for de genfødte det spæde barns stade og kaldes barndommen, og Guds ord, som prædikes for dem, sammenlignes med mælk.⁴ Den tredje grad er den, hvori sindet gennem stadig øvelse af dyden ved at tæmme begæret forberedes til ret at forstå de hemmeligheder, som er skjult i den hellige skrift og ikke fattes af sjælen, uden at den med et allerede rent hjerte har nået den fjerde grad, hvor den begynder at se Gud og når de fuldkomnes visdom. Og her møder vi viljens evige forening med Gud, undertiden endog på mystisk vis, hvilket vi endnu den dag i dag har eksempler på iblandt os.

Og således stræber hele kristendommen hen imod at overføre sjælen fra dødens til livets stade, det vil sige, at sjælen, som før vendte sit indre blik bort fra Gud og fæstede det på vildfarelsen, nu vender det bort fra enhver vildfarelse og retter det mod Gud i alt sit ydre og indre virke, villende det samme og skyende det samme, som dens og alle tings skaber vil og skyer. Hvis du således ret undersøger alt, finder du alene i kristendommen den sande filosofi, som lærer om Gud, hvad der er Gud værdigt, om mennesket, hvad der sømmer sig for mennesket, og fører sine dyrkere til alle handlingers sande fuldkommenhed.

Hvad det andet angår, så yder alene den katolske kirke, hvad den lover, til dem, som ikke gør modstand, thi alene den har i ethvert århundrede frembragt fuldkomne forbilleder på dyder, og endnu den dag i dag skænker den eftertiden sådanne forbilleder at ære uden hensyn til alder, køn og ydre kår; og der er ingen grund til at tvivle på den tro, hvorved den lover en evig sikkerhed, når den med den største troskab yder alle de midler – lige indtil miraklet – som tjener dette formål. Endnu har jeg ikke tilendebragt det fjerde år inden for kirken,⁵ og dog har jeg allerede set sådanne eksempler på hellighed, at jeg i sandhed tvinges til at udbryde med David: Dine vidnesbyrd er såre troværdige.⁶ Jeg vil ikke tale om biskopper eller præster, af hvem jeg i fortrolig samtale har hørt ord, jeg endog med mit blod vil bekræfte har været menneskelige udtryk for den guddommelige ånd; en sådan livets renhed og ordets kraft talte ud af dem. Jeg vil heller ikke nævne flere, som har valgt at leve efter en meget streng regel, om hvilke jeg kunne bekræfte det samme. To slags eksempler vil jeg dog nævne, for det første de mennesker, som er omvendt fra det sletteste til det helligste levned, for det andet de efter jeres sprogbrug såkaldte tåber, som dog uden studium har nået den højeste kundskab om Gud ved den korsfæstedes fødder. Af denne art kender jeg folk, som er beskæftigede med rent praktisk syssel, henvist til trælearbejde, både mænd og kvinder,

som ved øvelse af guddommelige dyder er nåede til at trænge ind i Guds og sjælens dybder. Deres hellige liv, deres guddommelige tale og deres ikke sjældent underfulde gerninger, f.eks. forudsigelse af fremtiden og lignende, forbigår jeg for kortheds skyld. Jeg ved, hvad du kan indvende mod undere, og vi bygger ikke vor tro på undere alene, men hvor vi ser underets virkning: en sjæls fuldkomne omvendelse fra laster til dyder, dér tilskriver vi den med rette alle dyders ophav. Thi det anser jeg for det største af alle undere, at de, som har levet tredive, fyrretyve år eller mere i deres tøjlesløse lyster, ligesom i et nu forlader alt det onde og stiger frem som de helligste forbilleder på dyder, og sådanne har jeg skuet med disse øjne og fattet med disse hænder, og både jeg og andre er ofte af glæde blevet bevægede deraf til tårer. »Der er ingen som Herren vor Gud.«⁷ Sandelig hvis du undersøger historien og kirken, som den er nu, ikke i vore modstanderes bøger, ikke hos dem, som blandt os anses for døde eller dog endnu ikke er kommet ud over det barnlige stade, men – som man plejer, når man skal sætte sig ind i enhver anden lære – hos dem, som vi bekender er sande katolikker, så vil du se, at den altid har stået ved sine løfter, og at den gør det den dag i dag, og du vil der træffe på et tydeligt bevis for troværdighed, som vil tilfredsstille dig, navnlig da du dømmer langt mildere om paven end vore andre modstandere og anerkender nødvendigheden af gode gerninger. Men jeg beder dig om at undersøge vor lære i vore egne skrifter; dine læresætninger om fordømmes magt vil let få dig til at indse nødvendigheden heraf.

Jeg ville gerne fremføre steder af Skriften, som indrømmer paven den autoritet, som du nægter ham udelukkende, fordi du ikke finder den i Skriften og ikke vil anerkende, at den kristelige og den jødiske stat er ens, men eftersom du har en anden opfattelse af Skriftens fortolkning, end vor lære, som udelukkende anerkender kirkens fortolkning, forbigår jeg denne gang dette argument; og som det andet siger jeg, at den kristelige styrelse udelukkende søger enhed i tro, sakramenter og kærlighed, og derfor kun tillader et eneste hoved, hvis autoritet ikke består i at kunne ændre hvad som helst efter forgodtbefindende, hvilken opfattelse modstanderne tillægger os, men i, at det, som hører til den guddommelige ret, d.v.s. det nødvendige, altid forbliver uforandret, medens det, som hører til den menneskelige ret, d.v.s. det betydningsløse, forandres, såfremt kirken ud fra rimelige grunde anser det for gavnligt, f.eks. når den iagttager, at ond vilje fører til misbrug af det betydningsløse til skade for det nødvendige. Derfor bærer den sig således ad ved fortolkningen af den hellige skrift og ved fastsættelsen af troens læresætninger, at de læresætninger og de fortolkninger, som er givet af Gud gennem apostlene, beva-

res, mens nye og menneskelige forkastes. Jeg vil ikke tale om de andre ting, som er underlagt dens autoritet, da den af Kristus så ofte pålagte enhed i det, som skal tros og gøres, er tilstrækkelig til at gøre det monarkiske styre antageligt for dig.

Hvis du altså ledes af kærlighed til dyden, hvis du glædes ved fuldkommenhed i handlinger, så undersøg alle samfund i verden, og du vil ikke andetsteds finde, at man pålægger sig stræben efter fuldkommenhed med en sådan glød og fuldfører den med en sådan lyksalighed, som det sker hos os, og dette ene argument må være dig nok til at vise, at her er sandelig Guds finger.⁸

Men for at du lettere kan erkende det, så vend dig mod dit eget indre, og undersøg din sjæl, thi hvis du grundigt undersøger alt, så vil du finde, at den er død; du behandler den bevægede materie, som om den bevægende årsag var borte eller ikke eksisterede, thi det er legemernes religion, ikke sjælenes, du indfører, og du ser i næstekærligheden handlinger, der er nødvendige for individets bevarelse og slægtens forplantning, men handlinger, hvorigennem vi får kendskab og kærlighed til Skaberens, dem ofrer du ringe eller næsten ingen interesse. Men du, som for alle nægter nådens lys, fordi du ikke selv har erfaret det, du tror, at alle ligesom du er døde, og du mener ikke, at der gives anden vished end bevisets, uvidende som du er om trosvisheden, som overgår alle beviser. Men hvor snævert begrænset er ikke området for din bevislige sikkerhed? Jeg beder dig, prøv alle dine beviser, og giv mig blot eet om måden, hvorpå det tænkende og det udstrakte forenes, og det bevægende princip forenes med et legeme, som bevæges. Men hvorfor forlanger jeg beviser af dig for disse ting, du, som ikke engang kan forklare mig deres sandsynlige virkemåder? Derfor kan du ikke uden ved formodninger forklare følelsen af lyst og smerte og bevægelsen, som fremkaldes af kærlighed og had, og således kan den hele cartesianske filosofi,⁹ skønt du så omhyggeligt har undersøgt og reformeret den, ikke i bevisform forklare mig dette ene fænomen, hvorledes det, at materie støder mod materie, opfattes af sjælen, som er forenet med materien. Men hvilket andet kendskab til selve materien, må jeg spørge, giver I os end en matematisk undersøgelse af det udstrakte med hensyn til former, som endnu ikke er bevist for nogen slags smådele, undtagen hypotetisk? Men hvad er mere blottet for fornuft end at nægte hans guddommelige ord, hvis guddommelige værker ligger åbenbare, så de kan fattes med sanserne, fordi de strider mod menneskers hypotetiske beviser, og når I ikke engang fatter beskaffenheden af det legeme, ved hjælp af hvilket sjælen betragter de materielle ting, så dog at ville have en mening om det legemes beskaffenhed, som, herliggjort ved forvandling af det

forkrænkelige til uforkrænkeligt, atter skal forenes med sjælen. Sandelig jeg er overbevist om, at det at finde nye principper til forklaring af Guds, sjælens og legemets natur, er det samme som at finde falske, da fornuften siger os, at det ville stride mod Guds forsyn, at deres sande principper i så mange tusind år skulle have været skjult for de helligste mennesker og først i dette århundrede åbenbares gennem mennesker, som ikke engang har nået fuldkommenhed i de moralske dyder. Men jeg tror, at alene de principper angående Gud, sjælen og legemet er sande, som fra de skabte tings begyndelse til denne dag er bevaret i det ene og altid samme samfund, i Guds stat. Af de første lærere om disse ting siger den olding, som fik S. Justin¹⁰ til at gå over fra den hedenske til den kristelige filosofi, at der har været dem, som var tidligere end filosofferne, salige, retfærdige, Gud velbehagelige, som har talt, indblæst af den guddommelige ånd, og har forudsagt, at de ting ville ske, som nu sker. De principper, som er fremført af sådanne filosoffer og overleveret til os af lignende efterfølgere i ubrudt rækkefølge, og som endnu den dag i dag gennem filosoffer af samme art ligger lige for hånden for den, som søger dem på rette måde, alene de principper har jeg anset for sande, idet nemlig livets hellighed beviser lærens sandhed. Undersøg du både denne filosofis principper og dens læresætninger, ikke hos dens fjender og ikke hos dem af dens folk, som på grund af ondt sindelag må anbringes blandt de døde eller på grund af uvidenhed blandt de umyndige, men hos de lærere, som er fuldkomne i al visdom og Gud velbehagelige og sandsynligvis allerede nu delagtige i det evige liv, og du vil erkende, at den fuldkomne kristne er den fuldkomne filosof, om det så kun var en gammel kone eller en tjenestepige med den ringeste gerning eller en, som tjener sit livsophold som vaskerkone og efter verdens dom en tåbe, og du vil med S. Justin udbryde: Denne filosofi alene finder jeg sikker og nyttig.

Hvis du ønsker det, vil jeg gerne påtage mig at påvise for dig dels modsigelsen, dels usikkerheden i de ting, hvori dine læresætninger adskiller sig fra vore, skønt jeg hellere ville have, at du, når du havde erkendt en eller anden fejl i dine over for den åbenbare troværdighed i vore, skulle blive discipel af de omtalte lærere og blandt de første frugter af din anger ofre Gud en gendrivelse af dine vildfarelser, erkendte af dig selv ved det guddommelige lys' stråleglans, således at hvis dine første skrifter har bortvendt tusind sjæle fra den sande gudserkendelse, tilbagekaldelsen af dem, bekræftet ved dit eget eksempel, sammen med dig som en anden hellig Augustin¹¹ måtte føre tusinder og atter tusinder tilbage til Ham. Denne nåde nedbeder jeg over dig af hele mit hjerte. Lev vel.

(1) Visd. 2, 21. – (2) Mat. 8, 23. – (3) Jvf. Ef. 4, 14. – (4) Jvf. 1. Kor. 3, 2. – (5) Stensen konverterede i november 1667. – (6) Sl. 93, 5. – (7) 2. Mos. 8, 10. – (8) 2. Mos. 8, 19. – (9) Jvf. E 3, n. 15. – (10) Justin (ca. 100-165), græsk filosof, apologet og martyr, i dialogen med jøden Tryfon. – (11) Augustin (353-430), den betydeligste kirkefader.

E 64. Til Paolo Boccone

Udateret (Firenze oktober 1671?)

Indhold: Stensen svarer på Boccones brev af 26. februar 1671.

KP-HH F

Min herre!¹

Den sidste dag i september modtog jeg af kardinal Leopoldos² hånd det brev, De har gjort mig den ære at skrive til mig d. 26. februar, sammen med Deres på fransk trykte bog.³ Jeg takker Dem for den højagtelse, De viser mig, og den korrespondance, De tilbyder mig om de ædle videnskaber. Jeg har ikke tilstrækkelige forudsætninger for at optage en sådan, skønt jeg gerne ville tilfredsstille Deres ønsker.

Med hensyn til det, De bemærker om min særlige ven, hr. Pecorini,⁴ vedrørende regelmæssige former i sten, tror jeg, at han kun har opfattet den for krystalformernes vedkommende, idet disse undertiden har atten vinkler, somme tider flere, somme tider færre. Jeg bemærker også, at blandt forfattere, som har behandlet dette emne, har jeg ingen truffet, som af så mange krystalarter har kunnet bestemme årsagen til formen hos et enkelt krystal og årsagen til formen hos en bestemt krystalgruppe; og alligevel beror sagen ikke alene på et simpelt ræsonnement, men på mere end tusinde års forskning. Hvad angår koralloiderne eller *madrepora*, har dens rør et bestemt antal og en bestemt stilling.

Iagttagelserne, De har gjort over stjernekorallen, er smukke og interessante, men de fører os tilbage til koralloiden uden at løse problemet. Og i de iagttagelser, De har gjort over de forstenede muslingeskaller uden at forklare årsagen, fører De os fra stoffet til de levende væsener for at udfinde lovene for dem, og alligevel forbliver disse legemers oprindelse skjult. Jeg indrømmer Dem, at naturobjekter somme tider kan iagttages i deres vækst; men til deres oprindelse og til det første udkast, naturen gør til dem, kender vi næsten intet; det er sandt, at man kan drage mange negative slutninger af det, De har sagt. For øvrigt er vi, De og jeg, kommet til det samme punkt, om end ad forskellige veje. Da jeg i året 1669 rejste gennem Innsbruck,⁵ så jeg hos hr. Pandolfini⁶ muslingeskaller blandet med stjernekoraller, som var fundet i nærheden af Salzburg, og om hvilke jeg har formodet, at de var virkninger af og rester fra syndfloden.⁷

I museet i Pisa har jeg bemærket tre slags koralloider af samme art; da jeg på Hans Højheds opfordring katalogiserede dem, kaldte jeg dem *coralloides biecheianti*,⁸ og dette er alt, hvad jeg har iagttaget om dette emne.

Jeg beder Dem forsikre hr. Bourdelot⁹ og hans venner om min dybeste respekt, og at tro mig, når jeg tegner mig som Deres ydmygste og lydige-
ste tjener

Stensen

Firenze.

(1) Om Boccone og hans brev se E 57. – (2) Om kardinal Leopoldo se E 29. – (3) *Recherches et observations naturelles*, Paris 1671. – (4) Jvf. E 57, N. 1. – (5) Stensen var i Innsbruck i maj/juni 1669, jvf. E 39 og 41. – (6) Muligvis Ruberto Pandolfini (1617-1696), advokat og senator i Firenze. – (7) I det 17. århundrede forekom syndfloden den eneste plausible forklaring på, at der havde været hav over Alperne. – (8) Navnet er ikke fundet i de kataloger over samlingen i Pisa, der er bevaret fra Stensens hånd. – (9) Jvf. E 57, n. 5.

E 65. Til Marcello Malpighi

Firenze, 24. november 1671

Indhold: Stensen sender Malpighi nogle råd om hans diæt, beskriver sin vanskelighed med at forklare forskellen på dyr og mennesker ud fra anatomen og sender en hilsen fra Swammerdam.

PS 1

Min allerkæreste herre!¹

Luft, flid og vrede kan kun virke efter de væskers natur, som de finder i os, og disse afhænger især af føden; derfor ville jeg ikke miste håbet om Deres fuldstændige helbredelse, hvis De blot ville give Dem til at betænke diæten. Jeg drister mig ikke til at tale som læge, da jeg ikke har erfaring som sådan; men om tre personer, der da var omkring fyrré år gamle, er jeg sikker på, at de to, der var opgivet af lægerne, blot ved diæten genvandt deres fulde sundhed, og den tredje, der af andre grunde hengav sig til et mådeholdent liv, blev over halvfems år gammel, og jeg har selv set ham gå uden stok efter at være fyldt halvfems. Frygt ikke længere for hudens dannelse, for til slut ændres de faste stoffer efter væskernes ændring, så længe de ikke af en fremskreden alder er gjort næsten uforanderlige, eller der indtræffer en anden ualmindelig nødvendighed.

Og så vil den øverste læge, når vi blot arbejder med på naturens ting, ofte hjælpe os usædvanligt med sin bistand, hvis en sådan hjælp også gavner sjælen. Døm ikke ud fra brugen af mælk om brugen af skørøst og ost; disse skader nemlig ofte dem, som mælk er meget gavnlige for. Hvis De drak mælk samtidig med, at De holdt Dem fra de ting, der ikke passer sammen med mælk, og hvis De så stadig følte de sædvanlige ubehag, ville rekonvalescentdiæten gøre det samme, som man håber fra mælken. Tilgiv

mig, om min hengivenhed får mig til at give råd til den, som jeg burde bede om råd.

Hele min vanskelighed ligger i spørgsmålet, hvordan sjælen, der er åndelig, kan føle en forandring, der sker i en legemlig ting, i mennesket, og hvordan man i dyrene, der ikke menes at have en sjæl, kan iagttage den forandring, der sker i nerverne. Det, som De siger om skælven og om organismens fuldkommengørelse, er sindrigt og sandsynligt, men som De selv gør opmærksom på, er det vanskeligt at forestille sig, og det forekommer mig næsten umuligt at nå dertil ad naturens vej, ikke fordi jeg selv ikke kan nå dertil, for jeg kender min svaghed tilstrækkeligt, men fordi jeg ser, at det hidtil ikke er blevet bestemt af nogen filosof. Imidlertid ville jeg, hvis vi kunne nå frem til at gøre de to til ét, enten have anledning til at se, om det kan forklares med nogen evidens, eller grunde til, at vor forstand ikke kan nå dertil. Intet er sikrere, end at vi og dyrene føler bevægelsen af to materielle dele, der mødes, men da denne bevægelse kan føles enten af et materielt princip som hos dyrene, eller af et åndeligt princip som hos mennesket, forekommer det mig at være en så vidunderlig effekt hos den almægtige skaber, at jeg ikke kan undres nok derover. Betænk yderligere, hvilken forbavelse der må fremkaldes af den egenskab ved sjælen, der gør, at der af et følsomt stof kan sluttes ufejlbarligt til et ufølsomt, og der af stoffet med ubrydelig nødvendighed kan sluttes til det ustoflige. Og hvis sjælens naturlige egenskaber indeholder så mange og så uforståelige vidundere, hvor meget mere forbløffende er så ikke nådens vidundere, der sætter den i stand til at se Gud og hans mysterier. Jeg har nogle venner i Holland, der alle er i den grad hengivne til Descartes' filosofi,² at de vil gøre filosofien til dommer over kendskabet til nåden. Men for i filosofien selv at finde midler til at vise, at det naturlige lys ikke har mere forhold til nådens ting end en blinde berøring til synets ting, søger jeg alle filosofiens svagheder i at se, hvad i naturen der kan bestemmes af den, hvad der ikke kan bestemmes, og grunden til at det ikke kan bestemmes. Og da De finder glæde i naturforskning og holder Dem borte fra praktiske beskæftigelser, beder jeg Dem om at vise den næstekærlighed at fortsætte Deres arbejde med at vise, hvad naturens lys kan og ikke kan, så at vi ved Guds hjælp sammen kan føre disse sjæle til den sande kristne ydmyghed og til en fuldstændig overgivelse til Guds ord, for når de så har erkendt den velgerning, som Gud har gjort dem gennem os, vil de i den sejrende kirke være ny anledning til evig tilfredshed.

Jeg sender i aften Deres brev til hr. Foss.³ Beretningen om Deres rejse er meget interessant, jeg er Dem yderst taknemlig derfor. Hav mig i venlig

erindring, og hils vore venner. Fortvivl ikke over Deres helbred, hvis De blot holder en fast diæt, der ikke gælder mængden, men afholdenhed fra det, der på nogen måde kan ophidse væskerne. Farvel.

Deres meget taknemlige ven,

N. Stensen

Firenze, 24. november 1671

Hr. Swammerdam⁴ pålægger mig at hilse Dem af ganske hjerte. Han har ulejliget sig med at gøre forsøg med silkeorme og finder, at det meste er, som De har beskrevet det,⁵ i nogle henseender har han fundet det anderledes. Han lader forespørge, om De måske ønsker, at han selv lader det trykke, eller om han skal sende Dem det, idet han gerne ville bevidne Dem den højagtelse, han nærer over for Dem.

(1) Om Malpighi, se E 45. – (2) Om Descartes, jvf. E 3, n. 15. – (3) Laurids Foss, jvf. E 55, n. 2. – (4) Om Swammerdam, se E 11, n. 4. – (5) Malpighi var kendt for sine undersøgelser om silkeormen, bl.a. offentliggjort i *De Bombyce*, London 1669.

E 66. Til kardinal Leopoldo

Firenze, 22. december 1671

Indhold: På egne såvel som på hr. Adrians vegne takker Stensen for kardinalens almisse til en fattig konvertit.

KP-PS I

Deres Højhed, højærværdigste herre!¹

Af hr. Viviani² har jeg modtaget den almisse, som Deres Højhed på min forbøn har villet unde den fattige kvindelige konvertit til klæder, en kærlighedsakt, for hvilken den stakkels kvinde altid vil føle sig forpligtet til at bede til Gud for Deres Højhed, og tillige med mig vil hr. Adrian,³ hvis konversion udviser træk, der godtgør, at han nu vil leve som en sand kristen, føle sig forpligtet til at gøre det samme. Idet jeg hermed ønsker Deres Højhed en glædelig fest, kysser jeg i al ydmyghed Deres Højheds purpur. Deres ydmygste tjener

Niels Stensen

Firenze, den 22. december 1671.

(1) Om kardinal Leopoldo, jvf. E 29. – (2) Om Viviani se E 38. – (3) Formentlig den hollandske kobberstikker Adrian Haelwegh (ca. 1637-1696), der opholdt sig i Toscana i hvert fald fra 1670.

E 67. Til Marcello Malpighi

Firenze, 22. december 1671

Indhold: Stensen diskuterer nogle diætforslag og sender hilsner i anledning af julen. Om adressaten se E 45.

KP-PS I

Min meget kære herre!

Hvad vinen angår, da ved jeg ikke, om den er god for Deres konstitution, lige så lidt som æblerne. Jeg ved nemlig om en mand her i Firenze, som i stedet for vin drak suppe og øl og i stedet for andre frugter spiste rosiner eller tørrede druer og derved følte sig befriet for de salte væsker, der tidligere havde plaget ham; tillige så han sig befriet for hård afføring.

Han, som alene har bragt verden en sikker tilgivelse for alle onde handlinger og den fuldkomneste rettesnor for gode, vil nu ved sin fødselsdag forny mindet om sin store velgerning og opfordre os til at benytte os af den. Det giver mig lejlighed til at ønske Dem enhver sand lykke fra ham, som alene udgør vor lykke, og at minde Dem om at bede til Gud, at også jeg, der så sent er nået til delagtighed i så store velgerninger, med desto større iver vil kunne gengælde ham, som kun af nåde indbyder mig.

Hermed forbliver jeg af ganske hjerte

Deres tjener og ven

Niels Stensen

Til den højtærede hr. doktor Marcello Malpighi, Bologna

E 68. Til Cosimo III

Firenze, 23. december 1671

Indhold: Stensen har modtaget bud fra Danmark om, at han vil blive hjemkaldt, såfremt han er villig til at følge ordren, og spørger nu storhertugen, hvad han bør gøre.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

I så høj grad har Gud gennem Deres Højheds godhed og gavmildhed imod mig og gennem tilbudet af et højst ærefuldt embede,¹ forpligtet mig til at tjene Deres Højhed, at det ikke synes mig tilladt på et forslag fra min konges side at svare andet, end hvad Deres Højhed vil befale mig.

I morges har jeg fra København modtaget breve, som forsikrer mig, at Hans Majestæt² har ladet mine nærmeste vide, at man ville sende mig en skrivelse for at kalde mig tilbage til fædrelandet, såfremt man vidste, at jeg ville være villig til at modtage kaldet, ja, at man ville have sendt brevet af sted med den samme post, hvis man ikke også nu havde frygtet lignende betænkeligheder, som jeg for fire år siden i anledning af kaldelsen fra den nuværende konges fader³ gjorde gældende, omendskønt grundlaget for disse betænkeligheder er bortfaldet, eftersom der den 16. forrige måned er forkyndt trosfrihed i København for enhver, som vil bosætte sig i staden.

Man må således håbe, at af det politiske motiv, der har byens vækst til mål, vil flyde guddommelige følger til nytte for Kirken.

Jeg overlader til Deres Højheds skøn at afgøre, hvad jeg til Deres tilfredshed skal svare på dette forslag, da jeg intet andet ønske har end at tjene Gud gennem mine foresatte, og da jeg vil anse det for Guds vilje, det som den fromme klogskab hos en fyrste, Gud har stemt mig så nådig, vil befale. Var et slikt forslag kommet fra enhver anden side, så havde jeg tilbagevist det, men da det kom fra en fyrste, til hvis undersåt Gud har ladet mig fødes, og da jeg således er stillet mellem to fyrster, som jeg er forpligtet til at tjene, den ene ifølge naturen, den anden formedelst hans velgerninger imod mig, vover jeg ikke selv at træffe nogen afgørelse, men venter af *hans* skøn, hvis nåde jeg for tiden nyder, et påbud om, hvorledes jeg skal forholde mig over for hin fyrste, hvis undersåt min fødsel har gjort mig til; i særdeleshed fordi Deres Højheds hensigt ved enhver handling er at takkes Ham, til hvis fødselsfest man i disse dage forbereder sig. Måtte denne i Deres Højheds hjerte frembringe enhver sand glæde og den guddommelige fred! Dette ønsker i al ydmyghed

Eders ydmygste og taknemmeligste tjener
Niels Stensen

Firenze, 23. december 1671.

(1) Cosimo ville gerne have Stensen som lærer for sin ældste søn, Ferdinando, født 1663, jvf. E 70. – (2) E 27. – (3) Christian V, konge fra 1670.

E 69. Fra Cosimo III

Pisa, 26. december 1671

Indhold: Svar på E 68. Storhertugen mener ikke at kunne fritage Stensen fra lydighedspligten mod den danske konge og stiller ham frit med hensyn til, hvad han vil vælge. KP-PS 1

Til hr. Niels Stensen i Firenze, den 26. december 1671, fra Pisa.

Jeg finder i det af Dem nævnte tilfælde intet motiv til at dispensere Dem fra den naturlige lydighedspligt, der påhviler enhver over for den suveræn, hvis undersåt han er født til at være. Derfor synes det mig rimeligt at give Dem frie hænder i den sag, De med så stor hengivenhed og ærefrygt forelægger mig, eftersom det drejer sig om et problem, der er så snævert forbundet med Deres interesser, og hvor Deres forstand og klogskab bedre end enhver andens vil forstå at træffe den rette afgørelse.

Men jeg kan forsikre Dem det ene, at jeg sætter lige stor pris på Dem, hvor De end er, og at jeg for Dem stadig vil nære den samme hengivenhed og de samme venlige følelser, som har bevæget mig til at knytte Dem til mit hof, idet jeg ikke tvivler på, at Vorherre et hvilket som helst sted vil give Dem mulighed for at anvende Deres evner og sjældne talenter til

gavn for Deres medmennesker, og måske med størst fortjeneste i de vrangtroendes land.

Træf altså i fuld frihed den afgørelse, der passer Dem bedst, og jeg forsikrer Dem, at jeg skal modtage den med den største velvilje. Imidlertid er jeg Dem taknemmelig for det elskværdige udtryk for og bestandigheden af Deres følelser, og jeg ønsker Dem himmelens lykke og velsignelse.

E 70. Til Cosimo III

Firenze, 28. december 1671

Indhold: Stensen vil, ikke mindst på grund af den gavn, den katolske kirke kunne have af ham, vende tilbage til København, beder om at få forskrifter til, hvordan han bedst kan tjene storhertugen, indtil han får ordren fra København, og håber siden at kunne vende tilbage til storhertugens tjeneste.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

For den naturlige forpligtelse imod min konge kunne forpligtelsen over for Deres Højheds velvilje have befriet mig,¹ hvis jeg derom havde anmodet en fyrste, som er overmåde nådig mod sine undersåtter og samtidig betænker at være en anden fyrste til behag, under henvisning til de pligter, jeg efter Guds vilje har mod Deres Højhed på grund af de utallige velgerninger, som af Hans Højhed Ferdinando II. – Gud skænke ham sin herlighed –, og af Deres Højhed selv er blevet mig til del.

Fra min side kommer ingen særlig personlig fordel i betragtning, da Deres Højhed allerede har vist mig så stor gavmildhed, at jeg hverken kunne eller turde vente mere. Tilbage bliver da kun trosmotiv, til hvilket Deres Højhed selv henviser. Som det i så henseende ville være anmassende af mig at håbe, at Gud ville betjene sig af mig til et så ophøjet værk, så ville det være at tvivle om den guddommelige hjælp, om jeg, forfærdet over min uværdighed, ville tilbagevise en kaldelse, som for at være fuldgyldig intet andet manglede end den valgfrihed, som Deres Højhed nu giver mig, endskønt Deres Højhed med fuld ret havde kunnet forlange, at jeg, efter at jeg har modtaget så mange beviser på Deres godhed uden at have ydet noget som helst i Deres tjeneste, tjente Dem i fuld afhængighed af ethvert af Deres vink og i enhver henseende.

Jeg erkender i denne godhed så vel som i alle Deres Højheds handlinger en sand kristelig kærlighed, som Gud sikkert vil skænke den løn, som han har forjættet denne dyd, og jeg håber, at Gud vil forunde også mig at bevidne Deres Højhed min oprigtige taknemmelighed på en eller anden vis. Imidlertid venter jeg som svar på de breve, jeg i morgen vil sende til mit fædreland, Hans høje Majestæts befaling. Det ville være mig kært, om

Deres Højhed, efter at De til nu har givet mig tilladelse til at anvende hele min tid på studiet af religionen, i det mindste i disse to-tre måneder ville være så god at foreskrive mig, på hvilket område jeg i Deres tjeneste udelukkende kunne beskæftige mig med den. Og jeg ville heller ikke opgive håbet om efter nogle års forløb af min konge at få tilladelse at vende tilbage for at tjene Deres Højhed, hvis De til den tid ønsker min tjeneste hos den nådigste storfyrste,² således som De selv med så stor godhed af egen drift har tilbudt mig. Gud ved, hvor inderligt mit ønske om at tjene Deres Højhed og hele det storhertugelige hus er, blandt andre grunde især af den, at Gud ved dette hof har ladet mig finde den ærefuldeste gæstfrihed for under omstændigheder, som jeg på ingen vis havde kunnet forudse, at give mig anledning til, uden at jeg næsten mærkede det, at blive draget ind i den rette tro. Derved kunne jeg gøre bekendtskab med så mange tjenere af Gud, at disse Toscanas katolikker minder mig om de første århundreders kristne, som historien opstiller som forbilleder på sand fromhed.

Gud give Deres Højhed stadig mere storhed og tilfredshed!
 Deres Højheds ydmygste tjener
 Niels Stensen.

Firenze, 28. december 1671.

(1) Jvf. E 68 og 69. – (2) Cosimo III's ældste søn, Ferdinando, født 1663.

E 71. Til Cosimo III

Firenze, 2. januar 1672

Indhold: Stensen sender en af Swammerdams (jvf. E 11, n. 4) tegninger til storhertugen.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Da den vedlagte tegning, som hr. Swammerdam har sendt mig, synes lige så interessant som ny, er jeg så fri at overrække Deres Højhed den samtidig med, at jeg over for Dem fornyer erkendelsen af mine forpligtelser, der hos mig nærer det mest levende ønske om at kunne udrette noget, som kunne behage Deres Højhed, hvem Gud skænke al ønsket storhed og tilfredshed.

Deres Højheds ydmygste tjener
 Niels Stensen.

Firenze, 2. januar 1672.

E 72. *Fra Cosimo III*

Pisa, 4. januar 1672

Indhold: Cosimo akcepterer Stensens beslutning, håber på hans senere tilbagevenden og takker for tegningen.

KP-PS I

Til hr. Niels Stensen i Firenze, 4. januar 1672 fra Pisa.

I Deres svar¹ erkender jeg udtrykket for en taknemmelighed og en beskedenhed, som forøger Deres øvrige dyders pryde og opfordrer mig til at gå ind på alt det, som efter modent overlæg har bevæget Dem til beslutningen om med redeligt sind og vilje at stille Dem til Deres herres og konges rådighed. Og idet man må håbe, at De atter med Hans Majestæts nådige tilladelse kan rejse ud og tilbringe nogle år i Toscana, vil jeg hellere end gerne tage Dem i min tjeneste og reservere Dem den plads, jeg har lovet Dem, for at De kan give fyrsten, min søn,² nogen undervisning. I denne forventning vil Deres afrejse være mig mindre smertelig og Deres tilbagekomst endnu kærere.

Med tilfredshed har jeg set den tegning, som De i Deres andet brev³ har forelagt mig, og idet jeg er Dem taknemmelig for Deres elskværdige omsorg for at behage mig, overlader jeg Dem gerne frihed til studier, dog ikke uden at ønske Dem himmelens velsignelse og den fuldkomne lykke.

(1) E 70. – (2) Ferdinando, født 1663. – (3) E 71.

E 73. *Til Johannes Sylvius*

Firenze, 12. januar 1672

Indhold: Stensen motiverer sin overgang til katolicismen.

KP-LBM L

Man forstyrrer ikke andres fred, fordi man bestræber sig for at sikre dem den sande fred fra Gud, ja, der gives ingen stræben, som vil være Gud behageligere og den stræbende selv til større gavn. Heller ikke skal de for verdens dom mange, temmelig hårde ord i dit brev¹ forstyrre min fred, da intet vil være mig kærere end for Jesu navns skyld at tåle noget, der kunne minde blot lidt om de hårde smædeord, som han hørte på for min og alle menneskers frelses skyld.

Men da jeg ser, at du kunne ønske at lære grundene til min konversion at kende, så modtag her – da kurérens snarlige afgang hindrer en udførligere beretning om enkelthederne derved – en kort sammenfatning af det skete, sådan som Gud vil behage at lade det genkaldes i min erindring.

Gentagne gange har katolikker med års mellemrum, uden at jeg opsøgte lejligheden, men snarere ønskede at undgå den, over for mig bragt religiøse spørgsmål på bane, og så længe jeg anså Luthers bibeloversættelse og hans *Katekismus* for det rene og uforfalskede Guds ord, har jeg stadig og overalt skarpt imødegået dem. Og selv om studiet af den cartesianske

filosofi såvel som mangfoldigheden af nederlandske lærde, der i indbyrdes strid påberåbte sig *deres* skrifter, samt manges såkaldte politiske levevis i min blindheds sidste år efterhånden svækkede disse fordømmes styrke, holdt jeg dog stadig fast ved fædrenes tro, ikke så meget fordi jeg følte den gamle trosoverbevisning, men fordi studiet af naturen og rejserne drog min interesse i andre retninger.

Jeg vil ikke nu berette, ved hvilke midler Gud befriede mig fra den cartesianske filosofis fare,² ved hvilke argumenter han gennem sit forsyn ville sikre mig, der stadig elskede mine vildfarelser, mod de »politiske« falske visdom, og endelig hvorledes han lærte mig, at den, der dømmes af mennesker, ikke altid er skyldig i Guds øjne, for at jeg så meget lettere skulle kunne være ligeglad med folks snak. Alt dette var midler, hvorved Gud drog mig til sig, hvor meget jeg end stred imod.

Nogle katolske venners livsførelse betød meget for mig. Noget lignende giver filosofferne ikke løfte om, og jeg havde heller ikke iagttaget det hos venner, der tilhørte andre religioner. Allerede dengang havde jeg imidlertid erkendt, at når det drejer sig om en læres sandhed, bør man ikke lægge vægt på uvidenhed eller slethed hos dem, der bekender sig til den. Men studiet af naturvidenskaberne, i hvilket jeg aldeles begravede mig, tillod mig ikke virkelig alvorlige overvejelser angående religionen, førend Guds barmhjertighed uventet og på følgende måde førte mig fra de øvrige studier til søgen efter frelse.

En adelig dame,³ som udmærkede sig ved hellig livsførelse, havde talt med mig om forskellige religiøse problemer, og da hun spurgte mig, om jeg ikke følte en – omend svag – længsel efter den katolske religion, svarede jeg, at ganske vist havde jeg hos katolikker iagttaget meget, som ikke mishagede mig, og hos lutheranere lagt mærke til en del, som ikke behagede mig, men at jeg dog hidtil ikke havde kunnet se, hvad der skulle tvinge mig til at forlade den tro, som fødsel og fædreland bandt mig til. Ved disse ord udråbte denne Guds tjenerinde besjælet af stor og ægte kristen iver: »O, om mit blod var tilstrækkeligt til at bevise Dem nødvendigheden heraf, da sværger jeg ved Gud, at jeg i dette selvsamme øjeblik ville give mit liv for Deres frelse.« Bevæget ved dette uventede vidnesbyrd om kristen kærlighed svarede jeg, at jeg aldrig hos nogen havde iagttaget en lignende kærlighed til Gud og næsten; jeg tilstod også, at jeg hidtil med større interesse havde beskæftiget mig med andre studier end med tanken om min egen frelse, og jeg lovede fra nu af at tage spørgsmålet om religionen op til alvorlig overvejelse.

I denne hensigt lånte jeg straks hos mine venner bøger, ikke blot katolske, men også andre, således de magdeburgske Centurier⁴ og anden læs-

ning af forskellig art, som jeg læste grundigt, idet jeg hver dag brugte så godt som alle mine morgentimer til denne undersøgelse. Og skønt jeg straks fandt grunde til at underkaste mig, blev min sjæl, der stadig var bundet i mørkets lænker, af så store og så forskelligartede bekymringer dog ført hid og did, at den næppe var herre over sig selv og ikke evnede at se ende på sin ulykke, før der på allehelgensdag⁵ ved aftenstid på én gang indtraf så mange beviser og forskellige omstændigheder, at jeg endelig klart erkendte, at Gud havde taget mig ved hånden og ført mig til sin kirke, og at jeg måtte bekende: »O, Herre! mine lænker har du løst!«⁶

De beviser, som dengang gjorde stærkest indtryk på mig, var disse:

Det er ubestrideligt, at Kristi sande kirke engang har været i den romerske kirke; man kan heller ikke nægte, at vore forfædre, da de endnu var hedninger, modtog troslæren og lærerne fra de romerske kristne, og at de derfor svor lydigheds- og troskabsed til den romerske biskop, en ed, som ingen uden guddommelig autoritet kunne løse dem fra. Man indrømmer også, at alle, der indtil Luthers tid fromt døde i den katolske kirke, døde i håbet om det evige liv. Men da der siden sammen med Luther fremstod forskellige reformatorer, som gensidigt bekæmper hinanden, er spørgsmålet, om Kristi sande kirke findes i den romerske eller i en eller anden af reformatorerne kirker. Nu vil ingen påstå, at alle reformationer uden forskel er berettigede, da sandhedens ånd ikke kan være ophav til hinanden indbyrdes modstridende kirker, ligeså lidt som nogen kan finde ud af, hvilken af dem man skal give fortrin, da man i ingen af dem møder kendetegn, som beviser, at den ene skal anses for guddommelig snarere end den anden; alle roser sig af lærens renhed, alle påberåber sig Den hellige Skrift, og alle kalder deres kirke for apostolisk. Hvis man nu af hver enkelt kræver, at de skal bevise deres skrifers autoritet ad traditionens vej, da kan de ikke nævne andre kilder end dem, de selv forkaster. Hvis man trænger ind på dem for at få et bevis for de forskellige oversættelsers gyldighed, har de intet andet at anføre end reformationernes ophavsmænd. Spørger man, hvorfra katekismuslæren og den anvendte sakramentspraksis i den ene eller den anden kirke stammer, kan ingen, skønt de alle kalder deres anskuelse apostoliske, anføre et eneste menneske, endsiges en kirke, hvorfra deres reformationens ophavsmand har modtaget deres katekismuslære eller sakramentspraksis, og som man inden for det pågældende trossamfund anser for at være apostolisk. Kort sagt fremfører de intet andet end den talemåde, der er fælles for dem alle: »Læs skriften, og du vil erkende, at det er os, som ejer sandheden.« Således reduceres alt til det ene spørgsmål, om hvilken fortolkning af skriftens dunkle steder man må anse som kommende fra Gud: Luthers eller Calvins eller en anden

reformators eller min eller rettere den, som vore forfædre før Luthers tid anså for guddommelig, og som er bekræftet af så mange hellige fædres vidnesbyrd og beseglet af så mange martyrs blod, og det i den kirke, ved hvilken Gud førte vore forfædre fra hedenskabet til evangeliet.

Efter at have overvejet alt dette drog jeg den slutning, at man ikke kan følge nogen af reformatorerne, da ingen af dem kan anføre guddommelig autoritet for deres reformation, og heller ikke nogen leverer bevis for, at de er mere sande end de øvrige, men at man burde vende tilbage til den kirke, som vore fædre skylder deres omvendelse, og fra hvilken alle andre kirker er udgået, den, som alene godtgør, at den er apostolisk, og som stråler med alle de øvrige kendetegns glans, der overbeviser om Guds overnaturlige nærvær. I denne kirke havde jeg allerede dengang set sådanne beviser på hellighed, som ikke loves, endsige findes i nogen anden kirke. Jeg kunne endnu anføre meget, dels om enkelte stridspunkter, dels om forskellige menneskers indtrængende formaninger, som virkede stærkere end noget bevis. Men ud fra en almindelig betragtning må det ovenfor sagte gælde som bevis, fordi det viser falskheden af de andres lære, om end det kun viser sandsynligheden af den katolske, da jeg blot tilskriver disse ting moralsk sikkerhed, idet jeg mener, at fuldkommen guddommelig sikkerhed helt må tilskrives den guddommelige nåde, som dengang lyksaliggjorde mig så overordentligt rigt, at mine venner på de ydre tegn kunne se min indre glæde. Men den guddommelige sikkerhed kan kun bevises for den, som har erfaret den. Vi taler dog her om beviser, som har moralsk sikkerhed, af hvilke vi, som vist, har mange, men I ingen, ja, vi har med sikre beviser ud fra jeres modsigelser godtgjort, at I er på vildspor.

Hans navn, som har ført mig fra mørket til lyset, fra døden til livet, være lovet i evighed! Måtte han skænke dig og vore fælles venner, ja, alle mennesker den sande sjælefred i den sande kirkes skød!

(1) Om Johannes Sylvius se E 50, Sylvius' brev E 54. – (2) Se herom E 143. – (3) Formentlig Lavinia Arnolfini, jvf. E 36. – (4) Mathias Flacius: *Ecclesiastica historia ... secundum singulas centurias ... in urbe Magdeburgica*, 1559–74, det protestantiske kirkehistoriske hovedværk i det 16.-17. århundrede. – (5) 2. november 1667. – (6) Sl. 116, 16.

E 74. *Fra Christian V af Danmark*

København, 13./23. februar 1672

Indhold: Stensen får ordre på at begive sig hjem straks.

HH D

Vor nåde tilforn. Vide må du, at Vi af sær kongelig gunst og nåde dig indtil videre allernådigste forfremmelse årligen fire hundrede rigsdalere forundt haver, hvilken pension skal begynde at angå fra den tid du hid

igen tilbage kommendes vorder. Thi er Vores allernådigste vilje og befaling, at du dig straks på rejsen hid til Vores Rige Danmark begiver, så at du med forderligste kan være hjemme. Hvorefter du dig allerunderdanigst haver at rette. Befal etc.

København, 13. februar 1672.

E 75. Til Peder Griffenfeld

Firenze, 26. april 1672

Indhold: Stensen takker Griffenfeld for sin udnævnelse, undskylder sit sene svar og lover at vende hjem hurtigst muligt.

HH D

Højædle og velbårne herre.¹

Jeg takker Hans Excellence ydmygeligen for Hans affektion imod mig, ønskende af hjertet, Gud mig ville forlene, at jeg Ham min taknemmelighed med angeneme tjeneste kunne nogen tid erwise. Jeg vil formode, at Hans Excellence allerede er bekendt, af hvad årsag mit sene svar kommer, eftersom brevene, hvorudi var H. K. Majestæts ordre,² ej ere ankomne til Holland førend den 3. april (ny stil), hvorfra de mig blev indhændigede i går den 25. april, hvorfor jeg på det tjenstskyldigste ombeder, han mig hos vores nådigste Herre og Konge undskylder. Jeg var i formiddags at referere storhertugen³ H. K. Majestæts befaling og håber inden få dage at erlange min fulde afsked. Skal og på rejsen med al mulige flid mig haste.

Imidlertid beder jeg Hans Excellence at lade sig min ringe person være rekommanderet og konservere mig udi H. K. Majestæts nåde. Gud være den, som på mine vegne Ham samme velgerninger med al velsignelse forgælde. Hans Excellences ydmygste og tjenstskyldigste tjener

Niels Stensen

Firenze, 26. april 1672.

Hans Kongelige Majestæts til Danmark og Norge etc. højtbetroede geheime- og kancelliråd, over- og geheimeetats- og kammersekretær, assessor i Collegio Status og Højesteret, den højædle og velbårne herre, hr. Peder Griffenfeld til Griffenfeldsgård, ridder etc.

(1) Peder Schumacher, adlet Griffenfeld (1635-1699) stod uden tvivl bag hjemkaldelsen af Stensen. Borgersønnen fra København var ved at nå højden på sin kometagtige karriere og var på dette tidspunkt den enevældige kong Christian Vs mest indflydelsesrige rådgiver og embedsmand. Han havde en klar forståelse af betydningen af et blomstrende videnskabeligt liv i København, og det var i denne sammenhæng, at han ønskede at få den internationalt kendte Stensen hjem – trods lighederne i disse to mænds baggrund kendte de vel knap hinanden, og der er slet ikke tale om en venskabelig forbindelse. – (2) E74. – (3) Storhertug Cosimo III af Toscana.

E 76. Til Antonio Magliabechi

Firenze, 12. maj 1672

Indhold: Stensen tilbagesender en mængde bøger og vedlægger en vurdering af en Origenes-oversættelse.

KP-PS I

Min højtærede herre!

Her tilbagesender jeg Dem de bøger, De har lånt mig¹ – de udgør et halvt bibliotek – og for største delen har de næsten i to år ikke været i deres rette herres besiddelse, men hos en mand, der kun har gjort sig ringe umage for at høste den frugt af dem, som andre hænder i langt rigeligere mål ville have høstet. Men Deres elskværdighed tillader mig ikke at fremkomme med undskyldninger, endskønt de egentlig ville være på deres plads, hvorfor jeg uden alle omsvøb forsikrer Dem, at jeg altid vil være Dem yderst forbunden. Jeg har vedlagt en betragtning over oversættelsen af Origenes,² om hvilken jeg ville tro, at den kunne være til nytte for en og anden, dersom De ville vise mig den venlighed at afhjælpe uklarhederne, som den af en dobbelt grund måtte indeholde: for det første formedelst min uformuenhed og for det andet på grund af manglende tid til at forbedre den. Hvordan det end måtte være, ligger afgørelsen i Deres hånd. Jeg vil ikke undlade at komme til Dem før min afrejse for at bevidne Dem min tak som tegn på den erkendtlighed, jeg skylder Dem. Indtil da tegner jeg mig som Deres hengivne og taknemmelige tjener

Niels Stensen.

Skrevet på min bopæl, 12. maj 1672.

Til hr. Antonio Magliabechi, med egen hånd.

(1) Antonio Magliabechi (jvf. E 26, n. 2) var såvel bibliotekar for storhertug Cosimo som for kardinal Leopoldo, ligesom han selv var i besiddelse af en stor bogsamling. – (2) Origenes (ca. 185–254) betragtes som den kristne teologis fader. Stensens kommentar til en oversættelse af forsvarsskriftet for kristendommen *Contra Celsum* er ikke bevaret.

E 77. Til Apollonio Bassetti

Firenze, 19. maj 1672

Indhold: Stensen beder storhertugens sekretær om at sende hans rejsepas til Innsbruck.

KP-PS I

Min meget ærede herre!¹

Jeg havde gerne ventet hele dagen i dag på brev eller pas, dersom jeg ikke var kommet til at tænke på, at De måske ville vise mig den venlighed at sende det efter mig til Innsbruck, idet jeg tror, at kureren, som går herfra om tirsdagen, vil være der før min mulige ankomst, og jeg vil således yderligere kunne fremskynde min rejse, idet jeg slutter mig til hr. Battistinis² selskab, som i morges er afrejst til Dresden. Undskyld, at jeg ikke har været hos Dem for at tage afsked, og bevar mig Deres velvilje.

Jeg beder Dem hilse hr. Bondichi,³ når De skriver til ham. Gud give Dem al sand lykke! Det ønsker jeg Dem af hjertet.

Deres hengivne og taknemmelige tjener
Niels Stensen

Skrevet i mit logi, 19. maj 1672.⁴

(1) Apollonio Bassetti (død 1699) var statssekretær fra 1664, først under storhertug Ferdinando II, siden under Cosimo III. – (2) Gabriele Angelo Battistini, som omtales i E 79, men kendes iverigt ikke. – (3) Francesco Bondichi, florentinsk resident i Milano. – (4) Datoen skal muligvis læses som 29. maj.

E 77a. *Fra Francesco Redi*

Firenze, 4. juni 1672

(Kilde: *Positio*, s. 175 f)

Indhold: Redi (jvf. E 22) har modtaget 18 dubloner fra Stensen, som han kun modvilligt har akcepteret. Han vil huske på forskellige ting, som Stensen har sagt, og håber på breve fra Stensen.

PS I

Min kæreste højtærede hr. Niels

Deres velbårenhed har villet beskæmme mig ved at lade pater Savignani¹ betale mig de atten dubloner, som han i dette øjeblik har sendt hjem til mig ved en jesuit. Det var ikke min hensigt, og De ved, at jeg bød Dem flere penge ved Deres afrejse. Færdig med ceremonier.

Deres anbefaling af nonnerne i Santa Chiara² vil jeg bevare, og jeg vil altid huske, hvad De pålægger mig. Inden aften vil jeg sende dem lidt almisse, og jeg vil fortsætte dagligt.

Jeg takker Dem for denne lejlighed, som De giver mig, og jeg takker Dem derfor at hele mit hjerte.

I øvrigt tænker jeg lidt mere alvorligt på det, som den hellige prælat³ sagde mig, og som De nu fremfører. I vinter talte jeg ikke forgæves derom og følte indre tilskyndelser dertil; nu føler jeg dem endnu mere påtrængende.

Bed for mig til den velsignede Gud, som dog forekommer mig umærkeligt at give mig midlerne og jævne mig vejene. Måtte den Guddommelige Majestæt give, at jeg ikke skal gøre regnskab for min kulde. Jeg beder Dem hjælpe mig dertil med Deres bønner og bære mig med Deres breve, der altid vil både anspore og hjælpe mig. Farvel, Niels, Gud bevare Dem til gavn for os alle. Farvel, farvel.

Firenze, 4. juni 1672

(1) Emilio Savignani (1605-1678) var jesuit og blev i 1665 leder af jesuiterkollegiet i Firenze. Her var han bl.a. skriftefader for Lavinia Arnolfini (jvf. E 36) og kom i forbindelse med Stensen. I 1668 kom han til Rom, hvor han virkede til sin død, – (2) Stort klarissekloster i Firenze, der ganske levede af understøttelser. – (3) Kan ikke identificeres.

E 78. Til Apollonio Bassetti

Innsbruck, 5. juni 1672

Indhold: Stensen beder hr. Bassetti undskylde sig hos storhertugen.

KP-PS 1

Min meget ærede herre!¹

Jeg kommer til at bede Dem gøre mig endnu en tjeneste, nemlig at undskylde mig hos Hans Højhed,² fordi jeg ikke denne gang har kunnet opfylde mine forpligtelser. Jeg er her kun på gennemrejse med en vogn, som fører os til Augsburg. Hendes Højhed³ tilstod mig straks en audiens. Jeg er Dem meget taknemmelig for Deres imødekommenhed, og jeg beder Dem om hint venskab, som De selv også venter fra min side. Jeg måtte bede om undskyldning for min afrejse uden farvel, men jeg havde så travlt, og venner optager alt i bedste mening. Lev vel! Deres taknemmeligt hengivne tjener

Niels Stensen.

Innsbruck den 5. juni 1672.

Til min meget ærede hr. Apollonio Bassetti,
sekretær hos storhertugen af Toscana, Firenze.

(1) Om A. Bassetti, se E 77. – (2) Storhertug Cosimo III. – (3) Enkeærkehertuginde Anna af Tyrol, jvf. E 39.

E 79. Til Cosimo III

Dresden, den 21. juni 1672

Indhold: Stensen fortæller storhertugen om sin rejse til Dresden og om de rædsler, der tales om her.

PS 1

Min fyrstelige herre!

Da Deres Højhed sætter pris på at høre om min rejse, vil jeg kort sige, hvad der er sket indtil nu.

I Bologna traf jeg hr. Malpighi,¹ der helt hengiver sig til det ensomme liv på landet og dagligt gør forskellige ganske interessante iagttagelser af den væske, som planter dannes og gror af, såvel som af fugleungens dannelse i ægget. Han har allerede lavet forskellige afbildninger af det, og hvis han fortsætter, som han er begyndt, gør han et udmærket arbejde. Han bor ikke langt fra hr. grev Marescottis² villa, som han førte mig hen til, og hvor jeg fik en stor trøst ved at få en lejlighed til at tage afsked med ham, men samtidig ramtes af en meget større smerte ved at se en sjæl, der er så ædel og så god, henvist til at bruge andres øjne og hænder ved hvert skridt, han gør, for at sikre sit liv.

I Venezia fandt jeg en Guds tjener, uvidende i bogligt studium, men opløftet af Gud til en meget høj grad af fuldkommenhed. Om Guds kærlighed taler han som en sand elsker, og de omvendelser af syndere, som Gud har gjort gennem ham, viser, at en katolsk vaskemand (thi det er

hans erhverv) i henseende til at føre til Gud er mere værd end den dydigste blandt dem, der i dag kalder sig reformerede. Han er meget hengiven til den hellige Jomfru og modtager mange åbenbaringer, ikke blot når han er alene i sin hengivelse, men også når han går på gaden og møder en synder, som Gud vil give den nåde at blive omvendt. Jeg har talt med ham flere gange; Gud give, at min sjæls udbytte deraf må være lige så stort, som trøsten var derved. Han forklarede mig, hvordan Gud fører sjælen gennem dydens sødme til kærlighed til korset, og hvilken forskel der er mellem at elske barnet, den korsfæstede og korset, og forskellige andre ting, som jeg ikke har kunnet huske. Fra barndommen blev han kaldt til ønsket om fuldkommenhed, og allerede som barn, mens andre legede om aftenen, tog han anledning af skyernes farver til meditationer, idet han i de hvide så renhedens skønhed, og i de røde den guddommelige kærligheds brændende ild. Han fik mig til at indse, hvordan ingen kan undskylde sin lunkenhed i at tjene Gud, idet Gud ikke kræver ophøjede erkendelser eller vanskelige ting af os, men blot kærlighed, og at ingen, hvor svag eller gammel han end er, kan undskyldes for ikke at elske, da kærlighed er en lidenskab, der begynder i barndommen og først ophører ved døden, og man ikke behøver andet end blot at udskifte kærlighedens genstande. Hvis jeg udbreder mig for meget herom, er årsagen den trøst, jeg føler blot ved at erindre mig den samtale.

I Venezia traf jeg hr. Gabriele Angelo Battistini,³ sammen med hvem jeg rejste til Dresden på tyve dage, uden nogensinde at tilbringe to nætter på samme sted under hele rejsen, men med langt større bekvemmeligheder, end jeg kan fortjene eller havde forventet.

Undervejs gennem Innsbruck blev jeg modtaget i audiens af Hendes Højhed Ærkehertuginde,⁴ der sagde, at hun ville finde en mærkværdighed, der ville falde i Deres Højheds smag til Deres naturhistoriske samling.

Hr. grev Ferrari⁵ gav mig et brev, hvori jeg fandt det pas, som Deres Højhed har sendt mig. Jeg takker ydmygst derfor, især for det særlige udtryk for venlighed, som Deres Højhed her har beæret mig med.

Efter at være kommet til Dresden blev jeg ved hr. Gabrieles mellemkomst modtaget i audiens af Hans Højhed Kurfyrsten,⁶ der ligeledes tilbød at bidrage til samlingens forøgelse med de sten og mineraler, hans lande frembyder.

Jeg ville allerede være rejst herfra, hvis jeg ikke havde truffet en fransk købmand, der også skulle til København, og som allerede flere gange har gjort den rejse, hvilket har fået mig til at udsætte afrejsen indtil fredag⁸ efter messe.

Her taler man ikke om andet end undere og rædsler. Søndag eftermiddag kom der et regnskyl, efter hvilket man på flere steder så små røde dråber på træ og tøj. Jeg har set et stykke træ med en plet som af rødt voks. Det siges også, at der for nylig blev født to børn, det ene grædende, det andet svedende blod. I Plauen⁹ er der i en vævers hus strømmet en stor mængde blodig væske ud af et stykke tørt træ, hvorom vi ikke blot her, men også i omegnen af denne by, har hørt mange ejendommeligheder, og et lignende under er set en anden gang, da alle indbyggerne kort tid efter blev dræbt af deres fjender. Private breve fra Regensburg fortæller om en kættersk barselkone, der blev hjulpet af en katolsk jordemoder; da fødselen blev vanskeligere, blev hun bedt om at påkalde Guds moder om hjælp, men da hun rasende svarede »Somoderen«, fødte hun tre grise. Relata refero, nogle tror ikke på det, andre henholder sig til naturen og tilfældet. Det kan nok være sandt, og hvis man samtidig betænker, hvad man har set på Skt. Nikolajs arm,¹⁰ kan man med rette befrygte en stor ulykke for Europa.

Men jeg besværer Deres Højhed for meget. For Dem selv og for hele Deres fyrstelige hus Medici beder jeg om enhver forøgelse af Deres storhed og af sand fremgang, og jeg kysser allerydmygst Deres klæder.

Deres Højheds ydmygste og hengivneste tjener

Niels Stensen

Fra Dresden, 21. juni 1672

(1) Om Marcello Malpighi, se E 45. – (2) Grev Ranieri Maescotti (1640-1690) var en ven af Malpighi. – (3) Omtales også i E 77. – (4) Ærkehertuginde Anna, jvf. E 39. – (5) Storhertugens samling i Pisa, hvis mineralogiske del Stensen havde systematiseret og katalogiseret. – (6) Gerolamo Bernardo Ferraris (1620-1692) stammede fra Biella (i Piemonte), men blev kejserlig råd for kejser Leopold I, adlet som greve og ministerpræsident for Innsbruck råd. – (7) Johann Georg II (1613-1680), regent fra 1656. – (8) D.v.s. til fredag den 24. juni. – (9) I det sydvestligste hjørne af det nuværende DDR. Industriby. – (10) Baggrunden for denne udtalelse kendes ikke. I følge legenden flød der undergørende olie fra den hellige Nikolajs knogler og grav.

E 80. Til Opizio Pallavicini

København, 13./23. juli 1672

Opizio Pallavicini (1632-1700), titulær ærkebiskop af Efesus, var i årene 1669-1672 pavelig nuntius i Firenze. Med hans udnævnelse til nuntius i Køln den 30. november 1672 kom den danske katolske menighed til at høre under ham. Pallavicini videresendte Stensens brev eller dele heraf til den del af den romerske kurie, der varetog administrationen af missionsområderne, Congregatione de Propaganda fide, Propagandakongregationen. I 1680 blev han pavelig nuntius i Polen, hvorefter hans forbindelse med Stensen ophørte, i hvert fald på officielt plan.

Indhold: Stensen beretter om forholdene i København for den lille katolske menighed.

København, den 23/13 juli 1672.

Katolikkerne i dette kongerige er ikke så lidet velsete, at der ikke også blandt adelen skulle findes en eller anden, som tror, at frelsen er at finde i den katolske kirke.

Dåbens og ægteskabets sakramenter, som tidligere også til katolikkerne uddeltes i kætternes kirker, modtager disse nu på værdig vis i den franske gesandts¹ sal, som før øvrigt tjener som offentligt kirkerum.

Den kirke, til hvis oprettelse gesandten har fået tilladelse – også med klokker –, agter man ikke at opføre helt fritstående, men i forbindelse med et palæ. Man vil begynde med at indrette kirkegården, som i øjeblikket er det nødvendigste, fordi katolikkernes gravpladser for tiden er de samme som lutheranernes.

Lutheranerne er kommet i stor bevægelse i anledning af en bog med titlen: *L'étoile du Nord, qui conduit au salut par trois operations, prier, chanter, lire*, (Nordstjernen, som ved tre handlinger, at bede, at synge, at læse, fører til frelse), som af en af de herværende patres er udgivet på tryk, idet de beskylder ham for at undergrave deres præsters autoritet, ja, også den, som kongen gør krav på at have over biskopperne. For at imødegå denne tumult har gesandten sendt den nævnte pater ud af landet.²

(1) Den franske gesandt var på dette tidspunkt Hugues de Terlon (1620– ca. 1690), der fra 1670 til 1676 havde fast ophold i København. Han optrådte som menighedens beskytter. –

(2) Jesuiterpater Heinrich Kirchers bog, der udkom 1671. Heinrich Kircher (1608–1676) blev i første omgang sendt bort fra hovedstaden, hvorpå den formelle udvisning fulgte i 1673.

E 81. Til Opizio Pallavicini

København, 30. juli/9. august 1672

Indhold: Stensen redegør for behovet for penge til kirkebyggeri i København og for savnet af endnu en præst.

KP–PS I

København, 10. august/30. juli.¹

Vor kirke, som er et værelse i den franske gesandts² palæ, nyder ret stor frihed, eftersom enhver frit kan komme her.

I forhold til besøget er rummet altfor lidet, og hvad værre er, kirken har kun een præst,³ en jesuiterpater, endskønt tilladelsen lyder på fire gejstlige. Kirkebygningen, som vi har fået lov til at rejse, forsynet med klokker til at kalde sammen til gudstjeneste, er af mangel på penge endnu ikke påbegyndt. Godgørenhed fra Rom og Paris er for tiden vort håb. Idet værelset, hvor vi mødes, er så lille, længes man meget efter bygning af en kirke, og jeg er heller ikke sikker på, at det ikke kunne være til nytte for konversionerne, da lutheranerne ville komme til prækenerne, eftersom der allerede kommer så mange, som der er plads til. For de katolikker,

som bor her, ville det være nødvendigt med en præst til, som også havde tilladelse til at læse flere messer også i private huse, fordi der her, mener jeg, er flere katolikker, end det ser ud til, og nogle ikke vil røbe sig ved at gå i kirke for at modtage sakramenterne.

Man må billigvis værdsætte denne nye vækst højt, fordi konversionerne her sker ud fra de reneste hensigter uden indblanding af menneskelig egen nytte, ikke som på de steder, hvor en fyrstes konversion drager andres efter sig. Jeg venter mig meget af tilvækst og bestandighed.

(1) Dette brev kendes kun i afskrift. Dateringen er gal, for så vidt som 10. august svarer til 31. juli og 9. august til 30. Da man i København benyttede gammel stil, og Stensen i øvrigt ser ud til at følge denne, er brevet sikkert dateret den 30. juli gl. stil, hvorpå andre siden har beregnet dette til 10. august. Om Pallavicini se E 80. – (2) Om Hugues de Terlon se E 80, n. 1. – (3) Den enlige jesuiterpater var Johannes Sterck (1630-1692). Efter nogle år hos den kejserlige gesandt i Stockholm kom han i 1671 til København. Her blev han bl.a. Stensens skriftefader.

E 82. Til Cosimo III

København, 6./16. august 1672

Indhold: Stensen fortæller om katolikkernes forhold i København, om udgravningerne uden for byen og om et par nyheder fra hoffet.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Efter lykkeligt at være vendt tilbage til København finder jeg vel en katolsk menighed, som imidlertid talmæssigt set er ret lille, og hvis man fraregner udlændingene, endog meget lille. Man kan her frit udføre alle gudstjenstlige handlinger, og selv lutheranere kommer i temmelig stort antal til prædikenen. Men vi har her så vel på helligdage som på andre dage kun een messe om dagen, så Hamburgs kirke befinder sig (i sammenligning hermed) i en meget blomstrende tilstand, idet der læses mange flere messer, så vel hvad stedernes tal angår som antallet af messer på det enkelte sted. Vore synder må være mange og store, siden Gud her ikke giver os flere lejligheder til at tjene ham. Ej heller findes der med undtagelse af den franske gesandt¹ nogen, som har en præst i huset. Gesanden har fået tilladelse til at bygge et palæ og en kirke, som skal udgøre en af palæets fløje, samt et klokketårn med klokker til offentligt at sammenkalde til messe; tillige må han holde fire jesuiter. Men så længe Frankrig er i krig, kan der ikke ske nogen forandring.² I nogen tid har man sagt, at kongen skal være stemt for at meddele offentlig tilladelse, hvis blot tyve katolske familier kommer til København for at bosætte sig der. Måtte det være Guds hånd, som forbedrer hjerterne til det, som skal tjene ham til større ære!

Ved anlæg af grave omkring byen³ har man under jordoverfladen fundet to lag, mellem hvilke der fandtes et lag rent sand. Begge lagene er fyldte med træstykker og kul, blandt hvilke der findes en temmelig stor mængde rav eller ambra i forskellige farver. Jeg har set stykker med fluer og andre insekter og bl.a. et stort stykke, i hvilket man så en dråbe bevægelig luft, omgivet af en væske, på samme måde, som man ser det i krystallen, hvoraf man kan drage mange slutninger, blandt andre den, at hele øen, København er bygget på, er dannet ved havaflejringer på et sted, hvor der i tidligere tider ikke har været hav, men skov, og at ravet er et stof, som af og til er opstået i skovene, det være sig som en plantesaft, som terpentiner, det være sig som et andet stof, som under jorden på grund af et fluidum i denne har forandret sig, således at hint rav, man finder under Pommern, ikke har dannet sig der, men er blevet frilagt, idet jorden, når den bliver bortskyllet af vandet, bringer for dagen, hvad den før har holdt skjult.

Hos Hans Majestæt sporer man en kærlighed til gamle skikke, idet han har genoprettet en ridderorden, der i tidligere tid gjorde sig fortjent ved foretagender imod saracenerne,⁵ og at han desuden har genindført den gamle danske dragt med påbud om, at enhver, der vil vise sig ved hoffet, er forpligtet til at anlægge denne, hvilket vil tjene til indførelsen af en konstant påklædning og beholde de penge i landet, der hidtil forlod det, fordi man skiftede klædedragt så mange gange om året efter fransk skik. Hvad min stilling angår, da er endnu intet besluttet, da hin person, som har påtaget sig at finde ud af, hvad jeg kunne passe til, har meget arbejde mellem hænderne. Jeg beder Deres Højhed stadig at forbeholde mig Deres gunst, medens jeg ønsker Dem og hele det storhertugelige hus al storheds og freds forøgelse.

Deres Højheds ydmygst hengivne tjener
Niels Stensen

København d. 6. (gml. stil) august 1672.

Til Hans fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) Om Hugues de Terlon se E 80, n. 1. – (2) Frankrig indledte i 1672 krigen mod Nederlandene. – (3) I forbindelse med at sikre Københavns befæstning foretog man i disse år store befæstningsværker uden for murene, således blev husene omkring søerne nedrevet og St. Jørgens Sø inddæmmet. – (4) Det drejer sig om Dannebrogordenen, hvis oprindelse angiveligt blev ført tilbage til Valdemar Sejrs sejr over hedningerne i slaget ved Reval i Estland i 1219. Ordenen blev »genindstiftet« af Christian V. i 1671, hvor bl.a. Griffenfeld var blandt de første riddere af Dannebrog.

E 83. Til Maria Flavia del Nero

København, 20./30. august 1672

Indhold: Stensen fortæller om sin situation i København, beder om Maria Flavias forbøn for ham selv og for kirken i Norden og sender hilsener til de andre søstre i Annalenaklostret i Firenze.

KP-PS 1

Min dyrebare søster i Kristus!¹

Over for Dem vil jeg ikke komme med undskyldninger for min forsinkede skrivelse. De har sikkert af andre hørt om min hjemkomst til fædrelandet og uden tvivl ligeledes om den lille kirkes tilstand i disse lande, hvor vi så vel på helligdage som på andre dage kun har en enkelt messe. I øvrigt bliver vi ikke forulempet. Man må nu se, hvad Gud vil gøre.

Jeg bor i stor fred hos min søster,² da ingen står mig imod, medens mange synes at mene, at enhver kan blive salig i sin tro, når han kun lever ret. Og ligesom de ikke dadler mig, så vil de også selv forbeholde sig deres mening, endskønt nogle tillige taler godt om os. Jeg ville ønske, at deres folk besad noget af det, som findes blandt vore; men de slettes misbrug blandt katolikkerne har præget sig så fast i deres bevidsthed, at de ikke kan tænke over læren, eller rettere sagt, ikke vil.

Bed imidlertid fremfor alt til Gud for mig, at han giver mig den hellige udholdenhed og den åndelige fremgang, som det behager hans hellige vilje. Bed også om, at Gud vil have barmhjertighed med disse nordlige lande og gengive så mange døde sjæle livet.

Men fremfor alt beder jeg Dem at lade den unge fyrste³ være Gud befalet.

Jeg har fået den tanke at lade bede til Gud for de sjæle, han fremfor andre vil udrive af dette mørke. Send De også, når De begiver Dem til graven⁴ for at dvæle i inderlig bøn, et suk til Gud herom!

Om Deres egne anliggender skriver jeg ikke denne gang, idet jeg ved, at De er så hengiven i Guds vilje, at De ikke længere i dette enkelte tilfælde har menneskelige trøsteord nødvendig, eftersom De af Gud er udvalgt til at modtage hans trøst.

Hils de andre ærværdige mødre, og måtte al sand fred og glæde fryde Dem, idet De tænker på også i trængslerne, som Gud ved det ondes hånd sender Dem, at lovprise ham. Måtte De i alt se Guds vilje, som tillader sligt, og ikke deres vilje, som ganske vist har til hensigt at gøre Dem ondt, men som viser Dem en meget stor tjeneste, idet de forøger Deres fortjenester i denne verden for at kunne øge herligheden i den anden. Deres Ærværdigheds hengivne tjener

Niels Stensen

København, den 20. august 1672.

(1) Maria Flavia var søster i Annalenaklostret i Firenze. Hun var kommet i kontakt med Niels Stensen, mens denne endnu var protestant, og er kendt for sin beretning om hans konversion. – (2) Søsteren Anne (død 1703), der var gift med guldsmed Jakob Kitzerow, som videreførte Stensens fædrene værksted i Klareboderne. – (3) Christian Vs ældste søn, den senere Frederik IV, født 1671. – (4) Antagelig gravmælet for klostrets stifter, Annalena, hvortil der i 1573 var blevet overført de jordiske rester af 120 søstre.

E 84. Til Cosimo III

København, 27. august/6. september 1672

Indhold: Stensen takker storhertugen for dennes hjælp til hans tidligere tjener og beder ham om at lade afholde andagter til hjælp for danskerne.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Af Mattheo Bucchielli¹ erfarer jeg, at Deres Højhed har vist ham den godhed, som jeg ydmygt bad Dem om for ham. Jeg betragter det som en kærlighedsgerning mod mig, og idet jeg ydmygt siger Deres Højhed tak, beder jeg til Gud, at han må gengælde Dem og hele det højædle hus denne og alle andre kærlighedsgerninger, som De med så stor godhed har vist mig. Gud holder levende i min erindring den formaning, som pater Sfondrati² gav mig med hensyn til tidspunktet for at forebringe Gud mine ønsker, og hver gang jeg har en gunstig lejlighed dertil, hvilket højst sker en gang daglig, beder jeg ham, at han vil skænke Deres Højhed lys til erkendelse og kraft til udførelse af alt det, som kræves for at sikre statens vel og bøde på dens onder, så hans helligste navn ved Deres Højheds årvågne møje og fromme klogskab forherliges så vel her i arbejdets verden som hisset i lønnsens.

Da jeg af egen erfaring og ofte har erkendt, hvor tilbøjelig og ivrig Deres Højhed er for til Guds ære at bidrage til sjælenes frelse, og da jeg kender de andagter og almisser, som tjener dette formål, anbefaler jeg dette lands sjæle, som uden Guds nåde og uden for den sande kirke lever i en så dyb og sorgløs søvn, som om de allerede stod ved Paradisets port. Hvad jeg for disse sjæles skyld beder Deres Højhed om, er, at man vil opofre nogle af de månedlige andagter og almisser til Gud for at neddrage hans barmhjertighed over disse lande, så han sænker sin hellige kærlighed i disse menneskers hjerter, og så hans navn også vil helliges i disse lande ved den længsel efter fuldkommenhed, som jeg har lært at kende i Italien.

Man har foreholdt mig det slette, som man har set i Italien; men give Gud, at man, ligesom man efterligner det onde, også ville øve det gode, som man der kunne lære, hvis man havde en ligeså stor trang til at finde den sande fred som til at søge den forgængelige tilfredsstillelse. Hvis Deres Højhed vil forøge Deres gode gerningers tal gennem denne barmhjertige hensigt, vil sjælene, som derigennem kommer til Gud i erkendel-

sen af denne velgernings størrelse i denne og i den anden verden opsende bønner og taksigelser for deres åndelige velgører og derved bidrage til at forøge Deres Højheds evige glæde. Da jeg ikke ved noget nyt, som kunne fortjene at forelægges Deres Højhed, bøjer jeg mig i al ydmyghed som Deres Højheds ærbødige tjener

Niels Stensen.

København, d. 27. august gammel stil 1672.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana

(1) Stensens tjener i Italien. – (2) Carlo Filippo Sfondrati (1635–1680), præst i Pisa, hvor han bl.a. var skriftefader for Lavinia Arnolfini. Senere biskop af Volterra. Stensen kaldte ham sin åndelige fader.

E 84a. Til Antonio Magliabechi   København 27. august/6. september 1672
(Kilde: *Positio*, s. 191)

Indhold: Stensen forsikrer Magliabechi om sit venskab.

PS I

Til hr. Antonio Magliabechi,¹ Firenze

Hr. Antonio, min herre

Jeg har ikke modtaget brevnyheder fra Deres Velbårenhed og skriver heller ikke med den hensigt at tvinge Dem til at svare mig, men blot for at forsikre Dem, at jeg, hvad enten jeg skriver eller ej, altid vil bevare erindringen om Dem og om de venligheder, De har vist mig, og at jeg beder Gud om at lønne Dem derfor gennem andre, hvis Han ikke vil lade det ske gennem mig. Hvis nu tiden tillader Dem at skrive mig nogle linjer og give mig nogle nyheder, skal det være mig kærkomment at høre om det, som de gode fædre frater Ruffino og frater Bernardino² vil sige Dem for at opfordre mig til at tjene Gud, og ligesom de ofte husker mig i deres bønner, håber jeg, at også De vil gøre mig de samme kærlighedsgerninger sammen med Deres venner, hr. ridder Orlandi, hr. Gerardi og hr. Vittorio,³ thi egentlig finder jeg intet andet sandt venskabsbånd mellem tænken- de mennesker end Gud og ingen andre sande venligheder end dem, der tjener til gensidigt at skaffe os de evige glæder. Det er en meget god ting at huske sine venner, når man er blandt vennerne, men det gør det meget nyttigere at huske ham, når man er i samtale med Gud. Og da vil man nyde sande glæder ved at møde vennen, når vi i det lys, hvor intet kaster skygge, skal gense hinanden og med tydelig klarhed erkende, hvor meget den ene har gjort for at hjælpe den anden til at blive delagtig i en evighed af glæde. Vi føler i os de kraftigste tilskyndelser til tak over for dem, der har bidraget til at lade os blive vel omtalt af nogle mennesker og til at lade os få et øjeblikks nydelse, og derfor slutter vi med al ret, hvor meget kraftigere

tilskyndelsen til tak vil være over for dem, der har skaffet os evig nydelse og evig ære. Måtte det være målet for vort venskab, og det bliver en smuk ændring, når et timeligt venskab ændres til et evigt, thi det er virkelig at ville sin ven det godt. Det lover jeg mig selv om Dem, og jeg underskriver mig

Deres sande tjener og ven
Niels Stensen

fra København, 27. august (gl. stil) 1672

(1) Om Magliabechi se E 26, n. 2. – (2) Antagelig dominikanere fra S. Maria Novella-klostret i Firenze. – (3) Den sidstnævnte er vel Vincenzo di Piero Vettori, jvf. E 26, n. 1, de andre er ukendte.

E 85. Til Opizio Pallavicini

København, 5./15. november 1672

Indhold: Stensen takker for brev, fortæller om sin modtagelse i København og foreslår, at man tilstræber, at en rig katolsk adelsmand slår sig ned i Danmark og får udvirket en generel tilladelse til at lade afholde gudstjenester.

KP-PS 1

Min kære højtærede, højærværdige herre!¹

Deres Højvelbårenhed handler i sandhed som en god hyrde, når De af kærlighed til et af Deres lam (således tør jeg vel kalde mig, eftersom jeg af Dem er blevet ført til de frugtbarste græsgange, hvis næring min sjæl endnu dagligt tærer på) drives til ikke at afvente mit brev, men med Deres kommer det i forkøbet. Hvor meget det har trøstet mig, ved Gud, som jeg beder om at lønne Dem med den højeste trøst for denne kærlighedsgerning og især for den, at De tænker på mig i Deres hellige ofre.

Slægt og venner er hidtil kommet mig såre venligt i møde, og ingen af dem hindrer mig i udøvelsen af min religion. De kan dog stadig ikke dele mine anskuelser, og jeg bebyrder dem ikke med tilskyndelser, men overlader alt til deres eget tykke i den sikre tro, at når Guds time kommer, vil udsoningen med ham finde sted.

Man har indbudt mig til uforberedt at dissekere et menneskeligt lig i det anatomiske teater,² jeg tror, at Gud har føjet det så enten for at vænne mig til optræden for offentligheden eller for gennem erfaring at bevise mig, at jeg ikke er skabt for katedret, da jeg derved opdager mange og ret store mangler, dels fordi jeg ved at betjene mig af forskellige moderne sprog har negligeret latin, dels fordi jeg altfor levende føler trang til at behage menneskene. Når det drejer sig om mine virkelig uheldige egenskaber, da skammer jeg mig nemlig over i menneskers øjne at synes, hvad jeg ikke skammer mig over i Guds øjne at være. Det foruroliger mig at træde uforberedt frem for menneskers øjne, men det rører mig ikke at stå mindre forberedt foran den sande og eneste dommer.

Jeg hører, at De elskværdigt tilbyder at tjene min og den almene frelse. Gud give Dem klogskab og kraft til at gennemføre det. Krigstilstanden bevirker, at man ikke længere taler om vor kirkebygning,³ hvilket ingen stor bekymring volder mig; havde vi først hyrder og får, ville man let finde en fåresti. Det er vel sandt, at en offentlig og rummelig kirke ville byde mange ikke-katolikker lejlighed til en gang imellem at træde derind og gennem det ydre ord fornemme det indre, men jeg skimter vanskeligheder, som får mig til at lade ethvert håb i den henseende fare. Efter min ringe opfattelse ville det bedste være, om en rig og samtidig rettænkende adelsmand bosatte sig her, købte her beliggende godser og på forhånd betingede sig overalt i sine huse at kunne holde fri gudstjeneste for alle, som ville komme, hvilket man let ville tilstede ham. Jeg ville holde dette for bedre end at rejse en eller anden offentlig kirke på en eller anden fyrstes bekostning, fordi man sædvanligt, når det kommer til brud med hin fyrste eller hans forbundsfæller, forbyder gudstjenesten, ja konfiskerer selve kirken og tager den til eget brug. Således gik det efter den kejserlige gesandt Baron von Goës's⁴ afrejse. Han havde købt et hus her i staden og holdt patre der; efter hans bortrejse blev gudstjenesten forbudt, og under påskud af, at ingen, som ikke var undersøgt, måtte eje huse, blev ejendommen beslaglagt; dog blev, efter hvad man fortæller mig, pengene udbetalt ham. Var nu den nævnte baron blevet her og havde kunnet købe et gods her i landet, så ville dette kapel have været en konstant institution. Nu har vi intet andet kapel eller kirke end salen hos den franske gesandt;⁵ men sæt, at det en dag kommer til brud med hint kongerige, da måtte man stå uden kirke indtil den eventuelle ankomst af en kejserlig gesandt, hvis Gud ikke på anden vis greb ind. Man gør sig jo ikke mange tanker om offentlige bygninger, når man holder sig urkirken og Englands kirke⁶ i dette århundrede for øje. Måtte Gud sende os et stort tal gode katolikker og apostoliske hyrder, som uden alle andre hensyn end sjælenes frelse bliver alt for alle for at vinde alle for Kristus.⁷ Jeg har ofte hørt tale om missionærer og om penge til deres underhold, men med al respekt for andres dom, så venter jeg mig kun et virkeligt resultat af sådanne missionærer, som følger det eksempel, som Kristus, hans apostle og apostoliske mænd af den hellige Ignatius,⁸ den hellige Xaviers⁹ art og andre har givet. Så længe de ikke findes, er det tegn på, at nådens tid ikke endnu er kommet. Lad os bede Gud, at denne tid snart måtte vende tilbage; større end vor ondskab er jo hans barmhjertighed. Måtte Deres Velbårenhed bidrage derved med levende iver så vel i egen person som gennem Deres for Guds ære arbejdende venner til at afvende Guds vrede fra os.

Af nyheder kan jeg intet sikkert melde. Man har talt om en fredsliga i

riget,¹⁰ men jeg ved ikke, hvor langt sagen er nået frem, og hvorledes man har tænkt sig ligaen; måske gives derved en klausul for os, så det ikke kommer til et fuldstændigt brud med Frankrig. Men jeg vil ikke opholde Dem med nyheder, som jeg ikke er informeret om; jeg lever her som i Firenze, mellem bøn og bøger, inter sacra et studia, og Gud holder mig ved private forbindelser skadesløs for, hvad jeg i Firenze havde i selskab med andre. Guds godhed være derfor lovpriset! Jeg tegner mig som Deres Velbårenheds ydmygste og mest hengivne taknemmeligste tjener

Niels Stensen.

København, 5. oktober 1672.

Tænk på mig, når De opsøger Certosas hellige ensomhed¹¹ og bed de gode fædre om den samme venskabstjeneste.

Til den højtærede, højjærværdige herre Opicio Pallavicino
Apostolisk Nuntius for Toscana, Firenze.

(1) Om Pallavicini, se E 80. – (2) Denne dissektion fandt sted syv dage i slutningen af september. – (3) Krigen mellem Holland og Frankrig, jvf. i øvrigt E 80 og 81. – (4) Johann, Freiherr von Goës (1611-1696), kejserlig gesandt i København 1657-1661. Privilegiet blev inddraget i 1663. – (5) Hugues de Terlon, jvf. E 80, n. 1. – (6) Under Cromwell (1649-1660) blev ikke-puritanske religiøse retninger udsat for forfølgelse; med Charles IIs magtovertagelse i 1660 blev den anglikanske kirke igen statsreligion. – (7) Jvf. Vulgata 1. Kor. 9, 22. – (8) Ignatius Loyola (1491-1556), jesuiterordenens grundlægger. – (9) Francisco Xavier (1506-1552), ligeledes jesuit, Indiens og Japans apostel. – (10) Danmark indgik 1. oktober 1672 forbund med Østrig, Brandenburg, Hessen-Kassel, Celle og Wolfenbüttel mod Frankrig, England og Sverige. – (11) Den italienske betegnelse for et karteuserkloster; der fandtes såvel et i Firenze som i Pisa.

E 86. Til Opizio Pallavicini Udateret (København oktober/november 1672?)

Indhold: Stensen beder om aflad for to tilfælde til fremme af det kristelige liv i den katolske menighed.

KP-PS I

Højtærede, højjærværdige herre!¹

Jeg kommer for at bede Deres Excellence om at udvirke en gunst for os hos Hans Hellighed. Her modtager man sjældent sakramenterne, især den hellige kommunion, som de fleste kun modtager fire eller fem gange om året. Da jeg talte med pateren² om dette og nævnte det tilbud, som Deres Excellence har gjort mig, opfordrede han mig til ved Deres mellemkomst at ansøge om aflad for at tilskynde de troende til hyppigere modtagelse af sakramenterne. Da særlig to hovedintentioner ligger os på sinde, nemlig disse landes omvendelse og de arme sjæles lise i skærsilden, ville jeg gerne bede Dem opnå os aflad i to forskellige tilfælde, den ene for dem, som kommunikerer for at bede for disse landes omvendelse, den anden for

dem, der går til kommunion med det formål at bede for de arme sjæle i skærsilden. Jeg ville vente mig stor gavn heraf, ligemeget om De vil henlægge begge dele til to søndage, eller lægge den ene på en søndag, den anden på en fredag, eller om De vil give pateren frit valg til efter behov at fastsætte dagene, eller om De vil indrette det således, at man ved hver kommunion kan vinde dobbelt aflad. Da alle her ikke har mulighed for at være nærværende på bestemte dage, såsom de står i tjeneste hos lutheranere, som ofte lader dem arbejde, ville en af de to sidste bestemmelser være den bedste. Vi kunne vente os den største nytte heraf, ikke blot for vor egen fromheds forøgelse, men også derudover, for ved Guds hjælp at vinde flere sjæle. Tænk på mig foran alteret, især for at jeg skal få kraft til at modstå denne verdens smiger. Gud give Dem, at Deres virken i Guds tjeneste stadig må have fremgang.

Deres ærbødigste, mest hengivne tjener
Niels Stensen

Påskrift:

Hans Excellence, min højærværdige Herre Opizio Pallavicino,
Apostolisk Nuntius i Toscana, Firenze.³

(1) Om Pallavicini, se E 80. – (2) Pater Johannes Sterck, se E 81, n. 3. – (3) Brevet blev den 27. november 1672 oversendt til Propagandakongregationen.

E 87. Til kardinal Leopoldo

København, 19./29. september 1672

Indhold: Stensen undskylder, at han stadig ikke har besøgt kongens museum, og fortæller om situationen i København.

PS I

Højærværdige herre og fyrste¹

Der er gået halvfemte måned, siden jeg kom tilbage til København, og endnu har jeg ikke besøgt kongens museum² for at beskrive det for Deres Højhed, sådan som jeg har lovet. Hvis jeg skulle sige grunden til det, ville jeg ved Gud ikke kunne, for det er ikke i sig selv vanskeligt at komme derind, ja, det ville på mange måder være meget let for mig, og jeg mangler heller ikke viljen til at besøge det; alligevel husker jeg ikke på det, når jeg er fri, eller jeg er optaget af andet, når jeg husker på det, og derfor har jeg hverken besøgt museum, biblioteker eller noget. Og da jeg havde ønsket at fortælle Deres Højhed, hvad der forekom mig af betydning for det museum, der er ved at blive oprettet i Firenze, skyldes forsinkelsen med at skrive forsømmeligheden i at skaffe mig oplysninger. I denne passivitet ville jeg være forblevet uden at bemærke det, hvis jeg ikke havde forudset, at den offentlige demonstration,³ der måske begynder om få dage, ville lægge beslag på mig i flere uger, og derfor havde tænkt over,

hvem jeg skyldte at skrive til, mens jeg endnu havde disse få ledige timer. Den mildhed, som Deres Højhed altid har vist mig, lader mig håbe, at De vil tilgive mig denne undladelse.

De emner, der har vist sig, og mine landsmænds nysgerrighed har holdt mig stadig beskæftiget i mange uger og vil kunne beskæftige mig i flere med anatomiske arbejder.⁴ Herunder gøres der nogle iagttagelser, især om muskler, men jeg vil ikke omtale dem her, da de om kort tid vil kunne ses i en trykt bog, som hr. Thomas Bartholin udgiver om de mærkværdigheder, som er iagttaget af lægerne i København.⁵ Dr. Worm⁶ har vist mig en sten med fisk, fundet i Norge, der ligner den fra Eisleben,⁷ og jeg hører, at fjeldene i det rige indeholder mange mærkværdigheder, af hvilke jeg håber ved passende lejligheder, hvis Gud bevarer mit liv og mine kræfter, at kunne skaffe nogle til samlingen i Firenze.

Hvad angår min tilstand i henseende til religionen, nyder jeg her den samme frihed, som hvis jeg var i et katolsk land, undtagen at der kun er én messe både på helligdage og på andre dage, og kun én prædiken på helligdage og om søndagen, og den kristne trosbelæring om fredagen efter messen. Vi savner de hyppige prædikener i Firenze og San Paolo,⁸ for øvrigt både hjemme og i kirken. I den tid, hvor salen i den franske gesandts⁹ hus står åben, har jeg, hvad jeg kan ønske, og jeg har ikke andet at beklage mig over end min utaknemlighed i at svare til den guddommelige gavmildhed, der i det åndelige giver mig så meget. Om det timelige taler jeg ikke, både fordi Gud har givet mig en søster,¹⁰ hos hvem jeg intet betaler, og fordi rigets tilstand i disse tider er forværret så meget, at man ikke kan tilfredsstille alle, men især fordi Gud giver mig den nåde, at jeg ikke ved, hvilken timelig fordel jeg måtte savne. Nogle har somme tider medlidenhed med mig, fordi de ser mig i den samme tilstand, som da jeg kom, men jeg føler virkelig intet af den smerte, de tillægger mig; med større medlidenhed ser jeg på deres sjæl, hvis behov de er des mindre bekymrede for, jo mere de er opslugt af ønsket om at øge kroppens behov. Åh Gud, når jeg ser så mange sjæle i hele Norden hvert øjeblik modtage Guds gaver uden at tænke på at lære den sande måde at kende dem på, kan jeg ikke undlade at have medlidenhed med dem, så meget mere som der ikke er tydelig ond vilje, som det ses af deres ægte måder at behandle andet end religionen, om hvilket emne mit sprog er helt barbarisk for dem: »jeg er her en barbar, thi ingen forstår mig«. ¹¹ Jeg beder Deres Højhed om selv at vise os den kærlighed – og også at lade de Guds tjenere, De kender bedst, vise os den – at anbefale til Guds godhed så mange sjæle, som uden Hans barmhjertighed vil fortabes, men især mig selv, der ville være den ringeste af alle, hvis Gud nogensinde skulle und-

drage mig sin hånd, hvormed han støtter mig så kærligt. Men for ikke at kede Dem, bøjer jeg mig for Dem i al ydmyghed som Deres Højheds ydmygste tjener,

Niels Stensen

fra København, 19. nov. 1672

Til den Højærværdige Herre og Fyrste, Kardinal de Medici, Firenze.

(1) Om kardinal Leopoldo se E 29. – (2) Det kongelige kunstkammer, hvori indgik bl.a. Ole Worms berømte samling. – (3) Den offentlige demonstration af en dissektion af et kvindeligt kom først til at foregå 29. januar-8. februar (gml. stil) 1673. – (4) Stensen fik fra privat side overdraget adskillige dyr fra bjørn og rensdyr til katte og mus til undersøgelse. – (5) Det drejer sig om Danmarks første tidsskrift, *Acta medica et philosophica Hafniensia* bd. I-V, 1671-79, der udkom 1673-80, udgivet af Thomas Bartholin. – (6) Villum Worm (1633-1704) var i 1665 blevet professor i medicin ved Københavns universitet, i 1671 blev han leder af det Kongelige Bibliotek. I 1673 blev han inspektør for Kunstkammeret. – (7) Eisleben er berømt for sine forsteninger af fisk. I storhertugen af Toscanas samlinger, som Stensen katalogiserede, fandtes flere eksemplarer. – (8) Kirken San Paolo i Firenze. – (9) Hugues de Terlon, jvf. E 80, n. 1. – (10) Anne Kitzerow, jvf. E 83, n. 2. – (11) Citat fra Ovids *Tristia*.

E 88. Til Cosimo III

København, 23. november/3. december 1672

Indhold: Stensen meddeler storhertugen prins Christian Wilhelms fødsel.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Da Vorherre har skænket min konge den anden prins, som fødtes her i København i forgårs godt tre timer før middag,¹ har jeg villet melde nyheden til Deres Højhed, som i egenskab af souveræn fyrste er interesseret i forhåbningerne om arvefølgens sikring i de regerende huse, og som kristen må man visselig kun altfor meget lægge sig på sinde at udvirke hos Gud, at disse to små engle² ikke må forlade uskyldighedens alder uden at være i nådens stand og dermed sikret det evige rige. Aldrig har vi større håb om at blive bøn hørt, end når vi beder om nådens bevarelse for dem, der endnu ikke er i stand til at gøre noget imod nåden.

Om religionens stilling ved jeg intet nyt; af Kongen har man fået stadfæstet et almindeligt forbud mod alle tyske bøger, som handler om religion³ og derigennem kunne fremkalde vanskeligheder i lutheranernes sind; biskopperne skal henvende deres opmærksomhed derpå, hvilket er inkquisitionens begyndelse. Jeg glemte at nævne navnet på den lille prins, som er Christian Wilhelm til minde om Christian IV, konge af Danmark, og Wilhelm, dronningens fader.⁴ Gud give Deres Højhed al nådes og æres forøgelse, og dermed bøjer jeg mig ærbødigt, Deres Højheds ydmygste tjener

Niels Stensen.

Til Hans Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) Prins Christian Wilhelm, født 21. november/1. december 1672, død 15./25. januar 1673. – (2) Den nyfødte prins og den ældre broder, prins Frederik, født 1671. – (3) Kongelig forordning af 14. oktober 1672 (gl. stil). – (4) Christian V var gift med Charlotte Amalie, datter af Wilhelm VI af Hessen-Kassel.

E 89. *Fra Paolo Boccone*

Paris, 8. januar 1673

Indhold: Boccone takker for Stensens brev (E64) og kommer nærmere ind på madreporas oprindelse.

KP-HH F

Min herre!

Den ære, som det har behaget Dem at vise mig¹ ved at bifalde undersøgelsen af stjernekorallen, hvilken jeg sendte Dem, den berømteste og mest lærde inden for naturvidenskaben, er af så stor betydning for mig, at jeg bliver Dem den største tak skyldig derfor, og jeg erkender, at min ydmyge taksigelse er så liden i sammenligning med den taknemmelighed, jeg ønsker at vise Dem derfor.

Som svar på Deres forslag, der går ud på at søge viden om *madreporas* oprindelige prægning eller plan, har jeg kun efterfølgende hypotese.

Der findes et let stof, som er en havdannelse af lignende substans som det hvide, kornede *alcyonium*, der beskrives af Imperati² og Bersler³ i deres samlinger. Substansen af den havdannelse, jeg taler om, er porøs og meget fint gennemhullet, og i midten af den ses små forhøjninger, stråleformigt grupperede og lignende centret eller cirklen af de furede rør hos Imperatis *madrepora*, så man ville kunne sige, at hvis de ikke er ganske det samme, synes det i det mindste at kunne være dens begyndelsesstadium. Efter at jeg har undersøgt den forbindelse, som består mellem stjernekorallens forhøjninger eller de stråleformige dele af det beslægtede stof, hvidt, kornet *alcyonium* og forbindelsen mellem *madrepora*, deres furede ydre og indre dele, og den omstændighed, at de begge er havdannelser, holder jeg derudfra på, at dette må være dens begyndelsesstadium og dens oprindelige prægning. For at støtte min hypotese vil jeg sige Dem, at jeg hos en klosterapoteker fra karteuserklostret i Pisa har set et stykke salt med stråleformigt grupperede mærker, som i hvert stykke dannede en stjerne, og han fortalte mig, at det var tin-salt. Den lighed, som det ovennævnte salts stråleformige mærker havde med de havdannelsers, som jeg kalder hvidt *alcyonium*, har fået mig til at formode, at grundbestanddelen af koraloiden, kaldet *madrepora*, er en blanding af salt og *alcyonium*. De vil her indrømme mig, at jordens stoffer ved bevægelse og aflejring danner et legeme med bredde, dybde og regelmæssig form. Hvad angår at bestemme årsagen til krystals vinkler, som ofte er atten, snart flere, snart færre, indrømmer jeg, at dette er et mangeårigt studium, og at jeg ikke kan tale med derom.

Imidlertid vil jeg i Paris undersøge min naturvidenskabelige hypotese, og hvis jeg får den lykke at komme til London, vil jeg fremlægge de samme iagttagelser over for the Royal Society's⁴ videnskabsmænd og lærde for at blive endnu sikrere i min sag. Uden at ville være Dem til ulejlighed tegner jeg mig Deres meget ydmyge og meget lydige tjener
Boccone.

Paris, 8. januar 1673.

(1) Om Boccone, se E 57. Om debatten, jvf. også E 64. – (2) Om Imperati, se E 57, n. 3. – (3) M. R. Besler (1607-1661), læge i Nürnberg. Havde overtaget naturaliesamlingen fra farbroderen Basiléus Besler (1561-1629). – (4) Jvf. E 20a.

E 90. Fra Johannes Sylvius *Amsterdam, 30(!) februar 1673*

Indhold: Sylvius (jvf. E 50) tager til genmæle over for Stensens breve af 6. og 12. januar 1672 (jvf. E 73), der bl.a. behandler spørgsmålet om den sande kirke og om Stensens konversion. Sylvius kan ikke se, at Stensen beviser, at den katolske tro er den eneste sande, og går ind i en nærmere diskussion af E 73. Trykt i Sylvius: *Nicolai Stenonis, quondam philosophi ad ecclesiam Romanam via*. Amsterdam, 1677, (s. 24-52).

E 91. Til Johan Brunsmænd *København, 27. november/7. december 1673*

Johan Brunsmænd (1637-1707) var magister i teologi og rektor ved Herlufsholm 1668-77. I 1673 udkom hans bog *Francisci Spiraе Fortwiffles Historie*, der handlede om en italiensk jurist Francesco Spira, der efter at være blevet protestant blev tvunget af inkvisitionen til at afsværge sin religion og derefter henfaldt i dyb depression. Denne bog sendte forfatteren Stensen.

Indhold: Stensen takker for bogen, men viser, at Spira's trossætninger, som Brunsmænd præsenterer dem, i virkeligheden er katolske.

LBM L

Højt berømte mand!

I og med at du har sendt mig en bog, der først og fremmest omhandler folk, som fra den lutherske lære vender tilbage til den katolske kirke, forstår jeg, at du nærer en hengivenhed både over for mig og over for jeres lære. Men af den samme bog kan jeg med sikkerhed slutte, at du endnu ikke ved, hvad vores lære går ud på med hensyn til gerninger og retfærdiggørelse. Deraf kommer det, at du altfor let har fæstet lid til dem, som ved tusinde kunstgreb har villet sætte deres omvendelse fra os i et godt lys, og du har derved erklæret den i sandhed hellige lære for falsk og afskyelig. Du ved, hvor farligt det er at fælde dom, når kun den ene part er hørt. Men du bør heller ikke med hensyn til forsyndelser mod det ottende bud være udvidende om, at disse nedsættende vidnesbyrd vil blive betragtet som dine, når folk, der har fået dem fra dig enten mundtligt eller skriftligt, godkender dem for sig selv eller udtrykker dem mundtligt, også selv om du ikke selv har fundet på dem, men blot refereret, hvad andre har frem-

sat. For at du således skal have mulighed for at erkende, hvor stor en vildfarelse og fare du befinder dig i, og at tage vare på din frelse, mens tid endnu er, vil jeg vise, at de læresætninger, på grund af hvilke du anser Spira for en lutheraner, og til hvis tilbagekaldelse du føler dig så sikker på, at han blev tvunget af katolikerne, i virkeligheden er katolske. Det vil jeg vise ved på den ene side at opstille dine ord og på den anden side Tridentinerkoncillets¹:

Dette er dine ord:

At vi alene retfærdiggøres og frel-
ses gennem Guds søn, Jesus Kri-
stus.

Tridentinerkoncillets ord, sess. 6,
kap. 7 om årsagen til retfærdiggø-
relse:

»Mens de ting, hvorved frelsen for-
tjenes, er: hans højtelskede enbårne
søn, Vor Herre, Jesus Kristus, som,
skønt vi var hans fjender, på grund
af sin umådeligt store kærlighed til
os fortjente retfærdiggørelsen og
ved sin hellige lidelse på korset ret-
færdiggjorde os over for Gud sin
Fader.« I sess. 5, artik. 3 fordøm-
mes den, der hævder, at Adams
synd »ophæves enten ved menne-
skets naturlige formåen eller ved
noget andet middel end gennem
den eneste formidler, Herren Jesu
Kristi fortjeneste«. Sess. 6, kap. 14:
Ved Guds tilskyndelse genvinder
de faldne ved bodens sakramente
den tabte nåde på grund af Kristi
fortjeneste. Sess. 6, kap. 9: Det er
nødvendigt at tro, at man ikke bli-
ver tilgivet eller opnår tilgivelse for
sine synder på anden måde end af
guddommelig barmhjertighed gen-
nem Kristus uden nogen modyd-
else. Sess. 6, kap. 7: At »ingen kan
være retfærdig uden at få del i vor
Herres, Jesu Kristi fortjenstfulde li-
delse«. Ligeledes Sess. 6, kap. 8:
»Intet af det, der går forud for ret-

Dine ord:

At vi ikke bør støtte vores tro på nogen menneskelige gerninger.

færdiggørelsen, det være sig tro eller gerninger, ville kunne fortjene selve retfærdiggørelsens nåde«, og kap. 16, hvor det forklares, hvorledes vor retfærdighed er Guds retfærdighed, »fordi den indgydes os af Gud ved Kristi fortjeneste«.

Tridentinerkoncilets ord: Sess. 6, kap. 16: »Lad det ikke ske, at et kristent menneske er stolt af sig selv eller sætter sin lid til sig selv og ikke til Herren, hvis godhed mod alle mennesker er så stor, at han ønsker, at det, som er hans egne gaver, skal være deres fortjenester«, og kap. 16: »For da Jesus Kristus selv – som hovedet i forhold til lemmerne og som vinstokken i forhold til grenene – lader sin kraft strømme til de retfærdiggjorte, den kraft, som altid både foregriber, ledsager og efterfølger de gode gerninger, og uden hvilken gerningerne på ingen måde kan være velkomne eller fortjenstfulde i Guds øjne«.

Hvis altså de gode gerninger er Guds gaver og har hele deres værdi alene fra Kristi fortjenester, hvis selve vores retfærdighed indgydes os af Gud ved Kristi fortjeneste, da er det klart, at vores lære er således: 1. At vi ikke skal tro på nogen menneskelige gerninger. 2. At vi kun retfærdiggøres og frelses ved Guds søn, Jesus Kristus. Og jeg vil ikke tro, at du eller nogen anden vil gå så vidt, at du med udelukkelses-ordet i den nævnte sætning (»alene«) vil udelukke Faderens barmhjertighed, hvem vi skylder Sønnen, vores frelser, eller noget af de forhold, der tilsammen fører til retfærdiggørelse, og som har hele deres kraft fra Faderens barmhjertighed og Sønnens fortjenester, så som beredvillighed, kirkens bønner, sakramenter og det for os mennesker særegne forhold – hvad man nu end skal kalde det – nemlig at det er muligt at modstå Helligånden og at modtage Guds nåde forgæves eller ikke forgæves. Det er Kristus, der bevæger de levende

lemmers hjerter til at bede for synderen, og han giver deres bønner styrke, han kommer den syndiges vilje i forkøbet, for at denne skal være villig til at tage imod den tilbudte nåde, og han giver ham kræfter til at føre denne beslutning ud i livet. Hvad gavn end sakramenterne gør os, er det ham, som skænker den; han gør os rede, og når vi er rede, retfærdiggør han os, og når vi er retfærdiggjorte, giver han os styrke og vedholdenhed.

Guds beundringsværdige plan med skabningerne er naturligvis, at han giver større gaver til dem, der velvilligt har modtaget mindre gaver, nemlig som en belønning af den gode vilje, der modtog de første gaver og udrettede noget med dem; og han straffer ikke, medmindre man afviser det, man er blevet tilbudt, eller misbruger det, man har modtaget. Han skænker nådegaver for at skænke nådegaver. Derfor er det ifølge vores lære Kristus alene, der har gjort os fortjent til retfærdiggørelse og evigt liv; men Kristi fortjenester videregives uden modydelse til dem, der skal frelles, idet Helligåndens dobbelte gave hjælper til, dvs. troens gave, eller det guddommelige kendskab til åbenbaringen, og gerningernes gave, dels de indre, som håb, troskab, kærlighed, anger, indre bøn, dels de ydre, som har deres liv og sjæl fra de indre, som den fremsagte bøn, almisser, spægelse og bod; mennesket kan afvise den ene af disse to slags gaver eller dem begge under ét, men hvis han ikke modtager dem begge samtidig, vil han ikke blive frelst. Hvis han modtager troens gave, men ikke gerningernes, fordømmes han, fordi det gør hans tro død, og det er den slags mennesker Herren taler til, når han siger: »Jeg kender jer ikke«,² dvs. de, som ganske vist siger »Herre«, men ikke udfører Faderens vilje; de kommer ganske vist til brylluppet, men de har ikke bryllupsklædning på.³ Den, der modtager gerningernes gave, men ikke troens, fordømmes, fordi hans gerninger er døde, og til den slags mennesker sigter Herren, når han siger, at de ikke hører til vinstokken, og ikke til fårefolden, men de har deres løn i dette liv; ingen bliver frelst ved troen uden nådens gerninger, ingen bliver frelst ved gerninger, der savner guddommeligt tro. Den retfærdige giver den fattige en almisse, ligeledes gør synderen; så længe han befinder sig i en tilstand af synd, hvad enten han er troende eller hedning, og ikke modtager sin retfærdighed fra Gud ved Kristi fortjeneste, så er der ikke knyttet nogen evig løn til den almisse, mens den retfærdige, selv for en lille tår vand, bliver evigt belønnet af Gud på grund af Kristi fortjenester. Således udfører den retfærdige de samme spægelsesgerninger som den vantro, og dog afvises dennes gerninger, mens den retfærdige for sine gerninger skal få den evige glæde.

Både tro og gerninger er således nødvendige til frelsen, men kun forsåvidt som Kristi fortjenester tildeles os gennem disse to gaver, og ikke

forsåvidt som de selv ville kunne retfærdiggøre og frelse os; vi retfærdiggøres og frelses alene ved Guds søn, Jesus Kristus. Du kan heraf forstå, at du er blevet bedraget af dem, der har forsøgt at overbevise dig om, at vores lære skulle indebære, at man skulle sætte en vis lid til menneskelige gerninger, og at vi ikke blev frelst alene ved Guds søn, Jesus Kristus. Men overvej samtidig din egen samvittighed, når du offentligt kalder en lære, du indtil videre ikke ved noget om, for falsk og afskyelig, men som du – om Gud vil – til sin tid skal bekende som den i sandhed hellige lære. For jeg håber, at Gud ved denne lejlighed vil åbne dine øjne sådan, at du erkender, at disse folks kunstgreb ene og alene sigter på at godtgøre deres frafald fra kirken, og at gøre os forhadte af alle. For at dette således ikke uden videre skulle blive opdaget af nogen, blev det fremført med flertydige formuleringer; men hvis vi forenkler disse vendinger til andre ord, der betyder det samme, men er entydige, står det klart, at vi ikke siger noget af det, som I tilskriver os, og at I på mange punkter siger det samme, som I beskylder os for at sige.

For eksempel forstår vi ved ordet »fortjeneste« en indre gerning, hørende til troen, håbet, kærligheden, angeren osv., ligegyldigt om den viser sig ved en ydre gerning eller ej; vi tror, at dette er Guds gave, og at den udelukkende får tillagt fortjeneste efter løfte fra Gud på grund af Kristi fortjenester. Men alle ydre gerninger, som ikke er gjort levende indefra, er ifølge vores tro døde gerninger og ikke fortjenstfulde. Men også I siger om de kristne dyder, at de er Guds gaver, og samtidigt at det fremtidige liv er en belønning for gode gerninger, men at vores handlinger bevarer disse gaver og opnår en forøgelse af dem, og forstået på den måde er nødvendige. Af dette er det klart:

1. At I med urette tillægger os noget, når I siger, at vi driver de indre gerninger ud af menneskesindene, at vi foretrækker de ydre gerninger frem for de indre, at vi tror på menneskelige gerninger, og at det kun skulle dreje sig om de ydre gerninger og menneskelige traditioner såsom cølibat, faste og andre spægelses- og hengivelsesgerninger, som dog i vores lære ikke tillægges nogen vægt, medmindre de er Guds gaver, tilstået os på grund af Kristi fortjeneste.

2. At I siger det samme som os, hvad angår indholdet i begrebet »fortjeneste«, og at striden kun drejer sig om ord, nemlig hvorvidt de gerninger, Gud lover belønning for, lige så vel kan kaldes fortjenester som selve belønningerne kaldes løn eller erstatning. Og når I således siger, at de kristne dyder er Guds gaver og derfor tilflyder os, så vil selve jeres tro, hvormed I opnår del i Kristi fortjenester, være en nåde, der er tilflydt jer,

og følgelig fastslår I sammen med os, at nåden er tilflydt og indgivet os, eftersom vi ved den tilflydte og indgivne nåde ikke forstår andet end tro, håb, kærlighed osv.; vi kalder nemlig disse gaver for en tilflydt, indgivet og iboende retfærdighed («for at Kristi kraft kan tage bolig i mig»⁴). Derfor forbliver det et spørgsmål om benævnelse: Om jeg ved ordet »retfærdiggørelse« alene skal forstå Guds gunst, eller jeg også skal forstå den retfærdighed, Han lader tilflyde mennesket, eftersom ingen ifølge begges lære er retfærdig, hvis han ikke samtidig er i besiddelse af både Guds gunst og den tilflydte og indgivne nåde.

På lignende måde bestemmes indholdet af »begær« af forklaringen af et enkelt ord, nemlig »synd«; vi medgiver fra begge hold, at begæret bliver ved med at eksistere hos de genfødte, vi medgiver fra begge hold, at dette begær ikke hersker, og vi medgiver, at selv det ikke-herskende begær også kaldes synd. Spørgsmålet er blot, om det kaldes synd, fordi det virkelig er en synd, eller fordi det er en virkning af arvesynden og en årsag til den faktiske synd. Ja, vi tror på Guds ord om, at hos dem, der er i Kristus, er der ingen rest af fordømmelse, men al synd kastes bort, idet begæret først frembringer synd, når det har sat frugt, hvorimod det begær, der overvindes, bliver et sejrstrofæ og derved frembringer en forøgelse af vor herlighed; heraf følger det, at begær hos de genfødte ikke kaldes synd, fordi det virkelig er en synd, men at det kaldes en synd i overført betydning, fordi det stammer fra synd og tilskynder til synd. For at du kan indse, hvor mange udsagn der følger af et eneste ord, så betragt følgende modstillede ræsonnementer:

Hvis begæret uden viljens tilslutning, der kaldes en synd, virkelig er en synd,

1. bliver den ved med at eksistere hos den retfærdiggjorte, fordi han i sandhed fortjener Guds vrede og fordømmelse, skønt den ikke tilregnes ham.

2. Hos de retfærdiggjorte er der ikke nogen forskel mellem den, der tilslutter sig begæret, og den, der ikke gør det, kun en gradsforskel,

Hvis begæret uden viljens tilslutning, der kaldes en synd, ikke er en virkelig synd,

1. bliver den ikke ved med at eksistere hos den retfærdiggjorte, fordi den fortjener Guds vrede og fordømmelse; hvad der ikke tilregnes ham, er den fortidige og eftergivne synd, men ikke en eller anden nutidig synd.

2. Hos de retfærdiggjorte er der den største forskel mellem den, der tilslutter sig begæret, og den, der ikke gør det, eftersom den første

da begge i sandhed fortjener Guds vrede; men kun tilslutning til vantro tilregnes synderen.

3. Den retfærdiggjorte er ikke i sandhed gjort retfærdig, eftersom han altid har uretfærdigheden, nemlig synden hos sig, også selv om han er i besiddelse af Helligånden, og Helligåndens gaver er tilflydt ham; han anses kun for retfærdig, forsåvidt som hans egen nuværende uretfærdighed (bortset fra vantro) ikke tilregnes ham, mens Kristi retfærdighed tilregnes ham; retfærdiggørelsen består således i en ydre gunst.

4. Alle handlinger, som indeholder et sådant begær, er urene og fortjener Guds vrede og fordømmelse, og følgelig er de ikke Gud velbehagelige.

5. Ingen kan overholde loven, end-sige de evangeliske råd, også selv om han ved Guds gunst har modtaget dydernes gave og Helligåndens styrelse og hjælp, da den iboende synd er imod loven.

6. Loven er blevet givet blot for at være et spejlbillede på den synd, der bor i den retfærdige.

fortjener Guds vrede og ikke læn-gere regnes for retfærdiggjort, mens den, der modstår begæret, fortjener en forøgelse af nåden og retfærdiggøres yderligere.

3. Den retfærdiggjorte er i sandhed gjort retfærdig ved den sande afvaskelse af synd i egentlig forstand, og på grund af at nye gaver er tilflydt ham, og at Helligånden har taget bolig i ham; retfærdiggørelsen er således ikke kun en ydre gunst, men samtidig en indre forvandling.

4. Handlinger, som indeholder et sådant begær, er ikke urene og heller ikke Gud uvelkomne; de er tværtimod mere kærkomne og mere fuldkomne end andre handlinger: jo større kampen har været, jo alvorligere faren, desto større hæder indlægger man sig ved en sejr.

5. Et menneske vil kunne overholde ikke blot loven, men også de evangeliske råd, når blot det samarbejder med den guddommelige nåde, dvs. når blot det ved den iboende Helligåndens styrelse og hjælp udøver dydernes gaver, som er skænket til det.

6. Loven er givet ikke kun som et spejlbillede på ondskab for den, der tilslutter sig begæret, men også til den retfærdige og den, der står imod, som en rettesnor for den fuldkommenhed, man skal opnå,

7. Skønt bod i et vist omfang er nødvendig, for at Kristi fortjenester kan komme os til gode, tager Gud kun hensyn til vores tillid til barmhjertighed. Således er mennesker Gud velbehagelige på grund af Kristus, ikke i kraft af deres gerninger, men i kraft af deres tro, eller udelukkende på grund af, at Gud anser dem for retfærdige, for i alle andre forhold gør begæret sig gældende.

når blot man ikke tilslutter sig begæret.

7. For at Kristi fortjenester kan komme os til gode, tages der af Gud både hensyn til den guddommeligt inspirerede tilslutning til åbenbaringen og samtidig til de gerninger, der er udført ved Guds nåde; både de indre, angerens, håbets og kærlighedens gerninger, og de ydre, som udspringer af de indre, når blot begæret ikke har opnået nogen tilslutning. Således er mennesker Gud velbehagelige på grund af Kristus, både i kraft af deres tro og af deres gerninger; eller ikke udelukkende på grund af, at Gud anser dem for retfærdige, men samtidig, 1. på grund af deres renhed, 2. på grund af de gaver, der er tilflydt dem, 3. på grund af udøvelsen af gaverne, hvor hele æren ikke overføres fra Kristi fortjenester til vores gerninger, men på grundlag af den ære, der er ved gerningerne (som er de gudgivne gavers ære), anerkendes den ære, der er ved Kristi fortjenester, – han, der har fortjent så store gaver til os.

Når således betydningen af visse ord forandres, indføres der mange falske følgesætninger, når spørgsmålet drejer sig om, hvorvidt jeg bør holde fast ved den betydning, kirken altid har lagt i ordene, eller om jeg skal antage den fortolkning, der er indført af Luther. Men hvis du ønsker at komme til klarhed over årsagen til, at I holder fast ved den fortolkning, der én gang er blevet fremsat for jer af frontkæmperne, så må du forstå, at den egentlige årsag består deri, at I ikke tager det rette hensyn til alle de skriftsteder, der omhandler nåde og synd, og særlig de steder, der omhandler, hvad der tilregnes, og hvad der ikke tilregnes, og den menneskelige svaghed; alle disse gudsord er i allerhøjeste grad sande, men på disse

steder klargør de ikke sagen fuldstændigt, idet man må inddrage andre skriftsteder for at opnå en mere fuldkommen forståelse af dem, f.eks. hvor det drejer sig om menneskets forvandling, om Kristi iboende kraft, om menneskets medvirken, om den retfærdiges fortjenstfuldhed, om de gode gerninger og om gerningernes belønning.

Men hvis du betragter de forskellige virkninger, er det klart, at jeres lære, på grund af det umulige i at overholde forskrifterne, indgiver synderen en i håbløshed grundet sikkerhed, hvorved den forhindrer mange gode gerninger, ja, enhver iver efter at opnå fuldkommenhed; vores lære derimod, forbinder nødvendigheden i at overholde forskrifterne med en lethed, der skyldes Kristi kraft, hvorved den indgiver synderen mod til bodsgerninger, og den retfærdige iver efter at opnå fuldkommenhed.

Men hvem af os sætter Kristi fortjenester højest, – er det ham, der tror, at vi ved dem blot anses for retfærdige, eller ham, der tror, at vi samtidig hermed i sandhed renses og retfærdiggøres ved dem, – er det ham, der begrænser deres virkning til syndsforladelse alene, eller er det ham, der udvider den til også at omfatte evnen til at overholde forskrifterne og til at opnå fuldkommenhed?

Men for at vende tilbage til ophavsmændene til disse historier, så overvej nøje med dig selv, med hvilken ret de fremstiller Spira som lutheraner, fordi han bekender sig til disse udsagn, og som fortabt, når han afsværger sig dem. For enten har ophavsmændene ikke været klar over, at de nævnte udsagn er katolske, og de bør ynkes for en uvidenhed, som dels har været deres egen grund til at falde fra kirken, dels har været andres grund til at følge dem, eller også har de været klar over, at dette er og altid har været den katolske kirkes lære, og de har således været besat af en imod Helligånden kæmpende ondskab, der har villet tilfredsstille sit had mod katolikkerne ved utallige sjæles undergang. I sandhed, den som savner andre argumenter til at bevise den katolske religions sandhed, ville have nok i dette ene: at de folk, som har forladt den, i deres argumentation for deres frafald benægter, at den lærer det, som den altid med største bestandighed har lært, og vil hævde, at den lærer noget, som den altid med største bestandighed har fordømt. Men selv om du var uvidende om dette kunstgreb, har du taget del i forsyndelsen mod det ottende bud ved at sprede noget sådant blandt mange sjæle; for når din oversættelse går gennem folks hænder, bliver synden fornyet hos læserne, i og med at de bliver overbevist om, at katolikkerne lærer, at man skal sætte sin lid til menneskelige gerninger, og benægter, at mennesket retfærdiggøres og frelses alene ved Kristi fortjenester; tag derfor vare på din frelse, og nu hvor du i dette brev er blevet belært om disse folks kunstgreb, så nægt ikke dig selv

den samme kærlighed, som du nærede over for mig, da du i dit brev advarede mig imod den fare, du ifølge disse folks overbevisning mente, at jeg befandt mig i; det drejer sig om sjælen, det drejer sig om den evige lyksalighed over for den evige ulyksalighed. Må Gud bevirke, at alles sjæle bliver ført ad sandhedens vej til den sande fred.

Guds nåde, i den mening Gud har forklaret os den gennem sin kirkes sande medlemmer, ønsker dig af sit ganske hjerte

Niels Stensen

København, 27. november 1673.

(1) Om Tridenterkonciliet se E 50, n. 3. – (2) Sml. Mat. 7, 23. – (3) Jvf. Mat. 22, 11-13. – (4) 2. Kor. 12, 9.

E 92. Til storhertug Cosimo III

København, 9./19. maj 1674

Gennem hele 1673 og de første måneder af 1674 har vi ikke bevaret ét personligt brev fra Stensen. Vi kan derfor ikke se, hvorfor han valgte at tage mod storhertugens stående tilbud om at vende tilbage til Toscana (jvf. E 70 og 72) på netop dette tidspunkt. Her i maj 1674 er beslutningen truffet.

Indhold: Stensen takker Cosimo III for anvisning af rejsepenge og redegør for forsinkelsen af sin rejsetilladelse fra Danmark.

KP-PS 1

København d. 9. maj gml. stil 1674¹

Min fyrstelige herre!

Allerede forlængst burde jeg have takket Deres Højhed for Deres godhed at anvise mig en rejsesum,² som ikke blot er tilstrækkelig til at dække mine udgifter, men som yderligere vil forpligte andre til sammen med mig derfor at bede om en løn i paradiset for Deres Højhed, når jeg ved dens hjælp og ifølge Guds vilje vender tilbage til Deres Højheds tjeneste. Hvad der har bevæget mig til at udskyde mit svar, var håbet om en snarlig besked fra hoffet, efter at gesandten hr. de Terlon³ havde ledsaget min ansøgning til Hans Excellence Grev Griffenfeld⁴ med sin anbefaling. Denne besked er endnu ikke indtruffet. Da nu den førnævnte gesandt i går er rejst til hoffet⁵ og har lovet mig, dels på grund af den velvilje, han stadig har vist mig, og fremfor alt på grund af det ønske, han nærer om at tjene Deres Højhed, at gøre sig al mulig umage for at opnå det, jeg så inderligt ønsker, har jeg, da jeg ikke kan vente nogen efterretning før om ti dage, med dette brev villet lade Deres Højhed vide, på hvilken vis jeg søger at opnå permission, og ligeledes sige Dem min ydmygste tak for den mig tilsendte anvisning. Måtte Gud bevare Deres Højhed, og hele det storhertugelige hus og forøge nåden for Dem i tid og evighed.

Deres Højheds ydmygste tjener

Niels Stensen.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) I brevet står tydeligt 9. maj. Indholdsmæssigt synes det dog at ligge efter såvel E 93, 94 som E 95 og således være skrevet f.eks. 29. maj/8. juni eller 9./19. juni 1674. – (2) Jvf. E 93. – (3) Om den franske gesandt Hugues de Terlon, se E 80, n. 1. – (4) Om Griffenfeld se E 75, n. 1. – (5) Christian V opholdt sig sammen med hoffet i Jylland.

E 93. Fra Cosimo III

Firenze, 22. maj 1674

Indhold: Cosimo anviser Stensen 300 daler til brug på rejsen til Toscana.

PS 1

Til hr. Niels Stensen, København

Firenze, 22. maj 1674

På vedlagte anvisning vil De se, at jeg sender Dem 300 daler, som De kan bruge efter behov, når De beslutter Dem til at tiltræde rejsen tilbage til Toscana, hvor De ved hvor gerne jeg vil se Dem. Udbetalingen af anvisningen kan især ske i Hamborg, for det tilfælde, at et privat hensyn fik Dem til helst at ville undgå at indløse den i København. Hvis De alligevel har behov for hele det anviste beløb eller en del af det, vil De finde, at anvisningen er udformet sådan, at den også kan udbetales hos Dem (i København).

Idet jeg ikke har andre formål med dette brev, beder jeg Gud om at bringe Dem stor trøst og at støtte Dem med sine velsignelser, etc.

E 94. Til Cosimo III

København, 19./29. maj 1674

Indhold: Stensen takker for Cosimos tilbud og vil hurtigst muligt skaffe sig udrejsetilladelse.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Måtte Gud, som har bøjet Deres Højheds hjerte til mig, forlene mig den nåde gennem tro tjeneste at gøre mig værdig til en lille del af hin overordentlige godhed, som jeg tidligere gennem så lang tid har kunnet glæde mig ved, og som på ny i breve, som højligt overtræffer alle mine forventninger, bliver mig tilbudt.¹ Man venter hoffet her om nogle uger.² Jeg ved ikke, om jeg allerede inden dets tilbagekomst skriftligt kan optage en forhandling angående min orlov. Jeg vil erkyndige mig derom hos en ven og vil gøre, hvad der vil vise sig at være bedst, for så hurtigt som muligt at opnå den, hvis det således er Guds vilje, idet jeg nu og altid vil bede for Deres Højhed og det storhertugelige hus om al storheds og tilfredsheds forøgelse for tid og evighed. Deres Højheds ydmygste tjener

Niels Stensen.

København, den 19. maj 1674.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) Tidsmæssigt synes dette brev at ligge før E 92, jvf. E 92, n. 1. – (2) Kong Christian V og hoffet befandt sig i Jylland.

E 95. Til Peder Griffenfeld

København, 26. maj/5. juni 1674

Indhold: Stensen anmoder om fritagelse fra tjeneste, da storhertugen af Toscana gerne vil have ham som lærer for sin søn, dertil løn for det forgangne år samt et rejsepas. KP-HH F

Høje herre!¹

København, den 26. maj 1674

Da Deres Excellence sendte Kongens ordre om at vende her tilbage til mig i Firenze, havde Hans Højhed Storhertugen af Toscana allerede forelagt mig sin plan om at lade mig undervise hans søn prinsen i naturkundskab.² Derfor lovede jeg, da jeg forlod hoffet dér, engang at vende tilbage, forudsat, at min herre, Kongen, ville tillade mig det. Og da jeg ved gentagne breve er blevet forvisset om, at det ville være Hans Højhed kært, om jeg kunne komme netop nu, beder jeg ydmygt Deres Excellence om hos Hans Majestæt at udvirke mig tilladelse til at rejse og således vise denne fyrste et tegn på min taknemmelighed for de goder, jeg har modtaget af ham. Et sådant arbejde kunne også gøre mig bedre skikket til Hans Majestæts tjeneste, dersom han skulle befale mig at komme igen. Jeg håber heller ikke, at jeg der skulle leve som en uvirksom undersåt af Hans Majestæt, hverken med hensyn til, hvad jeg af naturvidenskabelige undersøgelser kan udføre, eller hvad jeg lejlighedsvis vil kunne gøre for at lette adgangen for mine landsmænd til at drive handel på kysterne ligesom hollænderne og hamborgerne, som hvert år lægger til i Livornos havn.³ – Dette andet år⁴ er på grund af manglende forevisningsmateriale gået hen uden offentlig demonstration. Imidlertid håber jeg, at Deres Excellence vil vise mig den venlighed at skaffe mig en nådig pension for nævnte tid, samt et pas, der er nødvendigt for rejser i krigstid.⁵ Jeg beder hver dag, at Guds godhed vil skænke Deres Excellence al lykke i tid og evighed.

Deres Excellences ydmyge tjener

N. Stensen

(1) Om Griffenfeld, der på dette tidspunkt var blevet storkansler se E 75. – (2) Jvf. E 94 samt E 70 og 72. – (3) Livorno, havnebyen ved Arno-flodens udmunding, var en international handelsby af betydning, som blev besejlet af mange nationer. – (4) Niels Stensen kom til Danmark 3. juli 1672 og regnede sit år fra juli til juli. Hans pension for det andet år blev udbetalt den 16. september 1674. – (5) Se E 96. Siden 1672 havde der været krig mellem Frankrig og Holland, en krig, der direkte og indirekte kom til at berøre store dele af Europa.

E 96. Fra kong Christian V

København, 4./14. juli 1674

Indhold: Niels Stensens rejsepas.

KP-LBM L

Vi bekendtgør herved for alle og enhver, at vor tro og kære undersåt Niels Stensen, efter at han ved vort kongelige universitet har bevist sin kunnen inden for den anatomiske videnskab samt ydmygt forelagt os sine offent-

ligt udgivne skrifter, på ny har til hensigt at gæste fremmede lande, såfremt vi i mildhed og nåde vil værdiges at lade ham fratræde samt med vor ledsagende skrivelse yde ham beskyttelse mod mulige ulemper. Derfor beder vi og opfordrer ærbødigst, venligst, velvilligst og mildt alle, hvilken rang og stand de måtte tilhøre, og hvilket embede de måtte beklæde, med al venlighed og velvilje at tage imod ovennævnte Niels Stensen, hvorhen han end måtte færdes. Fra vor side lover vi, at vi vil huske den viste velvilje og de ham ydede tjenester og bevare dem i taknemmelig erindring. Til bevis herpå har vi befalet, at denne skrivelse, som er undertegnet med vor hånd, skal bekræftes med vort kongelige segl. Givet på vort kongelige slot i København 4. juli 1674 i vort femte regeringsår.

E 97. Til Cosimo III

Hamborg, 11./21. august 1674

Indhold: Stensen meddeler storhertugen, at han har fået tilladelse til at vende tilbage til Italien, han er allerede nået Hamborg, takker for de modtagne rejsepenge og redegør for sine rejseplaner.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Hans Majestæt har nådigst meddelt mig tilladelse til at vende tilbage til Italien i Deres Højheds tjeneste, og jeg er allerede nået til Hamborg, hvor jeg i dag har modtaget de rejsepenge, som Deres Højheds godhed har anvist mig.¹ Som jeg forbereder mig på at rejse videre, har Gud i dag til de to andre personer føjet en tredje, som alle med mig forener deres bønner for over Deres Højhed at nedbede enhver timelig og evig trøst. For de andre personer vil jeg opsøge en stiftelse enten i Hildesheim eller i Kølne; det er unge piger, som fornylig er gået over til troen. En ung mand tager jeg med mig; han er min brodersøn² og begynder allerede at arbejde med forskellige anatomiske forsøg. Jeg håber ved Deres Højheds godhed at skaffe ham plads i S. Maria Nuova,³ hvor han samtidig kan øve sig i anatomi og kirurgi. I morgen rejser jeg, om Gud vil, til Hannover og derfra over Hildesheim til Kølne, hvis man kan rejse sikkert på den strækning. Når jeg har lagt denne by bag mig, vil det være mig magtpåliggende snart at kunne indfinde mig ved Deres Højheds fødder med ønsket om at kunne yde Dem en velkommen tjeneste, efter at jeg har modtaget så mange velgerninger fra Dem. Imidlertid beder jeg den guddommelige majestæt – og vil gøre det til mit livs ende – at han vil skænke Deres Højhed al nådes forøgelse for tid og evighed.

Deres Højheds ydmygste tjener

Niels Stensen

Hamborg, 11. august 1674.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) Jvf. E 93. – (2) Stensens halvbroder Johann Stensen (ca. 1614–ca. 1675) var sognepræst i Balkåkra og Snårestad sogne i Skåne. Om sønnen vides i øvrigt kun, at han kom til Firenze sammen med Stensen i januar 1675, og at hertugen derefter støttede ham, jvf. E 122. – (3) Det største og mest moderne hospital i Firenze med en tilknyttet anatomisal.

E 98. Til Johann Friedrich af Hannover Hildesheim, september? 1674

Hertug Johann Friedrich af Hannover (1625–1679) var den danske enkedronning Sofie Amalies yndlingsbroder og en hyppig gæst hos søsteren. Han var selv konvertit og havde ønsket at se Stensen, hvis denne på gennemrejse kom gennem Hannover. Stensen tilbragte 14 dage i Hannover, jvf. E 99.

Indhold: Stensen håber, at hertugen vil ombytte den guldmedaillon, han har skænket Stensen, med almisser til de fattige.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Det er mit håb, at Deres Højhed vil bifalde det ønske, som jeg gennem den højærværdige lektor¹ har forebragt, at i stedet for, at jeg udsætter billedet med Deres ansigtstræk for verdens øjne, må flere sjæle udsætte billedet af Deres kristelige dyder for paradisetts øjne. Hint ville ofte have været anledning til forfængelighed hos mig, og på rejse gennem farlige egne været årsag til bekymring for at miste det, hvorimod det sidstnævnte vil kunne lade mig, det svage instrument, have en smule del i den tak, man fremfor alt skylder Deres nåde som den højere årsag.² Jeg tvivler ikke det mindste om, at mange, når de med mig for Guds øjne frembyder vidnesbyrd om Deres Højheds næstekærlighed, vil nedkalde over Dem hin mangfoldige nåde, som rigeligt udgydes over den, der midt iblandt dyrkerne af egne svagheder, gør sig umage for at efterligne den guddommelige fuldkommenhed, således som Deres Højhed gør det, De, gennem hvis hænder Gud i de forløbne dage har ladet mig tilflyde så mange velgerninger, og som har tilsagt mig Deres protektion for fremtiden. Jeg vil stadig bede for Deres Højhed om al den nåde, De måtte behøve for ved Deres eksempel og autoritet at udføre alt det, for hvis skyld Gud ikke alene har ladet Dem fødes i denne verden og tillige ladet Dem genfødes i hans kirke, men derudover som arvefyrste stillet Dem i spidsen for en blomstrende stat, som dog såvel med hensyn til det timelige som til det gejstlige har den ånd behov, som forlener de naturlige gode gerninger med den overnaturlige kraft og den evige løns fortjenester. Hvormed jeg bøjer mig i dybeste ydmyghed og ærefrygt.

Deres Højheds ydmygste tjener

Niels Stensen.

Hildesheim, den 3. august³ 1674.

(1) Pater Dionysius af Werl (død 1709) var kapuciner og virkede i årene 1674–80 som lektor i teologi i Hannover. Jvf. også E 99 samt E 148. – (2) Hertugen skænkede Stensen en guldmedaillon med sit billede samt penge til en halskæde dertil, men Stensen beder om, at det tilsvarende beløb i stedet må skænkes de fattige. Jvf. E 99. – (3) Denne datering kan ikke være rigtig, hverken efter ny eller gammel stil, jvf. E 97. Snarere er brevet skrevet 30. (31.) august gml. stil (dvs. 9. (10.) september ny stil).

E 99. Til Cosimo III

Køln, 25. september 1674

Indhold: Stensen meddeler storhertugen, at hans ankomst til Firenze vil blive forsinket, bl.a. fordi han nu rejser til Amsterdam.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Deres Højheds kærlighed til Gud, som jeg af egen erfaring har lært at kende, lader mig tro, at De vil undskylde min forsinkede ankomst til Firenze, når jeg har meddelt Dem motiverne til min tøven i de kætterske lande. Den første årsag til min forsinkelse var ønsket om at fremstille mig for Hans Højhed af Hannover,¹ da denne i den danske enkedronnings² nærværelse havde sagt til Hans Majestæts kirurg,³ at jeg, dersom jeg skulle forlade landet for at begive mig til Italien, på gennemrejsen skulle komme til ham. Dette har jeg gjort, og jeg var Hans Højhed meget taknemmelig for den store godhed, med hvilken han modtog mig og i løbet af fjorten dage tre gange indbød mig til aftensmad for at drøfte religiøse emner med nogle af hans embedsmænd, således den første gang med de lutherske præsters superintendent i staten⁴ samt hr. Grote,⁵ anden gang med hr. hofmester Moltke,⁶ tredje gang med en kalvinist. Derpå ønskede hertugen, at jeg skulle foretage en anatomisk demonstration, som jeg afholdt over blodkredsløbet og hjertets bygning. Jeg har sagt til mig selv, at jeg dermed fuldbyrdede en handling af fornuftig lydighed, og at Deres Højhed ikke ville have optaget mig det nådigt, om jeg havde afslået at deltage i religionsdrøftelserne eller at afholde den anatomiske forestilling. Hans Højhed skænkede mig derefter sit portræt på en guldmedaille til en værdi af 25 dukater og med 50 dukater til køb af en halskæde, som man ikke havde i en snæver vending. Yderligere lod han mig gennem biskoppen af Marocco⁷ sige, at det havde gjort ham ondt, at han ikke havde været til stede, da Deres Højhed rejste her igennem.⁸ Jeg bad min kapuciner-skriftfader⁹ efter min afrejse i mit navn at tilbagegive hertugen medaillen og bad om tilladelse til at forvandle den til almisser, dels fordi det er en værdigenstand, der overstiger mine forhold, dels for ikke at risikere, at den under rejsen skulle falde i uværdige hænder, hvilket Hans Højhed gik ind på, idet han gav pengene, som medaillen var værd, til anvendelse blandt fattige konvertitter. En anden hindring var visse personer, som

andre havde bevæget til at konvertere, og som, da de var berøvet al understøttelse, ligefrem af Gud blev sendt til mig, hvem Deres Højheds og hertugen af Hannovers godhed havde givet mere, end jeg behøvede. En af disse personer er stadig i Hannover, to er, så vidt jeg ved, i Hildesheim hos fru Rantzau,¹⁰ hvorfra man venter dem hertil, den tredje er kommet til Køln sammen med mig. Denne mand konverterede i Hildesheim, hvor han, der studerede jura og er søn af en rådsfamilie i Bremen, ligefrem af Gud blev sendt til det hospits, hvor jeg opholdt mig, og betroede mig sine samvittighedstvivil; efter tre dages rekolektion hos jesuiterpatrene aflagde han den katolske trosbekendelse, og han røber nu tegn på at have kald til gejstligt liv. Den tredje hindring har nået mig her i Køln i skikkelse af et brev fra hr. Swammerdam,¹¹ i hvilket han skriver, at der i Amsterdam venter mig et brev fra Hans Højhed, som købmanden skulle overrække mig egenhændigt, at han selv har i sinde at forlade forældre og fædreland for ganske at hengive sig til Gud, og at jeg såvel af venskab for ham som af hensyn til Deres Højheds befaling igen må besøge Amsterdam. Jeg havde allerede skrevet til ham fra Hamborg og Hildesheim og indbudt ham til at opsøge mig i Køln for at følge mig til Italien, hvilket jeg gjorde efter anordning af hr. Magalotti,¹² der skrev, at dette var efter Deres Højheds sind. Men i stedet for selv at komme til mig, indbyder han mig til sig, og hvis Gud vil, efterkommer jeg i morgen denne indbydelse. Hvad han med hensyn til brevet fra Deres Højhed skriver, turde være en misforståelse, sandsynligvis drejer det sig om et brev fra hr. Magalotti i lighed med det, han sendte mig til Hamborg, i hvilket han henviste til, at han har skrevet det samme til mig i et brev, som er sendt til Amsterdam. I hvert fald begiver jeg mig nu dertil og håber, at Deres Højhed vil anse den tid og de udgifter, jeg anvender på denne rejse, for at være vel anbragt, hvis det behager Gud at overgive også denne sjæl til kirken. Han skriver allerede, at han kun vil anvende sine evner og sin flid til Guds ære og syndernes bod, og at han ikke længere nærer nogen aversion imod at omgås mig og katolikkerne, hvilket før var tilfældet; kun forekommer det ham, at han må dadle mig for min hensigt at ville tjene ved hoffet; men jeg håber, at når han af mig har hørt, hvilken slags fyrste jeg vil tjene, og at man kan leve ved hoffet uden at antage hoffolks livsvaner, som kun egner sig for dem, der ser deres lykke i rigdom og ære, at han da ikke gør flere vanskeligheder ved at komme med mig. Måtte det behage Gud at fuldføre alt det, hvortil han i sin uendelige godhed har kaldet mig indenfor sin kirke, og hvorfor han på ny lader mig forlade fædrelandet. Jeg kender heller intet højere gode at nedbede over Deres Højhed, end den nåde at måtte udføre alt det, hvortil Gud har kaldet Dem som statens fyrste og

husets overhoved, og opfyldt af en fuldkommen kærlighed til Gud. Hvilket jeg af ganske hjerte ønsker Dem.

Deres Højheds ydmygste tjener
Niels Stensen.

Køln, 25. september 1674.

(1) Hertug Johann Friedrich af Hannover, jvf. E 98. – (2) Dronning Sofie Amalie, enke efter Frederik III. – (3) Antagelig den katolske livkirurg Philip Hacquart (ca. 1616-1698). – (4) Gerhard Wolter Molanus (1633-1722). Hannover var et luthersk område, omend hertugen selv var konverteret til katolicismen. – (5) Otto Grote (1636-1693). Kom fra en ansættelse hos Sofie Amalie som lærer for prins Jørgen i hertugens tjeneste og blev dennes højre hånd. Han var overbevist protestant. – (6) Gustav Bernhard von Moltke var hofmester for hertuginde Benedikta Henriette. Han konverterede i 1675. – (7) Valerio Maccioni (1622-1676), titulærbiskop af Marokko, apostolsk vikar for Calenberg, Göttingen og Grubenhagen. – (8) Vel på Cosimos rejse 1667/68 til Holland og Tyskland. – (9) Formentlig Dionysius af Werl, jvf. E 98, n. 1. – (10) Hedevig Margrethe Elisabeth Rantzau (1629-1706), enke efter slesvigeren Josias Rantzau, marskal af Frankrig. Trådte efter dennes død i 1650 ind i Annunciaterordenen i Paris, hvor hun trods en meget tilbagetrukket tilværelse kom i forbindelse med Stensen, da denne i 1664/65 opholdt sig i den franske hovedstad. I 1666 kom hun til Hildesheim, hvor hun grundlagde klosteret »Klein-Bethlehem«, der bestod frem til 2. verdenskrig. – (11) Stensens studiekammerat Jan Swammerdam, jvf. E 11, n. 4. Han var på dette tidspunkt stærkt påvirket af Antoinette Bourignon (1616-1680), en religiøs mystiker, der modtog åbenbaringer fra Gud. Swammerdams religiøse anfægtelser fik ham på et tidspunkt til at fornægte sin fortid som forsker. – (12) Magalotti (jvf. E 35b) var 1674 på rejse i Vest- og Nordeuropa. I slutningen af september kom han fra Sverige til København, hvor han boede et par uger hos Terlon.

E 99a. Til Giovanni Pacichelli

Amsterdam (?), 28. oktober 1674
(Kilde: *Positio*, s. 215f.)

Giovanni Battista Pacichelli (ca. 1636-1695), romersk forfatter, opholdt sig i egenskab af pavelig embedsmand 1672-74 i Køln, hvorefter han planlagde en rejse til Nordeuropa. For at orientere sig om forholdene i København skrev han til Stensen. Stensens svar er medtaget i Pacichellis *Memorie de' viaggi per l'Europa christiana*, bd. 2, der udkom i 1685. Pacichelli besøgte København sidst på året 1674.

Indhold: Ved at læse Pacichellis ord »født i Italien« kommer Stensen til at tænke på det liv, han har modtaget i Italien, nådens liv. Til slut omtaler han kort universitetet i København.

PS I

Deres Højhed, min herre!

Det er sandt, at Gud i Italien har givet mig det liv, uden hvilket det andet ville have givet mig evig ulykke, og at Rom, Firenze og andre byer har forsynet mig med sand himmelsk føde, bragt mig af flere personer, som Gud elsker. Det er også sandt, at den guddommelige godhed har vist mig forskellige ting af sine vidunderlige indretninger i naturen. Efter at have set så mange virkninger både af naturen og af nåden, burde jeg

beflitte mig så meget på at dyrke det liv, jeg har fået i Italien, at det første [liv] kunne blive, som om det aldrig havde eksisteret, især det liv, som jeg tidligere ofte søgte i menneskenes sprog. Et liv, der er des vanskeligere at vise fra sig, jo mindre man erkender faren ved det, da denne er dækket med så mange flotte titler og med så mangfoldige eksempler på personer, der efter verdens dom er lykkelige; af disse titler og personer svulmer fantasien op og holder sjælen tilbage mod dens vilje og hindrer den i at vende sig mod sig selv og mod sin Gud for, mens det endnu er tid, at erkende det liv, den er skabt til og hele tiden kaldes til af sin Gud. Men skønt jeg indser lykken ved mit tidligere væsen, er det sådan, at de samme ting, der burde tjene mig til næring ved det nye liv, fornyer det gamle. Guds nærvær taler så tydeligt både i naturens kunstfærdighed og i de evner, han har givet os til at forske, og i den smag, der følger af iagttagelsen af en eller anden mærkværdighed; i stedet for at holde dette levende for mig, holder jeg mig helt knyttet til materien og forårsager en glemsel med Gud; dette er kun sket for at være en påmindelse fra Gud.

Det får mig somme tider til at tvivle på, om jeg fremmer studiet af mærkværdighederne eller ej, når jeg, uden at bemærke det, ser så mange forhold, der kunne henføres til den virkelige evighed, blive brugt til blækets indbildte evighed. Men måske udbreder jeg mig for meget om et emne, der er kommet af sig selv, mens jeg læste Deres brev, dette »født i Italien« og »opfostret i Rom«, som minder mig om den store velgerning, som Gud gjorde mig, da jeg fik nådens liv, og jeg lod mig føre til at skrive dette uden hensyn til andet. Jeg takker Dem for den hengivenhed, De viser mig, og beder Dem tilgive mig, at jeg ikke skriver til Dem så punktligt, som De ville ønske. Vi har ikke i Danmark andre universiteter end det i København; om de andre fakulteter ved jeg ikke besked om hvem der er de bedste, og hvad angår dem, der interesserer sig for [naturens] mærkværdigheder, vil De i hr. Bartholins bog fra i fjor, *Acta Medica*,¹ finde et bidrag af hver af dem. Ligesom De har mødt mig med meget venlige tilbud, således beder jeg Dem om altid at bevare den samme hengivenhed for mig og anbefaler mig til den.

Deres Velbårenheds ydmygste og hengivneste tjener

Niels Stensen

København,² 28. oktober 1674

Hr. abbed, auditør Pacichelli, Køln.

(1) Thomas Bartholins tidsskrift *Acta medica et philosophica Hafniensia*, hvis første bind udkom 1673. – (2) Er datoen, 28. oktober 1674, korrekt, kan stedet, København, ikke være det. Stensen forlod byen senest først i august, og i slutningen af oktober har han antagelig opholdt sig i Holland. Han kom til Firenze i begyndelsen af januar 1675.

E 100. Til Vincenzo Viviani

Udateret (Firenze, januar 1675?)

Antagelig lige efter årsskiftet 1674/75 kom Stensen tilbage til Firenze, hvor han blev modtaget på det hjerteligste og udstyret på bedste vis. Brevet herunder til Viviani må stamme fra denne første tid.

Indhold: Stensen undskylder sig hos Viviani. Han skal begynde sin tjeneste hos arveprinsen den 18. (januar?).

PS 1

Tilgiv mig, at jeg ikke har besøgt Dem¹ disse dage. Jeg har ordre om at tiltræde tjenesten hos Hans Fyrstelige Højhed² om morgenen den 18.

Bevar mig i Deres velvilje og bed til Gud, at jeg må opfylde alt det, som Gud kalder mig hertil for. Farvel.

Deres hengivneste tjener

Niels Stensen

Til hr. Vincenzo Viviani, min herre

(1) Om Viviani, se E 38, n. 1. – (2) Storhertug Cosimos ældste søn, Ferdinando.

E 101. Til Antonio Magliabechi

Udateret (Firenze, maj 1675?)

Indhold: Stensen beder om hr. Rautenfels' adresse.

KP-PS 1

Min kære herre!¹

Vil De vise mig den godhed at sige til min tjener, hvor hr. Rautenfels,² som De var så venlig i forgårs at sende til min bopæl, bor, da jeg gerne ville besøge ham. Hermed anbefaler jeg mig, kære, højtærede herre, af ganske hjerte som Deres hengivne tjener

Niels Stensen

Til min herre, hr. Antonio Magliabechi, personligt

(1) Om Magliabechi, se E 26, n. 2. – (2) Jakob von Rautenfels (død 1681) var en kurlænder, der efter rejser til Moskva, Riga, Uppsala, København og Hamburg kom til Italien. I sommeren 1674 blev han introduceret for Magliabechi i Firenze, derefter rejste han videre til Rom, men vendte tilbage til Firenze i forsommeren (?) 1675. Jvf. også E 107.

E 102. Til Athanasius Kircher

Firenze, 28. maj 1675

I april 1675 blev Stensen viet til præst og celebrerede sin første messe i SS. Annunziatakirken i Firenze, påskedag, den 14. april.

Indhold: Stensen takker for brev og begrunder, hvorfor han ønskede at blive præst.

KP-LBM 1

Højærværdige fader i Kristus.¹

Jo mindre jeg havde ventet det brev, som du sendte mig med hr. Rautenfels,² desto mere glædede det mig, dels fordi jeg deraf ser, at en mand, som rygtet uden for Italien ofte har løjet død, stadig lever og er mig

venligt sindet, og dels fordi jeg af det erkender din glæde over min ny stand. Sandelig, da jeg havde tilstræbt at gengælde Gud hans velgerninger imod mig på den rette måde – rigtigt at gengælde dem vil jeg nemlig aldrig være i stand til – synes de mig så store, at jeg af ganske hjerte følte mig tilskyndet til, så vidt min skrøbelighed gjorde det muligt, for hans skyld at gøre det bedste på den bedste måde. Da jeg nu erkendte præstedømmets værdighed, og at der i det dagligt ved alteret frembæres dels tak til Gud for hans velgerninger, dels forladelse for synderne, dels andre Gud velbehagelige gaver, har jeg bedt om og opnået selv at turde bringe den evige fader det uplettede offer for mig og andre. Måtte Vorherre gøre mig værdig til et sådant kald, og jeg beder dig inderligt også gennem dine bønner og messeofre at bidrage til, at jeg modtager denne nåde fra Gud. Lev vel, og måtte du dagligt ophobe stadig flere og større fortjenester.

Din, højærværdige fader, uværdigste tjener

Niels Stensen.

Skrevet i Firenze den 28. maj 1675.

Til den højærværdige fader i Kristus Pater Athanasius Kircher, S.J., Rom i Collegium Romanum.

(1) Om Athanasius Kircher, jvf. E 40. – (2) Om Rautenfels, se E 101, n. 2.

E 103, se E 112a.

E 104. Til Cosimo III

Udateret, Firenze, juni 1675?

Indhold: Stensen beretter om Philip Sengers åndelige øvelser og vedlægger (?) et notat om, hvorledes man bedst i en bestemt situation erkender Guds vilje.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Jeg har været hos pater Tedesco,¹ som sagde mig, at han med hensyn til hr. Philip² hidtil er særdeles tilfreds med tingenes udvikling. Han vil i dag til morgen aflægge sit skriftemål og modtage kommunionen, og han vil forblive der indtil i aften for at afslutte den række meditationer, som var foreskrevet ham for disse tre dage. Han glæder sig ved at se, hvordan et menneske, der er uvant med tavs bøn, alligevel klarer det meget godt og benytter hele tiden, som er anvist ham dertil, så at man har det indtryk, at Gud her virker med en særlig nåde. Som meditationsemner har han fået menneskets mål, synden, de sidste ting, og i dag til morgen skal han meditere over den fortabte søn. For øvrigt mærker man, at trosartiklerne ingen vanskelighed volder ham, og da man benytter den ene eller den anden trosartikel til den øvrige gejstlige undervisning, håber man ved en

times daglig undervisning inden ret længe at have givet ham tilstrækkelige kundskaber i troen og i det åndelige liv, således som det svarer til hans stand. Hvormed jeg bøjer mig ydmygst.

Deres Højheds ydmygste tjener

Niels Stensen

Ofte lader Gud os vandre i mørket, idet han holder sine hensigter og midlerne til at nå dem skjult for os, når vi ikke ud fra sagen selv kan erkende dem. I andre stykker vil han, at vi benytter de kræfter og kundskaber, som han har givet os, for ved behørig midler at gennemføre en bestemt sag. Og i dette tilfælde vil det, hvis man i sin samvittighed vil være sikker på at have anvendt al mulig iver for at samvirke med den guddommelige nåde, være godt at agte på følgende punkter:

Når man har søgt råd hos dem, som Gud har sat til at råde, skal man:

1. Hensætte sig i nærværelse af Gud, som ser alt.
2. Fremkalde en trosakt og sige til sig selv, at en handling for at være god må være Guds vilje og en nåde, som Gud fra evighed af har tiltænkt os; men følger vi vor egen vilje, tillader han det måske, men til vor skade.
3. Bede Gud om en sådan ligevægt og sjælefred, som om det drejede sig om andres anliggender, ja, om Guds, hvilket jo også virkelig er tilfældet.

Hvis man derpå går over til selve udførelsen, må man overveje:

1. Sagens gode eller dårlige sider nu og i fremtiden, forudsat, at alt bliver, som det er.
2. Hvilke forskellige ændringer man kan forudse der er mulige, og hvilke gode eller dårlige sider ved hver ændring.
3. Hvilke midler og hindringer og hvilke midler til overvindelse af hindringer man ved hver forandring i ovennævnte anliggende kan håbe på eller må frygte for.
4. Når man har truffet en beslutning ved sig selv overveje: 1. Om målet og midlet, man har valgt fremfor andre, en gang i døden vil være os til trøst eller til samvittighedskval. 2. Om det ved et blik på almenheden, på alle værker, på alle mennesker, alle engle, de hellige, de fordømte ved Guds domstol vil være os til ære eller beskæmmelse. Ligeså at tænke sig om med hensyn til de mennesker, hvorom det drejer sig, hvad de om en sådan beslutning vil sige i dødens time eller på dommens dag.
5. Når alt i samvittigheden synes at stemme overens med evighedens principper, da at lade nogle dage forløbe uden at tænke derpå og imidlertid anbefale Gud det pågældende anliggende under meditation, kom-

munion, messe, samvittighedsransagelse og i skudbønner: Se, jeg er Herrens tjenerinde! Herre, hvad vil du, jeg skal gøre? Ikke min vilje, men din!³

6. Efter at man har drøftet beslutningen med Gud og de mennesker, som han har indsat dertil, da på ny at optage hvert enkelt punkt, og når man føler sig beroliget på dem alle, da at sige Gud tak for, at han har indgivet os ønsket om at gøre hans vilje samt skænket os tid og lejlighed til anvendelse af hellige midler til at erkende ham tilligemed nåde til at se den nærværende beslutning i lys af hans grundsætninger.
7. At udføre beslutningen med hellig indifferentisme, så vel med hensyn til resultatet af det hele anliggende som resultat af hvert enkelt middel, idet det mange gange hænder, at man når det ønskede mål, endskønt midlerne ændres under udførelsens forløb.

(1) Francesco Tedesco (1629-1681), S.J., præst, med embede i Firenze fra 1668. – (2) Philip Senger, hvis familie stammede fra Schleiz i det nuværende DDR, var fulgt med Lorenzo Magalotti (jvf. E 99, n. 12) fra Hamborg, da denne i efteråret 1674 havde begivet sig hjemad. Senger konverterede vel i 1675. – (3) Luk. 1, 38, Vulgata Apos. 9, 6, Luk. 22, 42.

E 105. Til Cosimo III

Udateret (Firenze, juni 1675?)

Indhold: Stensen beretter om Burghs forestående konversion og om Philip Sengers bekymringer om logi, når/hvis hans familie skulle komme.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Da jeg i morges forlod paladset, gik jeg over til hr. Burgh,¹ som var meget sønderknust og stod i begreb med at sende mig et brev, i hvilket han skildrede sit hjertes følelser og sagde, at han i dag ville gå med mig til inquisitoren.² Han føler stadig modstand i sig, men mærker en trøstefuld følelse, når han beskæftiger sig med tanken om at blive katolik, medens han bliver bekymret, når han vender tilbage til sine tvivl. Før det hele er overstået, vil han helst, at andre intet erfarer derom; men han er besluttet på at opgive alt for at nå sandheden. Jeg håber, at Gud vil skænke ham den nåde, og jeg kan sige, at jeg aldrig har set et lignende eksempel på en konversion, da han foruden de klare og stærke grunde for vor sag, han allerede anerkender, føler så heftige indre tilskyndelser, at de ikke lader ham tænke på andet. Han følte disse tilskyndelser, da han i Padua så den hellige Antonius's³ billede, og selv kan han ikke noksom undre sig over, at han flere dage derefter bestandig følte sig tilskyndet til at forsvare den katolske religion og at længes efter sandheden. Han undrer sig så meget mere derover, som han tidligere har anset den nævnte hellige for en modelhelgen. Jeg har lovet at gå til ham klokken otte i aften, og jeg vil da se, i

hvilken tilstand han befinder sig; hvis han tænker som i morges, kan vi i dag gøre vort første besøg hos inquisitoren.

Ved denne lejlighed må jeg også erindre Deres Højhed om, at hr. Magalotti⁴ har stillet hr. Senger lidt flere værelser og møbler i udsigt ved tiden for hans families ankomst, og at jeg selv, da jeg talte med ham om hans konversion der, hvor han opholdt sig, fandt ham tungsin dig, lod ham håbe det samme. Han beder blot Deres Højhed om tilladelse til at turde leje et hus, da der intet andet ledigt findes, og vover i øvrigt ikke at udbede sig noget, fordi han personligt har opnået så mange beviser på Deres Højheds usædvanlige godhed og af Hamborg-magistratens breve set, med hvilken kærlighed Deres Højhed har anbefalet hans fattige familie. Han føler sig derfor stadig forpligtet til at bede for Deres Højhed, hvad også jeg gør, som her nyder så mange venskabsbeviser af usædvanlig art, at jeg ganske forvirres derover. Måtte Gud i dette liv, hvor De i de dødeliges verden har tusinder og atter tusinder under Dem, forlene Dem med en sådan Helligåndens fuldkommenhed, at De blandt de udødelige, som uden ophør priser Guds barmhjertighed, må være af de første og herligste, hvilket jeg ønsker Dem af ganske hjerte.

Deres Højheds ydmygste – Gud give af et sandt hjerte – og uværdigste tjener

Niels Stensen.

(1) Albert Burgh (ca. 1646-1708), der stammede fra en af Hollands førende familier, havde studeret 1668-73 i Leiden, hvor han bl.a. tilhørte kredsen omkring Spinoza. Senere drog hen til Italien, hvor han konverterede til katolicismen. Han er især kendt for sit heftige brev til Spinoza, dateret 3.9.1675, hvor han var blevet overbevist katolik. Burgh indtrådte i franciskanerordenen og blev 1682 viet til præst. – (2) Den øverste repræsentant for inquisitionskongregationen, der varetog trossager, i Firenze, på dette tidspunkt frater Franciscus Antonius Triverius de Bugella. – (3) Antonius af Padua (1195-1231), franciskanerprædikant. – (4) Lorenzo Magalotti, jvf. E 99, n. 12. Magalotti havde bragt Senger med sig til Firenze. – (5) Om Philip Senger, se E 104, n. 2. Hans moder, søster og svoger konverterede i Hannover 1679, jvf. E 180.

E 106. Til Marcello Malpighi

Firenze, 18. juli 1675

Indhold: Stensen sender Malpighi de vedlagte tegninger af Swammerdam, da denne har opgivet sine naturstudier.

KP-PS I

Min kæreste herre¹

Hr. Swammerdam² har tilsendt mig de vedlagte billeder,³ for at jeg kan give Dem til Deres Højvelbårenhed, hvis De gerne vil have dem, da han står i begreb med helt at opgive naturstudierne. Han havde opsat en afhandling over det samme emne, men har ødelagt den og kun beholdt

disse tegninger. Han søger Gud, men endnu ikke inden for Guds kirke.⁴ Bed for ham, og lad venner, om hvem De ved, at de er sande Guds tjenere, bede for ham. Jeg benytter denne lejlighed til at minde Dem om, at jeg med sandt venskabs følelser af hele mit hjerte er Dem forbunden og hos Gud beder om den evige løn for Dem.

Niels Stensen

Firenze, 18. juli 1675

Til hr. Marcello Malpighi, Bologna

(1) Om Malpighi, jvf. E 45. – (2) Om Swammerdam se E 11, n. 4. – (3) Det drejer sig om tegninger af silkeormen, som stadig eksisterer i Malpighis arkiv i Bologna. Malpighi var den førende kender af dette insekt. – (4) Jvf. E 99, n. 11.

E 107. Fra Athanasius Kircher

Rom, 7. november 1675

Indhold: Kircher beretter om Rautenfels' planer om at indføre den katolske kirke i Moskva og omtaler Stensen som eksempel for ikke-katolikker.

KP-LBM L

Højærværdige, højtberømte og højtlærde, uforlignelige ven!

Hvor den store og mægtige Gud efter sin klogskabs skjulte beslutninger dog viser sig underfuld ikke blot i styrelsen af den naturlige verden, men fremfor alt af de troende sjæles rige, både overfor dem, som han ved sin virksomme nåde fra evighed af, som det behager hans fri vilje, har kaldet til det evige liv, og over for dem, som den Højestes hånd – skønt de halstarrigt på alle måder søger at undgå den guddommelige kærligheds overmåde velvillige dragelse – med sin nådes og barmhjertigheds bånd, selv om de strider imod, omslutter således, at de aflægger deres vildskab og med bøjede hoveder efter apostlens ord: Det bliver strengt for dig at stampe imod brodden!¹ giver sig i Guds velsignede hånd og forvandles fra ulve til lam.

Dette har på klareste måde vist sig ved den fornylig og ganske uventet stedfundne konversion af hr. Jakob von Rautenfels,² din og min udmærkede ven. Han kom til Rom i fjor, for at jeg skulle skaffe ham adgang til de herrer kardinaler ved propagandakongregationen.³ Han sagde, at han havde en sag af stor betydning at forelægge dem. Det drejede sig om indførelsen af den katolske religion i Moskovien (som han for kort tid siden havde forladt efter at have berejst landet næsten overalt og efter tillige at have kunnet glæde sig ved fortrolig omgang med den store zar⁴) ved dertil egnede, kyndige og i enhver kunst og videnskab veluddannede præster. Han håber, at dette land, som tynges af uvidenhedens dybe mørke, på denne vis dog skal lære evangeliets sande lys at kende til stor gavn for sjælene og for kirken.

Da jeg, der i egenskab af medlem af min orden stedse har brændt efter at gennemføre sådanne opgaver, hørte dette, hjalp jeg ham nu også på enhver måde og ved alle mulige midler. Da han som følge deraf havde opnået fortrolig kontakt med nogle kardinaler, førte han sin sag så behændigt, at disse hos ham, som jo optrådte under en ærlig og ivrig rettroendes falske kappe, medens han i virkeligheden var en oprører mod kirken og en anderledes troende, vakte den sikre forhåbning, at hans anliggende snart ville blive taget op til behandling. Så jeg var fuldkommen overbevist om, at han uden at vide, hvad han gjorde, og hvorledes han handlede mod sig selv og sin sekt, ikke talte mere i profetisk ånd end Bileams æsel.⁵ Indtil han endelig hos dig, min Stensen, den guddommelige viljes og forsynets tolv og redskab, ramtes af det guddommelige lys' himmelske stråle og efter at have erkendt troens ukrænkelige sandhed blev optaget i kirkens hellige moderskød. Dette ville jeg, berømte mand, meddele dig i samme ånd, i hvilken Rautenfels selv under stor smerte over sin troløshed mod Gud og med broderlig oprigtighed har fortalt mig det, dig, som efter Gud er den første årsag til hans frelse. I øvrigt vil det være din opgave, min Stensen, at huske på, at du selv engang har befundet dig i den samme tilstand af tvivl og vildfarelser og sluttelig kun blev friet ud deraf ved den barmhjertige Guds nåde i den hensigt, at du ved din livsførelses lysende eksempel skulle vise vej til frelse for andre, som sidder i dødens skygge. At du fuldbringer dette til den højeste opbyggelse, ved jeg ikke blot fra vore patre, men også det lille værk, du mod dine modstandere har udgivet om Den hellige Skriftnes sande og egentlige mening,⁶ og som jeg har læst, viser mig det fuldt ud. Lev vel, min Stensen, og hvad du på guddommeligt bud har påbegyndt, før det med vedholdende og glødende iver videre til Guds navns ære og den rettroende kirkes gavn.

Din højærværdige og berømte herres ydmygste og mest hengivne tjener.

Athanasius Kircher.

Rom, 7. november 1675.

(1) Apost. 26, 14 (Vulgata også Apost. 9, 5). – (2) Om Rautenfels, se E 101. – (3) Propaganda-kongregationen, officielt Congregatio de Propaganda Fide (kongregationen til troens udbredelse) var den organisation, der tog sig af den katolske kirkes missionsvirksomhed. Stiftet i 1622. – (4) Zar Aleksej Mikhajlivitj, 1645-76. Rautenfels havde boet i to år hos dennes livlæge. – (5) 4. Mos. 22, 22ff. – (6) Stensens *Epistola ... de interprete S. Scriptura*, der blev godkendt af censuren 3. september 1675 og udkom inden den 14. oktober.

E 108. Til Ole Borch

Udateret (Firenze, november 1675?)

Indhold: Stensen takker Borch for brev og priser Gud for at være kommet til hans kirke. Han ønsker Borch samme gode, erkender at have fejlet over for fædrelandet og håber på at kunne arbejde for dets frelse. Til slut bringer han et par nyheder.

KP-LBM D+L

Min kære, højtærede herre!

At han trods idelige hindringer i så vel hans praksis som i rektoratet¹ stadig ihukommer mig og med svar forsikrer mig om sit gode hjertelag imod mig, er mig inderlig kært. Jeg ønsker ham Guds kraftige nåde til at opnå det gode, uden hvilket erhvert andet gode kun tjener til at forøge den evige bedrøvelse. Jeg takker Gud, som har ført mig til den ældste kirke, som alene besidder alle de kendetegn, som Den hellige Skrift tilskriver den sande kirke, og som lærer og holder alt, hvad Den hellige Skrift lærer, og i hvilken vore forfædre gennem syv hundrede år har virket for deres frelse. Næsten dagligen anbefaler jeg i ihukommelsen af de afdøde³ min heden-gangne slægt og venner til Gud, uden at fordømme nogen, ikke som om jeg troede, at nogen kunne blive salig udenfor kirken, men i den forhåbning at de måske, fordi de ingen lejlighed har haft til at anerkende den katolske sandhed udadtil, dog indadtil har troet, hvad den katolske kirke tror, og at de i dødsstunden har opnået en sådan anger fra Gud, som kan træde i stedet for en absolution, der ikke fås uden for det gyldige præstedømme. At også jeg engang efter den hellige Augustins eksempel skulle tænke på *libri retractationum*³ skulle ej være umuligt, eftersom det mig let kunne vederfares, hvad der ham vederfarede, at jeg nemlig – som han i sin begyndelse af sin konversion skrev adskilligt, som ikke udi alt kom overens med den katolske opfattelse – også muligvis kan have beholdt nogle fordomme fra Luthers lære eller den moderne filosofi, hvilke jeg med tiltagende erkendelse af den katolske lære kunne tilbagekalde. Men ligesom St. Augustin, efter at han een gang fra manikæer⁴ var blevet katolik aldrig igen blev manikæer, men dagligen lærte mere og mere at erkende deres elendighed, således håber jeg, at Gud, efter at jeg een gang fra lutheraner er blevet katolik, vel bevarer mig fra nogen sinde med lutheranerne at anse katolikkerne for afgudsdyrkere, for foragtere af Jesu Krist fortjenester, for Antikrists efterfølgere etc., men at Han som hidtil og ydermere vil lade mig se den elendige stand, ud af hvilken Han har udtrykket mig, – den falske anklage, hvormed de, der er udgået fra os, besværer ikke os, men deres egen samvittighed, – den lykkelige stand, udi hvilken Han har sat mig, hvor også nutildags det samme hellige levned, mirakler og evangeliets forkyndelse står i blomstring hele verden over; hvor man ikke alene tilskriver forladelsen af tidligere begåede synder til

Jesu Kristi fortjenester, men også alle handlinger, ord og følelser fra de helliges og retfærdiges hjerter, der er rettet mod det evige liv. O, i sandhed hellige, katolske kirke! O, i sandhed lykkelige sønner, hvem den evige barmhjertighed har skænket dig til moder! O ville du dog, min ven Borch, erkende Guds gave, og hvad det vil sige at tjene Gud i den katolske kirkes skød!

Jeg har og årsager til med god samvittighed at kunne sige: Fædreland, jeg har syndet! Jeg har syndet, fædreland, fordi jeg før min konversion krænkede Gud ved så mange synder og gjorde mig uværdig og udelig til at modtage Guds nåde og til at erhverve den for fædrelandet. Jeg har syndet, fædreland, fordi jeg så længe modstod Gud, der kaldte mig til den sande kirke, og så sent trådte ind i den stand, hvor jeg med virkning kunne bede til Gud for fædrelandet. Jeg har syndet, fædreland, fordi jeg efter at have modtaget konversionens nåde indtil nu er skredet så lunkent og langsomt frem ad Guds vej og har udrettet så lidt med hjerte, tunge og hånd for af den guddommelige barmhjertigheds gavmildhed at opnå de sande goder for fædrelandet. Måtte jeg dog fra dette øjeblik af med sand iver opofre alle Guds gaver til mig for fædrelandets frelse! Måtte vi dog, kære herre, virke for, at alle forkaster verdens tomhed og falskhed og må elske Gud af eet hjerte og een mund, i een tro! Hvad glæde skal det være for os udi evigheden, dersom vi her tjener ham alene og bringer syndere til at afstå fra al ondskab og alene lægger sig efter Guds geninger! Herre! Du har brudt mine lænker! Dig vil jeg bringe lovsangens offer, og jeg vil påkalde Herrens navn.⁵

Jeg holder for, at patrene har gjort helt vel i ikke at komme og opponere.⁶ Gennem disputationer forbitres sjælene, Kristus virkede mere ved sin tavshed, end om han havde svaret med argumenter imod dem, som skarpt anklagede ham. Jeg takker ham for meddelte underretning om, hvad der sker hos dem. Her har vi nylig haft kardinal Leopoldo di Medicis⁷ i sandhed kristelige død. Hr. Redi⁸ har og været helt syg, hvoraf han endnu ikke er opstået. Gud velsigne ham og alle hans og forene os således i troen her, at vi efter døden forenes i Hans herlighed!

Han hilse velmenende venner!

Hans uværdigste tjener i Kristus

Niels Stensen.

(1) Om Ole Borch se E 3, n. 5. Borch virkede både som universitetsprofessor og som læge. I 1674 var han blevet dekan for det filosofiske fakultet og i maj 1675 rector magnificus. – (2) *Memento mortuorum*, som indgår i messen efter forvandlingen. – (3) Augustins *Retractationum libri duo* stammede fra hans sidste år og indeholdt en kritisk gennemgang af hans tidligere værker. – (4) Manikæismen var en religion, der blev stiftet af perseren Mani i det 3. århundrede. Konkurrent til kristendommen. Den opfattede virkeligheden som bestående

af mørkets rige over for lysets rige og gik ind for en asketisk livsførelse. – (5) Sl. 116, 16–17. – (6) I juni 1675 havde 10 kandidater modtaget den teologiske doktorgrad på en disputation over den netop afdøde biskop over Sjælland, Hans Wandals *De antistitum Ecclesiae evangelicae orthodoxae legitima vocatione et ordinatione*, 1675, der understregede de lutherske præsters legitimitet som præster (en legitimitet som katolikkerne bestred). – (7) Kardinalen (jvf. E 22, n. 3) døde 10. november 1675. – (8) Om Redi se E 22. Fra sit ophold i Firenze i 1665 kendte Borch storfyrst Leopoldo og havde stiftet venskab med Redi.

E 109. Til en ukendt dame

Udateret (Firenze 1676?)

Indhold: Stensen beretter om intendantens svar og begynder en overvejelse over menneskers handlemåde. Brevet er et fragment, hvis adressat og emne ikke kendes.

KP-PS I

Højtærede frue!

Jeg har personlig været hos intendanten¹ for at informere mig om, hvad De, nådige frue, har omtalt, og jeg fik til svar, at handlingen også er gyldig uden for staten.

Mennesket elsker tingene, alt eftersom han ser dem. Han kan handle på tre måder, enten som en abe, som hedensk filosof eller som kristen. Hvem der nøjes med rent sanselige ting, efterligner en abes viden og virken, dyret, som vel er nysgerrigere end noget andet dyr, og efteraber, hvad det ser andre gøre, men da det bliver stikkende i det rent sanselige, i nysgerigheden, kommer det ikke ud over en slags undren, og for handlingen har det ingen anden rettesnor end hin øjeblikkelige smag, følelsen af behag eller smerte. Alle de, som kaster sig over hver ny genstand med alle de tilsvarende følelser, ligner aben.

(1) En intendant er en retsembedsmand.

E 110. Til Cosimo III

Udateret (Firenze 1676?)

Indhold: Brevet indeholder referat af en andens synspunkter om reformer inden for regeringsudøvelse og administration, især med hensyn til uddannelse af retsembedsmænd.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

I går efter bordet fik jeg de vedlagte blade tilligemed et brev, i hvilket han¹ skriver, at han har set, at man ofte har anvendt en lignende forholdsregel mod den skadelige uorden med de mange audienser, hvilken han fornylig har foreslået uden at erfare, hvad man videre vil gøre i sagen.

Med hensyn til den svære skattebyrde skriver han, at ondet må være til at helbrede, da de fattige på denne måde umuligt kan klare sig. Ved et så helligt værk behøvede Deres Højhed kun at have ulejlighed med valg af dertil egnede embedsmænd, det vil sige få af tal, men besjælet af sand kærlighed. Han skriver, at han gerne mundtligt ville forhandle med mig

derom for at kunne få sagt det, som han ikke ville skrive, og deraf afhænger det lykkelige udfald af en i Guds øjne så vigtig sag.

Yderligere havde han før afrejsen fra Firenze talt om to anliggender, som syntes ham af meget stor nytte. Det ene angik den fremtidige uddannelse af gode retsembedsmænd. Man skulle udvælge bestemte unge mænd, lade dem absolvere de nødvendige studier og derefter straks sende dem ud i praksis, ganske vist lade dem begynde med de letteste opgaver for efterhånden og gradvis at betro dem de sværeste. Man skulle en tid lang beholde dem i Firenze og siden sende dem til statens andre byer fra det ene embede til det andet for at erhverve alle de kundskaber, som er nødvendige for en god embedsmand, ikke blot af bøger, men i praksis og på stedet. Dette ville være en art seminarium, men af den allerstørste nytte, dersom man samtidig gav agt på deres livsvandels fortræffelighed og deres tilegnelsesevne. Han havde allerede gennem flere år overvejet det og, hvis jeg husker ret, engang forelagt Hans Højhed kardinalen,² nu salig hos Gud, en tanke af denne art. Jeg erindrer ikke hele samtalen, som jeg førte med ham hin morgen, omend det forekommer mig, at metoden var meget let, i det mindste måtte frugten af den være meget stor, og man ville bortrydde hine store misbrug, at man som nu tilsteder adgang til embeder for personer, som uden enhver egen fortjeneste, men gennem bestikkelse eller i følge anden afhængighed bliver deres protektorerers kreaturer. Han talte også til mig om visse fremgangsmåder, såsom pensioner, som man anvender i disse underordnede embeder.

Jeg har flere gange haft til hensigt at berette Deres Højhed herom, men uden at jeg lagde mærke til det, blev sagen, dels ved min efterladenhed og dels ved ønsket om ikke at forstyrre den tid, som Deres Højhed havde nødig til hvile, udskudt indtil nu.

Det andet anliggende af stor vigtighed drejede sig om de fremmede gendarmer, som også skader staten meget, og for hvilket forhold han også har fundet et let anvendeligt og godt helbredelsesmiddel.

Gud give Deres Højhed den virksomme nåde til at gennemføre dette, for hvis skyld De af ham er udvalgt til øverste dommer og fader for mange, mange sjæle, som er skabt i Guds billede og genløst ved Hans blod, og for hvem de timelige tings gode forvaltning ofte er begyndelsen til en god livsvandel, medens uretfærdighed og ubarmhertighed fra embedsmænds side kan give anledning til et slet levned.

Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

(1) Ukendt hvem. – (2) Storhertugens farbroder, kardinal Leopoldo (jvf. E 22, n. 3), død 10. november 1675.

E 111. Til Johann Friedrich af Hannover

Pisa, 31. januar 1676

Indhold: Stensen begrunder sin lange tavshed og sender hertugen forslag dels til en bøn med særligt henblik på karnevalstiden, dels til at bruge den hellige Josefs forbøn for at få en mandlig arving.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!¹

Efter at jeg gennem den højærværdige biskop² har hørt ønske om, at jeg skulle skrive til Deres Højhed, tænkte jeg mig – for ikke at fylde papiret med ligegyldige ord – at fuldende et af de breve til forsvar for den katolske sandhed, som var bestemt til at trykkes. Da jeg imidlertid stadig fik andre beskæftigelser mellem hænderne, beskæftigelser, som hindrede denne tanke gennemførelse, og da jeg atter i denne uge modtog brev fra den højærværdige biskop, af hvilket jeg fik mod til at skrive til Deres Højhed, fandt jeg det ikke længere rigtigt at vente med den tak, som jeg skylder en så venlig opfordring og særlig for den ærefulde gunst, som De har vist mig, og for hvilken jeg beder Gud skænke Dem evig løn. For imidlertid ikke at fremtræde for Deres Højhed med tomme hænder, sender jeg en bøn, som Gud har vist mig den nåde at nedskrive for at arbejde *med* Gud, i det mindste lige så ivrigt, som verdens børn sammen med djævelen arbejder *mod* Gud; jeg henstiller til Deres Højhed, hvis det lader sig gøre, at bede den en gang om ugen. Måske passer den ikke mere til årstiden, fordi karnevalet er ovre, når dette brev træffer Dem; men det er stedse til enhver tid overvejelse værd, at verdens børns levned og alle deres, som uden nåde lever i en skødesynd, ikke er andet end et karneval, hvis deltagende personer er Guds skabninger under et djævlbilledes maske, og at de i Guds, hans helliges og hans engles øjne danner det samme skuespil, som karnevalsfolk er for dem, der frygter Gud og elsker ham.

Hvad angår den mandlige arving,³ som Deres Højhed og Deres hele stat så inderligt ønsker, så har jeg talt med en Guds tjener om det og anbefalet sagen til hans forbøn. Han svarede mig, at jeg skulle foreslå Deres Højhed at bede Gud om denne nåde på den hellige Josefs forbøn og med al ydmyghed og inderlighed holde en eller anden særlig andagt til denne helgens ære. Måtte Gud forlene Deres Højhed med sin virksomme nåde til at opfylde hans helligste vilje, og hermed bøjer jeg mig som Deres Højheds uværdigste tjener i Kristus

Niels Stensen

Pisa, 31. januar 1676.

(1) Om hertug Johann Friedrich se E 98. – (2) Den apostoliske vikar i Hannover, Valerio Maccioni, jvf. E 99, n. 7. – (3) Johann Friedrich og hans hustru Benedikta Henriette af Pfalz (1652-1730) var blevet gift i 1668 og fik i årene 1670-73 fire døtre, hvoraf to overlevede de første år.

E 112. Til Athanasius Kircher

Firenze, 14. april 1676

Indhold: Stensen beretter om storhertugens planer for udgivelse af et af Kirchers manuskripter, omtaler *Magnes luminaris* og tilbagesender Dr. Paullinis brev. KP-PS 1

Min højærværdigste fader i Kristus!¹

Da jeg viste Hans Højhed Deres Højærværdigheds brev, fik jeg til svar, at værket² vil blive gennemset, og at man med hensyn til tryk vil overlade alt til hr. Janssonius' eller Deres Højærværdigheds forgodtbefindende. Han optog med velvilje Deres Højærværdigheds opofrelse og omsorg for fuldkommengørelsen af et så værdifuldt værk og var ligeledes meget glad over den perspektiviske fremstilling af pladsen i Pisa.

Jeg har ikke set *Magnes luminaris*,³ og jeg ved heller ikke, om bøger, der giver så store løfter, fortjener den tid, man anvender på at gennemse dem. Lige så meget, som de fratager os af tid, lige så meget stjæler de fra os af evigheden.

Jeg tilbagesender Deres Højærværdighed dr. Paullinis⁴ brev og takker Dem, at De har ladet mig læse det. Han fortjener al ros og al bistand. Idet jeg anbefaler mig til Deres forbøn, hilser jeg Dem hjerteligst. Deres Højærværdigheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

Firenze, 14. april 1676

Til Højærværdige Pater Athanasius Kircher af Jesu Selskab,
Rom, Collegium Romanum.

(1) Om Kircher, se E40, n.1. – (2) Det kan f.eks. dreje sig om Kirchers værk *Sphinx Mystagoga*, der udkom i 1676 i Amsterdam, trykt af bogtrykkeren Joannes Janssonius van Waesberge. – (3) Ukendt værk. – (4) Christian Franz Paullini (1643-1712), tysk læge, født i Eisenach. Efter studier i København og doktorgrad i Leiden fik han på Stensens anbefaling ansættelse ved universitetet i Pisa 1673. 1675-78 var han livlæge og historiograf for biskoppen af Münster, Christopher Bernhard von Galen, og levede siden i Wolfenbüttel og Eisenach.

E 112a (=E 103). Til Antonio Magliabechi Udateret (Firenze april 1676?)

I oktober 1675 havde Niels Stensen udgivet sin *Epistola exponens methodum convincendi acatholicum iuxta D. Chrysostomum*, rettet mod Johannes Sylvius, jvf. E50, og først på året 1676 forelå Sylvius' svar *Latinorum hodiernorum methodici inter illos fratres de Walenburgh ...*, der som titlen angiver fortrinsvis er rettet mod konvertitbrødrene Hadrian og Peter Walenburgh. I april 1676 meddeler Magliabechi så, at Stensen uafbrudt studerer for at tage genmæle mod Sylvius.

Indhold: Stensen beder om at låne et værk af brødrene Walenburgh. KP-PS 1

Min højtærede herre!¹

Jeg beder Deres Velbårenhed vise mig den venlighed under mit landop-

hold at låne mig det bind af brødrene Walenburch, som indeholder trakta-
ten *De unitate et schismate*.²

Ved min ankomst til byen gik jeg forbi Deres hus, men traf ingen
hjemme. Jeg skulle gerne rejse i aften klokken elleve. Skulle jeg ved den
tid ikke træffe Dem, beder jeg Dem efterlade bogen i det hus ovre på den
anden side, hvor man mangan gang har givet mig en besked, når De ikke
var hjemme. Så kunne jeg, uden at De behøvede at sende mig den, tage
den med, når jeg ved min afrejse kommer forbi. I tillid til Deres godhed
og venlighed er jeg så fri at bebyrde Dem med dette, da det, i det mindste
hvad hensigten angår, drejer sig om at tjene Gud ved at forsvare sandhe-
den. Om dette bærer frugt, må vi overlade til Ham, som har vakt min
attrå efter dette arbejde, og hvem jeg af ganske hjerte beder skænke Dem
forøgelse af nåde og paradisetts herlighed.

Deres Velbårenheds højst uværdige tjener i Kristus

Niels Stensen.

Til min højtærede hr. Magliabechi personlig.

(1) Om Magliabechi se E 26, n. 2. – (2) Hadrian og Peter Walenburch: *Tractatus generales de
controversiis fidei*, Köln 1669. Jvf. E 50, n. 4.

E 113. Til Cosimo III

Udateret (Firenze, juni 1676?)

Indhold: Stensen refererer en samtale med kassimesteren, viderebringer en bøn fra en eng-
lænder, fortæller om Griffenfelds benådning og omtaler bogen *La perpétuité de la foi*. KP-PS 1

Min fyrstelige herre

Jeg har været hos kassimesteren, som svarede mig, at når de ikke har vilje
til at opføre sig godt, ville de en anden gang flygte, og udlæggene ville da
være gjort forgæves.¹ I øjeblikket vidste jeg intet andet at sige, end at jeg
ville sende Deres Højhed en beretning derom. Jeg ved ikke, hvad skik og
brug er, men hvis man ikke kan lade dem komme uden at gøre udlæg,
ville jeg dog mene, at man i det mindste kunne lade dem anholde, det ville
indgyde en gavnlig skræk, og hvis det ville være for meget forlangt at
bevæge dem til at rejse tilbage med familien, kunne Pater Sfondrati² må-
ske bringe dem til alene at vende tilbage i alt fald den mindste, som synes
mig at have et godt sindelag. Deres Højhed vil nu med hensyn til dette
bestemme, hvad Gud indgiver Dem.

Hr. Giacomo Eden³ skriver følgende til mig fra Livorno: Jeg håber, at
alt vil føje sig efter Guds vilje, da jeg bestemt tror, at Vorherre ikke blot
tillader, men bestemt vil, at jeg forbliver i dette land. Han udtaler sig i
øvrigt rosende om barnabitternes forstander⁴ og om hr. Quaratese.⁵ Der-
næst beder han mig om en anbefaling til jesuiterordenens general⁶ og om

hos Deres Højhed at skaffe ham en lanse samt tilladelse til ikke stadig at skulle være iført livré – i håb om, at han tillige skulle kunne tjene noget som bogfører hos en købmand. Da jeg ikke ved, om man kan forlange den slags ting, indberetter jeg det hermed simpelt hen til Deres Højhed.

Fra mit fædreland skriver Pater Sterck⁷ til mig, at samme dag, som dommen over hr. Schumacher⁸ skulle fuldbyrdes, og han allerede stod beredt til at modtage det skæbnesvangre hug, skete det, at kongen⁹ klokken syv morgen sendte bud, at han havde skænket ham livet og ændret dødsstraffen til livsvarigt fængsel. Hans våben blev fjernet af bøddelen. Broderen¹⁰ forbliver dog i adelsstanden. I øvrigt skriver man, at den kongelige flåde, skønt underlegen i tal, har slået den svenske på flugt,¹¹ og at man gør forberedelser til at angribe Skåne.

Jeg glemte i går at sige, at bogen *De la perpétuité de la foi*¹² i kvartformat, som fredsfædrene¹³ ejer, ville passe udmærket for den engelske herre, og at jeg har lånt den gennem marquis degli Albizzi¹⁴ for at give hr. Burch¹⁵ den at læse, fordi denne bog er på fransk og lader se, hvorledes transsubstantiationen altid og af alle på jorden er blevet troet. Måtte Gud for Deres Højhed forøge den virksomme nåde, at De derved kan fuldføre alt det, som Vorherre har tilrettelagt for Dem, ikke blot for staten, men for hele kristenheden i fremtiden og for hele paradiset. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

(1) Sagen drejer sig øjensynlig om nogle unge mennesker, der skulle bringes tilbage på statens bekostning. – (2) Om pater Sfondrati, jvf. E 84, n. 1. – (3) Ukendt. Antagelig en englænder ved navn James Eden. – (4) Pater Amadeo Antonietti, forstander 1674–77. – (5) Antagelig en Benedetto Quaratese. – (6) Gian Paolo Oliva (1600–81), jesuiterordenens general 1664–81. – (7) Jvf. E 81, n. 3. – (8) Storkansler Peder Schumacher Griffenfeld (jvf. E 75, n. 1) var blevet arresteret den 11./21. marts 1676 og blev den 26. maj (gl. stil) dømt fra ære, liv og gods for højforræderi. På skafottet 6. juni blev han benådet til livsvarigt fængsel. Fra 1680 sad han på Munkholm, en lille ø i Trondhjem fjord. – (9) Christian V. – (10) Albert Schumacher Gyldensparre (1642–1696). – (11) 1. juni (gl. stil) slog Niels Juel svenskerne ved Øland med en dansk-hollandsk flåde. Den 29. juni gik Christian V i land ved Helsingborg for at generobre Skåne. Den danske succes fortsatte dog ikke, og i 1679 sikrede stormagterne, at Skåne forblev svensk. – (12) Et berømt og omstridt værk af den franske jansenist Antoine Arnauld og af Pierre Nicolet, udkom 1669–1674. – (13) Brodersamfund grundlagt af Francesco Cabrini. – (14) Marquis Luca degli Albizzi (1638–1708), kammerherre hos Cosimo III og lærer for storfyrst Ferdinando. – (15) Om Albert Burgh jvf. E 105, n. 1.

*E 114. Til Angelico Aprosio**Firenze, 21. juli 1676*

Indhold: Niels Stensen takker pater Aprosio for dennes bønner, der sikkert har hjulpet ham til at blive præst.

KP-PS I

Højærværdigste pater!¹

Det er alt for mange år, siden De ærede mig med de ydre tegn på Deres venskab, men endskønt jeg først for nogle dage siden atter har fået et bevis derpå fra Deres hånd, håber jeg alligevel, at denne Deres kærligheds indre kraft hos Gud alt tidligere har opnået mig hans overnaturlige nådes oversanselige hjælp, hvilket vil foranledige mig til ved åbenbaringen i retfærdssolens lys i det sande fædreland at betegne Dem som medvirker ved min kaldelse til min nuværende stand. Som jeg besvarer brev med brev, vil jeg for Deres forbøns skyld bede Gud, at han vil lønne Deres kærlighed med al nådes fylde, for at De daglig må gå frem i fortjenester og med stadig rigere frugt anråbe Gud for vore nærmestes omvendelse og for mit levned i den hellige tro under frygt og bæven. Deres Højærværdigheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

Firenze, 21. juli 1676.

(1) Angelico Aprosio (1607-1681) var optaget i ordenen Den hellige Augustins eremitter i Genua. Han var lærd med en stor bogsamling og med forbindelser i ind- og udland, bl.a. til Thomas Bartholin.

*E 115. Fra Amadeo Antonietti**Livorno, 12. august 1676*

Amadeo Antonietti var 1674-77 forstander for barnabitterkollegiet i Livorno, S. Sebastiano, hvor tilsyneladende såvel den i øvrigt ganske ukendte hr. Antonio som Jakob Rautenfels må have opholdt sig på dette tidspunkt.

Indhold: Amadeo Antonietti fortæller om hr. Antonios forhåbentlige konversion og hilser fra den sengeliggende Jakob Rautenfels (jvf. E 101, n. 2).

KP-PS I

Højtærede, højærværdigste herre!

Stadig skylder jeg Deres Højvelbårenhed et sømmeligt svar på Deres udmærkede brev, fordi mit arbejde ingen tid har levnet mig dertil. Jeg må imidlertid sige Dem, at hr. Antonio har fået vinen, og at han gennem en landsmand har skrevet til Dem. Han viser sig stadig villigere til beslutningen om at ville antage vor hellige tro, og jeg håber, at han i løbet af kort tid vil konvertere. Hr. Jakob beder mig hilse Dem, han venter på Deres svar. For tiden ligger han til sengs og føler sig syg; men det behøver ikke at være noget alvorligere. I dag har han ingen feber, ja, han befandt sig ganske godt, og hvis han vil følge mit råd, kan han stå op i morgen. Jeg vil ikke lade det skorte på at yde ham den nødvendige hjælp, og jeg vil håbe,

at vi snart vil finde en sysselsættelse til ham. Hvis De vil yde mig en tjeneste, da tænke De på mig og indeslutte mig i Deres bønner. Med den ærbødigste hilsen er jeg Deres fuldt ud hengivne tjener.

Amadeo Antonietti.

Livorno, 12. august 1676.

E 116. Til Athanasius Kircher

Firenze, 15. september 1676

Indhold: Niels Stensen svarer på et brev fra Kircher og vil forsøge at fremme sagen om Kirchers manuskript. Jakob Rautenfels lader hilse.

KP-PS 1

Min højærværdigste fader i Kristus!¹

Efter min tilbagevenden fra sommerferien, som Hans Højhed fyrsten har tilbragt i Pratolino,² finder jeg i aften det tredje brev fra Deres Højærværdighed med hr. Janssonius'³ vedlagte kort. Jeg har endnu ikke modtaget Deres bog, men jeg vil gøre mig umage for at genfinde den, nemlig den, De venligst har sendt mig som gave. Jeg skal heller ikke forsømme ved første lejlighed at vise Hans Højhed Storhertugen det første og det andet brev for at høre, hvorledes det står til med gennemsynet af det eksemplar, som allerede burde være gennemset. Imidlertid anbefaler jeg mig til Deres forbøn og vil med Guds hjælp inden længe svare Dem. Deres Højærværdigheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

Firenze, 15. september 1676.

Den konverterede kurlandske herre⁴ beder mig i sit navn hilse Dem – i henhold til det, jeg har nævnt for Dem.

Til den højærværdige Pater Athanasius Kircher af Jesu Selskab, Rom, Collegium Romanum.

(1) Om Kircher se E 40, n. 1. – (2) Et yndet sommeropholdsslot for Medicifyrsterne 15 km nord for Firenze. – (3) Bogtrykkeren Joannes Janssonius van Wæsberge, jvf. i øvrigt E 112. – (4) Jakob Rautenfels, jvf. E 101, n. 2.

E 117. Til Athanasius Kircher

Firenze, 29. september 1676

Indhold: Stensen beretter om storhertugens beslutninger vedrørende Kirchers manuskript.

KP-PS 1

Min højærværdigste fader i Kristus!¹

Jeg har talt med Hans Højhed om Deres Højærværdigheds manuskript og forelæst ham hr. Janssonius' brev. Til svar fik jeg, at han vil sende Deres Højærværdighed eksemplaret tilbage, når det er gennemset, og at

han antager hr. Janssonius' tilbud, idet han overlader til ham at gennemføre det således, som det synes ham bedst.² Imidlertid beder jeg Dem undskylde min sendrægtighed og at betænke mine anliggender, når De henvender Dem til Gud, fra hvem jeg ønsker Dem al sand lykkes fylde. Deres Højærværdigheds uværdigste tjener i Kristus

Niels Stensen

Firenze, 29. september 1676

Hans Højærværdighed Pater Athanasius Kircher af Jesu Selskab,
Rom, i Collegium Romanum.

(1) Om Kircher se E 40, n. 1. – (2) Jvf. E 112, og E 116.

E 118. Til Johann Friedrich af Hannover

Pisa, 8. februar 1677

I september 1676 døde den hidtidige apostoliske vikar for Calenberg, Göttingen og Grubenhagen (d.v.s. hertugen af Hannovers lande), Valerio Maccioni. Hertug Johann Friedrich af Hannover, i hvis tjeneste Maccioni havde fungeret, måtte nu finde en passende erstatning. Niels Stensen, hvem hertugen kendte fra besøget i Hannover i august 1674, blev uofficielt ret hurtigt bragt på tale, og forslaget blev velvilligt modtaget i Rom, omend sagen her i februar 1677 endnu kun var på det sonderende plan.

Indhold: Stensen udtrykker sin villighed til at komme til Hannover, men også sin tvivl om sine evner som biskop. Han beder hertugen overveje andre personer og er parat til at komme bare som normal præst.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Da kaldelsen, som det nu behager Deres Højhed at bifalde, fra først af blev mig foreslået, overvejede jeg den i bøn med Gud og sammen med de foresatte, som jeg for tiden er forpligtet til at adlyde i Guds sted, og fandt hverken fra deres side nogen hindring eller følte mig selv nogen modstand, kun forblev jeg tvivlende med hensyn til, hvorvidt det drejer sig om en guddommelig kaldelse, og dette dels af motiver, som jeg havde antydnet i mit første svar,¹ men fremfor alt dog af frygt for, at min manglende modstand kunne være et bedrag af min indbildning, hvis jeg, en nybegynder uden den viden og erfaring, som kræves til et embede med så tunge pligter og så talrige farer, ikke desto mindre ville være beredt til at modtage det, medens store Guds tjenere, udrustet med al viden og gennem lang erfaring bestyrket i den, på enhver mulig måde er flygtet for lignende poster, endskønt resultatet bagefter klart har vist, at Gud virkelig havde udvalgt dem til den. Det er vel sandt, hvad apostelen² siger, at den, der efterstræber en biskops embede, attrår et godt værk, men som Skt. Thomas³ erklærer, er det et uædelt begær efter en ædel sag. Embedet i sig selv er helligt, men da det er en af de største nådegaver, Gud kan skænke et

menneske, at udmærke ham med de talenter og dyder, som er nødvendige for at opfylde dette embedes pligter, måtte jeg agte mig selv for uværdigere end enhver anden, om Gud viste mig en så uendelig gavmildhed og barmhjertighed. Og ville jeg beredvillig modtage det uden at tænke på min uværdighed og embedets pligter og farer, da ville jeg gøre mig selv, den kirke, som skal stilles under min beskyttelse, ulykkelig. Da jeg derfor ikke kan vise nogen særlig stor iver i en sag, der betyder så meget for Guds ære og sjælenes frelse, bønfaller jeg på ny Deres Højhed om for Guds åsyn at overveje, om der ikke foruden de personer, som hidtil i dette øjemed kom i betragtning, skulle findes andre, som Gud har forlenet med den for embedet nødvendige nåde. Da det drejede sig om at vælge en konge for Guds folk blandt Isajs sønner, så man jo også, at man lod alle brødre træde frem på rad uden at tænke på den yngste, som dog var den, Gud ville have.⁴ Forudsat, at Deres Højhed har anvendt denne flid og derpå sammen med Hans Hellighed⁵ er af den opfattelse, at det er Gud, som har indgivet tanken om min kaldelse, vil jeg på Deres mindste vink være beredt til at underkaste mig Guds vilje i håbet om den almægtigste og allerbarmhjertigste Guds fulde bistand. Han taledede, så skete det, han bød, så stod det der.⁶ Men hvis Gud skulle have forbeholdt prælatværdigheden til en anden, ville jeg dog ikke derfor vægre mig ved at komme til Deres Højhed for der at tjene Gud som missionær under titel af almindelig præst, hvilket arbejde synes mig det, som Gud ønsker af mig. Imidlertid vil jeg bede Gud, at han vil vise Deres Højhed og Deres ganske stat så vel som hele den hellige kirke og mig arme synder den nåde til dette vikariat kun at lade komme den, som han har bestemt sin virksomme bistand til, for som Guds sande stedfortræder at virke indtil enden og fortsætte i sand kærlighed og ydmyghed, hvilket jeg beder om af ganske hjerte. Idet jeg yderligere ønsker Deres Højhed den virksomste nåde til at herske over Deres land, Deres familie og Deres sjæl, er jeg Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen

Pisa, 8. februar 1677.

Til Hans fyrstelige Højhed, Johann Friedrich, hertug af Lüneburg, Hannover.

(1) Dette brev er ikke bevaret. – (2) Apostlen Paulus i 1. Tim. 3, 1. – (3) Thomas af Aquinas i *Summa Theologica* 2, 2. – (4) Om salvelsen af David se 1. Sam. 16, 1-3. – (5) Pave Innocens XI, pave 1676-1689. – (6) Sal. 33, 9.

E 119. Til Johann Friedrich af Hannover

Pisa, 1. marts 1677

Indhold: Da Niels Stensen frygter, at hans tidligere brev (E 118) bliver forsinket, gentager han her, at han frygter, at Gud har udvalgt en anden til embedet som apostolsk vikar; men Stensen er parat til at blive almindelig præst i Hannover.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Hr. Moltkes¹ sidste brev, der oplyser mig om hans forsinkelse i Wien, lader mig formode, at det svar på Deres Højheds skrivelse, som jeg havde adresseret til ham i den tro, at han ville nå til Hannover før mit brev,² muligvis først ad omvejen over Wien kommer Deres Højhed i hænde. For at der nu fra min side ingen tid skal gå til spilde i en sag, der er af så stor vigtighed, som omsorgen for Guds kirke er det, finder jeg det rigtigst her kort at sammenfatte, hvad mit svar udførligere indholdt. Dette er følgende:

Når jeg sammenligner min beredvillighed til at følge kaldelsen med min uskikkethed til at udfylde embedet, da frygter jeg for mig selv, og jeg bringer Deres Højhed Davids eksempel i erindring, David, som hverken Samuel eller nogen anden tænkte på, endskønt han var den, som Gud havde valgt.³ Måske holder Gud også her den virkelige kaldede skjult, indtil sluttelig Deres Højhed ved at tænke over andre, finder ham. Skulle Gud virkelig ikke foreslå nogen anden og skulle Hans Hellighed stadfæste min kaldelse som Guds vilje, da håber jeg, idet jeg ydmygt bøjer mig under Guds befaling, al hjælp fra den Gud, som ene mægter at rense den urene,⁴ gøre den uværdige værdig og dygtiggøre den udygtige. Men hvis Gud skulle vise Dem en anden, som han har udstyret med den for dette embede nødvendige nåde, ville jeg ikke derfor vægre mig ved at træde i Deres Højheds tjeneste som almindelig præst til sjælens frelse, da jeg af forskellige omstændigheder har fået det indtryk, at dette ville være Guds vilje med mig, medens jeg ikke er sikker på, at han vil have mig til prælat. Måtte Gud selv afgøre, hvad der vil være til størst ære for hans uendelige barmhjertighed, og måtte han forlene Deres Højhed med al virksom hjælp til at fuldføre det, for hvis skyld han har gjort Dem til fyrste, hvilket jeg af ganske hjerte ønsker Deres Højhed. Deres uværdigste tjener i Kristus

Niels Stensen.

Pisa, 1. marts 1677.

Til Hans fyrstelige Højhed, Hertug Johann Friedrich af Braunschweig-Lüneburg, Hannover.

(1) Gustav Bernhard v. Moltke (jvf. E 99, n. 6), hertugindeens hofmester og tilsyneladende den, der formidlede breve mellem Stensen og hertugen. – (2) E 118. – (3) Jvf. 1. Sam. 16, 1-13. – (4) Jvf. Job 14, 4.

*E 120. Til storfyrst Ferdinando**Udateret (Firenze, forår 1677)*

Da Niels Stensen i foråret 1677 måtte afslutte sin undervisning af den unge tronfølger, overrakte han ham en *Tratto di morale per un principe*, en afhandling om en fyrstes handlemåde. Afhandlingen er ikke bevaret. Det ledsagende brev kendes kun i dette usammenhængende, overstregede udkast.

Indhold: Stensen redegør for sine ordrer fra storhertugen om undervisningen af storfyrsten og håber, at han har gjort fyldest.

PS I

Da Hans Højhed Storhertugen, Deres Højheds fader, første gang talte med mig om den tjeneste, han ville ansætte mig i hos Deres Højhed,¹ var det med den præcise formulering, at jeg skulle undervise Dem i kristen filosofi, og da jeg så var kommet for at begynde at udføre denne befaling, sagde han en anden gang til mig, at jeg skulle sørge for, at De rigtigt forstod, at der var en højere fyrste, hvis myndighed alle andre fyrster er underkastet ...

Da jeg for at følge Guds kaldelser må begive mig til et fjernt land, hvor jeg dels på grund af afstanden, dels på grund af sjælesorgens tunge vægt ikke får ...

Da jeg for at følge Guds kaldelser må forlade den tjeneste, som jeg i over to år har varetaget hos Deres Højhed ... anset for godt at skrive de vigtigste og nyttigste ting ned systematisk, og det vil jeg gøre efter de to hovedpunkter, et filosofisk og et politisk, som Storhertugen meddelte mig: det ene, at jeg skulle undervise Dem i kristen filosofi, det andet, at jeg skulle sørge for, at De forstod, at der var en anden fyrste ...

Jeg finder ingen kortere orden end den, som Hans Højhed Storhertugen, Deres Højheds fader, har givet mig i to påmindelser om Deres studier ...

Den ene er, at jeg skulle undervise Dem i kristen filosofi, den anden, at jeg skulle sørge for, at De forstod, at der er en fyrste, der står over alle andre, og som alle må stå til regnskab for i deres handlemåde.

Dermed ville han lade forstå, at i naturvidenskab skulle jeg ikke gå videre; disse to påmindelser omfatter alt, hvad en fyrste skal vide og handle efter.

Den ene gælder fyrstens viden, den anden hans handlemåde; tilsammen udgør de, hvad der forekommer nødvendigt for en fyrstes undervisning. Gud give, at jeg i denne korte tid har brugt alle midler efter Deres Højheds talenter og Storhertugens ønske, men jeg må anklage min skyld og under fraværet bede Gud om nåde ... I midlerne til større flid hos andre i min flids svigten ...

(1) Dette skete allerede i 1671, før Stensen blev kaldt hjem til Danmark, jvf. E 70.

E 121. Til Johann Friedrich af Hannover

Firenze, 1. maj 1677

Indhold: Niels Stensen bryder nu op for til fods at drage til Rom over Loreto. Han er stadig i tvivl om, at han egner sig til stillingen som apostolsk vikar, og vil åbent erkende dette over for paven og pavens stedfortrædere. Han takker for hertugens gode mening om ham og håber at kunne leve op til den.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Efter modtagelsen af Deres Højheds brev har jeg straks forhandlet med det herværende hof om rejsetilladelse, hvilken nådigst bevilligedes mig,¹ så at jeg nu efter middagsmåltidet står i begreb med at afrejse til det hellige hus² og derfra *ad limina apostolorum* for at anræbe såvel den helligste moder og jomfru som apostelfyrsterne³ om hos Gud at opnå mig den nåde klart at erkende hans vilje og helt at rette mig efter den. At tjene Gud for sjælens frelse, det er mit eneste ønske, og som det sted, hvor dette ønske bedst kan opfyldes, erkender jeg den stilling, jeg vil få hos Deres Højhed; men som det på den ene side trøster mig, at Gud gennem Deres Højhed har ladet mig kalde derhen, så trykker mig på den anden side min mangel på viden og erfaring over for de pligter, hvortil han kalder mig. Som jeg har bekendt disse mine mangler over for Deres Højhed,⁴ således føler jeg mig også ved min samvittighed forpligtet til at åbenbare dem for den Hellige Fader eller hans stedfortrædere, for at de modent kan overveje dem og enten overdrage værdigheden til en anden, som Deres Højhed ville udpege, i hvilket tilfælde jeg da gerne ville tjene som simpel kapellan, eller foreskrive mig hine midler, ved hvis hjælp jeg uden risiko for sjælene kan påtage mig embedet. Det drejer sig om sjæle, som Gud har forløst med sit blod, og om mange sjæle, for hvilke man må aflægge det strengeste regnskab, og derfor kan ingen møje, anvendt herpå, være for stor. Imidlertid beder jeg Gud med den rigeste velsignelse gengælde Deres Højhed den så gode mening, De har dannet Dem om mig, og ved denne lejlighed åbenbarer for alle. Måtte Gud give mig nåde til at retfærdiggøre denne mening, og dette ved hjertets inderlige ønsker om al evig og timelig lykke for hele det hertugelige hus, ved ord, som optændt af Guds kærlighed har det samme til mål, og ved handlinger, som Gud fra evighed af har forberedt til gavn for det samme hertugelige Hus, hvilket jeg af hjertet ønsker. Deres Højheds uværdigste tjener i Kristus

Niels Stensen

Firenze den 1. maj 1677.

Til Hans fyrstelige Højhed, hertug Johann Friedrich af Braunschweig-Lüneburg, Hannover.

(1) Jvf. E 118. – (2) Det berømte valfartssted Loreto ved Adriaterhavet, det største center for Maria-dyrkelsen i Italien. – (3) Apostlene Peter og Paulus' grave i Rom. – (4) E 118 og 119.

*E 122. Til Cosimo III**Rom, 29. maj 1677*

Indhold: Stensen fortæller om den overstrømmende modtagelse, han havde fået af storhertugens hovmester i Rom, kommer ind på sine overvejelser om dekorum og værdighed, og takker hertugen for hjælp til en enke. Hans egen sag er under behandling, og Jakob Rautenfels arbejder for at fremme sin.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Da jeg sidste lørdag lykkeligt ankom til Rom, hilste jeg samme aften på *marquis'en*,¹ der straks med den største imødekommenhed anviste mig værelser i Deres Højheds palads,² hvor jeg blev betjent med overstrømmende elskværdighed. Han forsynede mig også med mere tøj, end det i Guds og menneskers øjne tilkommer mig, og han ville have ladet det lave med største pragt, dersom vor forløseres sandheder ikke havde gjort noget indtryk på hans hjerte.

For at sige sandheden blev jeg, medens jeg hvilede ud i Pønitentiarpatrenes kollegium ved det hellige hus,³ ved læsningen af den hellige Frans Xaviers biografi⁴ stærkt grebet af nogle ord, som den hellige sagde til den kongelige embedsmand, der ville forpligte ham til – om ikke just for den personlige tjenestes skyld, så i det mindste for dekorums og værdighedens – at holde en kammertjener. De var, som følger: Fordi man har taget disse menneskelige hensyn, er tingenes tilstand, som man ser den nu. Sandelig, Kristus og hans apostles eksempel og ord, konciledekreterne tilligemed det levned, der føres af så mange Guds tjenere, som i deres gejstlige stand havde til mål at efterleve deres kalds forpligtelser, lader os klart se, at selv mådehold i klædedragt, næring og boligforhold hos en gejstlig person er begyndelsen til umådehold, fordi næsten alle levede langt under middel, og at de har gjort så meget større erobringer for Guds rige, som de har fortaget selv det nødvendigeste med hensyn til deres egen person. Derimod bruger en gejstlig, hvis han, hvor det angår det legemlige vel, tager hensyn til prestige og værdighed, unødvendigt mange penge, som kunne tilkomme fattige sognebørn, og han spiller temmelig megen tid med omsorgen for legemets behov, tid, som han kunne have anvendt på sjæle-nes pleje. Ved sit eksempel tvinger han ligefrem begynderne inden for den gejstlige stand til ligeledes at tænke på erhvervelse af midler for at kunne opretholde dekorum. Og dermed er ondet ikke ude af verden, men under påskud af at følge konvensen lader vi os umærkbart henrive til overdri-velser og anstrenger os så meget for, at vort legeme skal behage i verdens øjne, at vi glemmer at umage os for, at vor sjæl skulle være Guds øjne til behag.

Deres Højhed må tilgive mig, at jeg har kedet Dem med dette underordnede spørgsmål, som voksede under mine hænder, uden at jeg lagde

mærke dertil. Jeg ville vise, at vi i virkeligheden skylder denne hensyntagen til standsværdigheden en stor del af den forargelse, som vi nu inden for Guds kirke begræder, og som apostelen i Indien begræd, og at den gejstlige fremfor alt skal tage hensyn til det indre menneskes pleje fremfor til det ydre menneskes.

Men for at vende tilbage til mig selv, da fortsætter Deres Højhed efter i Firenze at have vist mig så mange velgerninger også her med at klæde, føde og herberge mig, og jeg beder Kristus, der lover at optage det, vi øver mod hans mindste tjener, som var det gjort imod ham selv, om at skænke Dem hin løn, som den menneskelige forstand ikke fatter, og som menneskelig tale ikke kan udtrykke, – og det ikke blot på grund af de velgerninger, som er vist imod mig, men derudover også for den godhed, som jeg af pater Franz Bayard⁵ hører, at Deres Højhed har øvet imod hin stakkels enke i Køln, søster til de to kvinder, som i fjor blev så rigeligt betænkt fra Deres Højheds side. Alle tre betænkte med så rigelige almisser vil hele deres liv være forpligtet til at bede om al timelig og evig nåde for Deres Højhed og hele det storhertugelige hus.

Hvad angår den sag, for hvis skyld jeg er her, så hører jeg, at man har skrevet til kardinalen ærkebiskoppen af Firenze⁶ og den højærværdige ærkebiskop af Pisa⁷ og, som jeg tror, også til nuntius⁸ om information, og at afgørelsen vil falde i kongregationen⁹ den 4. i næste måned under Hans Helligheds forsæde. Imidlertid vil jeg ved marquis Montuolis hjælp søge en lejlighed til at kaste mig for Hans Helligheds¹⁰ fødder for at forelægge ham min uskikkethed til bispeembedet, så han kan være fuldt informeret, inden han fatter sin beslutning.

Hr. Jakob Rautenfels fra Kurland¹¹ har efter pater Savignanis¹² anvisning været hos pater Brunacci, rektor for det romerske kollegium,¹³ som anbefalede Moskva-sagen til pater Alamanni¹⁴ og sørgede for, at pater Alamanni forelagde sagen for Hans Hellighed, som optog den med megen velvilje og gav befaling til, at pater Alamanni og hr. Jakob skulle forelægge kardinal Alberizzi¹⁵ den, hvad de også før hans afrejse til bispesædet har gjort. Hans Hellighed havde allerede skrevet til nuntierne i riget¹⁶ og i Polen.¹⁷ Hr. Jakob søger samtidig med mig gennem marquis'ens anbefaling audiens hos Hans Hellighed for at overrække ham en fremstilling af hele sagen.

Jeg har glemt at sige Deres Højhed, at jeg har bedt marquis'en om 20 scudi, som han i Deres Højheds navn og med største beredvillighed har givet mig. De skal dels tjene til dækning af personlige behov, dels til kølnerens¹⁸ underhold, da jeg endnu ikke har fundet en plads, hvor han kan studere. For dette som for enhver anden velgerning, Deres Højhed

har vist mig og min nevø¹⁹ – således som jeg slutter det af hans breve –, skal Vorherre være min kasseimester over for Dem, og jeg vil altid føle mig forpligtet til i den hellige messe at anbefale Dem til Gud, for at han kan give Dem kraft til i enhver sag at gøre det, som vil være hans guddommelige Majestæt velbehageligt, hvilket jeg af hjertet ønsker. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

Rom, 29. maj 1677.

(1) Marquis Torquato Montuoli, toscansk gesandt i Rom. – (2) Antagelig Medicinaladset på Monte Pincio, nu fransk ambassade i Rom. – (3) Jvf. E 121, n. 2. – (4) Alexander Valignano: *Vita Sⁱ Francisci Xaverii*, 1564. Francisco de Yasu Xavier (1506-1552) rejste i 1541 til Fjernøsten og blev Indiens og Japans apostel. Helgen 1622. – (5) Tysk jesuit, 1640-1706. – (6) Francesco Nerli (1636-1708), ærkebiskop i Firenze 1670-1683. Hans rapport over Stensen er trykt i *Epistolae*, Add. 14 og 15. – (7) Francesco Andrea Pannocchieschi (ca. 1627-1702). Hans korte rapport, dateret Livorno 7. juni 1677, findes i *Epistolae*, Add. 16. – (8) Gregorio Giuseppe Gaetani (født ca. 1643). – (9) Propagandakongregationen (Congregatio de Propaganda Fide) havde ansvaret for den katolske kirkes mission. Kongregationen bestod af kardinaler med en præfectus generalis i spidsen. Disse kom med en indstilling til paven, som så foretog den formelle udnævnelse. – (10) Pave Innocens, pave 1676-1689. – (11) Jakob Rautenfels (jvf. E 101, n. 2) havde i årevis søgt at komme til Rusland for at forene den russiske kirke med den katolske, jvf. E 107. – (12) Emilio Savignani, se E 77a, n. 1. – (13) Domenico Brunacci (1616-1695) blev i februar 1677 rektor for jesuiterkollegiet Collegium Romanum. – (14) Angelo Alamanni (1637-1711), jesuit, 1677-90 lærer ved Collegium Romanum. – (15) Mario Alberizzi (1611-1680), kardinal 1675, biskop af Tivoli 1676. – (16) Francesco Buonvisi (1626-1700), nuntius i Wien 1675-1689. – (17) Francesco Martelli (1633-1717), nuntius i Polen 1675-1680. – (18) Denne kølner, sikkert en konvertit, er uidentificeret, men omtales flere gange i de følgende breve, jvf. E 137. – (19) Vel den nevø, som Stensen bragte med sig fra Danmark i 1674, jvf. E 97, og som omtales ved hans ankomst til Firenze i januar 1675.

E 123. Til Johann Friedrich af Hannover

Rom, 5. juni 1677

Indhold: Stensen takker hertugen for dennes bistand, redegør for, at han bor i et Medicinalads, og fortæller om forløbet af sagen om udnævnelsen.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Gennem Deres Højheds agent, hr. Settimio Palluzzi, har jeg efter min ankomst til Rom hørt om Deres venlige tilbud, som jeg, endskønt jeg må bekende min uværdighed dertil, vil gøre brug af, hvis der efter Guds vilje byder sig lejlighed dertil. Jeg beder den gode Gud gengælde Deres Højhed såvel selve velgerningerne som det overordentlig gode sindelag, hvoraf de udspringer, med timelige og evige velsignelser uden mål.

Hvad min bolig angår, da havde jeg gerne benyttet den, som Deres Højheds agent havde beredt for mig, hvis ikke den nådige storhertug

allerede ved min afsked fra Firenze havde nødet mig til, foruden sine andre velgerninger, også at modtage tilbudet om værelser, som han havde ladet anvise mig i et af sine paladser. Men da Deres Højhed allerede hos Gud har gjort Dem fortjent ved den gode vilje til at bestride Deres uværdige tjeners udgifter til logi og underhold her i Rom, så ville jeg råde til også at erhverve den fulde fortjeneste af dåden, hvis De tillader, at disse penge ved kapuciner-patrenes¹ mellemkomst bliver anvendt til gavn for fattige og trængende konvertiter i Deres Højheds lande. Da vil disse almisser og hine fattiges bønner tjene til at erhverve Deres Højhed hin nåde, som De mest ønsker af Gud, men mig den duelighed, som sætter mig i stand til at udfylde det embede, som indgyder mig angst og til hvilket Gud gennem Deres Højhed synes at kalde mig. Om denne nåde anmoder jeg i al ydmyghed, for således at vise en hellig attrå efter alle de midler, som formår at bevæge Guds barmhjertighed til at høre Deres Højheds og mine bønner for Deres Højheds og hele Deres lands vel.

Jeg har været hos eminencerne, kardinalerne Albizzi,² Colonna,³ Bassadonna⁴ og enkelte andre, som alle bevidner deres iver efter at imødekomme Deres Højheds ønsker, og som bifalder Deres Højheds ønske om, at jeg ikke blot som almindelig præst skal tjene Deres Højhed, men også påtage mig byrden af de forpligtelser, som de af Deres Højhed forslåede embeder fører med sig. I den næste kongregation vil man høre, hvad den hellige faders hensigt er. Hans afgørelse afventer jeg med sindsligevægt, idet jeg af den guddommelige nåde venter, hvad min duelighed fattes. Hr. Settimio gør sig al umage for at fremskynde forretningsgangen, også jeg gør, hvad jeg kan, for at Guds tjeneste og Deres Højheds ønske ikke ved min skyld skal forsinkes.

Jeg ønsker hele det hertugelige hus Guds virksomme nåde til i alle ting at opfylde den guddommelige vilje og er Deres Højheds uværdigste tjener i Kristus.

Niels Stensen

Rom, 5. juni 1677.

(1) Kapucinerpatrene i Hannover, der forestod den katolske menighed i byen. – (2) Francesco Albizzi (1593-1684), kardinal 1654, assessor i Det hellige Officium. – (3) Federigo Baldeschi-Colonna (1625-1691), kardinal 1673, assessor i Det hellige Officium. – (4) Pietro Basadonna (1617-1684), kardinal 1673.

E 124. Til Johann Friedrich af Hannover

Rom, 26. juni 1677

Indhold: Stensen ønsker for hertugen, at han må få en mandlig arving og giver eksempler fra Biblen på forældre, der højt op i alderen får den attråede søn. Stensen prøver at udforske grundene til, at Gud ikke har skænket hertugfamilien en arving, men håber, at de mange bønner må blive velsignet.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Festen for Vorherres forløber, som vi i dag (!) fejrer, vækker i mig det håb en gang at måtte opleve den lykke, som er så nødvendig for Deres Højheds hertugelige hus,¹ og som i vore – de dødeliges – øjne er så ønskværdigt til befæstelse af den sande tro i Deres land. Hine to hellige, Zacharias og Elisabeth, var allerede blevet gamle uden at have set en frugt af deres ægteskab, så man måtte fornuftigvis antage, at de ikke mere kunne have håb om afkom, idet den Hellige Skrift siger, »thi Elisabeth var ufrugtbar;«² og dog leverer den samme Hellige Skrift i omtalen af deres bønner: »Din bøn er hørt«³ et klart bevis for, at de dog stadig håbede imod håb. Men for Gud er intet umuligt, og de helliges øjne, som ikke så hen til skabningens svaghed, men til skaberens almagt, opnåede sluttelig, efter at de bestandig havde holdt blikket rettet mod hans uendelige barmhjertighed, deres alders attråede trøst, og tilmed en sådan stigning i deres lykke, at den ikke blot overtraf deres ønske, men også deres fantasi. De ønskede sig en søn og fik en Vorherres forløber, om hvem Kristus selv sagde: »Blandt kvindefødte er der ikke fremstået nogen større end Johannes Døber.«⁴ Deres Højhed kan selv af denne Frelserens dom, af engelens budskab, af begivenhederne i svangerskabstiden og Guds moders besøg, ved denne vidunderlige søns fødsel og hans levned erkende, med hvilken fylde af trøst de uafsladlige og bedrøvede bønners suk fra begyndelsen af deres ægteskab indtil den høje og allerede ufrugtbare alder blev gengældt. Efter deres eksempel må Deres Højhed i eget tilfælde forestille Dem, hvor stor en trøst det vil være, hvis De gennem Deres vedholdende bønner og ved et Gud velbehageligt offer af ham har fået en efterfølger, der med sig bringer andre opfyldelser, på hvilke man ikke har tænkt, og som vil være så meget større, jo inderligere og standhaftigere man har været i brugen af de tre almægtige midler: Bøn, faste og almisse, og jo stærkere man fortrøstede sig til Guds godhed, så at man kan sige med David: »Din miskundhed være over os, Herre, så som vi håber på dig.«⁵

Jeg vil ikke nyfigent søge at udforske Guds planer, hvorfor Gud nemlig tøver med at skænke Deres Højhed og enhver af Deres tro tjenere, ja, hele den katolske kirke denne så varmt attråede trøst. Men jeg kan godt tænke mig, at følgende to grunde er de sandsynligste.

Den ene er vel prøvelsen af vor standhaftighed i bønnen og den fortrøst-

ningsfulde hengivelse, eller rettere sagt, den gudhengivne fortrøstning i ventetiden. Den anden grund kan være, at Gud på dommedag vil vise forskellen mellem dem, der alene af kærlighed til Gud har udsonet sig med Guds kirke, og dem, der gerne for et dødeligt menneskes søn havde gjort, hvad de ikke ville have gjort for den Guds søn, som forløste kirken med sit blod.⁶ Som næstekærligheden forpligter os til at bede til Gud for de sjæle, der så lidet tager hensyn til Gud, således skylder vi os selv til Guds ære de uafadelige bønners kærlighedspligt, så at vi ikke går glip af lønnen, fordi han længe udskyder opfyldelsen af vore ønsker. Hvem ved, om ikke Gud af så mangen en forlanger en hellig beslutning, svarende til deres kræfter, det være sig forsagelse af en tilladt fornøjelse, det være sig løftet om at bygge en eller anden kirke eller et kapel til ære for det allerhelligste eller den allerseligste jomfru eller en anden helgen, det være sig stiftelsen af en bestemt indtægt for at oprette Guds levende og evige templer i nogle ynglinges sjæle. Jeg mener hermed grundlæggelsen af et klerikalseminarium, for at sjælesorgen kan blive udøvet af mænd, som besidder videnskabens ånd og erfaring, fordi vi, når disse evner mangler hos præsterne, oplever så megen forargelse og så stort tab af sjæle inden for Guds kirke. Hvem ved, om Gud ikke med tiden vil indgive Dem i dette øjemed at påtage Dem udgifter, som måske anvendt på anden vis selv uden ond hensigt frembringer hyppig lejlighed til mange synder i sjælene.

Da jeg i den forløbne fastetid i den foreliggende hensigt besøgte et Guds Moders kapel i Pisa, følte jeg mig tilskyndet til at bede Maria skænke os en hellig fyrste, som med tiden vil åbenbare for dem, der på jorden er fjender af hendes forherligelse, hvor stor Guds moder er, og hvor stor ære hun er værdig til, hun, der fødte Jesus, som kaldes Kristus, hun, mod hvem den Mægtige har gjort store ting, og på hvem han øvede væld med sin arm, og som alle slægter skal prise salig.⁷ Jeg håber derfor, at hun er interesseret i opfyldelsen af vort ønske, så Guds gaver, som ved hende aflægger vidnesbyrd om den guddommelige magt, visdom og nåde, erkendes og forherliges. For imidlertid endnu mere at styrke Deres Højheds håb, kunne jeg foruden det allerede nævnte eksempel, Zacharias og Elisabeth, også minde Dem om så mange andre fromme, som Abraham, der måtte vente på sin Isak,⁸ om Jakob, der sluttelig med sin Rebekka (sic!)⁹ fik Josef, Manoa, der med sin kvinde oplevede en Samson,¹⁰ og Elkana, der med sin Hanna fik en Samuel.¹¹ Ved alle disse eksempler ser man hin vidunderlige Guds førelse, som udskyder sønnernes fødsel, for at man ved bøn, offer og fromme handlinger, som man imidlertid udretter, kan berede sønnerne rigere nåde. Man har derfor al grund til at håbe, at så mange bønner fra så talrige for Guds ære ivrige sjæle, opsendt i løbet af så mange år, tilsammen

med bønner fra paradiset's store helgener vil opnå Deres Højhed en arving, der af Gud er udrustet med mere end sædvanlig nåde. Idet også jeg længes herefter af ganske hjerte, ønsker jeg samtidig Deres Højhed al nådens fylde. Deres Højheds uværdigste tjener i Kristus

Niels Stensen

Rom, den 26. juni 1677.

Til Hans fyrstelige Højhed, hertug Johann Friedrich af Braunschweig-Lüneburg, Hannover.

(1) Jvf. E 111, n. 3. – (2) Luk. 1, 7. – (3) Luk. 1, 13. – (4) Matt. 11, 11. – (5) Sl. 33, 22. – (6) Mange holdt sig tilbage fra at konvertere, så længe de ikke vidste, om den næste hertug ville blive katolik eller protestant. – (7) Jvf. Matt. 1, 16, Luk. 1, 49, 51 og 48. – (8) 1. Mos. 21, 1ff. – (9) 1 Mos. 30, 22-23. – (10) Dom. 13, 2ff. – (11) 1. Sam. 1, 1ff.

E 125. Til Cosimo III

Rom, 26. juni 1677

Indhold: Stensen fortæller om sit besøg hos kardinal Barbarigo og om Pallus begejstring for en ny form for bønner. I forbindelse med Skt. Hans udtrykker han ønsket om, at hertugen af Hannover må få en søn.

KP-PS I

Det var Gud, som indgav Deres Højhed de ord, som gav mig mod til at opsøge kardinal Barbarigo,¹ medens djævelen på sin side, efter hvad jeg tror, gjorde alt for at forhindre mig i at opnå det gode, som jeg i lang tid havde ventet mig heraf. Allerede havde jeg flere gange søgt en lejlighed til at tale med hans eminence og træde i brevveksling med ham. Da jeg var kommet til Rom, opsøgte jeg ham en gang, men da jeg hørte, at han helt og holdent var optaget af barmhjertighedsgerninger, tvivlede jeg om muligheden til at finde en gunstig lejlighed til at træffe ham. Da jeg modtog Deres Højheds brev, havde jeg allerede været der tre gange uden at få aftalt med ham. Lejligheden dertil fandt jeg først, da han forrige onsdag vendte tilbage fra Kristi-Legemsprocessionen. Det var mig til stor trøst, dels fordi han fortalte mig, at Deres Højhed allerede til gunst for mig havde skrevet til ham, dels på grund af den venlighed, hvormed han modtog mig, og den åndelige nytte, som jeg til Guds større ære heraf lover mig.

Biskoppen af Heliopolis² glædede sig meget over det budskab, jeg i Deres Højheds navn bragte ham, og jeg tror, at han vil skrive til Dem selv. Han er meget begejstret for den slags bønner, hvor sjælen ved en trosakt på Guds nærvær og i forventning om den guddommelige besøgelse søger at bortvise enhver anden tanke. Allerede da jeg forrige gang rejste gennem Italien, talte han til mig derom, og nu viste han mig en bog i kvartformat, forfattet af en kapuciner, en bog, der så vidt jeg husker, bar

titlen »Den mystiske Dag« eller »Indførelse i Bønnen« af pater Poitiers.³ Faktisk er denne enkle akt af levende tro på Guds nærvær uden at fortabe sig i en eller anden forestilling eller attribut, en stor hjælp til det virksomme liv, hvilket bekræftes af dem, der i deres skrifter erklærer, at de har erfaret det hos sig selv og hos andre. Selv behøver jeg to tanker, nemlig om Guds øjne og om Guds hænder; de tjener mig til at tøjle mit sind, når det vil krænke Gud, og til trøst i enhver vanskelighed og enhver angst. Når jeg overvejer, at disse samme øjne, der ser enhver af mine tanker, på samme tid overskuer tankerne hos alle andre, som skal afgøre mine anliggender, endvidere overskuer hvert af mit livs øjeblikke og hvert livsøjeblik hos de få eller mange, som jeg efter hans anordning og med hans hjælp skal tjene, at han jo også tilmåler os tidspunktet, stedet for og arten af vore tanker, hvordan vi skal omgås hverandre, det være sig personligt, i breve eller i bøn, – jeg siger, når jeg betragter alt dette, da føler jeg en dyb fred i bevidstheden om dette uendelige skue af en så god og tillige så mægtig en Gud, hos hvem betragtning og handling altid tager sigte på dens vel, som frygter og elsker ham.

Den hellige Johannes' fødselsfest har hos mig vakt stort håb om en gang at se en mandlig arving til hertugen af Hannover, idet den har ladet mig tænke på den vidunderlige Guds førelse, der viser sig i hans tøven med hensyn til at opfylde sine tjeneres bønner, for at fortjenesten af de gode gerninger, de i ventetiden med den største iver udfører, skulle opnå dem en endnu rigeligere nåde. Således ser vi hos den hellige Zacharias og den hellige Elisabeth,⁴ at de ønskede en søn og fik en Herrens forløber: »blandt kvindefødte er der ikke fremstået nogen større end Johannes Døber«. ⁵ Således fik Rachel efter lang tids bøn en Josef,⁶ som kom til ære i Ægypten, således blev Hannas bønner trøstet ved Samuel,⁷ Guds tjener, som svang sig op til så høj autoritet og hellighed. Allerede gennem mange år har alle, der tænker på det gode, som man fornuftigvis i denne stat gennem en arving måtte håbe for Guds kirke, i den hensigt opsendt deres bønner til Gud, hvilket lader mig håbe, at han, hvis Gud en gang sender ham som frugt af så megen nåde, vil blive hele Guds kirke til glæde. Jeg beder også Deres Højhed for Deres ønskers skyld om, at Guds navn og hans hellige kirke må forherliges som overalt så også i det arme Norden, om Deres forbøn og om den kærlighedstjeneste at opofre nogle af Deres bønner og gode gerninger i denne hensigt, en barmhjertighed, som Gud da vil gengælde, idet han vil signe Deres planer i Deres egen stat, hvilket jeg daglig beder om i mit memento.

Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

Rom den 26. juni 1677.

Kongregationen⁸ skal endnu ikke holdes i den kommende uge, men når den holdes, vil det være Guds time.

(1) Gregorio Barbarigo (1625-1697), 1660 kardinal, 1664 biskop af Padua. Kendt for sin kristenlære, *Opera della Dottrina Christiana*, som han søgte at introducere i Rom i 1677. Helgen 1960. – (2) François Pallu (1626-1684), titulær biskop af Heliopolis, apostolisk vikar i Tongking og Kina. 3. juni 1677 var han kommet tilbage til Rom for i løbet af nogle få uger at få ordnet nogle sager; han kom til at blive der i tre år. – (3) Pierre de Poitiers: *Le jour mystique, ou L'Eclaircissement de l'oraison*, Paris 1671, italiensk udgave *Il giorno mistico*, 1675. – (4) Luk. 1, 7. – (5) Mat. 11, 11. – (6) 1 Mos. 30, 22. – (7) 1 Sam. 1, 1ff. – (8) Jvf. E 122.

E 126. Til Cosimo III

Rom, 7. juli 1677

Indhold: Stensen fortæller om mistanken mod pater Noris for at have jansenistiske synspunkter og foreslår en undersøgelse. Han har intet hørt om sin sag endnu. KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Den tilladelse, Deres Højhed har givet mig til, når jeg fandt det for godt at gøre Dem meddelelser, og den viden om Deres fromme planer, som Gud ved enhver lejlighed har ladet mig få, lader mig skrive de følgende enkeltheder.

I de sidste dage har jeg været i Ara coeli¹ for at læse messe, og ved samme lejlighed for at besøge en svensk pater.² Denne viste mig to af-handlinger, som ville føre bevis for, at pater Noris³ går ind for jansenismen.⁴ Jeg talte med en anden person derom, og vedkommende tilføjede, at man her havde forhindret trykningen af en bog, der var skrevet for at klarlægge Jansenius' sande lære og pater Noris' fuldkomne overensstemmelse med den, og at særlig kardinalen,⁵ hvem Gud skænke sin evige herlighed, havde erklæret ikke at ville bifalde nævnte skriffs trykning, hvilket da ejheller fandt sted. Jeg havde lejlighed til at læse dette manuskript og fastslå den store uret, man gør den hellige Augustin,⁶ der ganske vist på enkelte steder synes at være for jansenisterne, men på andre steder klart udtaler sig imod en sådan mening, ja, hvis man undersøger selve stederne nøje, lader også de forstå, hvad den hellige faders lære er. I øvrigt vil jeg ingen dom fælde, men ene og alene drevet af det ønske fremfor alt at se Guds sandhed forsvaret og de tvivlsomme spørgsmål, under hvilke der kan skjule sig så meget af det onde, forklaret, vil jeg i henhold til den tilladelse, som Deres Højhed har givet mig, frit sige alt det, hvortil min samvittighed tilskynder mig. Hvis der i pater Noris' bøger, hvad man bestemt mener, skulle findes slige læresætninger, og ærbødigheden for Deres Højhed samt kardinalens protektion i sagen har foranlediget tilbageholdt trykningen af en bog, der ville vise overensstemmelsen mellem en

af Deres Højheds tjenere og Jansenius, da frygter jeg, at Deres autoritet mod Deres vilje kunne bidrage til, at farlige læresætninger offentligt udbredes som gode og i uforsigtige læsers sjæle drypper en gift, som kun den, der har studeret disse ting, erkender. Skulle imidlertid pater Noris vise sig at være uskyldig, og skulle kun hans modstanderes nid være årsag til, at man tillægger ham sligt, da vil den autoritet, som forhindrer den grundige drøftelse af sådanne spørgsmål, åbenbart bevirke, at andre fremdeles opretholder denne mistanke til ham. Hvis Deres Højhed derfor ville lade den hellige Fader eller en af hans betroede kardinaler få kendskab til Deres fromme bestræbelser for den katolske læres renhed og tillige udtrykke ønsket om, at man lod tilfældet pater Noris undersøge, da ville denne, hvis han er uskyldig, stå offentligt rensset; bliver han derimod befundet skyldig, vil Deres Højheds autoritet ikke være medvirkende til at skjule en bog, som fortjener at forbedres. Måske har Deres Højhed allerede taget de forholdsregler, jeg foreslår; men da jeg ikke ved det, har jeg holdt det for min pligt at lade Dem vide, hvad samvittigheden befalede mig. Jeg gentager endnu en gang, hvis Deres Højhed påtager sig den møje at lade pater Noris' læresætninger undersøge, da vil han, hvis han er uskyldig, derigennem få tilbagegivet den almindelige tillid, men er han skyldig, da vil Deres Højhed befri Dem for en andens synder og foranledige hans forbedring. Det kunne måske se underligt ud, at jeg aldrig, medens jeg endnu var i Firenze, har omtalt denne sag for Deres Højhed; men de beskæftigelser eller adspredelser – Gud alene ved, hvad man skal kalde dem – som lagde beslag på mig den ganske dag, lod mig hverken tid til at læse pater Noris' og hans modstanderes skrifter, eller til at tale med pateren derom. Efter min afrejse fra Firenze har jeg hørt så meget om jansenismens vækst, at jeg fandt det nødvendigt at informere mig om alle dens grund-sætninger og dens tilhængere, og dette har givet mig lejlighed til også at høre mange ting om pater Noris.

Propagandakongregationen⁷ har afholdt een samling i den hellige Faders nærværelse og een sig imellem, og jeg tror, at min sag er blevet behandlet, men jeg har endnu intet erfaret derom. Jeg har to gange været til kardinal Barbarigos⁸ kristenlære, Gud lade ham gøre lykkelige fremskridt! Han har lovet at tage mig med på sine spadsereture for bedre at kunne tale med mig derom. Måtte Gud forlene Deres Højhed med al velsignelse. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen

Rom, 7. juli 1677.

(1) Franciskanerkirke i Rom. – (2) Ukendt. – (3) Enrico Noris (1631-1704) havde en lærestol i kirkehistorie ved universitetet i Pisa og var Cosimo III's teolog. Det omtalte værk udkom i 1673 med titlen *Historia pelagiana*. – (4) Jansenismen var grundlagt af Cornelius Jansenius

(1585-1638) og regnede sig for at være en reformretning inden for den katolske kirke. Blandt tilhængerne var Blaise Pascal og Antoine Arnauld. Kirken distancerede sig i 1650'erne fra denne lære; i 1669 forbød paven diskussion af dens læresætninger, men debatten fortsatte i stilhed. – (5) Kardinal Leopoldo de' Medici, jvf. E 29, n. 1. – (6) Den store kirkefader Augustin. Jansenisterne hævdede, at de fastholdt hans lære. – (7) Jvf. E 122, n. 11. – (8) Jvf. E 125, n. 1.

E 127. Til Cosimo III

Rom, 24. juli 1677

Indhold: Stensen uddyber indholdet af det i E 126 omtalte manuskript og anbefaler atter en undersøgelse af pater Noris' forhold til jansenismen. Stensen håber på at komme i audiens hos paven, hvem han vil foreslå, at han bliver præst i København. KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Når jeg i den forløbne uge ikke har besvaret Deres Højheds brev, så har jeg i stedet herfor, så vidt min lunkenhed tillod det, bestræbt mig for at opsende bønner til himlen og det i den ensomhed, som patrene ved S. Andrea a Monte Cavallo¹ gennem nogle dage har ladet mig nyde i deres noviciat, hvorfra jeg i går vendte tilbage til min bopæl.

Den oprigtige kærlighed til Gud, som jeg altid kunne konstatere hos Deres Højhed, viser sig også i Deres sidste brev, der lader mig fuld frihed til at meddele, hvad min samvittighed tilsiger mig; da jeg ikke mindes, om jeg i mit sidste brev har skrevet om indholdet af det manuskript, hvis trykning blev hindret,² vil jeg her forelægge det i sammentrængt form. Det behandler to emner. Den første del viser grundtrækkene i Jansenius' lære, og at de fem forkastede læresætninger just er afhængige af dette fundament, hvilket forfatteren med Jansenius' udtrykkelige ord beviser. Han afslører endvidere den uret, de gør den Hellige Augustin, når han først forklarer et sted hos ham, som de anfører til gunst for sig selv, og derefter anfører klare steder hos St. Augustin, hvor denne ganske åbenhart lærer det modsatte, og han påviser, at St. Augustin lige som den Hellige Paulus mange gange har skrevet imod den ene vranglære uden hensyntagen til en anden – denne modstridende – vranglære, hvorved man da fra andre steder kan slutte, hvordan man skal forstå de første. Manuskriptets anden del viser, at pater Noris forsvarer det samme fundament, som Jansenius har opstillet, og afleder det på samme måde fra den Hellige Augustin, men så snart man antager dette fundament, følger nødvendigvis de samme forkastede sætninger, så begge i grunden opstiller den samme lære, men pater Noris afholder sig fra de følgeslutninger, som Jansenius i bestemte udtryk forelægger. Der findes i Rom folk, som begunstiger denne lære, idet de holder den for skolelærdom, der kun af avind fremstilles som farlig. Lad det være, hvad det vil, jeg overlader den hellige kirke

afgørelsen og har ingen anden hensigt end at holde Deres Højhed underrettet om, hvad der kan komme mig i hænde. Hvad troens renhed angår, da kan man ikke være forsigtig nok, og hvis man tilskynder til undersøgelsen og afgørelsen af en sådan sag, forebygger man derigennem den strøm af bøger og lidenskaber, som bryder frem, så længe sagen holdes svævende. Er manden uskyldig, vil hans ære offentligt blive rensset; viser der sig imidlertid nogen fare, kan det onde uskadeliggøres, før det er uhelbredeligt.

Marquis'ens³ ulykkestilfælde har gjort mig ondt, men hans brev i denne uge har trøstet mig, fordi han lykkeligt har overstået det. Måtte Gud til sin egen ære og til det storhertugelige hus' gavn bevare ham for Deres Højhed, som jeg ønsker al fuldkommen trøst og al virksom hjælp, så at ingen af hans inspirationer forbliver uden nytte. Deres Højheds uværdige tjener
Niels Stensen.

Rom, den 24. juli 1677.

Den højærværdige sekretær hos propagandaen⁴ har sagt mig, at det på mandag klokken otte vil komme til en erklæring. Jeg håber imidlertid at få tilstået audiens hos den Hellige Fader, så man snart kan få at se, hvad Gud vil med mig. Hans Højhed hertugen⁵ har fået tilladelse til at lade holde gudstjeneste hos sin resident i København, lige så frit og, som man håber, sikrere end hos rigets og Spaniens gesandter.⁶ Måske har Gud udskudt min sag til nu, fordi han langt hellere vil have mig til at være præst i fædrelandet end til at være biskop over andre. Jeg vil overlade afgørelsen til den hellige fader, over for hvem jeg snarest vil foreslå mig til det førstnævnte hverv.

(1) Novicehus for jesuiterne på Quirinalhøjen, grundlagt 1570. – (2) Jvf. E 126. – (3) Marquis'en er muligvis marquis Filippo Corsini, statsråd og hofjægermester hos Cosimo III. En anden mulighed ville være marquis Luca degli Albizzi (1638-1708), lærer for Cosimos ældste søn, Ferdinando. – (4) Urbano Cerri (ca. 1633-1679). – (5) Hertug Johann Friedrich af Hannover. – (6) Om katolikkernes forhold i København se E 128.

E 128. Til Propagandakongregationen

Udateret (Rom juli 1677?)

Hertug Johan Friedrich af Hannover overvejede at sende en missionær til København (jvf. E 127), og i den anledning bad Propagandakongregationen Stensen om at give en beskrivelse af forholdene i byen.

Indhold: Den katolske religion bliver tålt i København, men forholdene er ikke gode. Religionsudøvelsen afhænger af de katolske stormagters udsendte gesandter og beror på personlige kontakter. En katolsk resident ville give en velkommen stabilitet, men i øvrigt bør man sikre, at der til stadighed var mindst to missionærer, og at disse tilhørte samme orden.

Hvad jeg ved om den katolske tros stilling i mit fædreland, vil ikke kunne indfri de forventninger, som nuntius i Køl'n, Mgr. Pallavicini¹ har vakt hos Deres Eminencer, da jeg erhvervede mig mit kendskab dertil i de første år efter min konversion på en tid, da jeg var beskæftiget med andre studier.² Dette til trods vil jeg for at efterkomme Propandakongregationens sekretærs³ befaling fremføre alt det, som jeg med Guds hjælp erindrer, under hensyntagen til det foreliggende tilfælde, hvor det drejer sig om under Hans Højhed Hertugen af Hannovers protektion at sende en missionær til København.

Jeg vil ikke tale om landet i almindelighed, da man der endnu ikke har frihed til at tænke på så stort et foretagende; jeg kan heller ikke udtale mig om de få byer i kongeriget, som allerede glæder sig ved en frihavns privilegium,⁴ da jeg ikke har opholdt mig i dem. Jeg vil ene og alene indskrænke mig til byen København, fordi jeg kun der har tilbragt de to år, i hvilke jeg efter min konversion opholdt mig i mit fædreland, fordi det også i det foreliggende tilfælde drejer sig om denne by, og fordi den er kongens residens og kongerigets hovedhavn.

Den katolske religions frihed i København er, skønt for tiden større end nogen sinde siden lutheranismens indførelse, dette til trods ikke andet end en sag, der stiltiende tåles, en sag, der for det første afhænger af, om kongen trænger til de katolske fyrster⁵ som forbundsfæller, for det andet, om disse fyrsters gesandter i København personligt viser Hans Majestæt og hans ministre gode tjenester, for det tredje, om de samme gesandter går ivrigt ind for, at kongens dekret imod den fri religionsudøvelse om ikke ophæves, så dog ikke bliver gennemført. På grund af disse forhold fører lutheranerne over for Hans Majestæt stadig klage over tilsidesættelse af disse dekreter, i særdeleshed, når man opdager en konversion, hos katolikkerne derimod hersker der stadig frygt for ny fortrædigelser, hvilket også hindrer mange fremmede i deres forehavende om for bestandig at nedsætte sig i byen, og de allerede boende deri at anbringe deres sønner, og fremfor alt gælder det sådanne, som har det ønske at konvertere. Hver gang, når de vekslende interesser medfører en ændring i forbundspolitikken over for de katolske fyrster, bliver for det meste også dekreterne fornyet, og gesandterne, som følger efter, må begynde forfra med deres bestræbelser for at hindre udførelsen af dem. Er gesandterne nu ivrige, da genopretter de omtrent helt den tidligere tilstand og foranlediger Hans Majestæts ministre til at berolige de fanatiske lutheranere, ja, slutter også selv venskab med førerne for de fjendtlige lutheranske gejstlige, som opponerer, idet de indbyder dem til måltid, forærer dem sjældne og smukke

ting og søger også på anden måde at vinde dem. Men hvis gesandterne tager mere hensyn til verdens politik end til Guds, og hvis de trænger til de lutheranske fyrster for ikke at miste håbet om fremgang for deres jordiske interesser, lader de kræfterne, som modarbejder de guddommelige interesser, have frit løb, som det ved gesandtskifte har været tilfældet i Stockholm.⁶

I København har trosivrige gesandter for at afhjælpe denne ubestændighed forsøgt forskellige midler, hidtil dog uden virkning. Det første bestod i at købe et palæ og ved afrejsen dér efterlade en af sine medarbejdere sammen med en katolsk præst. Men lutheranerne vidste snart at finde en grund til, at dette ikke kunne indrømmes ham. Derpå blev katolikkerne i lang tid uden nogen som helst gejstlig hjælp. Det andet middel ville have haft en solidere virkning, dersom det var kommet til udførelse; det bestod i at lade en af sine slægtninge ægte en datter af en af landets første familier; parret skulle så bygge et palæ, hvis ene fløj skulle bruges som kirke. Dertil skulle høre et klokketårn og en kirkegård. I dette øjemed havde kongen allerede underskrevet privilegiet og tilstået dem fire jesuitpater. Men da dette betød en for stor udgift for en enkelt adelsmand, og da understøttelsen, som han regnede med i en tid, hvor gesandten, bortset fra venskabet med fyrsterne, i landets yderste nød på en ganske særlig vis havde vundet såvel kongens som ministrenes sympati, svigtede, så forblev alt, efter at bruddet med fyrsten og gesandtens afrejse kom til, for denne gang ved det gamle; derfor tror jeg dog ikke, at privilegiet er blevet ophævet.

Det tredje middel blev, medens jeg var der, anbefalet af kongens førsteminister.⁷ Han lovede katolikkerne i København det samme privilegium, som frihavnene nyder, dersom man kunne finde seksten velhavende købmandsfamilier fra Amsterdam eller andet steds og få dem til at komme og slå sig ned i staden. Men Amsterdam-regeringen ændrede snart sin opfattelse, og sagen måtte betragtes som uigennemførlig. Om tallet da efter min afrejse er blevet nået, ved jeg ikke, ligeså lidt kender jeg opfattelsen hos dem, der nu står i spidsen for regeringen, for det tilfælde, at familier i det nævnte antal skulle komme.

Hvad man indtil nu ikke har opnået, håber man med stor sandsynlighed af den gunst, som Hans Højhed hertugen af Hannover har opnået, nemlig en katolsk resident, som nyder den samme frihed, som man hidtil har måttet indrømme andre fyrsters gesandter. Pater Sterck⁸ skriver herom følgende: »Så trøster jeg mig til, at der aldrig mere skal fattes os folk, som vil fremme og beskytte vor sag.« Andre fyrsters gesandter skifter, som jeg allerede oven for har sagt, let og ofte, ja, savnes i årevis, medens residen-

ten bestandig skal være der. Den gensidige sympati mellem kongen af Danmark og denne fyrste⁹ samt hans hyppige besøg i hine lande giver mulighed for at opnå stadig bedre og solidere betingelser.

Katolikkerne selv er mest udlændinge, af hvilke ganske enkelte og meget rige kan glæde sig ved at have borgerret; de er for største delen soldater, deriblandt enkelte officerer, også oberster. Blandt lutheranerne er ikke så få tilsyneladende ret velvilligt indstillet, og de bliver hver gang, man vinder en eller anden, meget ivrige, hvilket man ikke kan sige om alle derværende katolikker. I min tid fandtes der nogle, som var lidet lydige mod kirkens bud, gav almindelig forargelse, beredte missionærerne stor sorg og vrededes over disses formaninger, og man kunne ikke gå frem imod dem, som man kan det i et land, hvor den katolske tro råder. Selv lutheranerne, deres naboer, bemærkede deres adfærd og truede dem åbent med at anklage dem for pateren. En eller anden, som ikke vidste, hvorledes han skulle skaffe sig det daglige brød, ville forpligte os til at give sig almisse, og da dette blev ham nægtet nogen tid efter, faldt han offentlig fra og viste sin forbitrelse over for den gode pater ved hæmningsløst at tildænge ham med onde ord. Medens jeg opholdt mig der, kom også en anden, der, da han ikke hos katolikkerne fandt akkurat det, han forlangte, blev kalvinist for at opnå en stilling hos den regerende dronning;¹⁰ han bedårede en katolsk enke så grundigt, at hun lod sig vie til ham, hvilket hun angrede inden min afrejse, uden at jeg ved, hvorledes sagen siden blev ordnet; hun frygtede nemlig, at den frafaldne, som man allerede havde advaret hende imod, skulle være en ordensperson. Der kom også andre, og særlig en, som påstod at være præst, men aldrig gik til sakramenterne. Sådanne mennesker, enten de nu med de gode katolikker ofte går til sakramenterne, eller afholder sig derfra, eller åbent frasiger sig troen, falder de gode missionærer og alle andre gode katolikker i høj grad til byrde; der fandtes også forskellige andre, fremfor alt en, der pralede af at være en nevø af Alexander den VII.¹¹

Hvad angår de sjælesørgere, som under hertugen af Hannovers beskyttelse skulle udsendes, så turde for tiden een være tilstrækkelig, fordi også kejserens og Spaniens gesandter har deres gejstlighed; men svigter disse, da måtte man have andre i beredskab, da een til gudstjenesten, som man der hverken kan holde i kirken eller i husene uden at blive kendt, er for lidt; desuden ville det også være godt, hvis der fandtes præster, der ikke var kendt som sådanne. Da jeg kom, tilbragte jeg som alle andre flere uger i fastetiden uden prædiken, messe, kommunion etc., og dette, fordi man der kun havde een eneste pater, som begyndte at spytte blod, da hans kærlighedsfulde iver, der ikke ville forsømme nogen pligt i kirken eller

noget menneske i staden, ikke kunne tilvejebringe de til et sådant arbejde nødvendige kræfter.¹² Selv arbejdet i kirken alene kan kun dårligt overkommes af en mand, festdagene med deres skriftemål, højmesse, den sungne vesper med komplet, prædiken, de mange anmodninger om råd og hjælp lader næppe tid til at bede breviaret. Byen, som fordi den gennemskæres af havet, er vidt udstrakt, de store is- og snemasser og de skarpe vinde trætter også i høj grad de gejstlige, som skal bistå de stakkels soldater, som for det meste er indkvarteret i den yderste ende af byen. Sådan var det dengang, og nu skriver pater Sterck i et brev af 22. maj, at han ene mand må forrette hele tjenesten, da han kun får meget lidt hjælp af de andre, og derfor må mange gå sjæleligt til grunde, som man kunne have haft glæde af, hvis man deroppe havde flere missionærer. Deraf ser man nødvendigheden af, at man underholder mere end een missionær der, hvis det skulle ske, at gesandterne efter fredsslutningen¹³ trækker sig tilbage.

Hvis der fandtes præster, som ingen – ejheller katolikkerne, undtagen de ivrige – kendte som sådanne, kunne de ved mange lejligheder være til stor hjælp i byen og viden om i dens nabolag. I byen ville de være af stor nytte for standspersoner, som vil være katolikker; disse vover ikke, selv når de er blevet det, at vise sig ved den offentlige messe for ikke at udsætte sig for forfølgelse, som deraf måtte opstå for dem og andre kendte katolikker. Også jævne personer, som er kendt i staden, holder det for farligt at overvære messen, og i min tid gik mere end een måneder igennem uden een eneste gang at høre en messe. Ville man skrifte eller gå til kommunion, måtte man vælge enten timen før daggry eller regnfulde dage for ikke ved sin kommen og gåen at blive lagt mærke til – heller ikke af katolikkerne selv. Men havde man en katolsk præst, der var ubekendt, da kunne man uden større fare uddele sakramenterne i en pålidelig mands hus.

I byens omegn hændte det to gange under mit ophold, at man havde en præst behov, og der fordredes i den anledning en sammentræffen af så mange omstændigheder, før man kunne komme derud og hjælpe folk; ved en ubekendt præst ville hjælpen meget let kunne være ydet.

Hvad arten af missionærer angår, så ville det, forsåvidt man dertil valgte ordensfolk, være det bedste at tage dem alle fra den samme orden, da det skader alt for meget, hvis der dem imellem hersker forskellige opfattelser med hensyn til bestemte lærespørgsmål, og hvis der består en tilsyneladende modsætning mellem ordensreglerne, hvor hellig enhver i sig selv end er, og hvor endrægtige missionærerne end måtte være i forholdet til hinanden. Hvis de ikke er af klippefast dyd, så de kan modstå såvel smiger som formædelse fra kætternes side, vil ukrudtet snart slå rod der. Et

tilfælde, som er forefaldet uden for mit fædreland, kan vise de onde virkninger af to missionærers¹⁴ uenighed om arten og måden til at føre deres skriftebøn ad åndens vej; og det i den grad, at et menneske, som nylig var blevet katolik, og som af mig var blevet sendt til den ene af dem, af den årsag ikke modtog den hjælp og de råd, som vedkommende trængte til for at være udholdende; brevene fra begge de gode patre bevægede mig så til medlidenhed, da jeg af klagen, som den ene førte over den anden, uden at nævne ham, erfarede deres uoverensstemmelse og grunden til, at de havde forsømt at hjælpe den person, der var dem anbefalet. Deraf skønner man, hvor nødvendigt det er for en missionær ikke blot at forstå at holde sig indifferent over for uenigheder om læren og blandt det praktiske livs regler at rose den til ham passende hellighed, men også ved åndeligt studium, selv om man ikke kender den ene eller den anden metode gennem erfaring, så dog i det mindste søge at kende dem begge i teorien, for så vidt det er nødvendigt for at understøtte den fremgangsmåde, som Gud vil for den enkelte.

Men fremfor alt er lutheranernes gilder fulde af faldgruber, som den, der ikke allerede har gjort fremskridt i foreningen med Gud, ikke vil undgå. Mændene betragter det som en høflighedspligt at opfordre gæsterne til at drikke, og kvinderne føler sig fornærmet, hvis man ikke spiser af alle de fortræffelige retter, de dækker op med. Hvem der ikke modstår disse to sirenestemmer, vil endnu mindre kunne modstå den tredje, nemlig den altfor store fortrolighed i omgang med kvinder – ved bordet og bagefter –, som er blevet til ødelæggelse for mere end een. Selv om intet ondt sker derved, giver det anledning til rygter, således som tilfældet var, da en lutheransk prædikant under en drøftelse med mig beskyldte en missionær for sligt, endskønt denne stadig havde ført et særdeles helligt liv.

Den skolastiske måde at disputere på, ynder man ikke, da man intet kendskab besidder til dens termini, hvorfor man pludselig – stik imod den filosofiske sædvane i trosproblemer – går over til at skændes. Det nytter ej heller at disputere med dem, hvilket jeg i hine år ved bordet i og i huset hos den franske gesandt, hr. Terlon¹⁵ kunne iagttage, hvor man havde to i kontroversspørgsmål kyndige missionærer, og hvor man hver dag holdt åbent taffel for tolv personer. Der havde man en evindelig disputeren, men jeg mindes ikke, at een eneste i den lange tid af den grund blev omvendt, endskønt mange andre dengang blev omvendt gennem prædikener, ved undervisning i den kristne lære og ved fortrolige samtaler med patrene. Ja, debatterne sluttede næppe, uden at der undslap et ord, som skabte bitterhed, hvilket lod den beslutning modne hos mig ikke oftere at

forhandle med nogen af dem ad disputens vej, men ved en enkel forklaring af vor katolske lære, og i stedet for at disputere tage et blad papir, foldet på langs, hvor man midtvejs skriver læresætningen op, idet man forbeholder bevisførelsen den ene side, og angrebet den anden.

Dette er, hvad jeg i øjeblikket erindrer, og hvad man med hensyn til den mission, som man under Hertugen af Hannovers protektion forbereder, bør overveje; nødvendigheden af den hurtigst mulige afgørelse bevises tilstrækkeligt deraf, at sjælene deroppe går til grunde af mangel på gejstlige arbejdere, hvilket pater Sterck i sit brev af 22. maj nævner.

(1) Nuntius Opizio Pallavicini (jvf. E 80), der i et brev af 4. juli 1677 havde anbefalet propagandakongregationen at drage nytte af Stensens kendskab til forholdene. – (2) Stensens ophold i København 1672-74. – (3) Urbano Cerri (1633-1679). – (4) Først og fremmest Fredericia. – (5) Nationer som Frankrig og Spanien samt det tysk-romerske imperium. – (6) I årene omkring 1670-74 udskiftede den kejserlige regering og den franske meget hyppigt deres gesandter i Stockholm. – (7) Peder Schumacher Griffenfeld, jvf. E 75, n. 1. – (8) Jvf. E 81, n. 3. – (9) Hertug Johann Friedrich var morbroder til Christian V og en hyppig gæst i Danmark. – (10) Charlotte Amalie af Hessen-Kassel var calvinist af opdragelse. – (11) Pave 1655-1667. – (12) Antagelig i fasten 1673. Pater Kircher var sendt fra byen (jvf. E 80) og pater Sterck den eneste præst på stedet. – (13) Fredsafslutningen i Nijmegen efter den hollandsk/franske krig og den skånske krig. – (14) Vel pater Sterck samt en jesuiterpater Jacobus des Hayes, der kom til København i sommeren 1673 og virkede her til 1677. – (15) Jvf. E 80, n. 1.

E 129. Til Johann Friedrich af Hannover

Rom, 7. august 1677

Indhold: Stensens udnævnelse til apostolsk vikar er nu vedtaget. Han håber på at kunne leve op til hertugens forventninger, og at han snarest kan rejse til Hannover. KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Afventende den Hellige Kongregations afgørelse¹ har jeg udskudt mit svar på Deres Højheds nådige brev. Efter at afgørelsen nu i denne uge er falden, vil jeg såvel fremføre min ydmyge tak for Deres Højheds venlige tilbud i det sidste brev, samt meddele, at den Hellige Kongregation sidste mandag billigede Deres Højheds forslag med hensyn til min uværdige person. Den hellige Fader, ved hvis fødder jeg i går knælede,² har, idet han roste Deres Højheds iver under Deres fromme forehavender som ved opnåelsen af tilladelse til at holde en katolsk præst i København, tillige billiget, at jeg i henhold til Deres Højheds forslag begiver mig til Dem. Den samme Gud, der mægtede at gøre fiskere til apostle, en nyomvendt til en St. Ambrosius,³ og som gennem Deres Højheds forslag og gennem den Hellige Stols approbation viser mig sin vilje, til at jeg skal antage en post, som selv engleskuldre måtte sky, Han være også den, der ved sin Helligånd giver mig den nødvendige oplysning, vilje og kraft til at fuld-

bringe det, hvortil han har kaldet mig i dette embede. Og som Deres Højhed ved min kaldelse har været Guds stemme, så trygler jeg Dem om, at De ved Deres fromme bønner til den samme herre vil opnå mig al virksom hjælp, så jeg kommer til at svare til Deres forventninger. Jeg vil med Guds hjælp stadig bede om, at Deres Højhed i Deres egenskab af Guds stedfortræder i statens regering stadig må glæde sig ved al nødvendig guddommelig hjælp til at optræde værdigt i hans navn, således som Gud forunder herskeren det.

Jeg tror, at min sag snart vil være afsluttet, hvilket hr. Settimo⁴ med al mulig iver bidrager til, og jeg selv vil nu efter den faldne erklæring ligeledes medvirke dertil, hvad jeg indtil nu, medens jeg stadig var usikker og afventede den guddommelige viljes afgørelse, ikke kunne. Da denne nu har pålagt mig pligt til fremfor alt at lade denne mission være mig magtpåliggende, vil jeg bede til Gud, at vi ingen tid må spille. Jeg vil af al kraft stræbe efter så snart som muligt ved min nærværelse at bevise, med hvilken hengivelse jeg ønsker at opfylde de pligter, som Gud har pålagt mig mod Deres Højhed. Jeg nedbyder på ny over Dem og hele det hertugelige hus al sand lykke fra Gud. Deres Højheds uværdige tjener i Herren.

Niels Stensen

Rom, 7. august 1677.

(1) Propagandakongregationen, jvf. E 122, n. 1. – (2) Pave Innocens XI (pave 1676-1689). Audiensen fandt således sted fredag den 6. august 1677. – (3) Ambrosius (340-397) var endnu statholder, da han blev valgt til biskop af Milano, og han modtog først dåben 8 dage før sin bispevielse. – (4) Johann Friedrichs gesandt i Rom.

E 130. Til Cosimo III

Rom, 7. august 1677

Indhold: Stensen beretter om sin udnævnelse til biskop, forklarer nærmere om sagen mod Noris, om jansenismen og om bogcensurens rolle.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Med dette brev kan jeg meddele Deres Højhed, at den Hellige Kongregation til troens udbredelse sidste mandag, og den Hellige Fader i går, da jeg lå for hans fødder, har bekræftet Hans Højhed hertugen af Hannovers kaldelse,¹ og at man vil trachte efter hurtigst muligt af afslutte min sag. Jeg ved, hvor stærkt det ligger Deres Højhed på sinde at forhøje tallet på dem, som i al evighed skal love Gud, og at befri flest mulig af de sjæle, som Djævelen uretmæssig besidder, fra hans åg. For derfor så meget værdigere at kunne udfylde et ellers så farligt embede, håber jeg af Deres Højheds store barmhjertighed et bønnens suk, når De for Guds ansigt ved siden af Deres stats behov også tænker på den hellige almindelige kirkes. Jeg vil med Guds hjælp ikke forsømme at anbefale Deres Højhed og Deres behov

til Gud foran det hellige alter på en måde, der stemmer overens med Deres så ærlige og fromme hensigter.

Med hensyn til bogen imod pater Noris,² så hidrører den ikke fra en zoccolantpater,³ men fra en jesuitpater, hvorfor jeg i mine sidste breve må indrømme min forvirrede skrivemåde, da jeg ikke agtede på at udtrykke mig klart, og jeg beder derfor i al ydmyghed Deres Højhed om forladelse. Der gives måske også sådanne bøger blandt zoccolanterne, men jeg kender ingen. Min hensigt var at forklare, hvorledes jeg ved et besøg hos en zoccolantpater i Ara Coeli havde lejlighed til at høre flere ting om kontroverserne, men som ovenfor sagt står bag det manuskript, som ikke blev trykt i disse år, en jesuiterpater, hvis navn jeg ikke kender. Jeg kan kun kalde Deres Højheds hensigt at ville indskrænke kontroversbøgernes tal hellig, og jeg vil så snart som muligt erkyndige mig om, under hvilken kongregation disse bøger hører. Det er kedeligt, at forfatterne ikke kan behandle lærespørgsmål uden at blive lidenskabelige; i sådant et tilfælde ville det være en opgave for bogcensorerne ikke at tillade trykningen, før alt personligt, som ikke angår læren, er strøget.

Hvad jansenismen angår, så har den mange velyndere, også her i Rom. Gud give os de lægemidler, som han alene kender og kan give. Hvis bogcensureringen ikke hindres, da vil det bedste og frommeste være at forhindre trykningen af slige bøger med disse personlige stridigheder. Men hvis censureringen hindredes (hvad jeg ikke vil håbe), ville det, da man overalt køber og læser bøger af farligt indhold, være Gud til større ære at agte på helhedens gavn og tillade trykning af bøger, som klart forsvarer den sande lære, end alene tage hensyn til de personer, som lader dem trykke, samt forhindre, at den ene forvirrer sig imod den anden. Ellers vil de farlige ny påfund overalt vokse i sindene, og det vil ikke blive dem forundt at se lægemidlet derimod, ja, de ville end ikke få den mindste anledning til at betragte dem som farlige.

Deres Højhed tilskriver med from ydmyghed trægheden det, som har sin sande årsag i mangfoldigheden af foretagender og i den store flid for at tilfredsstille enhver, hvilket man kun kan forandre, idet man udskyder det ene, medens man gør det andet færdigt. Deres Højhed, som hver dag vier Dem til så mange timers beskæftigelse og næppe under Dem en times hvile, behøver med Guds hjælp ikke at frygte ladhed. Gud skænke Dem lys og kraft til altid at opfylde Hans helligste vilje, hvilket jeg af ganske hjerte beder Ham om.

Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen.

Rom, 7. august 1677.

(1) Jvf. E 129. – (2) Om pater Noris og jansenismen, jvf. E 126 og 127. – (3) Zoccolanti betyder »træskobærere« og var blevet betegnelsen for en bestemt fransickanerorden på grund af deres træsko.

E 131. Til Cosimo III

Rom, 11. august 1677

Indhold: Stensen forklarer nærmere om bogcensuren i Rom og om forsinkelsen af hans sag.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

I bogcensur-anliggender sker indankning sædvanligt til index-kongregationen;¹ men i alvorligere tilfælde henvender man sig til Det Hellige Officium;² jeg formoder, at ansøgningen til det Hellige Officium allerede er besørget af Fr. Macedo.³

Efter hvad propaganda-sekretæren⁴ mener, vil min sag ikke være afsluttet før sidst i næste måned, da vi må vente på to konsistorier, og den Hellige Fader gør vanskeligheder ved at dispensere, dersom konsekrationen skulle finde sted i Køln ved hr. nuntius⁵ med assistance af to abbeder. Vorherre kender grunden til denne forsinkelse, hans vilje være stadig lovpriset! Jeg ønsker Deres Højhed al nådens fylde for ved enhver lejlighed på det fuldkomneste at kunne opfylde Guds vilje. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen

Rom, den 11. august 1677.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) Indekskongregationen havde ansvaret for bøger på den forbudte liste, men blev i 1917 lagt ind under det Hellige Officium (jvf. n. 2). – (2) Det Hellige Officium er den øverste kardinalkongregation med ansvar for tros- og moralspørgsmål. – (3) Francesco Macebo (1596-1681), der fra 1662 underviste i moralspørgsmål i Padua. Han var meget vidende og højt begavet og deltog ofte i tidens debatter. Allerede i 1648 havde han talt imod jansenismen, og hans diskussion med Noris var begyndt i 1674. – (4) Urbano Cerri. – (5) Det synes således at have været på tale, at Stensen på dispensation skulle konsekreeres af nuntius Pallavicini i Køln – antagelig for at fremskynde hans embedsovertagelse.

E 132. Fra pave Innocens XI

Rom, 21. august 1677

Indhold: Paven udnævner Stensen til apostolsk vikar i Nordtyskland.

LBM I

Til vor elskede søn, den danske sekulærpræst, Niels Stensen.

Elskede søn, vær hilset. I udøvelsen af vort hyrdeembede bør vi først og fremmest være opmærksomme på de forhold, der har at gøre med Kristi omsorg for de troende i det hele taget, for at de kan føres ad Herrens buds vej til sjælernes frelse. Idet vi derfor i allerhøjeste grad nærer tillid i Herren

til din tro, klogskab, retskaffenhed, lærdom og iver for den katolske tro, og idet vi håber, at du til overflod vil opfylde det, vi vil pålægge dig at udføre, har vi, på grundlag af råd fra vore ærværdige brødre, den romerske kirkes kardinaler, som leder kommissionen til udbredelse af troen,¹ besluttet at vælge og udnævne dig til apostolisk vikar i de lande, der ligger under vor elskede søn, den ædle Johann Friedrich, hertug af Braunschweig og Lüneburg, og for byerne og stifterne Halberstadt, Magdeburg og Mecklenburg og endvidere i Altona og Glückstadt; vi udnævner dig med dette brev ordlyd efter vores og pavestolens beslutning og med apostolisk autoritet til vore og pavestolens kommissær i sjælelige og jordiske anliggender med de almindelige rettigheder og beføjelser, i alle henseender dog underordnet vores nuværende og for tiden fungerende pavelige nuntius for Rhinegnen og Nedertyskland.²

I kraft af den hellige lydighed byder vi derfor alle og enhver, som det angår eller på noget tidspunkt vil angå, at de villigt skal føje sig og adlyde dig i de førnævnte forhold, at de ydmygt skal modtage dine gavnlige råd og påbud, og at de skal sørge for at efterkomme dem i gerning; den dom eller straf du iøvrigt på rette vis måtte fælde eller fastsætte mod opsætsige, vil være at betragte som stadfæstet fra vores side, og med Herrens hjælp vil vi virke for, at den ukrænkeligt bliver opretholdt, indtil der foreligger den nødvendige oprejsning. Uanset de pavelige forordninger og vielser og hvad der end osv., idet bestemmelser, hævdvunden praksis, privilegier osv. fornyes. Hermed erklærer vi for alle og enhver indholdet af disse osv. for ugyldigt, og hvad der end iøvrigt måtte være i modstrid med dette.

Givet i Rom ved S. Maria Maggiore, den 21. august 1677. I det første år.

Dette er i overensstemmelse med beslutningen fra kommissionen til udbredelse af troen og med Deres Helligheds og Den apostoliske stols billigelse.

Dette er billigt af Benedetto.³ G. G. Slusio.⁴

(1) Dvs. Propagandakongregationen, jvf. E 122, n. 11. – (2) På dette tidspunkt Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (3) Pave Innocens XI hed før sit valg Benedetto Odescalchi. – (4) Brevsekretær Giovanni Gualtiere Slusio (død 1687).

E 133. Til Cosimo III

Rom, 21. august 1677

Indhold: Stensen prøver at erkende Guds vilje, takker for storhertugens bistand og gør rede for sine udgifter i den kommende tid.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Rom, 21. august 1677

Vi kan let tage fejl og mene at gøre noget til Guds større ære, uden at det

er tilfældet. Men vi kan ikke stadig forblive i fejltagelsen, når vi, som Deres Højhed så fromt gør det, overlader alt til Gud, så han kan lade det lykkes, hvis det, som vi tror, er til hans større ære. Vi har ingen bedre prøve på Guds vilje, end når vi ser, at stor ydmyghed forbinder sig med stor kærlighed, fordi hin fornædret vort intet lige så meget, som denne hæver alt op imod Gud, og da bliver Gud i sandhed forherliget, når vi af kærlighed til ham hjerteligt omfavner det, som er det udvortes menneske aller mest imod. Dette er Gud så velbehageligt, at det, som vi ser i den Hellige Skrift, er den vej, ad hvilken han fører sine kæreste venner, idet han byder dem lejlighed til den højeste forsagelse og tillige hjælper dem virksomt til at øve den. Hvilket større offer kunne der kræves af Abraham end at måtte jage en Ismael ud af sit hus¹ og siden at skulle ihjelslå sin eneste legitime søn Isak?² Og dog, styrket ved Guds nåde, besluttede han sig til så vel det ene som det andet og modtog sluttelig den messianske forjættelse, 1. Mos. 22, 16: »Jeg sværger ved mig selv, lyder det fra Herren; fordi du har gjort dette og ikke sparet din søn, din eneste, for mig, vil jeg velsigne dig etc.« Dette »for mig« betyder hin motivets renhed, som adskiller en kristens heroiske handlinger fra andres. Kunne der for David tænkes større forsmædelse end midt i mange andre trængsler af en Simei at måtte høre: »Du blodmenneske, du helvedhund etc. Du er brudt ind i dette land etc. Nu tynger dine misgerninger dig, fordi du er et blodmenneske.« 2. Samuels Bog 16, 7.³ Og dog fik han nåde til at tage imod ordene som stenene, der slyngedes mod ham, i fuld hengivenhed under Guds vilje: »Lad ham forbande, Herren har jo befalet ham at forbande David, hvem tør da sige: Hvorfor gør du det? etc.« Og derefter: »Måske Herren skal se til min elendighed, og Herren vil gøre mig godt til gengæld for hans forbandelse på denne dag.«⁴ Deraf ser man altså, at jo større ydmygelse Gud sender os, desto virksommere hjælpemidler giver han os, og desto fuldkomnere gør han kærligheden, så det forekommer mig, at hvis man af Gud udbeder sig noget, hvor stor kærlighed forbinder sig med stor ydmyghed, kan man være vis på at opnå noget til Guds større ære. Jeg lader mig af mine tanker forlede til at skrive mere, end Deres Højhed måske har tid til at læse, da mit brev når Dem på en postdag midt i mange beskæftigelser, men jeg ved, med hvilken godhed De bærer over med andres ubeskedenhed, særlig i ting, der har med Gud at gøre, hvorfor jeg heller ingen videre undskyldninger vil forebringe.

Gud gengælde Deres Højhed den elskværdige hengivenhed, De altid viser mig, idet De på ny tilbyder mig hjælp til mine behov. Jeg har forhørt mig om, hvorledes man vil forholde sig, og hører, at Propagandakongregationen vil bære udlægget, som er gjort her, og ligeledes udgifterne til

rejsen. Jeg var i tvivl, om jeg helt eller for en tid skulle trække mig tilbage til Propagandakongregationens palads, men jeg tror, at det er mest praktisk for mig som hidtil så vel med hensyn til kost som til andre fornødheder at leve af Deres Højheds understøttelse, således som jeg for mit eget vedkommende som for kølnerens⁵ har gjort. Desuden har jeg for et par uger siden taget mig den frihed at indbyde kurlænderen,⁶ som havde et slet kvarter, og som af sparsommelighed spiste på et osteri, hvad der var ret ubehageligt for ham i de varme dage, så vi er altså nu tre her, som nyder godt af Deres Højheds gaver.

Endnu ved jeg ikke, hvor længe jeg bliver opholdt, måske hele september ud. Imidlertid måtte jeg måske udover de sædvanlige almisser bede om en almisse på 10 scudi, som i dette tilfælde vil være tilstrækkeligt. Så ville jeg også bede Deres Højhed, når jeg er ankommet til by eller sted og har ordnet, hvad der tilkommer mig af penge fra Propagandakongregationen og Hans Højhed Hertugen,⁷ og jeg et sted ser en lejlighed til at ansætte en missionær i en eller anden måned, barmhjertig at bistå mig med det, uden at jeg behøver at gøre meddelelse til nogen derom. Vorherre vil velsigne Dem uendeligt herfor. Deres Højheds uværdigste tjener.

Niels Stensen.

(1) 1. Mos. 21, 9ff. – (2) 1. Mos. 22, 1ff. – (3) Vulgata, 2. Sam. 16, 7-8. – (4) Vulgata, 2. Sam. 16, 10-12. – (5) Ukendt, antagelig en konvertit, også omtalt i E 122, E 135 og E 137. – (6) Jakob Rautenfels, jvf. E 101, n. 2. – (7) Hertug Johann Friedrich af Hannover.

E 134. Til Cosimo III

Rom, 28. august 1677

Indhold: Stensen takker storhertugen for dennes hjælp, kommer med betragtninger over fyrstens stilling, sender Cosimo en bog og beklager sin egen ufuldkommenhed. KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Rom, Skt. Augustins dag¹ 1677

Måtte den gode Gud hundredfold her på jorden og uendeligt i Paradiset gengælde Deres Højhed de almisser, som De har givet mig, dagligt giver og for fremtiden til en missions fremme lover mig.

Min bøn er altfor kold og ynkelig adspredt, og dog gør Guds nåde, som ser på Deres Højheds sjælefredelse såvel som på de mange tusinders, ja, millioner, som til verdens ende inden for Guds kirke vil drage nytte af Deres Højheds barmhjertige og ydmyge gerninger i denne jordiske udlændigheds rige, Dem så ydmyg, at De tænker på et så lunkent og over for Gud utaknemmeligt menneske, som jeg er.

Medens jeg skriver dette og søger efter udtryk for at skildre en regerende fyrstes stilling i dette liv, så forekommer mig foruden tanken om, at han er en landflygtig, som regerer blandt landflygtige, også tanken om

Josef i begge hans fangenskaber at være træffende, idet han først regerede som slave blandt slaver, derefter som fange blandt fanger, indtil han befries af fangers rige og ophøjes til den næsthøjeste stilling i frimænds rige.² Josefs længsel mod frihed hindrede ikke ham, der selv var fængslet, i at sørge godt for fangerne og herske over dem, ejheller betog hans fordelagtigere stilling blandt de andre tjenere i det samme fangenskab ham den længsel, der stadig lod ham sukke efter frihed, og det fordi Herren var med ham og ledede alle hans handlinger. Idet han ved hver handling underkastede sig Guds førelse, forfremmedes han fra herredømmet over slaver og fanger til herredømmet over frie.

Sandelig i denne verden er vi alle slaver, alle er vi fanger, og den, der af Gud ophøjes, er en slave, der regerer andre slaver, en fange, der hersker over andre fanger. I en sådan situation skal man ikke være betænkt på andet, end at Herren må være med alle og lede hver enkelts handlinger. Hvis man agter på at gøre fremskridt fra dag til dag, hensætter kærligheden sjælen i en sådan tilstand, at den med Paulus længes efter at være udvalgt og at nyde den sande frihed samtidig med, at den længes efter forøgelse af landflygtigheden, af fangenskab, af slaveriet for at kunne føre andre med sig til Guds riges sande frihed. Dette er ikke blot en opgave for gejstlige hyrder, men også for hvert enkelt lam, rent bortset fra fyrsterne, som ved bøn, godt eksempel, fjernelse af lejligheden til laster og ved stiftelse af fromme institutioner vinder talløse sjæle for Gud, således som Deres Højhed kan se det på s. 40 i vedlagte lille bog. En ven gav mig den, for at jeg skulle sende den videre til hr. Sfondrati,³ men jeg foretrak først at lade Deres Højhed få den, for at De i tilfælde af, at De ikke endnu skulle have set den, før den bliver sendt til Volterra, må nyde den trøst at iagttage den guddommelige nådes virkninger på et uvidende menneske. Jeg kan ikke uden beskæmmelse læse om, at et menneske af så ringe stand har en så ædel sjæl, hvilket man ved siden af andre lejligheder særlig erkender ved den beslutning, han under generalskriftemålet fattede s. 65, hvor han foresætter sig, da livet nu en gang skal leves, stadig at skride fremad og udnytte hver dag bedre, hver midnat at foretage en ransagelse deraf for at indhente hver time, man i dagens løb har forsømt. Her kan man i sandhed sige: Den Helligånds nåde har ingen trevnehed mødt.⁴

Jeg har nu tjent Gud i hans kirke gennem ti år, eller rettere sagt: Det er ti år siden, Gud har kaldet mig til sin tjeneste, idet han atter førte mig tilbage til sin kirkes skød, og hvor meget kunne jeg ikke have udrettet, hvis jeg havde taget imod enhver indskydelse, han i den tid har givet mig, med et så redebont sind. Til hvilken grad af kærlighed ville jeg ikke være nået! Jeg bæver, når jeg betænker min store lunkenhed og utaknemmelighed, og

hvis jeg på den post, hvor Gud anbringer mig, af uvidenhed kommer til at begå fejl, da er disse ikke fremstået af en uovertvindeligt uvidenhed; thi min samvittighed anklager mig for at have forsømt utallige lejligheder, som Gud har budt mig, til at erhverve viden og dyd.

Der bliver ikke andet for end at tage sin tilflugt til hans albarmhjertigheds almægt. Han kan give nåde til en ædel handling, som opvejer de skadelige følger af tusinder og atter tusinder forsømte impulser, endskønt det om enhver af disse gælder, hvad det franske ordsprog siger: At forsømme en god impuls er at træde på Guds blod.⁵

Når jeg skriver til Deres Højhed, da skriver jeg, som det falder mig ind, da jeg ved, at De ser på min gode vilje, hvor det skorter på dømmekraft. Jeg ønsker Deres Højhed al guddommelig hjælp til i alle ting at behage Gud. Deres Højheds uværdigste tjener.

Niels Stensen.

(1) 28. august. – (2) 1. Mos., kap. 39-41. – (3) Biskop af Volterra, jvf. E 84, n. 2. – (4) Sagt af kirkefaderen Ambrosius, jvf. E 36, n. 23. – (5) Sagt af François de Sales (1567-1622), biskop af Genève, helgenkåret i 1655.

E 135. Til Cosimo III

Rom, 4. september 1677

Indhold: Stensen meddeler storhertugen, at han nu bor i Propagandakongregationens palads, anbefaler guldsmed Niels Schult til understøttelse og forudser afslutningen af sin sag.

KP-PS 1

Deres Højhed!

Siden i går morges har jeg taget bopæl i Propagandakongregationen,¹ dels for i arkivet eller hos biskoppen af Heliopolis² og de andre herrer at søge oplysning om de ting, der berører min mission i almindelighed og særdeleshed, dels også for fra nært hold bedre at kunne fremskynde afslutningen på min sag samt at udføre de nødvendige funktioner. Derfor vil jeg dog ikke forsømme at gøre brug af Deres Højheds godhed, eftersom jeg i Deres Højheds palads ikke alene efterlader mine bøger og skrifter, men også hr. Jakob af Kurland³ og kølneren,⁴ det sidste for samtidig at kunne fremskynde en anden barmhjertighedsgerning: nemlig den hensigt, som den gode dame fra Wien har, at indføre ursulinerne med den (strengt) klausur i Rom; hun betjener sig ofte af mig eller hr. Jakob, fordi hun ikke selv kan gå overalt.⁵ Den Hellige Fader har overgivet sagen til kardinal Colonna,⁶ som vil afholde en særlig kongregation derom, og der er håb om et godt resultat heraf.

Jeg kommer endnu en gang tilbage til over for Deres Højhed at anbefale min landsmand, guldsmed Niels Schult,⁷ som har haft lejlighed til at gifte sig og har bedt mig hjælpe sig med nogle penge. Ganske vist har marqui-

s'en sagt, at han har ordre til at give mig, hvad jeg behøver, men da sagen drejer sig om en anden person, vil jeg ikke spørge ham, før jeg har bedt Deres Højhed, hvilket jeg herved gør, idet jeg til hans understøttelse beder Dem om 10 eller 15 scudi, som Gud nu vil indskyde Deres Højhed det.

Min sag nærmer sig afslutningen, idet jeg ved næste konsistorium skal anlægge biskopsdragten, og ved den første derpå følgende fest har sekretæren⁹ lovet mig konsekrationen. Vorherre velsigne Deres Højheds fromme forehavender og give Dem sin virksomste bistand til at opfylde hans hellige vilje til fuldkommenhed, hvilket jeg af hjertet beder ham om. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen

Rom, den 4. september 1677.

(1) Propagandakongregationens palads på Piazza di Spagna i Rom. – (2) François Pallu, jvf. E 125, n. 2. – (3) Jakob Rautenfels, jvf. E 101, n. 2. – (4) Ukendt kølner, nævnt i E 122 og E 133. – (5) Ursulinderordenen drog primært omsorg for opdragelsen af unge piger. I Wien blev et strengt kloster for denne orden oprettet i 1660. Damen i Wien kendes ikke, men anstrengelserne hænger rimeligvis sammen med forsøg på at oprette et tilsvarende kloster i Rom, hvilket skete i 1684. – (6) Om Colonna se E 123, n. 3. – (7) Dansk konvertit, antagelig i familie med den Peter Schult, der var guldsmedemester i København i 1650'erne. Niels S. nævnes også i E 291. – (8) Storhertugens gesandt i Rom, marquis Torquato Montuoli. – (9) Urbano Cerri.

E 136. *Fra pave Innocens XI*

Rom, 13. september 1677

Indhold: Paven udnævner Stensen til biskop af Titiopolis.

LBM L

Innocens,¹ biskop, Guds tjeneres tjener, sender hilsen og apostolisk velsignelse til sin elskede søn Niels Stensen, valgt til biskop af Titiopolis.²

Da vi med Herrens hjælp ønsker på gavnlig vis at forvalte det apostoliske embede, som vi – skønt ufortjent – har fået tildelt fra det høje, og gennem hvilket vi forestår samtlige kirkers ledelse i overensstemmelse med den guddommelige plan, er vi i særlig grad opmærksomme og omhyggelige, når det drejer sig om at udpege ledelsen af kirkerne, så at vi sætter os for, at de skal forestås af sådanne præster, som véd, at den menighed, der er betroet deres omsorg, ikke blot tager ved lære gennem Skriftens ord, men også ved den gode gernings eksempel, og som med Gud som ophav har viljen og evnen til i fred og ro at lede og bestyre deres kirke på gavnlig og lykkelig vis. Vi forbeholdt derfor engang for pavestolen besættelsen af alle kirkelige embeder, som dengang var ledige og i fremtiden ville forblive ledige, til vores beslutning og afgørelse, idet vi besluttede, at det fremover ville være ugyldigt og uden retskraft, hvis der

angående disse skulle blive sat noget i værk på anden måde, ligegyldigt af hvem og med hvilken autoritet, med eller mod deres bedre vidende.

For nylig er et embede blevet ledig ved den titiopolitanske kirke, som er beliggende i de vantros lande, af den grund at vi efter råd fra vores ærværdige brødre, den hellige romerske kirkes kardinaler, og med apostolisk magtfuldkommenhed har løst vores ærværdige broder Ludovico, biskop af Lamego,³ indtil for nylig af Titiopolis, fra de bånd, der bandt ham til sidstnævnte kirke, som han dengang forestod; efter lignende råd og med apostolisk autoritet har vi overført samme broder til embedet ved kirken i Lamego, som på det tidspunkt udtrykkeligt var ledigt, idet vi har sat ham til at lede kirken i Lamego som biskop og præst ved en sådan overførelse til en kirke, som var efterladt uden en præsts omsorg. Vi vender derfor nu vores opmærksomhed mod en hurtig og heldig besættelse af det førnævnte titiopolitanske kirkeembede, og denne gang har ingen anden kunnet skride ind i sagen og kan heller ikke gøre det, eftersom det ville stride imod ovennævnte forbehold og beslutning. For at ikke den nævnte titiopolitanske kirke skal udsættes for ubehageligheder og strid som følge af en lang friholdelse af embedet, har vi sammen med vore brødre, den hellige romerske kirkes kardinaler, omhyggeligt overvejet, hvilken person der ville være gavnlig og nyttig som leder af den samme titiopolitanske kirke. Vi har til slut rettet vores sjæls øjne mod dig, som er født i kongeriget Danmark i et lovligt ægteskab, men af kætterske forældre, opdraget i kætteri, og for en del år siden indgået i præstestanden i den lovlige alder; du bekendte dig derpå udtrykkeligt til den katolske tro i overensstemmelse med de trosartikler, pavestolen forud havde fremsat. I det råd, der består af de nævnte brødre, der leder bekæmpelsen af den kætterske vranglære, har vi for nylig, efter dettes ønske, på passende måde dispenseret dig,⁴ fordi du i adskillige år havde bekendt dig til den katolske tro, så at ovennævnte forhindring ikke skal stå i vejen for, at du frit og lovligt kan forfremmes til et bispeembede i de vantros lande; du har endvidere vist dig værdig i vore øjne gennem vidnesbyrd om din livsførelse, retskaffenhed, dit forsyn i åndelige og din kloge omsorg i verdslige anliggender, og mangfoldige andre dyders gaver. Efter at have givet alt dette den fornødne overvejelse løser vi dig fra en hvilkensomhelst kirkelig dom, irettesættelse og straf, hvadenten den angår ekskommunikation, suspension, interdikt eller andre ting, som du på en eller anden måde er ramt af, hvilket træder i kraft med dette brev og har gyldighed fremover. Da det således er vores og de nævnte brødres overbevisning, at din person vil være den titiopolitanske kirke kærkommen på grund af behovet for dine fortjenester, udnævner vi dig til biskop efter de samme brødres råd og ifølge et dekret

udarbejdet i propagandakongregationen med apostolisk autoritet, og vi indsætter dig som præst og overgiver dig omsorgen for og forvaltningen af den omtalte titiopolitanske kirke, helt og fuldt både hvad angår åndelige og jordiske sager, idet vi har fattet fast håb og tillid til, at Herren vil lede dine handlinger, og at den omtalte titiopolitanske kirke under din heldige ledelse vil blive styret på en nyttig og frugtbar måde, og at den vil nyde godt af en vækst både med hensyn til åndelige og jordiske anliggender.

Idet du altså modtager det Herrens åg, der er lagt på dine skuldre, med redbon hengivenhed, skal du bestræbe dig på at udøve den omtalte omsorg og forvaltning omhyggeligt, trofast og klogt, så at den omtalte titiopolitanske kirke kan glæde sig over at være blevet tildelt en klog leder og en gavnlig forvalter, og at du, ud over den evige gengældelses løn, kan gøre dig fortjent til fuldt ud at opnå vores og dette sædes velsignelse og nåde. Selv om du ikke har doktorgradens værdighed, er du dog ikke desto mindre i besiddelse af tilstrækkelig lærdom og egnet til at belære andre, og du er i stand til at forstå ledelsen af den titiopolitanske kirke, når du er blevet bekræftet ved apostoliske forordninger og vielser og endvidere ved den omtalte titiopolitanske kirkes ed og ved apostolisk bekræftelse, hvorfor vi af egen drift og ved en særlig nådegave med dette brevs ordlyd dispenserer dig i kraft af førnævnte apostoliske autoritet, idet beslutninger, hævdevunden praksis og hvad der ellers måtte være i modstrid med dette ikke har nogen gyldighed.

Givet i Rom ved S. Maria Maggiore, i det Herrens år 1677, d. 13. september, i vort pavedømmes første år.⁵

S. Datarius.

Godkendt af kurien, S. de Pilastris I. Ciampinus.

(1) Innocens XI, pave 1676-1689. – (2) Stensen blev titulærbiskop, *episcopus in partibus infidelium*, d.v.s. han blev biskop over et område, der ikke længere var et bispedømme under kirken, hvorved titlen mere har funktion af rang. Titiopolis var et tidligere bispesæde i den sydlige del af Lilleasien, der nu var i tyrkernes hænder. – (3) Ludovico da Silva var den 8. marts 1677 blevet udnævnt til biskop af Lamego i Portugal. – (4) Dette var sket i et møde i Det hellige Officium den 19. august 1677. – (5) Pave Innocens var blevet valgt 21. september 1676.

E 137. Til Cosimo III

Rom, 14. september 1677

Indhold: Stensen meddeler, at han er blevet udnævnt til biskop – selve vielsen vil finde sted næste søndag – og beretter om sine betænkeligheder. Jakob Rautenfels og herren fra Køln er på vej til Firenze.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

I går morges blev byrden af min kirkes styrelse pålagt mig ved vor

Hellige Faders fødder,¹ og på søndag venter jeg, om Gud vil, den Hellig-
 ånds salvelse gennem den synlige konsekration, som kardinal Barbarigo,²
 assisteret af biskoppen af Heliopolis³ og Mgr. Capobianco,⁴ velvilligst vil
 meddele mig i Propagandakongregationens kapel. Måtte Deres Højhed på
 denne dag hjælpe mig til at opnå de bedst mulige betingelser for værdigt at
 modtage den nåde, som har kostet en Guds Søn så meget, og for hvilken
 jeg i min dødsstund skal aflægge det strengeste regnskab, så at jeg ikke
 lægger dens modtagelse hindringer i vejen og efter modtagelsen ikke und-
 lader at samvirke med den. Når jeg tænker på, hvor meget godt man i en
 sådan stand ofte kan gøre med to eller tre ord gennem et forbud eller en
 anordning, føler jeg stor trøst, men så forvandler denne sig atter til stor
 frygt, når jeg betænker alt det onde, der følger af, at man forsømmer at
 gøre det gode til rette tid, og at man i dødens stund vil se, hvor meget man
 med ringe møje havde kunnet virke til Guds ære. Derfor vender jeg mig
 for disse morgentimers skyld på ny til Deres Højheds gode hjerte. Hvis
 Gud så fremdeles forbarmer sig over mig, håber jeg, at bønner fra de
 sjæle, han betror mig, også vil bidrage til at opnå Deres Højhed og Deres
 stat mere guddommelig nåde. Idet jeg ønsker Deres Højhed kraft til fuldt
 og helt at opfylde Guds hellige vilje, takker jeg ham for den nåde at være
 Deres Højheds endog uværdigste tjener.

Niels Stensen

Hvis Gud ikke bestemmer anderledes, vil jeg rejse umiddelbart efter kon-
 sekrationen og håber på gunstig lejlighed til på gennemrejsen at kaste mig
 for Deres Højheds fødder for at bevidne min taknemmelighed for så
 mange mod mig udviste velgerninger.

Hr. Jakob af Kurland⁵ er sammen med herren fra Köln⁶ i eftermiddag
 brudt op for til fods at gå til det Hellige Hus,⁷ hvorfra begge vil begive sig
 til Firenze. Eftersom sagen med Moskva trækker i langdrag, har jeg til-
 budt ham at rejse med mig til Hannover; men da alt der afhænger af, hvad
 Guds forsyn vil bestemme for mig, fortrøster jeg mig til, at Deres Høj-
 heds barmhjertighed ikke vil slå hånden af ham, hvis stillingen der skulle
 forandre sig således, at jeg ikke kunne have ham. Ja, hvis der skulle være et
 arbejde, som Deres Højhed kunne bruge ham til, vil han gerne, som det jo
 også er hans pligt, helt rette sig efter Deres ønske, og jeg ville på ingen
 måde hindre ham i at gøre Deres Højhed den tjeneste eller på den vis at
 skaffe sig underhold. Han sysler udelukkende med studiet af troskontro-
 verser og med åndelige ting, hvorfor jeg fik den tanke, at Gud måske ville
 bruge ham til sjælens omvendelse.

I øvrigt tager jeg også med mig den medicinske doktor,⁸ som for nogle
 uger siden konverterede; som han allerede uden for kirken førte et mo-

ralsk godt levned, så begynder der nu også at vise sig tegn, som berettiger til stort håb om, at Gud har noget særligt for med ham. Men jeg keder sikkert Deres Højhed og slutter derfor, idet jeg fornyer mine ønsker om al sand trøst for Deres Højhed. Jeg forbliver Deres uværdigste tjener.

Niels Stensen

(1) Jvf. E 136. – (2) Om Barbarigo, se E 125, n. 1. – (3) François Pallu, jvf. E 125, n. 2. – (4) Pietro Antonio Capobianco (1619-1689), 1663 biskop af Lacedogna, men resignerede 1672. – (5) Jakob Rautenfels, jvf. E 101, n. 2 og E 107. – (6) Om herren fra Køln, jvf. E 122, 133, 135. – (7) Loreto, jvf. E 121, n. 2. – (8) Johann Georg Röttenbeck (1647-efter 1710), tysk læge, medlem af Collegium Physicum i Nürnberg. Konverterede under Stensens vejledning i Rom 1677 og fulgte denne til Hannover.

E 138. Til Maria Flavia del Nero

Rom, 15. september 1677

Indhold: Stensen fortæller om sin udnævnelse til biskop og beder søsteren bede for ham i hans nye virke.

KP-PS I

Ærværdige moder!¹

Den godhed, som bevægede Dem til at ønske min konversion, og som De sammen med andre Guds tjenerinder udøvede, idet De medvirkede til denne, forpligter mig til at fortælle Dem, på hvilken plads i sin kirke Gud stiller mig, idet jeg sidste mandag af vor Hellige Faders hånd modtog rochetten² og nu forbereder mig på næste søndag at modtage konsekrationen af kardinal Barbarigos hænder.³ Som Deres bønner har bidraget til hos Gud at opnå min adgang til Hans hellige kirke, så beder jeg Dem nu, da De ser mig ophøjet af ham til en i menneskers øjne så ærefuld, men i Guds øjne med forfærdende tunge byrder belastet stilling, at anråbe den guddommelige majestæt, at jeg må bære disse således, at de i dødens stund må tjene mig til trøst, Gud i al evighed til ære og Dem og alle Guds venner til glæde.

De skal ikke svare mig, da jeg ikke har til hensigt at tøve så længe i Rom, at breve fra Firenze kan nå mig her. I stedet for at svare, beder jeg Dem i den tid, De ellers ville have anvendt til at skrive, bede lidt hyppigere for mig. Måtte Gud give Dem al fuldkommen trøst. Vær så god at hilse de andre Guds tjenerinder. Deres ærværdigheds uværdige tjener i Kristus.

Niels Stensen

Rom, den 15. september 1677.

(1) Om Maria Flavia, søster i Annalenaklostret i Firenze, se E 83. – (2) En overklædning, der kun bæres af biskopper. – (3) Jvf. E 137.

E 139. Til Johann Friedrich af Hannover

Firenze, 28. september 1677

Indhold: Stensen håber snart at kunne overtage embedspligterne i Hannover og regner med at fortsætte til Venezia næste dag.

PS I

Min fyrstelige herre!

Med dette brev kan jeg ikke gøre andet end herfra, hvor jeg skriver, at lade Deres Højhed se, hvor utålmodig jeg er efter at befinde mig rede til nærværende at udføre det, som jeg hidtil har undladt at gøre skriftligt, ikke af anden grund end fordi jeg har brugt al min flid på snarest muligt at forlade Rom og tiltræde det embede, som Gud har kaldet mig til gennem Deres Højhed. Måtte den samme Gud i sin uendelige barmhjertighed give mig nåde til at leve op til Deres forventninger, og måtte Han hver dag give Dem al sin nådes fylde; derom beder jeg af hjertet.

Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis

Deres Højhed må undskylde mig: det er ikke et kvarter siden jeg steg af hesten, og natten hindrer mig i at skrive udførligere. Jeg tilføjer kun, at jeg håber i morgen aften at rejse videre herfra til Venezia.

E 140. Til Urbano Cerri

Augsburg, 18. oktober 1677

Indhold: Stensen takker propagandasekretæren for dennes bistand, beder ham hilse kongregationens kardinaler og sikre, at Stensens kaldsbrev er på vej til Køln. Stensen har haft en god rejse.

KP-PS I

Augsburg, 18. okt. 1677

Højtærede, højærværdige herre!¹

I min første henvendelse til Deres Velbårenhed burde jeg egentlig fremstille mig med taksigelser for den venlighed, De ved ordningen af mine anliggender har vist mig, men tiden tillader det ikke; ejheller synes det mig passende at betale gerninger med ord. Gud vil lønne Dem derfor, være sig gennem mig, hvis Deres Velbårenhed venligst vil benytte sig af mine tjenester, være sig gennem andre.

Tør jeg yderligere bede Dem vise mig den venlighed fremfor alt at undskylde mig hos d'herrer kardinaler ved den hellige Propagandakongregation, fordi jeg på grund af manglende tid ikke fik sagt farvel til hver enkelt af dem, endskønt jeg ikke husker bedre, end at jeg har opsøgt alle dem, jeg kendte – nogle endog flere gange – uden at træffe dem.

Kaldsbrevet, som var bragt til det hellige Officium, er måske allerede afgået til nuntius i Køln,² i hvert fald beder jeg Deres Velbårenhed om, hvis det ikke skulle være der, at skaffe mig det.

Hvad min rejse³ angår, har jeg indtil denne dag med Guds hjælp og stadig i det skønneste vejr fortsat den; kun to dage i bjergene bag Innsbruck, hvor sneen delvis gjorde vejene ufremkommelige, danner en undtagelse herfra. Jeg håber i eftermiddag at kunne fortsætte til Frankfurt. I Venezia ville jeg opsøge hr. Airoidi;⁴ men han var allerede afrejst til Milano. Jeg traf ikke en gang den person, som jeg havde håbet at kunne gøre noget for med hensyn til religionen. Imidlertid nedbeder jeg over Deres Velbårenhed den guddommelige nådes hele fylde og anbefaler mig som Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels Stensen, biskop af Titiopolis.

Til velbårne, højærværdige hr. Cerri, Sekretær ved den Hellige Propagandakongregation. Rom.

(1) Jvf. E 127, n. 4. – (2) Kaldsbrevet blev udstedt af Propagandakongregationen, videresendt til den øverste kardinalkongregation, Det hellige Officium, der havde paven som formand, og først derefter sendt til den pavelige repræsentant i Køln, nuntius Pallavicini. – (3) Om rejsen se også E 141. – (4) Carlo Francesco Airoidi (1637-1683), titulær ærkebiskop af Edessa, nuntius i Venezia. Havde været nuntius i Toscana november 1673 til november 1675. Stensen havde en anbefalende skrivelse med til ham fra Cerri.

E 141. Til Cosimo III

Køln, 31. oktober 1677

Indhold: Stensen fortæller om sin rejse til Køln og håber, at årsdagen for hans konversion må bringe ham iver og kraft til at leve op til sit nye virke.

KP-PS I

Køln, Allehelgensaften 1677.

Min fyrstelige herre!

Siden min afsked fra Firenze og til min ankomst til Køln har jeg rejst uafbrudt uden at tilbringe to nætter i en og samme by, hvilket indtil nu har hindret mig i at meddele noget om rejsen, der, takket være den guddommelige nåde, forløb lykkeligt. Til Seefeld¹ kom vi så at sige i sommervejr, da begyndte det at sne, hvad det blev ved med næsten til Augsburg, hvorefter vi så godt som stadig har haft regn og kulde. Vi rejste derfor i lukket vogn, fra Mestre² til Augsburg i en ekvipage, fra Augsburg til Frankfurt i en almindelig rejsevogn og derfra tog vi hertil med en overdækket fragtbåd. Gud vil gengælde Deres Højhed den kærlighed, som fik Dem til at forsyne os tre³ med penge og desuden mig med klæder, som virkelig har været mig til stor beskyttelse imod kulden.

Nuntius Pallavicini⁴ har optaget os alle tre hos sig, han viser mig mange venskabs tjenester, fremfor alt ved sine venlige oplysninger. Jeg håber at kunne tilbringe Allesjæles Dag,⁵ dagen for min genfødsel til troens liv, her, og i overmorgen begive mig på vej til den plads, Gud har anvist mig. Give Gud, at jeg på hin dag virkelig må fødes på ny, og som jeg nu

tiltræder et nyt embede, at jeg da også selv derved bliver en helt anden, fuld af iver og kraft der, hvor der mer end nok er anledning til modløshed og lunkenhed, førstnævnte i følge åndstilstanden i Norden, hvilken er temmelig sendrægtig til fromme beslutninger, den anden på grund af kætternes og de dårlige katolikkers antal og magt. Men det drejer sig om Guds sag, og han forlader ingen, som for dens skyld udsætter sig for fare. Det indgyder mig ny fortrøstning, særlig når jeg tænker på, hvor mange mennesker i Italien Gud tilskynder at bede om barmhjertighed for mig, og at Deres Højhed, som så varmhjertig går ind for alle Guds interesser, også har hjerte for den herværende kirke, hvorfor Vorherre give Dem uendelig fortjeneste i himmelen og den virksomste nåde her på jorden, til i enhver sag at opfylde hans hellige vilje, herom beder hjerteligst Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen, biskop af Titiopolis

(1) Seefeld ligger i Inndalen, vest for Innsbruck. – (2) Mestre i Norditalien, på vejen mellem Venezia og Padua. – (3) Niels Stensen, Rautenfels og Rötenbeck. – (4) Om Pallavicini jvf. E 128, n. 1. Stensen medbragte en skrivelse til ham fra propagandasekretæren. – (5) 2. november. Stensen konverterede i 1667.

E 142. Til Urbano Cerri

Hannover, 9./19. november 1677

Indhold: Stensen fortæller propagandasekretæren om sin hjertelige modtagelse i Hannover, om sit ophold i Køln og om missionen i København.

KP-PS I

Højærværdigste herre!

Med dette brev vil jeg meddele Deres Højvelbårenhed min lykkelige ankomst til Hannover, hvor Hans Højhed¹ viser mig alle tegn på venlighed og ærefrygt. Før jeg kom til Hildesheim, traf jeg på vejen folk, der havde befaling til at forhøre sig om, ad hvilken port jeg ville drage ind. Men jeg gav mig ikke til kende for dem, og da jeg kom til Hildesheim, fandt jeg der en af Hans Højheds embedsmænd, der tillige er apostolisk notar.² Han meddelte mig, at han havde befaling til at sige, at jeg skulle blive i Hildesheim indtil Hans Højhed var blevet underrettet om min ankomst. Jeg sendte derfor straks en kurér til Hannover, hvorfra næste dag Hans Højheds vogn med seks heste for sendtes efter mig. Da jeg begav mig på vej, traf jeg en anden vogn med tre patre, forstanderen,⁴ pater Giuseppe⁵ og pater Wolfgang.⁶ Derpå så jeg hertugens vogn, i hvilken jeg steg ind sammen med forstanderen. Før jeg nåede byen, kom marskal Moltke⁷ og nogle andre katolske herrer fra hoffet mig i møde. Jeg blev modtaget af dem med al mulig ærefrygt og kærlighed, og som jeg i Køln havde ønsket det, blev jeg ført til patrenes hospits.

Den næste dag var jeg hos højhederne for at hilse på dem, og de beholdt mig til måltidet. Gud være lovet, at han bevæger højhedernes hjerter til så stor godhed imod mig. Gud forlene mig med den nåde at være modtagelig for Hans indskydelser for ikke at svigte den mangfoldige nåde, han har beredt mig.

Jeg har ikke skrevet til Deres Højvelbårenhed, hvilken godhed nuntius i Köln⁷ viste mig gennem flere dage, hvor han beholdt mig hos sig, og hvor elskværdigt han gav mig de oplysninger, som han fandt mest nødvendige for mig. Gud lade mig overalt træffe mennesker, som vil yde mig al hjælp! Hvad den lykkelige rejse angår, kan jeg ikke prise Gud nok for, at jeg har kunnet glæde mig ved den bedste sundhed og gunstige forhold.

Hvad den herværende kirkes stilling angår, kan jeg endnu ingen enkeltheder berette; men jeg håber med Guds hjælp i tidens løb at forskaffe mig det grundigst mulige kendskab dertil. Men med hensyn til missionen i København, da ser det ud til, at jesuiterpater Johannes Sterck,⁸ som allerede har været der i mange år, er så afholdt, ikke blot af københavnerne, så vel katolikker som protestanter, men også af den katolske gesandt, som Hans Højhed allerede har udsendt,⁹ at det ville være godt, om man gav ham anerkendelse hos denne, for det tilfælde, at den spanske gesandt¹⁰ drager bort, hvad man, så vidt jeg ved, sikkert tror, han om kort tid gør, hvis han da ikke allerede er rejst. Jeg har ikke talt med Hans Højhed derom, men hører det af pater Giuseppe og en af sekretærerne, at han venter, efter at have gjort så meget for at opnå tilladelse til katolsk gudstjeneste, at den hellige propagandakongregation vil underholde en missionær med henblik på den katolske kirkes almindelige vel. Jeg har en tredobbelt interesse i sagen, nemlig hensynet til Hans Højhed, under hvis beskyttelse denne mission med Guds hjælp bedre end hidtil kunne befæstes, dernæst hensynet til, at det er mit fædreland, og fremfor alt hensynet til den hellige katolske kirke. Jeg beder derfor Deres Højvelbårenhed hos den hellige kongregation at opnå for os, hvad der til dette formål er nødvendigt.

Imidlertid beder jeg Dem anbefale mig til den hellige kongregation og hos Gud opnå mig lys og kraft til at tjene ham i hans hellige kirke, hvad jeg er forpligtet til at gøre. Idet jeg ønsker Dem al nådens fylde, er jeg Deres Højvelbårenheds uværdigste tjener

Niels Stensen, biskop af Titiopolis.

Hannover 1677, gl. stil 9. november

Til den Højærværdige Herre Cerri, sekretær for Propagandakongregationen, Rom.

(1) Hertug Johann Friedrich af Hannover. – (2) Hofkapellan Bonaventura Nardini. – (3) Kapucinernes øverste i Hannover, Candidus Wasserfurth (død 1680), der lejlighedsvis havde vikarieret for Stensens forgænger, Valerio Maccioni. – (4) Italiensk kapuciner, kom til Han-

nover i 1676. – (5) Wolfgang von Froidemond var kommet til Hannover i 1673. – (6) Hertugindeens hofmarskal, Gustav Bernhard von Moltke, jvf. E 99, n. 6. – (7) Opizio Pallavicini, jvf. også E 141. – (8) Om pater Sterck jvf. E 81, n. 3. – (9) Francesco Floramonti, der var blevet sendt til København i efteråret 1677. – (10) Den spanske resident Don Balthazar de Fuenmayor.

E 143. Til G. W. Leibniz

Udateret (Hanover, november 1677?)

Ved hertug Johann Friedrichs hof befandt sig en af datidens mest prominente skikkelser, filosofen, matematikeren, polyhistoren G. W. Leibniz (1646–1716). Hans stilling som rådgiver og bibliotekar for hertugen må have medført, at Stensen omgående ved sin modtagelse ved hoffet må have mødt ham, der på forhånd var en stor beundrer af naturvidenskabsmanden Stensen og derfor gerne ville vide mere om hans konversion og opgivelse af videnskaben.

Indhold: Stensen redegør for, hvordan studiet af anatomen gjorde ham skeptisk over for Descartes' lære og til slut medførte, at han blev katolik. KP-HH F

Min herre!

Jeg antager, at Gud har fået Dem til at spørge mig, om jeg havde fundet den katolske religions sandhed i knoglernes marv, og at han indgav mig at svare Dem, at opdagelsen af knoglernes bygning har tjent til at åbne mine øjne for erkendelsen af Gud og til ønsket om at tjene ham det bedste, jeg formåede.

Ligeledes er det Gud, som jeg tillægger skylden for de samtaler, han i går efter måltidet lod begynde mellem os, da jeg fortalte Dem om de midler, ved hvilke Gud frelste mig fra de farlige filosofers hele spidsfindighed og fra al snedigheden hos dem som er elskere af samme slags filosofi. Grunden til, at jeg betragter Gud som ophavet til disse vore to samtaler, er, at de har fornyet min hukommelse med hensyn til den taknemmelighed, jeg skylder Gud for en så stor nåde, og at de har indgivet mig ønsket om at sætte på papiret det, som kan tjene til Guds ære og til frelse for dem, som ad samme den menneskelige overvurderingens vej kunne lade sig føre til den slags filosofis afgrund.

Jeg vil da sige Dem, at i det frihedens land,¹ – hvor jeg omgikkes folk af meget fri anskuelse og læste alle slags bøger, da jeg havde en meget stor respekt for Descartes'² filosofi og for alle, som man roste for kendskab til den samme filosofi, – bragte en svensk ven mig en gang lungerne af en okse, hvor hjertet hang ved, for at jeg skulle undersøge lungernes substans. Efter at have gjort lungerne færdig fik vi lyst til at koge hjertet for at se, om substansen var muskuløs eller ikke, og de første fibre af hjertet, jeg rørte ved efter at have kogt det og pillet hinden fra, førte mig til den nederste spidse del og fra spidsen atter opad, hvilket er en sandhed, der forklarer hele hjertets struktur, en sandhed, som jeg indtil det øjeblik

aldrig havde hørt af nogen, og som er direkte modsat det, som de største og farligste filosoffer tilsammen holdt for åbenlys sandhed, idet de gik så vidt at påstå, at de, der ikke anerkendte *deres* mening om hjertet, overhovedet ikke forstod sig på mekanik.

Kort tid efter fik jeg en eftermiddag lyst til at gøre en sammenligning mellem hjertets struktur og musklernes, om hvilken jeg holdt hr. Descartes' system for ufejlbarligt, og i den hensigt tager jeg foden af en kanin, som jeg kort i forvejen havde dissekeret, og den første af dens muskler, som jeg giver mig i lag med, åbenbarer mig ved det første snit musklernes struktur på en måde, som af ingen indtil da havde været kendt, og som væltede hele Descartes' system over ende.

Disse to sandheder af vidtrækkende betydning, som Gud har afsløret mig uden nogen særlig indsats fra min side, fik mig til at anstille følgende to betragtninger:

1) Hvis disse folk, som næsten alle lærde forguder, har holdt det for uomstødelige beviser, som jeg på en times tid kan lade fremlægge ved en 10 års dreng således, at det af et blik alene – uden ord – kaster til jorden disse store ånders mest geniale systemer, hvilken sikkerhed kan jeg da have for de andre spidsfindigheder, som de roser sig af? Jeg vil sige, at når de angående materielle ting, som er tilgængelige for sanserne, kan tage således fejl, hvilken sikkerhed giver de mig da for, at de ikke også fejler, når de udtaler sig om Gud og sjælen?

2) Når Gud afslører mig disse store ånders fejltænkninger på en tid, da jeg begyndte at få den største agtelse for dem, kan man ikke tilskrive tilfældet dette, man må erkende Guds godhed deri.

Og skønt jeg ikke tog afstand fra hele læren, i hvilket der findes en del ting, som er sande, følte jeg mig imidlertid efterhånden frigjort for den overdrevne respekt, som jeg havde for dem, og jeg begyndte i stadig højere grad at erkende den menneskelige ånds skrøbelighed og de afgrunde, til hvilke anmasselsen fører den.

Og idet jeg gik med til særlige drøftelser angående religionerne, sammenfattede jeg til slut mine overvejelser i følgende sætning: Enten er enhver religion god, eller alene den katolske er god; det vil sige: Enten er religionen en lov, som menneskene har fundet på for at vise deres skaber den dyrkelse, de skylder ham, og i så tilfælde er det nok at holde sig lovene i det land, hvor man er, efterrettelig; eller også er religionen foreskrevet os af Gud selv, og så kan der kun være een, som må eksistere uafbrudt fra verdens oprindelse til dens ende, og af sådan art findes vitterligt kun een eneste, den, som tilbøder Jesus Kristus, og hvor man siden forjættelserne om hans komme har et uafbrudt bestående samfund.

I denne usikkerhed fortsatte jeg min naturvidenskabelige forskning og mine rejser, samtaler med mine venner uden anden bøn end denne: Gud, giv mig Din og menneskenes nåde! Hvis Du vil, at jeg skal forandre mit liv, ræk mig da hånd dertil! Hvis Du ikke vil det, så læg mig hindringer i vejen derfor! Hvis jeg med sikkerhed vidste, at slige ting var synd, ville jeg ikke gøre dem mere.

Nogen tid efter begyndte jeg at fundere over følgende: Det er umuligt, at han, som har givet mig evnen til at tænke, ikke skulle se alle tanker. Til slut gjorde Gud så meget, at jeg befandt mig i Kirkens arme på en måde, som jeg ikke fattede, førend jeg var kommet der.

De ser, min Herre, hvorledes Gud gennem anatomiske opdagelser fik mig til at gå bort fra filosofiske hypoteser og efterhånden gjorde mig modtagelig for kærligheden til den kristne ydmyghed. I sandhed den mest værdifulde form for kærlighed, en tænkende sjæl er i stand til at føle, da den er en kærlighed, der får os til at forstå, hvad vi er i Guds øjne og i vore egne, en kærlighed ved hvilken vi når at erkende skønne sandheder, således blandt andet den, den hellige Judas nævner i sit brev, v. 10: »Men disse mennesker spotter alt det, de ikke kender til; og alt det, de af naturen på fornuftsløse dyrs vis ved besked om, det ødelægger de sig selv med.«

Siden har jeg så lært, at alle udtryk, som vi betjener os af ved omtale af Gud og sjælen, ikke bedre egner sig til at beskrive dem, end hvis man tog udtryk om berøring til beskrivelse af det, der hidrører farvernes område.

(1) Holland, hvor Stensen opholdt sig 1660-63 og bl.a. var ven med Spinoza. – (2) Jvf. E.3, n. 5.

E 144. Til Cosimo III

Hannover, 6./16. december 1677

Indhold: Stensen fortæller om sin første tid i Hannover, udbeder sig Carlo Borromeos værker, fortæller om besøg fra Osnabrück og foreslår katolske kirker i Danmark og Sverige indført i fredstraktaterne.

KP-PS 1

Hannover, 1677, Skt. Nikolajsdag¹

Min fyrstelige herre!

På femte uge befinder jeg mig nu på min plads i vikariatet, hvor jeg, hvis mit kald gik ud på at nyde venligheder og behageligheder, ikke ville have nogen årsag til klage, men kun til at glæde mig. Dog, når jeg ser sjælenes elendighed, og det ikke blot ikkekatolikernes, men også katolikernes, da ved jeg ikke, hvor jeg skal begynde, og jeg frygter at gå fortabt tillige med dem.

Hans Højhed² vil med vold og magt bevæge mig til at modtage en gave fra ham i form af en vogn og seks heste, og jeg gør alt muligt for at afslå

den; hellere ville jeg efter den Hellige Nikolajs³ eksempel modtage to små æsler. Hans Højhed har ladet udbetale mig pension for tiden siden sidste påske, så foreløbig har jeg overskud af penge. Desuagtet kan der dog herefter godt gives lejlighed til at søge tilflugt til Deres Højheds barmhjerlighed, ja, for øjeblikket ville jeg bede om en gave, af hvilken jeg lover mig megen nytte, nemlig, hvis Deres Højhed ville give mig alle Carlo Borromeo's og hans biskoppers værker, det være sig hans samtidiges eller hans efterfølgeres på bispestolen i Milano, som i Milano-akterne har behandlet lignende ting.⁴ Hr. Sfondrati⁵ havde givet mig håb desangående, men har vel glemt det, eller måske har man dengang ikke kunnet finde dem; men jeg håber, at de på Deres Højheds ordre let vil kunne findes i Milano; derfra kunne man sende dem den hurtigste vej til Køln eller måske til Venezia til hr. Johannes Druyvestein,⁶ der kunne sende dem videre over Frankfurt. Jeg ved, hvor gerne Deres Højhed vil medvirke til gennemførelsen af sand sjælesorgspraksis i Guds kirke, og i dette øjemed gives der ikke nyttigere bøger end den Hellige Carlos og deres, som fulgte i hans spor. Vi har her haft besøg af højhederne fra Osnabrück.⁷ Hertugin-den ynder at drøfte religion og religiøse problemer; men når drøftelserne er forbi, vender hun tilbage til dette standpunkt: Jeg føler mig også nu ganske godt tilpas. Måtte Gud forbarme sig over dem og lade dem nyde godt af deres bispedømmes åndelige fordele, som han lader dem nyde de timelige. Jeg beder Deres Højhed at lade også denne part af Guds besiddelser have del i de gode gerninger, som udrettes hos Dem. Måtte Gud give Deres Højhed og det storhertugelige hus alt, hvad der er nødvendigt til at kunne ære Gud i al evighed på den mest fuldkomne vis, som nogen fornuftig sjæl er i stand til. Derom beder Deres Højheds ydmygste tjener i Kristus.

Niels Stensen, biskop af Titiopolis
apostolisk vikar.

Hvis Deres Højhed synes det, da ville jeg gerne bede Dem anbefale katolikkerne i Danmark og Sverige til kejseren og de andre katolske fyrster, for at der i fredstraktaterne⁸ kan blive optaget en artikel til gunst for en katolsk kirke i København og Stockholm, og at man i dette øjemed for at kunne begrunde en så stor åndelig velgerning viser sig velvillig over for jordiske fordringer fra disse kongerigers side. Lejligheden synes at være gunstig nu, og hvis nuntius⁹ overfor de danske ministre ville vise nogen velvilje og fremme deres interesser, ville jeg vente mig adskillig nytte deraf. Jeg beder Deres Højhed i overensstemmelse med Deres fromme klogskab at overveje dette og derefter handle, som Gud vil indgive Dem det.

Til Hans Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) 6. december. – (2) Hertug Johann Friedrich af Hannover. – (3) Skt. Nikolaj, biskop af Myra, legendarisk helgen. – (4) Carlo Borromeo (1538–1584), ærkebiskop af Milano og udgiver af *Acta Ecclesiae Mediolanensis*, Milano 1599, der foruden dekretter fra 11 biskopsynoder og seks provincialkoncilier indeholdt praktisk vejledning for skriftefædre, prædikanter og sognepræster. – (5) Om Sfrondati jvf. E 84, n. 2. – (6) Den toscanske agent i Venezia, der fra 1676 også var agent for Holland. – (7) Fyrstbiskop Ernst August af Braunschweig-Lüneburg (1629–1698) og hans hustru Sophie af Pfalz (1630–1714) var begge protestanter og stod som følge af hertug Johann Friedrichs sønneløse ægteskab som arvinger til hertugtronen i Hannover. – (8) Fredsforhandlingerne i Nijmegen. – (9) Nuntius i Wien, Francesco Buonvisi, jvf. E 122, n. 16.

E 145. Fra Propagandakongregationen

Rom, 17. januar 1678

Indhold: Stensen vil snart modtage fuldmagt til at varetage overopsynet med den katolske mission i Danmark og bispedømmet Osnabrück.

KP-PS I

Til hr. Stensen, Apostolisk Vikar i Hannover, den 17. januar 1678.

Den hellige kongregation her har med stor tilfredshed hørt om hertugens¹ imødekommenhed over for Deres Højvelbårenhed og forventer noget endnu større af hans store fromhed. For at Deres Højvelbårenhed også kan tilfredsstille Danmarks katolikkers behov, har man fundet det hensigtsmæssigt – dog med afhængighed af nuntius i Kølⁿ² – at udstrække Deres fuldmagt over hele dette kongerige. De vil derfor snart modtage de sædvanlige fuldmagter samt tilladelse fra nævnte nuntius i Kølⁿ til at udøve de biskoppelige funktioner i Osnabrück.³ De kan dog allerede betjene Dem af denne meddelelse, og imidlertid overdrager den hellige kongregation Dem tillige omsorgen for kirken i Altona ved Hamborg⁴ uden derfor at forsømme at tænke på, hvorledes Deres større ønsker, hvorom der til sin tid vil kunne blive tale, lader sig gennemføre ...

(1) Hertug Johann Friedrich af Hannover. – (2) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (3) Osnabrück gik ifølge den westfalske fred i 1648 på skift mellem en (protestantisk) fyrste af huset Braunschweig-Lüneburg og en katolsk biskop. I 1677 var Ernst August (E 144, n. 7) fyrstbiskop, og Stensen får nu det biskoppelige ansvar for områdets katolikker. – (4) I Altona, der hørte til hertugdømmet Holsten og således havde den danske konge til hertug, havde Hamborgs katolikker et fristed.

E 146. Til Melchisédec Thévenot

Hannover, 25. januar/4. februar 1678

Indhold: Stensen erkender sin gæld til sin tidligere velynder, fremhæver betydningen af venskabet med dennes kusine og værdien af gudsdyrkelse frem for studiet af den materielle verden.

KP-HH F

Min herre!¹

Det er sandt, at De med mere grund end nogen anden kunne bebrejde mig min tavshed, og at De viser barmhjertighed ved ikke at gøre det. De

ydre forandringer, som Gud har foretaget med mig, er så store, at de ofte får mig til at skælve. Jeg beder Ham, at Han vil lade mit indre forandres i forhold dertil. Blandt de personer, gennem hvilke Gud har ladet mig vederfares særlig nåde, og af hvem Han har betjent sig for at forberede mig til den stand, til hvilken han har ført mig, har De haft stor andel gennem det venskab, som De har skænket mig med Guds tjenerinde, frøken Perriquet,² hvem Gud glæde i sin evige herlighed. Det er derfor, jeg dagligt indeslutter Dem i mine bønner, og jeg håber, at Gud en gang vil unde Dem nåden til den lille åndelige omstilling, som denne fromme sjæl ønskede Dem. Ak, hvor al verdens sjældne ting dog kun er forfængelighed, og hvad den indeholder af solidt er så ringe ved siden af det, vi erkender ved det første blik, vi kaster på guddommens væsen! Om en halvanden time går jeg for at holde en kort tale om, hvorledes man forbereder sig til en god død. Gud give os nåde dertil, både Dem og mig! Jeg er af hele mit hjerte Deres uværdige tjener i Jesus Kristus

Niels Stensen, biskop af Titiopolis

Hannover, den 25. januar 1678,

St. Pauls omvendelsesdag. Han opnå ved sin forbøn af Gud, at De må blive et af ham udvalgt redskab.

(1) Om Thévenot, se E 18, n. 1. Om Stensens forbindelse med Thévenot efter opholdet i Paris vides blot, at de var sammen nogle måneder i 1670, jvf. E 51. Dette brev synes foranlediget af et brev fra Thévenot. – (2) Marie Perriquet (1624–1668) var Thévenots kusine. Hun var yderst veluddannet og færdedes i de lærde (mandlige) kredse i Paris. Bl.a. er hun kendt for sit venskab med Blaise Pascal og den hollandske fysiker Christiaan Huygens. I sine sidste år blev hun stærkt religiøs.

E 147. Til Cosimo III

Hannover, 28. januar/7. februar 1678

Indhold: Stensen takker for løftet om Carlo Borromeos værker, beder om bidrag til en missionær i København, fortæller om mangel på præster og om en forunderlig konvertit.

KP-PS 1

Hannover 28. januar 1678.

Min fyrstelige herre!

Den Hellige Carlo vil, på grund af den nytte, jeg i mit arbejde for den mig betroede kirke har af hans bøger,¹ på mine vegne udvirke hos Gud, at Deres Højheds regering i Deres lande her på jorden forlenes med en sådan nåde, at det jordiske fyrste-ry vil forvandles til en himmelsk fyrstes uendelige ry.

Deres Højhed har været så nådig at love mig hjælp til en ekstra missionær; men vor nuværende tilstand er så elendig, at vi ikke en gang kan holde de nødvendige missionærer, jeg tænker herved på mit fædreland,

hvor den spanske gesandts hus, der hidtil har haft kapellet, til påske vil svigte,² og da residenten³ ikke kan bestride en sådan udgift, – intet taler for, at en ny gesandt snart kommer, – er vi meget ængstede. Jeg beder Deres Højhed i nødsfald at vise denne mission den kærlighedsgerning gennem en købmand i Hamborg at anvise mig to-tre hundrede daler; hvis jeg kan klare det med hundrede, skal jeg ikke røre resten. Jeg har ofte lagt hr. nuntius⁴ vor nød på sinde, idet jeg håbede at få hjælp fra Rom, men han har betaget mig ethvert håb derom. Imidlertid foreslår jeg ham nu med samme post en tanke, om hvilken jeg vil høre hans svar, nemlig, at han, hvis et beneficium eller en pension uden stedbundne forpligtelser skulle blive fri, at han da et år vil lade den tilfalde denne mission, og, når han ser regnskabet, som jeg vil sende ham derover, da vil dømme, om det ville være godt endnu et år at lade understøttelsen anvendes i samme øjemed. Hvis Deres Højhed finder tanken fornuftig, beder jeg Dem anbefale den en eller anden, som hos den Hellige Fader kunne udvirke tilladelse til dens gennemførelse. Jeg forsikrer, at jeg intet vil bruge deraf til egne fornødenheder, da jeg håber med Guds hjælp at ville være i stand til at kunne leve af tiggeri, selv om han endnu denne morgen ville have, at jeg skulle begynde dermed.

Her er mange steder, hvor de derboende katolikker ingen lejlighed har til at udøve trospraksis, og her er andre steder, hvor afskyelige forargelser forekommer. Der hersker stor mangel på præster uden for ordnerne, som egner sig for missionen, jeg har kun een eneste,⁵ og jeg ved heller ikke, hvorfra jeg kunne lade en komme. Blandt jesuitter og kapucinere har vi nogle værdige mænd; men djævelen har fyldt sindene hos katolikker og ikkekatolikker med sådanne forestillinger om de gode ordensfolk, at de, såsnart bare ordenens navn nævnes, taber enhver agtelse, som de skulle have for dem. Gud være lovet, at han har bøjet Deres Højheds og andre gudfrygtige folks hjerter i Deres stat mod mig; jeg håber, at Deres bønner vil skaffe mig Guds råd og bistand. Jeg beder desårsag om den virksomste hjælp for Deres Højhed til at udføre enhver god tanke, som Vorherre måtte indgive Dem.

Deres Højheds uværdigste tjener

Niels Stensen, Biskop af Titiopolis
apostolisk vikar.

Hr. Albert Burg⁶ har skrevet til mig, at Den lille Reforms Brødre⁷ har antaget ham som kleriker. Her har jeg blandt mine skriftebørn en sjæl, hvis konversion har været vidunderlig, og som Gud på en ganske særlig vis har ført, men stadig ad lidelsens vej. Hun var, tror jeg, ni år gammel, da hun en morgen i sengen hos sine kalviniske forældre havde en vision,

ifølge hvilken hun uden at vide, hvordan hun skulle blive katolik, ikke mere kunne modtage kalvinisternes nadver, og når hun læste bibelen, opfattede hun den katolsk, hun havde også kendskab til forskellige ting, før de skete, og Gud har betjent sig af hende til andre sjæles konversion. Jeg tilstår, at jeg erkender ting, som undrer og trøster mig, og det overrasker mig at finde sligt her, »men Guds hånd er overalt den samme«.

(1) Jvf. E 144. – (2) Balthazar Fuenmayor blev spansk udsending til Danmark i 1673. Han havde adskillige præster med sig til København, og hans forflyttelse 1677 kom til at ramme den lille katolske menighed hårdt. – (3) Velsagtens Johann Friedrichs resident i København, den katolske Francesco Floramonti, der oprettede et kapel med en præst, jvf. E 128. – (4) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (5) Stensens kapellan Johannes Becker (1641–efter 1683) fra Åbenrå. – (6) Jvf. E 105, n. 1. – (7) En franciskanerorden.

E 148. Til Dionysius fra Werl

Udateret (Hannover, februar 1678?)

Kapucinerpater Dionysius fra Werl (død 1709) var 1674–1680 lærer i teologi i Hannover og blev betragtet som kapucinerens førende kraft i byen. Han virkede kraftigt i ord og tale for at vinde protestanter, og i 1675 havde han udgivet et værk, som foranledigede den kendte Helmstedtprofessor i medicin og filosofi, Hermann Conring (1606–1681) til at svare. I 1676 og i 1677 udkom nye indlæg i debatten, og her i begyndelsen af 1678 bedømmer Stensen Werls sidste bidrag *Philanthon vindicatus*, der udkom i sensommeren 1678 – uden de af Stensen kommenterede passager.

Indhold: Stensen bedømmer et skrift af kapucinerpater Dionysius fra Werl rettet mod den kendte Hermann Conring (fragment).

KP–LBM L

Højærværdige fader!

Der findes ting, som ifølge verdens dom er skændige, skønt de i og for sig ofte sker uden skyld hos den, som man lægger dem til last, således når man bebrejder en mand hans ægtefælles synder. Jeg tror derfor ikke, at man uden egen skyld kan anklage Conring for noget sådant. Hvad imidlertid patrene bebrejder kætterne, refererer sig enten til vranglære eller til deres personlige ondskab, og der findes ligeledes i Deres Højærværdigheds skrivelse meget at den slags, som er såre krænkende. Jeg beder derfor, hvad angår Aktæon¹ og godheden s. 6, om, at der udvises broderkærlighed.

s. 10. Selv om der er tale om at brække sig, ser man dog ingen opstød eller opkastning, særlig når det drejer sig om

s. 12. som den lille præstemand over døbefonten.

s. 13. Flegeton² vil bære dig til helvede og den grufulde Karon vil drive dig frem.

(1) Aktæon, skikkelse i den græske mytologi, der på grund af sit praleri over for gudinden Artemis blev forvandlet til en hjort og sønderrevet af sine egne hunde. – (2) Ud over floden Styx med færgemanden Karon fandtes der andre floder i underverdenen, således ildstrømmen Flegeton.

E 149. Fra pave Innocens XI

Rom, den 14. marts 1678

Indhold: Paven udvider Stensens apostoliske vikariat til også at omfatte de lande, der lå under den danske konge. Jvf. E 132 samt E 145.

LBM L

Innocens XI til sin ærværdige broder, Niels Stensen, biskop af Titopolis.

Ærværdige broder, hilsen osv. De fortjenester i tro og hengivenhed, som du, vor ærværdige broder, har udvist over for pavestolen, samt din fremragende lærdom, retskaffenhed og iver for den katolske tro, foranlediger os til med glæde at gøre brug af din tjeneste i de sager, der ligger os på sinde, idet vi hos Herren har fattet fast håb og tillid til, at du til overflod vil gengælde vore begæringer og forventninger til dig. Ved en anden lejlighed har vi indsat og udnævnt dig til apostolisk vikar i de lande, der ligger under vor elskede søn, den ædle Johann Friedrich, hertug af Braunschweig og Lüneburg, og for byerne og stifterne Halberstadt, Magdeburg og Mecklenburg, og endvidere i Altona og Glückstadt, og efter vores og pavestolens beslutning og med apostolisk autoritet udnævntes du til vores og pavestolens kommissær i kirkelige og verdslige anliggender med de almindelige rettigheder og beføjelser, i alle henseender dog underordnet vores nuværende og for tiden fungerende pavelige nuntius for Rhinegnen og Nedertyskland. Dette indeholdes i øvrigt i hele sit omfang i samme form i vores brev desangående dateret d. 21. august sidste år, hvis ordlyd vi ønsker udtrykkeligt og fuldstændigt optaget i dette brev.

Men idet det nu er vort ønske, i det omfang det tillades os fra det høje, at drage omsorg for åndelige anliggender hos de troende kristne, som befinder sig i vanskelige kår under den danske konges verdslige jurisdiktion, udvider og forøger vi efter råd fra vore ærværdige brødre, der leder propagandakongregationen, den hellige romerske kirkes kardinaler, alle dine beføjelser, som vi på den ene eller anden måde har tilstået dig gennem det nævnte brev, til også at omfatte alle de steder, som ligger under den nævnte danske konges jurisdiktion, og som ligeledes hører under den omtalte nuntius; dette sker i overensstemmelse med det nævnte sædes beslutning og sammes autoritet med dette brevs ordlyd, uanset de pavelige forordninger og vielser og hvad der end osv., idet beslutninger, hævdunden praksis, privilegier osv. fornyes. Hermed erklærer vi for alle og enhver indholdet af disse osv. for ugyldigt, og hvad der i øvrigt måtte være i modstrid med dette.

Givet i Rom ved St. Peter osv., d. 14. marts 1678. I det andet år.

Dette er i overensstemmelse med beslutningen fra propagandakongregationen.

Dette er billiget af Benedetto.

G. G. Slusio.

E 150. Til Cosimo III

Hannover, 19./29. april 1678

Indhold: Stensen takker for den modtagne anvisning på 300 daler, sender hertugen nogle bønformulærer, sukker over den manglende åndelige varme i Hannover, kommenterer det besvær, hans ønske om Carlo Borromeos værker har forvoldt, og beder om nogle frugter til hertugen i Hannover.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Jeg har modtaget Deres Højheds brev tillige med anvisning på tre hundrede daler, der, om Gud vil, alle skal blive anvendt til missionærer.¹ Gud vil måle og belønne fortjenesten efter den fromme mening, også dersom virkning og frugt ikke skulle blive så rigelig, endskønt jeg venter mig meget godt deraf. Høsten er stor,² skylden er min, hvis jeg ikke så vidt muligt sørger for, at mindre nødvendige beskæftigelser ikke hindrer mig i at ofre de mere nødvendige tilbørlig opmærksomhed.

Jeg sender Deres Højhed nogle bønner, som jeg hver fredag aften beder på tysk i den hertugelige kirke, jeg har valgt det tidspunkt, hvor man fremviser det allerhelligste for at opnå en god død af Gud. Jeg glæder mig over, at Vorherre stadig ærer sin Hellige Rainerius,³ og priser Guds barmhjertighed og almagt derfor.

Her er tiderne meget svære, Vorherre må forbarme sig over os alle, så vel for det timelige som for det åndelige. I det sidste lider vi mere, end man skulle tro, da størstedelen af de få katolikker, vi har, er så kolde, at jeg frygter for snart at miste den smule varme, som glødende og ivrige Guds tjenere i Italien, hvis venskab Gud der skænkede mig, har vakt til live i mig. Men hvad taler jeg om varme? Jeg må frygte en fuldkommen følelsesløshed, når jeg tænker på, hvor meget der fattes mig i omgangen med Gud, der med så megen nåde er kommet mig i forkøbet.

Jeg hører om den møje, det har kostet, at finde bøgerne i Milano.⁴ Gud give mig nåde til at drage så megen nytte af dem, at jeg på dommens dag kan være til trøst for dem, som med så stor kærlighed tilbyder og skaffer mig enhver hjælp til bedre at kunne tjene Gud. Hvis mit brev skulle indtræffe før bøgernes afsendelse, vil jeg bede Deres Højhed om en på en bestemt måde tilberedt art af cedrater, som bedst bevarer den behagelige smag og lugt, for at forære den til Hans Højhed.⁵ Da jeg for nogle dage siden omtalte den ved taflet, hørte jeg, at højhederne ikke kendte den; jeg ved ikke, om selve frugten kan holde sig under den lange rejse. Deres Højhed må undskylde min dristighed, jeg beder Gud om al velsignelse for Dem og det storhertugelige hus, at han vil bevare Dem som jordisk fyrste og gøre Dem til fyrste i himmelen. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, den 19. april 1678.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana.

(1) Jvf. E 147. – (2) Luk. 10, 2. – (3) Øjensynlig en aktuell kommentar til den hellige Rainerius, en eneboer i Pisa, der døde i 1160. – (4) Jvf. E 144. – (5) Hertug Johann Friedrich af Hannover, jvf. E 171.

E 151. Fra Propagandakongregationen

Rom, 2. maj 1678

Indhold: Propagandakongregationen overlader Stensen afgørelsen af, hvorvidt Johannes Becker skal arbejde som missionær i Hamborg-området.

KP-PS I

Til hr. Stensen, apostolisk vikar i Hannover, 2. maj 1678.

Den ansøgning, som hr. Johannes Becker fra Holsten,¹ tidligere alumne i det herværende kollegium, på vedliggende blad fremsætter om missionær-fuldmagter, så han ville kunne arbejde for troens udbredelse i Hamborg og omegn, vil Deres Eminencer overlade Deres Højvelbårenhed afgørelsen af, idet man af Dem tillige ønsker en fuldstændig og udførligere beretning, end han tilbyder, særlig om, hvorvidt man med udsigt til resultat kan åbne en skole i Hamborg, og på hvilken måde den hellige kongregation i så fald vilde kunne støtte gennemførelsen af denne plan, etc.

(1) Johannes Becker (1641–efter 1683), født i Åbenrå, var på dette tidspunkt Stensens kapellan, men havde året før opholdt sig i Hamborg, hvorfra han i oktober 1677 havde sendt Propagandakongregationen en rapport over missionens situation i Nordtyskland.

E 152. Til Opizio Pallavicini

Hannover, 26. april/6. maj 1678

Indhold: Stensen skriver til Propagandakongregationens sekretær om holdningen til kapuciner- og jesuiterpatere og rapporterer om missionen i København.

KP-PS I

Højærværdige herre!

For at gå videre, hvor jeg i mit sidste brev¹ blev standset, vil jeg først og fremmest svare på Deres Højvelbårenheds forslag med hensyn til patrene, så vel jesuitter som kapucinere. Ikke alene kætterne, men adskillige katolikker er så indtaget af visse fordomme, at de, hvis det ikke er absolut nødvendigt, vanskeligt forliger sig med jesuitterne, og jeg, der for en stor del kan takke de nævnte jesuitters virksomhed for min konversion og førelsen til åndeligt liv, er meget bedrøvet, når jeg i tale som i breve ser, hvor meget ondt der afstedkommes af slige fordomme, der fremstiller patrenes handlinger og ord ganske anderledes, end de var ment. Deres Velbårenhed vil af pater Marcellus Lotz² i Køln høre, hvilke ting der selv

af katolikker, eller rettere sagt af een katolik i Hamborg opdigtes til skade for patrenes anseelse. Jeg har brændt nogle breve fra en anset person, som tilskrev mig visse af sine tanker om og domme over en bestemt pater; jeg frygter, at den slags domme stadig vil hindre meget godt, i det mindste venter jeg mig vanskeligheder deraf. Lignende domme og ting, som før min ankomst hertil, er sket, har indtil nu hindret mig i at tage en af patrene i huset som kapellan for at modtage råd, oplysninger og hjælp af ham.

Med hensyn til kapucinerne finder jeg ikke, at katolikkerne har så megen modvilje imod dem, men lutheranerne har temmelig stærk afsky for deres yderliggående strengthed, også hos konvertitter vedvarer endnu en tid denne naturens modvilje, som for sig selv ønsker det bekvemme, og som lider under andres ubekvemmelighed, fordi man frygter noget lignende for sig selv. Havde vi præster uden for ordnerne, men af jesuitternes og kapucinerens livsførelse, eller ordenspræster, der vel for sig selv så vidt muligt øvede den regulære observans, men udadtil ikke var kendt som sådanne, ville jeg tro, at vi kunne udrette meget mere. Med hensyn til den grund, lægfolk angiver til, at de så ugerne vil have jesuitter, så drejer det sig om den fordom – som nogen for kort tid siden skrev til mig – at de optrådte som herrer, hvilket vedkommende erklærede, at alle havde tilbøjelighed til. Dertil kommer endvidere det onde, at hvor en af disse to ordener har sat sig fast, kan man ikke – af frygt for tvedragt – samtidig have en anden ordens- eller verdenspræst.

For missionen i København har jeg allerede givet patrene 130 daler, og jeg kan i år disponere over trehundrede daler til missionærer. En del heraf vil jeg reservere for missionen i Celle for det tilfælde, at der ikke skulle findes forsyninger på stedet, hvad jeg dog føler mig sikker på, at der vil findes.³

En af patrene⁴ i København vil begynde med at bo hos hr. Floramonti,⁵ og jeg tror, at man vil benytte de ting, som hr. Terlon⁶ har efterladt. Jeg tror, at pateren⁷ allerede er i Norge, hvor han vil være den første, der har læst messe siden kirkeomvæltningen, ligesom pater Sterck⁸ var den første, som bragte det allerhelligste dertil. Jeg anbefaler mig til Deres Højvelbårneheds forbøn og offer.

Deres uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, den 26. april 1678.

Højvelbårne og højærværdige hr. Pallavicini. Apostolsk Nuntius i Køln.

(1) Det sidste kendte brev er E 142, skrevet 9./19. november 1677. Der synes at være gået mindst ét brev tabt. – (2) Jesuiterpateren Marcellus Lotz (1615-1684), tilknyttet missionen i Hamborg 1668, leder heraf 1680. – (3) Under Stensens forgænger i Hannover, Valerio Maccioni, havde kapucinerne her betjent den katolske menighed i Celle, der mest bestod af

udlændinge. I 1676 afløstes de af jesuiterne fra Hildesheim, men Stensen ønskede en mere stabil løsning. – (4) Pater Dionysius Koeff, S.J., der i foråret 1678 tiltrådte tjenesten ved det hannoveranske kapel. – (5) Den katolske gesandt for Hannover, jvf. E 147, n. 3. – (6) Den tidligere franske resident, der i maj 1676 havde forladt København. – (7) Pater Chierfomont, der havde været tilknyttet menigheden i Fredericia, begav sig i april 1678 til Norge. Han døde allerede i november 1678. – (8) Dette besøg af pater Sterck (jvf. E 81, n. 3) i Norge, hvor han uddelte sakramentet, er i øvrigt ukendt, men må have fundet sted, mens han som gesandtskabspræst i Stockholm var tilknyttet den kejserlige gesandt Herman von Basserode, 1668-71.

E 153. Fra Propagandakongregationen

Rom, 20. juni 1678

Indhold: Propagandakongregationen pålægger Stensen at gå gennem nuntius i Kølⁿ i spørgsmål om ansættelse af missionærer.

KP-PS I

Til hr. Stensen [bedes De meddele] – uden at nævne den beredvillighed, som den hellige kongregation viser ved at afholde de udgifter, der tjener til at udføre hans mission, hvis han skriver til den – at han skal træffe aftale med hr. nuntius i Kølⁿ,¹ eftersom han med hensyn til den samme sag vil fra ham få alle de positive beslutninger, der vil være passende for behovet, og overlade til ham at bede Hans Højhed² om at bevare sin myndige beskyttelse for missionærerne og begunstige dem velvilligt i deres virke.

(1) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (2) Jvf. E 142 om Stensens bøn om en ekstra missionær i København.

E 154. Til Cosimo III

Hannover, 8. juli 1678

Indhold: Stensen anmoder storhertugen om at videresende en bøn til den engelske konge om pension til nogle englændere i Hannover.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Hannover, 28. juni 1678

Da jeg ved, at Deres Højhed har mange venner i England, nærer jeg det håb, at De gennem en af Deres tillidsmænd ville lade vedlagte brev komme Hans Majestæt¹ i hænde, uden at den betroede eller nogen som helst anden behøver at vide andet derom, end at en person i Deres Højheds tjeneste vil foreslå Hans Majestæt at gøre en barmhjertighedsgerning. Jeg vil imidlertid ikke gøre det uden at åbenbare Deres Højhed sagen i sin helhed, så De kan overveje den for Guds ansigt og derpå handle, som Gud vil indgive Dem det, enten De nu vil lade brevet overrække gennem andre, eller om De vil vedlægge Deres egen brevpakke det med den almindelige begrundelse, at det drejer sig om et barmhjertighedsværk, som anbefales af en af Deres tjenere, der har det ønske at tjene Gud og sin næste.

Jeg ved, at der i England er udsat en årlig sum for sønner og døtre født uden for ægteskab samt disses efterkommere.² Det er således kun en retfærdighedshandling at medvirke ved en sliq sag. Desuden har man sagt mig, at man efter visse personers død, der havde haft omsorg for dem, der nævnes i brevet, vidste man ikke mere, hvor disse var blevet af. Allerede for nogle måneder siden blev jeg hemmeligt sat ind i sagen af en englænder, der var godt kendt med hoffets forhold; men for nogle dage siden har en af søstrene åbenbart mig sagen og bedt mig om råd og hjælp, hvilket jeg så meget hellere yder hende, som jeg håber at vinde en af dem, en mor med syv børn, for Gud. Jeg vil nu være så dristig at håbe på denne måde at kunne lægge Hans Majestæt en god tanke på sinde. Deres Højhed ser derfor nu afslutningen på mit brev, og når Gud lader Dem svare mig, håber jeg at være kommet et skridt videre i denne sjæls anliggender.

I besvarelsen af Deres Højheds brev glæder jeg mig over den vidunderlige hjælp; jeg vil forsøge at opspore hr. Philips moder,³ også ved at sende hr. Jakob,⁴ dersom vi ikke får svar på det brev, vi har sendt dertil. Jeg beder om al guddommelig bistand for Deres Højhed, og jeg er Deres uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels Stensen, biskop af Titiopolis

Til Storhertugen personlig, hvem Gud velsigne.

(1) Charles II (1630-1685), søn af den halshuggede Charles I og konge efter Cromwell-tiden fra 1660. Trods personlige katolske sympatier måtte han flere gange i sin regeringstid foretage indskrænkninger i rettighederne for personer uden for den anglikanske kirke. – (2) Der kendes intet til en sådan fond. – (3) Om Philip Senger se E 104. – (4) Vel Jakob Rautenfels, der boede sammen med Stensen i Hannover.

E 154a. Til Antonio Magliabechi

Hannover, den 28. juni/8. juli 1678

(Kilde: Scherz: *Niels Stensen und Antonio Magliabechi*, s. 51f)

Indhold: Stensen har videresendt breve til København, takker for tilladelsen til at læse dem og beder om nyheder om mirakuløse omvendelser.

PS I

Til hr. Antonio Magliabechi,¹ Firenze

Kære herre!

Jeg har sendt Deres breve til København, hvor de dog ikke vil finde andre end hr. Bartholin,² idet hr. Jakobsen³ for nogen tid siden skrev til mig, at han skulle til England, men efterlod besked om, at Deres breve til ham skulle sendes til København. Jeg er Dem stadig taknemlig for at have ladet Deres breve være åbne og derved gjort mig delagtig i brevnighederne, men jeg ved, at De somme tider taler med en frater Ruffino og frater Iacinto⁴ og derfor også kunne delagtiggøre mig i nyheder, der glæder

Paradiset, jeg mener store synderes mirakuløse omvendelser, sådanne som er sket i min tid, og som heller ikke vil mangle i dag, thi disse nyheder vil foruden den store trøst, de giver os, tillige tjene til at omvende nogle, der hører om dem, idet vi ser den guddommelige barmhertigheds almægtige arm hos dem, der er sammen med os på det samme hav, og derved får vi trang til også selv ved dens hjælp at undgå den evige frelses skibbrud. Gud give Dem al velsignelse og al fuldkommen trøst. »Jeg søgte hvile overalt, jeg vil dvæle i Herrens arv. Gud er min del af bægeret og min del af arven.«⁵ Han være også hvile og arv for os begge, derom beder jeg af hjertet. Hils vore venner.

Deres uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 28. juni 1678

(1) Om den berømte bibliotekar se E 26, n. 2. – (2) Thomas Bartholins søn Caspar (1655-1738). Efter at have studeret anatomi og medicin i København, bl. a. under Stensen, drog han med en broder og fætterten Holger Jakobsen i 1674 udenlands, først til Leiden, siden til Italien, hvor han bl. a. studerede under Malpighi. I Firenze tog Stensen sig af de unge rejsende, og også bibliotekaren for det store Bibliotheca Laurenziana, Magliabechi, hjalp dem på mange måder. I 1677 vendte de hjem, hvor Caspar blev professor i medicin og anatomi. I Firenze er der bevaret 30 breve fra Caspar Bartholin og 25 fra Holger Jakobsen til Magliabechi, af hvilke det fremgår, at Stensen i sine Tysklandsår formidlede brevvekslingen. – (3) Holger Jakobsen (1650-1701), broder til Stensens studiekammerat Matthias Jakobsen (jvf. E 7) og nevø til Thomas Bartholin. Han er kendt for sit nære forhold til Stensen og for sine optegnelser dels fra Stensens undervisning i København 1672-74, dels fra rejserne i de følgende år (jvf. n. 2). I april 1678 tog han til England og vendte hjem i august 1679. Han tiltrådte derefter en stilling som professor i historie og geografi, men underviste også i anatomi. – (4) Antagelig dominikanere fra S. Maria Novella klosteret i Firenze. Frater Ruffino omtales også i E 84a. – (5) 1. del af citatet er ikke identificeret. 2. del er en fri gengivelse af Sl. 16, 3.

E 155. Fra Propagandakongregationen

Rom, 20. juli 1678

Indhold: Propagandakongregationen har meddelt nuntius i Køln beslutningen om missionen i København, beder Stensen henvende sig her om nærmere oplysninger og roser hans iver i sagen.

KP-PS I

Til hr. Stensen, Apostolisk Vikar af Hannover, d. 20. [juli] 1678.

Med samme post afgår til hr. nuntius af Køln¹ et brev, som meddeler ham, hvad Deres Eminencer nådigst har besluttet med hensyn til missionen i København,² hvorefter Deres Højvelbårenhed snarest muligt efter lejlighed og behov kan sætte Dem i forbindelse med nævnte hr. nuntius, så De af ham kan få enhver ønsket oplysning.

Imidlertid er det eminencernes ønske, at jeg roser Dem for Deres iver i

nævnte missions interesse og opfordrer Dem til fremdeles virksomt at hjælpe den, idet De beder Hans Højhed hertugen³ vedblivende skænke de missionærer, som der arbejder i den katolske religions interesse, sin mægtige gunst og beskyttelse, idet jeg af Deres hyrdeårvågenhed venter de ønskede fremskridt i missionen og ønsker Dem Himlens velsignelse.

(1) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (2) Jvf. E 142 og 153. – (3) Hertug Johann Friedrich af Hannover.

E 156. Fra Heinrich Isaak

Hamborg, 12./22. juli 1678

Til Stensens apostolske vikariat hørte også Hamborg. Her var der efter nordiske forhold en blomstrende menighed under ledelse af jesuitermissionærer. Heinrich Isaak S.J. (1635-90) havde virket i byen siden først i 1670'erne.

Indhold: Heinrich Isaak begrunder behovet for en katolsk skole i Hamborg.

LBM L

Højærværdigste og højtærede herre!

Det var en enestående opmuntring, jeg fik gennem Deres Excellences sidste brev til mig, dateret d. 25. juni,¹ hvori De værdiges at lade mig fatte nyt håb om, at den hellige propagandakongregation vil være villig til at give så meget, som der kræves til at oprette en skole med henblik på at oplære ungdommen, og dette for hvert enkelt år; og den grund, der blev tilføjet, gjorde mig sandelig forhåbningsfuld, ikke mindst fordi den hellige kongregation selv strakte sig så vidt i sit eget brev. Jeg blev endvidere bedt om yderligere oplysninger, som jeg vedføjer her, dvs. »Begrundelser for at det er særlig nødvendigt, at der i Hamborg oprettes en katolsk skole for ungdommen«:

1. Fordi det er et uopretteligt tab, som rammer denne ungdom, når savnet af en katolsk skole tvinger forældrene til at sende deres sønner og døtre i anderledes-troende skoler, hvor disse ubefæstede sjæle ligesom sammen med mælken indtager en sådan gift, som de senere vanskeligt kan befries for igen; og det sker ikke sjældent, at forældrene selv under gråd har jamret sig over deres og deres afkoms ulykkelige lod, når de så, at den fromhed, som indgydes eleverne i de skoler, er den selvsamme som en bestemt slags mennesker plejer at udvise, når de bespotter alt, hvad der er os helligt og gør nar af vores helgener og helgenbilleder. Og hvad der er hovedsagen er, at jeg har bemærket – hvilket ofte hos mig har foranlediget den inderligste sorg – at disse drenge derved i den grad indgydes en sådan afsky mod katolske præster, og specielt mod skriftemålets sakramente, at hverken forældrenes trusler eller løfter kan bringe dem til at skrifte deres synder.

2. Pigernes lod er ikke bedre; de opdrages af skolefrøkener, der er

præget af en kættersk forfængelighed og fordærv, og de antager disses forføreriske karakter og letfærdighed, idet deres sind bliver fremmed for enhver fromhed som ellers er dette køns særkende. Vi oplever således hvert år en bekræftelse på det kendte »Den duft, hvormed et kar engang er blevet gennemtrængt, medens det var nyt, vil det bevare længe«. ² For når sådanne piger bliver familiemødre, synger de den samme vise for deres egne børn; og når de ikke selv har modtaget nogen fromhed eller gudsfrygt, hvordan skulle de så kunne videregive den til deres børn? Til vores og forældrenes store sorg tvinges vi således til at se, at dér, hvor de vokser op, er alt helligt ganske ligegyldigt, og at det vil være den letteste sag for dem at vende sig bort fra sandheden, hvorefter de med foragt for os vil styrte til kætternes kirker sammen med deres anderledes troende ægtemænd, hvorved de krænker os såvel som deres forældre. Dette er frugterne, der frembringes af en sådan rod. Af disse grunde bliver jeg ofte i den grad rystet i mit indre, at jeg ikke kan finde hvile nogetsteds, førend der åbnes en eller anden vej, ad hvilken jeg vil kunne imødegå så vældige onder, og i år er det fem, nej seks år siden, at jeg begyndte at arbejde på denne sag og søge råd og hjælp allevegne – men hidtil forgæves.

3. Vi er ikke i tvivl om, at det er Satan, der kæmper mod hele denne indsats, som om han stræbtes efter livet af netop denne sag, og som om han klart mærkede, at en stor del af hans rige vil gå under som følge af dette. Den snoede slange forekommer derfor at vride sig i tusinde snoninger for at undgå dette anslag, og for at alle planerne skal falde sammen til intet, alle de planer, som vi har arbejdet på i adskillige år med støtte fra yderst fromme venner af begge køn, i Brabant såvel som i Holland, med jesuiternes støtte i Køln, og med meget retskafne venners hjælp i Münster i Westfalen. Fornemme og højtagede mænd har anset denne sag for at være af så stor betydning, at de har ment, at den skulle føres helt til Rom, foranlediget af at Hendes Højhed, dronningen af Sverige, ³ for ti år siden begunstigede den katolske kirke i Hamburg med mere end tredive tusind dalere. Ak, hvis blot en tiendedel af så stort et beløb havde været afset til dette ædle arbejde, hvor meget større ville æren ikke have været for den gode og almægtige Gud, hvor meget mere rigelige frugter ville der ikke være blevet frembragt til stor gavn for sjælene. Et håb syntes faktisk at lyse op, men i tingenes nuværende oprørte tilstand synes håbet også oprørt og omstyrtet.

4. Og grunden til, at man af dette frø kan høste den rigeste frugt, er naturligvis, at der i denne by, kejserrigets og Nordens folkerigeste, er umådelig mange unge mennesker, som både er lærenemme, rige på åndsevner og lette at præge med dyder og enhver slags viden, så at man med

tiden kan håbe på store ting, hvis deres evner da ellers, i modsætning til nu, blev opdyrket. Ja, endog blandt de ukatolske findes der adskillige, som – ifølge deres egne talrige antydninger – længes efter en mulighed for at overgive deres børn til den velkendte katolske opdragelse, fordi de, belært af erfaringen, er tvunget til at indrømme, at den undervisning, man får i deres egne skoler, er fattig og for intet at regne i sammenligning med den, man plejer at få hos katolikkerne.

5. Der synes heller ikke at være grund til at nære frygt for store vanskeligheder eller alvorlig modstand, eftersom andre trosretningers tilhængere uden videre åbner skoler for alle, ligesom det er klart, at de opsøges af hvem der måtte ønske det; ja, calvinisterne støtter ikke blot én, men indtil flere af den slags skoler i forskellige kvarterer af byen, både for det ene og det andet køn; dette modsætter de lutheranske præster sig ikke, bortset fra at de kræver, at calvinisterne skal lære de lutherske skolebørn Luthers *Katekismus*, og ikke tvinge dem til at lære Calvins trossætninger eller *Institutiones*. Men hvis calvinisterne og tilhængere af andre trosretninger – ja endog jøderne – vover dette her i byen uden nogen som helst støtte fra en konge eller en fyrste, hvad kan grunden så være til, at katolikkerne er bange for at vove noget lignende under beskyttelse fra de mægtigste monarker, der har anbragt deres residenter her? Sikkerheden er allerede garanteret under ørnevingernes skygge; det lys, som skinner fra Spanien og Portugal, har endnu ikke vist sig; begge lande nyder her stor anseelse og er så indflydelsesrige, at de vil kunne opnå hvadsomhelst, hvis de ellers ansætter nogle kloge og nidkære gesandter. Det har vi allerede længe med stor iver og anstrengelse arbejdet på gennem forskellige venner, fordi vi har fattet et sikkert håb ud fra løfter afgivet af nogle, som dér har stor indflydelse; fra det hold vil en redning snart kunne vise sig. Men hvis ikke det sker, er en ørn tilstrækkelig.

Efter at have overvejet alt dette nøje, vil jeg heraf sammenfatte: Blandt alle de fromme gerninger, som i Norden kan udtænkes eller udøves af kristen fromhed, kan næppe nogen være bedre til at øge Guds ære; ingen mere frugtbar for sjælenes frelse, ingen mere hædrende for den hellige katolske moderkirkes vækst og pryde, og ingen mere passende eller gavnlig for en mild genvinding af Norden. Herved kunne man omsider befri dem fra dem, der er optændt af Satans magt og underlægge dem den evige Konge.

Dette er min hensigt og min faste fortrøstning, som jeg hele tiden har haft for øje, og jeg er derfor overstrømmet af den reneste glæde over, at denne bekymring nu også berører Dem, højærværdigste Excellence, hos hvem jeg genkender den i sandhed gode hyrdes kærlighed, som er værdig

for den mægtige Herrens enestående kærlighed, hvis kald han følger. Gid denne omsorg måtte sprede sig til flere andre, hvis hjælp vil være yderst gavnlig! Jeg vil ikke vove at foreskrive den hellige kongregation, hvor meget der årligt bør tilflyde dette arbejde, men hvis det er tilladt at fremsætte et ønske, ville jeg anmode om i hvert fald tohundrede dalere, nemlig hundrede til pigeskolen og hundrede til drengeskolen. Men hvis det ikke er muligt at opnå mere end ethundrede dalere, så vil vi begynde med pigeskolen, hvorfor jeg har skrevet til Bruxelles, for derfra at hidkalde en gudhengiven jomfru med de rette evner til at påbegynde en så fremragende gerning; måske vil jeg skaffe hende en medhjælper fra Köln på grund af det tyske sprog.⁴ I mellemtiden anbefaler jeg hele opgaven tillige med mig selv helt og holdent til Deres højærværdigste Excellences gunst og velsignelse, og jeg forbliver Deres højærværdigste Excellences ydmygste tjener

Heinrich Isaak

Hamburg, 22./12. juli 1678.

(1) Brevet er ikke bevaret, men jvf. E 151. – (2) Citeret efter Horats' (65-8 f.Kr.) breve, her i P. A. Smith Hansens oversættelse. – (3) Dronning Kristina af Sverige (1626-1689). Hun abdicerede i 1654 og konverterede s.å. til katolicismen, hvorefter hun slog sig ned i Rom. Hun besøgte Hamburg gentagne gange på sine rejser i 1660'erne. – (4) Om skolerne vides blot, at der i 1682 i hvert fald var en tysksproget samt en fransksproget pigeskole i byen.

E 156a (= E 160). Til Cosimo III

Udateret (Hannover, juli 1678?)

Indhold: Stensen fortæller om en tidligere franciskaner, der nu vil forsones med kirken og har medvirket ved en konversion af en holstensk fyrstinde. Stensen beder endvidere om støtte til sine konvertitter.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

I forgårs var jeg i Celle sammen med Antonio Nepeta,¹ som Deres Højhed i Dresden,² hvor han havde stillet sine indvendinger mod den katolske religion op imod Deres fromme formaninger, nådigst havde lovet at tage de to unge adelsmænd, deriblandt hr. v. Bodenhausen³ under Deres beskyttelse. Han angrer nu, ønsker at udsones sig med den hellige kirke og bringer tillige den kvinde tilbage, som nu for første gang er svanger med forestående nedkomst, så en tredje sjæl altså vindes derved.

Men fremfor alt har han medvirket ved en fyrstinde af Holstens⁴ konversion. Fyrstinden er abbedisse for Gandersheim kloster for lutheranske kvinder; hun har allerede selv skrevet til mig og Hans Højhed af Hannover derom. Fyrstindens skridt er så godt som offentligt bekendt, og hendes slægt vil ikke give hende penge, men vi er her selv sådan i trang, at jeg for at lette hendes overgang til os har set mig foranlediget til at tilbyde hende

halvdelen af de penge, som Deres Højhed har anvist mig, i håb om, at denne anvendelse ikke vil mishage Deres Højhed.

Ved denne lejlighed ville jeg gerne ved Deres Højheds mellemkomst bede den Hellige Fader om to begunstigelser. Den første er tilladelsen til at genoptage Nepeta samt forandre pligten til tilbagevenden til hans eget kloster til andre bodshandlinger, som han kunne forrette her hos mig og på herværende steder, hvor han har tilbudt sig i missionens tjeneste. Han ville føle sig lykkelig, hvis han ved udgydelse af sit blod gennem en slags martyrium kunne sone de straffe, som han har fortjent for sit frafald, og hvis han kunne gøre godt igen, hvad han af forargelse og skam har påført Guds kirke og sit eget hus i Napoli.

Om den anden gunst har jeg allerede tidligere bedt, den nemlig, at man fra Rom ville sende mig nogen hjælp til konvertitter, som jeg ikke alle kan optage, som de kommer, fordi jeg savner midler til deres underhold, indtil jeg har fundet stillinger til dem. Hans Højhed giver mig tusind daler om året og fjorten daler om ugen. Deraf tager jeg kun det nødvendige til mig selv, og udover to rideknægte underholder jeg ingen andre personer, som jeg giver mere end føde og klæder; trods dette kan jeg ikke tilfredsstille de nødlidendes behov, og som sagt afviser jeg flere, som ville kunne komme til troen, hvis de fik timelig hjælp.

Jeg beder derfor Deres Højhed indtrængende fremfor alt at skaffe mig tilladelsen angående Nepeta og dernæst også nogen hjælp til konvertitterne. Tiden tillader mig nu ikke at skrive mere. Idet jeg ønsker Deres Højhed al virksom hjælp af den guddommelige nåde til i alle ting fuldt ud at opfylde Guds vilje og blive et værdigt tempel for den Helligånd, anbefaler jeg mig og de sjæle, som er Gud og Dem kære, til Deres fromme forbøn. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titipolis.

For lang tid siden har jeg skrevet til nuntius Pallavicini så vel om tilladelsen til at genoptage Nepeta som om de til konvertitterne nødvendige penge, fremfor alt med henblik på Hendes Højhed fyrstinden og andre kvinder.

(1) Antonio Nepeta var en frafalden franciskanermunk, der var udtrådt både af orden og af kirken. – (2) Cosimo havde som kronprins på sine rejser i Europa også været i Dresden, hvor han i foråret 1668 må have truffet Nepeta. – (3) Om Rudolf von Bodenhausen, se E 42. – (4) Hertuginde Dorothea Hedwig af Holstein-Norburg (1636-1697) havde i 18 år været abbedisse for klostret i Gandersheim, en luthersk stiftelse for adelige jomfruer. Den 7./17. juli 1678 konverterede hun til katolicismen.

E:157. Til Cosimo III

Hannover, 26. juli/5. august 1678

Indhold: Stensen takker for storhertugens breve og kommenterer deres indhold. Han beretter mere om hertuginde af Holstein-Norburgs konversion og om lutherske, klosterlignende stiftelser.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Jeg har modtaget to meget venlige breve fra Deres Højhed. I det første lover De at opfylde min bøn og gør mig som sædvanlig et overordentlig velvilligt tilbud, som jeg beder Gud gengælde Dem med timelig og evig velsignelse.

Efterretningerne om hr. Thomas¹ har dybt bedrøvet mig. Kærlighed til denne verdens ting og de kaldes eksempel formår mere end de ivriges eksempel og kærligheden til det evige. Det er rigtigt, at han to gange eller måske oftere ved påsketid har skriftet for mig i Pisa, og jeg havde desårsag fattet håb; men nu ser jeg ikke, hvorpå man videre skulle kunne håbe. Dog, så længe der er liv, er der også håb, og jeg vil ikke ophøre at bede for ham.

I det andet brev meddeler De mig, at De har lagt Nepetas² sag i kardinal Barbarigos³ hænder, hvilket jeg håber alt muligt godt af, endskønt jeg frygter for førstnævnte, da han sammen med den kvinde, han har til hustru, er rejst til en broder i Amsterdam; dog vedbliver han at vise sig bestandig med sine breve.

Fyrstinden⁴ har i Hildesheim aflagt bekendelse på vor tro og har skrevet mig et brev fuld af trøst derom, så at jeg håber, at Deres Højheds penge, som for største delen blev anvendt til at lette hende rejsen til Hamborg, allerede er blevet forvandlet til en evig skat for Deres Højhed. Hun er vendt tilbage til sit abbedi; men man frygter, at hun ikke vil udrette meget der; man tænker imidlertid på ved nuntius af Kølns⁵ mellemkomst at skaffe hende en gunst fra kejseren.

Der findes her mange klostre, som man har ladet overgå til døtre af adelige og fyrster, det vil sige, at visse kirkelige indtægter bliver kun for så vidt gjort verdslige, som man anvender dem til unge piger, som kan gifte sig; men så går de glip af indtægterne. Mange af dem fatter den beslutning at forblive jomfruer, og det forekommer sjældent, at de gifter sig. For det meste fører de intet fælles liv, men bor i egne huse. Dog samles de nogle gange om dagen i kirken for at synge. Det mest særegne, man med hensyn til cølibatet finder her, er abbediet Loccum, hvor et bestemt antal mænd fører et fællesliv med forpligtelse til at leve i ugift stand, så længe de vil nyde indkomsterne. Det sker, at nogle af dem træder ud og bliver prædikanter med tilladelse til at tage sig en hustru. Den herværende superintendent og biskop over alle lutheranere i Hans Højheds stater⁶ er abbed i dette

kloster og lever i cølibat. Jeg nedbeder over Deres Højhed enhver timelig og evig velsignelse.

Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 26. juli 1678

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Antagelig en Thomas Plat i storhertugens tjeneste, jvf. E 164, n. 1. – (2) Antonio Nepeta, jvf. E 156a. – (3) Kardinal Barbarigo se E 125, n. 1. – (4) Jvf. E 156a. – (5) Opizio Pallavicini se E 80. – (6) G. W. Molanus, jvf. E 99, n. 4.

E 158. Fra Dorothea Hedwig af Holstein-Nordburg

Udateret (Hildesheim, august 1678?)

Den 12./22. august kunne lederen af jesuiterkollegiet i Hildesheim endnu melde alt roligt om Dorothea Hedwigs konversion (jvf. 156a) til nuntius Pallavicini i Køln. Dette brev til Stensen må være skrevet ret kort herefter og blev medsendt til Rom den 4. september 1678 af Pallavicini. Hertuginde var nu afskåret fra familieførmue og klosterindtægter og blev støttet økonomisk af pave og nuntius. Med ægteskab med grev Christopher Rantzau (1614-1696) antagelig først på året 1679 bortfaldt hendes økonomiske problemer.

Indhold: Nu har familien fået nys om konversionen, og Dorothea Hedwig har måttet opgive sit embede som abbedisse i Gandersheim og trække sig tilbage til Hildesheim.

KP-PS 1

Stillingen her har hurtigt forandret sig, idet hertugen af Wolfenbüttel¹ har sendt mig en af sine konsistorialråder for at spørge mig, om rygtet, der siger, at jeg skulle være blevet katolik, taler sandhed. Derpå svarede jeg, at jeg ikke var forpligtet til at aflægge ham regnskab herfor, da jeg ikke erkender hertugen, men ene og alene kejseren, for min overordnede.² Dette til trods havde jeg dog ikke i sinde for en slægtning³ at hemmeligholde og skjule, hvad jeg ville bekende for den hele verden, hvorfor jeg bevidnede at tilhøre den katolske kirke.

Derpå svarede han, at han havde befaling til at føre mig tilbage fra vildfarelsens veje, jeg måtte betænke, i hvilken fare jeg bragte min sjæl, mit ry, min ære og agtelse, abbediet og jeg ved ikke hvilke foregivender, han ellers kom med. Jeg svarede ham, at jeg, idet jeg forlod lutherdommen, havde handlet af kærlighed til min sjæls frelse. Hvad det timelige angik, så havde det hos mig ikke spillet nogen rolle, og han kunne være forvisset om, at jeg i denne verden hellere ville miste alt, ja, endog med største glæde i mit liv, end atter at opgive og forlade Kristi kirke. Derpå sagde han, at han jo nu så min standhaftighed, og at det ikke kunne være hans opgave at bringe mig på andre tanker, han ville ikke tale mere derom, men han måtte gøre mig bekendt med sin herres ordre, at man ikke

tillod nogen katolik at forblive i dette abbedi, og at han derfor havde ordre til at forsegle alle dokumenter. Jeg erklærede, at jeg ikke kunne tillade en sådan fremfærd, for det første fordi jeg stadig var abbedisse, for det andet, at hvis jeg ville træde tilbage, måtte jeg lægge det i kapitlets frie hænder. Men da det ikke hjalp, og han stod fast på at måtte udføre sin ordre, gjorde jeg ham opmærksom på, at han ikke turde begynde dermed.

Han forlod nu mig og begav sig til kapitlet, som han ligeledes foreslog forsegling af dokumenterne. Kapitlet gik imod ham og sagde, at dette kunne man ikke tillade ham, da man stadig erkendte mig som abbedisse; da han med magt ville gennemføre det, befalede jeg ham skriftligt at afholde sig fra al vold. Man sendte derpå endnu en gang bud til Wolfenbüttel og fik den besked tilbage, at han skulle fortsætte med forseglingen af dokumenterne samt sige til mig, at jeg straks skulle forlade abbediet og træde tilbage, hvorpå jeg atter erklærede, at hertugen her ingen autoritet besidder.

Da kapitlet på grund af disse forstyrrelser befandt sig i stor angst, bad det mig om at træde tilbage, så min samvittighed kunne være fri, og abbediets rettigheder ikke for min skyld skulle blive beskåret. Og dette bevægede mig til at træde tilbage, uden at jeg vidste, hvad der skulle ske med mig, da jeg var meget syg, og der endvidere kom anden uro af samme art til. Men Gud gav mig kraft til den følgende dag at rejse til Hildesheim for at overvære de skønne andagter og festdage, hvorigennem sjæl og legeme atter styrkedes. Jeg bekymrer mig ikke mere for abbediet, gerne og af ganske hjerte vælger jeg torne kronen som min lod. Jeg har ligeledes fra min svoger og søster⁴ fået breve, som alle var bitre og fyldte med vrede, men jeg føler det, som alt dette bitre ikke berører mig. Jeg forbliver her, indtil jeg har flyttet mine sager; imidlertid vil jeg opholde mig i Hildesheim, så længe det behager Gud. Hans vilje er min vilje, og min vilje har jeg fuldstændig underkastet Hans.

Måtte Gud hjælpe mig at bringe alt i orden her, så ingen får noget at klage over mig.

Dette er den eneste jordiske sag, som endnu trykker mig.

(1) Hertug Rudolf August af Wolfenbüttel (1627-1704), i hvis område klostret befandt sig. – (2) Hertuginde var som abbedisse i Gandersheim rigsfyrstinde og stod direkte under kejseren. – (3) Hertugen var broder til Dorothea Hedwigs søsters mand. – (4) Elisabeth Juliane af Holstein-Norburg, gift med Anton Ulrich af Wolfenbüttel (1633-1714).

E 159. Til Cosimo III

Hannover, 16./26. august 1678

Indhold: Stensen takker for Carlo Borromeos værker og omtaler et familiebesej.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Fortrinligt indpakket og i god behold har jeg modtaget den hellige skat, det vil sige den hellige ærkebiskops værker,¹ hvorfor jeg siger Deres Højhed inderligt tak, idet jeg beder den Hellige give Dem en evig belønning derfor og mig den nåde deraf at kunne høste den frugt, som stedet, Gud har bragt mig på, kræver.

Min søster² er med sine to døtre og en niece³ kommet på besøg, de er alle lutherske. Det er en stor sorg at se så mange sjæle uden for kirken og så få, der lægger vægt på at vinde dem, samt at vi få, som i dette øjemed er her, er så lidet besluttet på det sande apostoliske liv. Jeg ser mig i hvert fald på grund af, jeg ved ikke hvor mange, adspredende tanker, mindre beskæftiget dermed end alle andre. Fra Deres Højheds iver håber jeg nogen hjælp hos Gud, og jeg ønsker Dem fra ham den nåde, som er nødvendig for i alle ting at erkende og opfylde Guds vilje. Jeg er Deres Højheds absolut uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, den 10. august 1678.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Om Carlo Borromeo og Niels Stensens ønske om at få hans værker se E 144 og 147. – (2) Anne Kitzerow, jvf. E 83, n. 2. Hendes mand var død i maj 1674. – (3) Anne Kathrine Selcke (Silcke), niece til Annes og Niels Stensens stedfader, Johan Stichman, jvf. E 167 og E 168.

E 160 se E 156a.

E 161. Til en ven

Udateret

Dette brev er i lighed med de to følgende umuligt at datere eller at adressere. For så vidt kan det være skrevet i alle de år, hvor Stensen var præst (fra 1675 ff).

Indhold: Betragtninger om glæden ved ting.

KP-PS I

Min højtærede herre!

I sandhed er det mange og store besværligheder, som uafbrudt i rad og række prøver Deres Højvelbårenhed, så at det gamle ord om, at en ulykke sjælden kommer alene, bekræftes på Dem. Gud, som fører alt til sit endelige mål, vil give Deres Højvelbårenhed kraft til at blive alle disse prøvelsers herre. Jeg kalder dem prøvelser, fordi de ikke uden den guddommelige majestæts tilladelse kommer over os og intet andet mål har end at stille

vor hengivenhed i Guds vilje på prøve. Måske skal sådant besvær bane vejen til større tilfredshed. Men hvad siger jeg, måske? Enhver byrde, der kommer til os fra Guds hånd, er uden ethvert »måske« et trin, som skal bringe os nærmere op til den sande glæde. Jeg har i disse dage anstillet nogle betragtninger over sjælens natur og finder, at enhver glæde, den nyder, er en vis tilgift fra Gud til tingene omkring den og kan tjene den i et bestemt øjemed, så at man virkelig kan sige, at enhver lyst på jorden er en Guds gave, for så vidt den med hensyn til tid, art, størrelse og andre omstændigheder er forenelig med pligten, men synden er ikke andet end at ville nyde disse behageligheder uden om deres lovmæssige omstændigheder. Glæden ved maden er en egenskab, som tjener sjælen til bevaring af dens magt over den maskine, som er den undergivet. Tager sjælen det i den hensigt, så er det en god og hellig glæde, som tjener os til at beundre skaberens visdom, som har ordnet universet på denne vis og vedføjte hver af de ting, som er os nødige, en vis tillokkelse; bliver imidlertid denne sødme nydt for sig uden tanke på sjælen eller skaberen, da forårsages derved skade på maskinen, og der gives sjælen anledning til smerte. Det samme gælder enhver anden glæde, ikke blot blandt rent sanselige ting, men endog om dem, som man anser for rosværdige, for ikke at tale om de uskyldige som blandt andre den tilfredsstillelse, det bereder os, at se os modtage hæder. Den gode handling er intet andet end en handling, der er i overensstemmelse med den sande fornuft. Denne ordnings skaber fortjener at æres af dem, som udfører den. Vor glæde er berettiget, når vi fryder os over, at Gud æres ved vore handlinger. Hvis vi imidlertid uden tanke på Gud nøjes med denne glæde, svigter vi straks Guds ordens opretholdelse, og vi bereder os selv et mishag, som er større end den oplevede glæde. Hele det menneskelige liv lader sig altså sammenfatte i en regel, nemlig, at vi skal nyde de glæder, som Gud har knyttet til enhver menneskelig handling, i overensstemmelse med den af ham foreskrevne orden. Men da ikke alle glæder er lige behagelige, og Gud ofte lader en forandring indtræde, består livskunsten i at være rede til at ombytte de nutidige glæder med andre, således som han i sin visdom har anordnet det. Og det er denne resignation, som man med så stor møje lærer; men hvis man een gang sikkert ejer den, overstiger den næsten enhver anden glæde. Grundlaget for resignation er den tanke, at de forandringer, Gud sender, altid vil føre til det bedste, endskønt vanskelighederne ved overgangen synes at true med det modsatte. Men årsagen til vanskeligheden stammer fra den forglemmelse af sig selv, som sjælen prøver, idet den befinder sig i en tilstand af tilfredsstillelse, en forglemmen, som har nødvendig at støttes af erindringer. Gud, der giver os en mindre glæde, vil føre os til de højeste glæder, for at

sjælen kan besinde sig på sig selv og blive hensat i en tilstand af ligevægt. Når den deri samtidig betragter sig selv, Gud og materien, som skiller den fra Gud, og sammenligner alle de glæder, den kan føle, og som Gud tilbyder den, med hverandre, vender den sig til det bedre og klamrer sig ikke til glæden over skabte ting, når den kaldes til Skaberens glæde og nydelse, lige så lidt som hin, der for at nyde en af sine kammeraters underholdning, ikke ville gå til selskab med en fyrste, sin kærlige herre, af hvem han til samme tid var indbudt. På samme måde kan ejheller en sjæl, som ikke når til en tilstand af ligevægt, hvori den er i stand til at betragte alle omstændigheder ved den situation, den befinder sig i, bedømme Guds vilje; ejheller kan den sætte sig tilbage til denne sindsligevægt, såsnart den knytter sig for stærkt til en tanke. Derfor bekræfter det sig, at der intet større vidnesbyrd om Guds venskab gives end prøvelsen, fordi uden den vil mennesket altid fæste sig ved den glæde, som det først møder, det være sig sansernes, ærens eller venskabets, og klyngende sig til dem ligesom indslummer uden at bekymre sig om de større glæder, der bydes det, når Gud ikke ofte gennem en smerte opvækker det. Da nu disse lidelser altid kommer i et godt øjemed, skønt vi ikke straks ser det, og skønt de ofte gennem lang tid gør os bekymrede, må vi derfor ikke tabe modet, men altid leve i håbet om, at vi vinder lige så megen lykke hos Skaberens, som vi taber ved de skabte ting. Måtte Vorherre føre Dem ad den vej, som han anser for den sikreste til at gøre Dem helt lykkelig!

E 162. Til en ven

Udateret

Indhold: Stensen trøster en ven, der har lidt et tab, og henviser til Ham, der drager omsorg for os.

KP-PS 1

Meget ærede herre!

Jeg håber til Gud af Deres Højvelbårenheds første brev at kunne erfare, at Guds nåde på den hellige biskop af Arezzos¹ forbøn med himmelsk trøst vil opveje de jordiske trængsler, som De i nogen tid har måttet bære, og at omgangen med grev Angelo,² en omgang, som De allerede har lært at kende som i sandhed englelig, vil holde Dem skadesløs for den menneskelige underholdning, De her til lands går glip af. Jeg misunder Dem ikke den lykke, Gud bereder Dem gennem disse to mænd, men jeg ville dog gerne selv have taget del i den. Og som Gud betjener sig af Dem for – i et øjeblik, som måske er det sidste, han skænker mig til min omvendelse – at frigøre mig for verdslige beskæftigelser, vil han måske også gennem Dem og dette fromme selskab, som er styrket i Guds kærlighed, forbeholde

mig tilstrækkelig kraft til at overvinde min lunkenhed, der er så meget farligere, jo inderligere tak Guds mange og store velgerninger fordrer. Vis mig imidlertid den godhed at anbefale mig til de to Guds tjeneres forbøn og tillige selv tænke på mine anliggender, når De kaster et blik tilbage fra det lys, mod hvilket sollyset kun er som en skygge; det er i sandhed et underfuldt lys, som hverken murenes tykkelse eller metallernes hårdhed eller en hvilken som helst stoflig ting, hvor uigennemsigtig den end er, kan hindre i at gennemtrænge. Et lys, der i os ser, hvad vi selv ej kan se, og uden at ses af os, ligeså lidt som sollyset opfanges af den blinde, selv om han ser ind i det. Salige er vi, når vi altid vil kunne skue ind i forklarede sjæles øjne, som er åbne for at skue hint lys og i ethvert øjeblik se alt, hvorpå vi end aldrig har tænkt. Der gives intet hemmeligere end vore tanker, og dog kan ikke een eneste tanke skjules for tænkingens ophav. Salige møje, salige lidelse, som fører os fra det materielle lys til det åndelige, fra den forgængelige tilfredsstillelse til den evige glæde, fra gaven til giveren. Salige tab, der berøver os tusind falske venner om os og fører til den eneste ven, salige tab, der berøver os så mange beskyttere for at hæve os op til alle herrers herre. Han er tro, han er en ven, som aldrig skiller sig fra os, altid lider med vore lidelser, kommer os til hjælp i nød, stiger ned til vor skrøbelighed uden at forlange andet af os end oprigtig kærlighed. Hvor fordelagtig er fortrøstningen til denne herre, der aldrig kræver vor tjeneste uden til vort eget bedste, ja, han selv tjener os, idet han hvert øjeblik dels for det nødvendiges skyld, dels for bekvemmelighedens, dels for det behageliges lader så mange af sine skabninger betjene os. Han forlanger ikke af os, at vi skal våge, medens han sover; når vi sover, står han og våger og holder vagt for os mod så mange fortjente hævnakter, som hans skabninger truer os med lige så ofte, som vi har misbrugt hans godhed. Der kræves ingen særlige lejligheder for at afsløre ham vort behov, uden at tale bliver vi hørt, ja, han forudser vore ønsker og deres tilfredsstillelse, endnu før vi har udtalt dem. Han alene kan skille de sande tjenere fra de falske, han alene forstår at belønne enhver efter fortjeneste. Hvem kan nægte, at hin er salig, hvem kan kalde den ulykkelig, som sligt vederfares? Overgangen fra det ene til det andet er hård, det vil jeg ikke nægte, men er den ført godt til ende, da vil den være os så meget kærere, jo kærere frugten, vi kan høste deraf, er os. Jo mere man er lænket af verdslige beskæftigelser, des mere kraft kræves fra vor side for at løsrive sig, og mennesket kan ikke erkende det gode ved en sådan adskillelse, før han på ny har genfundet sig selv. En stor minister i et af Europas største riger³ erkendte sluttelig den sandhed, da han, berøvet enhver verdslig trøst, i et fængsel bekendte, at han i et tidsrum af syv år fulde af verdslig

ære aldrig havde været i stand til med opmærksomhed at bede et pater-noster. Vi tilbringer alle de første år med materielle bestræbelser og forstår ikke at nå til erkendelse af det immaterielle, hvis Gud ikke løsriver os fra os selv enten gennem indre åbenbaringer eller gennem udefra kommende belæringer, der kan være af dobbelt art: Snart lærer vi af andre menneskers eksempel, snart af egen erfaring, selv om denne kan være smertelig nok. Når vi hengiver os til denne vor mester, vil tilfredsstillelsen, vi derved finder, være uendelig meget større, end lidelserne har været. Jeg har læst mange krigs- og sørejsebeskrivelser, men når jeg tænker på, hvad jeg selv har oplevet i vort lands korte krig⁴ og under de små storme på mine rejser, da forekommer enhver beskrivelse mig i så henseende uden liv. Ville Deres Højvelbårenhed nu give Dem til at læse en eller anden filosof, som taler om de verdslige tings usikkerhed og falske venners troløshed; ville De opsøge så mange eksempler, som verdenshistorien kan fortælle, – ti års studier af denne art ville ikke være tilstrækkelig til at lære Dem en tusinde-del af, hvad Gud i disse få måneder ud af egen erfaring ville lære Dem, og dette i intet andet øjemed end at De, endnu mere befæstet i erkendelsen af de verdslige ting, som tak for en så hellig belæring kaster al Deres kærlighed og al Deres fortrøstning fra det usikre på det sikre, fra midlerne til målet, fra alle dem, der forlader os, når vi mest behøver det, til ham, som alene tager imod os, når alle andre forlader os. Det er jo også en bevislig sandhed, at vi uden Gud ingen finger kan røre, ingen stavelse danne eller opholde os selv ved den ringeste tanke. Men om disse ting vil de to ovennævnte Guds tjeneres åbenbaringer kunne sige Dem mere, end min døde pen formår at forklare.

(1) Alessandro Strozzi (1626-1682), florentinsk advokat, blev præst og i 1676 biskop af Arezzo. Han er kendt for sin store fromhed. – (2) Toscansk adelsslægt af korsikansk afstamning. – (3) Muligvis tænker Stensen på kardinal Thomas Wolsey (ca. 1475-1530) eller måske på grev Gaspar de Guzman Olivares (1587-1643). – (4) Velsagtens svenskekrigene 1657-60 under Stensens studietid i København.

E 163. Til en ven

Udateret

Indhold: Stensen takker en ven for hans tjenester og ønsker ham den største lykke i verden, sjælefred.

KP-PS I

Meget ærede herre!

Hvis de venskabstjenester, Deres Højvelbårenhed har vist mig i NN lod sig betale med ord, ville jeg anstrenge mig for at finde de mest udsøgte og sende Dem det kunstfærdigste brev, der nogen sinde kunne flyde af en så grov pen som min; men da denne løn ikke er fyldestgørende, vil jeg uden

at spille tiden med komplimenter kun sige, at så længe jeg lever, vil Deres elskværdige tjenester forblive i taknemmelig erindring, og at jeg vil søge enhver mulig lejlighed til at give Dem et tegn på min virkelige taknemmelighed. Men fordi dette mere afhænger af tilfældet end af min kunnen, vil jeg, medens jeg oppebier gunstig lejlighed, ikke forsømme, hvad jeg kan gøre, det vil sige, ønske Deres Højvelbårenhed fra universets skaber al den tilfredshed, man overhovedet kan ønske et hjerte, der elsker sandhed. Jeg kender ingen større lykke i verden end at eje sjælefred, til hvilken der efter min mening ikke fører anden vej end at indrette vore tanker således, at de uden beskæmmelse for os kan betragtes af ham, som har givet os evnen til at tænke. Men i den henseende kræver han ikke andet af os, end at vi betragter, hvor kunstfærdig og hvor overordentlig fint legemets maskine er indrettet, så at den kan ledes netop ud fra disse tanker. Ejheller må andres uorden gøre så stærkt et indtryk på os, at vi af den grund benægter sjælens orden og skønhed, som de gamle filosoffer skattede så højt, og som erkendes og tilstræbes af enhver sandhedens elsker. Hvem der – for så vidt menneskelig dom rækker – vil træffe det bedste valg blandt religioner, bør agte på, hvilken der frembyder de letteste midler til at forskønne sjælen og hensætte den i en tilstand, hvor den intet øjeblik behøver at skamme sig under skaberens øjne, skaberen af al den skønhed, der møder os overalt så langt det skabtes rige strækker sig. Den anskuelse, som verdens børn nærer om religionen, har meget bestikkende ved sig, idet de nemlig kun vil anerkende den som et bånd på det menneskelige samfund, men bortset fra rigtigheden i denne opfattelse må dog deraf følge, at det samfund er det lykkeligste, hvor alle stræber at fuldkommengøre sig efter den bedste religions love, og at hver elsker af sandheden må slutte sig til det samfund, hvor de fuldkomneste love findes.

E 164. Til Cosimo III

Hannover, 1./11. november 1678

Indhold: Stensen beder om *Saggi* til hertugen af Hannover og beretter om de mange, han kunne have hjulpet, hvis han havde haft midler og klogskab dertil, om enkelte, han har svigtet, og om søgningsen efter Philip Sengers moder.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Som Deres Højhed i Deres sidste brev befalede mig, sender jeg Dem et brev til hr. Plat,¹ og jeg beder Dem med Deres bønner hos Gud at opnå den nødvendige nåde til at gøre det virksomt.

Jeg er så dristig at minde Deres Højhed om, at hvis der skulle findes et eksemplar af bogen over *Accademia del Cimentos* forsøg² og en prøve på

cedrater,³ da har Deres Højhed nådigst lovet mig disse ting til Hans Højhed hertugen.

Deres store barmhjertighed giver mig endvidere mod til også i år at bede om almisse til vore konvertitter eller dem, der agter at blive det, fordi jeg endnu ingen lejlighed har fundet til at betjene mig af hemmelige missionærer, men jeg lider, når jeg ser, at jeg på grund af manglende understøttelse ikke kan modtage alle, som kunne konvertere.

Den store hær,⁴ som Hans Højhed underholder, er en meget stor byrde for landet; vi er her på et sted, hvor nødlidende strejfer i stort tal drager igennem, og jeg ved ikke, hvorhen jeg skal vende mig. Vi kunne have mange piger og drenge, nogle har vi allerede optaget, men temmelig mange må jeg lade gå.

Fremfor alt fastslår jeg hos mig selv en mangel på klogskab og for megen menneskelig hensyntagen, hvorfor det hænder, at jeg ikke træffer alle de forholdsregler, som en anden, mere tro imod Guds indskydelser, ville træffe.

Således er i dag til morgen en ung mand af adelig byrd, som var kommet fra Brandenburg for at blive katolik, nu, da han skulle aflægge sin trosbekendelse, blevet fundet af sine forældre, som han var flygtet fra, og dette, fordi jeg har tøvet med at efterkomme hans ønske, efter at mine kirkelige foresatte har gjort mig opmærksom på, at jeg skulle omgås sparsommeliger med mine penge og ikke uden videre tage mig af enhver, der kommer. Jeg har en adelig dame her med tre lutheranske børn,⁵ og jeg frygter, at også disse sjæle vil gå tabt.

For at sige Deres Højhed alt, som det er, så begynder jeg at ængstes for min frelse, når jeg ser det ringe resultat blandt de herværende katolikker, den mangelfulde understøttelse, man kan give de nødlidende, mine mange ufuldkommenheder, som hindrer ikkekatolikkens konversion, og andre ting, og jeg føler mig mere og mere forpligtet til at tænke på at træffe andre beslutninger, for at jeg ikke selv skal gå fortabt, medens jeg medvirker til eller tillader, at andre ikke frelses.

Hvad hr. Sengers⁶ sag angår, har vi ikke haft større held med os, vi har sendt nogen til stedet, men uden resultat. Hr. Jakob⁷ har på en rejse til Mühlhausen opsøgt byen, hvor hans moder skulle være, uden at finde hende, og nu har vi hørt en anden by nævne, hvor vi med hjælp af en kaptajn vil gøre os umage for at finde hende.

Gud give Deres Højhed legemlige kræfter og sjælens virksomme nåde til at erkende og udføre hans hellige vilje, og måtte han til sin ære, til Deres Højheds trøst og hjælp og til hele statens timelige og åndelige opbyggelse bevare Hendes Højhed storhertuginde, Deres moder,⁸ og

alle medlemmer af det storhertugelige hus, hvorom jeg af hjertet beder. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover d. 1. november 1678.

Hvis Deres Højhed erfarer noget nyt om modtageren af brevet til kongen af England,⁹ beder jeg Dem om muligt lade mig vide, for at kunne trøste den, det angår.

(1) Om Thomas Plat, jvf. E 157. – (2) Om *Saggi*, værket over Accademia del Cimentos forsøg, jvf. E 30, n. 2. – (3) Jvf. E 150. – (4) I løbet af Johann Friedrichs regeringstid (1665-1679) blev den hannoveranske hær fordoblet. – (5) Den svenskfødte Anna Maria von Blücher, f. von Pahlen (omkring 1645) med de i København fødte børn Anna Sophie (1666-1691), Christine Edel og Christian Georg (1673-1719). Fru von Blücher blev optaget i den katolske kirke 5./15. december 1678. – (6) Om Philip Senger, jvf. E 104, om hans moder også E 154. – (7) Jakob Rautenfels (jvf. E 101, n. 2), der boede hos Stensen i dennes Hannover-tid. – (8) Maria Vittorio della Rovere (1622-1694), storhertug Ferdinandos enke. – (9) Jvf. E 151.

E 164a. Til Christoph von Bellinghausen

Hannover 4./14. november 1678

(Trykt i *Positio*, s. 355f)

Den 18. oktober 1678 var Christoph von Bellinghausen (1641-1696), en benediktinermunk fra Corvey kloster ved Weser, af kapitlet blevet valgt til sit klosters nye abbed efter afdøde Christoph Bernhard von Galen, der samtidig havde været fyrstbiskop af Münster. Corvey var blevet grundlagt i 822 af moderklostret Corbie i Frankrig og stod direkte under paven, hvorfor valget skulle godkendes af nuntius i Köln og stadfæstes af paven. Af brevet synes at fremgå, at Stensen tidligere har været i forbindelse med von Bellinghausen, enten under dennes rejse i Italien eller i Stensens embedstid i Hannover.

Indhold: Stensen ønsker den nye abbed i Corvey til lykke med valget.

LBM L

Højtærede og højærværdigste herre!

Ligesom troen er mere ophøjet end Guds andre gaver, således omfatter jeg det hellige kloster i Corvey med en større kærlighed, fordi mit fædrelands første missionærer blev udsendt derfra,¹ og desto mere glæder jeg mig over dets velfærd. Derfor kan jeg ikke undlade både at lykønske patrene, fordi de i overensstemmelse med de helliges gamle traditioner har valgt en i sandhed værdig mand ud fra kapitlets midte,² og Deres højtærede og højærværdigste Excellence selv, fordi De gennem patrenes stemmer er blevet valgt af Gud, for blandt dem at udøve Guds hverv, hvorfor jeg ikke blot håber, at klostret selv vil genoprette en fuldkommen ordensdisciplin, men jeg imødeser også, at der igen skal udsendes nye Ansgarer fra det til Norden, især da der i dag er så meget større brug for dem, som det er sværere at bøje kætteres stædighed end at fjerne hedningers blindhed. I

mine bønner og ofre vil jeg ydmygt bede om, at kilden til enhver nåde, vor frelser Jesus Kristus, vil yde Dem denne nåde.

Deres højærværdigste og højtærede Excellences uværdige tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 4. november, dagen for S. Carlo,³ dette fuldkomne forbillede for de hellige.

Af det vedlagte vil det fremgå, hvad vores Højheds⁴ udsending på min anmodning (foranlediget af patrene) har udvirket i Rom, og jeg vil i dag meddele det samme til vores nuntius,⁵ for at han ikke i uvidenhed om vores forsæt skal fremføre vanskeligheder over for den, som vores Højhed har overdraget dette.⁶

(1) Først og fremmest Ansgar, Nordens apostel. – (2) Christoph Bernhard von Galen havde hverken været medlem af klostret eller stiftsbroder, men kun abbed på dispensation, og klosterdisciplinen lod meget tilbage at ønske. – (3) Carlo Borromeo, Stensens forbillede som biskop, jvf. E 144, n. 4. – (4) Antagelig hertug Johann Friedrich af Hannover. – (5) Nuntius i Köln, Opizio Pallavicini, der skulle anerkende, at valget var lovligt. – (6) Sagsindholdet i dette postscriptum er uklart. Muligvis har det allerede på dette tidspunkt stået klart, at den nye fyrstbiskop i Münster, der også var fyrstbiskop af Paderborn, Ferdinand von Fürstenberg, ville gøre indsigelser over for valget, jvf. E 176.

E 165. Fra Propagandakongregationen

Rom, 8. december 1678

Indhold: Da Johannes Becker søger dispensation fra en ed, ønsker Propagandakongregationen at høre Stensens og Pallavicinis mening herom.

PS I

Til nuntius i Köln¹ og den apostoliske vikar i Hannover

Hr. Johannes Becker fra Holsten,² som har været alumne i dette kollegium, ville gerne have fritagelse fra den sædvanlige ed med henblik på at blive karteusermunk, idet han mener, at hvis han påtager sig det hellige missionsemede, vil hans mangel på en stærk og fast dyd bringe ham i stor fare; subsidiært ville han gerne bruges til et andet, mindre farligt hverv.

De anmodes om at sige Deres mening herom, og om det er rigtigt at give ham tilladelsen, eller hvortil han kan bruges, hvori man mere end højagter Deres klogskab, etc.

(1) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (2) Om Becker se E 151. Becker opholdt sig antagelig på dette tidspunkt i Østrig. Han fortsatte siden til Rom, jvf. også E 169.

E 166. Til Cosimo III

Hannover, 3./13. januar 1679

Indhold: Stensen vedlægger i hast denne note til det brev, han har skrevet til kardinalen. Han vil skrive nærmere til storhertugen og til pater Segneri så snart som muligt. LP-PS I

Deres fyrstelige Højhed!

Pater Segneris¹ brev sender jeg endnu ikke tilbage, fordi jeg gerne til hans adresse fra min hånd ville vedlægge et brev, som jeg indtil nu på grund af de forløbne festdages gudstjenstlige handlinger og formedelst den vigtige sag, som jeg i vedlagte brev anbefaler kardinalen,² ikke har kunnet skrive. Sagen drejer sig om den udvalgte af Corvey, en pater, der giver anledning til stort håb for reform af den slappede ordenstugt.³

Gud gengælde Deres Højhed de almisser, som De så barmhjertigt lover mig i sidste brev. Det vil virkelig lette mig meget. Men om dette såvel som om de øvrige tanker, – pater Segneris som Deres Højheds – vil jeg, såsnart tiden tillader det, skrive nærmere. Jeg beder til Gud om ny tegn på den guddommelige kærlighed, den evige kærligheds sædekorn, for hele det storhertugelige hus og for den hele stat i dette ny år. Jeg forbliver Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, Biskop af Titiopolis.

Hannover, den 3. januar 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana, hvem Gud velsigne.

(1) Paolo Segneri (1624–1694), berømt italiensk jesuit med nært forhold til storhertugen af Toscana. Han var kendt for sin store fromhed og strenge livsførelse. – (2) Af E 176 synes at fremgå, at det drejer sig om kardinal Barbarigo (jvf. E 125, n. 1). Brevet er ikke bevaret. – (3) Om abbedvalget i Corvey jvf. E 164a og E 176.

E 167. Til Propagandakongregationen

Hannover, 13./23. januar 1679

Indhold: Stensen beder om at blive fritaget for sine forpligtelser over for vikariatene Halberstadt, Magdeburg, Bremen og Mecklenburg, da han ikke kan udrette noget for dem, samt om hjælp til sine konvertitter og om tilladelse til at vie Röttenbeck som missionær. KP-PS I

Deres Eminencer, højærværdigste Herrer!

Efter at et års erfaring har lært mig, hvad man i disse vikariater kan overkomme og hvad ikke, vil jeg med dette brev ydmygst bede Deres Eminencer befri mig for byrden af vikariatene Halberstadt, Magdeburg, Bremen og Mecklenburg¹ og nøjes med at betro mig de herværende stater og Danmark, hvilket også omfatter Hamburg, fordi missionærerne, der tager sig af de hamburgske katolikker, er de samme som i Altona.²

Hovedgrunden til, at jeg ønsker og for Guds kærligheds skyld beder om at blive befriet for nævnte ansvar, er, at jeg ikke kan tilfredsstille de herværende staters behov, endsige så mange andres, og da jeg skal aflægge

Gud regnskab for hver sjæl, som ved min skyld eller forsømmelse går til grunde eller ikke omvender sig, finder jeg, at jeg for dem har så meget at skulle gøre, at jeg ofte bekymret overvejer, om jeg ikke for at undgå faren for selv at blive fordømt tillige med andre helt burde resignere og indtræde i en eller anden orden, for at jeg der kunne finde tilgivelse for mine egne tidligere begåede fejl og for de andre opnå barmhjertighed, under hensyn til de skader, som de for min skyld lider.

Det drejer sig her om udstrakte lande, af hvilke nogle har været ærkebispedømmer, og jeg kan ikke af de herboende troende kræve den tid og de penge, som jeg måtte anvende på så kostbare rejser. Mange steder ville den verdslige øvrighed, som frygter krænkelser af sin jurisdiktion, nægte mig tilladelse, og somme tider ville endog katolikkerne benytte sig af ikkekatolikernes autoritet over for den, der vil føre dem tilbage til sande katolikkers pligt.

Dertil kommer, at Hans Højhed hertug Johann Friedrich fra begyndelsen af sagde mig, at det ville være ham kært, om jeg kunne tjene alle; men forholdene i de omliggende lande var af den art, at jeg under mit embedes røgt til skade for roen i staten og uden fordel for kirken kunne berede ham vanskeligheder. Derfor vender jeg mig til Deres Eminencer med den indtrængende bøn om, at De vil befri min samvittighed for denne svære byrde og være tilfredse med, at jeg befletter mig på for det forløbne år at bede Gud om tilgivelse, fordi jeg har beklædt dette embede uden at gøre den ringeste nytte, og ikke vedblivende lade mig sidde i stillinger, som jeg ikke har nogen mulighed for at udfylde.

Jeg må måske også bede Deres Eminencer om en almisse som bidrag til understøttelse af folk, som kommer til troen. Deres nød har allerede foranlediget mig til at gøre gæld, da jeg ikke har andet, end hvad Hans Højhed lader mig få, hvilket jeg meddelte i mine første breve. Jeg har haft mange udgifter med at sende en hjælpe-missionær til København³ og med hemmeligt at få en præst til Celle,⁴ og da jeg så i de gamle kanons, som ikke tillader nogen at være biskop, uden at han først har omvendt alle sine pårørende,⁵ har jeg i år haft ikke få udgifter i den hensigt at vinde den ene eller den anden af mine nærmeste. Gud har også allerede skænket mig én, men tillige lagt alle udgifterne for hendes underhold på mig.⁶ Jeg ville gerne minde sekretær, hr. Cerri,⁷ om, hvorledes han ved vor første samtale om dette vikariat, da han havde hørt, hvor meget jeg her på stedet skulle have, sagde, at også den Hellige Kongregation ville tilskyde noget. Det være imidlertid så langt fra mig at ville falde Dem til byrde ved et regelmæssigt bidrag, at jeg hellere vil bede om armodens privilegium. For en apostolisk biskop vil det ikke være nogen skam at leve af almisser, efter-

som biskoppen over alle biskopper, Jesus Kristus, og hans første stedfortræder på jorden, den Hellige Peter, har levet således. Tager vi et skøn over, hvem der inden for kirken har vundet de fleste sjæle for Gud, vil man da kunne bevidne det velbehag, Gud har haft i apostoliske biskoppers virkelige fattigdom.

Da jeg for mig selv intet andet har end føde og klæder, kan jeg med så meget større dristighed bede om almisse for andre. Jeg håber altså på nogen hjælp for de sjæle, Gud allerede har givet mig, for ikke at afskrække andre, der er af god vilje, når de ser de første forladte og tvungne til at leve langt under den stand, som var sikret dem i deres lutherske tid, ja, tvungne til hos deres egne at leve i fare for frafald, hvilket hos sarte vækster, som må undvære præstelig støtte og sakramenterne, let sker, når de dagligt af deres pårørende plages med smiger og trusler. Således har en pige, som i katolske omgivelser med stor beslutsomhed var blevet katolik, sluttelig frasagt sig troen, da hendes familie hentede hende hjem, og hun af forældrene dagligt overvældedes med skældsord og trusler og af moderen blev truet med, at hun ville sætte hende kniven på struben, hvis hun holdt fast ved sin mening. Hun er nu gift med en lutheraner og er selv luthersk.

For det tredje ville jeg gerne lægge et godt ord ind for en af mine husfæller, en doktor i medicin,⁸ som blev katolik, medens jeg var i Rom, og som siden sin kaldelse til troen har lagt sig efter åndelige øvelser og kontroversstudier. Han har besluttet at blive præst og har allerede modtaget de lavere vielser. Jeg ville nu gerne ansøge den Hellige Kongregation om at turde vie ham som præst til missionen, da der her ikke gives noget beneficium, og han yderligere egner sig og har lyst til såvel det apostoliske liv som til at være missionær, og fordi her består en meget stor mangel på velegnede præster uden for ordnerne. Jeg selv må nøjes med en diakon til kapellan⁹ og må bebyrde kapucinerne,¹⁰ når jeg behøver en præsts hjælp. Navnet på manden, jeg beder for, er Johann Georg von Rötenbeck fra Nürnberg, som fra det lutherske kætteri er kommet til troen. Jeg er Deres Eminencers ydmygste og hengivneste tjener

Niels, Biskop af Titiopolis.

Hannover, den 13. januar 1679.

(1) Jvf. Stensens udnævnelse E132. – (2) Altona var som holstensk by i modsætning til fristaden Hamborg underlagt den danske konge. Se også E149. – (3) Pater Dionysius Keef (1640-1695), der kom til København i marts 1678. – (4) Quirinus Quirini (1644-1712). – (5) Jvf. f.eks. 1. Tim. 3,5. – (6) Anne Kathrine Selcke, niece til Stensens storfader, Johann Stichman, var kommet til Hannover med Stensens søster Anne i august 1678 (jvf. E159). Hun konverterede 8./18. november 1678. – (7) Urbano Cerri. – (8) Johann Georg von Rötenbeck, jvf. E137, n.8. – (9) Kaspar Hülsberg var Stensens kapellan i Hannover. – (10) Kapucinerne varetog menighedsplejen i Hannover.

E 168. Til Cosimo III

Hannover, 13./23. januar 1679

Indhold: Stensen takker for pater Segneris vurdering og fortæller om forskellige konvertitter.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Gud velsigne Deres Højheds velvilje, som De viser mig også på det åndelige område, idet De sender mig pater Segneri's dom over mit brev.¹ Det berører et væsentligt punkt, nemlig manglen af en erfaren husfælle, som kunne hjælpe mig med råd ved lejligheder af så stor vigtighed, hvor det drejer sig om en sjæls frelse eller evig fortabelse.

Jeg kunne allerede have temmelig mange børn af lutherske forældre, som ville betro mig disses opdragelse i vor religion, men jeg var tvunget til at lade ikke så få af dem gå, da jeg mangler midler til at underholde dem, og nu ængstes jeg for, om disse uskyldige sjæle, som jeg har overladt til en luthersk opdragelse, på dommens dag kan anklage mig, fordi de var i mine hænder, og jeg overlod dem i kætternes hænder.

Hr. Philip Sengers moder² er endelig blevet fundet, men temmelig langt borte fra os. Vi har skrevet nogle breve og indbudt hende til os, men hun har sendt sin svigersøn til os; vi vil altså gøre, hvad vi kan.

Jeg ved ikke, om Deres Højhed ville tillade mig at anvende de penge, De i sidste brev lovede mig, som medgift til en af mine til troen omvendte unge piger, som efter min søsters afrejse er blevet her hos mig,³ og om hvis hånd en meget agtværdig venetiansk officer⁴ har anholdt. Jeg har i øvrigt skrevet til marquis Albizzi⁵ og bedt ham hjælpe mig med råd og dåd.

Imidlertid beder jeg Gud velsigne Deres Højhed og hele det storhertugelige hus med al timelig velsignelse. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 13. januar 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Jvf. E 166. – (2) Jvf. E 164. – (3) Anne Kathrine Selcke, jvf. E 167, n. 6. – (4) Theodor de Volo, kaptajn i den hannoveranske hær. Parret blev gift 13./23. februar 1679. – (5) Kammerherre, marquis Luca degli Albizzi, jvf. E 113, n. 14.

E 169. Til Propagandakongregationen Hannover, 27. januar/6. februar 1679

Indhold: Stensen svarer på E 165 med en anbefaling af Beckers ønske.

KP-PS 1

Deres Eminencer, højærværdige herrer!

I al den tid, Johannes Becker fra Holsten har opholdt sig hos mig, har jeg altid betragtet ham som en ren sjæl, som frygtede Gud, og som var ivrigt optaget af såvel kirkens ære som gudstjenestens funktioner. Han fortalte mig også, at han i mange år havde følt sig tilskyndet til at blive karteuser.¹ Heroverfor lagde jeg ham på sinde, at han under den bestående mangel på præster uden for en orden kunne virke i missionerne, og rådede ham sluttelig til at gøre de åndelige øvelser. Efter at have fuldendt disse, følte han den samme trang som tidligere, ja, endnu stærkere, hvorfor jeg ikke vovede at modstå ham yderligere, endskønt jeg siden hans afrejse ingen anden huspræst og kapellan har kunnet finde, så stor er mangelen på dem. Hvis jeg husker ret, så var det just sjælesorgen, som han mest frygtede, idet han hælder til sand strengthed og fuldkommen observans. Jeg tror derfor, at han vil blive en god karteuser, og for så vidt man ville anvende ham til anden gerning, skulle det være et sted med religiøs observans, og hvor man holdt kirken i ære. Men efter alle solemærker at dømme vil Gud have ham til karteuser. Dette er alt, hvad jeg husker at anføre til oplysning om ham. Jeg bøjer mig ydmygt og er Deres Eminencers ydmygste og hengivneste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 27. januar 1679.

(1) Karteuserordenen er karakteriseret af strenge krav om tavshed, enkel kost og bøn.

E 170. Til Cosimo III

Hannover, 6./16. marts 1679

Indhold: Stensen takker for forskellige gaver, beretter om uroen i København og om situationen for troen i Hannover.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Deres Højhed må tilgive mig, at jeg så sent takker for den gave på 200 daler, som jeg allerede har modtaget fra Hamborg, og for de syltede frugter,¹ hvis forsendelse til Venezia De i sidste brev anmeldte, og som nu hver dag kan indtræffe. Jeg kan kun sige, at Gud, som bevæger Deres Højheds hjerte til at vise mig så mange tjenester, hundredfold hernede og uden tal og mål i evighed måtte gengælde Dem det.

Her venter vi i dag det sørgelige bud om vor hertugindes søsters² død; denne har i sit sidste brev til hende, som på grund af en lungeinfektion er opgivet af alle lægerne i Aachen, taget afsked med hende.

I mit fædreland har der imod katolikkerne rejst sig en storm, foranlediget ved omvendelsen af en af mine pårørende, som jeg, hvad jeg allerede har skrevet, havde antaget som min datter,³ fordi alle, på grund af hendes konversion, svigtede hende, og endvidere af en dame, der havde to døtre og en søn,⁴ og som stod under åndelig ledelse af en luthersk prædikant,⁵ et ubehersket menneske, som behager folk desmere, jo stærkere han opponerer imod regeringen. Et skæmtefuldt ord, der forebragtes ham som en bemærkning af en af vore missionærer mod præstægteskaber: »Et kønt studium, når man holder bogen på det ene knæ og barnet på det andet« havde fortørnet ham meget. Missionæren⁶ bestred ganske vist at have sagt ordet, men hvorledes det nu end har forholdt sig, begyndte prædikanten at ophidse folk imod vore samt henvise til Englands eksempel, hvordan katolikkerne optræder som forrædere og imod den offentlige sikkerhed.⁷ Han har så tillige med en skinbiskop⁸ og en anden prædikant været hos storkansleren⁹ for at få affattet en betænkning til Hans Majestæt med bøn om, at landets statuter mod katolikkerne bringes i anvendelse. Og virkelig, en skomager, der for øvrigt tillige med andre sad i fængsel, blev efter stridens afslutning, og efter at de andre var sat i frihed, tilbageholdt, fordi han nylig havde omvendt sig til den katolske tro; man ville tvinge ham til at modtage den lutheranske nadver, før de slap ham ud, og til at byde sikkerhed for, at han ville gøre det, så snart han blev sat i frihed. Derpå har hr. Floramonti,¹⁰ der af vor hertug var sendt til storkansleren, for at få det hele bilagt, gjort sig umage, og storkansleren har forlangt at tale med pater Sterck, som han efter en halvanden times drøftelse har lovet at forhindre, at videre skridt blev foretaget, og at bønsskriftet ville blive antaget. Vi vil nu se, hvilken virkning det har.

Her er vinteren blevet strengere end nogen sinde, men også sindene er mere isnede, og der gives intet middel til at bane vej for den guddommelige kærligheds varme, endskønt jeg egentlig ikke burde anklage de syge for sygdommens omfang, men derimod uvidenheden, uerfarenheden og lunkenheden hos mig, som Gud har villet have til læge her. Jeg er altfor rebelsk og genstridig over for de guddommelige tilskyndelser, gennem hvilke Gud ville gøre mig værdig til den ære, til hvilken han har hævet mig, medens hine ikke ville yde modstand mod den oplysning, ved hvis hjælp Gud ville kalde dem til nådens liv, hvis jeg havde magtet mit embede. Gud forbarme sig over både den ene og den anden og give Deres Højhed, hele det storhertugelige hus og hele Deres stat enhver timelig og evig velsignelse. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titipolis.

Hannover, den 6./16. marts 1679.

Her har vi besøg af den højærværdige herre Ballati,¹¹ der er til stort behag for det hertugelige hus, og som har gjort sin nation, til hvilken jeg også tør regne mig, fordi jeg der genføddes til Guds kirke, ære.

(1) Jvf. E 164. – (2) En søster til hertuginde Benedikta Henriette (E 111, n. 3), der skulle være død i foråret 1679, er ikke identificeret. – (3) Anne Kathrine Selcke, jvf. E 167, n. 6. – (4) Anna Maria von Blücher, jvf. E 164, n. 5. Hun boede en årrække i København. – (5) Johannes Lassenius (1636-1692), præst ved den tyske St. Petri-kirke i København, populær prædikant. – (6) Pater Johannes Sterck, jvf. E 81, n. 3. – (7) Antagelig en hentydning til den såkaldte papistiske sammensværgelse: I 1678 »afslørede« Titus Oates (1649-1705) en (falsk) sammensværgelse blandt katolikker mod kong Charles II, og i de følgende år fulgte en række retssager med adskillige henrettelser. Oates blev senere afsløret og i 1685 dømt livsvarigt fængsel. – (8) Københavns biskop Hans Bagger (1646-1693). Katolikkerne anerkendte ikke de danske lutherske biskopper som biskopper. – (9) Efter Griffenfelds fald blev Frederik Ahlefeldt (1623-1686) storkansler. Han havde tilhørt kredsen omkring Sofie Amalie og gik ind for tolerance over for andre konfessioner. – (10) Den hannoveranske gesandt i København. – (11) Luigi Ballati (død 1696), toscansk præst og diplomat, der i december 1678 trådte i hertug Johann Friedrichs tjeneste.

E 171. Til Cosimo III

Hannover, 4./14. april 1678

Indhold: Stensen takker for kassen med cedraterne og bogen, som han har ladet gå videre til den begejstrede hertug. Han takker ligeledes for brevet fra pater Segneri, kommenterer det, storhertugen er i gang med, og fortæller om sine febertilfælde.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Da kassen med cedraterne¹ nåede til Hannover, blev den straks bragt Hans Højhed, som lod den åbne, og da han ikke fandt andre navne ved den end sit eget, og da han i den fandt bogen,² blev han ved første blik klar over, hvor kassen kunne være fra, og sendte den til mig i mit hjem, idet han lod mig sige, at der i kassen var en bog, han gerne ville læse. Jeg returnerede ham med det samme kassen og alle æskerne, hvorved jeg så, at alt var i god behold, og lod sige, at bogen samt alt andet var kommet som en venlighed over for Hans Højhed, hvilket glædede ham særdeles. Da jeg derefter selv opsøgte Hans Højhed, blev jeg selv vidne til hans tilfredshed, idet han smilende sagde: Men hvad har vort land at sende som gengæld? Vi har intet andet mærkværdigt end Broyhan-øl og skinke. Men jeg erkender overmålet af Deres Højheds godhed mod mig, Deres uværdigste tjener, og beder Gud, at Han vil velsigne Dem og hele det storhertugelige hus derfor, som også for det brev, som De har besørget mig fra pater Segneri.³ Dette har på den ene side været mig til stor trøst, på den anden side har det forfærdet mig, idet det har mindet mig om, at min stand fordrer fuldkomne mennesker, og at jeg så at sige befinder mig helt og holdent begravet i ufuldkommenhed. Gud forbarme sig over mig!

Hvad det til Guds ære begyndte værk angår, da vil jeg håbe, at Gud vil give Deres Højhed lys og kraft til at fuldende det. Det drejer sig jo om ting, som af ham allerede er forberedt fra evighed af, og eftersom han har forudset enhver hindring imod det, har han tillige draget omsorg for ethvert hjælpemiddel derfor.

Jeg har haft nogle feberanfald af en let tertianfeber; men nu er det udeblevet een gang, og endskønt det i dag er den kritiske dag, synes den ikke at ville vende tilbage. I hvert fald, Guds vilje ske! Hvem ved, om jeg ikke frugtesløst optager et stykke jord, for hvilket Gud allerede har udset en anden, der vil gøre det mere frugtbringende. Han forlade mig min uvidenhed og mine forsømmelser og give Deres Højhed et langt liv med enhver hjælp af hin timelige velsignelse, som er den frugtbarste sæd til den evige, hvorom jeg af hjertet beder. Deres Højheds uværdigste tjener
Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, den 4. april 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana, Firenze.

(1) Jvf. E 150 og E 170. – (2) Cimento-akademiets *Saggi*, jvf. E 164. – (3) Om pater Segneri, jvf. E 166.

E 172. Til Cosimo III

Hannover, 25. april/5. maj 1679

Indhold: Note, der ledsager et brev til en ukendt kardinal om forholdene i nogle klostre. Selve brevet til kardinalen, vel en kardinal i Propagandakongregationen, kendes ikke. KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Jeg beder Deres Højhed undskylde mig, dersom jeg bebyrder Dem altfor meget med mine breve. Vedlagte brev lader jeg åbent, så De af det kan se, hvor beklagelsesværdig visse klostres tilstand er, og derpå forseget sende det videre til kardinalen.

Man kan ikke undres over, at Gud straffer slige steder og helt udslukker troen der. Jeg beder for Deres Højhed om enhver forøgelse af den guddommelige nåde. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, den 25. april 1679.

Også her vedvarer en ganske usædvanlig kulde, og flere tilfælde af tertianfeber forekommer; også jeg havde et anfald, for hvilket jeg dog nu, Gud ske lov, er befriet.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

*E 173. Fra Propagandakongregationen**Rom, 15. maj 1679*

Indhold: Propagandakongregationen fritager Stensen for ansvaret for nogle af hans vikariater, må afslå økonomisk støtte til konvertitter og giver ham tilladelse til at ordinere Rötenbeck.

KP-PS I

Til hr. Stensen, apostolisk vikar af Hannover, 15. maj 1679.

Efter referat på kongregationsmødet i nærvær af Hans Hellighed og i anledning af Deres Højvelbårenheds brev,¹ hvori De ansøger om fritagelse for omsorgen for vikariaterne Halberstadt, Magdeburg og Mecklenborg, har Hans Hellighed nådigst tilladt, at De med al hengivelse kan indskrænke Dem til omsorgen for staterne Braunschweig, Danmark og Hamborg. Den Hellige Fader ønsker derfor, at De foreslår en anden egnet personlighed, som kan overtage katolikkernes ledelse i de øvrige provinser, så de stakkels troende ikke fuldstændig skal undvære en god prælats hjælp.

Hvad angår understøttelsen, De beder om til dem, som kommer til den hellige tro, så er det desværre hverken skik eller den hellige kongregations opgave at yde en sådan, og selv om det havde været det, ville den ikke se sig i stand dertil, da så store udgifter i forvejen tynger den.

Endelig tillader Hans Hellighed Deres Højvelbårenhed under titel af missionær at ordinere Johann Georg Rötenbeck² fra Nürnberg, som for nogen tid siden kom til den hellige tro og af Dem er foreslået og erklæret for en kandidat af upletet livsvandel, og man meddeler ham derfor den nødvendige dispens for irregularitet. Betjen Dem altså nu af denne så gunstige meddelelse, og vis med Deres sædvanlige ildfulde iver for den katolske tros fremme en til den svarende taknemmelighed for den nådesbevisning, som Hans Hellighed vil overgive Dem. Vorherre velsigne Dem, etc.

(1) E 167. – (2) Jvf. E 137, n. 8, samt E 167.

*E 174. Fra Propagandakongregationen**Rom, 25. maj 1679*

Indhold: Propagandakongregationen afslår Beckers bøn om at blive karteuser, så længe Stensen kan have nytte af ham. Jvf. E 169.

KP-PS I

Til hr. Stensen, apostolisk vikar af Hannover, den 25. maj 1679.

Hans Hellighed Paven billiger ikke, og denne Kongregation er heller ikke indforstået med, at hr. Johann Becker nu udfører sin beslutning om at blive karteuser, så længe Deres Højvelbårenhed endnu kan have nytte af ham. Det kan ikke fremme katolikkernes vel i hine egne. Hans Hellighed ønsker derfor, at han udsætter sit forehavende, og at man, som Deres Højvelbårenhed af vedlagte skrivelse vil se, lader ham vide, at han ville

gøre bedst i foreløbig at blive hos Dem og under Deres gode ledelse lade sine dyder, sin iver og sin fromhed komme den katolske tro til større nytte og fordel. Søg derfor i første række diplomatisk at overbevise ham, og hjælp ham til at opfylde det endelige løfte, han har givet, under henvisning til, at villig lydighed går foran enhver anden i øvrigt dydigere og helligere id. Deres Højvelbårenheds skarpsind vil ikke savne endnu bedre egnede og stærkere motiver til at afholde ham fra mulighed til indtræden i ordenen, til at trøste ham og styrke ham i dyder, hvor han synes svag, idet De tillige skaffer ham hjælp gennem hertugens gavmilde fromhed. I forventning om det inderligt ønskede resultat og gode ønsker beder vi Vorherre velsigne Dem, etc.

E 175. Til Johann Friedrich af Hannover Hannover, 16./26. marts 1679

Indhold: Stensen vil gerne have katolske præster ud til hæren og omtaler situationen i København. KP-PS I

Deres Fyrstelige Højhed!

Jeg tager mig den frihed at minde Deres Højhed om – da lejligheden foreligger – at noget kunne lade sig gøre for at få nogle bartolomitter¹ til at drage omsorg for katolikkerne i Deres Højheds hær, fordi sjælene, når hyrden berøves dem, enten helt mister troen eller bliver så kolde, at de ikke selv længere føler det, hvilket også hænder dem, der ellers er ivrige.

Jeg ved ikke, om det ikke ville være godt, da tropperne er i nærheden, at sende to patre derud for at uddele påskekommunionen til dem, som endnu ikke har modtaget den, hvilket jeg gerne ville høre Deres Højheds mening om.

Hr. Floramonti² skriver til mig, at man deroppe på grund af spaniernes opposition mod pater Stercks forbliven må ængstes for alle katolikker, og at pater Sterck, igen gjort opmærksom på faren, har lovet at rejse.³

Det synes, som om vinteren her kommer igen. Gud velsigne Deres Højheds omsorg og lade Dem i dette liv nyde al den trøst, som kan forøge den evige trøst. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titipolis.

Hannover, den 16. maj 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed personlig, hvem Gud velsigne.

(1) Bartholomiterordenen blev opløst i 1650. Det må da her dreje sig om bartolomæerne, en sammenslutning i ærkebispedømmet Mainz af ikke-ordenstilhørende præster. – (2) Den hannoveranske gesandt i København. – (3) Om uroen i København jvf. E 170.

E 176. Til Cosimo III

Hannover, 16./26. juni 1679

Indhold: Stensen har modtaget pengene til familien Senger, hvis konversion dog ikke er sikker. Han beder storhertugen bruge sin indflydelse for at sikre abbedvalget i Corvey og henstiller, at hr. Jacob ikke sendes til Hannover. KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Fra Deres Højhed har jeg modtaget to breve med to på hundrede daler lydende veksel-checks til familien af hr. Senger,¹ som opholdt sig her i anledning af sin konversion. De bor mere end en dagsrejse fra vor by, og rejsen dertil er temmelig omstændelig. Når jeg lader dem komme til mig, bliver de her kun een eller to dage. Jeg omtaler disse enkeltheder for at antyde det vanskelige ved deres religionsskifte. Konversionen, som afhænger af Guds nåde, opnås somme tider straks ved den første sammenkomst, andre gange kommer den ikke i stand efter gentagne. Og de konversioner, som følger af et eller andet timeligt hensyn, har det ulykkeligste udfald. Jeg vil nu se, hvor megen nåde Gud vil give mig til at handle i overensstemmelse med Deres Højheds ordre.

Vedlagte brev sender jeg åbent til Deres Højhed, for at De, hvis det forekommer Dem godt, gennem en af Deres venner blandt Roms kardinaler kan bidrage til udfærdigelsen af en anerkendelse af abbeden af Corveys valg.² Han er en virkelig nidkær mand, hvilket også gøres nødigt for at genoprette den svundne disciplin. Biskoppen af Paderborn³ har stadig villet udskyde sagen, og vi er derfor i stor trængsel.

Ved hr. kardinal Barbarigos⁴ mellemkomst har man af Hans Hellighed opnået, at hr. Favoriti⁵ skriftlig ansøgte biskoppen i Paderborn om at formindske byrderne, men det har snarest yderligere forbitret denne, så der ingen mulighed levnes for at hjælpe dem. Og dog ville jeg gerne yde dem al hjælp, ikke mindst for at der her som i gamle dage atter kommer til at bestå et seminarium, som i gammel tid, da Nordens første apostle⁶ udgik herfra.

Hvad der mest haster, er stadfæstelsesbullen,⁷ som holdes tilbage, fordi biskoppens agent vil indføre visse vendinger til skade for deres umiddelbare afhængighed af Paven.⁸

Skulle Deres Højhed have grunde til ikke at lade sagen ordne i eget navn eller gennem Deres venner, da håber jeg, at De i det mindste vil tilgive mig, at jeg tager mig den frihed at fremstille disse landes ulykkelige religiøse forhold for Dem.

Hr. Baldinucci⁹ har skrevet til mig, at hr. Jacob af Bremen¹⁰ vil komme til mig, hvilket imidlertid hverken ville være godt for ham eller for os, da han har en optræden, som – ved hans måde at tale på – ville vække anstød blandt vore nylig konverterede unge folk. Det kan være, han har forbedret

sig, men da han gennem så lang tid har vænnet sig til soldaterlivets frihed, ville jeg bede Deres Højhed forfremme ham, således, at han ikke mere kan tænke på at komme her til landet. Gud give Deres Højhed den virksomste nåde til i Deres regering at være et fuldkomment billede af Guds regering, hvilket jeg af hjertet beder om. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 16. juni gl. stil 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana, Firenze.

(1) Om Philip Senger se E 104. Om familien også E 179 og 180. – (2) Jvf. E 164a og 166. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, fyrstbiskop af Paderborn, fra 1678 også af Münster (jvf. E 192). Han søgte at påvirke valget af abbed i Corvey og havde bl.a. anvist flere af sine hækkompagnier vinterkvarter på klostrets område. – (4) Om Gregorio Barbarigo, se E 125, n. 1. – (5) Ciffersekretær Agostino Favoriti (1624–1682) nød pavens fortrolighed og havde været ven med Ferdinand von Fürstenberg siden dennes ophold i Rom 1652–1661. – (6) Først og fremmest Ansgar. – (7) Stadfæstelsen var faktisk udstedt allerede 10. april 1679, men blev først sendt fra Rom 17. august. – (8) Corvey med alt tilliggende stod direkte under pavelig jurisdiktion og var derfor unddraget biskoppelig magt. – (9) Filippo Baldinucci (1624–1696), florentinsk kunsthistoriker. – (10) Denne hr. Jacob kendes i øvrigt ikke.

E 177. Til Cosimo III

Hannover, 27. juni/7. juli 1679

Indhold: Stensen vil efter storhertugens råd sende Senger en advarsel, han kommenterer det svære valg mellem overbærenhed og ansvarsløshed og omtaler den politiske situation.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Det er from klogskab, som indgiver Deres Højhed, at man bør lade hr. Senger¹ få en advarsel, og i vedlagte brev formulerer jeg den, som om den kom fra mig. Jeg vil håbe, at den udståede ydmygelse har forbedret det, som man tidligere ikke kunne tolerere hos en sådan person, men jeg frygter, at den nuværende ophøjelse, hvis den finder ham i eller fører ham tilbage til den tilstand, han en gang var i, hvilket dog Gud forhindre, helt vil bekræfte sandheden i det gamle ord: Hvem skal vogte vogterne?² Barmhjertighed er hos alle en meget hellig dyd; men den, i hvis hænder revselsen ligger, gør, hvis han tilgiver den første forseelse let og uden at være nogenlunde sikker på sand anger, alle de forseelser til sine, som man gennem en streng revselse fra først af kunne have forhindret. Således sagde jo kurfyrstens nar til kurfyrsten, at den mand, som til forskellige tider havde gjort sig skyldig i tre mord, kun havde ansvar for det første, medens kurfyrsten bar skylden for de to andre. Jeg vil dermed sige, at hvis forstanderne havde tænkt på hans fjernelse fra Firenze og den pligtmæssige

undersøgelse, havde man måske forebygget meget. Men Gud ved, hvorfor han tillader alt, og Han tilgive mig, om jeg måske mere agter på klogskabens læresætninger end på kærlighedens, endskønt man, når man omgås fyrster og dem, som skal våge over andre, også trænger til den første, som for øvrigt tillige er kærlighed.

Man hilser nu freden mellem Frankrig og kurfyrsten³ for at være afsluttet, vi har hærene fem mil fra os og hører gennem desertørerne om handlinger, som ville bevæge selv vantro til medynk. Sandelig, de synder man hører om, får mig til at ønske mig døden for ikke mere at måtte høre om slige vederstyggeligheder, og de foresatte, som ikke med al ønskværdig strengthed kan forhindre sådanne skurkestreger og grusomheder, fortjener medlidenhed.

Gud velsigne hele det storhertugelige hus og hele staten og bevare Dem for enhver prøvelse, fremfor alt for krigens prøvelse. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 27. juni 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Om Philip Senger se E 104. – (2) Juvenal 6. 347f. – (3) Freden i Saint-Germain-en-Laye 29. juni 1679 mellem Frankrig og Brandenburg. Dagen efter gik Frankrig over Weser og stod snart ved Minden (mellem Osnabrück og Hannover).

E 178. Fra Propagandakongregationen

Rom, 31. juli 1679

Indhold: Fuldmagt til Stensen til at benedicere abbeden af Corvey. Se E 164a, 166, 176 og 180a.

KP-PS I

Til hr. Stensen, apostolisk vikar i Hannover, 31. juli 1679.

Hr. pater Christoph von Bellinghausen, abbed af Corvey i Mainz stift, har ansøgt denne hellige kongregation om at meddele Deres Højvelbårenhed tilladelse til at benedicere ham, når han ansøger Dem derom, og Deres Eminencer har hos Hans Hellighed nådigst udvirket denne gunst for ham. Deres Højvelbårenhed modtager derfor tillige med denne efterretning al nødvendig tilladelse og fuldmagt til uden betænkelighed at kunne vie ham, endskønt De i øvrigt ingen biskoppelige handlinger kan foretage uden for Deres vikariat. Vorherre velsigne Dem, etc.

E 179. Til Cosimo III

Hannover, 2./12. august 1679

Indhold: Stensen fortæller om familien Senger og problemerne med den franske hær. KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Det synes, som om Gud har en særlig forkærlighed for familien Senger. Hr. Sengers søster¹ har været hos mig og har forsikret, at det var hende til stor trøst at få lejlighed til at blive katolik, idet hun tidligere i flere år har gået i katolsk kirke, og hvis hun havde opholdt sig i en katolsk by, ville hun allerede have erklæret sig beredt. Hendes mand har ligeledes ofte opsøgt katolske lande, og jeg håber, at når de om få dage vender tilbage sammen med deres moder, at alle da vil aflægge trosbekendelsen.

Imidlertid synes det, som om Gud selv vil drive dem over til vor side; medens hun var her, har lynet i hendes fraværelse ramt deres hus, dog har de reddet de nødvendigeste ting. Foreløbig besøger jeg dem hjem og logi i et hus, og når de har fået undervisning, vil jeg med Guds hjælp lade dem rejse. Men da her er tale om børn, og hr. Senger har børn, tillader jeg mig at forelægge Deres Højhed den bøn, om De måske ville beskæftige dem med en eller anden nyttig opgave. Han er et trofast og øjensynlig flittigt menneske; han har været gæstgiver og har ellers været staldmester hos Hans Højhed af Osnabrück² og havde også opsyn med alle staldredskaber, og jeg ved ikke hvad mere. Men Deres Højhed må undskylde, at jeg er så fri at minde Dem herom. På dette ene tænker jeg, at hvis ægtemanden skulle dø, ville hr. Senger få hele byrden på sine skuldre, og skulle hr. Senger svigte, er jeg overtydet om, at Deres Højheds barmhjertighed ville være stor. I hvert fald er de talrige efterkommere, så snart de vokser til, allerede en stor byrde for den, som kun har sin daglige fortjeneste, og dernæst en umulig byrde for en enke, hvortil kommer, at sønnerne og døtrene vil være udsat for store farer så vel med hensyn til renheden som med hensyn til troen.

Vi venter her hver time freden med Danmark³ for endelig at have den almindelige fred, hvilket på grund af den yderste armod, som tynger de fleste, er tvingende nødvendig. Den franske hær fortjener overalt den ros, som tilkommer krigerne for deres tapperhed, men tøjlesløsheder i handling og ord, som forekommer hos mange, også hos unge folk, forråder ingen følelse for kristendommen, og man må virkelig bede Gud om tilgivelse for så megen forargelse, som begås her af katolikker blandt ikke-katolikkerne. Gud være os nådig og give Deres Højhed, hele det storheretugelige hus og hele staten at blive et sandt afbillede af Gud. Jeg er Deres Højheds uværdigste tjener i Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, den 2. august gl. tidsregning 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Om Philip Senger se E 104. Om familien også E 176 og 180. – (2) Fyrstbiskop Ernst August, broder til hertug Johann Friedrich af Hannover. – (3) Fredstraktaterne i Nijmegen startede med freden mellem Holland og Frankrig i august 1678, derpå freden mellem Danmark og Frankrig, der blev underskrevet 3. september 1679, hvorefter freden mellem Danmark og Sverige fulgte 26. september 1679.

E 180. Til Cosimo III

Hannover, 12./22. september 1679

Indhold: Stensen fortæller om familien Sengers konversion og anbefaler en ung adelsmand.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Sidste tirsdag har jeg udsonet hr. Sengers moder, hans søster og hendes ægtefælle¹ med vor hellige moder Kirken. De er alle mennesker af stor retskaffenhed, og de ønsker at komme til hr. Philip; de har desuden fire børn, og hun bærer det femte. Så mange sjæle har Gud på ny tilført sin kirke, han være derfor evig lovpriset!

Hvad det timelige angår, da led de, som jeg sidste gang skrev, stort tab ved en ildebrand, som lynet antændte i deres hus. Så mange mennesker vil næppe kunne gøre hele rejsen for hundrede daler, og jeg, der visselig er i stor pengenød, ja, i gæld, eftersom jeg måtte betale mere end to hundrede daler for en adelig dame, som med to døtre og en lille søn² er kommet til troen, og som ikke har andet at slå sig igennem med, end hvad jeg giver dem, ved ikke, til hvem jeg skal vende mig angående understøttelse, da stor fattigdom og elendighed hersker overalt.

Man har anbefalet mig en ung adelsmand,³ som beflitter sig på studier og er særdeles lærenem; han har allerede studeret ved lutheranske universiteter og været tre år i Paris. Man har spurgt mig, om jeg kunne finde et sted til ham hos en katolsk fyrste i Italien, hvor man kunne håbe på hans omvendelse til den katolske tro. Jeg tænkte, at jeg skulle underrette Deres Højhed herom, om han måske skulle kunne komme ind blandt herrerne ved Deres hof. Slige folks hjemstavn her er ødelagt af krigen, ellers ville han gerne selv sørge for sine udlæg; men blot han kan få en smule hjælp, ville han selv af egne midler yde resten. Jeg beder for Deres Højhed om al timelig og evig velsignelse. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, d. 12. september 1679.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Om konversionen se også E 179. Ifølge kirkebogen blev Ludolf Bencke, Amalie Dorothea Senger og Elisabeth Wobbekings optaget i den katolske kirke den 9. september. – (2) Familien Blücher, jvf. E 164, n. 5. – (3) Muligvis oberst Bernholz' slægtning, jvf. E 192.

E 180a. Vidnesbyrd

Corvey, 23. september 1679

(Kilde: Pöppel, s. 445)

Den 16. september modtog Christoph af Bellinghausen, udvalgt abbed af Corvey, bekræftelse på, at paven havde godkendt valget. Den 23. september overrakte han sin trosbekendelse til Stensen, der derefter bevidnede modtagelsen med nedenstående dokument. Selve benediktionen fandt sted i Corvey den 29. oktober 1679. Se E 164a, 166, 176 og 178. KP-PS 1

Den førnævnte højjærværdigste abbed, Cristoph, overrakte den foreskrevne trosbekendelsesed i mine hænder under så godt som alles tilstedeværelse i det nævnte ordenskloster i Corvey d. 23. september 1679; til bekræftelse og bevidnelse af dette har jeg egenhændigt underskrevet det og befæstet det med mit segl.

Niels, biskop af Titiopolis, i embeds medfør.

E 181. Til Joachim Hildebrand

Hannover, 23. februar/4. marts 1680

I december 1679 døde hertug Johann Friedrich af Hannover i Augsburg, og hertug Ernst August overtog tronen efter broderen. Dette betød afslutningen af Stensens virke i Hannover.

I februar 1680 blev der arrangeret en religionsdrøftelse mellem katolikker og protestanter i Celle, og herefter sendte Niels Stensen en oversigt over diskussionsemnerne til modparten, den lutherske generalsuperintendent Joachim Hildebrand. Jvf. også E 187.

Indhold: Stensen giver en kort gennemgang af diskussionens forløb og kommer bl.a. ind på tvetydigheden i indstiftelsesordene til nadveren og dermed nødvendigheden af en autoritet ved tolkning af Bibelens tekst. Teksten findes i OTH I, s. 452-56.

E 182. Fra Francesco Buonvisi

Wien, 11. april 1680

Indhold: Nuntius i Wien lover at støtte katolikkerne i Hannover og forsikrer, at hertug Ernst August ikke vil finde kirken utaknemmelig, dersom han konverterer. KP-PS 1

Til hr. Stensen, biskop af Titiopolis, apostolisk vikar af Hannover.
Højvelbårne, højjærværdigste herre!

Deres Højvelbårenheds brev af 8. forrige måned, som De sendte mig¹ med ekstrapost gennem nuntius i Köln,² og de deri indeholdte udførlige oplysninger, som De venligst i henhold til vor Hellige Faders vilje lod mig tilflyde, vil jeg anvende i det gunstige øjeblik for at understøtte Deres iver og for at bidrage til de få katolikkers vel i hine egne. Hans kejserslige

majestæt³ har allerede, besjælet af den tillid, han altid har næret over for den fyrste, hvis klogskab og mådehold alle berømmer, sendt Hans Højhed hertugen et brev.⁴ Jeg ved også, at Hans Hellighed er overtydet om Hans Højheds sædelige værd og nærer store forhåbninger for fremtiden i det tilfælde, at Hans Højhed med familie bliver vundet, og han er beredt til i så fald at lade ham føle hele sin pavelige velviljes fylde, således som tilfældet har været med andre fyrster, efter at de har omvendt sig til vor hellige religion, men på forhånd at gå i enkeltheder ville røve konversionen sit værd. Det er imidlertid sikkert, at den Hellige Stol aldrig har været utaknemmelig og karrig over for den, der betroede sig til den og ud fra sand fromheds motiver er vendt tilbage til moderens skød. Fra nuntius i Køln, under hvis område denne sag fra Hannover hører, vil De fra tid til anden høre, hvorledes sagen står. Imidlertid forsikrer jeg Deres Højvelbårenhed om mit inderligste ønske om at tjene Dem, da jeg særlig gennem grev Magalotti⁵ og marquis Gerini⁶ er blevet informeret om Deres fortræffelige egenskaber, som er hele verden bekendt, hvorfor jeg med utålmodighed afventer Deres Højvelbårenheds befalinger, idet jeg i hengivenhed kysser Deres hænder,

Francesco Buonvisi,

ærkebiskop af Thessalonika, apostolisk nuntius.

(1) Kardinal Francesco Buonvisi, titulær ærkebiskop af Thessalonika, nuntius i Wien, jvf. E 122, n. 16. – (2) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (3) Kejser Leopold (1640-1705), der bl.a. er kendt som ivrig katolik. – (4) Den protestantiske Ernst August (jvf. E 144, n. 7), der nu var blevet hertug af Hannover, havde, formentlig af politiske og dynastiske grunde, vist en vis åbenhed over for muligheden af en konversion. Stensen blev ved med at bevare håbet herom. – (5) Grev Lorenzo Magalotti, Stensens ven fra årene i Toscana (jvf. E 35b) havde været toscansk resident i Wien 1675-77. – (6) Familien Gerini var en toscansk adelslægt, hvoraf Carlo Gerini (1616-1673) havde været først storhertug Ferdinandos kammerherre og siden Cosimo III's. Der er muligvis tale om et yngre medlem af familien som Pier Antonio Gerini.

E 183. Til Opizio Pallavicini

Hannover, 5./15. april 1680

Indhold: Stensen fortæller om den nye hertugs sindelag og om situationen i Hannover i forbindelse med omorganisationen af den katolske mission.

KP-PS I

Højtærede og højjærværdige herre!

Vi har endnu ingen efterretning fået om Hendes Højheds¹ ankomst til Osnabrück, man tror, at hun ikke kommer hertil før ligbegængelsen.² Grev Archinto³ har talt med Hans Højhed og har fået indtryk af hans sympati for katolikkerne og hans imødekommenhed, men med hensyn til det pågældende sted kan han ingen beredvillighed konstatere. Det ser altså

ud til, at vi må håbe mere af tiden. Også til rektor for ordenshuset⁴ havde han sagt, at det ville være nødvendigt for en tid at skilles, måske kunne han igen med tiden føre alt tilbage til den tidligere tilstand. Det synes, som om Gud virker i hjertet, resultatet vil vise det, og jeg håber det bedste.

Jeg ved ikke, om det er godt nu at presse på med sagen, øjensynlig vil han i begyndelsen over for sine lande vise os mindre venlighed, end han i virkeligheden nærer, og trøste os med tiden.

De udgifter, jeg har sat mig i for at lade missionærer komme til København, Celle og Hameln,⁵ var så nødvendige, at missionærerne uden dem ikke var kommet af sted; jeg kunne da heller ikke få mine penge tilbage.

For at besætte stationerne med missionærer er eet af to nødvendigt. Enten missionærer som den Hellige Ignatius⁶ og den Hellige Xaviers⁷ fæller, pater Peter Faber⁸ og andre, som med breviar og vandringsstav er draget fra den ene ende af verden til den anden uden anden rejsetæring end almisser i de byer de kom til, eller prælater, som uden videre er beredt til at forstrække dem med rejsekost uden at tænke på tilbagebetaling. Ellers vil Guds sag komme til at stå uden arbejdere, og prælaterne gå til grunde med lammene.

Pater Giuseppe⁹ sendte mig et kort med følgende indhold: »Jeg er yderst overrasket over den befaling, Deres Højvelbårenhed i nuntius' navn giver mig, dels fordi jeg godt ved, at der i Osnabrück ingen mission findes, og min person ej heller er nødvendig der, og dels fordi den tanke at aflægge min ordensdragt aldrig er faldet mig ind, ja, jeg har end ikke tænkt at opholde mig længe i Tyskland, fordi jeg længes efter at kunne rejse tilbage til mit fædreland. Men da jeg kan forestille mig, hvorfra denne efterretning kommer, og da jeg er uskyldig, vil jeg med næste post informere nuntius derom.« I lydighed mod Deres Højvelbårenheds befaling at sende Dem alt sligt, som jeg til Guds ære kan anføre om dette emne, så er det, når man ser hen til person, sted og tid, nødvendigt at meddele Deres Højvelbårenhed, at denne pater ved altfor stor fortrolighed med lægfolk, og fordi han indsmigrede sig hos fyrsten, flere gange gav anledning til at ønske hans tilbagevenden til klosteret. Man har også forsøgt at vinde den afdøde fyrste¹⁰ for planen, idet man forelagde ham ret tvingende grunde, uden nogen sinde at nå målet.

Pater Cherubin¹¹ er meget nøje underrettet om alt, og han indser det også selv. Dette var tilligemed upasselighed en af grundene til, at han bad om dennes tilbagekaldelse, også han har betragtet det som nødvendigt for paterens vel, at han vender tilbage til et kloster, om ikke i hans fædreland, så andet steds. Nu, efter Hans Højheds død, var han med forstanderen¹² i Osnabrück, og det synes, som Hans Højhed har ytret, at han gerne ville

beholde hans person, hvis hans ansigtstræk ikke havde været så alment kendte. Han har gode anlæg for prækestolen og en måde at tale på, som behager de store, i det mindste var han efter den afdøde hertugs smag. Men fortroligheden med lægfolk og med en vis person har givet anledning til megen snak, og da jeg gjorde forstanderen bekendt dermed, blev jeg anledning til, at han en tid lang ikke ville besøge mig.

Af Deres Højvelbårenheds tidligere brev ser jeg, hvor meget pater Wolfgang¹³ foretager sig for ikke at måtte vende tilbage til klostret. De to har været meget gode venner. Uden at gå ind på enkelte tilfælde, og idet jeg kun støtter mig på den erfaring, jeg har deri, og på min samvittighed, må jeg sige: Ligesom begge ordenspersoner, når de lever i den regulære observans, tjener Gud og kirken til den største ære, så bringer de uden for observansen i fortrolig og fri omgang med verdens mennesker sig selv og andre i den største fare. Jeg mindes hint ord af en helgen, at en ordensmands forudbestemmelse er knyttet til den regulære observans, og den, som letsindigt negligerer den, er så at sige uden for sin frelses vej.¹⁴

Hvad aflæggelse af ordensdragt angår, så holder jeg det, hvor det ikke drejer sig om personer af prøvet hellighed eller om tvingende nødvendighed, for meget farligt, fremfor alt ved hoffer som dette, hvor enhver taler om libertinisme, og hvor tonen er så elskværdig og udvortes ærbar, at man skulle tro, her aldrig gaves den mindste slethed. Jeg ved dog, at et trosivrigt menneske på den måde tabte enhver tro og tvivlede på Kristus, osv., bare i forbindelse med et venskab, der nok var aldeles ærbart, men som indebar den slags underholdninger og tiltrækkende manerer. Jeg anbefaler mig til Deres Højvelbårenheds hellige offer. Deres uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titipolis.

Hannover, 5. april 1680.

(1) Hertuginde Benedikta Henriette af Hannover var i Paris, da hendes mand døde. Som enke valgte hun at bo i Osnabrück, men kom til Hannover til begravelsen, – (2) Omkring 1./10. maj 1680. – (3) Grev Filippo Archinto (1644-1712), spansk gesandt, der som ministerpræsident for statholderen over de spanske Nederlande (Belgien) havde deltaget i fredsforhandlingerne i Nijmegen. Nu forhandlede han på statholderens vegne i den spanske konges navn med hertug Ernst August af Hannover om videreførelsen af missionen her. – (4) Vel rektor for jesuiterkollegiet i Osnabrück, Hunold Plettenberg (1632-1696). – (5) Jvf. Stensens regnskab E 184. – (6) Om Loyola se E 85, n. 8. – (7) Om Xavier se E 85, n. 9. – (8) Petrus Faber (1506-1546), Lyolas første medarbejder. – (9) Pater Giuseppe da Diso, jvf. E 142, n. 4. I marts 1680 søgte han Propagandakongregationen om dispensation fra reglen om at bære ordensdragt. – (10) Hertug Johann Friedrich, der døde i december 1679. – (11) Kapucinerpater Cherubino, italiener, omtales i Hannover fra 1678. – (12) Pater Candidus, jvf. E 142, n. 3. – (13) Pater Wolfgang de Froidemond, jvf. E 142, n. 5. – (14) Sagt af François de Sales, jvf. E 134, n. 5.

E 184. Til Opizio Pallavicini

Hannover, 5./15. april 1680

Indhold: Regnskab over Stensens udlæg på nuntius' vegne.

KP-PS 1

Hans Velbårenhed hr. nuntius skylder for missionen i København:	Hr. nuntius har tilgode:
For byggearbejde i det gamle og det ny kapel ¹ og for transport etc. i følge den første regning over hr. Floramontis ² udgifter	Udbetaling til Fru Perenotte ⁴ 32,00
62,16	For forskellige til Hannover sendte bøger . . . 23,10
I følge den anden regning over pater Keefs ³ udgifter	Udbetaling til fru Perenotte 100,00
26,12	
i følge Floramontis regning for voks, olie etc.	
14,03	
Og pater Keefs	
24,44	
For kirkelige klæder og for altrets udsmykning i følge hr. Floramontis regning	
45,23	
Og pater Keefs	
19,12	
For bordudgifter beregnes kun de i Venezia betalte hundrede daler	Udbetaling til Venezia 100,00
100,00	
<hr/>	<hr/>
292,14	255,10
Rejsepenge og andre personlige udgifter	
120,00	
<hr/>	
412,14	
<hr/>	
÷ 255,10	
<hr/>	
157,04	
Missionen i Celle	
50,00	
Beckers ⁵ rejse	
40,00	

(1) Det gamle kapel er antagelig kapellet hos den spanske gesandt og det nye det hos den hannoveranske resident, Floramonti. – (2) Jvf. E 142, n. 9. – (3) Jvf. E 167, n. 3. – (4) Hofmanden, belgieren Johann Baptista Vanderhagens anden hustru Katharina Maria Libon. – (5) Om Johann Becker se E 165, n. 2.

E 185. Til Opizio Pallavicini

Hannover, 25. april/5. maj 1680

Indhold: Kvittering for 100 daler. Jvf. E 184.

KP-PS I

Jeg bekræfter herved min underskrift, at jeg af højærværdigste hr. apostolisk nuntius i Köln, til trøst for katolikkerne i mit vikariat Hannover under hensyntagen til understøttelsernes tvingende nødvendighed og i betragtning af Hans Højhed hertug Johann Friedrich af Braunschweig-Lüneburgs død har modtaget 100 daler. Til bevis herfor har jeg underskrevet dette med egen hånd og vedføjet mit segl.

Niels, biskop af Titiopolis.
apostolisk vikar.

Hannover, 25. april 1680, gl. stil.

E 186. Til Opizio Pallavicini

Hannover, 25. april/5. maj 1680

Indhold: Kvittering på 50 daler.

KP-PS I

Jeg undertegnede kvitterer herved over for den højærværdige hr. Pallavicini, for tiden nuntius i Köln, for 50 daler kurant, det er 48,69 in specie, at godskrive mit tilgodehavende for udgifter til kapellet i København,¹ hvilken sum Hans Højvelbårenhed vil få udbetalt af den hellige propaganda-kongregation, og denne samt en anden lignende kvittering skal gælde som en eneste. ...

Niels, biskop af Titiopolis,
hjælpebiskop af Münster.²

(1) Jvf. E 184. – (2) Stensen blev hjælpebiskop i Münster, jvf. E 192.

E 187. Til Opizio Pallavicini

Hannover, 13./23. maj 1680

I fortsættelse af religionsdrøftelsen i Celle i februar 1680 (jvf. E 181) kom det til to yderligere drøftelser i april måned. Stensen havde denne gang foruden Röttenbeck som sin sekretær også den kendte kontroversteolog, jesuiten Caspar Sevenstern med. I forbindelse hermed foreviste Stensen en dissektion af et kalvehoved og et kalvehjerte.

Indhold: Stensen aflægger rapport om de skuffende religionsdrøftelse i Celle.

KP-PS I

Vi er ikke vendt så fornøjede tilbage fra vort kollokvium, som jeg havde håbet. Ganske vist havde nogle, som var af velvillig indstilling, deriblandt en af prædikanterne, vist, at de havde fået et mindre dårligt, ja, vel endogså et bedre indtryk af os end tidligere, og vel blev nogle af vor tros sandheder behandlet med tilstrækkelig klarhed, men interpellanternes påtrængenhed, de forstokkedes kunstgreb har stadig forhalet fortsættelsen af

de påbegyndte punkter og gjort alt for at hindre de tilstedeværende herrer i at høste den frugt, de ellers måske ville have haft deraf, dels ved deres falske påstande, dels ved deres bagvaskelser mod kirkefædre og paven, dels idet de udbrød i triumfskrig, når de var blevet klart modbevist, dels idet de på et tidspunkt blandt tilhørerne omsendte forskellige bøger, hvor vi enten citerede klare steder hos kirkefædre eller forklarede vor lære. Når jeg derfor overvejer tilhørernes fordomme og de vrangtroende lærdes dristige påstande, tvivler jeg ikke om, at nogle af disse herrer i stedet for at drage nytte af mødet har taget skade deraf. Vidunderlig er Gud i sine domme.¹ Første statsminister,² i hvis bibliotek disse drøftelser fandt sted, og som i øvrigt er venligsindet mod os katolikker, gjorde alt for at henvføre os til de emner, som klart taler til gunst for den katolske sag; men gejstlighedens spidsfindigheder tillod os ikke at nå dette mål. Da man engang skulle behandle spørgsmålet om præstedømmet, kom de med så mange sofismer om glosen *præst*, at man slet ikke nåede til selve emnet. Transsubstantiationen og overleveringen blev af os bevist med tilstrækkeligt klare sætninger fra de hellige kirkefædre, nogle eksempler på kommunionen under een skikkelse klart forsvaret og temmelig mange theser med rene ord forklaret. Enkelte ønsker også, at jeg skal skrive til dem og forklare nogle theser, således en greve af Reuss,³ som er gift med søsteren til Hendes Højhed af Celle, og som ønsker at se kommunionen under een skikkelse historisk belyst.

(1) Vulgata, Sal. 67, 36, og Ester 15, 17. – (2) Georg Christoph von Hammarstein (død 1687). – (3) Heinrich V. von Reuss-Burck (1645-1698), gift med Angelique Desmier d'Olbreuse, hvis søster Eleonore var gift med Georg Wilhelm af Celle.

E 188. Til Candidus og Dionysius

Hannover, 2./12. juni 1680

I maj 1680 efter begravelsen af hertug Johann Friedrich forlod de fleste kapucinerpatere Hannover. Tilbage var kun forstanderen Candidus samt pater Dionysius, og Stensen forsøgte indtrængende at formå dem til at forlade byen. Jvf. også E 190 og 191.

Indhold: Stensen videresender nuntius' befaling til patrene om at rejse.

KP-LBM L

Højærværdige patre!¹

Må Gud bevare nåden og freden i os uskadt!

På grund af en skrivelse fra nuntius i Köln,² skrevet sammesteds d. 28. maj/8. juni, og i dag overbragt mig, er jeg forpligtet til at meddele patrene følgende:

»Han skal i mit navn lade dem vide, at det er mit ønske, at de rejser, og skulle de ikke adlyde, skal han straks skrive til provincialen³ og sige, at

han har gjort dette på min befaling. Jeg tvivler ikke på, at provincialen vil tage hensyn dertil.«

Det gør mig ondt, at det er kommet så vidt; men jeg må udføre mine foresattes befalinger. Jeg beder Dem meddele mig, hvad De agter at gøre. Måtte Vorherre tilskynde Dem til det, der er kirkens almene vel mest tjenligt, og som ikke udsætter os for modstandernes spot. Jeg anbefaler mig til Dem ved den hl. messe. De højærværdige patres meget hengivne tjener.

Niels, biskop af Titiopolis,
apostolisk vikar.

Hannover, 2. juni 1680.

Til de højærværdige kapucinerpatre Candidus og Dionysius.

(1) Om pater Candidus se E 142, n. 3, om pater Dionysius se E 148. – (2) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (3) Den øverste kapuciner i regionen Køln, pater Georg fra Düsseldorf (ca. 1618-1693).

E 189. Fra Candidus og Dionysius

Hannover, 3./13. juni 1680

Indhold: Kapucinerpatrene svarer på E 188 – de vil ikke handle til skade for deres orden.

KP-LBM L

Højærværdigste og højtærede herre!

På Deres sidste skrivelse, som i går aftes blev overrakt os, vil vi gerne i al ærbødighed svare følgende: Hvis man vil behandle os efter rettens forskrifter, da vil vi ydmygt og snarest muligt underkaste os disse forskrifter. Men vi bør og kan ikke gøre, hvad der kræves af os til allerstørste skade for vor orden, idet vi er overbevist om, at hverken ydmyghedens dyd eller fuldkommenhed kræver eller tillader dette. Vi er Deres højærværdigste og højtærede herres ringeste tjenere i Kristus.

Frater Candidus, Frater Dionysius.

E 190. Til Georg fra Düsseldorf

Hannover, 14. juni 1680

Indhold: Stensen opridser problemerne omkring nedlæggelsen af kapucineres mission i Hannover over for ordenens provincial.

KP-LBM L

Højærværdigste fader!¹

Måtte nåde og fred forøges!

Hvor stor min ærefrygt for den hellige Frans² og hans sande sønner altid har været og stadig er, kan jeg kalde Gud, som gransker hjertes og nyres, til vidne på. Derfor gør det mig ondt, at det ved nogle patres adfærd er

kommet så vidt, at jeg synes at optræde imod den hellige Frans' orden, medens jeg i min samvittighed er overbevist om særligt at tænke på ordens ære. Jeg skal gerne tilstå, at de ved tanken om det skete vel fra min side kunne frygte hævn. Det undrer mig da heller ikke, at de har udspremt det rygte, som også til slut er kommet mig for øre, at jeg helt igennem handlede ud fra et fjendtligt sindelag over for patrene. Imidlertid kan jeg uden svig sige, og for Guds domstol vil det blive åbenbaret, at enhver hævngherrig stræben og ethvert ønske om at gennemføre den begyndte missionsordning som en sag, der drejer sig om min egen ære, ligger mig så fjernt, at hvis man i dette øjeblik fra mine overordnedes side befalede mig at underkaste ikke blot hele missionen, men også min person kapucinerpatrenes anordninger, gjorde jeg det gerne og med glæde, idet jeg ville bøje mig for mine overordnedes befaling som for Guds vilje.

Imidlertid, for at De, højærværdigste fader, kan lære hele sagens udvikling at kende, og jeg tillige efterkomme nuntius' befaling,³ vil jeg fremstille sagen fra dens begyndelse. Jeg havde lovet patrene ikke at hidkalde andre missionærer, sålænge der bestod et håb om vedblivende at kunne bære ordensdragt og derved mulighed for at føre et rigtigt ordensliv. Da imidlertid hospitet blev lukket,⁴ og det var klart, at alt håb om at bære ordensdragt var slukket, kunne jeg ikke gøre andet end at adlyde nuntius' befaling og Deres råd, højærværdige fader, i brevet til den højtærede nuntius, samt tillige følge min egen samvittighed, idet jeg dels nægtede min medvirken ved aflæggelse af ordensdragten og dels fandt andre, hvis regel er mindre streng og derfor ikke behøver så mange dispensationer. Men da jeg så, at disse patre stadig blev her, og da jeg af troværdige folk hørte, at Rom havde vakt nye forhåbninger hos dem, meddelte jeg dem den højtærede nuntius' og Deres hensigt, højærværdige fader, at nægte dem at aflægge ordensdragt, ja, at overhovedet enhver forhåbning om at måtte bære den, ville være omsonst, og at nuntius havde tilføjet, at de ingen grund ville have til klage, da det netop ikke var tilladt at bære ordensdragten. Jeg bad dem dog meddele mig, om de måske nærede en eller anden forhåbning, for at jeg ikke, medens de ordnede sagen på deres vis, skulle træffe en anden missionsordning, så vi derved gensidig ødelagde hinanden. Da jeg så hørte, at de offentligt ville vise sig i ordensklædningen, rådede jeg dem på ny til at være forsigtige og tænke på sjælens frelse, deres egen ordens ære og så videre, hvorpå jeg modtog et temmelig langt og meget skarpt brev fra dem. Medens jeg stod i begreb med at svare på dette, fik jeg fra nuntius to skrivelser, i hvilke han udtalte, at når fyrsten ikke tillod, at ordensdragt blev båret, måtte jeg arbejde på, at patrene trak sig tilbage, og at jeg måtte ordne missionen således, at der ikke måtte

høres nogen uenighed som følge af de forskellige sjælesørgere. I et tredje brev skriver han, at jeg skulle meddele dem, at det var hans ønske, at de rejste bort; skulle de ikke adlyde, måtte jeg skrive til Dem, Højjærværdige Fader, og tilføje, at jeg handlede efter hans ønske.⁵ Efter at jeg endnu samme dag havde fremstillet den højtærede nuntius' grunde for dem, meddelte jeg dem om aftenen hans befaling, hvorpå de erklærede, at dette ikke var efter lovenes forskrifter og ville være deres orden til den største skade,⁶ skønt det dog forholder sig således:

1. Her er ingen kirke, intet hospits, overhovedet intet hus med religiøs observans.

2. Patrene erklærer, at de ikke viderefører missionen og heller ikke tænker på at gøre det.

3. I stedet for en mission, der er overdraget mig af den hellige stol og underlagt den højtærede nuntius, drejer det sig om iværksættelsen af en ny mission.

4. Deres foresattes vilje er meddelt dem, efter at grundene derfor er blevet forelagt dem, grunde, som absolut ikke tager sigte på at skade ordenen, men som vil værne om dens ære, så at medlemmer af en hellig og observant orden ikke gennem en unødigt dispensation fra reglerne udsætter sig for farer, hvor Gud har kaldet dem til en så hellig regel netop for, at de skal undgå disse farer.

Jeg håber, at De, højjærværdige fader, vil give nuntius' berettigede ønske Deres tilslutning, og, fordi det her ikke er tilladt at gå i ordensdragt, og det heller ikke er rådeligt at aflægge den, fremskynde deres afrejse, samt ikke tilskrive min handlemåde aversion, hævngherrighed eller uklog iver, men et sindelag, der ønsker at sørge således for den katolske gudstjeneste her, at hverken en hellig ordens ry kommer i fare, eller at den ikke-katolske befolkning ved bibeholdelse af ordensdragten mod dens vilje sættes i oprør, og at der heller ikke opstår stridende grupper og splittelse blandt de forskellige missionærer.

Hvad skal man sige til, at de ikke har taget vare på ordenens eller kirkens ære ved som opholdssted at vælge sig en husstand, hvor der også lever en mor med sin uægte søn, ja også selve dennes fader.⁷ Jeg tror, at disse mennesker gennem nogen tid har levet i kyskhed, men offentligheden tror det ikke, og i går fortalte en mand mig nogle ret ubehagelige morsomheder, fordi patrene skjuler sig hos en sådan vært. Da værten imidlertid selv har erklæret sig for modstander af jesuiterne, lægger man i øvrigt ingen vægt på hans dom. Ved hoffet trængte han sig en gang ind på mig, og idet han tog mig i hånden, besvor han mig ikke at indføre jesuitpatre, som han på det skarpeste udtalte sig imod. Jeg lod, som om det

drejede sig om en spøg og søgte langsomt at drage mig tilbage; men han slap ikke min arm, hvorimod han fulgte mig lige til døren til vagtlokalet foran hertugens værelser, idet han stadig gjorde mig bebrejdelser på en måde, som endnu ingen protestant her har anvendt over for mig. De, højærværdige fader, må selv dømme, hvad der vil ske med vor mission, når der mellem katolikker råder splid og fra protestanternes side spot. Og fordi jeg forsøger at bringe alt dette i orden, beskylder man mig for at lade mig drive af partihensyn, medens jeg dog, hvis der blev budt ligeså stor sikkerhed for et missionsresultat fra kapucinerpatrene ved at give dem en unødvendig dispensation fra alle disse regler, som fra jesuiterne, hvis regel er omtrent den samme, om de opholder sig inden for eller uden for kollegierne, selv ville fraråde sidstnævntes hidkaldelse og gøre alt for at befæste kapucinerens stilling. Men det trøster mig, at Deres Højærværdighed kender disse ting af egen erfaring, og jeg håber, at De vil vise mig den godhed ikke at tilskrive partihensyn det, som jeg gør af nidkærhed. Jeg anbefaler mig til Deres forbøn og messeofre, idet jeg ønsker Dem al den guddommelige nådes fylde.

Deres Højærværdigheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 4. juni 1680.

Til den højærværdige kapucinerprovincial.

(1) Om pater Georg jvf. E 188, n. 3. – (2) Frans af Assisi (1181-1226), grundlægger af franciskanerordenen, der i videste forstand også omfattede den i 1528 oprettede kapucinerorden. – (3) Jvf. Pallavicinis brev, citeret i E 188. – (4) 1 maj 1680. – (5) Jvf. E 188. – (6) Jvf. E 189. – (7) Kapucinerne boede hos major Johann Vincenz Floramonti, broder til den hannoveranske resident i København.

E 191. Til Georg fra Düsseldorf

Hannover, 11./21. juni 1680

Indhold: Da Stensen frygter, at hans brev (E 190) ikke når frem, gentager han her sin redegørelse for striden med kapucinerpatrene i Hannover.

KP-LBM L

Højærværdigste pater!

Måtte nåden og freden forøges!

I fredags havde jeg skrevet et brev¹ til Dem, højærværdige fader, og sendt det til en ven i Neuhaus,² for at han derfra kunne videresende det til Dem, fordi han bedre end jeg kunne vide eller finde frem til, hvor De opholdt Dem. Men vedkommende var just på den tid undervejs til Hannover, hvorfor jeg antager, at brevet går tilbage til mig.

Man beskylder mig for mange ting, men jeg håber i Guds øjne at findes

skyldfri. Den første strid mellem patrene og mig opstod på grund af spørgsmålet om, hvor mange hellige paramenter³ der burde efterlades her i et kapel til brug for katolikkerne, hvorved jeg mener kun at have handlet ret og billigt, eftersom også marskal Moltke⁴ ved, at det ikke har været efter ønske fra Hans Højhed, der fromt er gået bort, at der skulle fjernes noget, hvilket han imidlertid kun vil erklære, hvis han udtrykkelig bliver spurgt. Også Hendes Højhed enkehertuginde⁵ har gentagne gange tilkendegivet sit mishag over, at de uden hendes vidende havde ført alle disse ting bort, hvilket jeg dog søgte at undskylde, idet jeg anførte to grunde: For det første sagde jeg, at det var sket, for at de hellige paramenter ikke skulle falde i ikke-katolske hænder, og dernæst, at jeg vidste, at Hans Højhed⁶ skal have sagt, da rådgiverne holdt på, at alt igen skulle læsses af vognene og undersøges, at de måtte medtage, hvad der af salig hertugen⁷ var tilstået dem til deres eget brug.

Den anden strid vedrører forvaltningen af denne mission. Da patrene ikke længere kunne tage sig af den, bærende deres ordensdragt, holdt den højtærede nuntius i Köln⁸ det ikke for heldigt at overlade den til dem, og han mente i denne sag at være i overensstemmelse med Dem, højærværdige fader; heller ikke jeg kan i min samvittighed bedømme sagen anderledes. Men ved den lejlighed skete forskelligt, og for at fremstille det desto klarere vil jeg begynde med begyndelsen.

Da efter Hans Højheds død kirken lukkedes og til sidst også hospitet⁹, og der ikke længere var noget hus, hvor ordensobservansen kunne iagttages, men kun to patre, der boede i hus hos verdslige folk, da havde det sandelig ikke kunnet krænke deres privilegier, om de havde rådført sig med mig, som den hellige stol har betroet missionen og vikariatet, om bolig og om, på hvilken måde de kunne slå sig ned her. Ved en venlig drøftelse ville de enten kunne have overbevist mig om rigtigheden af deres grunde, så at jeg havde holdt med dem, eller jeg kunne have fremført nuntius' og mine grunde således, at de kunne være draget herfra i fred.

De grunde, som for mit vedkommende taler imod, at de opholder sig her efter aflæggelse af ordensdragten, støtter sig så vel på fornuft som på erfaring. På fornuften, fordi man uden tvivl i samme grad, som man uden tvingende nødvendighed fjerner sig fra sin regel, må frygte, at den guddommelige nådes bistand fratages en. På erfaringen, fordi det i løbet af fjorten år har vist sig, hvor megen anledning til sorg de foresatte selv har haft, dels på grund af dispensationer for enkelte uden for klostret boende, dels på grund af dispensationer for hele klostret. Af denne erfaring kan man slutte, hvad der ville ske, når to uden nødvendighed ganske alene på

grund af talrige dispensationer levede i verdslige folks huse mellem hof-folk og soldater, som udgør den væsentligste del af de herværende katolikker.

Da jeg første gang i en skrivelse fremsatte den højtærede nuntius' ønske og hans grunde for dem og bad dem meddele mig, om de måske havde tænkt sig en anden udvej, som kunne tjene til Guds større ære, svarede de, at jeg syntes at ville udvise dem af byen. Da jeg tilbageviste denne påstand og tilføjede, at en sådan mistænkeliggørelse må tilskrives et sindelag, som var mig fremmed, forebragte de mig i et meget langt brev en hel del imod mig, og da jeg havde svaret derpå, får jeg en skrivelse fra den højtærede nuntius i Köln, hvori han befaler mig at meddele dem, at det er hans vilje, at de skal rejse bort. De kunne jo dog ikke forblive her i ordensdragt, ligeså lidt som de kunne være her uden fare for at vække uro blandt de ukatolske eller forårsage stridigheder mellem de forskellige missionærer. På dette svarede de, at man ikke gik lovmæssigt frem imod dem, at dette betød et stort overgreb mod deres orden, at ydmyghedens dyd og fuldkommenhed hverken forlangte eller *tillod* det¹⁰ (dette sidste ville den hl. Frans¹¹ uden tvivl ikke have sagt). Men mig beskylder de for grundløs frygt, nogle ting bebrejder de mig, andre ting giver de en uheldig drejning. Imidlertid breder striden mellem katolikkerne sig, de ukatolske er måske allerede opmærksomme på det, og jeg kan heller ikke, før jeg har set, hvorledes sagen ender, ordne missionens forhold. Hvis de virkelig, som det fra anden side meddeles mig, har skrevet til Rom, så er alt, hvad man på grundlag af sådanne forhandlinger vil opnå, bygget på falske forudsætninger. Patrenes husvært¹² tilstod selv, da han ved hoffet i min nærværelse af en eller anden blev spurgt derom, at have sagt, at der skulle findes over 1600 katolikker her. Jeg påviste da over for ham, at her end ikke var 500, selv om man medregnede børnene, ja, at her ikke engang fandtes 300 kommunikanter! Derfor er – under de nuværende forhold – få missionærer tilstrækkelige. Endogså hr. Klencke,¹³ som i patrenes favør har skrevet til generalministeren,¹⁴ meddelte mig efter at have hørt den højtærede nuntius' vilje, at han kun ugerne havde skrevet, og udelukkende fordi patrene havde sagt til ham, at han ville synde imod samvittigheden ved ikke at gøre det; han skrev altså kun, hvad de tilrådede ham. De citerer en udtalelse af grev Archinto,¹⁵ hvorefter Hans Højhed skulle have sagt, at dersom de blot kunne holde stillingen, da måtte man med tiden tilbagegive dem så vel kirken som hospitet; det tror dog hverken hr. Klencke eller jeg, som så ofte har talt med Hans Højhed og har modtaget mange tegn på hans godhed og venlige sindelag over for os. Når patrene fortæller, at

Hans Højhed selv og hr. Grote¹⁶ skal have sagt: »Gør det bare, og tal ikke om det«, da er jeg vis på, at dette kun gælder privat messelæsning og præsternes hemmelige underhold, men absolut ikke betyder, at de må bære ordensdragt, beholde ejendom eller få hospitet tilbage. Man har jo forandret hele kirken, fjernet den saligste jomfrus og den hl. Antonius' altre, og ved nedrivning af mure har man forvandlet cellerne til større rum. Patrene beskylder mig for at mangle erfaring, påstår, at jeg nærer grundløs angstelse; men jeg frygter for, at man kun vil finde det altfor sandt, hvorover man nu trækker på smilebåndet. Sandelig ville det ikke have skadet deres sag, om de havde rådført sig med mig, så havde jeg i det mindste kunnet formane dem til ikke at vælge en bopæl, om hvilken jeg ganske vist personligt mener, at intet er i vejen, men om hvilken både lutheranerne og nogle katolikker tror det anderledes, fordi den pige, som man ser ordne alt i bemeldte hus, sammen med husværten har en uægte søn, som også bor der. Af denne grund berettedes der mig allerede for nogle dage siden stiklerier fra forskelligt hold. Det ses altså, i hvilken situation de har bragt sig selv – til fælles skade og skam, medens jeg, der sætter den hellige Frans' orden højt, så gerne ville, at alle hans sønner bestræbte sig for at hævde dens gode ry. Det ville have været mig en kilde til undren, at de overhovedet har villet lade sig optage i et hus, hvis rygte absolut ikke kunne være dem ubekendt, eller hvorfor en vært, der ellers foretrækker soldaters omgang for ordensfolks, ville optage sådanne gæster, hvis han ikke nogle dage i forvejen ved hoffet havde taget mig i armen og skældt ud over jesuiterne på en måde, som selv protestanter aldrig har benyttet sig af over for mig.¹⁷ Dette tillader den slutning, at de allerede da havde lagt planer sammen, og at han var meget interesseret i at udelukke jesuiterne, endnu førend det var besluttet at indkalde dem.

Jeg mente at burde fremsætte alt dette for Dem, højærværdige fader, for at De kan se, at jeg ikke lader mig lede af hadefulde følelser over for patrene, men at jeg alene søger det, som kan gavne kirken og tjene til dens arbejdes hæder og sjælenes frelse. Jeg betvivler ikke, at præster gennem et venskab, de et eller andet sted har sluttet, kan være til gavn for katolikker og kan bevirke ikke-katolskes omvendelse. Men, højærværdige fader, de sande åndelige venskaber er nutildags sjældne, hyppigere er, Gud bedre det, sådanne, som grunder sig på naturlig kærlighed og håb om fordel. Næsten alt går derfor ud på selskab og adspredelse, og større er det onde, vi erfarer, end det gode, vi tilsigter. Men de, der lader sig lede af en sand længsel efter frelse, går, på grund af en retfærdig udskiftning af missionærer, ikke glip af håbet om den guddommelige nåde, men iveren bliver ved

udskiftning af missionærer somme tider opflammet hos både får og hyrder. Jeg anbefaler mig til Deres messeofre og Deres forbøn. Deres Højærværdigheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Hannover, 11. juni 1680.

Til den højærværdige kapuciner-provincial for Kølner-Provinsen.

(1) E 190. – (2) Fyrstbiskoppen af Paderborns residens. Vennen har antagelig været Ortensio Mauri, jvf. nedenfor E 197. – (3) Slotskirkens messeklæder. – (4) Gustav Bernhard von Moltke, jvf. E 99, n. 6. – (5) Johann Friedrichs enke, Benedikta Henriette af Pfalz. – (6) Den nye hertug Ernst August. – (7) Den afdøde hertug Johann Friedrich. – (8) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (9) Kirken blev i februar lukket for katolsk gudstjeneste og kun åbnet igen i forbindelse med bisættelsen af hertug Johann Friedrich, 2.-3. maj. Hospitet blev lukket i maj. – (10) Jvf. E 189. – (22) Frans af Assisi, jvf. E 190, n. 1. – (12) Johan Vincenz Floramonti, jvf. E 190, n. 7. – (13) Kammerherre Wilken Klencke (død 1697). – (14) Lederen af kapucinerordenen (1678-84), pater Bernard da Porto Maurizio. – (15) Om grev Archinto, jvf. E 183, n. 3. – (16) Om Otto Grote se E 99, n. 5. – (17) Om denne episode se også E 190.

KP-LBM I

E 192. Til Cosimo III

Neuhaus, 21. juli 1680

Umiddelbart efter hertug Johann Friedrichs død begyndte man at overveje, hvor man bedst kunne udnytte Stensens evner i det tyske område, og hurtigt kom fyrstbiskoppen af Paderborn og Münster ind i billedet. Ferdinand von Fürstenberg (1626-1683) var blevet fyrstbiskop i Paderborn i 1659, og efter den krigeriske, udadvendte Christoph Bernhard von Galens død i 1678 overtog han også bispedømmet Münster. Ferdinand var kendt for sin store lærdom, bl.a. inden for historie, og for sin levende interesse for sine stifter. I Stensen så han en mulig hjælper i det store område, der var det betydeligste katolske område i Nordtyskland. Allerede i februar 1680 modtog Stensen fuldmagt til at ordinere præster i Münster og Paderborn, og i juli drog han efter at have reorganiseret missionen i Hannover til sit nye virke, der blev indledt med et otte dages ophold i jesuiterkollegiet i Paderborn i bøn og selvransagelse. Siden fortsatte han til Neuhaus, Ferdinands residens.

Indhold: Stensen anbefaler Oberst Bernholz' nevø til storhertugen.

KP-PS I

Deres fyrstelige Højhed!

Adelsmanden, som overbringer dette brev, har jeg flere gange skrevet til Deres Højhed om.¹ Han er oberst Bernholz'² nevø. Jeg håber, at han ved Deres Højheds velvilje og højsind i den kommende vinter vil få lejlighed til at perfektionere sig i sproget og i ridderlige sæder, og at han samtidig vil lære at kende, hvad et kristeligt hof er. Vorherre gengælde Deres Højhed denne godhed med rig velsignelse for Dem selv og det storhertugelige hus, hvilket jeg af hjertet beder om. Deres Højheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Neuhaus, 21. juli 1680.

Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Muligvis således i E 180. – (2) Oberst Bernholz var regimentschef i den hannoveranske hær under Johann Friedrich og Ernst August. Af E 197 fremgår, at den omtalte nevø må være en fættersøn.

E 193. Kapelindvielse

Marienloh, 1. august 1680

Indhold: Stensen indvier på fyrstbiskoppens vegne et kapel i Marienloh, som generalvikar Laurentius von Dript har ladet opføre og udsteder en bekendtgørelse herom. Laurentius von Dript (1633-1686) var generalvikar i Paderborn og kendt for sin store indsigt i kanonisk ret.

E 193a. Til Antonio Magliabechi

Münster, 18. august 1680

(Kilde: Scherz: *Niels Stensen und Antonio Magliabechi*, s. 52)

Indhold: Stensen videresender et brev(?) fra København og anbefaler en ung dansker. PS 1

Til hr. Antonio Magliabechi,¹ Firenze

Min højagtede herre!

Vedlagte² kom til mig fra København efter min ankomst hertil. De vil i Firenze se en herre,³ som jeg tror er en slægtning til hr. Bartholin, i det mindste af samme stand og af landets ældste slægt. Han holder meget af at studere og har store tilbøjeligheder til religionen. Han var sidste faste⁴ hos mig i Hannover i flere uger og rejste så til Frankrig og er måske allerede kommet til Firenze. Han er af meget sædelig levevis. Han forlader sit land uden nødvendighed, da han bekvemt kunne leve dér og regne med at blive forfremmet, men Gud har andre planer med ham. Hvis De hjalp ham, enten til at bo hos en dydig adelsmand uden andre udgifter end til tøj og lignende, eller ved at give ham lidt hjælp hver måned, tror jeg ikke, De ville angre det. Tilgiv mig, at jeg opflammes. Jeg kender Deres velgørelighed; prisen for en eneste sjæl er så høj, at en søn af Gud en anden gang ville ende på et kors, hvis det var nødvendigt. Gud velsigne Dem. Bed til Gud for mig. Jeg er Deres uværdigste tjener,

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster, 18. august 1680

Hils vore venner, som besøgte Dem i min tid. Jeg håber at høre, at de lever.

(1) Om Magliabechi se E 26, n. 2. – (2) Muligvis et brev, jvf. E 154a. – (3) Danskerens identitet er ukendt. Hr. Bartholin skal opfattes som Caspar Bartholin d. y., med hvem Magliabechi korresponderede. Jvf. E 154a, n. 2. – (4) Efter gammel stil faldt fastelavn den 21. februar og påskelørdag 11. april 1680.

*E 194. Til Cosimo III**Münster, 30. august 1680*

Indhold: Stensen beder storhertugen undskyldte, at han er gået for vidt i sine forventninger til Cosimos hjælp. Han anbefaler den unge Vitztum til tjeneste hos Cosimos søn og omtaler i et tillæg forholdene i Münster stift.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Det sidste brev fra Deres Højhed lod mig forstå, at jeg havde gjort mig skyldig i et altfor stort misgreb, idet jeg udlagde Deres tidligere brev for frit og hos oberst Bernholz vakte forhåbning om, at hans slægtning kunne opholde sig i et halvt år i Firenze, og i den hensigt gav den unge mand et brev til Deres Højhed.¹ Måske forudser Vorherre, at vedkommende ikke ville benytte et sådant gode på sømmelig vis, og derfor hindrer Deres Højhed i at tilstå ham det. Jeg vil sørge for, at hans mor ikke sender ham. Skulle han imidlertid komme, da vil Deres Højhed med et eller andet lille tegn på velvilje kunne lade ham fare, fordi den oprindelige hensigt med håbet om et ophold hos Deres Højhed var at bevæge moderen til at lade ham rejse til Italien, hvor han længtes meget efter at komme, men hvortil hun ikke ville lade ham rejse. Imidlertid beder jeg i al hengivenhed og i fortrøstning til Deres Højheds store godhed om tilgivelse for denne min dristighed.

Jeg hører, at Deres Højhed lider af mangel på adelsmænd efter Deres hjerte til tjeneste hos Hans Højhed Storfyrsten.² Jeg har i de sidste to år haft hos mig en ung mand,³ hvis mor,⁴ der kort før sin død blev katolik, betroede mig at opdrage ham i den katolske tro. Han har hele tiden opført sig fornuftigt og skikket sig godt. Over for mig er han lydige, og han har ved egen hjælp næsten lært sig det latinske sprog og kan også noget fransk. Hvis Vorherre har forberedt ham således for at gøre ham egnet til tjeneste hos den høje storfyrste, ville det være mig til stor glæde. Han er over 18 år gammel og fylder 19 til påske. Han driver historiske studier, og det hver dag; ligeledes går han hver dag en time til en jesuitpater, som hjælper ham at gå videre i latin. Jeg skriver så udførligt om dette, for at Deres Højhed kan have kendskab til hans sysselsættelse. Skulle jeg imidlertid hos ham opdage en eller anden mangel, som kunne tyde på usikkerhed, ville jeg selv vide at gribe ind. I disse to år har jeg aldrig grebet ham i en løgn, idet jeg efter Deres Højheds eksempel straks ved hans ankomst indskærpede ham regelen herfor. Fra tid til anden har jeg foreskrevet ham nogle regler og øvelser, og han har gjort sig umage for at udføre dem. Jeg skal se, om han er udholdende. Jeg havde gerne set ham i den gejstlige stand, men denne har han intet kald til, og jeg forsikrede ham stadig, at han vil have sin fulde frihed, der ikke skal bruges til andet end til, hvad han i sin samvittighed finder, at Gud vil med ham. Gud lønne

Deres Højhed for Deres store Godhed og velsigne Dem med den nåde at opfylde hans helligste vilje fuldkommen. Jeg er Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster, 30. august 1680.

Jeg befinder mig nu i mit stift, men er endnu ikke befriet for vikariatet. Her i Münster og i det hele stift er der meget at gøre, fordi stiftet er meget udstrakt, og da firmelsens sakramente i mange år ikke har været meddelt her. Efter septemberordinationerne⁵ må jeg drage til Emsland, hvor en jesuitpater⁶ fra jul og til nu har hørt tre tusind generalskriftemål. Han hedder pater Wery og er en meget from mand, der umager sig ganske utroligt og har en vis evne til at få alle med sig. Han gjorde de sårede og fattige i den münsterske hær i Danmark så meget godt, at kongen, skønt han er lutheraner, gerne ville have beholdt ham i hæren. I mange, mange år er der i den del af stiftet ingen firmelse blevet meddelt, og jeg tænker, at jeg må begynde der.

Jeg takker Deres Højhed for den kærlighedsgave, som De lover mig til en missionær. Den Hellige Kongregation gav for en i København 150 daler om året;⁷ men dette er beregnet for et meget kummerligt liv og må række til alle udgifter, fordi der ingen mulighed består for at kunne forlange noget for uddeling af sakramentet, eller for dåb, eller for vielse eller for begravelse, da man må gøre alt gratis. Gud gengælde Deres Højhed Deres så store godhed og velsigne Dem med en fuldkommen tilvækst af nåde. Til Hans Fyrstelige Højhed Storhertugen af Toscana.

(1) Jvf. E 192. – (2) Cosimos ældste søn, Ferdinando, født 1663. – (3) Christoph Wilhelm Vitztum fra Thüringen, der i en alder af 15 konverterede den 21. juni 1678, jvf. også E 213. – (4) Magdalena Vitztum, født von Alten, konverterede 15. maj 1678. – (5) Præstevielserne fandt sted i tamperdagene fra 15.-21. september 1680. – (6) Johannes Werys (1627-1692), jesuit, arbejdede 1680-82 i Emsland. – (7) Jvf. E 185 og E 186.

E 195. Til Georg fra Düsseldorf

Münster, 10. september 1680

Indhold: Stensen beder kapucinerne provincial i Köln sikre, at kapucinerne holder sig væk fra Hannover.

KP-PS 1

Højærværdigste fader!

Måtte nåden og freden forøges!

Jeg frygter, at den vært, som efter hospitsets lukning havde optaget patrene,¹ drevet af had til jesuiterne, et had, som han gav udtryk for, over for mig aldeles åbent og i ord, der lidet sømmer sig en kristen, vil påvirke

(ja, måske allerede gør det) den serafiske ordens patre,² og i førstnævnte patres favør også andre i Hannover således, at følgen vil blive gudstjenestens fuldstændige ophør. Medens alt begyndte at falde til ro og arte sig fredeligt, har nu pater Candidus³ ankomst fornylig fremkaldt uro så vel blandt katolikker som blandt ikke-katolikker. Mange af de sidste kan ikke fordrage ordensdragten, og mens jeg var til stede, lovede de sig selv allerede i fyrstens⁴ sidste levetid, hvor man havde opgivet håbet om en mandlig arving, under ukvemsord at ville fare hårdt frem mod patrene, hvis det efter fyrstens død kom til at gå efter protestanternes hoved, mens nogle katolikker gennem deres uordnede følelser for patrene giver anledning til splid mellem sjælene. Jeg beder Dem, højjærværdige fader, for vor Frelseres døds skyld og for de mange sjæles, som han ved sit blod har forløst, at drage omsorg for, at patrene ikke mere – det være sig med eller uden ordensdragt – viser sig udendørs, da det ikke går af uden uro blandt ikke-katolikker og splid blandt katolikker.

For at De imidlertid kan kende oprindelsen til denne uvilje, da stammer den fra prædikanternes⁵ side. Disse forbitredes over nogles prædikener, og siden da har de i deres egne prædikener forsøgt at lægge de andre for had. Blandt andet omtalte de regnskabet over de udgifter, som den høje, i Gud hensovede hertug, havde haft af patrene, og opregnede endog det kvantum vin, der var blevet brugt i hospitet. Herefter teede folk sig yderst uroligt; man skød til dels skylden for de byrder, som trykkede, på mig og patrene. Jeg ved, hvor hadefulde ting der også siden den tid fra visse folk er blevet sagt om mig. Ja, hvis ikke nogle af de øverste embedsmænd ved klog fordeling af vagtposter i byen og ved bekendtgørelser fra rådhuset havde modarbejdet urostifterne, da havde de smidt patrene og mig og hele vores hushold ud af byen. Det hjælper ikke, at nogle få i byen og en og anden ved hoffet synes at være os venligt sindede. Prædikanterne regerer folket efter behag, og selv fyrsterne ønsker ikke officielt at tage standpunkt imod dem. Kun Deres Højjærværdigheds fromme klogskab vil i denne hårde tid vide at træffe de rette forholdsregler. Jeg anbefaler mig til Deres hl. messe og Deres forbøn. Deres Højjærværdigheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster, Westfalen 10. september,
St. Nikolaus af Tolentinos dag 1680.

Til den højjærværdige provincial for kapucinerne i Køln.

(1) Jvf. E 190 og E 191. – (2) Franciskanerordenen. Et af Frans af Assisis tilnavne var Franciscus Seraphicus. – (3) Patrene Candidus og Dionysius havde først forladt Hannover den 12. juli. Den 15. august vendte de imidlertid tilbage og blev der i to uger. I begyndelsen af

september sendte Hildesheimklostret to andre munke til byen, som blev der en uge. – (4) Hertug Johann Friedrich, der døde i december 1679, jvf. E 111, n. 3. – (5) D. v. s. de lutherske præster.

E 196. Fra pave Innocens XI

Rom, 9. oktober 1680

Indhold: Paven udnævner Stensen til hjælpebiskop i Münster med en årlig løn på 300 gulddukater og beder ham sende en trosbekendelse.

LBM L

Innocens,¹ biskop, Guds tjeneres tjener, giver den ærværdige broder, Niels Stensen, biskop af Titiopolis, den apostoliske velsignelse.

Med faderlig omsorg våger vi over, at alle kirker styres på lykkelig og gavnlig vis, og at disse kirkers behov tilgodeses samt særlig de personer, som er indsat i biskoppeligt embede, og vi fremmer med glæde deres velfærd og imødegår lykkeligt deres fortrædeligheder.

Da den hannoveranske hertug, Johann Friedrich,² denne fromme og katolske fyrste, for nylig døde – hans eftermæle vil blive stort – stod det os klart, at den katolske tro i den del af Tyskland havde fået et hårdt slag; under den ikke-katolske hertug, den nævnte Johann Friedrichs efterfølger,³ blev kapucinerpatrene bortvist,⁴ imens du udmærkede dig i vore øjne ved din dyd og din klogskab; idet vi således så, at de stakkels katolikker kun rådede over én eneste tilflugt og trøst i den gunst og beskyttelse, som den yderst fromme og gavmilde biskop af Münster⁵ yder dem, og at denne, da han gennem den apostoliske og vores nuntius,⁶ som befandt sig i Köln, blev orienteret om denne sag, ivrigt stillede al sin mæje, alle sine beføjelser og hele sin autoritet til vores rådighed, så besluttede vi efter råd fra medlemmerne af propagandakongregationen, den hellige romerske kirkes kardinaler, at overdrage nævnte biskop hvervet som apostolisk vikar. Da det imidlertid var urimeligt at pålægge ham dette, dels på grund af størrelsen af hans stift, dels fordi Paderborn⁷ er lagt til dette, hvilket helt og aldeles lægger beslag på biskoppens arbejde og omsorg, tillader vi med apostolisk autoritet dig at udøve biskoppelige hverv i kirken og stiftet Münster, et stort og mægtigt område, der omfatter mange grevskaber og præfekturer, eftersom vi har forstået, at den nævnte biskop af Münster påtænker at anvende din hjælp og rådgivning i sit arbejde for at værne om og fremme den katolske sag; hvis du således af den nuværende og for tiden fungerende biskop af Münster bliver kaldt til hjælp, og du ifølge hans specielle ret anses for gyldig til dette hverv, da giver vi den nævnte tilladelse, og vi udnævner og indsætter dig som hans hjælpebiskop – da den nævnte kirke i Münster sædvanligvis har haft en sådan – i overensstem-

melse med beslutning fra konsistorialkongregationen,⁸ bestående af den hellige romerske kirkes kardinaler.

Vi vedtager og fastsætter endvidere en årlig ydelse til dig på tre hundrede gulddukater fra kammeret, ud over hvad der hører til bispedømmet Münsters afkast, skat og andre indtægter; dette beløb har vi sat til side, ikke fordi vi er blevet tilskyndet af dig eller nogen anden, som har indgivet en ansøgning for dig om dette, men udelukkende ud fra vores egen gavmildhed; det skal udbetales dig, så længe du lever, eller din retmæssigt befuldmægtigede, gennem den nuværende og de til enhver tid siddende biskopper af førnævnte kirke i Münster hvert år, således at den ene halvdel af ydelsen betales på den hellige Johannes Døbers festdag, den anden på vor Herres, Jesu Kristi fødselshøjtid.⁹ Vi fastsætter, at den nuværende og de til enhver tid siddende biskopper af førnævnte kirke i Münster skal være retsligt bundne til at udbetale dig den fulde ydelse i overensstemmelse med indholdet af ovenstående vedtægt og beslutning, idet vi med samme autoritet bestemmer, at de biskopper af førnævnte kirke i Münster – den nuværende og de til enhver tid siddende – som på de nævnte højtider, eller i det mindste inden for de tredive umiddelbart følgende dage, ikke har udbetalt dig den ydelse, du på det tidspunkt har til gode, efter dette tidsrum gennem interdikt skal formenes adgang til kirken, og dette interdikt skal først ophæves, når vedkommende fuldt ud har betalt dig eller din befuldmægtigede det på det tidspunkt forfaldne beløb af nævnte ydelse, eller vedkommende på anden måde i fordragelighed er kommet overens med dig eller nævnte befuldmægtigede, undtagen hvis han befinder sig i en tilstand af dødssynd og derfor ikke kan modtage nogen tilgivelse. Men hvis hans sjæl, der er under interdikt, forbliver forhærdet – måtte det ikke ske – gennem seks måneder ud over de nævnte tredive dage, da skal han dermed ved udløbet af disse måneder være suspenderet fra sin ledelse og forvaltning af førnævnte kirke i Münster.

Vi har derfor gennem apostoliske skrivelser med samme sigte pålagt vore kære sønner, generalauditør for den pavelige kuries kammer og den foresatte og overordnede kannik for kirken i Münster, selv (eller to eller en af dem) med vores autoritet at sørge for – gennem sig selv, en anden eller de andre – at nævnte ydelse med vor autoritet kommer til fuld udbetaling til dig, så længe du lever, eller til ovennævnte befuldmægtigede i overensstemmelse med indholdet og ordlyden af ovenstående beslutning, tildeling, udnævnelse og fastsættelse; og når det står klart for dem, at en biskop af førnævnte kirke i Münster – den nuværende eller den til enhver tid siddende – er blevet ramt af en sådan interdikt- eller suspensionsdom, skal de, hver gang du henstiller det til dem, på søndage og andre helligda-

ge, når en større menneskemængde samles til gudstjeneste, i kirken proklamere, at vedkommende er under interdikt eller suspenderet, og de skal lade det proklamere af andre, indtil du eller den nævnte befuldmægtigede har fået den fulde udbetaling af det, der på det tidspunkt skyldes dig af ydelsen, og vedkommende, der er under interdikt eller suspenderet, for tjener at opnå eftergivelse for et sådant interdikt eller en sådan suspension. De, der handler herimod, vil uden appel være at tvinge med kirkens straf.

Dette er hermed stadfæstet uanset det nyligt afholdte Laterankoncil¹⁰ forbud imod, at der afsættes årlige ydelser ud over afkastene fra almindelige biskoppelige indtægtskilder, undtagen i tilfælde af fratræden eller anden rimelig årsag, og uanset andre pavelige forordninger og bestemmelser, tilligemed dem, der er stadfæstet ved ed i førnævnte kirke i Münster, ved pavelig, eller ved hvilken som helst anden bekræftelse, samt hvilkesomhelst former for hævdvunden praksis, der måtte være i modstrid med dette; og uanset om det af pavesædet er blevet bevilget den nuværende og den til enhver tid siddende biskop af førnævnte kirke i Münster eller nogensomhelst andre under ét eller hver for sig, at de ikke skal være forpligtet til at give og udbetale en eller anden ydelse, og at de ikke kan tvinges til det, sættes under interdikt, suspenderes eller ekskommunikeres gennem pavelige skrivelser, medmindre disse i deres fulde udstrækning og udtrykkeligt ordret gengiver en sådan tilladelse.

Det er vores vilje, at du, førend du tiltræder et embede af denne art, over for os og i den romerske kirkes navn skal aflægge den sædvanlige troskabsed og afgive trosbekendelsen i overensstemmelse med trosartiklerne¹¹ som de allerede er fremlagt af det apostoliske sæde, samt at du er forpligtet til at svare gennem det samme sendebud så hurtigt som muligt ved at sende den afgivne trosbekendelse til Rom inden for den fastsatte tid, og i et åbent brev stadfæstet med dit segl endvidere at sende den aflagte ed til os ordret i den angivne form.

Givet i Rom ved S. Maria Maggiore, i det Herrens år 1680, den 9. oktober i vort pavedømmes femte år.

(1) Pave Innocens XI, jvf. E 136. – (2) Jvf. E 118 og E 181. – (3) Hertug Ernst August, jvf. E 144, n. 7. – (4) Jvf. E 183. – (5) Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 192. – (6) Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (7) Ferdinand von Fürstenberg havde været fyrstbiskop i Paderborn fra 1659 og tillige i Münster fra 1678. – (8) Konsistorialkongregationen har siden 1588 haft ansvaret for besættelse af bispestole. – (9) Henholdsvis 24. juni og 25. december. – (10) Det femte laterankoncil blev afholdt 1512-17. – (11) Ifølge bestemmelserne fra Tridenterkonciliet, se herom E 50, n. 3.

E 196a (= 201). Til Ortensio Mauri Udateret (Münster, 15. oktober 1680)

Stensens kontakt med fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg blev ofte formidlet af dennes italienske sekretær, Ortensio Mauri (1632-1724). Mauri var en personlig ven af Stensen, som han havde lært at kende i Hannover.

Indhold: Stensen sender et lille skrift om firmelse til fyrstbiskoppen, omtaler sine husfæller, sit nye beneficium og den netop afholdte synode. KP-PS 1

Vær så god at læse vedlagte blad,¹ som jeg har skrevet i anledning af firmelsens meddelelse, og vise det til Hans Højhed,² så det, hvis han synes, kan blive trykt her og omdelt i stiftet, og således at præsterne kan forberede firmanderne; nogle af dem tager sig det i så henseende så let, at jeg har ængstedes for at meddele sakramenterne der. De siger, at en akt af fuldkommen anger er tilstrækkelig, og tænker ikke på, at dette er det højeste nådesbevis, som Gud kan give en synder, og at man ved den mundtlige anger ikke altid får den rette lejlighed til at lade absolutionen og den fuldkomne anger træde i stedet for denne.

Hvad nu mine husfæller angår, da ville jeg, hvis det var Guds vilje, og jeg så en udvej til med god samvittighed at opgive omsorgen for konvertitterne blandt mine omgivelser, gerne helt hellige mig syslen med kirkelige sager; men de er planter, som er mig betroet af Gud, og som jeg skal gøre ham regnskab for.³ Nu, hvor Gud gennem Hans Højheds omsorg har bestemt mig for dekanatet og sognetjenesten,⁴ vil jeg stræbe efter at overlade en god præst omsorgen for husførelsen for selv at kunne tjene Gud helt i dette sogn, og jeg håber, at Gud ikke uden skellig grund har foranlediget mig til at lade afholde den første procession med det allerhellegste på St. Annas festdag⁵ i den hensigt, at jeg også måtte bære det ind i sjælene. Min trøst og mit håb ligger i det suk: Min Gud, du ved, hvorfor jeg gør det.

I dag til morgen har jeg været i synoden⁶ og der fået mine to brød og to trepfenningstykker. Dette er en lejlighed, ved hvilken man to gange om året kunne gøre noget, fordi det er en permanent indretning. Vi venter nuntius⁷ i morgen, jeg vil se, hvilken lejlighed Gud vil give mig til at udrette noget. Hans Højheds breve forvirrer mig, idet jeg ønsker, at jeg fortjente så megen godhed. Gud gengælde ham med den rigeste nåde i dette og med herlighed i det andet liv. Jeg hilser Dem på ny. Deres Velbårenheds uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Stensens skrift er ikke bevaret. – (2) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (3) Som det fremgår af de følgende breve, fik Stensen store økonomiske problemer, da han kom til Münster. Hans omgivelser, heriblandt Mauri, pressede på for at få ham til at reducere

hjælpen til konvertitterne, men for Stensen var det vanskeligt at slå hånden af dem, der havde ham som eneste udvej. – (4) For at hjælpe på hans økonomiske problemer blev Stensen i oktober 1680 gjort til kapiteldekan og sognepræst i St. Ludgeri Sogn i Münster. Denne post, der var blevet ledig med forgængerens død den 5. oktober, var vel kun tiltænkt Stensen for at skaffe ham flere indtægter – det reelle arbejde kunne en kapellan udføre, men denne praksis lå Stensen fjernt, og efter et år måtte han opgive embedet på grund af tidnød (jvf. E 243). – (5) Festen for den hellige Anna, jomfru Marias moder, ligger normalt den 26. juli, men blev i Münster også fejret den 16. august. – (6) Det halvårligt tilbagevendende kirkemøde i Münster Stift – i efteråret 1680 den 15. oktober. – (7) Nuntius i Köln var nu blevet Ercole Visconti (ca. 1646-1724), titulær ærkebiskop af Damiette. Han tiltrådte den 12. oktober 1680 og sad i Köln til 1687.

E 197. Til Ortensio Mauri

Münster(?), 30. oktober 1680

Indhold: Stensen besvarer to breve fra Mauri, kommenterer generalvikarens råd, fortæller herunder om sin rejse til Liesborn og om domvikar Höning.

KP-PS I

Min kære herre og broder i den guddommelige kærlighed!¹

Da jeg i går aftes vendte tilbage fra Liesborn,² fandt jeg to breve fra Dem. Af det første ser jeg, hvor kærligt De søger at opnå hjælp til den gode gamle.³ Måtte Gud lønne Dem det! Jeg har allerede sendt oberst Bernholtz⁴ et brev til hans slægtning og adresseret dette til grev Lorenzo Magalotti.⁵

Jeg glæder mig over Hans Højheds helbredelse⁶ og over hans rejse så vel på grund af bedringen, som rejsen bringer ham, som på grund af den tilfredsstillelse, den har beredt hr. nuntius.⁷ Gud være lovet for alt!

I det andet brev læser jeg generalvikarens⁸ råd, der er sammensat af ånd og kød, hvilket i betragtning af disse princippers uforenelighed sammen kun kan give kød. Kød med ånd kan kun give kød. Ånd med kød kan ej heller blive andet end kød, enten man nu vil drage ånden ned til kødet, eller man vil drage kødet opad mod ånden, altid forsvinder derved ånden, og det skinbarlige kød bliver tilbage. Ville man for eksempel af kødets årsager gå til fods og lade vognen følge umiddelbart efter, ville dette blive et miskmask, som var værre end den bekvemmeste rejse i vogn. I P. Carafas⁹ liv læser jeg om to tilladelige grunde til benyttelse af køretøj, nemlig, dersom man er så svag af helbred, at man ikke kan nå frem (til fods), eller hvis sagen er så presserende, at man ellers ikke ville komme rettidigt. På Hans Højheds befaling er jeg taget hen og hjem i vogn, har firmet 150 personer i selve byen, meddelt abbeden¹⁰ vielse og konsekreret kapellet.¹¹ Dertil var abbeden fra Iburg¹² og abbeden fra Marienfeld¹³ kommet. Alt gik, Gud ske lov, godt. Jeg hører, at Hans Højhed har sendt hr. Höning¹⁴ penge til at etablere sig for, måtte Gud gengælde ham det med forøget

besiddelse i de evige boliger. Så snart han er vendt tilbage, beder jeg Dem i mit navn sige ham den ydmygste tak. I dag venter vi hr. Höning tilbage. Jeg ved ikke, om overdragelsesdokumentet allerede er kommet. Gud vel-signe Dem. Jeg er Deres uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

30. oktober 1680.

Til hr. abbed Ortensio Mauri i Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Et benediktinerkloster i det sydøstlige hjørne af stiftet. – (3) Den gode gamle er ukendt, men omtales også i E 202a. – (4) Om obersten og dennes slægtning, jvf. E 192. – (5) Om Magalotti jvf. E 35b. – (6) Fyrstbiskop Ferdinand led i sine sidste år af stadigt svigtende helbred. – (7) Nuntius i Køln, Ercole Visconti, jvf. E 196a, n. 7. – (8) Fyrstbiskoppens øverste embedsmand i Paderborn, Laurentius von Dript jvf. E 193. – (9) Vincenz Carafa (1585-1649), jesuiterordenens syvende general. – (10) Abbed Bonifatius Middendorp (død 1688), Liesborn kloster, var blevet valgt i juni 1678 og altså viet i oktober 1680. – (11) Kapellet Waldliesborn, der hørte til klosteret. – (12) Benediktinerklosteret Iburgs abbed 1666-1706 var Maurus Rost. – (13) Johannes Stades (død 1681) fra cistercienserklosteret Marienfeld i Westfalen. – (14) Johann Godtfried Höning, domvikar, Stensens efterfølger som kapiteldekan ved St. Ludgeri kirke, senere generalvikar i Münster. Han levede endnu i 1706.

E 198. Til Ortensio Mauri

Münster, 3. november 1680(?)

Indhold: Stensen udtaler sig om grænsen mellem generalvikarens og hjælpebiskoppens embedsområder og om sine egne manglende ambitioner og beder om forskellige fuldmagter fra fyrstbiskoppen.

KP-PS 1

Min kære herre og broder i Guds kærlighed!¹

Det er sandt, at det er et vanskeligt spørgsmål, hvor grænsen går mellem hjælpebiskoppen og generalvikaren; men jeg har siden fundet en lille bog, hvor vikaren² vil have udtaget forskellen, ganske vist er det metropolitanens dekret, det vil sige, at det er ærkebiskop Ferdinands af Köln,³ hvor alle de samme punkter findes, blot i en anden orden. Et af dem burde lektoren⁴ have ladet falde ud, fordi det ikke havde almen gyldighed, nemlig punktet om kirkerådets sammenkaldelse, hvilket kun var forordnet af Hans Højhed kurfyrst Ferdinand, fordi hans onkel og forgænger, Hans Højhed Ernst⁵ og så han selv tid efter anden havde udnævnt hjælpebiskoppen til at føre forsædet i Kölner kirkerådet, ved hvilken lejlighed det tilkom denne at sammenkalde rådet. Men hvor hjælpebiskoppen ikke er udnævnt til formand, kan han ikke blande sig i det. Da altså dette punkt er klarlagt, tror jeg ikke, at der blandt de andre findes noget, som kan volde vanskelighed. Hvad selve rådet angår, så er det vel sandt, at et sådant ville være nødvendigt, og da Hans Højhed⁶ i betragtning af sin svage konstitution og de mange embedspligter ikke kan have indseende med alt, vil han

ikke for sin samvittighed kunne udføre sin pligtmæssige omsorg for dette så omfangsrige stift tilstrækkelig godt, hvis han ikke kan lade sig repræsentere af et sådant råd. For min del ved Gud, alle hjerterets dommer, om jeg fordrer eller ønsker denne byrde, ja, hvis det var Guds vilje, ville jeg gerne begrænse mig til mit pastorat ved St. Ludgeri⁷ og leve og dø indenfor dette sogn uden at sætte foden uden for St. Ludgeri port og uden at blande mig i nogen som helst anden sag i verden; og jeg ville prise mig lykkelig, om jeg fik nåde til at føre mig selv og alle mine lam til paradiset uden at miste eet eneste.

Jeg ville gerne bede Hans Højhed om at tildele mig de fuldmagter fra den apostoliske stol, som kan tildeles præster, f.eks. at kunne optage kættere, absolvere for ekskommunikation i visse tilfælde, fuldmagter, som jeg som vikar for missionsdistriktet havde. Måtte Vorherre skænke Hans Højhed den fuldkomne helbredelse. Jeg anbefaler mig til Deres forbøn og nedbeder Guds velsignelse over Dem. Jeg forbliver Deres velbårneheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster, dagen før den hellige Carlo Borromeo's fest.⁸

Brevet var fra Storhertugen, som gerne vil modtage hr. v. Bernholz's slægtning.⁹ Jeg har allerede sendt ham to breve, det første til storhertugen og det andet til grev Magalotti.¹⁰ Hvis De skriver til obersten, beder jeg Dem lade ham dette vide.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Laurentius von Dript, jvf. E 193. – (3) Ferdinand af Bayern (1577-1650), ærkebiskop og kurfyrst af Köln, biskop af Paderborn. – (4) Muligvis benediktinermunken, historikeren pater Adolf Overham (død 1686). – (5) Ernst af Bayern (1554-1612), ærkebiskop og kurfyrst af Köln, biskop af Münster. – (6) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (7) Om pastoratet se E 196a, n. 4. – (8) Festen for Carlo Borromeo, Stensens forbillede som biskop, 4. november. – (9) Jvf. E 192, 194 og 197. – (10) Om grev Magalotti jvf. E 35b.

E 198a (= E 205). Til Ortensio Mauri Udateret (Münster, november 1680?)

Indhold: Dette brev supplerer et brev, Stensen havde skrevet dagen før. Han beretter om situationen i Hannover og beder om flere oplysninger om pater Marcos underne. KP-PS I

Min herre og broder i Vorherres kærlighed!¹

Deres brev fik jeg i går så tidligt, at jeg holdt det for muligt at sende de ønskede breve endnu i samme time, hvilket lod mig skrive brevet i altfor stor hast, hvorpå jeg lukkede det uden at få alt det med, som jeg i skrivelseren havde omtalt. Jeg opdagede det først, da tjeneren allerede havde givet

sig på vej, og sendte så det øvrige i en anden konvolut. Skulle der komme et blad med, som ikke hører til, bedes De undskylde.

Jeg havde ikke tid at tilføje, at stormen i Hannover har lagt sig, og at prædikanterne med alle deres indtrængende ansøgninger til hertugen² intet andet har opnået, end at skolens offentlige anseelse under denne tyske lærer vil højnes, og at katekismusundervisningen ganske vist ikke vil blive holdt i kirken, men i hjemmene. Endvidere har hertugen bevist rektoren fra Osnabrück, pater Plettenberg,³ stor velvilje og udtalt det ønske, at hans katolske undersåtter kan leve efter deres samvittighed. Hvis Deres Velbårenhed synes det belejligt, beder jeg Dem minde Hans Højhed⁴ om denne mission, som han jo også har tilsagt sin velvilje. Indtil nu har begge patre levet af de hundrede daler, som ved min ankomst blev givet mig til at holde kapellan for; måske har de allerede i Hildesheim fået anvisning på at lade dem udbetale penge.

Personlig ville jeg også gerne allerunderdanigst bede Hans Højhed om en gunst, nemlig, gennem hans broder,⁵ den højærværdigste domdekan ved katedralen i Salzburg, at lade foretage en undersøgelse om et af de undere,⁶ som der er sket, og dette så vel over den tilstand, personerne befandt sig i før paterens ankomst, som den tilstand, hvori de pågældende nu befinder sig. Jeg har nemlig to breve, det ene fra Hans Højhed af Celle,⁷ det andet fra Hans Højhed af Hannover,⁸ som sender mig to forskellige beretninger, som de begge har fået fra deres folk i Regensburg. Disse benægter alt og påstår, at enten har de pågældende ikke været syge eller ikke er blevet kureret. For nu at kunne svare hertugerne ville jeg gerne have en beretning om en speciel undersøgelse ved en enkelt person, som er tilstrækkelig troværdig til at kunne drage Regensburg-forfatternes beretning i tvivl. Gud velsigne Dem alle. Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri jvf. E 196a. – (2) Hertug Ernst August af Hannover. – (3) Pater Hunold Plettenberg (1632-1696). Om situationen i Hannover se også E 202. – (4) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (5) Wilhelm von Fürstenberg (død 1699), provst i Münster, domdekan i Salzburg. – (6) Marco d'Aviano (1631-1699), berømt kapuciner munk, der var kendt for sine medrivende prædikener og for sine undere med mirakuløse helbredelser af kronisk syge og dødsmærkede mennesker. På sin store missionsrejse kom han også til Paderborn og tilså fyrstbiskop Ferdinand. – (7) Hertug Georg Wilhelm af Celle, broder til Johann Friedrich og Ernst August af Hannover. – (8) Hertug Ernst August af Hannover.

E 199 se E 202b.

E 200 se E 202a.

E 201 se E 196a

*E 202. Til Cosimo III**Münster, 11. november 1680*

Indhold: Stensen takker for brev og fortæller om hertug Ernst Augusts reaktion på storhertugens imødekommenhed over for hans søn. Hertugen støtter katolikkerne i Hannover, og Stensen håber på hans konversion. Ferdinand von Fürstenberg har oprettet et stort missionslegat, og Stensen takker for storhertugens almisser. Fyrstbiskoppen er syg, men i bedring.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Deres Højheds brev traf mig på en god dag, årsdagen for min konversion,¹ og tjente til at forøge min glæde. Måtte Vorherre til gengæld herfor berede Dem den evige glædes forøgelse! Fra Hans Højhed af Hannover² har jeg haft svar på, hvad jeg af Deres Højheds brev vedrørende hans højborne søns rejse gennem Deres Højheds lande havde meddelt ham. Jeg havde samtidig over for ham udtalt mine ønsker om hans åndelige vel, og han lader mig svare følgende: »Så hjertelige følelser kunne jeg ønske at besvare ikke blot med blækkets skrevne ord, men med levende gerninger. Det samme gælder hertugen af Toscanas venlige følelser, hvilke han med så stort højmød har villet lade min søn, prins Friedrich August, komme til gode. Ved lejlighed vil det måske behage Deres Velbårenhed i mit navn over for ham at udtrykke min tak og forsikre ham om min velvilje samt mit ønske om at være ham til behag.«

Således er brevets ordlyd, som giver mig lejlighed at fortælle Deres Højhed om den store velvilje, hertugen har vist os katolikker ikke blot ved at beholde os i sin tjeneste og ved for byen Hannovers vedkommende at tillade afholdelse af gudstjeneste i flere huse, men også fordi han derudover sagde til sin generalsuperintendent,³ som ligeledes er os katolikker venligt stemt, at han, hvis prædikanterne beklagede sig over katolikkerne, kun skulle indberette det, når det drejede sig om en alvorlig sag. Før min afrejse lovede han mig også, hvad han nu i anledning af hyldingen har gennemført, ikke at ændre noget i forhold katolikkerne vedrørende uden først at skrive til mig, hvad prædikanterne eventuelt planlagde imod dem, for at jeg selv kunne tage mig af det. Vi kan altså med fuld overbevisning sige, at vi under tilsvarende forhold i stater og lande ikke turde have ventet nogen venligere indstilling af en ikke-katolsk fyrste. Desforuden nærer han en så god opfattelse af den katolske religion, at han offentligt erklærer den for god, og i privat samtale har han sagt til mig, at han, dersom man kunne overbevise hans samvittighed om nødvendigheden af den katolske tro og gøre det ligeså fast, som han var overtydet om dens godhed, da ville intet i verden kunne afholde ham fra at slutte sig til den. Jeg skriver alt dette til Deres Højhed for det tilfældes skyld, at han måske på denne Italiensrejse⁴ fandt anledning til med sin ældste søn⁵ at komme gennem

Deres Højheds lande, og at han incognito eller ganske åbent gav sig til kende, hvorved der muligvis kunne byde sig en uforudset, men af Gud tilrettelagt lejlighed for Deres Højhed til at medarbejde ved opnåelsen af dette hellige mål. Han viser i alt, hvad han foretager sig, et højmodigt sindelag, og havde Gud gjort ham til katolik, ville det have været et usigeligt gode for hans kirke. Hvor må man undres over den guddommelige førelse: Så mange fyrster i disse egne er blevet katolikker, og ingen af dem havde en mandlig arving.

Jeg takker Deres Højhed for den lovede almisse og for tilladelse til at anvende dem efter behovets størrelse, der i sandhed forøges, hvorfor Vorherre også øger sin gavmildhed. Hans Højhed af Münster og Paderborn har oprettet evige stiftelser til underhold af flere missionsstationer,⁶ på nogle steder to patre, i Hamborg tre, på andre steder een; men hos mig vokser husfællernes antal, og skønt man har givet mig et beneficium, vil jeg ikke kunne nyde det året ud, og det er også temmelig ringe. Jeg tror ikke, at min gage som hjælpebiskop kommer op på mere end halvdelen af, hvad jeg havde som apostolisk vikar. Men jeg ser, hvorledes Gud sørger for mig, og næppe havde jeg, efter at jeg var kommet hertil, skrevet til Deres Højhed om hjælpen for missionen i Hannover, hvorved jeg uden at udtale nogen bøn ganske enkelt beskrev tilstanden i Hannover, før Hans Højhed straks, drevet af en guddommelig indskydelse tilbød at sørge for begge patre og gav mig hundrede daler til min kapellan,⁷ som opholdt sig der og afventede en af patrenes ankomst. Nu sender Deres Højhed mig den ønskede hjælp til missionen og giver mig fuld frihed til at bruge den, hvor Vorherres tjeneste mest kræver det. Gud være derfor evig pris!

I går havde jeg fra Neuhaus den efterretning, at Hans Højhed havde indtaget den engelske medicin,⁸ som var sendt ham fra Paris, og at den dobbelte kvartalfeber var veget, og søvn og appetit atter vendt tilbage, så man snart venter en fuldstændig helbredelse. Ingen af de andre syge ville løbe den risiko at tage den udover Hans Højhed selv, og begyndelsen var meget heldig. Gud give Deres Højhed og hele det storhertugelige hus enhver forøgelse af hans helligste nåde. Jeg er Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titapolis, hjælpebiskop af Münster.

11. november 1680.

(1) Stensen regnede selv Allesjæledag 2. november for sin konversionsdag. – (2) Hertug Ernst August, hvis næstældste søn Friedrich August (1661-1690) var på rejse i Italien. – (3) G. W. Molanus, jvf. E 99, n. 4. – (4) Ernst August havde som hertug Johann Friedrich været på vej til Italien i efteråret 1679, da broderen døde, og han måtte overtage styret. Italiensrejsen blev udskudt, men ikke aflyst. – (5) Prins Georg Ludwig (1660-1722), 1698 kurfyrst af Hannover og 1714 konge af England. – (6) Den ferdinandske missionsstiftelse, formelt

oprettet i marts 1682, men planlagt gennem mere end et år. Den bestod af et legat, hvis afkast skulle underholde 36 missionærer, mest i Tyskland, men også i Danmark (Fredericia) og så langt borte som Kina og Japan. – (7) J. G. Röttenbeck. – (8) Kininholdig medicin, som en engelsk læge med held havde benyttet i den franske kongefamilie.

E 202a (= E 200). Til Ortensio Mauri Udateret (Münster, november 1680?)

Indhold: Stensen svarer på Mauris brev, fortæller om overtagelsen af pastoratet, beder Mauri takke den syge fyrstbiskop og lader forskellige personer hilse. KP-PS 1

Min meget kære herre og broder i Guds kærlighed!¹

Hermed sender jeg Dem det andet af den gode gamles breve,² som jeg lod domdekanen³ se; jeg tror ikke, at hans øjeblikkelige bestræbelser vil mishage Hans Højhed,⁴ fordi det drejer sig om ansete personer.

Det gør mig ondt at høre, at der efter kvartalsfeberens forsvinden stadig er smerter i siden og nyregrus.⁵ Gud styrke hans konstitution, så han kan udholde disse anfald. Måtte Gud også sende virksomme og pålidelige helsemidler, så at han kan genvinde den fulde sundhed, som er nødvendig for at kunne føre begge bispedømmer tilbage i en stand, som er Gud velbehagelig, og som i det mindste er meget nødvendig for vort stift. Jeg har fået overdragelses-dokumentet,⁶ og hr. Höning⁷ har i mit navn overtaget embedet. Efter en prædiken til menigheden har jeg læst messe foran altret i koret og holdt en kort tale til mine sønner for at gøre dem klart, at Gud vil drage mig til regnskab for hver synd, der begås inden for sognet, og at enhver, om han end nok så meget lever i verden og er læg, til fuldkommenhed er sin stand forpligtet, det vil sige, intet tomt ord tale, men ordne alle dagens timer således, at man kunne aflægge regnskab for Gud over hvert eneste minut. Under Hans Højheds nuværende sygdom vil jeg ikke ulejlige ham med nye breve, jeg ville kun bede Dem i mit navn takke ham ydmygt, så vel for overdragelsen af dekanatet som den gavmildhed, som han gennem mig har ydet til forordningerne.⁸ Måtte Vorherre med sin forudgående og forbedrende nåde over for ham være så gavmild, som han behøver det for at blive regnet med blandt fyrsterne i paradiset.

I sandhed træder jeg ind i dekanatet med så stor lethed, som om jeg blev båret derind af Hans Højheds velvilje, og næsten sovende. Gud give mig, at jeg i dødens stund med samme lethed, som jeg er trådt ind i det, må kunne forlade det igen for at træde ind i Paradiset og finde alle regninger og udgifter ordnet lige så godt for andre til gavn for mig selv. Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Jeg beder Dem hilse generalvikaren⁹ fra mig, ligeledes de andre herrer, særlig marskallen¹⁰ og pater Cloppenburg.¹¹ Nær havde jeg glemt den højtærede hr. von Plettenberg,¹² som først og fremmest fortjener, at De i mit navn overbringer ham de ærbødigste hilsener.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Den gode gamle kendes ikke, men omtales også i E 197. – (3) Johann Rotger Torck, domdekan ved katedralen i Münster (1628-1686). – (4) Ferdinand von Fürstenberg, fyrstbiskop af Münster og Paderborn. – (5) Om hans sygdom se også E 202. – (6) Jvf. E 196a, n. 4. – (7) Jvf. E 197, n. 14. – (8) Tolkningen af denne passage usikker. – (9) Laurentius von Dript, jvf. E 193, n. 1. – (10) Marskal Franz Otto Borch til Holthausen og Ermessen, marskal af Paderborn. – (11) Jesuiten Johannes Cloppenburg (1645-1696), fyrstbiskoppelig historiker. – (12) Flere medlemmer af familien kendes. Muligvis den senere fyrstbiskop af Münster, Friedrich Christian von Plettenberg.

E 202b (= E 199). Til Ortensio Mauri

Udateret (Münster 1680)

Indhold: Stensen takker Mauri for dennes formaninger, forelægger et bønsskrift fra St. Ludgeri kapitel og ønsker fyrstbiskoppen bedre helbred.

KP-PS I

Min kære herre og broder i den guddommelige kærlighed!¹

Over for rosværdige ting behøver De ikke at bede om undskyldning, thi formaninger mellem venner må være enhver, som frygter Gud og vil opfylde sine pligter, kærkommen. Kun det ene må jeg sige, og dette ikke for at undskylde min overilelse, men for at åbenbare Dem anledningen hertil, at sagen gjaldt mit sogn,² og jeg troede mig derfor forpligtet til at tale derom, endskønt jeg kunne have gjort det med større mådehold. Bed Gud, at han vil tilgive mig denne og andre dumheder!

Da St. Ludgeri kapitel i en sag, som ingen skader, men gavner kapitlet, har anmodet mig om en anbefaling, og da sagen er berettiget, og der desuden foreligger eksempler på, at man har tilstået andre det, kapitlet nu beder om, håber jeg, at Hans Højhed³ ikke vredes på mig, fordi jeg ikke har vægret mig ved at understøtte dette forslag.

Så meget jeg har glædet mig over efterretningen om, at Hans Højhed ved anvendelsen af det nye lægemiddel har genvundet sin sundhed,⁴ lige så meget bedrøver det mig at høre om hans tilbagefald. Den almægtige Gud alene kan afbøde manglen på lægemidler, og jeg beder Ham, hvis det tjener til Hans ære, derom af ganske hjerte og vil også bede Ham derom gennem mine messeofre. Nogle folk udbreder det rygte, at det ikke kan vedblive at gå således til nytår. Jeg håber ikke, at det udtrykker den sande tingenes tilstand. Måtte Gud i sin nåde se til disse bispedømmer, gøre ham rask og ved ham ordne alt således, som Guds ære og sjælenes frelse kræver det; thi alt kommer an på begge disse ting, og om alt andet gælder det:

Forfængelighedernes forfængelighed og alt er forfængelighed ud over dette, at elske Gud og tjene ham alene. Måtte vor Frelser Jesus Kristus og hans velsignede moder forlene os alle denne nåde! Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

De kunne tale med vicekansleren⁵ om ansøgningen, hvis De synes. Pladsen tjener for tiden intet andet formål. Gud velsigne Dem!

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) St. Ludgeri kirke i Münster, jvf. E 196a, n. 4. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (4) Jvf. E 202, n. 8. – (5) Vicekansler Bernhard Wibbert (død før 1695).

E 203. Til Ortensio Mauri

Udateret (Münster 1680?)

Indhold: Stensen oversender to breve, sine fuldmagter, et brev fra grev Bentheim samt en note om oberst Ledebur.

KP-PS I

Min højtelskede broder i den guddommelige kærlighed!¹

I hast sender jeg her to breve, det ene udstedt før konsekrationen, det andet efter. Det sidste er meget langt, men da manden, til hvem det var rettet, ikke er værdig, forfejlede det sin virkning. Jeg sender endvidere mine fuldmagter og beder om ret til at genoptage kættere, som vil omvende sig, og hvad Hans Højhed i øvrigt vil indrømme mig af sine fuldmagter.² Yderligere sender jeg et brev fra grev Bentheim,³ Hans Højhed vil bedre, end jeg kunne skrive det, vide, hvad man kan gøre i denne sag. Sluttelig vedlægger jeg en billet, som min kapellan ved St. Ludgeri kirke har givet mig. Det fortjener, at man indhenter oplysninger om, hvorvidt den kommanderende oberst Ledebur⁴ virkelig har begået en sådan handling. Også af andre hører jeg, at pigerne af denne herre ofte forføres til fornærmelser mod Gud. Jeg kan ganske vist intet bestemt sige derom; men jeg har god grund til at nære mistanke til ham. Gud give Hans Højhed sin fulde sundhed, efter at han har skænket ham begyndelsen til ny helse! Også Dem ønsker jeg al sand tilfredshed. Jeg er Deres Højvelbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Jvf. E 198. – (3) Grev Ernst Wilhelm Bentheim (1623-1693), der var konverteret i 1667. – (4) Muligvis oberstløjtnant Kaspar von Ledebur (død 1689), kommandant for byen Vechta.

E 204. Til Ortensio Mauri

Udateret (Münster 1680?)

Indhold Stensen takker for et godt råd og skriver nærmere om klostret Schüttoorf.

KP-PS 1

Min herre og højtelskede broder i den guddommelige kærlighed!¹

Gud være også lovet, at han stadig skænker mig venner, som taler åbent til mig! Deres råd er fromt og godt, Gud give mig lys og kraft til at følge det!

Det tilkommer ikke mig at indblande mig i Bentheims sager,² jeg ville kun meddele Hans Højhed,³ at greven påtænker at genindsætte nonnerne i deres kloster i Schüttoorf,⁴ hvor de var i året 1624.⁵ Jeg talte med domdekane-
nen⁶ om det, og han sagde mig, at vicekansleren⁷ er fuldt oplyst om tingenes tilstand, og da denne opholder sig i Neuhaus, synes det mig tilstrækkeligt ganske simpelt at sende grevens brev derhen. Hvorledes man nu vil begynde og gennemføre denne sag, afhænger af en rådslagning med Frenswegen-patrene,⁸ som gerne vil gennemføre den, såfremt de får befaling til det af Hans Højhed. På eget initiativ kan de intet gøre, fordi man dengang, da man forhandlede om deres kloster, der ligesom nonneklostret i Schüttoorf var besat af ikke-katolikker, rådede dem til at nøjes med det ene, ellers fik de måske slet intet. Så slog de sig til tåls med deres Frenswegen og er nu på en måde bundet til ikke at forhandle om det andet. Men når greven ønsker, og Hans Højhed befaler det, kunne de gøre det. Jeg glæder mig over de gode nyheder, De bringer mig om Hans Højheds helse, som Gud yderligere monne styrke! Måtte han ligeledes skænke ham al sin virksomste nådes fylde! Gud velsigne Dem! Jeg er Deres Højvelbårenheds ydmygste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Jvf. E 203. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (4) Klosteret i Schüttoorf, der var grundlagt som beguninderkloster af en grev Bentheim, senere omdannet til augustinernonnekloster og opløst i 1588. – (5) Ved den westfalske fred i 1648 regulerede man afgrænsningen mellem katolske og protestantiske besiddelser efter normalåret 1624. – (6) Domdekan Torck, jvf. E 202a, n. 3. – (7) Vicekansler Wibbert, jvf. E 202b, n. 5. – (8) Frenswegen i Kreis Bentheim, et tidligere augustinerkloster, der var blevet lukket i det 16. århundrede, men genoprettet af de kejserlige tropper i 1624.

E 205 se E 198a.

*E 206. Til Ortensio Mauri**Udateret (Münster 1680?)*

Indhold: Stensen glæder sig over fyrstbiskoppens bedring, svarer på nogle indvendinger fra Dript og kommer ind på grev Bentheims sag og forholdet til generalvikaren. KP-PS 1

Min herre og broder i den guddommelige kærlighed!¹

Jeg glæder mig af ganske hjerte over de gode efterretninger om Hans Højhed.² Gud være for denne sin barmhjertighedsgave lovet og priset! I min angst fik jeg en morgen under bønnen den tanke, om ikke den ulykkelige tilstand skulle give os den lære, at vi aflagde et løfte til den hellige Ambrosius³ og Borromeo,⁴ for at de kunne opnå for Hans Højhed den nåde at genvinde sin legemlige sundhed og derved for begge disse bispedømmer blive, hvad de to nævnte helgener var for Milanos stift.

Jeg takker generalvikaren,⁵ at han tyder mine hensigter så godt, men hvad det angår, at jeg skulle foregribe mine efterfølgere, kan jeg svare, at jeg i kraft af min ved konsekrationen aflagte ed om lydighed mod konciliumsdekreterne og paven, og i kraft af min biskoppelige vielse er forpligtet til fuldkommenhed; hvis jeg på et eller andet punkt svigter, står jeg i fare for at miste min evige frelse. Mellem en ordensmand og en biskop består den forskel, at sidstnævnte allerede skal være fuldkommen, medens det for den første er tilstrækkeligt at vandre på vejen til fuldkommenhed. Nu befaler den Hellige Kirke os imidlertid under intet foregivende at modtage noget som helst for vielse, ja, selv med hensyn til skriverens arbejde ved vidnesbyrd hedder det, at man bør holde på den rosværdige vane, ingen godtgørelse at yde, hvor den består, selv om den pågældende, hvilket vedføjtes, ingen anden løn har. Jeg gør altså intet andet, end at jeg lydigt retter mig efter Gud og hans Hellige Kirke og efter den vielse, som jeg så uværdig sidder inde med. Det er jo alt blevet så til fals, at man uden at gøre sig delagtig i synden ikke mere tør tøve. Jeg vil med Guds hjælp stræbe efter i de ting, som afhænger af mig, uden fordel at arbejde således, som Kirken vil, og mine efterfølgere skal ingen anledning få til over for domstolen at anklage mig for i så henseende at have givet et slet eksempel. Gud give mig nåde til ligeledes at opfylde alle andre pligter!

Hvad fuldmagterne⁶ angår, da må vi finde os i de forsinkelser, Gud vil tillade. Om Grev Bentheims⁷ sag hører jeg, at grevinden⁸ gør indtrængende forestillinger, fordi det nævnte kloster skal anvises hende til residens, og at hun gerne vil have nonner der for at kunne tilslutte sig deres kommunitet, når hendes husbond engang dør. Også jeg er af den opfattelse, at det ville være godt at genindsætte nonnerne der, og det for at gøre sagen mindre forhad blandt ikke-katolikker, eftersom de jo allerede i 1624 befandt sig der, og for ikke blandt ikke-katolikker at vække så megen mis-

tro, som hvis det drejede sig om missionærer, og for at – samtidig med genindsættelse af nonnerne – patrene fra Frenswegen kan slå sig ned som sjælesørgere for de nævnte nonner. Ingen ville være mere sagkyndig i dette tilfælde end generalvikar Alpen,⁹ men hvis jeg ville gøre ham opmærksom derpå, er jeg ræd, at hans aversion mod mig ville give anledning til fordomme. Hvis det derfor synes Dem nødvendigt, vil jeg råde patrene til selv at tale med ham derom, og så vil han underkaste sagen en kølig overvejelse. Det gør mig ondt, at han af sig selv tager sig så lidt af sagen. Jeg ville gerne personlig aflægge ham et besøg for at drøfte sagen med ham; men man siger mig, at han er meget opbragt på mig, hvorfor jeg mener det klogest ikke at sætte det offentlige vel på spil for hans private følelsers skyld.

Gud velsigne Hans Højhed, fordi han har tålmodighed med mine svagheder! Min underkastelse fortjener ingen ros, fordi jeg ville være dobbelt skyldig, hvis jeg først faldt til byrde og dernæst også ville retfærdiggøre mig *ad excusandas excusationes in peccatis*.¹⁰

Hvad angår generalvikarens¹¹ frygt for, at fuldmagterne skal give anledning til uro, kan han være forvissat om, at jeg kun i nødsfald, og når der ingen fare er, vil betjene mig af dem. Når jeg kan forudse lejligheder til sammenstød, vil jeg ikke betjene mig af disse, nemlig de fuldmagter, som jeg ud over grænserne for en hjælpebiskop og generalvikar udbeder mig, og som blev overdraget Hans Højhed fra Rom, for at han nådigst kan meddele dem i de tilfælde, hvor han finder det for godt, og som han synes. Mit andet ønske gælder arbejdsgrænsen mellem en hjælpebiskop og en generalvikar efter ærkebiskoppens ordre. Generalvikaren har skrevet herom i sit skrift om ærkekiakonatet,¹² som han har givet mig et eksemplar af; men da det var sammenbundet med andre blade, sendte jeg ham det tilbage og ventede et andet.

Gud velsigne alle. Jeg er Deres Højvelbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Om fyrstbiskop Ferdinands sygdom se f.eks. E 202 og E 202b. – (3) Biskop Ambrosius af Milano (340-396), kirkefader. – (4) Om Carlo Borromeo, ærkebiskop af Milano se E 144, n. 4. – (5) Om Dript se E 197, n. 8. – (6) Jvf. E 198. – (7) Jvf. E 204. – (8) Grev Bentheim blev i 1678 gift med Isabella von Styrum, efter at han havde fået erklæret sit calvinistiske første ægteskab for ugyldigt. – (9) Johannes Alpen (1630-1698), generalvikar i Münster. – (10) *Vulgata*, Sal. 140, 4. – (11) Laurentius von Dript, generalvikar i Paderborn. – (12) *Speculum archidiaconale*, 1676.

E 207. Til Adelgundis Catharina Brummer

Udateret (Münster 23.? november 1680)

I St. Ludgeri Sogn lå nonneklostret Ringe, og her blev Stensen som sognepræst i efteråret 1680 skriftefader. Klostret fulgte Frans af Assisis tertiærregel og bestod i slutningen af 1600-tallet af 14 søstre. Priorinden var Adelgundis Catharina Brummer (1634–efter 1716).

Indhold: Stensen skriver om selvransagelse, klostrets dagsorden og om kommunion.

KP-ED T

Den højestes velsignelse med os alle!

Værdige moder!

Priset være Guds barmhjertighed, at han glæder mig særdeles ved Deres skrivelse, fordi jeg ser, at Gud bliver elsket og æret. Måtte han være mig nådig og ikke tillade, at Deres hellige iver hæmmes ved mine synder.

Hvad stoffet til Deres samvittighedsransagelse angår, så ville jeg, hvis De er indforstået dermed, mene, at de sidst oversendte punkter en tid ville kunne øves med udbytte, og, at De også, da De må tale med mange forskellige personer, ville kunne undersøge, om De i alle disse samtaler har været Guds tunge, det vil sige, om De alene har ladet Gud tale, eller om De gennem Deres egne ord er gået glip af nogle af Guds ord. Man skal derved iagttage de personer, med hvem man taler, om det også har været nødvendigt eller ikke, og derpå indholdet, der kan være af to slags, tale, hvor vi begynder, og andre svarer, og tale, hvor vi svarer, medens andre begynder.

Her må man spørge sig selv, hvorfor man har indledet en sådan samtale, og om man ikke kunne have taget sig noget nyttigere for, videre, hvorfor vi har svaret andre dette eller hint, og om vi ikke kunne have svaret noget bedre, eller om vi endog har afbrudt samtalen.

Hvis vi tager det stadig nøjere med den slags ransagelse og daglig forbedrer os, vinder vi megen tid, sparer os for megen lejlighed til adspredthed, Gud kommer os i bønner lettere og hellere i møde, og vi opnår et regelbundet levnedsmål, den oprindelige uskyldighedstilstands ro og den sikre forening med Gud. En fornem dame i Italien, en enke, der var fuldt optaget af et fyrstedømmes verdslige anliggender,¹ havde bragt det så vidt, at hun intet svar gav, før hun havde løftet sit hjerte til Kristus. Hun havde den vane med sin højre hånd at berøre venstre side eller hjertet, før hun svarede, og huskede derved på først at tage Jesus med på råd. Bed til Gud, at han ikke straffer mig for, at jeg ikke selv har øvet alt dette, som jeg råder andre til, og at han vil give mig den nåde, at jeg ikke bereder ham hindringer i mig.

Med hensyn til Deres dagsorden, har jeg ikke nu tid til at overveje det hele, det eneste, som falder mig ind, er, at De, hvis det kan føje sig så,

hver morgen før alt andet vier en halv time til betragtning. Om aftenen kan De inddrage betragtningstoffet og straks om morgenen rette den første tanke derpå, og dernæst af disse betragtninger uddrage en lære og anvende den dagen igennem på alle Deres gøremål. De vil uden tvivl have mere ud af dette, end hvis De først anstillede betragtningerne efter at have foretaget Dem andre ting. Overlæg dette med Gud, og gør da, som Gud indgiver Dem det. I den tid, man holder samvittighedsransagelse over tavshed og tale, bør man vælge betragtningstof fra Jesu liv, hvorledes han øvede tavshed, og hvorledes han har talt til sin næste, og følge ham efter. Ligeså med Guds Moders eksempel. Thi når alle tre øvelser er rettet mod det samme mål, nemlig åndelig læsning, betragtning og samvittighedsransagelse, vil man hurtigt komme tilrette.

Hvad Deres kommunion angår, ser jeg ikke gerne, at man går bort fra kommunionen om søndagen, ja, hvis De synes det, så jeg gerne, at man i denne uge kommunikerede tre gange, nemlig søndag, mandag og lørdag, fordi det er den sidste uge i kirkeåret og den sidste dag i kirkeåret, nemlig St. Andreas' fest,² på hvilken dag man kunne anstille en undersøgelse over, hvilken nytte man har draget af så mange Jesu-, Gudsmoder- og andre helgeners dage samt søndage fra sidste advent til den nu forestående, og hvorledes vi vil forberede os på at begynde det kommende år med større iver og fuldføre det til større nytte, hvis Gud vil lade os leve året ud.

Hvis det passer Dem bedre at skrifte om lørdagen under vesperen eller søndag morgen, står det Dem frit for at gøre det. Jeg anbefaler mig til Deres og søstrenes forbønner. Gud velsigne Dem alle!

Deres uværdigste tjener i Jesus Kristus

Niels, biskop af Titiopolis.

Til den velærværdige moder i Ringe Kloster.

(1) Antagelig storhertug Ferdinando IIs enke, Vittoria della Rovere (1622-1694). – (2) Den sidste dag i kirkeåret 1680 var apostlen Andreas' fest, 30. november.

E 208. Til Ortensio Mauri

Münster, 27. november 1680

Inhold: Stensen takker for de gode efterretninger om fyrstbiskoppen og forespørger om muligheden for at læse messer i et sygeværrelse.

KP-PS I

Min meget kære herre og broder i den guddommelige kærlighed!¹

Ankomsten af Deres brev glædede mig særdeles, da det forsikrer mig om, at Hans Højhed² ikke har det dårligt, på samme tid som et rygte om et temmeligt langt anfald med mange smerter verserede. Priset være Gud, som altid ordner alt til det bedste!

I en syg standspersons navn har man bedt mig om tilladelse til at læse messe i et værelse. I henhold til Tridentiner-konciliet³ dekret kan jeg ikke gøre det. Man siger mig, at denne tilladelse er blevet givet tidligere. Fordi den syge ikke er forpligtet til at høre messen, vægrer Kirken sig ved at udsætte det frygtindgydende offer for den i slige tilfælde mulige uærbødhed og det lidet sømmelige sted. Jeg har lovet at spørge Hans Højhed derom.

Der er her også en anden herre, en adelsmand, som bor et stykke uden for Coesfeld, og som ved siden af sit palads har bygget et oratorium i form af en kirke, som er tilgængelig udefra, så at man efter det, man har fortalt mig, kan kalde det et offentligt oratorium, og et sådant er ikke uden for den ordinære biskops myndighed.⁴

Vorherre gøre pater Marcos⁵ ankomst lykkelig og velsigne alle! Jeg har hørt noget fra generalvikaren⁶ om, hvordan man dér forholder sig med tilladelser til at læse messer i værelser uden at ulejliges Hans Højhed dermed. Hvis man ikke tillader det dér, vil det være mig nok til, at jeg holder fast ved koncilie-dekretet, men hvis det flere gange er blevet tilladt, ville jeg gerne vide under hvilke betingelser, og jeg ville i så fald have brug for Hans Højheds tilladelse.

Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis
hjælpebiskop af Münster

Münster, 1680, 27. november

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Fyrstbiskop Ferdinands helbred kommenteres i en række breve i efteråret 1680, jvf. bl.a. E 202b og E 206. – (3) Jvf. E 50, n. 3. – (4) Et oratorium er et kapel eller en kirke, der er bygget til en bestemt gruppe, men i øvrigt er offentlig tilgængeligt. Her drejer det sig antagelig om et kapel ved slottet Varlar, 4 km nord for Coesfeld, bygget 1679. – (5) Om pater Marco jvf. E 198a, n. 6. – (6) Generalvikar L. von Dript, jvf. E 197, n. 8.

E 209. Til Ortensio Mauri

Münster, 4. december 1680

Indhold: Stensen nærer bekymring for fyrstbiskoppens helbred, pointerer nødvendigheden af at forberede sig til døden og fortæller kort om indflytningen i det nye hus. KP-PS I

Min meget kære broder i vor forlørsers kærlighed!¹

I morges har jeg hørt, at Hans Højhed, dauphinen,² på ny er blevet syg, og det værre end før, hvad der lader mig frygte for Hans Højheds³ tilstand, hvilken – så længe den er i lægernes hånd – stadig gør mig ængstelig. Jeg betvivler ikke, at Hans Højhed stadig er forberedt på enhver mulighed, og dog er rejsen mod evigheden noget så vigtigt, at ingen kan

anvende for stor omsorg på forberedelsen dertil. Jeg holder det for bedre – uden sikkerhed for, at dødsfare er for hånden – ti gange at forberede sig til døden og derefter vende tilbage til fuld helse end een eneste gang af mangel på den nødvendige forberedelse at lade sig overraske af denne rejse.

Storhertuginde af Firenze⁴ var mig engang til stor opbyggelse, idet hun fortalte mig, at hun ved et besøg i klostret Den Hellige Maria Magdalene af Pazzis⁵ engang så næsten alle søstrene samlet omkring en gammel syg nonne, som de formanede til at forberede sig godt til døden. Storhertuginde havde ved den lejlighed erkendt sin egen stands og overhovedet alle stores usalighed. Thi når de store bliver syge, søger enhver, for ikke at bedrøve dem, at indgyde dem håb om livet og bestræber sig da for at forjage enhver skygge af dødstanker fra deres ånd, indtil de er ude af stand til at træffe nogen som helst forberedelse, medens storhertuginde her lagde mærke til, at nonnerne ikke til den syge talte om andet end døden og nødvendigheden af at forberede sig godt til denne. Jeg vil håbe, at der ikke er nogen fare for Hans Højhed, men vi er jo alle mennesker, og så mange yngre og stærkere er allerede gået ind i evigheden. Jeg håber, at alt allerede er gjort, men man må ikke dadle mig for, at min omsorg for den, som har vist mig så megen godhed, lader mig udtrykke mine følelser over for ham, for at han, alt eftersom han finder det påkrævet, kan tale med pater Adolf⁶ om det. Gud være prisset for enhver af sine anordninger.

Mit brev, som af Dem blev sendt tilbage til mig, er blevet forsegleet her således, fordi mit segl ved transporten af min bagage er kommet mig af hænde. Det vedlagte brev er fra den derværende gode moder. Kulden har samtidig med min indflytning i det ny hus⁷ sat ind, vi har ganske vist værelser nok til alle husfæller, men de er kolde, fordi huset ligger alene og udsat for alle vinde. Men herfor kan der, om Gud vil, nok findes på råd. Måtte Vorherre være os så nådig at skænke Hans Højhed helbred og et langt liv. Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titopolis.

Münster, den Hellige Barbaras dag⁸ 1680.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Den franske tronfølger, Louis (1661-1711), Louis XIVs ældste søn, kaldet »le grand dauphin«, var i lighed med fyrstbiskop Ferdinand blevet behandlet med den »engelske« medicin, jvf. E 202, n. 8. – (3) Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 202. – (4) Vittoria della Rovere, jvf. E 207, n. 1. – (5) Karmeliterkloster i Firenze. – (6) Velsagtens pater Adolf Overham, jvf. E 198, n. 4. – (7) Præsteboligen ved St. Ludgeri kirke. – (8) 4. december.

E 210. Til Ortensio Mauri

Münster, 5. december 1680

Indhold: Stensen sender dette brev med sin kapellan, beder om støtte til en tidligere skolelærer og fortæller om den nød og elendighed, han ser omkring sig. KP-PS 1

Min kære herre og broder i Guds kærlighed!¹

Dette brev sendes Dem ved min kapellan,² hvis tjeneste jeg giver afkald på i håb om, at han sammen med hr. Floramonti³ i ikke-katolske lande ved sin livsvandels eksempel kan gøre gavn, en vandel, som jeg gennem tre år har lært at kende, fordi han stadig gik til skrifte hos mig. Give Gud, at min sjæl var ligeså ivrig betænkt på det åndelige liv, som hans er det! Imidlertid er det ikke på hans vegne, jeg vil bebyrde Dem; men han følger skolelæreren⁴ fra Hannover hjem, som i håb om at finde tilhold her, efter at man der havde forbudt ham at tjene til livets ophold ved at undervise i skolen, på sin fod er kommet vandrende til mig. Men jeg, der allerede er forgældet og inden ret længe ser mig nødsaget til at sælge alt, hvad der ikke forekommer mig strengt nødvendigt, kunne kun yde ham ringe trøst. Hvis det kunne lade sig gøre at opnå ham en almisse fra Hans Højhed, ville De indlægge Dem stor fortjeneste og skaffe Hans Højhed så vel timelig som evig løn hos Gud. De ved, hvor meget denne stakkels mand har gjort for skolen, for de fattige, for jordfæstelserne, og hvor meget arbejde han har udført uden nogensomhelst timelig løn. Han har en familie bestående af seks børn og en kone, og han har intet, hvortil han kan hælde sit hoved. Her finder jeg ingen stilling til ham. Jeg har anbefalet ham til hr. Grote,⁵ for at han muligvis der skulle kunne fortsætte sin skole. Blot enhver ville gøre, hvad Gud tilskynder ham at gøre.

»De fattige har I altid hos jer.«⁶ Til morgen, da jeg forlod kirken, så jeg mig omringet af to mænd og tre kvinder, i går meldte man mig et tilfælde, hvor tre små børn, hvis fader og moder havde forladt dem, var døde i dybeste armød. Gid jeg kunne hjælpe alle; men jeg må gøre det med bøn til Gud, som jeg ikke kan gøre ved min hånd. Det går mig som hoffolk, der er vant til hver morgen at se sig omgivet af supplikanter; bliver de da engang syge, eller befinder de sig udenlands, da forekommer det dem først svært. Sådan går det også mig, der var vant til at uddele almisser, som Hans Højhed af Hannover hvert år ved min hånd lod fordele. Det skærer mig visselig i hjertet, når jeg må tilbagevise disse paradisetts købmænd uden at kunne købe deres varer, og at jeg må lade Jesu fattige atter drage bort uden trøst. Men også denne spægelse vil vel kunne blive mig til gavn, om jeg med sand hengivelse og lovprisning til Gud modtager den. Bed for mig til Gud, og hvis lejlighed gives Dem, hjælp da dette stakkels menneske en smule, hvis det kan ske uden fare for, at han bliver til byrde for Hans Højhed, hvis upasselighed – give Gud – må være en forberedelse

til genopbyggelsen af et bedre helbred. Gud velsigne alle. Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster, den 5. december 1680.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Formentlig J. G. Röttenbeck, jvf. E 167 og E 173. – (3) Den tidligere gesandt i København, jvf. E 147, n. 3. – (4) Konvertitten Theodor Ziesenis, borger i Hannover (død 1698). – (5) Otto Grote, jvf. E 99, n. 5. – (6) Mat. 26, 11.

E 211. Til Ortensio Mauri

Münster, 11. december 1680.

Indhold: Stensen støtter Mauri i dennes opgivelse af et beneficium, forklarer sin holdning til almisser og fortæller om sine planer for indskrænkninger af husstanden. KP-PS 1

Min meget kære herre og broder i Guds kærlighed!¹

Forlad mig for Guds kærligheds skyld, at jeg nu og da uden videre skriver til Dem om nødlidende personers behov, som ved en eller anden lejlighed falder mig ind; jeg skriver jo til en ven, og Gud kender min hensigt.

Hvad angår, at De har givet afkald på Deres beneficium, da har jeg i Deres sidste brev ikke forstået Dem rigtigt, og det var mig helt nyt. Jeg glæder mig over Deres handlemåde, som ganske er i den Hellige Kirkes ånd, og som er fri for enhver antydning af simoni. Jeg tvivler ikke om, at Gud ved, hvorledes han vil gengælde Dem det. Man skal ikke bryde sig om menneskers snak, når Gud er tilfreds, eller man skal kun gøre det for at kunne takke Gud, at han giver Dem lejlighed til at erhverve nye himmelske klenodier, som er meget værdifuldere, end de tusind daler ville have været for Dem.

Jeg beder Dem endnu en gang undskylde, at jeg har fået Dem til at ansøge om hjælp til den fattige skolelærer, og at jeg så til gunst for nogle af byens fattige har skrevet til Dem.² Jeg ved, at Hans Højhed har givet og giver mange almisser, og i den korte tid, hvor jeg har tjent ham, har han også givet mig så mange, at jeg måtte rødme, om jeg på ny åbnede min mund for at ulejlig ham. Men i den nuværende nødstilstand tænker jeg ikke derpå og skildrer de forskellige trangstilfælde, som om jeg aldrig havde modtaget almisser. Jeg tilstår frimodigt, at i slige tilfælde forekommer det mig, at jeg taler Guds sag, og da bliver jeg dristig. De skriver til mig, at jeg ikke skal gøre mere, end jeg kan; men hvis man skal efterleve kærlighedens lov, da husk, hvad den hellige Paulus siger om den: »Den tåler alt, den tror alt, den håber alt, den bærer alt«. ³ Thomas a Kempis siger i 3. bogs 5. kapitel, at for kærligheden forekommer intet umuligt, den tror, at for den er alt tilladt og alt muligt.⁴ Sandt at sige, skulle jeg

bedømme mit liv ud fra et klogskabsstandpunkt, ville det fortjene megen dadel, fordi jeg næsten altid har givet mere ud, end mine indtægter tillod. Men Vorherre har stadig hjulpet mig, idet han snart ad uforudsete veje og ved mennesker, på hvem jeg ikke tænkte, lod mig tilflyde hjælp, snart lod mig finde folk, som på min bøn hjalp mig med almisser. På den måde har han gennem flere år indtil nu ført mig, og deraf kommer det, at jeg ingen rigtig målestok for almisseernes regulering finder. Jeg må nemlig, når jeg ser nogen i en nød, som synes mig svær, og hvor tillige for det meste et menneskes sjæl er i fare, stadig tænke, at det ville være at tvivle om Guds godhed, om jeg, skønt jeg ved mig fattig og forgældet, efter alle de erfaringer, som Gud lod mig gøre i så mange tidligere tilfælde, ikke ville risikere en ny gæld.

Jeg kan også med god samvittighed sige, at jeg for min egen person kun tager det allernødvendigste. Ofte tænker jeg på de formaninger, som De og hr. nuntius⁵ somme tider under mit ophold i Hannover har skrevet til mig om indskrænkning af mit hushold; men jeg ser ikke, hvorledes jeg skal påbegynde den, da jeg enten har brug for personerne til tjeneste, eller også er de overordentlig fattige og trængende. Hvis Gud lader mig leve til sommer, håber jeg at kunne forsørge en af dem hos storhertugen,⁶ men af de andre kan jeg ikke sende een eneste bort. Vor kost har vi indskrænket og vil indskrænke den yderligere, såfremt deres kræfter tillader det, jeg kan jo ikke sætte dem på den samme diæt, som jeg forsøger på mig selv alene, og som jeg i nogen tid efterhånden har vænnet mig til. Jeg stoler på Gud, som, når hans tid kommer, vil oplyse den, hvem han har udset til at udføre dette barmhjertighedsværk til at hjælpe i den målestok, han finder nødig. »Kast din sorg på Gud, og han vil føde dig.«⁷

Jeg ser, hvilken møje det har kostet Dem at opnå fuldmagt⁸ for mig, da generalvikarens⁹ forretninger ikke har tilladt ham det. Jeg kan ikke gøre andet end at bede til Gud for Dem, at De ved hoffet må være en himmelens hofmand, en Guds ven og husfælle hos den herre, som forlene Hans Højhed med fuldkommen sundhed til at helliggøre begge sine stifter.

Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titopolis
hjelpebiskop af Münster.

11. december 1680.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Jvf. E 210. – (3) 1. Kor. 13, 7. – (4) Thomas a Kempis (1380–1471) i *Om Kristi efterfølgelse*. – (5) Opizio Pallavicini, nuntius i Köln 1672–80, jvf. E 80. – (6) Jvf. E 213. – (7) Sal. 155, 23. – (8) Jvf. E 206. – (9) Laurentius von Dript, jvf. E 197, n. 8.

E 212. Til Ortensio Mauri

Udateret (Münster, december 1768?)

Indhold: Stensen beder gennem Mauri om almisse til de fattige fra fyrstbiskoppen. KP-PS I

Min meget kære herre og broder i Guds kærlighed!¹

Jeg glæder mig over den gode tidende, at Hans Højhed² har været uden for slottet. Måtte Gud give ham stadig flere kræfter og gøre ham fuldkommen rask!

Kapellanen ved St. Ludgerus har fortalt mig om den elendighed, som tre børn i omtrent niårsalderen befinder sig i. Hver nat sover de under åben himmel, og der findes ingen så barmhjertig, at de giver dem nattely. Jeg kan ikke vende blikket fra mennesker, som er stedt i så svær og yderlig nød, og har, skønt jeg allerede af kærlighed til de fattige er i dyb gæld, pålagt kapellanen, at han på ingen måde i fremtiden må lade børnene sove i det frie; det lykkedes mig også at betale logi for dem i en måned, deres brød må de finde ved at tigge. Jeg ville gerne i denne hårde kulde bede Hans Højhed om en rigelig almisse til de fattige, som ikke kan klare sig i kulden. Selv overgiver jeg mig til Guds førelse, hvis blot de fattige bliver hjulpet, og det ikke blot i mit sogn, men hvor de end findes, som de tre børn i Überwasserpfarre og andre andet steds. Herren velsigne alle.

Til hr. Ortensio Mauri, hvem Gud velsigne. Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 209 og 208.

E 213. Til Cosimo III

Münster, 17. december 1680

Indhold: Stensen må indskrænke sin husholdning for ikke at stifte gæld og beder storhertugen om at tage sig af den unge Vitztum og af Jakob Rautenfels. KP-PS I

Deres Højhed!

Det synes, som om Vorherre efterhånden vil bringe mig stadig nærmere til den apostoliske fattigdom, som jeg gennem nogle år har længtes efter; thi ved at ordne mine regnskaber ser jeg, at jeg til trods for, at jeg ved forandringen i min stilling har indskrænket mine udgifter, ikke uden at stifte ny gæld kan komme denne måned til ende, med det jeg har i indkomst. Dette har ført mig til den beslutning at anstille en undersøgelse over, hvorledes jeg bedst kan ordne mit hushold, særlig med tanken om, at jeg stadig må være rede til at dø. Hvis døden skulle hente mig nu, ville jeg – uden en eller anden velynders og vens almisse – stå i fare for at have forsømt retfærdigheden på kærlighedens bekostning. Men hvis Gud endnu vil give mig lidt tid, vil jeg efter indskrænkningen af mit hushold af mine indtægter kunne betale min gæld og derved bedre ordne alt i retfærdighedens og kærlighedens ånd.

Nu må jeg ifølge nævnte forandring ikke blot på ny anbefale Deres Højhed den allerede omtalte adelige herre, som jeg, da han var berøvet fader og moder, havde antaget i søns sted,¹ men der ud over tillige anbefale Dem hr. Jakob Rautenfels.² Jeg håber, at jo smerteligere denne adskillelse vil være for mig, desto mere trøstet vil jeg blive gennem den tro tjeneste, den ene så vel som den anden vil yde Deres Højhed.

Hr. Vitztum nedstammer på så vel fædrene som mødrene side fra gammel adel, og jeg tør på grundlag af den erfaring, som jeg fra hans konversion og til nu gennem omtrent tre år daglig har kunnet gøre, håbe, at han gennem sin personlige dyd vil gøre denne adel endnu fornemmere. Jeg har stadig beskæftiget ham med studiet af latin og fransk og med læsning af kirke- og verdenshistorie og afskåret ham fra al anden omgang end vore husfællers og enkelte andres. Han har stadig lydigt fundet sig heri, har foruden barnlig ærefrygt vist tegn på klogskab og lagt vind på fromhed. Hvis man lod ham fortsætte det historiske studium under den moralske og politiske klogskabs synspunkt, så ville jeg – ud fra hans naturlige begavelse, og hvis han i fromhed farer fort, som han har begyndt – mene, at han efterhånden med fordel kunne vie sig til den offentlige tjeneste. Hvis Gud derefter fører ham til en god stilling, findes der mange i hans familie, der nu, da han er uden midler, ikke tænker derpå, men som efter hans eksempel kunne benytte lejligheden til på ny at nå til sandheds erkendelse. I ridderlige idrætter har jeg ikke ladet ham oplære, dels af mangel på penge, men mest dog for at holde ham fjernt fra hine lejligheder, om hvilke jeg af erfaring ved, at de er altfor farlige for den, som ikke har nået den modne alder, eller som ikke til stadighed er vogtet og værnnet af fromme mennesker. Men hvad der er nødvendigt for en adelsmand i vor tid, vil han hurtigt kunne lære, fordi han i alt, hvad han foretager sig, lægger et alvorligt arbejde, ligesom han næsten har lært sig selv alt, hvad han kan af latin og italiensk, så indtil nu kan jeg af fuld overbevisning sige, at jeg hos ham intet kender, som ikke giver det bedste håb. Jeg elsker ham som en søn og håber, at hvis han fortsætter, som han er begyndt, vil Deres Højhed føle sig tilfreds med ham, – en bestandighed, om hvilken jeg stadig vil bede Gud.

Om hr. Jakob kan jeg kun sige, at i ham mister jeg en broder og mere end en broder, fordi omsorgen for min smule timelige gods indtil nu har ligget i hans hænder, og han har desuden hjulpet mig meget i det gejstlige. Da jeg ikke ved, hvorledes jeg kan gengælde ham den møje, han har haft for mig, håber jeg, at Vorherre ved Deres Højheds mellemkomst vil gengælde ham det, og at han vil gribe lejligheden til at yde Deres Højhed god tjeneste.

Jeg vil tragte efter at ordne alt, som om jeg snart skulle dø, og Gud vil måske vise mig den nåde, at jeg ikke skal udsætte min evige frelse ved ophold på et sted, hvor der er meget at reformere, og hvor jeg beklæder en stilling, som let påbyrder mig andres synder. Hvis Gud lader mig leve, vil jeg kun beholde en kapellan og en tjener, for udelukkende at kunne beskæftige mig med mit embedes funktioner, i hvilke jeg hidtil hindredes meget af omsorgen for den talrige husstand.

Hvis Gud skulle kalde mig til sig, før jeg får min gæld udlignet, ville jeg ydmygst bede Deres Højhed om en almisse efter døden, for at min sjæl ikke skal gå fortabt på grund af uklog kærlighed, som i dette tilfælde har krænket retfærdigheden. Men jeg beder Vorherre, at Han vil skænke mig så langt et liv, at jeg over for Ham kan afbøde min skyldige straf og overfor mennesker betale min skyld, medens jeg føler mig stadig uværdigere til at bede Hans guddommelige Majestæt om nåde. Måtte han give Deres Højhed og hele det storhertugelige hus enhver evig og timelig velsignelse. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titipolis
hjelpebiskop af Münster.

Münster, 17. december 1680.

Jeg ønsker Deres Højhed en rigtig glad højtid og med det ny år øget tilvækst af den himmelske nåde.

(1) Christoph Wilhelm Vitztum, jvf. E 194, n. 3. – (2) Jvf. E 101, n. 2. Rautenfels fulgte Stensen til Hannover og siden til Münster.

E 214. Til Ortensio Mauri

Udateret (Münster, december 1680?)

Indhold: Stensen fortæller om sine planer for indskrænkning af sin husholdning, om salg af nogle sølvting samt om visitatsen i St. Ludgeri sogn. KP-PS 1

Min kære herre og broder i den guddommelige kærlighed!¹

For at overtale Dem om, at jeg har lagt mig på hjerte, hvad De har skrevet om indskrænkninger af mit hushold, vil jeg meddele Dem, at jeg med henblik herpå oversender Storhertugen et brev med bøn om at optage to mænd af min husstand, nemlig de herrer Vitztum og Jakob Rautenfels,² og jeg vil overveje, hvorledes jeg med hensyn til de andre kan indskrænke hele husholdningen. Ved den første eftertanke over det, De efter Hans Højheds³ påbud så ofte har skrevet til mig, begynder jeg at opfatte Hans Højheds vilje som en guddommelig indskydelse, hvilken jeg har nødig for at ruskes op af en formastelig tiltro til den guddommelige hjælp. Denne har bevirket, at jeg ikke blot er blevet stikkende i gammel gæld, men stadig anstifter ny og så mangan gang hjemme holdes sysselsat

med dette, at vigtigere sager forsømmes. Hvis det lykkes mig at indskrænke min husholdning til det for mit embede nødvendige, vil jeg i løbet af kort tid kunne betale min gæld af mine indkomster; men denne indskrænkning kan jeg tidligst gennemføre om tre måneder, idet jeg ikke kan have svar fra Italien før om to måneder, og fordi man ejheller på grund af kulden kan gøre nogen forandring eller rejser af den art. Hvis Hans Højhed ville være så god at love mig, hvis jeg skulle dø, før jeg får det hele ordnet og min gæld, der beløber sig til nogle hundrede daler, betalt, at han også ville bidrage dertil, ligesom jeg også har skrevet det til storhertugen, da ville jeg med større sindsro kunne fortsætte mine forehåbninger. Jeg har endvidere nogle overflødige sølvkar, således et vievandskar, som mindst er 50 daler værd, og en gammel forgyldt kalk, som jeg gerne vil sælge, hvis man måske havde til hensigt at skænke denne til en kirke eller betjene sig af vievandskarret, der er stort og smukt, i en katedral. De må tro mig, at jeg føler en sand trøst, når jeg ser, at Gud, hvad jeg håber, forbereder mig til den kristelige armod, som jeg stadig har ønsket, og da jeg nu er på vej til den, vil jeg stræbe efter at skille mig af med alle de ting, jeg har om mig, og som ikke er nødvendige for min embedsførelse. Jeg beder ikke Gud om større nåde end at måtte være i stand til at betale min skyld, først til Ham, dernæst til mennesker, og hvis Han vil tage mig bort fra denne verden, priser jeg mig lykkelig, og vil Han stadig betjene sig af mig her, er jeg ligeledes tilfreds. Har vi kun Gud, har vi alt. Gud give Dem sin hellige velsignelse, og måtte De bede Ham om, at jeg må bringe til udførelse det, som vil tjene til Hans større ære og til mange sjæles så vel som også min evige frelse. Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Hjælpebiskop af Münster.

Da jeg begyndte visitats i mit sogn,⁴ befandt sig der en anset enke, som imidlertid, efter hvad jeg af andre hørte, er sunket ned i den dybeste fattigdom, så at hun ofte alene og i nedtrykt sindstilstand forlader byen, medens de, der kender hende, ængstes for, at hendes smerte skal få skæbnesvangre følger. Hvis De herfra har restbeløb tilgode, kender jeg ikke betingelserne for denne gæld. Ville De være så god at lade vicekansleren⁵ se ansøgningen, dersom det angår ham eller andre, og derefter gøre, hvad De anser for ret.

(1) Om Mauri, se E 196a. – (2) Jvf. E 213. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 192. – (4) St. Ludgeri sogn i Münster, som Stensen overtog i oktober/november 1680, jvf. E 196a, n. 4. – (5) Vicekansler Bernhard Wibbert.

*E 215. Til Ortensio Mauri**Münster, 5. januar 1681*

Indhold: Stensen udtaler sig om en ansøgning fra en luthersk boghandler, vedlægger et brev til fyrstbiskoppen og omtaler eksaminationen af vordende præster.

KP-PS 1

Min kære herre og broder i Guds kærlighed!¹

I dag har den lutherske boghandler sendt mig et bønsskrift til Hans Højhed,² vedføjet oplysninger fra stadsdommeren² og vedlagt dommens oplysninger til hr. Hardenack,⁴ for at de skulle opnå ham eneret som boghandler her i byen. Over for mig viser han stor tilbøjelighed til katolicisme, og han synes at være beredt til at antage den katolske tro. Jeg har lovet at medvirke til opnåelse af det ønskede privilegium, men under den forudsætning, at han bliver katolik. Ved meddelelsen af denne tilladelse bør man vist se nøje på, at den for det første kun gives ham og ikke hans principal, for det andet kun gives ham, for så vidt han bekender den katolske tro, og for det tredje på den betingelse, at man ikke tåler, at forbudte bøger under noget som helst påskud indføres der. Man må forpligte ham til at aflægge den samme ed, som katolske boghandlere er forpligtet til at aflægge. Det ville også være godt at stille ham enkelte andre betingelser, således f.eks., at han ikke må forhøje bogpriserne, fordi han ved, at der ikke kan komme andre, der sælger for den virkelige pris, eller at man gav ham tilladelsen for en bestemt tid med løfte om dens forlængelse for at se, om han imidlertid benytter privilegiet godt.

Jeg sender Hans Højhed et brev, hvori jeg ikke skriver om boghandleren, fordi brevet på grund af en anden sag af større vigtighed allerede længe nok er forblevet liggende. Det drejer sig om problemet, hvorledes man kan indføre stræben efter åndeligt liv inden for klerus. Gør mig den tjeneste at lade mig vide, hvorledes Hans Højhed vil, jeg skal forholde mig ved prøvelsen af sognepræsteemner, om jeg ved eksamen skal føre forsædet, eller om jeg skal overvære den som simpel eksaminator. Hvis jeg skal føre forsædet, må jeg høre de andres stemmer og holde min egen tilbage, såfremt bedømmelserne divergerer, for at Hans Højhed selv kan træffe afgørelsen mellem de andre stemmers beretning og min. Således vil sagen gå for sig uden uenighed. Idet man ganske simpelt sammenfatter stemmerne med deres begrundelser, ved man til sidste prøve, hvor mange modstridende meninger der var for hånden; hvis eksaminatorernes antal forøges, bliver eksamen vel strengere, men også underkastet mere diskussion.

Vorherre velsigne Dem, bed De også til Gud for mig, at han ikke fordømmer mig for andres synder. Eksamen af ordinanderne og sjælesor-

gen i mit St. Ludgeri sogn⁵ lader mig valget mellem herlighed og forførende straffe.

Niels, biskop af Titiopolis.

Dagen før Hellig tre konger 1681.⁶

I dag for et år siden, kære ven, hvilket minde!⁷

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 192. – (3) Dr. Johann Friedrich Rave (1633-efter 1703) fra Borken. – (4) Johannes Hardenack, sognepræst i Borken. – (5) Stensen var kapiteldekan og sognepræst ved St. Ludgeri kirke i Münster, jvf. E 196a, n. 4. – (6) 5. januar. – (7) Betydning uvis, men henviser formentlig til modtagelsen af budskabet om hertug Johann Friedrichs død.

E 216. Til Ortensio Mauri

Münster, 9. januar 1681

Indhold: Stensen fortæller om storhertugen af Toscanas sår, retter en forespørgsel om en dispensation og beder om en almisse til sultne og frysende.

KP-PS 1

Min kære herre og broder i kærlighed til Gud!¹

Det er meget rigtigt, at Hans Højhed storhertugen har lidt af et bensår,² hvilket blev mig meddelt i et brev med bladet fra kongregationen; men der var godt håb om helbredelse. Andet har jeg ikke hørt derom.

Man har spurgt mig, om »Hans Højhed³ har fuldmagt til at dispensere fra de til et simpelt beneficium krævede år«,⁴ og, om han har det, om der da er udsigt til at opnå en sådan dispens. Senere vil jeg skrive angående de nærmere omstændigheder. Gud velsigne Dem og alle. Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster d. 9. januar 1680.⁵

På ny sætter kulden ind. Gud forbarme sig over de fattige i mit sogn.⁶ Man plejer hvert år fra Hans Højhed at få en almisse til uddeling inden for sognene, jeg hører, at den endnu ikke er kommet, og nu ville det virkelig være den belejligste tid. Fattigdommen klager. Gud være dem nådig, som bærer skylden for den.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri, se E 196a. – (2) Storhertug Cosimo III fik i efteråret 1680 rosen i det ene ben; fra oktober måtte han holde sengen, og først i januar 1681 indtraf bedringen. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand, jvf. E 192. – (4) Normalt skulle man være fyldt 14 år. – (5) Dette må være en fejl for 1681. – (6) St. Ludgeri sogn i Münster, jvf. E 196a, n. 4.

E 217. Til Ortensio Mauri

Münster, 18. januar 1681

Indhold: Stensen udtaler sig på opfordring om besættelsen af en post som assessor.

KP-PS 1

Min meget kære broder i Guds kærlighed!¹

Endskønt jeg ønsker den doktor, De har nævnt, alt godt og enhver fordel, kan jeg ikke forene det med min samvittighed, at man giver ham assessoratet,² og det af to grunde. Den første er, at jeg finder ham for ung til et så vigtigt embede. Den anden er, at han er officialens³ hus- og bordfælle. Nu må man vide, at man har officialen stærkt mistænkt for at tænke mere på egen fordel end på samvittighedens stemme, hvorfor man her som assessor ønsker en mand med mod og erfaring og af prøvet retskaffenhed, en mand, som forstår at holde på retfærdighed og kan og vil det. Ellers vil Hans Højhed ejheller med rolig samvittighed kunne forlade sig på domsretfærdigheden hos en i dette store stift så vigtig domstol, som officialatet er, og så meget mindre som biskoppen kun nu og da kan være bisidder og, på grund af mangfoldigheden af sine forretninger, ejheller med den nødvendige omhu kan være deltager. Jeg har ingen årsag til at tvivle på den foreslåede doktors retskaffenhed, men han har endnu ikke erfaringen og heller ikke den nødvendige autoritet til at optræde. Hus- og bordfællesskabet binder også menneskene på en måde, så friheden til at dømme ikke er sikret, men man samtykker af ren sympati, medens man uden et sligt venskab ville have hyldet den modsatte anskuelse. Jeg ved, at en anden af kannikerne ved St. Ludgerus, hr. Bordenwick,⁴ der synes at være modnere og allerede er præst, ligeledes har ansøgt om stillingen, men også han er for ung af erfaring. Hvis det var mænd som hr. Kannengiesser⁵ eller hr. Hase,⁶ da ville Hans Højhed kunne føle sig sikrere, fordi sluttelig, bortset fra, at man principielt i sådanne stillinger kun ansætter ældre personer med autoritet og erfaring og af udpræget redelighed, officialatets nuværende forhold endnu mere forpligter til at sørge for slige personer. Der er endnu at tilføje, at vikaren⁷ og officialen er beslægtede, og man burde overveje, hvilke følger foreningen af disse to embeder vil få, når kærligheden til penge behersker den ene så vel som den anden. Er da også assessoren et af dens kreaturer, da vil man få at se, på hvilket fundament man bygger. Dette er, hvad jeg for Guds ansigt føler mig forpligtet til at skrive om det forslag, De i Hans Højheds navn har forelagt mig. Hvis jeg i samme grad, som Gud giver mig nåde til ene og alene at tage hensyn til hans tjeneste, sad inde med personalbekendtskab, da ville jeg kunne svare til den mening, Hans Højhed har om mig. Da jeg imidlertid ikke er indfødt og kommer lidet ud blandt folk, kan jeg ikke byde Hans Højhed andet end min oprigtige vilje. Jeg ser vel, at der af nogle

personer begås ting, om hvilke jeg frygter, at de for Guds domstol også vil tynde Hans Højheds regnskab; men skal jeg derefter nævne nogen anden, som embedet skal overdrages til, da ved jeg ikke hvem. Jeg vender mig derfor til Gud, at han må oplyse Hans Højhed til erkendelse af, hvem der af ham virkelig er skikket til ethvert embede for at kunne gennemføre de forandringer, uden hvilke Hans Højheds og landets vel står på spil. Jeg beder om enhver sand tilfredshed for Dem og er Deres uværdigste tjener
Niels, biskop af Titipolis.

Münster, den 18. januar 1681.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) En assessor var en retskyndig embedsmand ved den biskoppelige domstol. – (3) Embedsmand lige under generalvikaren. – (4) Johann Kaspar Bordewick, der i juli 1681 faktisk blev udnævnt til assessor. – (5) To brødre Kannengiesser modtog i 1671 tonsuren. – (6) Christian Hase, dr. jur. (død 1697), justitsråd april 1681. – (7) Vel generalvikar Johannes Alpen, jvf. E 206, n. 9.

E 218. Til Ortensio Mauri

Münster, 21. februar 1681

Indhold: Stensen påpeger en vanskelighed ved eksaminationen af vordende præster, omtaler pontifikalmesser i katedralen, kommer ind på sine planlagte indskrænkninger i sin husstand og pålægger Mauri at være forsigtig med sin heste. KP-PS 1

Min kære herre og broder i vor frelsers kærlighed!¹

Jeg vil vide at adlyde Hans Højheds anordninger og vil hverken gøre fordring på at indtage forsædet, eller at min stemme skal gælde mere end den andens.² En tvivl nærer jeg imidlertid stadig, fordi Barbosa³ i sine *Apostoliske Afgørelser*, Collect 340, n. 5. meddeler, at den hellige koncil-kongregation om eksamen ved indstillingen har bestemt: »Den foranstalles foran biskoppen eller hans vikar uden deres afgørende stemme; de kan kun træde til, når stemmerne står lige, eller når kun en enkelt er for hånden.« De kan ved lejlighed forelægge Hans Højhed sagen for at høre hans mening derom.

Jeg hører af den gamle sakristan her ved St. Ludger,⁴ at min forgænger her ved kirken, hjælpebiskop Nikolaus⁵ flere gange om året holdt pontifikalmesse i katedralen. Da man ikke har talt til mig derom, trænger jeg mig ikke på, og jeg afholder mig også fra at foretage ordination der, fordi de herrer kanonikere ville gøre vanskeligheder ved at assistere derved, som kirken i følge Barbosa i *Apostoliske Afgørelser* om hjælpebiskopper foreskriver også for titularbiskopper, når de i den ordinære biskops sted foretager biskoppelige handlinger: »Jeg holder ikke af stridigheder; men jeg kan heller ikke med god samvittighed give min tilslutning til, at den

Hellige Stols forordninger krænkes. Jeg overlader gerne alle min plads og lever gerne sammen med folk af lavere stand, fordi jeg ved, at jeg fortjente at være i helvede sammen med de fordømte til evig tid, men når jeg ved højtidelige funktioner skal træde i stedet for Hans Hellighed og kirkens kanones foreskriver, hvem der skal være med og i hvilken dragt, er det, hvis man vægrer sig ved at overholde forskrifterne, bedre at undgå lejlighed til strid. Jeg har svoret kirken og den romerske Stol lydighed og er altså forpligtet til at holde min ed. «

I slige ting lider biskopsværdigheden mere end gennem bekendelsen til den sande fattigdom, som mange biskopper til Guds store ære har praktiseret. De bestormer mig i forståelse med Hans Højhed⁶ og hr. Pallavicini,⁷ hvilket forpligter mig så meget mere til alvorligt at stræbe derefter, før påske at indskrænke min husstand til de for gudstjenesten i mit embede nødvendige personer. Jeg tror i tanken allerede at have fundet en udvej for alle undtagen for den adelige dame med hendes to døtre og hendes søn.⁸ En af døtrene er her hos lothringer-søstrene,⁹ den anden hos fru Rantzau i Hildesheim,¹⁰ og sønnen opholder sig her i huset. For disse fire personer ser jeg ingen udvej. Men lykkes det mig i det mindste at befri mig for byrden af de andre ni eller ti, og lever jeg således, at dekanatet kan indbringe mig noget, omend jeg tror, at de to hundrede daler om året ikke vil række vidt, så kan jeg i alle tilfælde, eftersom jeg da har otte hundrede daler årlig, sørge for de fire eller fem, som bliver tilbage hos mig. Men ikke min, kun Guds vilje ske!¹¹ Guds helligste råd, som bliver i evighed, være lovet i alle ting!

I Deres brev læser jeg om Deres forkølelse og hoste. Vær forsigtig med Dem selv; men tak i øvrigt Gud også for dette! Lad os drage nytte af enhver lejlighed, fordi vi ikke ved, hvor mange dage vi har tilbage, og hver lejlighed, vi forsømmer, lader os miste en evig vinding af større værd, end om vi mistede det ganske rige, ja, samtlige kongeriger i verden. Lovet være Herren, som giver os disse tilskyndelser, han give os kraft til bestandig alvorligt altid og overalt at efter dem og selv i den mindste sag, der angår Guds ære, handle så påpasseligt, som vi ville gøre det, dersom det drejede sig om at tilfredsstille os selv. Gud velsigne os alle!

Jeg er Deres Velbårenheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Münster 1681, på dagen, da Jesus blev genfundet i templet.¹² Giv Gud, at vi en gang må begynde at søge ham, som den allersaligste jomfru gjorde det.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Jvf. E 215. – (3) Aug. Barbosa, portugisisk retslærd, biskop af Agento, død 1649. Hans *Summa apostolicarum* udkom i 1650. – (4) Stensen var 1680-81

kapiteldekan ved St. Ludgeri kirke i Münster, jvf. E 196a, n. 4. – (5) Johannes Nicolaus Claessens (ca. 1570–1650), hjælpebiskop i Münster ca. 1623–1647 under fyrstbiskop Ferdinand af Köln. – (6) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 192. – (7) Opizio Pallavicini, tidligere nuntius i Köln, fra 1680–1688 i Polen, jvf. E 80. – (8) Om fru von Blücher og hendes børn, jvf. E 164, n. 5. – (9) Konvent i Münster med 12 søstre, tog sig især af opdragelse af unge piger. – (10) Klostret Klein-Bethlehem i Hildesheim, grundlagt af Hedevig Margrethe Rantzau, jvf. E 99, n. 10. – (11) Mat. 26, 39. – (12) 21. februar.

E 219. Til Francellina von Galen

Münster, 28. februar 1681

I sin Münstertid kom Stensen også i kontakt med kanonissestiftelsen i Nottuln. Dette var en ikke-ordensbundet stiftelse for højadelige jomfruer, der levede i en slags fællesskab, hvor de dog boede og spiste hver for sig. De kunne udtræde efter ønske, bl.a. i forbindelse med indgåelse af ægteskab. Stiftsdame Francellina Odilia von Galen var datter af herredsfogeden i Vechta, Franz Wilhelm von Galen (jvf. E 271, n. 2), hvem Stensen også kendte.

Indhold: Stensen fremhæver, at vejen til salighed går gennem lidelser, og anbefaler frøken von Galen at holde sig Jesu liv for øje.

KK T

Guds barn!

»De, der sår med tårer, skal høste med glæde«. ¹ Der er ingen sikrere vej til saligheden end gennem ængstelse og bedrøvelse. Bryd Dem ikke om, hvad verden siger og gør. Tro mig, der findes så få, der fortjener navn af kristne og vandrer ad salighedens vej, at dersom Kristus kom nu, ville han næppe mere finde tro på jorden. ²

Forsøg at begribe de to ting, som den hellige Paulus beder Gud om, at hans efesere ret måtte forstå: 1. det håb, de er kaldet til, rigdommen på herlighed, Jesu arvelod i de hellige, 2. hvor overvældende stor hans kraft er i os, der tror; at den almagt, hvorved Kristi døde legeme igen er blevet levende og herliggjort, virker i alle dem, der i sandhed tror, så at intet vil være umuligt for os, hvis vi blot vil føre alle gode tanker ud i livet. ³ Det er Guds barmhjertighed, hvoraf alt kommer til os. Det er Kristi lidelse, der har fortjent alt for os. Det er Guds Moder, der med sin forbøn opnår alt for os af Guds barmhjertighed ved Jesu fortjeneste. Kast Dem derfor blindt og med glæde i armene på Guds forsyn, og De vil se, at Gud ikke vil narre Dem, ja alt vil blive let for Dem. De vil endda føre andre sjæle til saligheden sammen med Dem.

Bed hver dag fem gange til ære for Jesu fem vunder følgende bøn: »Måtte den hellige Trefoldighed i sin barmhjertighed for Jesu Kristi fortjenestes skyld bønnehøre hans allersaligste moders og andre helgeners og retfærdiges bøn, for at min sjæl, rensset for alle synder og smykket med Jesu dyder, må takke Gud af ganske hjerte for al lidelse, som jeg fra barndommen af har udstået, endnu udstår og i fremtiden skal udstå, thi

jeg er vis på, at jeg ved lidelsen bliver beredt til så meget desto bedre at prise og elske ham i evigheden. «

Søg ellers i alle Deres gerninger at holde Dem Jesus for øje med korte skudbønner: »Min Jesus, hellere dø end miste en god tanke, thi det er at træde Jesu blod under fode.« Når De om aftenen har ransaget Deres samvittighed, så læs altid noget om Jesu lidelse og læg Dem det på sinde, fald i søvn med det og vågn næste morgen med det, idet De deri øver tre tanker: 1. Hvad er dog dette, at den evige visdom og almagt her viser sig så tålmodig og ydmyg? 2. Har også jeg båret mig således ad, når jeg havde lejlighed dertil? 3. Burde jeg ikke i dag finde lejlighed til at øve samme ydmyghed og lydighed og og således dagen igennem så vidt muligt mindes dette Jesu forsæt og eksempel? Også ved måltiderne, når De sidder så længe til bords, bør De forestille Dem Jesu faste, galde og eddike og tænke på, hvor mange der nu står evigt i helvede, som i deres liv har siddet lige så længe til bords og været lige så glade og visse på deres salighed, og alligevel må de nu med den rige mand lide evig tørst i den evige ild, mens den fattige Lazarus nyder evig glæde.⁴ Hvor ville ikke den rige mand bruge denne tid, dersom den blev ham forundt.

Verden gør alt for at vende os bort fra Gud og drage os væk fra ham. Vi må anvende flid på at huske Gud i alle gerninger. Det synes at være svært, men De vil siden nyde desto større glæde. Undgå fremfor alt al lejlighed til strid. De lunkne bliver straffet sammen med misdæderne. Det er alene de ivrige, der vinder sejren. Gud har vist Dem særlige tegn på, at han vil bruge Dem til noget særligt. Stød ikke den ære fra Dem, som den evige konge tilbyder Dem ved at have valgt Dem til sin brud. For Dem er der ingen middelvej: Enten en stor hellighed i evigheden, dersom De ikke støder nogen god tanke fra Dem, eller en stor fordømmelse, dersom De støder den himmelske brudgom fra Dem og lader Deres hjerte indtage af en jordisk kærlighed. Tusind andre har ikke haft så klare tegn på deres udvælgelse og har dog ofret sig for evigt. Tænk altid på de to blomster, De omtalte for mig, og på, at den almagt, der dengang gjorde det, også kan styrke Dem alle og overvinde al angst og anfægtelse for Dem. Jeg ville gerne vide, om De har ført de heroiske tanker med brevene og andre minder ud i livet. Men det må ske med samme iver og hast som den, hvormed De ville kaste en edderkop væk fra Deres ansigt. Hvis jeg har rådet Dem for dristigt, vil De nok ikke tage mig det ilde op; den tillid, De viser mig, og den klarhed, jeg håber at erkende deri, og det håb, jeg har, om at De vil takke mig derfor i evighed, er årsagen til, at jeg så frit skriver alt dette til Dem, navnlig, fordi jeg i Dem har set særlige tegn på nåde, hvoraf jeg forventer en stor Guds ære og mange sjæles frelse.

Gud velsigne Dem og styrke Dem til ikke at give verden noget øjeblik mere af Deres liv. Bed også til Gud for mig, der er Deres uværdige tjener,
Niels, biskop.

Münster, den 28. februar 1681.

(1) Sal. 126, 5. – (2) Sml. Luk. 18, 8. – (3) Ef. 1, 18-20. – (4) Luk. 16, 19ff.

E 220. Til Ortensio Mauri

Udateret (Münster 1681)

Indhold: Stensen begrunder, hvorfor han lader Jakob Rautenfels drage af sted, og omtaler andre af sine protegeer.

KP-PS I

Min broder i Guds kærlighed!¹

At jeg lod hr. Jakob² drage, var ikke til min fordel, men til hans egen og andres. Jeg mener dermed, at fra den tid, da han nogle måneder før sin konversion opholdt sig hos mig i S. Marco palads i Firenze, hvor Hans Højhed havde anvist mig kvarter, har vi altid været sammen som brødre. Efter sin konversion har han overtaget omsorgen for vort hushold, særlig efter min ankomst til vikariatet, hvor andre gav ham navn af sekretær, eftersom de ikke vidste, hvorledes vi stod til hinanden. I øvrigt er han mig en ven, som jeg ikke blot har betroet og betror omsorgen for mine timelige fornødenheder, men også for mig selv, og han formaner mig altid, når han føler, at noget er til mit eget bedste. Jeg lider derfor et meget stort tab, idet jeg sender ham bort, særlig fordi han er af de mennesker, som gør alt dette med glæde og er beredt til al den ydmygheds- og barmhjertigheds-tjeneste, som byder sig til. Jeg gør det alene, fordi jeg indser det nødvendige i at indskrænke min husførelse og i erkendelse af, at Hans Højhed af Toscana to gange har bedt om ham. Ved min bortrejse fra hans tjeneste lod han ham frit vælge, om han ville blive eller drage med mig, og da han så, at han bestemte sig for at gå med mig, sagde han, at dette venskab tiltalte ham, og at hvis han nogen sinde kom til at savne eksistensmidler, skulle han henvende sig til ham. Efter den nådigste herres død³ skrev Hans Højhed igen og ikke blot efter mig, at jeg skulle vende tilbage, men da han så, at jeg overlod mig til Hans Helligheds bestemmelse, skrev han, at jeg kunne sende ham hr. Jakob, hvis denne ikke kunne finde nogen stilling. Da jeg således så, at Hans Højhed storhertugen to gange havde indbudt ham, og for min egen persons vedkommende indså den moralske umulighed af at fortsætte med den barmhjertighedstjeneste, som jeg havde vist konvertitterne, hvis Gud ikke viste mig andre udveje, og da jeg ydeligere frygtede, at døden på grund af gæld skulle træffe mig i en slet tilstand, har jeg anset det for ret at sætte Hans Højhed storhertugen ind i forholdene og tilbyde ham den mand, han allerede to gange havde udbedt sig, da jeg af

hans vandel først som lutheraner og siden som katolik, vidste, hvor sikkert man kunne forlade sig på hans oprigtighed og retskaffenhed. For hr. Vitztum⁴ takker jeg Hans Højhed, at han ville tage ham i sin tjeneste, men jeg har allerede for hans vedkommende henvendt mig til storhertugen, og jeg har tillige givet ham en vejledning til at kunne gøre storfyrsten gode tjenester, idet jeg har sysselsat ham med at udvikle sin dømmekraft ved læsning af forskellige historiske værker, og jeg ser, han er i stand til at udrette noget stort, hvis man giver ham lejlighed til studier, hvilket jeg har oplyst storhertugen om. Hvad Hans Højhed kunne gøre for mig, var, om jeg måtte sende min stedfaders nevø,⁵ som jeg har antaget som nevø, til Fulda, så han der kunne studere hos patrene. Ligeledes en anden ung mand, som jeg lader besøge skolerne i Hildesheim. Hans mor og begge søstre⁶ har ved deres konversion lidt så megen forfølgelse og nød, at man må forbarme sig derover. Havde storhertugen og hr. nuntius Pallavicini⁷ ikke hjulpet, ville de være død i største elendighed. Hvis der kunne findes et seminarium eller et andet sted for ham, som han på mine vegne kunne anbefale ham, ville det være en stor barmhjertighedsgerning. Jeg har også her hos de lothringske jomfruer⁸ en dame af ædel byrd, men hvis jeg slår hånden af hende, har hun ingen anden menneskelig hjælp, hvis Gud da ikke sender hende en. Der er to søstre, en broder og moderen. Men uret slår. Vorherre, der forudser alt og sørger for alt, være priset, hvorledes han end vil ordne det. Han velsigne Dem og alle.

Til hr. abbed Ortensio Mauri, Neuhaus.

(1) Om Mauri se E 196a. – (2) Jvf. E 213. – (3) Hertug Johann Friedrichs død i december 1679. – (4) Christoph Wilhelm Vitztum, jvf. E 213. – (5) Formentlig en broder til Anne Kathrine Selcke, jvf. E 123. – (6) Om familien Blücher, se E 164, n. 5. – (7) Den tidligere nuntius i Køln, Opizio Pallavicini, jvf. E 80. – (8) Konvent i Münster, jvf. E 218, n. 9.

E 221. Til Francellina von Galen

Udateret (Münster, 1681?)

Indhold: Stensen råder frøken von Galen til at fastholde et liv i Gud og ikke af utålmodighed træffe en forhastet beslutning.

KK T

Guds barn!¹

Den, der flygter fra korset, falder blot dybere ned deri. Men bærer De det i tålmodighed, vil Gud bevare for Dem, hvad De ville miste ved at leve efter Deres forgodtbefindende. De, der kender Gud ret, længes efter den slags lejligheder, ja de ville give alle verdens skatte for at få dem. Betragt Jesus under torne kronen, hvor man hilste ham med spot, spyttede på ham og mishandlede ham med lussinger; det havde den kærligste Fader beredt fra evighed af for sin højt elskede Søn, for at De ikke evigt skulle

blive spottet således af helvedes ånder. De gør som hunden, De bider stenen og ser ikke den hånd, der kaster den. Gør som et fromt barn: Kys riset i faderens hånd, dvs. bed til Gud for dem. Gør godt imod dem, tænk på, at ingen ven, De har i verden, giver Dem lejlighed til en sådan skat, som tålmodighedens krone er, og som vore fjender bereder os med fare for selv at blive fordømt. David siger om Simeï, der forbandede ham: »Gud har befalet ham det«. ² Ikke at Gud har indgivet ham at forbande, men når han nu ville forbande, har Gud tilladt det og har derved for David forøget tålmodighedens krone. De har Deres salighed kær, lad Dem da ikke bevæge af utålmodighed til at tage noget skridt. Men enten De vil herhen eller derhen, så lad intet andet drive Dem end, at De erkender, at Guds større kærlighed kræver det. Dersom De indlod Dem på et ægteskab af utålmodighed, ville det ikke være et ægteskab af Gud, og De ville ikke finde nogen velsignelse deri. Guds nåde og det at bære Kristi kors med tålmodighed følges, tager til og tager af sammen. Gud styrke Dem. Tænk i den bespottelse, Jesus har lidt, på disse fire dyder: hans tålmodighed, hans ydmyghed, hans lydighed og hans kærlighed til Dem, og på hvad han derved har fortjent for Dem, og bed så hver dag til ære for Jesu fem vunder fem gange for alle Deres fjender: »Gud tilgive dem, de ved ikke, hvad de gør.« ³ Og fjøj efter femte gang til: »Og giv mig den nåde at bære alt, hvad de gør imod mig, med en sådan kærlighed, som du, Gud Fader, har beredt os, du, o Jesus, har fortjent os, du, o Helligånd, ville indgive mig og fuldende i mig, hvis jeg ikke stod dig imod.«

Gud velsigne Dem og alle de andre. Bed til Gud for mig. I hast.

(1) Om stiftsdame von Galen se E 219. – (2) 2. Sam. 16, 10. – (3) Luk. 23, 34.

E 222. Til Francellina von Galen

Udateret (Münster 1681?)

Indhold: Stensen mener, at frøken von Galen har fået sikre tegn på, at hun bør vælge klostret og ikke ægtestanden, og anbefaler hende at stå fast herpå. KK T

Guds barn!¹

Velsignet være Gud, der indgiver Dem i hjertet, at Gud går forud for alt. Han vil også give Dem nåde til at fuldføre, hvad han har begyndt i Dem. Lad Dem ikke påvirke af dem, der klager og vil giftes i Deres alder; thi der er endnu flere blandt de allerede gifte, der ville ønske aldrig at have kendt en mand, især fordi de fleste antager en stand uden at vælge, idet de blot ser på nogle timelige omstændigheder, som rigdom, skønhed, ungdom, høj stand, forældres og venners tilskyndelse, sikring af deres underhold, blind drift uden omtanke, og da de altså ikke vælger af ren kærlighed til Gud, kan de siden ikke finde ro. Men den, der indgår en stand, fordi

hun erkender, at det er Guds vilje, og gør det alene for Guds æres og sin saligheds skyld, hun vil finde ro, hvad der end vil ske hende, dersom hun nu holder ud i at fuldføre alle gode tanker. Men De, Guds barn, bør ikke tvivle om, at Gud ønsker det af Dem, som De har talt til mig om. For tegnene på den guddommelige vilje er alt for klare og ligesom bekræftet ved et mirakel. Ja, det ville ikke gå Dem godt, hvis De modsatte Dem Gud og tilbagekaldte det ord, De har givet ham ved en så klar lejlighed. Det er en stor utaknemmelighed, hvis Jesus kalder en sjæl til sin kærlighed og vil trolove sig med den i stadig renhed, og denne sjæl så forstøder Jesus for at elske en skabning. Husk de to ulykkelige eksempler, jeg har fortalt Dem, og som er sket for nylig i dette land. Tak Gud, der ved de to eksempler har vist Dem, hvad han har i sinde med Dem, for at gøre Deres renhed på legeme og sjæl til en smuk blomst i sin evige paradishave. Tro mig, i Guds øjne, jo mere jeg overvejer alt, hvad De har fortalt mig, såvel om Deres hr. faders² bøn som om Deres egen og om den person, De begærer, des mere er jeg sikker på, at Jesus vil have Dem alene og ikke tillade, at Deres hjerte skal deles, men ønsker, at det helt skal være hans. Glæd Dem derfor i Deres brudgom Jesus, der hundredefold vil gengælde Dem al den kødelige glæde, De af kærlighed til ham giver afkald på. Læs flittigt den hellige Jomfrus liv. Så vil De ved Guds nåde erkende, at De, for at blive ved med at være en Jesu brud, hellere ville være tigger og dø i den yderste armod, pine og forhånelse end være kejserinde over hele verden og støde Jesu kærlighed bort eller dele den med en mands kærlighed, efter at Jesus så klart har røbet Dem sin vilje. De, som nu i deres ... skulle gifte sig, giver til kende, at de ikke tænker på Guds vilje, men på kødets lyster, og de ville også som gifte have plettet ægteskabets stand med synder, thi så længe et menneske ser på gerningernes lyster og ikke på Guds sande mål, kan det umuligt modstå Satan, thi det er sværere i ægtestanden at holde ægteskabets renhed end at bevare jomfrueligheden, renheden uden for ægtestanden.

De, der ønsker ægteskabet for at tilfredsstille deres lyst, sammenlignes af englen Rafael med dyr³ og af Tobias med hedninger, der ikke kender Gud.⁴ En sandt kristen kvinde må, for at kunne træde ind i ægteskabets stand efter Guds vilje, kunne sige med Sara: »Gud, du ved, at jeg her ikke begærer en mand eller nogen sinde har plettet min sjæl med lyst«,⁵ og hun må derfor gøre det alene for at få arvinger, som kan prise Gud evigt i himlen. En kristen må intet gøre eller lade, andet end hvad der tjener Gud til større ære. Tak Gud, der så klart har vist Dem sin vilje. De kan i Deres samvittighed være forvisset om, at Gud har noget særligt i sinde med Dem. Hold derfor ud og vær forberedt på anfægtelser. Jo mere De elsker

Gud, des mere vil Satan forfølge Dem. Men det er bedre at have lidt her i striden med Satan end at lide evigt i Satans trældom. Hvad sagde Gud ikke til den hellige Paulus: »Jeg vil vise ham, hvad han for min skyld skal lide«. ⁶ Han har også måttet finde sig i ligesom at blive slået med næverne af Satan, men således har han nået retfærdighedens krone. Gud holder to kroner frem for Dem, en af roser ved kærligheden til den, De begærer, en anden af torne ved kærligheden til ham. De har valget, men hvad siger han ikke til Katharina af Siena⁷: »Den, der her tager imod roser, vil i det næste liv finde torne, men den, der her tager imod tornene, vil i evigheden blive kronet med roser«. Hold derfor ud i kærligheden til Jesus, og vær overbevist om, at De har en trofast brudgom i ham, der vil tage imod Dem, når alle andre forlader Dem. Men for at bevare denne kærlighed må De undgå al lejlighed til den anden kærlighed og ikke undervurdere nogen lejlighed. Synet af en anden et kort øjeblik førte David endog i ægteskabet til brud på ægteskabet.⁸ Med brevene skal De gøre, som De har sagt, og hvis De har nogle tilbage, så brænd dem alle. Det er Jesus nok værd. Har De også modtaget andre tegn på kærlighed, så rens Dem for det hele. Giv Jesus et helt hjerte, og tænk altid mere og mere på disse tre ord: Fornægt dig selv; tag dit kors på dig; følg mig efter. Det vil sige at give afkald på alle fornøjelser og antage al bitterhed, fordi Jesus på denne måde har bragt os fra den evige fordømmelse til den evige glæde.

Jeg har måske skrevet for vidtløftigt og for dristigt, men, Guds barn, De har talt så fortroligt med mig, at jeg deraf slutter, at De ville anklage mig for Guds domstol, hvis jeg forholdt Dem dette. Jeg vedlægger en lille andagt. Læs den andægtigt. De syv betragtninger over det Hellige Sakramente må øves på tre spørgsmål: 1. Hvad lærer jeg deri om min brudgom? 2. Hvorledes har jeg forsømt dette i mit hidtidige liv? 3. Hvorledes vil jeg nu begynde at virkeliggøre det. Læs også dagligt noget om Kristi lidelse.

Deres uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Gud velsigne Dem!

(1) Om stiftsdame von Galen se E219. – (2) Franz Wilhelm von Galen, jvf. E271, n. 2. – (3) Vulgata, Tob. 6, 17. – (4) Vulgata, Tob. 8, 5. – (5) Vulgata, Tob. 3, 16 ff. – (6) Ap. G. 9, 16. – (7) Katharina af Siena (1347-1380), dominikanerhelgeninde. – (8) 2. Sam. 11, 3-4.

E 223. Til Francellina von Galen

Münster, 19. april 1681

Indhold: Stensens bestyrker frøken von Galen i at følge Guds vej og ikke høre efter, hvad folk i øvrigt mener.

KK T

Guds barn!¹

De, der kender Guds vej, lærer os, at man aldrig kommer til at udrette noget stort, hvis man bryder sig om, hvad folk siger. Ja, hvis De ret vil lære Jesu forhånelser at kende, skal De være glad for, at menneskene udlægger ilde, hvad De gør i en god mening. Deres mening med at aflægge de farvestrålende klæder var jo ene og alene at behage Gud for at klæde Deres sjæl des smukkere. Når nu Gud tillader, at verden udlægger det anderledes, kan De hos Gud vente en dobbelt krone: den ene for Deres gode mening, den anden, fordi denne mening forbliver skjult for menneskenes øjne, ja bliver optaget i en helt anden mening. Ja, en sådan lejlighed ville nogle af Guds venner købe med mange suk og tage imod med stor glæde, da de i deres indre forener sig lige så meget med Gud, som de med urette bliver genstand for menneskenes latter. Ak, kunne vi erkende den værdighed, de forhånelser, verden lader os blive til del, når vi tjener Gud, så ville vi ønske at modtage dem hvert øjeblik fra menneskene i lige så rigt mål, som en købmand ønsker lejligheder til at opnå stor vinding. At selv Deres forældre² er bedrøvet over folks snak, bør ikke forurolige Dem, når Guds ære kræver det således, lige som Jesus tillod, at hans højhellige moder og den hellige Josef, to personer, der var ham så kære, søgte ham med smerte i tre dage.³

Et storsindet gemyt ser alene på Guds vilje og Guds dom i alle ting. Efter verdens almindelige indsigt har De gjort ret i at betro Deres søster det hele. Men efter Guds visdom ville De have øvet en endnu prisværdigere dyd, om De havde fortiet alt og alene havde betroet Deres rygte til Gud, der ville have skænket Dem en langt større glorie. Den sande dyd søger end ikke i dødsqual at retfærdiggøre sig for menneskene, men finder sig i alt og trøster sig med dette ene: »Min Jesus ved, hvordan det er med denne sag. Hvis han er tilfreds med mig, kan menneskene dømme og sige om mig, hvad de lyster, også efter min død, og så længe verden står.« Den, som englenerne, helgenerne og Gud elsker og ærer, kan nok tåle, at alle dødelige, der jo blot er støv og aske, blinde og elendige, hader og nedsætter ham.

For denne gang tillader tiden mig ikke at skrive mere. Jeg har modtaget Deres to breve. På mandag aften⁴ tager jeg til Assen og derfra videre til Wolbeck for at firme. Gud velsigne Dem og give Dem nåde til ret at lære at forstå Jesu liv og følge ham nøje efter. Læs den hellige Peters brev, der

står kort før den hellige Johannes Åbenbaring, ja også den hellige Johannes sidste brev langsomt og betragtende, og hvis De finder et ord, der rører Deres hjerte, så overvej det flittigt; men hvis der forekommer noget, De ikke forstår, så ophold Dem ikke ved det, men vær i ydmyghed forvisset om, at der er meget deri, som selv lærde folk ikke forstår; ellers plejer Satan ved vores nysgerrighed efter at forstå, hvad der er vanskeligt, at hindre os i at efterfølge det, vi forstår, og føre det ud i livet.

Gud velsigne Dem. Bed til Gud for mig.

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop i Münster.

Münster, den 19. april 1681.

(1) Om stiftsdame von Galen se E 219. – (2) Francellina von Galen var datter af herredsfoged Franz Wilhelm von Galen, jvf. E 271, n. 2. – (3) Luk. 2, 41 ff. – (4) 21. april. Assen og Wolbeck ligger i det sydøstlige hjørne af stiftet, i hvilket Stensen firmede fra 25. april til først i maj – i Assen således den 29. april.

E 224. Til Francellina von Galen

Udateret (Münster 1681?)

Indhold: Stensen sender frøken von Galen en kort notits om at holde sig Gud for øje   KK T

Guds barn!¹

Jeg kan ikke skrive meget, for budet, der bragte Deres skrivelse, skal straks af sted igen. Jeg vil derfor blot anbefale Dem at se på alle ting på to måder: 1. Dette er noget, Gud har skabt, og som hører ham alene til. 2. Når der sker Dem noget behageligt eller modbydeligt, så tænk straks på, hvor meget behageligere det vil være at se Gud i nåde, og hvor meget forfærdeligere det ville være at se Guds vrede. Er det så besværligt at leve blandt mennesker, der byder Dem imod, hvad vil det så ikke være at opholde sig evigt blandt de onde ånder. Derfor hellere leve her blandt dem, der er os modbydelige, for at gøre bod for, hvad vi måtte have forskyldt blandt behagelige mennesker.

(1) Om stiftsdame von Galen se E 219.

E 225. Fra Theodor Kerckring

Hamborg, 14./24. april 1681

Theodor Kerckring (1639-1693) havde studeret medicin i Leiden fra 1659. Han blev senere læge i Amsterdam og er kendt for flere medicinske afhandlinger. I 1678/79 opgav han sin praksis, og efter rejser i Frankrig og Italien vendte han tilbage til sin fødeby, Hamborg.

Indhold: Kerckring skriver til sin gamle studiekammerat i håb om, at denne vil anbefale storhertugen af Toscana at blive protektor af menigheden i Hamborg og udnævne Kerckring til toscansk resident.

Højærværdigste og højtærede herre!

Jeg glæder mig, ja, jeg glæder mig af mit ganske hjerte over, at der har tilbudt sig en lejlighed for mig til at skrive til Deres højærværdigste Excellence, så jeg over for Dem, hvis bekendtskab jeg engang under fælles studier gjorde i Holland, nu, da De allerede befinder Dem i en højere stilling, kan udtrykke min højagtelse og ærefrygt. De højærværdige missionærer af Jesu Selskab¹ har bedt mig om at påtage mig at skaffe en fyrstes offentlige beskyttelse, eftersom de i øjeblikket ikke har nogen her, under hvis offentlige beskyttelse de frit kan udøve deres katolske religion. For religionens skyld og som følge af deres overtalelse er jeg gerne rede til at påtage mig denne opgave. Da nu hvermand ved, at ingen – på grund af denne bys handelsforbindelser med storhertugens undersætter – nyder større anseelse her end Hans Højhed, tænkte jeg, at man fremfor alle andre burde vælge ham. Dertil kommer, at det ofte i Hans Højheds interesse er bekvemt at vide, hvad her foregår i politik, da denne by så at sige er et skæringspunkt, hvor alle Tysklands anliggender løber sammen, så der næsten ikke gives den fyrste, som ikke holder en resident her for at være underrettet om alt, hvad der sker i det politiske liv. Men til at bede Hans Højhed Storhertugen om denne offentlige beskyttelse har jeg ikke fundet nogen bedre egnet end Dem, højærværdigste herre. Jeg ved jo forlængst, at De formår meget hos Hans Højhed og ikke tøver med af kærlighed til religionen at påtage Dem dette, og jeg ser af Deres Nådes skrivelse til højærværdige pater Isaak,² at sagen hos Hans Højhed Storhertugen gennem Deres anbefaling allerede er så vidt fremme, at han ønsker en fast resident i denne by. Måtte han nu snart oversende senatet mit navn og mig kreditivet, så at jeg offentligt kan forvalte mit embede. Det er mig tilstrækkeligt, at jeg får den gunst og ære at tjene en sådan fyrste, som i hele verden prises som den bedste og mildeste, hvilket han selv mere end en gang har bevist mig, da han i Holland beså mine anatomiske præparater,³ på en sådan måde, at jeg intet yderligere kunne ønske af ham. Men Dem, højtærede prælat, siger jeg for denne anbefaling uendelig tak, og De skal vide, at jeg er Dem taknemmelig og altid vil være det for den velvilje, De har vist mig. Ihukom mig i Deres bønner, og jeg forbliver Deres, højærværdigste og højtærede herre, til enhver venskabelig tjeneste beredte

Theodor Kerckring.

Hamborg, 14./24. april 1681.

(1) D.v.s. de katolske præster i Hamborg. – (2) Heinrich Isaak jv. E 156. – (3) På dennes rejser til Holland 1667/68.

E 226. Fra Heinrich Isaak

Hamborg, 15./25. april 1681

Indhold: I tilknytning til E 225 anbefaler pater Isaak Theodor Kerckring som toscansk resident i Hamborg og kommer med nogle praktiske anvisninger.

KP-LBM L

Højærværdigste og højtærede herre!

Deres Nådes sidste brev bragte os længselsfuldt ventet velsignelse og inderlig glæde på en tid, hvor fortsættelse af gudstjenesten her i byen fra alle sider støder på hindringer, fordi vi savner personligheder, som vil tage os under deres beskyttelse. Jo mere forladte vi syntes, desto større var trøsten, vi følte ved efterretningen om, at vor bøn ved Deres Højærværdigheds mellemkomst hos Hans Højhed Storhertugen var blevet hørt.

Oplivet af nyt håb forelægger jeg nu navnet på den mand, som jeg forleden i anden sammenhæng havde nævnt som den bedst egnede og værdigste til dette embede og æresposten som resident: Det er den højadelige hr. von Kerckring, berømt ved sin afstamning fra den ældste tyske adel, men også ved dyd, klogskab og andre naturens og åndens fortrin, og her i lige grad afholdt af høje og lave. Han nød engang stor anseelse på grund af sin dygtighed som læge, men besluttede nu med rosværdig iver, styrket af sin guddommelig nåde, at stille sin egen fordel i baggrunden for at ofre sig og alt sit for Gud og religionen. Jeg vedlægger her til Deres Højærværdighed hans egenhændige skrivelse, hvori han med broderlig fortrøstning vender sig til Dem som til en gammel ven. Hvis Deres Højærværdighed synes det, kunne De vedlægge den i Deres brev til storhertugen, for at han kan kende løven på dens klo, som man plejer at sige. Han selv vovede ikke så pludseligt og uden mellemmand at forestille sig for storhertugen; når han først er sikker på, at han findes egnet til dette embede, vil han med større fortrøstning selv præsentere sig.

Derfor beder jeg Deres Nåde føje endnu en velgerning til den tidligere og påny fremføre en forbøn hos storhertugen, så at han udsteder en skrivelse, der overdrager den nævnte herre resident-embedet her i byen; derved alene bliver vi reddet og når til fuld glæde. Men for at manglende kendskab til den herværende kancellistil ingen vanskeligheder skal afstedkomme i certifikatet til senatet,¹ beder jeg Deres Nåde ud fra den erfaring, De har i at påvirke hoffolkene, i Deres skrivelse at tilkendegive, at storhertugen, hvis det behager ham, indtil videre i sit akkreditiv bør gå let hen over religionsspørgsmålet og over for senatet blot meddele, at det i Hans Højheds egen interesse og med henblik på et nøjere kendskab til forholdene i Nedersachsen og de omliggende lande samt til lettelse af de løbende forretninger, har behaget Hans Højhed at ville holde en stadig resident N. N. i Hamborg. Han har villet meddele senatet dette, for at dette og dets embedsmænd kan vise ham den respekt, som tilkommer en sådan

officiel gesandt samt kunne skænke ham tillid, når han engang i sin herres, Hans Højhed Storhertugens navn henvender sig til dem. Andre statsoverhoveder plejer at betjene sig af omtrent den formel, når de sender en resident med lignende opgaver hertil. Jeg har holdt det for rigtigt at bemærke dette, for at senatet ikke på grund af noget uvant i skrivelsen skulle få anledning til at forhale sagen – og stadig forudsat at Deres Højærværdigheds mening, som jeg helt underkaster mig, falder sammen med min. Det ville også være ønskeligt, om storhertugen, hvis han bevilger os den ønskede nåde² og sender akkreditivet til senatet efter skik og brug, også ville sende en kopi til den valgte resident, for at han desmere tillidsfuldt til storhertugens ære kan forhandle med senatet.

Deres Højærværdighed vil forpligte os og hele den herværende bedrøvede og betrængte kirke gennem en udødelig velgerning, hvis De vil skænke os enhver støtte i denne sag, som vil være til den største nytte og ære for religionen, til Guds forherligelse og til sjælenes frelse.

Jeg ved, af hvilken iver Deres Højærværdigheds faderlige hjerte brænder for at fremme alt, hvad der tjener Gud, religionen og sjælene. Derfor ønsker jeg, at det yderligere måtte opflammes, snarere end at jeg skulle tilføje mine kolde flammer, når nu sagen er kommet så vidt. Jeg ville derfor anbefale hele sagen og med den mig selv til den sædvanlige gunst og nåde og forbliver Deres, højærværdigste herre, ringeste tjener

Heinrich Isaak missionær, af Jesu Selskab.

Hamborg, 15./25. april 1681.

(1) Hamborg var en fristad, ledet af et senat med 4 borgmestre i spidsen. – (2) Kerckrings udnævnelse til resident fulgte samme sommer.

E 227. Alterindvielse

Heessen, 27. april 1681.

Indhold: Stensen bevidner indvielsen af tre altre i sognekirken i Heessen, ca. 50 km syd for Münster.

E 228. Alterindvielse

Assen, 29. april 1681.

Indhold: Stensen bevidner indvielsen af altret i Assen slotskapel.

E 229. Til Francellina von Galen

Udateret (maj 1681?)

Indhold: Stensen fordømmer musik og dans i klostre og henviser til glæden ved Guds nærvær som den eneste sande glæde.

KK T

Guds barn!¹

Dansemesterens musik eller spil og lystighed i klostrene og blandt klosterfrøkenene er en sørgesang og et sørgespil i englenes og helgenernes

øjne i himlen. Hellere lide af børnekopper² to gange til end lære et kloster en eneste dans. Danse blandt mennesker, der lever af Kristi arvelod for at prise Gud og gøre bod for de menneskers synder, som fra Arilds tid har været klosterets velgørere, slutter almindeligvis med den sidste reverens i Helvede. I en sådan stand og i sådanne huse burde man ikke vide af nogen anden glæde end den, som Guds nærvær vækker i sjæle, der har sagt farvel til al forfængelighed. Å, hvad er det ikke for en smuk og rosværdig dans i Guds og hans engles øjne, når sjælene svinger sig fra den ene dyd til den anden, fra ydmyghed til sagtomdighed, fra lydighed til tålmodighed o.s.v. Ligeledes når sjælen svinger sig fra beskuelsen af den ene guddommelige egenskab til den anden, fra Guds nærvær til hans alvidenhed, fra hans almagt til hans barmhjertighed, fra hans godhed til hans retfærdighed. Ja, når de, der endnu ikke er kommet så vidt, danser Kristi dans efter fra krybben i stalden til korset på Golgatha, eller blot i deres egen sjæl gennemvandrere alle de betragtninger, hvori kundskaben om vores intethed og vore synder og om de gaver, Gud har givet os, består.

Jeg glæder mig over, at De er begyndt på Guds fuldkomne viljes dans, der aldrig skal ende, men blive altid gladere, altid skønnere, altid mere fuldkommen. Beflit Dem så meget som muligt på ved inderlige sukke til Gud at opnå, at han vil indjage en sådan skræk i de sjæle, der fryder sig i verdens andre danse, at det i dansen må forekomme dem i deres hjerte, som om hvert trin, de tager, lod dem synke i jorden. Guds barn, dersom De havde en ven, der altid løb rundt i et stråhus med åben ild i hånden, eller lod et lys stå og brænde, mens han faldt i søvn, ville De så ikke altid være i angst og bæven for, at dette hus engang ved nattetid skulle blive antændt og brænde med Deres ven? De, der elsker verdens forfængelighed, er endnu mere elendige, det er stråmennesker, der vandrer midt gennem ilden. Hvad kan man håbe deraf? Gid Gud ville forvandle dem til guld og diamanter, der ingen skade lider af denne verdens ild.

Bed til Gud for mig, og Gud velsigne Dem alle.

Jeg kommer ikke til Münster før omkring Kristi Himmelfart og derefter i pinseugen.³

(1) Om stiftsdame von Galen, jvf. E 219. – (2) Frøken von Galen blev angrebet af kopper i foråret 1682, jvf. E 258. Hentydes der konkret til dette, må brevet placeres i maj 1682, evt. maj 1683. – (3) Kristi Himmelfart faldt i 1681 den 15. maj, pinsedag den 25. I 1682 henholdsvis 7. og 17. maj og i 1683 henholdsvis 27. maj og 6. juni.

*E 230. Til Cosimo III**Münster, 4. maj 1681.*

Indhold: Stensen sender brevene fra Hamborg (E 225 og 226) til storhertugen, giver en nærmere beskrivelse af Jakob Rautenfels, fortæller om sit arbejde i stiftet og omtaler fyrstbiskop Ferdinands helbred.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Af vedlagte breve vil Deres Højhed kunne se patrenes fromme ønske og mandens navn, der først blev meddelt mig nu, som det vil ses af brevene. Jeg håber, at Deres Højhed vil synes om ham. Da jeg kendte ham i Holland, forekom han mig at være en klog og ærlig mand; siden har jeg ikke været i forbindelse med ham, men patrene giver ham det bedste vidnesbyrd. Deres Højhed vil have overbærenhed med pater Isaaks enfoldighed, når han foreslår nogle overflødige forsigtighedsregler, som Deres Højhed selv ville have iagttaget.

Hvad angår hr. Jakob Rautenfels,¹ vil jeg fortælle, hvad han har været sysselsat med, medens han opholdt sig i disse lande, og Deres Højhed vil derudfra kunne skønne, hvorledes De vil kunne drage nytte af ham. Han har haft hele omsorgen for mit timelige udkomme i sine hænder, så vel i Hannover som her, og stadig har han været meget pålidelig. Han har aldrig givet penge ud hverken til klæder, til vort bord eller andre fornødenheder ejheller til almisser uden først at erkynlige sig om mit bestemte ønske. Han har endvidere haft den særlige omsorg for almisserne, så vel de sædvanlige som de usædvanlige, og han har altid vist et følsomt hjerte over for de nødlidende. Desuden har han i ethvert anliggende, vigtigt eller ubetydeligt, når det i hemmelighed var betroet ham, vist sig så tilforladelig, at jeg aldrig hos ham har opdaget den mindste forsyndelse imod troskaben, så jeg kan – af egen erfaring og i enhver henseende – rose ham for troskab, det være sig med hensyn til penge, ord og handlinger, tillige er han arbejdsom og ivrig til at udføre, hvad man betror ham. Jeg ved ganske vist ikke, om det ville være godt at bestemme ham til at sove i værelse sammen med den lille fyrste,² da han hyppigt lider af koliksmarter, eller måske er det begyndelsen til nyregrus. Han elsker arbejdet, og jeg håber, at Deres Højhed vil være tilfreds med hans fromhed og troskab. Om nogle dage vil de³ sammen rejse til Hannover og derfra til Italien.

Jeg har begyndt mit arbejde i stiftet med at meddele firmelse og indvie altre og finder, at stiftet er vidtstrakt, og mange steder har siden umindelige tider ikke været besøgt af nogen biskop, hverken en egentlig biskop eller en hjælpebiskop, en sag, der fortjener medfølelse. Ja, hvad skal jeg sige? Jeg frygter, at også disse lande til slut går tabt for kirken, i sådan en forsømmelse er vi kommet, og jeg ser her intet helsemiddel, om ikke Gud sender os en ivrig og virksom biskop, eller hvis de kirkelige indkomster

var karrigere. Hvor mange flere sjæle ville da ikke blive reddede, og hvor langt færre synder ville der ikke blive begået! Hvor få der dog er, som betjener sig således af kirkens gods, at de med glæde kan aflægge Gud regnskab derfor!

Det synes at gå Hans Højhed⁴ bedre, men man frygter, at feberen ved at forbitre safterne snart vil forværre smerterne og sluttelig udslukke livet. Måtte Gud føje alt til sin større ære og forlene Deres Højhed og hele det storhertugelige hus med den nåde at være for den hele verden det fuldkomne eksempel på kristne fyrster, for at Gud i dem, som han har sat til at være sine stedfortrædere på jorden, må forherliges. Hvad jeg af ganske hjerte beder om. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolos
hjelpebiskop af Münster.

Münster, den hellige Monicas dag⁵ 1681.

Til Hans Fyrstelige Højhed, Storhertugen af Toscana. Firenze.

(1) Stensen måtte sende Rautenfels til Italien, jvf. E 213. – (2) Storhertugens yngste søn, Gian Gastrone, født 1671. – (3) Rautenfels og Christoph Wilhelm Vitztum, jvf. E 213. – (4) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg, jvf. E 176. – (5) 4. maj.

E 230a. Alterindvielse

Hövel, 10. maj 1681.

Indhold: Stensen bevidner indvielse af højaltret i sognekirken i Hövel i stiftets sydøstlige hjørne (tekst: Helmert, s. 81).

E 230b. Diakonvielse

Münster, 31. maj 1681.

(Kilde: Lahrkamp, s. 39)

Indhold: Stensen vier Johan Friedrich Rökelose som diakon.

LBM L

Niels, biskop af Titiopolis, ved Guds og det hellige apostoliske sædes nåde hjelpebiskop af byen og stiftet Münster for Hans højærværdigste Højhed Fyrsten, hr. Ferdinand, biskop og fyrste af Münster og Paderborn, osv. Jeg bekendtgør og bevidner hermed, at jeg i det Herrens år 1681, lørdag efter pinse d. 31. maj under messen i kollegiatkirken St. Ludger kanonisk har indviet vor elskede søn i Kristus, Johann Friedrich Rökelose,¹ doktor juris utriusque og kannik, subdiakon ved St. Ludger, til det hellige diakonat, idet Helligåndens nåde bistod mig i overensstemmelse med den hellige romerske kirkes ritual og det hellige Tridentinerkoncils² forskrift. Til bekræftelse på dette har jeg befæstet dette egenhændigt underskrevne brev med mit segl. Udført i Münster, år, måned og dag som ovenfor nævnt.

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster.

(1) Rökelose (1655-1731) blev siden også præsteviet og endte som seniormedlem og skatmester for kapitlet. – (2) Den katolske kirkes fundament siden modreformationen, jvf. E 50, n. 3.

E 230c. Alterindvielse

Uden sted, 16. juni 1681.
(Kilde: Lahrkamp, s. 39)

Indhold: Stensen bevidner indvielsen af et alter.

LBM I

1681, d. 16. juni indviede jeg, Niels, biskop af Titiopolis, hjælpebiskop af Münster, dette alter til ære for den hellige smertefulde Jomfru, og jeg indesluttede i det relikvier af de hellige martyrer Victor og Adrian, og jeg tilstod efter kirkens vante forskrift hver enkel troende kristen, som i løbet af et år fra i dag til og med denne indvielses årsdag opsøger disse relikvier, fyrrer dages sand aflad.

E 231. Alterindvielse

Loburg, 17. juni 1681.

Indhold: Stensen bevidner indvielsen af et alter i slotskapellet på Loburg (Ostbevern sogn, nær Coesfeld).

E 232. Til Odoardo Cibo

Münster, 22. juni 1681.

Indhold: Stensen beder propagandakongregationens sekretær om at få sine udgifter dækket.

KP-PS I

Højtærede, højærværdigste herre!¹

Mit brev skal, højærværdigste herre, ydmygt bede Dem om fra den hellige kongregation at skaffe mig en udbetaling af de penge, som jeg i mit apostoliske vikariats tid har udgivet for hine missioner.² Nuntius³ har ment, at udgifterne havde kunnet være mindre, men de stedlige forhold kan bevise dem, der kender dem af erfaring, at man ikke kunne gøre mindre. Hvad der især gør mig det til en pligt at trænge mig på med denne efterbetaling, er den nød, hvori jeg befinder mig, fordi jeg i de herværende missioners interesse har sat mig i gæld og har hjulpet stedets fattige, som savnede al anden hjælp, medens mit embede som hjælpebiskop ikke indbringer en trediedel af, hvad jeg fik af det apostoliske vikariat. Jeg er derfor omsider blevet tvunget til at reducere udgifterne og opgive forskellige konvertitter,⁴ som jeg havde på kost indtil sidste påske,⁵ ligesom jeg også har solgt noget helligt bohave,⁶ som jeg havde medbragt fra det apostoliske vikariat. Deres Højvelbårenhed må undskylde min påtrængenhed, at jeg henvender mig til Dem i denne min virkelige nød. Hvis det

ikke drejede sig om en sådan, ville jeg ikke bede om en soldo, eftersom jeg allerede længe har elsket sand fattigdom, i hvilken jeg ikke føler nogen tugtelse. Derimod frygter jeg at dø i en gæld, som man efter min bortgang ikke kan betale, og ordner mine udgifter således fra dag til dag, at der intet mangler ved månedens slutning. Vorherre skænke Deres Højhed alle sande glæder. Jeg er Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster.

Münster, 22. juni 1681.

(1) Odoardo Cibo (1619-1705), titulær ærkebiskop af Seleukia, nuntius i Schweiz 1670-79, derpå sekretær i propagandakongregationen. – (2) Jvf. E 184. – (3) Antagelig Opizio Pallavicini, der var nuntius i Køln frem til 1680. Regningerne går tilbage til hans tid. – (4) Jvf. E 220. – (5) Påskedag 1681 faldt 6. april. – (6) Jvf. E 214.

E 233. Til Opizio Pallavicini

Münster, 22. juni 1681.

Indhold: Stensen kvitterer for modtagelsen af de penge, han har lagt ud for kapellet i København (jvf. E 184).

KP-PS I

Jeg, undertegnede, har af hr. Pallavicini, tidligere nuntius i Køln, modtaget syv og halvtreds daler i kurantmønt og 6 a. 76,¹ det er fem og halvtreds rigsdaler og 6 a. 76, som Hans Højvelbårenhed for mange måneder siden lod mig udbetale til brug ved kapellet i København, og som den Hellige Propagandakongregation skulle refundere. Denne og en anden kvittering skal gælde for én.

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster

Münster, 22. juni 1681.

(1) Ikke identificeret skillemønt.

E 234. Til Odoardo Cibo

Münster, 2. juli 1681.

Indhold: Stensen anbefaler Johannes Becker til propagandakongregationens sekretær.

KP-PS I

Højtærede, højærværdigste herre!¹

Dette brev bliver overrakt af Johannes Becker,² alumne hos den Hellige Kongregation, allerede kendt i kollegiet og anbefalet mig af dette, da jeg rejste fra Rom til Hannover. Han havde allerede under de derværende professorer lagt det bedste fundament og virkede nu tillige i de nordlige missioner til så stor tilfredshed hos alle, at de kun ugerne ville lade ham drage derfra. Han vil selv udførligt fremlægge grundene til, at hans nær-

værelse på disse kanter ikke mere syntes ham nødvendig, grunde, som jeg ikke har fundet det rigtigt at modsætte mig. Jeg tvivler ikke om, at han personlig vil gøre så godt et indtryk på Dem, at en anbefaling af ham fra min side, hvilken han i øvrigt fuldt ud fortjener, er ganske unødvendig. Jeg nedbeder over Dem al sand tilfredshed fra Gud og forbliver, højærværdigste herre, Deres uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis

Münster, festen for den allersaligste Jomfrus besøgelse,³ 1681.

Til den højærværdigste sekretær for den Hellige Propagandakongregation, Rom.

(1) Om Cibo, se E 232, n. 1. – (2) Om Becker, se E 169 og E 174. – (3) 2. juli.

E 235. Til Cosimo III

Münster, 22. juli 1681.

Indhold: Sensen takker storhertugen for dennes velvilje over for hans venner og fortæller om Marco d'Avianos mirakuløse helbredelser.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Af det sidste brev ser jeg, hvilken godhed Deres Højhed vil vise mine to husfæller.¹ Måtte Vorherre gengælde Dem det med den evige løn. Vi havde her den Guds tjener pater Marco,² som lod os erfare mange virkninger af guddommelig velsignelse. Jeg har set tre kvinder blive helbredt næsten øjeblikkeligt: en besat befriet, en vattersottig og en som på det alvorligste var plaget af en ondartet feber. Også Hans Højhed³ har opnået en vidunderlig lettelse derved, for ikke at tale om andre. Gud være lovet derfor. Måtte Gud forlene Deres Højhed, hele det storhertugelige hus og hele staten med de velsignelser, som tjener til at mangfoldiggøre de evige velsignelser.

Jeg er Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis
hjælpebiskop af Münster.

Münster, den Hellige Magdalenes fest⁴ 1681.

(1) Jakob Rautenfels og Christoph Wilhelm Vitztum, som i april forlod Münster for at drage til Firenze, jvf. E 220. – (2) Om Marco d'Aviano, se E 198a, n. 6. Han kom til Münster 12. juli 1681 og dagen efter prædikede han og læste messe. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (4) 22. juli.

E 236. Fra Propagandakongregationen

Rom, 9. august 1681.

Indhold: Stensen er blevet anvist 237 scudi til dækning af sine udgifter. Man vil arbejde på at få fyrstbiskoppen til at udbetale ham mere.

KP-PS 1

Til hr. Stensen, hjælpebiskop af Münster, ovennævnte dag.

I aften skrives der til hr. nuntius af Køln,¹ at han efter anvisning fra Rom må udbetale Deres Højvelbårenhed to hundrede og syvogtredive scudi og 32, hvilke just er dækning for regningen, som hr. Pallavicini, nuntius i Polen, har sendt over Deres udgifter til kapellet i København og til de fattige i Hannover,² og hvilke jeg til sin tid venter, De over for mig vil bekræfte modtagelsen af.

Med stor deltagelse over for Deres Velbårenheds stilling har jeg læst, hvad De i Deres brev af 22. juni³ har skildret, og jeg har ikke forsømt at virke hen til, at hr. Favoriti⁴ tilskynder biskoppen af Münster⁵ til over for Dem at vise sig gavmildere og byde Dem rigere lejlighed til at udøve de gerninger, Deres store iver inspirerer Dem til, og som det gudommelige forsyn altid vil række hånd til. Idet jeg på ny forsikrer Deres højvelbårenhed om min redebønhed til i alle ting at tjene Dem, kysser jeg ærefrygtsfuldt Deres hænder ...

(1) Ercole Visconti, jvf. E 196a, n. 7. – (2) Jvf. E 184. – (3) E 232. – (4) Agostino Favoriti (jvf. E 176, n. 5) var fyrstbiskop Ferdinands nære ven. – (5) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg.

E 236a. Fra Cosimo III

Firenze, 12. august 1681

(Kilde: *Epistolae*, II, s. 484, (E 226, n. 2))

Den 12. august udstedes instruksen til den nye toscanske resident i Hamborg (jvf. E 230 med bilagene E 225 og E 226). I forbindelse hermed konciperes følgende besked til Stensen.

Indhold: Stensen anmodes om at oversætte den italienske instruks for Kerckring, hvis dette bliver nødvendigt.

PS 1

Til hr. Stensen.

Da den latinske oversættelse af instruksen er lavet af en udlænding, ser det ud til, at flere steder ikke er gengivet med deres rette betydning. Derfor bedes hr. Stensen, for det tilfælde at hr. Kerckring ikke måtte forstå det i den latinske original, hvori omfanget (egtl. styrken) af hans ordrer består, om at ville påtage sig ulejligheden med den rette betydning af det italienske, hvor der er brug for det. Hr. Kerckring skal desuden vide, at hans korrespondance med Toscanas sekretariat bør stiles til: Min Højfornemme Herre Francesco Panciatichi, stats- og krigssekretær hos Fyrsten af Toscana.

E 237. Til Maria Lucia Vischer

Münster, 19. august 1681.

Indhold: Stensen opmuntrer frøken Vischer til tålmodigt at vente på en ledig plads i et kloster.

KP-ED T

Guds barn!¹

De handler ret, når De vælger det bedste, Gud vil også give Dem alle midler og lejligheder dertil, når det sted bliver ledigt, som Han har beredt Dem. Men man må holde ud i bøn til Gud og være sikker på, at jo længere Han tøver, jo større nåde vil Han vise en, hvis man uden ophør beder Ham derom. Endnu ser jeg ikke noget håb i Ringe,² fordi pladsen der allerede er bortlovet, og dog, hvis Hendes Højærværdighed abbedissen af Gravenhorst³ ville skrive til den værdige moder, kunne måske den første friblevne plads erholdes. Måtte Gud styrke Dem i det gode, måtte De bede Vorherre om den nåde, at De aldrig forstøder en god tanke, og alt vil blive godt. Gud velsigne Dem alle. Jeg forbliver altid Deres uværdige tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titipolis,
hjælpebiskop af Münster.

Münster, St. Bernhards⁴ aften 1681.

Til mademoiselle Maria Lucia Vischer, Bevergern.

(1) Maria Lucia Vischer var datter af kommandanten på fæstningen Bevergern, Johann Vischer. Hun blev siden optaget i Ringe kloster. – (2) Ringe kloster i Skt. Ludgeri sogn i Münster, jvf. E 207. – (3) Cisterciensernonneklostret Gravenhorst i Westfalen. Abbedisse var Maria Etta Elisabeth von Westerholt. – (4) Bernhard af Clairvaux (1090-1153), fransk cistercienser, grundlægger af klostret i Clairvaux, helgendag 20. august.

E 238. Til Cosimo III

Münster, 26. august 1681.

Indhold: Stensen minder storhertugen om udnævnelsen af Kerckring som toscansk resident, fortæller om flere ulykker i forbindelse med lynnedslag og beder om oplysninger om Marco d'Avianos undere.

KP-PS I

Min fyrstelige herre!

Missionærene i Hamborg har, fulde af længsel efter den gunst, som Deres Højhed har lovet den katolske menighed i Hamborg, bedt mig minde Deres Højhed om den påtrængende nødvendighed af denne gunst.¹ Jeg ved ikke, om der har stillet sig en eller anden hindring i vejen, eller der er en grund til, at Deres Højhed har holdt det for bedst at udskyde afgørelsen. Jeg håber, at hans iver, jeg mener hr. Kerckrings, vil være diskret i henhold til de anvisninger, som Deres Højhed har sendt mig i et tidligere brev.

Her har en højadelig frøkens ulykke opskræmt mange. For kort tid

siden havde hun aflagt ordensløfte på den hellige Bernhards regel i Gravenhorst.² Efter disse adelige klostres uskik havde hun begivet sig på besøg hos sin moder på dennes slot, hvortil hendes broder, en kannik ved katedralen i Osnabrück, var kommet, og blev på et øjeblik dræbt af lynet, som slog lige ned i hende. Det er åbenbart en advarsel mod en klausur-krænkelse, som dog af hine, som mest havde årsag til frygt, allermindst frygtes. Et lignende tilfælde hændte også her med to søstre i byen, som havde aflagt løfte i et St. Augustins kloster.³ Deres moder, som allerede var gammel, kaldte først den ene til sig, hun døde i løbet af kort tid, siden tilkaldte hun den anden, som også døde inden for en kort frist. Sådan måtte moderen, der ville have den ene af sine døtre hjemme hos sig som støtte i sin alderdom, opleve, at begge døde uden for deres kloster.

Hvad lynene angår, da troede jeg først, at de ikke var så farlige her som i Italien, men jeg har nu oftere end i Italien hørt om skader, idet de dels forårsager brande, dels slår mennesker og dyr ihjel. Ja, også i mit sogn, St. Ludger, har lynet for nogle år siden antændt krudtet i et tårn og derved voldt stor skade på hele sognet, dets huse og selve kirken. En advarsel var det også, at lynet ramte en kvinde, som førte et slet levned, og som man forlængst gerne havde set udjaget.

Jeg ved ikke, om Deres Højhed mindes et brev, som for mange år siden kom til Livorno; så vidt jeg husker, havde fyrsten af Parma deri selv skrevet om en kapuciner, som ved et under havde helbredt to mennesker ved hoffet, jeg tror, det var hertuginde og en hofdame. Det forekommer mig, at det var den samme pater Marco,⁴ som nu har virket så meget blandt mennesker ved den sande tro, endskønt mange andre, også katolikker, gør deres til at fordunkle Guds værk. Tør jeg bede Deres Højhed lade mig vide, hvis De mindes noget derom. Her har jeg fået kendskab til nogle undere, som man ikke kan drage i tvivl, medmindre man da vil tvivle på alt. Vorherre velsigne Deres Højhed, hele det storhertugelige hus og hele staten. Jeg er Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titipolis
hjelpebiskop af Münster

Münster, den 26. august 1681.

(1) Jvf. E 230 med bilagene E 225 og 226 samt E 236a. – (2) Om Gravenhorst, se E 237, n. 3. – (3) Antagelig klostret Rosenthal i Münster. – (4) Om Marco d'Aviano, se E 198a, n. 6 samt E 235.

E 238a. Alterindvielse

Diestedde, 15. september 1681.

Indhold: I det genindviede højalter i kirken i Diestedde nedlægger Stensen relikvier af den hellige Eustachius og af en af den hellige Ursulas følge (Tekst: Helmert, s. 81).

*E 239. Til Francellina von Galen**Uden sted, 29. september (1681?)*

Indhold: Stensen advarer frøken von Galen mod forhastede domme ved læsning af religiøse skrifter. Hun bør i ydmyghed grundigt læse tilende og så komme til Stensen med det, hun ikke kan forstå.

KK T

Guds barn!¹

De giver så meget efter for Deres forstand, at når noget forekommer Dem at være fantasi, vil De straks lægge bogen væk og holde op med at læse. Det stemmer ikke overens med den sande ydmyghed og udsætter sjælen for fare for at fælde en syndig dom over Guds venner. De må betænke, at syner, der har vist sig for helgenerne i håndgribelige billeder, alle må udlægges efter ånden og ikke efter sanserne og den naturlige forstand. Hvad betyder hjertet? Skal vi derved forstå det, øjnene kalder et hjerte? Hvad måtte man så ikke gøre sig for tanker om guddommen selv? 1. Mos. 6. at Gud blev rørt i sit indre ved hjertets smerte. Men vi ved jo, at Gud ikke har et sådant hjerte. Guds ord behøver måder at tale på: et sønderknust hjerte, at tage et hjerte bort, at give et nyt hjerte.² Hvorfor skulle det så ikke også kunne siges, at Jesus tog hendes hjerte og gav hende sit eget? Også den hellige Paulus taler ikke alene om Jesu hjerte, men om Jesus selv: »Ikke jeg lever, men Jesus lever i mig«. ³ Se, Guds barn, hvor forhastet De har dømt, og hvordan De ved en forstand bundet i sanserne er gået glip af åndelig nytte. Til bod må De fornægte Dem selv og sørge for at få fat i denne helgenindes levnedbeskrivelse, som hun selv har skrevet, og med sand ydmyghed læse den igennem fra begyndelsen til enden, med det faste forsæt ikke at fælde nogen dom over noget, hvor urimeligt det end måtte forekomme Dem, men, dersom De ikke kan komme ud af det, skrive disse vanskeligheder til mig, og hvis jeg så ikke med Guds nådes hjælp kan udlægge det for Dem, må De alligevel vente, til De har spurgt også andre. Den hellige Augustin siger, at selv om noget måske forekom ham urimeligt ved læsningen af Guds ord, vil han hellere tro, hvad han læser, end antage, at der skulle være en vildfarelse eller fejl deri.⁵ Således må vi også dømme om Guds venner og helgenerne. Her er alt helligt. Jesus tager deres hjerte og giver dem sit hjerte, når han ikke mere lader dem ønske noget af sig selv, men altid indgiver dem sit eget ønske, således at de ikke mere ved af nogen anden længsel end Jesu længsel. Hvad angår sårmærkerne, der blev meddelt hende ved en overnaturlig kraft, og som samme overnaturlige magt skjuler eller åbenbarer, når den vil, og som den vil, så tænk på og overvej alt, hvad denne helgeninde i 35 år har udrettet i omvendelsen af syndere og til tjeneste for hele Guds kirke. De kunne let have erkendt, at Gud, der har gjort det, også kunne have gjort det andet. Tilgiv mig den frihed, jeg tager mig for at forsvare Guds

venner og advare Dem mod sjælens farer. Ydmyg Dem i Guds øjne og tænk på den hellige Mikael, hvis fest vi fejrer i dag: Hvem er som Gud?⁶ Hvem kan give Dem og mig nåde til i alt at efterfølge den hellige ydmyghed og med den hellige ærkeengel Mikael kæmpe imod al hovmodighed? Gud velsigne os alle.

(1) Om stiftsdame von Galen se E 219. – (2) Sl. 51, 19; Ez. 36, 26; Ez. 18, 31.

– (3) Gal. 2,20. – (4) Antagelig drejer det sig om Katharina af Siena, der netop havde de omtalte mærker. Hun blev dog kun 33 år gammel. – (5) Augustin i Ep. 82. – (6) Betydningen af det hebræiske Mikael. Navnedag 29. september.

E 240. Til Adelgundis Catharina Brummer

Udateret (Münster, 3. oktober 1681?)

Indhold: Stensen kan nå at læse messe i Ringe kloster næste morgen.

KP-ED T

Velærværdige moder!¹

Jeg er her i morgen endnu, da Hans Fyrstelige Nåde² ønsker, at jeg i overmorgen tidlig rejser bort sammen med vicekansler Wibbert.³ Hvis det passer Dem, vil jeg i morgen tidlig kl. syv komme i Deres kapel og læse en messe til ære for den hellige Frans.⁴ Bed for mig til Gud. Måtte Gud velsigne Dem alle. Jeg forbliver, velærværdige moder, Deres uværdigste tjener.

Niels, biskop af Titipolis,
hjelpebiskop af Münster.

Til den velærværdige moder i klostret Ringe.

(1) Om priorinden og Ringe kloster se E 207. – (2) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (3) Bernhard Wibbert, død før 1695. – (4) Antagelig på festen for den hellige Frans af Assisi, 4. oktober. Ringe kloster fulgte denne helgens tertiarregel.

E 241. Til Adelgundis Catharina Brummer

Udateret.

Indhold: Stensen beder om at få et håndskrift til afskrift.

KP-ED T

Velærværdige moder!¹

Hvis De skulle have ved hånden nogle skrifter om den sagtomme optræden for en styrer, skrevet, så vidt jeg ved, af den salige hr. Jakob,² ville jeg bede Dem låne mig dem, for at de kan blive afskrevet til den ny moder for Rosenthal,³ jomfru Schmitz, som med ti stemmer er blevet valgt. Jeg anbefaler såvel hende som mig selv til Deres forbøn. Måtte Gud

velsigne Dem alle. Jeg forbliver, velærværdige moder, Deres uværdigste tjener.

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster.

Til den velærværdige moder i klostret Ringe.

(1) Priorinden i Ringe kloster, jvf. E 207. – (2) Formentlig Jakob Rautenfels, Stensens sekretær frem til april 1681, jvf. E 230. Han døde i juli 1681 på vej til Firenze. – (3) Augustinerindekloster i Münster med 12 søstre.

E 242. Til Adelgundis Catharina Brummer og søstrene i

Ringe kloster

Udateret (efterår 1681).

Indhold: Stensen kan ikke være skriftefader for klostrets søstre (jvf. E 207), når de ikke retter sig efter ham, hvorfor han vil sørge for en anden skriftefader.

KP-ED T

Højtærede i Gud!

Jeg har ikke længere den glæde at kunne hilse Dem som døtre, eftersom jeg må se, at den faderlige omsorg, som jeg nu i næsten et år har haft for Deres sjæle, i dag helt er trådt under fødder. Man frygter verden mere end Gud, og verdens mening finder mere gehør end Guds. Jeg havde håbet efter formaningen i går i kapellet og efter gårdsdagens skrivelse, at man, hvis man endelig ville indbyde mænd, i det mindste ville have ladet dem spise alene i talestuen, hvad den ærværdige moder i går havde sagt mig at hun ville gøre. Imidlertid erfarer jeg nu, at de nævnte ikke blot har spist i det sædvanlige refektorium, men også har fortsat dermed hele dagen, i det mindste har jeg hørt, at der endnu om aftenen fandtes gæster der igen. Jeg ser således, at det er bedre i fremtiden at lade Dem sejle Deres egen sø, og at De søger Dem en anden skriftefader, hvis samvittighed kan rette sig efter Deres vaner. Jeg retter min samvittighed efter Guds vilje og Guds ære og sjælenes salighed, men ikke efter skikke, som, hvor prisværdige de end kan synes i verdens øjne, dog i Guds øjne er forkastelige, når man betænker, hvad løfterne om fattigdom, kyskhed og lydighed fordrer, og hvad der sømmer sig en Kristi brud. Om mennesker dadler eller roser mig, gavner mig ikke; hvis jeg tragtede efter at være ven af verden, måtte jeg erklære mig for Kristi fjende. Gud tilgive dem, som har forårsaget udskejslen i dag. Efter det forefaldne vil jeg lade andre høre Deres skriftemål, fordi de i dette tilfælde skyldige ikke fortroligt kan åbne deres hjerte for mig og derfor vil få anledning til at aflægge et uværdigt skriftemål. Gud give Dem alt, hvad jeg ønsker for mig selv. Deres uværdige tjener

Niels, biskop af Titiopolis.

Til den ærværdige moder og samtlige søstre i Ringe.

E 242a (= E 244). Til Adelgundis Catharina Brummer

Udateret (efterår 1681).

Indhold: Stensen skriver atter om søstrenes overtrædelse af klausuren og sender dem en anden præst.

KP-ED T

Værdige moder!

Først nu kommer jeg hjem og ser af den værdige moders brev, at De vil tage hele skylden på Dem.¹ Men jeg må tilstå, at jeg ikke kan samstemme med Dem i alt, fordi jeg af andre har hørt, at hr. Lohus allerede tidligere havde forstået at tale imod min plan, og havde jeg forinden vidst, hvad fru søster i dag til morgen har sagt mig, da ville jeg have truffet anstalter til fuldstændig at holde ham borte. Gud er mit vidne, at da den værdige moder talte til mig om måltidet i taleværelset, så faldt det mig stærkt ind at sige rent ud, at De ikke skulle indbyde de mandlige gæster. Dog for ikke at gøre indtryk af, at jeg ville gå for strengt frem, talte jeg således, som De vil erindre.

I morgen tidlig må jeg gå til de lothringske jomfruer² for der før høj-messen at holde prædiken. Jeg overlader Dem valget, om De vil lade hr. Holtrichter³ komme til Dem enten i kirken eller i kapellet for at kommunikere der bagefter, eller i kirken eller i kapellet til sædvanlig tid. Det ville også have faldet mig svært at tjene Dem i morgen tidlig, fordi hændelsen i går sandt at sige ikke blot i aftes, men også i dag er gået mig nær til hjerte, og fordi der også forinden fra en anden person er hændt mig en sag, der ligeledes angår mit embede og ikke min person, hvilket har forårsaget mig megen eftertanke og hindret mig i forberedelsen af min prædiken. Jeg tænker blandt andet på det tunge regnskab, som jeg må aflægge for alt, hvad der angår mit embede. Gud styrke os gennem sit værk og lade os ikke mangle nåden, men lade os til Guds større ære fuldføre alt, hvad han på korsets træ har fortjent os. Jeg forbliver, værdige moder, Deres uværdigste tjener

Niels, biskop i Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster.

Velsignelse og Guds nåde til den værdige moder.

(1) Dette brev synes at ligge i direkte forlængelse af E 242. – (2) Kloster i Münster, grundlagt 1642 fra et kloster i Lothringen. – (3) Heinrich Holtrichter (1656-1723), sognepræst i Altschermbeck.

*E 243. Til Cosimo III**Münster, 10. oktober 1681(?)*

Indhold: Stensen melder alt vel i Hamborg, fortæller, at han er blevet befriet for sit sogn, lykønsker storhertugen med sønnens optagelse i statsrådet og bringer forskelligt nyt fra Münster.

KP-PS 1

Min fyrstelige herre!

Jeg har udskudt mit svar, indtil jeg nu har hørt fra Hamborg og modtaget nyt om den gode begyndelse for Deres Højheds ny resident.¹ Måtte Vorherre lade rige velsignelser udspringe heraf! Residenten har sendt mig vedlagte brev til Deres Højhed for deri selv at udtrykke sin tak, og han vil allerede have optaget korrespondancen på den i instruktionen foreskrevne måde.

På den Hellige Francesco Borgias dag² er jeg blevet fritaget for mit sognedekanats³ forpligtelser, efter at jeg nogle uger i forvejen havde sendt min resignation til Hans Højhed.⁴ Man finder det her underligt, at nogen for at redde sin sjæl ikke vedblivende vil være bebyrdet med forpligtelser, han ikke kan opfylde. Stiftet er så udstrakt, at jeg ikke engang kan tilfredsstille embedet som hjælpebiskop, og sognet omfatter ca. to tusinde sjæle foruden et kapitel og et jomfrukloster,⁵ for hvilket ikke engang et enkelt menneskes årvågenhed er tilstrækkelig. Da måtte jeg alene aflægge Gud regnskab for pligter, som to ikke kunne opfylde. Man siger, jeg skulle lade andre hjælpe mig, hvad jeg ville gøre, hvis jeg også kunne give dem den ånd, som kræves dertil. Men mit skjold mod alle angreb er en henvisning til, at den hellige moder, Kirken, afskyr denne sammenblanding af uforenelige beneficier. Man kan ej heller påberåbe sig brugsretten, selv om det på disse kanter næsten er almindeligt at gøre det utilladte tilladt.

Jeg er med i den kommission, som skal prøve underne, som skal være sket ved pater Marcos velsignelse.⁶ Vi har allerede fundet forskellige tilfælde, i hvilke vidunderlige forandringer er indtrådt, men sådanne, som kan modstilles verdens børns og ikkekatolikkers indvendinger, står vi endnu ikke overfor. Dog har vi endnu ikke undersøgt alle tilfælde.

Måtte Vorherre velsigne storfyrstens⁷ indtræden i rådet og give ham et hjerte efter Sit hjerte. Deres Højheds kristelige regeringskunsts fuldkomnethed vil således vise staten og hele verden en dobbelt tjeneste, idet på den ene side alle daglige begivenheder sker på den Gud velbehageligste måde, og De på den anden side vil uddanne en efterfølger, som, hvis han med sin faders eksempel for øje har indlevet sig i forretningsgangen, til sin tid vil vise hellige frugter af en så hellig lærdoms sædekorn.

Jeg tænker, at hr. Vitztum⁸ allerede er ankommen. I sin ledsager har han mistet en mand, som havde kunnet vise ham, hvorledes han skulle optræde i et land med andre skikke; men jeg vil håbe, at Gud har givet ham en anden mester, og at han vil gøre sig værdig til at tjene Deres Højhed.

Medens jeg skriver dette, modtager jeg et brev fra pater Isaak,⁹ hvori han sender mig nøjere efterretninger om kurfyrsten af Kølⁿ,¹⁰ såfremt det skulle behage Deres Højhed også at overlade hr. Kerckring dette stedfortræderskab; men Deres Højhed vil selv kunne danne sig en mening om anledning til og hensigt med brevet, som jeg her vedlægger. Alt afhænger af Deres Højheds vink.

Vor fyrste¹¹ opholder sig hos os, det går ham godt, han spadserer hver dag uden for byen, og man ville erklære ham for rask, om ikke han havde det blæreonde, som man holder for uheldbredeligt, men som imidlertid ikke plager ham så stærkt mere.

Han var næsten to timer i katedralen, medens jeg på dens kirkevielsesfest holdt pontifikalmesse der. Pesten breder sig mere og mere; men i det herværende stift og i Paderborn mærker vi den endnu ikke; Gud være lovet, og skulle han sende os den, må vi også under svøben love Gud; det er bedre at falde i Guds end i menneskers hænder.

Efter slutningen af dette brev får jeg fra Deres Højhed et, i hvilket De på ny tilbyder hr. Vitztum Deres beskyttelse og mig hjælp fra Deres agenter i Rom. Jeg siger ydmygt tak såvel for den ene som den anden venskabstjeneste og beder Gud gengælde Deres Højhed det. I øjeblikket foreligger ingen sager. Hr. Settimio Paluzzi, agent for Hans Højhed af Hannover, som Gud skænke sin salighed, har hos den Hellige Propagandakongregation opnået mig det tilgodehavende, jeg havde stående der.¹² Man skulle også der ansøge om gejstlige fordele, men da jeg ikke ser, hvorledes jeg kan opnå dem, vover jeg ikke at tale om det, ellers ville jeg henvende mig til Hans Eminence Barbarigo¹³ derom. Gud velsigne Deres Højhed, hele det storhertugelige hus og den hele stat med al timelig og evig velsignelse. Deres Højheds uværdigste tjener

Niels, biskop af Titipolis,
hjelpebiskop af Münster.

Münster, 10. oktober 1681.¹⁴

(1) Theodor Kerckring, jvf. E 225 samt E 236a. – (2) 10. oktober. – (3) Skt. Ludgeri sogn i Münster, jvf. E 196a, n. 4. – (4) Fyrstbiskop Ferdinand von Fürstenberg. – (5) Til Skt. Ludgeri kirke var tilknyttet et kapitel på 12 stiftsherrer under ledelse af dekanen. Klostret er Ringe kloster, jvf. E 207. – (6) Marco d'Aviano, jvf. E 198, n. 6 samt E 235. – (7) Storfyrst Ferdinando, Stensens tidligere elev, der nu var 18 år gammel. – (8) Jvf. E 213. Rautenfels var død i en venetiansk karantænestation i sommeren 1681, hvorefter Vitztum måtte fortsætte alene. – (9) Heinrich Isaak, missionær i Hamborg, jvf. E 156. – (10) Maximilian Heinrich, kurfyrst og ærkebiskop af Kølⁿ. – (11) Ferdinand von Fürstenberg. – (12) Jvf. E 236. – (13) Kardinal Gregorio Barbarigo, jvf. E 125, n. 1. – (14) Dato påført med fremmed hånd. Brevets indhold synes at tale for en lidt senere dato.

E 244 se E 242a.

E 245. *Til Adelgundis Catharina Brummer Udateret (Münster oktober 1681?).*

Indhold: Stensen beder priorinden i Ringe kloster organisere søstrenes deltagelse i en ti timers tilbedelse.

KP-ED T

Værdige moder!¹

Da vi i morgen holder den ti timers tilbedelse,² ville jeg gerne, værdige moder, bede Dem hjælpe os til ikke at lade Kristus alene i de stille, ledige timer, idet vi frygter, at få vil indfinde sig i timerne fra 11 til 3. Ville De da være så god at dele Deres søstre i tre grupper og bede frøkenen og de andre tre gejstlige jomfruer danne en fjerde gruppe, så at der i hver time kan være fire til stede i koret. Fra 11 til 12 vil det måske være svært for Dem selv, men i denne tid kunne Deres naboer ære Kristus, og derefter fire af dem fra 12 til 1, andre fire fra 1 til 2, og de sidste fire fra 2 til 3. Bed flittigt for mig til Gud! Han velsigne Dem alle!

Til den værdige moder i Ringe.

(1) Om klosteret se E 207. – (2) Offentlige bededage var ikke sjældne på den tid. Således ønskede fyrstbiskop Ferdinand i vinteren 1681/82 en 10 timers bøn på 10 på hinanden følgende fredage mod farerne for krig og pest, jvf. E 252.

E 246. *Til Adelgundis Catharina Brummer Udateret (Münster, oktober 1681?).*

Indhold: Stensen meddeler priorinden for Ringe kloster betingelserne for at vinde aflad og forudser nødvendigheden af en vikar for ham som skriftefader til foråret.

KP-ED T

Værdige moder!¹

For at vinde aflad er det nødvendigt i forvejen at skrifte og kommunice-re, men ikke, at det sker i den samme kirke; det behøver ej heller at være om formiddagen. Dog holder jeg det for bedre at gøre det før end efter middag, ej heller kan jeg dadle, at man for at opnå større andagt kommunicerer i den samme kirke. Men aflægges skriftemålet i en fremmed kirke, da er der to ting at tage i agt; for det første, om de sædvanlige skriftebørn i den pågældende kirke forsinkes ved, at tolv kommer på een gang, for det andet, om alle de andre, som ser Dem skrifte i en fremmed kirke, vil være så fuldkomne, at de ikke gør sig deres tanker derom og måske med andre drøfter det, ligesom man plejer at omtale skifte af skriftefædre. Derfor tror jeg, det ville være til Guds større ære og næstens opbyggelse, om De aflagde skriftemål i vor kirke, og derefter sammen gik til den kirke, hvor De vil vinde afladen, modtog Deres kommunion der og forrettede Deres bønner.

Jeg finder i visitationens kendelse, at det ganske vist er tilladt fire gange om året at vælge sin skriftefader, men det siges samtidig, at det vil være bedre at beholde en og samme.

Til foråret må jeg, om Gud bevarer vort liv, og ellers alt føjer sig, som vi forestiller os det, ofte udeblive 8-14 dage. Jeg må altså have en vikar og ville gerne i så henseende handle efter Deres ønske, dog således, at De, hvis De har antaget en, altid skal blive hos ham undet mit fravær. Den nyantagne kapellan bereder mig stor glæde, skulle De imidlertid foretrække ordensfolk, skal jeg ansøge rektor² derom. Jeg beder Dem overveje det med hverandre under Guds øjne, for at intet andet sker end det, som tjener til Guds ære, til forøgelse af Deres fuldkommenhed på jorden og Deres salighed i Himlen samt næsten opbyggelse. Bed for mig til Gud! Deres uværdigste tjener i Jesus Kristus.

Niels, biskop af Titiopolis.

Til den værdige moder i klostret Ringe.

(1) Om priorinden og Ringe kloster, jvf. E 207.– (2) Rektor for jesuitterkollegiet i Münster var frem til september 1681 pater Ignas Wattenhove (1638-1714). Han blev afløst af pater Winand Weidenfeld (1610-1685).

E 247. Kirkeindvielse

Mariemünster, 20. oktober 1681.

Indhold: Stensen bevidner indvielsen af den nye kirke i Mariemünster kloster (et benediktinerkloster nær Höxter, grundlagt som datterkloster af Corvey i 1128) med dens tre altre.

E 248. Kapelindvielse

Etteln, 21. oktober 1681.

Indhold: Stensen bevidner indvielsen af et kapel til ære for den hellige Lucia i Etteln sogn nær Höxter, som fyrstbiskop Ferdinand havde ladet opføre i henhold til et løfte afgivet under en alvorlig sygdom i 1677.

E 249. Til Odoardo Cibo

Münster, 31. oktober 1681.

Indhold: Stensen takker for de modtagne penge og beder påny om at blive fritaget for sine forpligtelser over for sine vikariater.

KP-PS I

Højærværdigste, højtærede herre!¹

Gud lønne Dem den kærlighed, hvormed De fra den hellige kongregation har skaffet mig pengene,² som er blevet mig udbetalt af nuntius i Köln, som jeg samtidig med dette brev sender kvittering for, ligeledes for, at De gennem hr. Favoriti har skaffet mig en anbefaling til Hans Højhed af Münster,³ som har modtaget mig her med stor godhed, og som foruden den sædvanlige løn for embedet som hjælpebiskop har tilstået mig forskel-

lige andre gunstbevisninger. Jeg har allerede indskrænket min husstand⁴ således, at jeg hver måned kan formindske min gæld, og jeg håber, Gud vil lade mig leve, indtil jeg helt kan betale min gæld til mennesker; måtte Hans barmhjertighed ligeledes inden min død lade mig betale den skyld, jeg over for den guddommelige majestæt har pådraget mig, uden hver dag at føje nogen ny til.

Hvad angår det apostoliske vikariat for Lüneburg og mit fædreland,⁵ lever jeg i nogen angst. Jeg har over for hr. Pallavicini⁶ anstrengt mig til det yderste for at blive fritaget for det. Den sidste besked, han efterlod mig, var, at jeg ikke kunne betragte mig som løst, så længe jeg ikke havde modtaget noget skriftligt tilsagn. Og så er vikariatets nuværende forhold dette, at jeg intet foretager mig med det, dels på grund af de lokale afstande, og dels fordi der for tiden er patre nok i det, om hvilke man af andre hører, at de opfører sig godt og bliver visiteret regelmæssigt af deres overordnede. Jeg har desuden så meget at gøre med at være hjælpebiskop i dette ene stift, som måtte sysselsætte fire biskopper, hvis alt skulle gøres, som det ville være nødvendigt at gøre for sjælene, at jeg har renonceret på et pastorat,⁷ som Hans Højhed havde givet mig, fordi der var forbundet sjælesorg dermed. Når jeg nu overvejer det foreliggende arbejde, vikariaternes afstand, den for tiden tilfredsstillende røgt af dem og mine gentagne ansøgninger om fritagelse for dem, tror jeg at kunne være rolig ved ikke at aflægge besøg der eller gøre mig andre anstrengelser for disse egne. Herren forøge al timelig og evig fred for Deres Nåde, hvormed jeg ydmygt kysser Deres hænder. Deres Excellences uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster.

Münster, aftenen før allehelgensaften 1681.

Til Højærværdigste, Højtærede hr. Ærkebiskop af Seleukia,
Sekretær for den Hellige Kongregation. Rom.

(1) Om Cibo, se E 232, n. 1. – (2) Jvf. E 236. – (3) Fyrstbiskop Ferdinand. – (4) Jvf. bl.a. E 220. – (5) Jvf. E 173. – (6) Den tidligere nuntius i Køln, jvf. E 80. – (7) Stillingen som kapiteldekan og sognepræst i Skt. Ludgeri sogn, jvf. E 243.

E 250. Til Johannes Becker

Münster, 7. november 1681.

Indhold: Stensen kan ikke rådgive Becker, så længe han ikke kender propagandakongregationens planer. Evt. vil han kunne få brug for Becker som missionær.

KP-LBM I

Kæreste ven!¹

Må nåde og fred forøges!

Jeg glæder mig over, at du lykkeligt er ankommen til Rom, medens vor Jakob i de sidste dage af sin karantæne er død i Primolano.² Bed for hans

sjæl! Da jeg ikke ved, hvilke planer den hellige kongregation har med mig, kan jeg heller ikke give dig noget sikkert råd. Jeg har allerede tilbagegivet det pastorat,³ fyrsten havde overdraget mig, i hans hænder og administrerer nu kun hjælpebisper-embedet, idet jeg udstår ikke så lidt ængstelse for, at jeg ikke alene skal pådrage mig egne, men også fremmede synder. Desuden har jeg ikke modtaget bispevielsen for at komme til at udøve bispefunktioner i en grad som nu, hvor jeg helt begravnes i dem, men for desto bedre at kunne tjene missionen, som jeg ikke kan tage mig af, medens jeg er her, dels på grund af afstanden, dels fordi missionærerne har deres egne overordnede og visitatorer, og fordi dette stifts udstrækning lægger beslag på hele personen.

Skulle jeg tage mig af missionen, ville din nærværelse være mig nødvendig. Skal jeg vedblive her, som jeg har begyndt, kunne den ganske vist være mig til nytte; men Rom måtte så overtage udgiften. Men såfremt den hellige kongregation vil bære omkostningerne for en enkelt rejse gennem alle den nordiske missions og Nedertysklands steder, og det kunne ske i dybeste hemmelighed og ikke meddeles nogen, for at du alene således ukendt kunne berejse alle steder, så kunne du gå så meget sikrere frem og så meget lettere og grundigere udforske alt for efter tilbagekomsten til Rom at aflægge en sikker og udførlig beretning for den hellige kongregation. Jeg har endnu ikke haft lejlighed til at hilse på de udnævnte. Jeg anbefaler mig til dine messer og dine forbønner og ønsker al guddommelig nådes forøgelse. Din uværdigste tjener

Niels, biskop af Titiopolis,
hjelpebiskop af Münster.

Münster, 7. november 1681.

Det ville glæde mig, om du ville drøfte dette med hr. Josef.

(1) Om Becker se E 234. – (2) Jakob Rautenfels, jvf. E 230. – (3) Jvf. E 243.

E 251. Fra propagandakongregationen

Rom, 1. december 1681.

Indhold: Propagandakongregationen stiller svenskeren Johann Anton Kilander (f. 1651, konverteret o. 1672) under Stensens ledelse.

KP-PS 1

Til hr. Stensen, 1. december 1681.

Overbringeren af dette brev til Deres højvelbårenhed, Johann Anton Kilander fra Sverige, som efter vanlig ed til at tjene denne kongregation blev ordineret under titel af missionær, har ansøgt om at måtte begive sig til hine egne for at virkeliggøre den. Deres Eminencer har derfor haft til hensigt at stille ham under Deres Højvelbårenheds ledelse, så han fra Dem modtager de nødvendige og gavnlige fuldmagter, som hans kvalifikatio-

ner og stedet, hvor Deres prøvede klogskab finder det ret at anbringe ham, retfærdiggør, og i følge kongregationens dekret af 11. august, som jeg meddelte Deres Højvelbårenhed. Jeg beder Vorherre holde sin hånd over Dem.